МИХАЛАКИ ГЕОРГИЕВ

МЕРАКЪТ НА ЧИЧО ДЕНЧО

ИЗБРАНИ ТВОРБИ

МИХАЛАКИ ГЕОРГИЕВ

МЕРАКЪТ НА ЧИЧО ДЕНЧО

Б—3

МИХАЛАКИ ГЕОРГИЕВ

МЕРАКЪТ НА ЧИЧО ДЕНЧО

ИЗБРАНИ ТВОРБИ

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЗНС
СОФИЯ 1980

Подбор и уредба
ДАМЯН ДАМЕВ

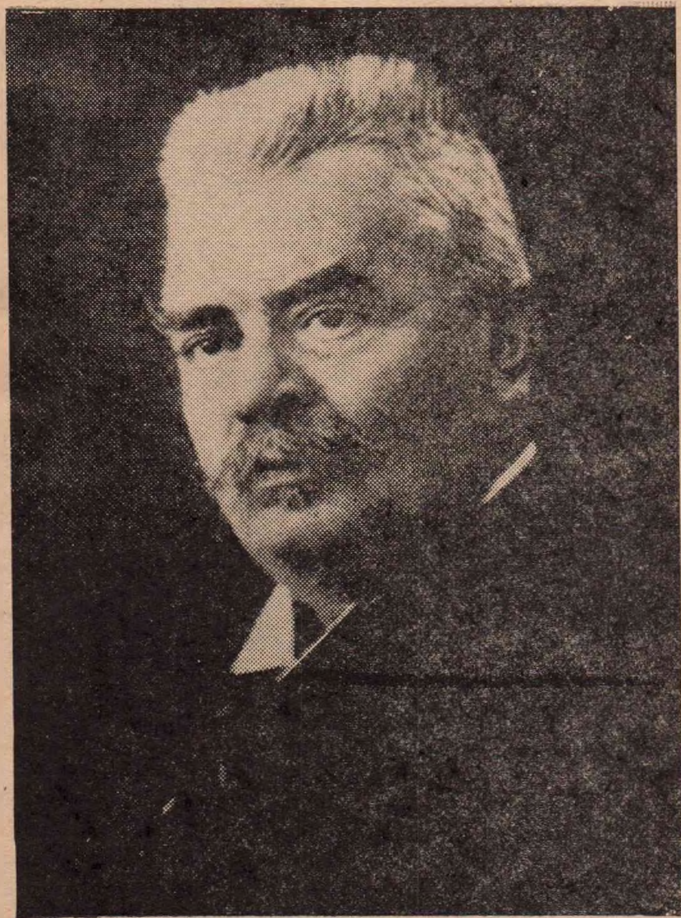

ПИСАТЕЛ НА СТАРОТО БЪЛГАРСКО СЕЛО

Михалаки Георгиев е един от видните представители на българската литературно-реалистична класика. Името му е тясно свързано с развитието на критическия реализъм в нашата литература, чийто обект е главно някогашният нерадостен живот на българските трудещи се селяни, които в годините на капиталистическия строй, от освобождението от османското робство до освобождението от фашизма, представляваха най-голямата маса, стигаща до осемдесет на сто от българския народ.

Тъй като крупното земевладение по време на османското робство беше главно в ръцете на иноземната управляваща аристокрация (бейове и паши), Освободителната война имаше за нашето историческо развитие ролята на буржоазнодемократична революция, иноземните земевладелци бяха изгонени, земята премина в работещите я преди това на изполица или по други начини трудови се-

ляни. В условията на започналото първоначално натрупване на капитала и на концентрирането на богатствата у чорбаджии, лихвари и кръчмари, трудещите се селяни не само не подобриха своя хал, а много скоро присъщи за живота им станаха немотията и социалното и политическо подтисничество, упражнявано върху тях от буржоазномонархическата власт и нейните оръдия по места.

Докато през 80-те години главна черта на българската литература беше подземането на възрожденско-освободителните мотиви, за да бъдат противопоставени на настъпващата буржоазна реакция (Захари Стоянов, Вазов и др.), през 90-те години на миналия век главна литературна тема стана селският живот. Очертаха се мрачните за селянина фигури на бирника, лихваря, чорбаджията-кръвопиец. Възрожденската романтика на Вазов премина в някои негови произведения в рязка критика на тия порядки в българското село („Елате ни вижте"), с гневни ноти в тая насока навлезе в литературата Яворов („На нивата", „Градушка"), Цанко Церковски пишеше не само за страдащото, но и за вдигащото се на борба село, яви се цяла генерация белетристи, критически реалисти — яростни изобличители на икономическото и политическо положение в българското село (Тодор Влайков, Антон Страшимиров, Елин Пелин, някои забравени днес писатели като Никифор Попфилипов, чиито драматизирани повести дълги години не слизаха от селската читалищна сцена и др.). В тая характерна и така важна писателска фаланга се включва в самото начало на десетилетието, в 1890 година, с първия си разказ „Кърва-

вото примирие", в редактираното от Вазов списание „Денница", известният до това време само като селскостопански и селсконаучен деятел Михалаки Георгиев.

Тогава той е вече тридесет и шест годишен — възраст, на която повечето писатели са изявени и добре очертани. Различни са писателските пътища и биографии и той има свой особен път в живота и литературата.

Роден е в 1854 година във Видин, където свършва местното училище. В онова време, а и дълго след това, Видин, като повечето български градове, има аграрно-занаятчийски характер, жителите на града са едновременно земеделци. Подрастващият сред тях юноша опознава и техния живот, и живота на заобикалящите града села. Това го насочва към аграрното образование, което получава от шестнадесетгодишната си възраст в селскостопанското училище в чешкия град Табор. След като в 1874 година го завършва, той е учител дълги години — отначало в родния си град, а след това в Лом и София. Тук, в столицата на страната, скоро го оценяват като деятел и изследовател на селското стопанство, от 1884 година е началник на Земеделско-индустриалното отделение (отначало в Министерството на обществените сгради, след това — в Министерството на финансите). Съставя и издава селскостопански учебници, а особено бележито е ръководеното от него първо българско „Земеделческо и промишлено изложение" в 1892 година в Пловдив, предшественик на сегашния световноизвестен Пловдивски панаир. Доста години работи като български дипломатически

представител в други страни, редактор е на вестник с ярка антимонархическа насока, лежи в прословутата Черна джамия (затвор), познава трудности и нещастия и завършва живота си на 62 години — в 1916 година.

Когато се говори за творчеството на Михалаки Георгиев, рядко се отбелязва, че той е писал стихове, в които той не е проявил с най-голяма сила своя талант. Поезията обаче съпътствува целия му живот, тя е най-пряк израз на протеста му против тежките обществени порядки — има я в тогавашните популярни сборници, съставени от социалиста Георги Бакалов и от други, и е масово използувана от младежите-декламатори по селата, а и в града. Пише я и през младите си, и през по-късните си години. В редактирания от него в. „Балканска трибуна", в броя му от 23 януари 1907 година, четем тия негови сатирични редове:

На съд идеш, там те маят,
с години те трият,
стражарите едно знаят:
да гонят, да бият.

Макар че неговите стихове, за чийто характер приведеният откъс дава известна представа, са доста популярни на времето, все пак главната му сила е в неговите разкази. С тях той влиза в златния фонд на българската литература.

Веднага трябва да отбележим една особеност на неговото разказвателно дело — особеност, която не характеризира изцяло никой друг български писател, а се среща само в някои творби на отдел-

ни автори (у Елин Пелин и др.). Това е, че той почти винаги пише на своя роден диалект — видинският. Видинският диалект е разновидност на шопския говор, характерен за някои части на Западна България (главно — кореняшкото софийско населенце), с личните местоимения „я“, „он“ и др., с частичката „че“ за бъдеще време (вместо „ще“), с „екане“ вместо приетото „якане“ (дедо, млеко), с редица свои думи и изрази. Макар и диалектен, тоя говор е разбираем за всеки българин от всички краища на страната, така че използуването му от Михалаки Георгиев не му пречи да има общонационално значение, а му придава особен колорит. Дори взет на слука, при отварянето на една от книгите му, за езика, пък и за стила му е показателен например тоя откъс:

„Ако си се наканил максус за у дедо Дичови, па са хаберлии, че ще им кондишеш на гости, а оно махни, брате, махни, от икрам не знаеш ни къде да се денеш. . .“

Читателят ще обърне внимание и на изобилствуващите турцизми — в ония години те се срещат често в народния ни говор, литературният ни език постепенно се освобождава от тях, но неведнъж писателите (напр. Алеко Константинов в „Бай Ганю“) ги употребяват — и това е особено засилено у Михалаки Георгиев.

Самият негов стил е, така да се каже, народноразказвателен: той пише така, както някой човек от народа разказва някаква случка на свои побратими и съселяни. Народността (като естетическа категория, означаваща правдив разказ от позициите на народа) у него е пределно застъпена,

тя е неговият писателски маниер, съзнателно осъществяван и в езика, и в простата, безизкуствена сюжетна структура.

Има едно литературно правило, според което авторът трябва да следва своята сюжетна линия без отклонения в странични неща, които не са нужни за нейното изясняване. Съвременната ни критика например често обвинява нашият известен писател Стоян Даскалов в това, че той системно прави такива „отклонения". Като всяко литературно правило, и посоченото не може да има абсолютен характер, не е задължително за всички писатели. Така, в най-колоритния, най-популярен разказ на Михалаки Георгиев „Меракът на чичо Денчо" основата е наивността и простодушието на героя, който иска от своя приятел-големец да го назначи на служба, на която няма да се работи: да стане диригент, защото само ще маха с една пръчица... Това, че тая характеризираща разказа случка е предшествувана и съпътствувана от редица други случки и разговори, без които нейното изясняване може да мине, не е развалило разказа, а е дало възможност на писателя да разшири жизнената картина. И така е в много други негови разкази. Също когато включи в своя разказ ново лице, писателят се счита за задължен да ни разкаже неговия живот и да ни опише физическия му портрет, като понякога по тоя начин с цели страници се отклонява от основната разказвателна линия. Но и това у Михалаки Георгиев не е слабост, а негов, присъщ на творчеството му, литературен подход. Виждаме широко разслоена картината на тогавашното българско село.

Като рисува селската неволя (с чести подзаглавия: съвременен разказ), Михалаки Георгиев неведнъж сравнява тая неволя с робската, отпреди освобождението. Пример за това са думите му в разказа „Кочо Кюскията“: „Писъците и ревовете от турските грозотии и патила до вчера се замениха днес с писъци и ревове от българско зло. Върху незасъхналата още кръв, която проляха вчерашните освободители, ний проливаме днес нашата собствена кръв, за да възтържествува инатът на съвременните политици. . .“ От зло, че по-зло — това е негов любим израз. И тук се мярка фигурата на бирника — „дошел бирник — вик и олелия“. И чорбаджията-лихвар, и окъсаният бедняк, който аргатува у чорбаджиите или се тормози върху малкото парче земя с примитивна техника и с обирничеството, на което е подложен от търговци и други кърлежи на народа. В тоя дух, често с голям хумор, се редят неговите разкази или цикли с разкази с указателните заглавия „С тебешир и въглен“, „Шарен свят“ и др.

В литературните разслоения, съществуващи в негово време, Михалаки Георгиев е чужд на кръга „Мисъл“, който, при редицата положителни страни на участвуващите в него писатели, е насочен, общо взето, естетски с уклон към Запада. Той е в реалистичната и русофилска среда на Иван Вазов и неговите съратници.

Литературата със селска тематика, чийто типичен представител в ония години е Михалаки Георгиев, в по-късно време получава ново развитие — заедно с влиянието на социалистическите идеи и на работническото движение в средата на труде-

щите се селяни. Общата черта на тая нова, в днешно време социалистическо-реалистична литература, с творчеството на нашите стари писатели като Михалаки Георгиев е любовта към селския труженик — тоя труженик, който днес създава нашето ново социалистическо земеделие в системата на социалистическото изграждане на целия български народ.

С благосклонното разрешение на читателя ще си позволя накрая да внеса известен личен елемент в това мое изложение. Земляк съм на Михалаки Георгиев — роден съм 1906 година във Видин. По време на смъртта му в 1916 година бях десетгодишен — възраст, от която всеки човек помни добре това, което му е направило силно впечатление. Михалаки Георгиев живееше в това време в София, но често беше във Видин, особено лятно време; имаше къща, в която живееха негови близки, на десетина къщи от нашата. Баща ми, учител и едновременно лозар и земеделец, беше ученолюбив, имаше голяма за времето библиотека и като читалищен деятел дружеше с някои писатели — с Антон Страшимиров, видински зет и затова често в нашия град, Тодор Влайков, близък приятел с нашия роднина-видинчанин Найчо Цанов, при когото често гостуваше, и с Михалаки Георгиев. Спомням си го, като ни идваше на гости — с масивна фигура, без брада, но с големи мустаци, с тежка походка по калдъръмната пътека към нашата беседка в двора до бунара. Нашето многолюдно семейство знаеше, че ще ни дойде на гости, и го чакахме пред богатата трапеза, на която

винаги се мъдреше голяма кана с наше си, хубаво червено вино. „Бай Михалаки, от твоето“ — казваше баща ми, като му наливаше — и наистина пазеше за него в специално буренце отлежал самоток. От разговорите му съм запомнил това, че ругаеше високо царя — „тоя мръсен Бурбон“. И общия дух на приказките му — и смешки (вицове, бихме казали днес), и все нещо за селяните — те му бяха в душата. . .

Живели са по нашата земя крупни писатели, оригинални личности, беззаветно верни на народа. И са създали голямо творчество. Един от тия писатели, и то от най-първите, е Михалаки Георгиев. Затова с радост посрещаме новия сборник с негови творби, дело на Издателството на БЗНС.

АНГЕЛ ТОДОРОВ

Септември, 1979

С ТЕБЕШИР И С ВЪГЛЕН

Картини из нашия съвременен живот

През едно лято, като заобикалях един от западните окръзи на нашето отечество, замръкнах една вечер в селото Сврачево. То спада в околията под същото название, което носи и окръжния град. Талигаджията ми бае Гето Пуяка бе натъкмил конете си и постлал сенце в талигата си, покрита с коверка — това щеше да му бъде и нощната постилка. Той бе се изправил до тезгяха в дядовата попова кръчма и прехвърляше една по друга чашките с комовица, прехвърляше той чашките и се караше с кръчмарина, който му наливаше ракията, задето дядо поп е такъв тамахкярин, та не набавя в кръчмата си по-чиста стока, т. е. люта ракия.

— Малко ли са му други грехове, та и тука да ги трупа на врата си? — говореше бае Гето и след като хвърли още една чашка, понамръщи се кисело, изкашля се от дъно и добави: — Он се е родил

за харамия, а они взели, та го запопиле, грех му на душа, това за поп ли е? Боже, опрости ме. . . Кой е видел от него хаир? Кого е кръстил, все лудо и неведа като него излезе. . . Кого е венчал, дом не завърте, кого е опел — опълтва се и сѐ му е такава работата.

— Море, джанъм бре, Гето, море бре, кузум Гето, добро цовек си е попот, море що ти е сторило цовеко; какво по-добро ракия сакаш, море, види го, како цини синджир. . . — увещаваше кир Кузман, кръчмаринът, моя талигаджия, като сипваше из високо в чашата, за да възпроизведе изисканния синджир в ракията.

— Синджир му нему на врат — отвърна бае Гето разсърдено и добави, след като цвъкна през зъби плюнката си: — Нали му са ортаците като тебе цинцари и като оня скитач. . . от кметуването му пищи цело село. . . Барем ако ще хайдутувате, а оно тръгнете по гората, па си вършете поштѐно занаята. . . Я, колко за мене, казвам ти, че пò бих волил да срещнем мечка у гората, отколкото твоя поп низ път.

Тоя разговор щеше да се продължава и повече, както заключавах от светналите очи на бае Гета, и според пословицата, която казва, че пияниците и децата говорят право, щях да узная много неща от драмите на Сврачево, ако да не бе едно произшествие отвърнало бае Гета от намерението му. Един от конете на моя талигаджия изцвили силно и едно трополене се зачу откъм яхъра. Когато бае Гето се спусна да види добичетата си в яхъра, то намерил, че един хайгър на дяда попа се отвързал

и се сритал с неговия Кулчо. Той впрягаше Кулча от дясната страна на талигата си. Това произшествие наостри още повече бае Гета срещу дяда попа, по адрес на когото захванаха да се сипят цяла върволица епитети и хули. Те не преставаха и тогаз, когато бае Гето бе вече се загнездил в своята талига, за да пренощува. Види се, че ракията, ако и лоша, както той казваше, бе уталожила глада му, защото той наскоро, без да вечеря, захърка така юнашки в талигата, щото докато си похапвах пред кръчмата, сѐ ми се струваше, че някой голям трион работеше усилено в някоя бичкийница наблизо.

На утрото трябваше да се пътува. Аз се бях вече стъкмил и продължавах да си пия сутрешното черно кафе пред кръчмата, което ми подаде кир Кузман. В това време бае Гето намаза талигата с катран, счука наплатите, които се бяха раззбили, впрегна конете и се изправи пред мене с камшик в ръка, позави главата си надясно, посочи ми с поглед талигата и каза повелително: „Хайде". Трябва да ви кажа, че това бе първата негова дума, която чух да изговори през цялото време, откак е станал сутринта. Всичката работа около талигата и конете си той вършеше мълчешком, сѐ начумерен и намусен, като не пропущаше през минута, през две да цвъкне през зъби плюнката си. Това беше един от най-постоянните му навици. Той мълчешком изгледваше или мушкаше конете си, ако не се наместваха сами сгодно за впрягане; мълчешком риташе сеното изпод краката им; мълчешком отвърза и превърза пак под средата на задната ос катраницата; мълчешком взема брадвата,

за да посчука, където намереше за нужно, талигата си, мълчешком смигна на момчурлячето, дето слугуваше в кръчмата, да му донесе един петдесетник от укоряваната снощи от него ракия и я прехвърли в гърлото си и като бях вече седнал в колата, пак мълчешком се покачи, хвана дизгините на конете и ги шибна със своя камшик, който наполовин бе повързан с възли.

Дядовата попова кръчма е на единия край на селото и ние трябваше да преминем надлъж през цялото село, за да хванем нашия път. От всяка страна, и отляво и отдясно, поздравяваха бае Гета познайниците му кой с „урала, Пуяк", кой с „на добър час, Гете". Бае Гето вместо отговор завиваше ту надясно, ту наляво врата си и удряше ту десния, ту левия кон. Мене ми стана жал за добичетата на бае Гета, който бе си присвоил навика по такъв чуден начин да отговаря на поздравленията на своите познайници, и му казах:

— Защо биеш добичетата си бе, бае Гето, ето те си вървят добре, що ги не пожалиш?

— Ще ги бия зер, що ще ги жаля, они що търсят да се раждат хайвани?. . . Да са се родили пашове по Стамбул — отвърна ми бае Гето и като цвъкна пак през зъби плюнката си, завъртя камшика си над гърбовете на конете.

Те се посепнаха и се впуснаха тичешком напред. Разбира се, че аз нищо не отговорих на бае Гетовата философия за заменяването в природата на словесните с безсловесните твари и наопаки. . .

Вдаден в някакви размишления по повод на бае Гетовите думи, аз се сепнах наведнъж, като чух едно остро ручание, което бае Гето изпусна, като

че го някой убоде с шиш в сърцето. При това той не пропусна да даде чувствително внушение с камшика си и на бедните коне, за да излее по-ясно сръднята си. Като не знаех отначало причината на това зло настроение на бае Гета, аз го отдадох на влиянието на петдесетника, що прехвърли таз сутрин, но по-после видох, че съм се бил лъгал.

— Да те срещне дяволът у сред пъкъла, тарторе недни! Там с канджи да те теглят; цел черкезин, харамия! — профуча бае Гето, като протегляше гласните букви от всяка една изговорена дума.

След това отправи няколко глагола по адреса на някого си, цвъкна през зъби и пак шибна конете, като потегли наляво юздите, за да отбие от пътя. Чак тогаз ми се мярна едно валмо по пътя. Разгледах по-внимателно и забележих, че това беше един конник, заобиколен от прах, който летеше насреща ни. Тъй като това обстоятелство не сматрях за уважителна причина да се отбиваме от правия път, почти възчудено попитах бае Гета защо не си кара право, ами отбива талигата.

— Не видиш ли, дяволът иде насреща ни! — отвърна натъртено бае Гето и посочи с камшика си по посока към конника.

— Какъв дявол бе, бае Гето? Що си такъв чуден, да ти се не е слошило нещо? — запитах своя талигаджия; и наистина, помислих си, може пък и от толкова пиене и да му се е побъркало някое колелце.

— Дявол зер, те на́, виж, цел-целниничък, нечестивият. . . та зер е добро нещо да срещнеш поп на път, а максус пък такъв поп, от когото и дяво-

лът се бои?. . . Колко хорица е съблекъл, на колко души греховете е прибрал и мене на̀, виж ме, що е рекъл оня, гол пръст съм останал, па и мене не пожали, таман двестя и тринайсет гроша и зола ми е изел, изеде ми ги като стой, та гледай, четири денка яречки кожи, таман петдесет и осем парчета, купи ги, божем — забъши ми парите; тѐ, ако си видел ти пара̀ пребита от него, та и тия очи, да речем, че са видели. . . На врато си ще ги носи в пъкъла?. . . Та само мене ли е закачил?. . . Кого е видел, всекиго е обрал. Всичките сврачовци и от околните села хората като чърве се превиват от него, на̀, така ги върти! — и завъртя бае Гето във въздуха показалеца на дясната си ръка, за да украси и нагледно своя разказ, и пак продължи: — На колко хора воловете и покъщнината продаде за фаис. . . на колко хора нивите и ливадите заграби, колко къщи съсипа, колко челяди разцвели, това сѐ с оня хайдук, кмето, ама ако има господ, оно, що е рекъл оня, може да забави, ама баш нече да забрави!. . .

— Докато бае Гето ми разказваше тези черти из биографията на дяда попа от Сврачево, той бе вече наближил към нас и аз хвърлих поглед да видя набожната физиономия на този толкова знаменит божи служител. Конят на дяда попа беше един хубав, едър, дори́я кон, заюздан с една яка каишлия юзда, пронизана с жълти пулове. Седлото, покрито с една абена, тъмнопепелява хаша, а върху нея кожени дисаги. На телкията имаше привързано едно синьо ямболско сиджаде. Дядо поп яздеше коня така стройно и така свободно, щото мнозина кавалеристи би му позавидели. В жълтите

зенгии, спуснати низ седлото, бе едвам върял върховете от своите чизми, които обгъваха краката му дори до колената. Обут бе с бели абени беневреци. Хубав морав пояс опасваше на юнашкия му кръст шарената му антерия. Над нея бе облякъл въздлъжка, бяла абена дреха, без ръкави. Яката от конопената му риза се държеше привързана на врата с две дебело вплетени бели конопени върви. Разрошавената му черна като смола брада, разрунтавена от ушите по цялото лице, придаваше една дива мъжественост на цялата му физиономия. Носът му — въздългжък и закривен като на орел клюнът. Над черните му, светещи като два въглена очи, се извиваха дебелите му, богато обрасли черни вежди. По своята величина те можеха свободно да послужат за добре прилични мустаци на мнозина младежи. Те бяха завити на краищата, към слепите очи, въз чело. Високото му, правилно изкорубено чело бе малко закрито под вълнестия калпак, ушит от черни кожи. Освен разпуснатата над рамената му разрошавена коса и рунтестата му брада, друго нищо по-отличително не показваше свещеническия чин на конника. Не се забелязваше нито едно бяло влакно по него. На снага дядо поп беше доста едър, с широки плещи. Здраво, зачервеняло и опърлено от слънцето лице. В лявата си ръка той държеше много спретнато каишите от юздата на коня и в дясната въртеше един черкезки камшик. Отпреде на седлото видях, че имаше кобурлуци, но дали имаше в тях пищови и бяха ли пълни, това не мога да кажа. Конят на дяда попа вървеше един равен и бръз ход, нещо като между джебе и делираван.

Залисан с разглеждането на дяда попа, аз не видях какво става с моя талигаджия и с нашето отбиване от царския път. Една гюрултия, едно блъскане, придружено с руганията на бае Гета, ме сепна от моето разглеждане и за голямо свое учудване видях, че десният кон на талигата, Кулчо, риташе силно със задните крака в предните колелета. Те бяха се изкривили от нормалното направление вследствие рътлините, що имаше по местността, дето се бяхме отбили.

Без да имам време да размишлявам повече за нашето критическо положение, аз се спуснах към задния отвор на талигата и наистина, че се проврях малко мъчничко, но пак се изтърсих в един миг на земята. Поради това движение аз пропуснах да забележа кога бае Гетовият Кулчо е навил и строшил ди́шлото на талигата, кога е скъсал едната прежка от своите хамути и кога и как е слязъл и сам бае Гето от талигата.

Целият тоя факт на изброените произшествия аз разбрах чак тогаз, когато бае Гетовите ругания, които той щедро изливаше по адрес на дяда попа, ме стреснаха от моето слисване и още преди да се отърся от праха, в който се бях поовалял, потърсих с погледа си дяда попа, но той бе толкова отминал, щото едва ми се мярна, като скривваше нагоре, в селото.

Бае Гето изпусна една тежка въздишка.

Мястото, дето имахме тази зла среща с дяда попа, беше току докрай селото, таман на излаз из него.

На едно разстояние, колкото с камък да дохвърлиш, срещу местността на катастрофата ни,

отвъд пътя, бе единственото човешко обиталище в този край на селото. Нека да не помисли никой, че това е къща или кошара, или нещо подобно; не, това човешко обиталище бе една воденица, която ще съставя основният предмет на моя разказ. Из тази воденица ни дойде едничката помощ.

Най-напред прилетя едно дребно човече с такава ревност да поднесе своите услуги, като че да бе постигнало някое нещастие неговото чедо или същия му брат.

Преди да продължавам разказа си за подадената помощ, аз искам да представя това състрадателно човече.

Дядо Кольо или както го викаха, Божата крава — името и прякора му узнах отпосле — сочеше да е прехвърлил петдесетте години. Като го видях пръв път, най-напреж ми удари у очи натежалата му, малко климнала глава. Боят му — като на дванадесетгодишно момче. Крака къси и сухи като мотовили. Трупът му дребен и мършав. Рамената му по-издигнати от шията и повалени малко напред, което го и представляваше малко повечко наведен, за да не река гърбав. Ръцете му, които в този миг бяха засукани с разпокъсаните и почернели от старини и пот ръкави, представляваха две клечки; и кокалите му дори бяха се обърнали вече на жили, види се, от тежката и дълготрайна работа. Кожата от лактите надолу приличаше и по боята си, и по грапавината си на ожуления от ярема биволски врат, а от лактите нагоре чак до раздрипаните ръкави беше тъмнотурунджияна, нещо като гьон. Ръцете се лъщяха, но не от пот, а от мършавина. Дядо Кольо бе бос, та видо̀х, че

краката му имаха еднаква боя с онази на ръцете: черни, закоравели, напукани и заголени до пищялите. Той си работеше нещо в яза на воденицата, когато ни се притече на помощ. Обут бе в едни одрипани беневреци, които едвам достигаха бедрените кости, нещо на една длан по-ниско от кръста. Тези беневреци са били някога бели, но кое от времето, кое от безбройните накръпки, бяха се лишили от определен цвят. Ремък не видох, но видох едно желязно преждило от ремък, което притягаше една кълчищена връв. И досега ми се сѐ сторва, като че това желязно преждило беше или от юлар, или от колан на някое добиче. Казах ви за беневреците, та затова не ме питайте за ризата на дяда Коля — вие и сами може да се сетите за нея. Ще ви кажа за ризата му само това, че от яката ѝ бе останало само на врата едно парченце, та изглеждаше, като че бе прилепена якия на шията му. От петлиците му бе останало само на лявата му пазва едно парченце, та затова и вглъбнатите му и сухи гърди бяха полуголи и приличаха на сгъжвена гайда. Кокалчето на гръкляна бе много изпъкнало. От него се спущаха наляво и надясно две сухи жили, които образуваха една дупка, в която можеше да закрепиш гъше яйце.

Лицето на дяда Коля бе длъгнесто и повече черно, отколкото жълто. Както веждите, тъй и мустаците му, бели и виснали, така щото закриваха горната джуна и опираха дори до долната. Носът малък и сплеснат на върха. Дядо Кольо имаше тъмносиви очи, силно изпъкнали и влажни. Те се покриваха с голи, зачервени клепачи, по които не видох ни влакно от мигли. Не знам от що ги беше

загубил — дали от старост, или от патила. Дядовото Кольово чело беше средно на величина, но сочеше дребно от многото бръчки, по които физиономистът може да прочете цялата биография на този беден старчец. Ако да имаше дядо Кольо коса, мога навярно да кажа, че и тя щеше да бъде бяла, но той ходеше с бръсната глава, на която само върхът се покриваше от една малка, покрита с кир червена капица, каквито носят всичките селяни по казата. Че дядо Кольо нямаше нито един от предните си зъби, това мога да ви уверя, защото видох с очите си, вероятно той дъвчеше с някой оцелял кътник. Някои от предните му зъби беше избил чичата на последния селски спахия Дели Омер бей, задето бе настъпил веднъж неволно крака на ловджийското му куче. Дядо Кольо е принадлежал към спахилъка по наследство, т. е. по рождение, и бил е привързан при него дори до Освобождението, речи го, като момък, речи го, като работник, речи го, като роб. Освен този телесен недостатък дядо Кольо бе наследил и друг един от своите господари, спахиите. Лявото му коляно беше повредено в ставата, та затова той не само че накривваше, когато вървеше, но при всяка стъпка мяташе така левия си крак, щото описваше постоянно по една парабола с него: коляното си бил счупил веднъж, когато носил на гръб по-стария брат на последния спахия, Кадри Муза бей. Беят бил около дванадесетгодишно момче и бил обикнал да обяхва често дяда Коля и да го бие с камшика като кон. Като слизал веднъж с бея на гърба си низ една урва, този го опасал доста якичко с камшика по главата, така щото на бедния дяда

Коля му се завъртяло свят и той паднал в несвяст. При падането си счупил си коляното, но беят останал здрав. . . Наистина, че дядо Моно видарят от Новоселци му правил крака, стягал го с дъсчици, но, не знам как, божем заздравял, но пак останал сакат, та сега криви. Избитите зъби и счупеното коляно на дяда Коля бяха едни от по-видните му телесни недостатъци, наистина изкуствено спечелени, но се́ се броят за кусури. Той имаше обаче освен тях и няколко други от второстепенна важност. И тях той доби като незабравими възпоминания от своите господари. Той бе облагодетелствуван с тях в замяна на новогодишните или празнични подаръци. Така например на един Никулден черният ат на бея бе отхапал едно парче от дясното му ухо и дядо Кольо трябваше да се задоволи само с едно и половина ухо. Дясната му вежда бе разбита от един камък, който младият бей хвърлил с прашка. Това било навръх ден на Великден. Раната заздравяла още навреме, но белегът останал и сочеше колко едно бакърено дваесетаче, а кожата беше набръчкана като от сипаница. Плешката до лявото му рамо има един белег от посечено, на величина колко един гущер. Тоя белег му е направил беговият баш ахчибашия, Бекри Мустафа, и то само затова, защото дядо Кольо, без да е искал, счупил един чанак с ягурт. Ахчибашията захвърлил със сатъра, както кълцал месо, и той се забил в плешката на дяда Коля. Това се случило на една Нова година, а през това време е било рамазан. За другите сувенири на дяда Коля от третостепенна и четвъртостепенна важност аз ще замълча. . .

Не се чудете, че дядо Кольо е много патил: много е живял, затова и много е патил. От петата си година той бе захванал да опитва горчивината на господарския камшик — да опитва мъките на робството. Кой го е питал за неговата свободна воля, която той оставил още в майчината си утроба, щом се е изтърсил на бял свят? Отде е чул, че хората се раждат и умират с равни права? Откак се е запомнил, че съществува на света, оттогава помни едно и също: че правото е в ръцете на силните и богатите и че кахърите, мъките и патилата са дадени само за слабите и бедните — само за робите! И дядо Кольо беше се свикнал с участта, с която го бе орисала неговата орисница. Той бе навикнал да търпи. Навикнал бе да търпи и пати всичко това, което той видя, че търпят и патят всички като него: и майка му, и баща му, и братята му, и чича му, и стрина му, и кръстникът му, и всичките роби. Той виждаше с очите си, че по бунищата растат само плевел, коприва и буни́ка, и той знаеше, че едното требят като непотребно, другото па́ри, а третото — горчи и трови. Зер е той крив, че е израсъл на бунището?. . .

Още няколко думи, за да довърша наченатия портрет. Гласът на дяда Коля бе тънък, писклив и разтегнат. Като говори, се́ ти се сторва, че тук сълзи ще му бликнат из очите; също като че оплаква и нарежда своите скръбни възпоминания. Така оплакват и нареждат по нашенско жените на гробищата. Дядо Кольо имаше един чуден навик. Кога тръгне някъде или остане сам, или стои в черква, устата му постоянно шаваха. Все като че шепне или мърмори нещо, но никаква дума не мо-

жеш чу и разбра. Той говореше сам на себе си и за себе си. Често пъти тези свои разговори той придружаваше и с по някоя мимика: или повдигнеше разперени пръстите от дясната си ръка близо към челото и шаваше с малкия и другия до него пръст; или свиеше джуните си и изблещеше очи, като да се чуди на нещо; или свиеше дясното си око и шавнеше с левия си мустак, или пък само повдигне длан на рамото си и пак си спусне ръката. Аз му прощавам тоя навик, стига само да можеше с това да отуши своите тъги!

Дядо Кольо беше се женил още преди тридесет години. Баба Първа, стопанката му, беше тоже от хората на спахията. Те се водиха петнадесет години, без да имат челяд. Наведнъж баба Първа проследи: у седем години седем деца. Господ кога дава, не те пита нито чий си син, нито у коя махала седиш!. . . От седем деца — само три завъртяха живи. Другите загубиха. „По-добре — думаше баба Първа, — що ще чернеят тука, там нека си идат: може и на бога да потребват хора за неговите спахии.“ Не знам, може и да е имала право!

Прося извинение, че се много замаях да ви залисвам с дяда Коля. Може би това да е едничкият спомен за него. Аз барем не вярвам да се е споменало неговото име в черква. Бадихава спомен не става, а поповете нямат тефтер да пишат вересии.

Нека продължа разказа за моите приключения с бае Гета.

Когато дядо Кольо наближи да предложи своите человеколюбиви услуги, бае Гетовият Кулчо трепереше като лист.

— Бре, какво сторихте бре, бракя, море, що би това чудо, бре-е-е, бре-е-е, гледай, гледай. . . у лош час. . . — протегна на своя тънък глас дядо Кольо, пристъпи към добичето, погледна го зачудено, сви джуните си, изпусна излеко едно подсвирване и завъртя ту надясно, ту наляво своята обръсната глава.

— Уграмма. . . зли очи!. . . — прошепна дядо Кольо.

— Да изпръснат! — добави ядосано бае Гето, като мислеше за дядо поповите очи.

Дядо Кольо не бе забележил нашата среща с дяда попа, затова хвърли един въпросителен поглед на бае Гета, като чу неговите клетви за злите очи.

За да посвети и дяда Коля в нашата зла среща, той добави:

— Срещни дявол, та прокопсай — и тутакси цвъкна плюнката си през зъби.

Дядо Кольо, слисан още повече от лаконическия отговор на бае Гета, изблещи очи и запита:

— Ама какъв дявол?

— Такъв на, дявол нечестивец, цел-целеничък, хем на кон — обясни бае Гето и хвана в ръце двата краища на скъсаната прежка.

Дядо Кольо таман бе вдигнал дясната си ръка да се прекръсти, но застана с нея на челото, защото Гето поясни с две думи личността на нечестивия, та добави:

— Сврачовският поп!

Чак тогаз дядо Кольо разбра и малко утешително подзе пак със своя писклив глас:

— Е, па бре, братенце, срещна поп — срещна, па защо не превиеш колено?

— Превило го него у сърце, па го не пущило!. . . Кога да превием, като оно лети като хала. . . доде да превием колено, а, оно Кулчо преви дйшлото, па това ти е — отвърна бае Гето.

Наведнъж дядо Кольо се сети, че трябва да се прави нещо: с чудене и приказка се не спомага. Той впери пак очи в Ку́лча, но Кулчо се́ си продължаваше да трепери. Тогава дядо Кольо се обърна с лице към воденицата, тури ръцете си на устата като тръби и извика:

— Първо-о-о, Първо-о-о, е́ла тука!

Не се мина много, и откъм воденицата се зададе една стара, одърпана женица. Дядо Кольо видя, че тя иде с празни ръце, затова й извика:

— Кон упрадисал от у̀руки, донеси що требва.

Баба Първа се повърна и след малко се зададе втори път с едно котле вода у дясната ръка и зелена паница и едно яйце в лявата. Когато тя наближи при нас, откъм воденицата се подаде още една баба. Тя ходеше съвсем превита и едвам се подпираше с тояжката си. По едно време тя застана и тури дланта от лявата си ръка над очите, за да види по-добре. Щом дядо Кольо я зърна, той извика и на нея:

— Ела, стрино Митро, е́ла, ти разбираш по-добре от у̀руки; твоята ръка е по-лековита.

Тази бабичка беше стрина на баба Първа. Тя бе прочута по цяло Сврачево. Кому какво да се случи: или дете се поболяло, или настъпи някой нещо, или лош вятър го удари, или добиче му се поболи — се́ баба Митра търсят. Тя разбираше

от всяка болка и знаеше всяка билка коя за какво е. И магия знае да развали, и уруки да отвърне, и пъпа да завърти, и от настинка да разтрие, и от сърце да запои, и ялови крави да захрани, за да станат телни, и всичко, и всичко. „Да не е наша баба Митра, половин селото би запустело“ — думаха сврачовци и имаха право, защото са видели хората х а и р от нея.

Когато баба Митра наближи, двамата стопани се поотстраниха почтително пред нея, т. е. пред нейните знания и способности. Тя метна един поглед на цялата катастрофа и спря очите си на треперещия Кулчо. Мълчешком грабна яйцето и паницата от ръцете на баба Първа, изправи се пред главата на Кулча, допря яйцето до челото му, между двете очи, впи погледа си в очите на коня и промъмра през зъби:

— Зли очи у камък гледали, камък да пръсне, зли очи да разпръсне.

Като прошепна трети път своята байка, баба Митра удари с яйцето коня в челото; яйцето се счупи и изтече в подложената паница. Тя потопи пръстите си в паницата и намаза челото и слепите очи на Кулча. След това дръпна котлето с водата и я лисна всичката в очите на коня. Бае Гетовият Кулчо се посепна, изпръха и отърси мократа си глава. След тази операция конят като че се поудрами — поукроти. Баба Митра пристъпи към втора една операция. Тя пружи дясната си ръка, подви на длан двата средни пръста, сближи показалеца с малкия и погледна у баба Първа. Тази се изведнъж догади и се наведе, та взе от земята една сламка, която и подаде на баба Митра. След като

намести сламката между сближените пръсти, та пристъпи, подпирайки се с тояжката си, към средата на коня и прехвърли през гърба му сламката. Тя се наведе, пак я улови между сближените пръсти и пак я прехвърли през гърба на коня; това тя направи три пъти, като сѐ продължаваше да шепне нещо си, но какво шепнеше — аз не можах да я дочуя.

Баба Митра, след като свърши това, що знаеше, обърна се мълчешком и с помощта на своята тояжка упъти се пак към воденицата. Баба Първа си взе котлето и паницата и тръгна след нея. Бае Гето извади малко от сеното, що бе настлано в талигата, върза конете за едно от задните точила на талигата и го сложи отпреде им. Дядо Кольо разглеждаше счупеното дѝшло и от движенията на дясната ръка и шаването на левия мустак можих да заключа, че той кроеше в ума си като как може да се поправи счупеното.

Аз ще оставя на грижата на дяда Коля и бае Гета да поправят, както знаят, счупеното дѝшло и скъсаната прежка и ще се отбия към дядовата Кольова воденица.

Воденицата на дяда Коля беше скрита зад един вир, в самото почти корито на барата. Цялото крайбрежие беше подринато от водата и покрито с много камъни, от които някои бяха доста едри. От пръв поглед аз разбрах, че тази бара лесно нараства от пороите и върви доста стръмно, като може да влачи такива едри камъни. Даже чудих се: как не е отвлякла досега цялата дядова Кольова воденица, която беше малка, схлупена, полуразвалена — цял виранлък. Покривът ѝ сламен,

стените от плет, омазван с кал. Вратите кърпени с деветдесет и девет парчета, а улеят ѝ — почти гъбясал и позеленял от старост. От едната страна, откъм реката, почти целият темел беше подровен и хлъзнал, така щото воденицата стърчеше накриво — като прочутата кула в Пиза. Наистина, виждаше се почти на всяка стъпка, че ожулените дядо Кольови ръце са се мъчили доста, за да я запазят от срутване, но всичко това, за жалост, малко е помогнало. Тук видиш някоя дървена подпорка, прикована с всевъзможни пирони от разни величини и форми; там виждаш няколко изтрити и огладени от реката камъни, примъкнати край някое провалено място до стената. По-нататък виждаш няколко нови замазки от говежда кал и глина, или пък по някоя дъсчица, прикована така, щото не знаеш дали замества камък, или плет, или мазилка. Две слаби ръце какво могат да сторят? Дали да градят, или да работят за залъка, що очакват толкова гладни гърла, или да спечелят нещо за облекло на няколко оголели тела, или пък — за даждие на царщината? Кое по-напред?. . .

Вътре във воденицата не влезнах. Боях се да не е гнило и дюшемето, както беше изгнила цялата воденица. Чух само, че едно колело дрънкаше вътре, но дали имаше мeливо и що мелеше — това не видях.

Аз се поспрях до задната стена на воденицата, току до скока, откъдето водата се вливаше в позеленелия улей. Поспрях се и хвърлих поглед към близката околност, край имота на дяда Коля. Хвърлих поглед, казвам, но не мислете, че това сторих, с цел да се наслаждавам от хубавата при-

рода или да пофантазирам край шумоленето на реката; никак не. Аз мъчно свикнувам с контрастите в природата. От една страна, поразителната картина на немотията и на сиротинските мъки, а, от друга страна, хладната безчувствителност на тази природа към тези човешки страдания!. . . Недейте чака от мене да ви описвам приятността на въздуха, блещукането на лъкатушната вада, миризмата на приятните треви и пеенията на славеите и другите птици. Аз малко разбирам от тези работи, та затова мога да сгреша. Мога да сгреша, казвам, защото, ако подкача да ви описвам всичко наред, то едва ли ще премълча: за магарешкото тръне и татулата, за позеленелите смрадливи локви, за отвратителните жаби и гущери, що пълзят по тях, за гракането на досадните гарги, за омацаните полуголи дечица на дяда Коля, които газеха до пояс в смрадливата кал, и за дядовото Кольово магаре, което пасеше философски по стърнището край воденицата.

Аз хвърлих поглед да потърся наоколо някого. Не видòх нито баба Първа, нито баба Митра. Легнах по корем в треволяка, за да поотдъхна. Беше ми много докривяло. Мислех си: защо ли е такава зла мащеха тази съдба? Защо ли някому провърви и óдвише, а някому — хич? Защо ли са тия мъки, патила и борби на този лъжовен свят? И защо ли е тоя свят, защо са хората по него, като не са еднакви нито колко животните в своето преживяване? Нали са, божем, словесни творения, божем нещо повече от добичетата, а пък те — черно патило!. . . Като бях задълбен в такива неразрешими въпроси, стори ми се, че чух човешки глас набли-

зо. Пооcлушах се по-добре и чух, че гласът иде откъм гъсталака на върбите. Отправих се към върбите и надникнах през сплетените клонове. Таман на завоя на реката, под брега, видях и двете баби. Баба Първа стоеше, загазила във водата, и бе свила между ноги предника от одърпания си сукман. Тя държеше в ръка една дървена малйца, с която се буха мокрото пране. Пред нея на един камък бяха свити на кьолче няколко натопени препирки, които тя переше. Долната част на сукмана, колкото една педя, бе натопена във водата. Срещу нея на друг камък седеше баба Митра. Тя седеше с наведена глава, почти прегърбавена. Тояжката си държеше в ръка, но не пошавнуваше с нея. Баба Митра нищо не работеше; та и каква ли работа можеш да очакваш от нейните старини?. . . Па баш и да можеше да работи, тя пак нищо не би пипнала тоя ден, защото беше един от дните на горещниците, а през горещниците баба Митра и игла не би уденала, па баш и да виждаше с очи. От време на време баба Първа вземаше по едно парче от препирката, хване го с двете си жилави ръце, потопи го във водата, промахне няколко пъти, па го тури на камъка. След това вземе за края на дръжката малйцата, издигне я над глава и плесне с нея върху прането. Превие го или го преобърне и пак плесне.

Аз се промъкнах опипом към тази сцена. Приседнах зад върбите, за да ме не видят, и дадох ухо на разговора им.

— Оно така е, Първо, снáхо. Зло дѐ, що че му правиш, знаеш ли що те чека?. . . Не можеш зна. . . Да би знаял, що е рекъл оня, кога човек че

умре, оно сам би си изкопал гроба, ама де́, божа́ работа... У негови ръце е всичко... що сака — това прави!... Яла ме на́, стрина съм ти, що е рекъл оня, родила съм те, па па́ съм жива... Господ не ма прибира... Не требвам, па живеем, ете́ на́, за чернило!... Бре от турци, бре от болки, бре от сиромашия, бре от зли хора, па на́, на, ете́, живеем... оно зер е за некое добро, ама, види се, така ми е било писано!

Така разсъждаваше баба Митра. Баба Първа таман бе вдигнала малйцата да удари прането, но я спря над глава, впери очи в стрина си и ѝ каза:

— Знам, стрино, знам; какво да не знам?... Нали и я помним, ама пак на́, ете́, пие ме тука нещо, на́, на сърцето!... Жал ми е, криво ми е. Не стигна ли досега, хайде, да речем, у турци бехме... друга вера, на́, сега нали са барем хрискяне? Па́ на зло. Що ни гонят? Що искат от назе?... Дали некое богатство видо́ха, или на здравето ни завидо́ха?... Не знам. С една слупетина сме остале; ти баре́м знаеш с какви мъки сме я добили... па и они знаят, та нали са тука расле, та и нея сакат да ни отъмнат!... Заробували сме, що е рекъл оня, още от пелени, па баре́м сега, на старини, да имаме къде глава да подслоним... Хайде, остави назе, ами нали имаме деца... Остарехме от работа... изпребихме се, па баре́м тем да оставиме покрив над главата... Звер, що е звер, ете́, мечка било, вълк било, лисица било, па и он гледа да найде къде да подслони гла́ва и да свие полог на рожбите си: било канара, било пещера, било каква и да е дупка... Та зер нашата слупетина е нещо повече от дупка? Те́ на́, виж, с крак да я рит-

неш, и она ще падне. . . па сега зер и оттука да ни изпъдят?

Като издума това, баба Първа поспря прането, изправи се, преглътна два-три пъти мъчничко, като да се мъчеше да преглътне сълзите си. Аз не видях на очите ѝ сълзи, защото бях далечко, но от пресипналия и протънчен глас, с който изговори някои от последните думи, разбрах, че и да ги не искаше, те сами са си пробили път. Излека след това баба Първа повдигна запретнатия ръкав на десния си лакът и го доближи до очите си. Не зная дали се отри от пот, или от друга някоя влага на очите. . .

Баба Първа пак подзе:

— Не знам, стрино; види се, и това да е на посока. . . на зло. Снощи, таман свалих постилките от върлината, кога що да видим? Кукумявка, пуста да опустее, хвръкне от вършината — та навръх на стрехата: „Бууку — бууку!“ Мене ме цела тръпки побиха!. . . Пресекоха ми се колената, схвана ми се глас у гърло — па ни гък! Чак после се посвестих малко. . . божем подойдох на себе си, а оно ми хвърка, хвърка под лъжичката: да речеш, че змия ме захапа за сърце. Погледнем на стрехата, а она — там. Зех камик; таман да хвърлим, а она: „Ха-ха-ха-ха!“ Изсме ми се и отлете накъмто яза!

Баба Първа позамълча, защото се наведе да вземе друго парче от прането. Промаха го и него няколко пъти във вода, тури го на камъка, поприбра между краката си прокисналите поли и като замаха с малицата, пак настави:

— А пък съница, стрино Митро, съница, съница — да идат у пусти гори — страх да те побере!. . . На̀, като листо треперем! По̀ оная нощ, у петък срещу събота, таман срещу първия ден на горещниците, сънувах такъв страшен сън, дека и сега ми се косата надига, като се сетя. . . хич не ме грее. . . Това не може да бъде на добро, та кой що сака, нека ми рече. . .

При тия думи баба Митра поиздигна глава и хвърли един жив поглед към дядо Кольовата стопанка. Тя разбираше от съница. Знаеше да ги тълкува, та затова се заинтересува и приготви да слуша с внимание.

— Стори ми се мене — захвана баба Първа, — че сме като в гората, ама не е гора като гора, ами на̀, така, пусто, пусто, па тъмно, тъмно — нищо се не види. Издигна се една виелица, една сприя; да речеш, че целата земля се търси! Нещо треска, ама така яко, та и у съне ми ушите писнаха! Я се обърна да видим що треска, а оно току се разпусна планината. Гледам, светна нещо, дълго, големо, страшно, па хвърга искри, искри, искри. . . на̀, така! — при това баба Първа наведе пръстите си над водата. — Току наведнъж онова се преобърна на змей: с огнени очи, с рога, а из устата и из носа жив пламък — бучи, бучи. . . Я затворих от страх очи. . . Кога погледнах пак, а оно станали два змея, па зеха да се въртят, да скачат. . . да се сдървиш от страх! Захванаха да хвърлят едри искри, по-едри от шаранови люспи. Кога зърнах, а оно всека люспа се преобръща в змейче! Станаха много змейчета. . . попълниха целата планина! По едно време, не знам как, стори ми се, че на

тия хали израснаха човешки глави, с кървави очи, с дълги язици, изплезени. . . Гледам, гледам: глави на познати хора! Кого да познаем? Кмето, попа, Кузман кръчмарина, селския даскал, селските чорбаджии. . . също они, на́: като че ми са пред очите. Гледам по едно време, спуснаха се към нашата воденица. Какво стана — не знам, но и я се намерих там. Обиколиха воденицата, па зеха да пълзят по нея, също кога гъсеници налетят на некоя вошка. Човеко ми грабна вилата, па зе да ги пъди, а они още повече налетеха, па на́, така, отгоре му, като гарвани на мърша!. . . Он би́, би́, па малакса, та падна! Мене ми се завърте свет, па и я паднах!. . . Стори ми се, като че ме носят на гробища, божем мъртва, ама на́, като че се знам. Я сакам да слезнем от носилото, а они ме натискат — едвам си поемах душата! Думам им: „Стойте да си земем платното, нали съм го за това, божем, приготвила — за покров у носилото" — а они вървят си, па не слушат! Я се разплаках, па зех да им се молим за платното. У раклата е, под нищелките, до новата аба, що я лани валяхме. . . они па́ нищо! Я се захълцах от плач; дожале ми! Толкова годин да го вардим за смърт, а сега да ме копат у такива дрипи. Как ще да се явим така т а м о?. . . Остави срам, ами грех!. . . На́, ще рекат, и покривало нема като свето̀!

Баба Първа се изправи и изпъшка. На нея се стори, види се, като че наяве пати това, що е сънувала, та затова въздъхна така жално. Па кое да си поотпочине, кое да си припомни съня, поспря малко разказа си, пообтегна с мокрите си пръсти косата, която бе се свлякла над очите й, отри с ла-

кът потното си чело, посви пак влажния сукман и продължи:

— Ние летехме по облаците, а они гъсти, черни нависнали! Па сѐ: на валми, на валми. Гледам: нема земля, нема небо; всичко оповито в облаци. . . По едно време ми се стори, че облаците не са облаци, а сенки човешки. Всичките бледни, изпити, с облещени очи. . . дълги разпуснати коси, па не стъпват, ами летят, като че пливат във вода! Всичките, сѐ обвити в своите мъртвешки покрови!. . . Я се пак сетих за моето платно. Саках да се пуснем къде водата, да отворим раклата; знам го къде е: с ръката съм си го турила. Таман пружих ръка, а оно — нема го!. . . По-натам не помня какво снаах — забравих се! Меркаше ми се пред очите, като че през мъгла гледах нашата воденица! Гледам: надойде вода, надойде — до стрехата! А она мътна, мътна; па бързѝ, бързѝ, също като низ улей. Навръх на стрехата се покачил он — едвам се държи. Водата надлѐ и стрехата подхвана и него до колена, до пояс, до гърди, до гуша!. . . Зе да се дави. Потъне, па го нема, нема, па пак изплива. А водата сѐ иде, сѐ по-голема, сѐ по-мътна. . . пак го завърте, пак потъна!. . . Наведнъж гледам у ръцете си платното; моето си платно, това, дека за покров!. . . Пуснем единия му край да се улови, а оно късо — не стига! Наведем се над самата вода — дръж — думам му, — а он изблещи очи, па се хвана за главата. Стори ми се, че главата му се наду като мехур, а вътре: кипи, кипи — като гърне на огън! Мехурът се изду повече, па се пукна!. . . Зе да блика из него нещо, като че на огън ври!. . . Блика, блика, па

зе да тече в реката. Й реката почервене, стана цялата кървава. Он зе пак да се дави, а мене ме отвлекоха сенките, па и я литнах с них. . .

Баба Първа застана с наполовин издигната малйца и така остана, като вдървена. Погледът ѝ беше вперен в неопределена точка. Двоумеше се и сама: какво стана отпосле?. . . Не можеше да си припомни нищо повече — всичко по-нататък ѝ се представляваше като у мъгла — неясно, неопределено. . . Нито можеше да рече, че се е свършил сънят, нито че не се е свършил — и сама не знаеше. Види се, че малйцата ѝ дотегна в ръката, защото след малко тя я сложи на камъка върху опраното. Това движение я свести и тя, като изпусна още една въздишка, добави с премалял глас:

— Такъв сън не е на добро. . . Знам си я и сама, та що ли требва други да ми го каже. . .

Баба Митра изслуша и последната дума от съня с поразително внимание; нито трепна с око, нито помръдна с пръсти. Изгледваше, като че будна е заспала. При последните думи на баба Първа тя се прокашля, заклати глава и каза:

— Видиш ли що е, Първо, синко? Ако има истина сънища, дека лъжат. . . Ама тоя сън. . . срещу събота. . . не знам що да ти речем, ама господ на добро да обръща. . .

Баба Първа бе свършила прането. Оставаше само да го изцеди и да го простре. Тя излезна на брега, хвана в ръцете си предната пола на мокрия сукман, изви го, изцеди го и после захвана да изцежда опраното.

Баба Митра издигна глава, погледна у слън-

цето и взе да се подпира на тояжката си, за да стане. Нито дума повече не продума.

Аз станах от мястото си и прикрит от клонищата на върболяка, упътих се дебнешком към воденицата. Там приседнах на една полуодялана бука, види се, тъкмена за нов улей. Чу ми се гласът на бае Гета; той приказваше с дяда Коля. Колкото по̀ наближаваха към мене, толкова и разговорът им ставаше по-ясен. Поослушах се и можах да дочуя само следующите разменени между тях приказки:

— Цело пладне, дума се, загуби покрай мене. Добър човек си, на́, що требва да ти ям хакю? Ама знаеш ли, дедо Кольо, добър си, братко, ама добро нема да видиш! Кой год е правил добро — хаир не е видел. Оно си е така, отка си е свето свет! Може там горе... некога... Ама тука... на тая черната... хич не чекай...

Така говореше бае Гето и цвъкна през зъби, а дядо Кольо му отвърна:

— Знаеш ли що, Гете?... Имаш право, така си е, както думаш, ама на́, нали, що е рекъл оня, думам: направи добро, па го хвърли на боклука...

Като наближиха към мене, бае Гето ме съзря. Той ми смигна с око да стана, посочи ми с поглед слънцето и каза своето „хайде“. Аз си вземах „сбогом“ от дяда Коля, поблагодарих му, както можах и с каквото можах, и се упътих към талигата. Не можах да видя нито една от бабите на похождане. Дядо Кольо завъртя своята нещастна нога и се повърна да ни изпрати чак до пътя.

Като наближих до талигата и видох увързаното с въже счупено ди́шло, запитах бае Гета дали

ще изтрае по пътя. Вместо отговор той подсвирна излеко и добави:

— Хай, хай, като у поща ще седиш — бъди рахат.

И да не исках да вярвам на бае Гета, нямаше друго що да сторя, та затова се възкачих и наместих в талигата. Възкачи се и бае Гето, хвана юздите в лявата ръка, завъртя с дясната своя камшик и извика натъртено: „Де-е-е-е!"

Между селото Сврачево и Вирнинос, почти на средопът, край малък един поток, се скрива между два вира кръчмата на дяда Пуня Мигалото. Дядо Пуньо е пришелец у казата. Там се заселил още у Севастополското мурабе и се оженил в Сврачево. Господ му помогнал, та си завъдил кое челяд, кое добиченца, посчукал една кошарка и я предназначил за кръчма, която е известна по цялата околност тоже под име М и г а л о т о, както и нейният стопанин.

Няма да се бавя да ви описвам дяда Пуня, защото и няма нищо особено в него. Той не е нито висок, нито нисък; нито кървен, нито сух; нито сърдит, нито весел. Лицето му, като всяко божо лице, такова, каквото е рекъл господ да бъде. Има наистина и у него нещо по-отличително, а то е, че поспива повечко, че ходи тромаво, като че краката му са налени с куршум, че мъчничко обръща врата си, че малко говори и много се прозява. Освен тези свойства дядо Пуньо имаше и още един навик — да мига често. Каже ли някоя дума, продума ли му някой нещо, види ли нещо изненадейно, той сѐ ще мигне по два, по три пъти, бързо-бързо. Когато му се случеше понякога да държи чаша с вино ил

с ракия в ръка, той тогава зажумяваше с лявото око, а само на дясното око шаваха клепачките. Ако ли му се случеше да пие вино из бъклица или ракия из бърдето, той тогаз се по-преди прекръсти три пъти и докато клочеше в гърлото му, то клепачките и на двете му очи играеха. Инак дядо Пуньо беше зарарсъз човечец.

Беше вече станало голямо пладне, когато бае Гето спря талигата пред дядовата Пуньова кръчма. Първата среща ни направи едно едро като теле куче, което се спусна лаешком към нас. Бае Гето бе успял вече да разпрегне конете, когато вратнята на кръчмата се поотвори, за да пропусне само главата на дяда Пуня. От премижалия поглед на дяда Пуня аз се досетих, че той си е отпочивал на хладнинка, без да мига, т. е. искам да река — поспал. След главата промъкна се и цялото тяло на дяда Пуня и треповен още, протри с ръка очите си, прозина се, почеса се зад тила и чак тогава захвана да пристъпва към талигата.

От разговора, който се откри помежду моя талигаджия и дяда Пуня, аз разбрах, че те се радват на едно доста интимно познанство.

— Помози бог, Мигало!

— Дал ти бог добро и кола имане, Пуяк — отвърна дядо Пуньо, като не пропусна да мигне три пъти.

— Нещо като зоб, нещо като сенце ще ли има за конете бе, Мигало?

— Ех, може па и да се намери — каза дядо Пуньо и пак мигна.

— А за нас нещо, такова де, знаеш, речи го де, като за похапване, ще ли имаш? — запита Пуяка

и обели зъби като циганин, когато сънува баница.

— Ех, та оно какво ще имам, нали знаеш, хортуваме го я, това не е, що е рекъл оня, голем път, за да знае човек, че ще има мющерии, та па и да поуготви — отвърна дядо Пуньо и заедно със своето мигане прозина се така юнашки, щото един петел, който ровеше наоколо му в натрупания тор, подскокна назад, вероятно като се опасяваше да го не глътне жив стопанинът му.

— Ама какво, току-така хич, па нищо, па това си е? — запита разсърдено бае Гето и добави: — Това, що го викат пилци, да речеме, яйца, да го речеме, това-онова, барем хич зер, па нема?

— Е, оно, дал господ, ама ете́, нали нема огън! — отвърна мигнешком дядо Пуньо.

— Нема огън?!... А дърва нема ли?... Ръце нема ли? — запита настоятелно Пуяка и цвъкна през зъби плюнката си.

— Прекръсти се бе, Пуяк, ела да ти дам малко светена вода — продума иронически дядо Пуньо, мигна и с една злобна усмивка додаде: — У такива пекове огън прави ли се бе, Пуяк? Ти, аджеба, я виж да нема нещо да ти шава тук на́ — и тупна със средния пръст на ръката си своя череп, с което искаше да оправдае нуждата от светената вода за Пуяка.

От разменените думи аз си заключих, че сладките приказки не насищат стомаха, затова реших да се задоволя със сухите закуски от провизията, която имах в талигата, а така също да дам по нещо на моя талигаджия.

Аз се бях стъкмил в едно по-затулено мясно в кръчмата. Дядо Пуньо ми донесе вино и захва-

нах да похапвам. Не се мина много, чух лаенето на кучето, от което заключих, че нови гости ще дойдат на дяда Пуня. Моето предположение излезе вярно, защото наскоро се отвориха вратата на кръчмата, за да пропуснат около десетина селяни, които изпълниха кръчмата на дяда Пуня.

Изпомежду всичките други, които бяха с една обикновена и скромна представителност, единият беше толкова оригинален, щото не можеше да не привлече вниманието ми. Той беше пълен, едър човек, с дълги ръце и дълъг врат, върху който главата му изглеждаше да е твърде слабо прикрепена, защото се постоянно клатеше. Косата и мустаците му бяха червени и щръкнали като свинска четина. Лицето му, силно изпрепукано от сипаница, червено и подуто. Погледът му изкривен и толкова подвижен, щото не бе възможно да се улови. Облеклото му докрай еднакво с онова на другите селяни, но по-ново, по-спретнато и по-шарено, от което всеки можеше да си заключи, че той е нещо повече от тях. Въобще всичко у тогоз човека беше, като да им говори: „Това съм аз, гледайте ме!“

Тъй като аз бях се наобядвал вече, то излязох навън да видя що върши бае Гето и да го попитам дали познава тези селяни и знае ли кой е този, който изглеждаше като ментор между тях. Аз намерих бае Гета в същото зло настроение, както беше снощи с комовата синджирлия ракия.

На моя въпрос, дали познава тези селяни и знае ли кой е онзи червенокосият помежду тях, той ме изгледа полусърдито, полувтренчено, като ми каза:

— Много ти требва, господине, да се братимиш

с вълк и да хващаш мечка за кръстница!... Не познаваш ли, че е хайдук... Не виждаш ли, че влачи въжето на врата си?... — И вместо да ми обясни по-нататък, той цвъкна през зъби и добави: — Дишлото се пак разслабило, та ще ида да гледам да го поправя, па и конете требва да поизкъпя... оно, истина, добичета са, ама па и такива пекове!... И камъните се пукат от жега, па и тая пуста муха, немат мира хич, хич, хич.

С тези думи бае Гето ме остави без никакви понататъшни обяснения и тръгна към талигата с една тесла на рамо.

Дядо Пуньо беше излязъл да подложи сено на конете: тогава видох, че всичките селяни бяха бинеци. Помислих да разпитам дяда Пуня за новите му гости, та дано от него узная това, което моят талигаджия отказа да ми съобщи. Тъй като в това време си правех цигара, подложих табакерата си на дяда Пуня, като му казах, ако пуши, да си направи цигара. Дядо Пуньо мигна два-три пъти, бръкна в пояса си, извади една луличка, напълни я и взе да вади огнивото си и прахан, за да хване огън. Аз го преварих, драснах една клечка кибрит и като си запалих цигарата, подадох и нему.

По тоя начин аз мислех да придобия разположението на дяда Пуня, та тогава да пристъпя към желаемата цел. И наистина, аз сполучих, защото, след като запитах за това, което ме интересуваше, той каза на момчето си да отиде в кръчмата и мене смигна да отида подире му. Ние не отидохме далече, а се спряхме на сянка зад един куп плява; там аз седнах на един камък, а той подви крак и приседна на земята. След това понатисна с па-

лец огъня в луличката, повдигна глава, погледна ме и подзе:

— Тия, що ме питаш за них, са сврачовци, те́ от това село на́ — и поклати глава, за да покаже с нос по направление към селото. — Повечето са селски чорбаджии. А оня с червената коса, подутият, той е сврачовският кмет. Името му е Божил, но казват му К л а т и в р а т. Така си го знаят всичките у казата. Той е пришелец в Сврачево, но откъде е дошел и декашен е, това никой не знае. Щом се свърши мурабето и си избегаха турците, избегна и селският господар, Мутиш бей, и Клативрат осъмна една заран в Сврачево. Когито дойде, беше гол като тупан и опинци немаше на краката си. Лута се насам, лута се нататък, прави, струва — замогна се. Откак е дошел у селото, захванаха да стават обири ту тук, ту там — по целата каза. Току гледаш, некому щукнали воловете, другиму откарали по неколко брави овце; некому разбили коша с храна, другиму обрали покъщнина!... Да се чудиш и да се маеш... По едно време, гледаме го, захвана да си издига гласа по-якичко, захвана като да заповедва, да заплашва!... Ако некой му се поопре малко или му рече по некоя права лакърдия, току видиш, след ден-два я му сено подпалили, я му кошара изгорили, я му некое бравче от дамазлък щукнало... да съчува господ! Не се мина много, селянете захванаха да понадушват... Казват на жандармето, а они гледат у землята, па мълчат... Не може, казват, нищо да му сторят, защото бил требвал на началника... Дост му бил. Сближи се с попа, па на́, така е — при това дядо Пуньо показа сближени по-

казалеца и средния пръст на лявата си ръка. — Покрай попа сближи се и с даскало, па и с другите чорбаджии — сѐ такива хора, дека ги село мрази, ама не можем им нищо, оти им е у ръцете силата, па, знаеш, да те пази господ от злия: свет — па се бои, па не смее да щукне. Мина по едно време началнико из наше село, събра селянете, па им рече: „Или Божила ще изберете за кмет, или друго не; това сакам от вазе, каже, па вие му мислете!“ А селянете се затаиле, па опреле очи у̀ земи, па мълчат. Обади се, истина, дедо Кольо воденичаринът, па дума на началника: „А оно, господине, като го ти сакаш, та па що ни викаш да го избираме? Тури си го сам, като си го избрал, па нека си ти кметува... А ако питаш назе, каза, ние го баш и не познаваме добре: ни откъде е, ни чий е! Та па имаме си ние наши хора, казва, малко ли са добри селяне, я ги виж на̀, цело село е, дума се, пред тебе!“... Началнико поизгледа изкриво воденичарина, а Божил си му каза ачик пред всичките: „За тая дума, каже, ще те накарам да се хапеш девет пъти на едно место“. И наистина, каквото е подкачил, май ще го накара не девет, ами деветдесет пъте да се захапе... И така стана Божил кмет. Отка е закметувал, пусто му кметство останало, цело село е пропищело!... сѐ на зло, сѐ на патило, па не знам къде ще му излезе краят! Па не стига това, ами по-лани уйдурдише с попа и с чорбаджиите — със своите си, — па и началнико тури гърбина, та правиха, вършиха, току по едно време чухме, че искали да го изберат и за там, да иде у София; па, етѐ, не стана. Некои казват, че там се сбирале хора да уреждат царщината, та и он щел

бил да урежда там с них, ама това никой не верва, та и кой може да поверва, че царщината станала ихтияч да се урежда от такива хора като Клативрат? Тежко и горко на тая царщина, дека ще бъде от него уредена... Нали ти кажем — що злини върши тоя човек заедно с попа, оно не е и за изказване, ама добър е господ. Па кой знае, може и да ги убие от горе, за да не изпати сиромашията, и така се е доста намъчила!...

Дядо Пуньовата луличка беше догоряла, той я обърна, изчука пепелта, поизтри я извътре с палец, забоде я в пояса си и като стана, упъти се към кошарата си. След малко тръгнах и аз към кръчмата и през вратата надникнах и видох, че сврачовци се бяха посъгрели от дядовото Пуньово винце, а Клативрат ораторствуваше нещо. Всички го слушаха с голямо внимание. Аз дадох ухо на ораторския разказ, който ме заинтересува твърде много. Сврачовският кмет разказваше на своите селяни за един свой подвиг, който той извършил във време на Сръбско-българската война. Този му подвиг, според както чух от устата му, е помогнал, за да надвием неприятеля; инак, ако не би се заловил Клативрат, всичко би било пропаднало.

Ето какво разказваше Клативрат за своя подвиг:

— Чуем я, море, нещо иде, иде, иде, па пощръклел свет, па де́: едно насам, друго на́там, па на... По това време вие знаете я, мене ме немаше тука, бех отишел къде по Ломско, да продам неколко глав добитък, що се беше затекло у ръцете ми. Знаеш, хесапим си, зима иде, храна кът, що ще гладуват, по-добре продай, па на лето, ако е здраве, пак ще купиш.

Един от селяните поиска да потвърди думите на своя кмет, че го е нямало в Сврачево, като каза:

— Помним и я, помним, нали таман тогава ми щукнаха воловете, загубиха се, па ги нигде нема́, като че у дън-земи пропаднаха. Та нали ходих тогава при тебе като при кмет, та да ми кажеш какво да сторя, па тебе те нема́, па така си остана... А какви волове беха, море нали ти кажем, очи да не отводиш от них.

На тая невинна бележка на селянина Клативрат позавъртя набързо своя поглед, за да узнае по лицата на присъствуващите дали не ще да е хрумнало някому нещо за тия загубени волове, но като нищо не забележи, той се поизкашля, заклати врат и пак почна:

— Я бех хванал кутловския път, кога гледам, целият път почернел!... Питам, море, где отива тоя свет, а оно що да чуем: у София, казват, сърбино се дигнал, па повел войскя у София, там сакал, казват, да посече нашию княз, па да му земе палатецо, оти бил по-хубав от неговия. Море стойте, не думайте, хора, хич това може ли се? Сърбино ли сакал!... Он си сака, ама да видим кой ще му даде!... Питал ли е он бая си Божила? Знае ли он кой е бая му Божил?... Седнем ти я на коня, па му пущим дизгин, па право у Кутловица. Отседнем коньо, разслабим му коланите, па дадем юларо у ръцете на ханджията. Дигнем се, та у телеграфо. Там ти намерим едно момчурляче, изпосталело, прежълтело, да речеш, че три дни троха у уста не е турило. Питам го я: „Ти ли си бре, момче, телеграфчия?“ А он: „Я.“ „Знаеш ли, думам, да биеш телеграфо?“ „Знам“ — каже. „Е,

удри де, що стоиш?“ — думам му. Он ме изгледа, па каже: „Какво да бием?“ „Па телеграфо бий“ — думам му. Он ме па погледа, па ме пита: „Кому да бием, какво да бием и от кого?“ „Па не ме ли познаваш бре, момче, зер ти не знаеш бая си Божил от Сврачево?... Божил, сврачовския кмет?... Зер ме още не познаваш?“ Он се посви, па каже: „Е, кому да бием?“ „Па на министеро бе, кому другиму ще бие телеграф бае ти Божил?!...“ Он току хвана едно копче, па зе да го чука, ама едва се чуе глас; нали ви казвам, момчето слабичко, па и чурук — нема сила! „Е, какво бре, момче, думам, дойде ли хабер?“ „Нема“ — каже. „Пак удри бре, момче, удри по-якичко!“ Пак чука, чука, чука — пак нема! А я, да излетим от кожата си! Па току се сетих: „Стой, кажем, бре, момче, я се потръгни оттам“. Я видох какво чука, мене ми стига веднъж да видим нещо, после нема да ми утече из ръцете. Завратим я ръкав, па завъртим плесница, па удри, па удри, така мъжки, какво си я знам. Току по едно време, гледам, изскочи една хартишка, четем я: „Що е, бае Божиле?“ — пита ме министеро. „Море, думам му я, що правите вие там, у Софията, министри ли сте, какво ми сте? Не видите ли вие, че оная хала, сърбино, ще ви изколи?... Що не ударите на юриш?... Вие мене слушайте, бая ви Божил знае... Съберете всичката войскя, па я пуснете на юриш, па ще видите дали бай ви Божил не е имал право...“ „Добре, бай Божиле — каже министеро, — сега ще идем да кажем на капетаните.“ Мина се час, час и половина, ето ти министеро пак изпъкна. „Бае Божиле, каже, хвала ти, да си жив и здрав, че ни научи; да не беше ти,

бехме отишли: и княз, и ние всички. Щом ни подсети за юриша, капетаните събраха войската, па като я пуснаха, па като му викнаха на сърбино... отиде, та се не виде!..." „Е, кажем я, знае бая ви Божил къде му е цаката, добре, че стигнах навреме; е, да не бех стигнал, какво щеше да стане?... Резил и маскара!"

Бае Божил следваше да клати своя врат и да върти погледа си и въодушевен от захласването на своите слушатели, щеше навярно да продължава да ораторствува за своите велики заслуги на народа, но в това време се току изтърси в кръчмата сврачовският поп. Аз се поогледах да видя моя талигаджия, но него го нямаше. „Добре, помислих си, че злата среща не се повтори."

— Добре дошел, отче, благослови, отче! — викаха селяните на дяда попа, като му ставаха всички на нози. Преди да отговори дядо поп на поздравленията и преди да излее своето благословение на присъствующето стадо, кметът го запита:

— Ама къде си ти, дедо попе, нали се, божем, сговорихме заедно да тръгнем, я виж къде се е чак надвисило слънцето... кое е време?

— Ех, нали знаеш, кмете, че една беля не е на човека! — отвърна дядо поп с един дебел и силен глас и добави: — Козарят ми се разболел, па козите се разщръклели по гората, нема кой да ги събере. Едвам намерим човек за козите, ето ти Кузман, моят ортак, ме вика да ме пита коя бъчва ще отвори, защото у тая, дека точиме досега, виното се свършило. Таман излезох из избата, ето ти че ме чека Коно джамбазинът: донел да ми доплати за ония добичета, дека му ги продадохме

орташки — при това дядо поп намигна на Клативрат, за да му припомни за кои добичета е речта. След това взема една чаша с вино, която беше отпреде му, изпи я, понамръщи се, плювна и каза: — Нема моето вино никъде, само у моята кръчма го има. Не е вино, ама каймак, каймак.

Дядо поп си поотри дългите мустаци и продължи:

— Па какво щех да кажа, ха́, така, сетих се, за оня хаирсъзин, Коно... Верицу ли му, нему, циганску... щеше да ме излъже; дава пари от девет царства, па каже на́, таман са. Броим, броим, тридесет гроша и двадесет и пет пари ексик. Па като му викнах: „Море сега ще ти изтръгнем циганската ти душица, скоро тука още тридесет гроша и двадесет и пет пари!“ Сбърка се циганин като плъх у брашно, па да видиш как брои човешки. Ама такава е тая поганска вера: доде не види страх, он не разбира... После обиколих жетварете, косачете; знаеш, ако сайбията сам не види, оно отиде!... Е, па сега какво, ще похаждаме ли? Хайде, моят кон не е много морен, я можем да вървим с вас и да ви надминем биле!

Сврачовският кмет предложи да се почерпят още по веднъж и момчето на дяда Пуня донесе напълнени няколко оканици. Дядо поп си наля, прехвърли на един гълтук чашата, поотри пак своите къделчести мустаци и запита Клативрата:

— Онова готово ли е, при тебе ли е?

Кметът потвърди с климане на глава и извади из пазвата на своята шарена антерия един свърток, увит в кърпа, която имаше и трите бои на българския трикольор. Според това, което узнах

отпосле, тази кърпа е имала действително някога предназначението да изпълнява длъжността на български флаг. Както това явление, така също и любопитният разказ на сврачовския кмет, а тоже и оригиналността на дяда попа ме заинтересува толкова много, щото аз се реших въпреки предостереженията на моя талигаджия и въпреки отзивите на дяда Пуня Мигалото да се запозная поблизо както с Клативрат, така също и с дяда попа.

Като се приближих при тях и ги поздравих, аз подзех така приказката:

— От Сврачево ли сте, байовци?

— Оттам сме, господине — каза Клативрат.

— Ти си кметът от Сврачево, нали?

— Ех, господине, село да е живо, па като рече, не можеш хатъра да му строшиш — отговори кметът и една самодоволна усмивка сви устните му.

— А ти, дядо попе, и ти нали си от Сврачево?

— Е па тъдева се навъртаме, оно, знаеш, кому що е писано, това ще бъде — отговори неопределено дядо поп с един натъртен глас.

— Ами тая кърпа каква е, прилича като на байрак? — запитах Клативрат и се помъчих напразно да схвана бегливия му поглед.

— Е па то си е асли байрак, та нали видиш?... Прави го лани господин старшйо, кога князо ни дохаждa у град, па божем рекоха, че ще дойде и у наше селю, па ете, да видиш, не дойде... А колко го чекахме, море све село беше на крак... От тъмни зори накарах момчетията, та заклаха едно яре, одраха го хубаво, опекоха го и туршийка поизвадихме, и обед притъкмихме, попадията на деда попа (той показва с нос към светиня му) и погач-

ка умеси, и зелник разточи, и све приготвихмè нá... Стана пладне, чекахме, чекахме, па нема!... Поло отчете софрата, па току се курдисахме, да прощаваш, па си се наядохме за княжево здраве и без него.

Аз не можих да се утърпя да се не насмея, от което Клативрат заключи вероятно, че съм се усъмнил върху щедростта му, та прибърза да ме увери и разсее съмнението ми, като додаде:

— Ама ти мислиш, че се шегувам?... Нá, нека кажат и тия бракя: кажете бе, не заклах ли ярето?

Няколко души потвърдиха факта с кимане на глава, а дядо поп добави:

— Закла го, та отскочи, хем червено беше, що ще се лъжеме, що е право — право... Па и защо да не го заколва, кметство му е, яре му е, кеф му е... и я да съм, и я го закалям.

Един от селяните видя за нужно да поддържа авторитета на дяда попа и вероятно, за да му направи един комплимент, каза с един натъртен глас:

— И дедо поп го закаля, па защо да го не заколи, като му дал господ и кози, и деца, и свинчета, и крави, и снахи... Къщата му пълна, препълнена, а он си има имане, па си е добър, па не сака никого да знае.

Аз запитах кмета: у града ли отиват и по каква работа?

На моя въпрос ми отговори пак с въпрос: — желая ли да прочета нещо?

Като му отговорих утвърдително, той развърза трикольорната кърпа, извади една превита хартия, завъртя глава и ми я подаде с думата: „Заповядай“.

Това беше едно прошение, наменено за мировия съдия в окръжния град, което по своята литературна скъпоценност и рядкост заслужава, вярвам, да се прочете.

Ето прошението:

„Господине миролой, на съдиите от миролойското съдилище, у градо! Христос възкресе, на многая лета. Да живееш на царски дни, за слава на християнете, за инат на поганците и на всякия скверния язици и во веки веков.

Това прощене ти пращаме ние, селянете, от нашето село, Сврачево, заедно с кмета, с попа, с Рангел чорбаджия и с Тойко чорбаджия, и с Иле чорбаджия, и с Муньо чорбаджия, и с Геле чорбаджия, и с Пене чорбаджия, и с дедо Сойдо баш кнез, и с Тонко бировина, и с Къно даскало, и с Мицо клисарино, и с всички православни християне, заедно с все домочадие берабер, оти ни е голем гайрет натиснало и честни кръст християнски много пати от поганска вера. Та както видиш, да си имаш прижата да ни я свършиш максус тая работа. Оти после, асли и така, както си знаеш, не може да пойде работата. Анджак за това те и молиме, санким, като падне работата у твоите ръце, оно било, па това си е. Оти, патихме, що е рекъл оня, много от турци поганци и вери нечестия, да прощаваш, па зер сега да патиме и от наши бракя? Ние всичките можеме да ти се закълнеме, че воденицата си е наша, селска си е, ама де, нали е изедник, та е подсвоил, па сега си патиме. Хем този изедник Кольо, дека му думат Божата крава, е зел воденицата току-така от агата. Колай било оно да харизва агата селска воденица на Бо-

жата крава. Оти я не харизa на Коста, на попа, на некой чорбаджия?... Ама де, нали ти кажем, турска вера, поганец, па това си е. Море, оно и Божата крава не е некоя стока, оти все по турци слугуваше, та селският поп рече, че таман четиридесет години нема за него пречест, оти е бил много уйдисал на поганската вера. Па за това, да ни свършиш работата, па и ние сме човеци като хората; и ние требва да пасеме. Анджак нали сме сега българи, па и ти си си българин, па и царството ни българско, па оти, що е рекъл оня, да ни не свършиш работата? Каквото ти рече попо, кмето и чорбаджиите, това го и селото сака. Во имя християнско и за вера православна и за честни кръст... отдалеко ти припадаме и отблизко ти се кланяме и ти се молиме, какво-какво да сториш кабул, да я пресечеш тая работа. Бае Божил, нашият кмет, казва, че он, като сака, само една дума да рече там, у Софията, на неговия дост, на министеро, он ще я отреже като с бръснач, ама ете, не сака да ти троши тебе хатъро санким, демек не сака през тебе да прескача, та чак у София да тропа. Па и ние си нечеме така за бадева; що е право, и ние ще си направим човещината.

Да живее царщина и княз, и големци, и вси православни християни и да пукнат душмани, амин.

Сие писано биде у среда, пред Възнесение Христово.

Печат на селото Сврачево."

Ще моля читателите да ме извинят, че не можих да предам в точност и оригиналната ортография на споменатото прошение, защото в бързината не можах да го запомня.

След едно повторно подканване от страна на дяда попа, моите нови познайници изпразниха чашите, възседнаха конете си и се упътиха доста весели закъм града.

Аз пойдох към нашата талига и съзрях, че бае Гето води конете откъде потока. Аз се радвах, че той се забави с къпането на конете, защото ако беше затекъл и дяда попа с другите сврачовци, бог знае какво чудо щеше да ни сполети.

Докато бае Гето впрягаше конете, аз се разплатих с дяда Пуня, почерпих го още с една лула тютюн и той за благодарност мъчеше се да ме развлича, като ми разказваше мигошком: колко християнски души са погубени в тази закрита и страшна местност през турско време; как е ударило лани шуга по овцете; как жировете станали кът, та нямало храна за свинете; как горещината изсушила посевите и др., и др. подобни. Може би сами по себе тези сведения на дяда Пуня да имаха някое икономическо значение, но аз бях тъй вдаден в своите размишления за всичко онова, което чух и видях през тоя ден, щото не можех да забравя нито бедния дяда Коля, нито неговата воденица, нито сврачовския кмет, нито попа, нито чорбаджиите, нито прошението със своите поганци и честни кръстове и християнски вери!... Всичко ми се мяркаше пред очите като някоя чудновата картина...

Когато бях вече седнал в талигата, дядо Пуньо питаше мигошком бае Гета кога ще пак да мине да се видят, на което бае Гето отговори някак философски, че не мисли да става сарафин у града и затова скоро ще му се случи път да види как ми-

га дядо Пуньо. След това бае Гето цвъкна плюнката си през зъби, завъртя глава в знак на прощален поздрав и запука наново нанизания с възли камшик, който той махаше с дясната си ръка.

* * *

Моята работа ме задържа повечето време в окръжния град. Една заран, след силен дъжд, беше потекло цял порой по градските улици. Дъждът беше престанал и слънцето беше огряло, но локвите бяха почти спрели свободното ходене по улиците. На едно място, гледам, дечица клекнали край локвите и правят от калта ограда на струещите води. Други техни другари напущали кой трескици, кой други подобни леки играла, които представляваха корабчета в тези локви. Пакостни някои чираци или калфи от някоя бакалница или берберница наместят нарочно по някой слабо закрепен камък или полугнила дъсчица посред някоя локва, уж за улеснение на пътниците. Приготвени за смях и скрити в своите дюкяни, те чакат някоя жертва, която ще стъпи в тяхната клопка, за да се подхлъзне и падне в калта, та да си намерят евтин джумбуш за развлечение. Бях вече изпил кахвето си в едно кахвене и гледах така, безцелно, през отворения прозорец. Един селянин минуваше тъкмо в това време през улицата. Голямата локва му пречеше да продължи пътя си. Подпирайки се с тояжката си, той търсеше с поглед къде да стъпи, за да прескочи водата. Селянинът съгледа един камък в средата на локвата, побутна го предвари-

телно с тояжката си и прекрачи да стъпи на него. Той вече тури десния си крак на камъка, но когато да пристъпи с левия, той го някак изкриви, като че накуцна, и с това изгуби равновесието. Примамчиво наместеният камък се залюля и бедният дядо Кольо се простря в локвата. Аз го познах по накривването на лявата нога. Заедно с падането на дяда Коля шумен един смях се зачу от околните дюкяни.

Човекът е чудно животно; и без да знае защо, и без да има полза, винаги е готов да се радва на всяко нещастие на ближния си!...

Дядо Кольо се помъчи да стане, но счупеният му крак беше слаб, та преди да се изправи, той се повали втори път в локвата. Повторен шумен смях придружи и това му падане! Той погледна към смеещите се и издигна очи към небето. Аз не зная какво е мислил в тоя момент дядо Кольо, но ако съдя по погледа му, мога да ви уверя, че той имаше горе-долу съдържанието на следующите думи: „Прости им, о боже, защото не знаят какво правят...“

Докато да изляза из кахвенето, дядо Кольо вече стоеше на другата страна на вадата, а от него капеше кал и вода! Той се помъчи да се поочисти, но тутакси видя, че трудът му е безуспешен. Поотри само дясната си ръка от нагръдника на дрехата си и прекара дланта през челото си. Не знам дали това направи, за да изтрие калта от очите си, или за да дойде на свяст и да види какво става с него! Когато наближих при дяда Коля, той държеше в лявата си ръка капата, а с лакътя на дясната я изтриваше от калната вода.

Аз поканих дяда Коля да свърнем в дюкяна на един свой познайник, където мислех да се поотмори, пододе на себе си и да си поизчисти, доколкото щеше да бъде възможно, калните си дрехи. Дядо Колью завъртя отрицателно глава и додаде със своя протънчен и треперещ глас:

— Не мога, синко, ще ме чакат там... и така закъснех... не е близко, цела нощ съм ходил... па пак, да имах здрави ноги, иди-доди, а то... нали ме видиш... ходих, ходих, па пак не спори... Ех, докато е човек жив, все си пати... Оно, така е рекъл о н я от горе... У негови ръце е всичко, що рече — това ще бъде... па кой знае? Нали сме хора грешни, затова и живеем, прехове да изплащаме!

Аз запитах дяда Коля где го чакат и накъде се е упътил. Той завъртя глава, като да искаше да посочи към някое направление, и добави:

— Натам, при съдията. Рекоха ми рано-рано там да бъдем!. . . И я саках рано да стигнем, ама на́: толкова душа издържа. . . не мога повече. . . с бога не можеш да се бориш. . . а?. . . Нали?. . . Що кажеш?. . . Нали не можеш?. . . Ех, па и съдията нали е човек; я мислим, че и он знае чак къде е Своачево. . . Ще му речем, че цела нощ не съм с око мигнал, все съм път бил. . . па и нали ме видиш, че съм сакат?

После, когато дядо Колью ме запита:

— А какъв човек е съдията, познаваш ли го? Сърдит човек ли е?. . . Има ли милостиво сърце? Млад ли е, стар ли е? Ако е стар човек, то не ме е страх, он ще знае що е свет. . . ще разбира що е старост и патило — ще разбира и две, и две-

ста!. . . Колкото и да е серт, колкото и да е каяк, все ще има мерхамет. . . все и он ще е патил по нещо, като е доживел до старини!. . . По ще разбира и на зло, и на добро!. . .

Аз нищо не можех да съобщя на дяда Коля, защото дотогаз не само че не познавах мировия съдия, но нито го бях виждал. Дядо Кольо попремести тояжката си, протри пак с ръка очи, завъртя глава, като да каже „сбогом“, и се упъти към съдилището. Не след дълго време отидох и аз в същото съдилище, като любопитствувах да узная какъв край ще вземе тази съдба.

* * *

Преди да изложа течението на съденето, аз ще спомена нещо за самия мирови съдия.

Асен Гаджов Виловски — така се именува съдията — беше момче на осемнадесет, най-много деветнадесет години. Тънко, високо, с тесни гърди, късо чело, разрошена коса и длъгнесто, бледно и изпито лице. Това момче беше черноoко, с полузаспали очи, види се, или от безсъние, или от много бързо живение. Мене ми се барем така стори, но може да съм се бил излъгал, защото той имаше на очите си тъмносини очила. Дрехите му бяха скроени по най-последната мода и така вшити в него, като че да беше срасъл с тях. Той беше доста шарено облечен. Сетрето му беше синкаво, панталоните — пепеляви и впити в колената му, а жилетката — бяла. Обущата му имаха изострени върхове и изглеждаха доста дълги. Под носа си

нямаше нито влакно, а по страните на лицето — хич. Малките пръсти и на двете ръце бяха въоръжени с дълги зашилени нокти, малко прекривени към края. Той кашляше често и издълбоко и храчеше подир всяко накашлюване. Под очите му се виждаха две тъмносини ивици, които представляваха погледа му още по-поразителен. Виловски е родом от един прочут град в България. Той е бил изпъден от трети клас на една гимназия у нас по време на един ученически бунт. Тъй като беше му запретено да постъпи в коя да било държавна гимназия, той заминал след изпъждането в Русия, дето се записал в четвъртия клас на Н. . . ската гимназия. Когато наближило време за изпит, той напуснал Н. . . ската гимназия и едва стигнал до Галац. Там чакал пари, за да се завърне в своето отечество, където с пресни сили ще се залови да принася полза на своя мил народ. Освен руския акцент в произношението си, сините очила и навика на развратен живот неговите познайници не знаят да е донесъл нещо повече от това, с което бе тръгнал за странство. Впрочем, може да е донесъл още нещо, защото докторите имаха дълго време с него работа, а от местната аптека беше пренесъл почти половината стъкълца в къщи с разни меркурни химически препарати. Виловски е племенник на един от най-буйните представители на една политическа партия в България. Всички високи к а п и и в столицата бяха отворени за вуйката на Виловски. След първата визита, която той направи в Министерството на правосъдието, когато доде като депутат в София, наведнъж излезе назначението на Виловски за мирови съдия. Види се, че и

министърът е бил принуден, бедният, да назначи непознато лице само да се избави от неприятността на безбройните приятни посещения на депутатина. Виловски замести един стар служител, който беше учителствувал около осемнадесет години преди войната, а след нея и до тоя час служеше постоянно под ведомството на правосъдието. Старият мирови съдия се уволни, за да се има пред вид за друга длъжност. Струва ми се, че както той, така също и болната му стопанка, старата му майка и седемте му окъсани и изгладнели деца очакват и до днес „да се имат пред вид". Впрочем, това не влиза никому в работа; главното е, че младата, многообещающа сила Виловски стана мирови съдия. Трябва да признаем още факта, че както сам Виловски, така също и неговият уйка не бяха никак доволни от това назначение. „Помилуйте — казваше Виловски на своя уйка, — разве не можех да бъда аз прелестен прокурор или председател на някой окръжен съд, па даже и член на някоя апелация?" И имаше право момчето, защо да не можеше, когато се знае, че няма нищо невъзможно на тоя свят?!. . . Както и да е, макар и недоволни, но както той, тъй също и уйка му запазиха пълна консеквентност в своите политически убеждения и останаха и занапред последователни в своята могъществена подпорка на правителството. Даже, нещо повече, те останаха също такава подпорка и на следните две правителства, които наскоро заменяваха едно друго, и ставаха даже ожесточени врагове на падналите техни идоли, защото така го изискваше тактът на техните политически убеждения.

Да спомена нещо и за самото име на Виловски. Коренът на това име е наследство от баща му, но окончанието той сам измени според последната мода на имената. Та нали сме роби на модата? Бащата на Виловски се казваше Гаджо Лучов, но хората го знаеха с прякора му В и л а т а.

Тоя прякор той си беше спечелил от своите познайници по повод на едно произшествие между него и една млада селянка, която събирала като аргатка окосеното сено по Гаджовата ливада. Бае Гаджо бил мераклия човек и като поискал нагледно да увери с допиране на ръката си хубавата селянка за своите благоразположения и пълна преданост към нея, то, преди да угади, неблагоразумната селянка завъртява с вилата, която държала в ръце, и бае Гаджо си спечелил хубавия прякор, който така сполучливо бил применен от достойния му син на цялата фамилиарна линия от бае Гаджовото поколение.

Само кака Бона, майката на Виловски, се мръщеше винаги от това облагородено от нейния син име и винаги изгледваше накриво бае Гаджа, когато се получеше писмо от любезното чедо с подпис на благородното потекло; но кака Бона беше проста жена и не разбираше не само от дамските моди, но и от новата мода имена.

Виловски беше вече няколко месеца мирови съдия в споменатия окръжен град. През това време той бе успял вече да се популяризира между населението както в обществения живот, така също и в своята съдебна практика. Между обществото той се прослави: първо, с това, че стана почетен председател на всичките певачки от разните шантани,

на които числото под негово председателство нарасна до твърде значителен размер; второ, че състави и укрепи политическата партия от боята, която той представляваше: и трето, че освен дето направи много борчове, той привикна да гледа твърде либерално на понятието за м о е и т в о е. От популярността му в съдебната практика ще спомена само за един факт, който и досега се разказва в споменатия град.

Ето как е била работата:

Един турчин, табак, на име Б а б а́ Б е к и р, човек на 75 години, имал спор с един еснафлия, комуто продал мешини на почек, а последният отказал да заплати на срока, като настоявал, че той му заплатил за мешините още когато ги купил. Онеправдан и излъган така безочливо, Баба́ Бекир намислил да се възползува от правата на съдилищата в страната и след като разпитал за конака на кадията, потропал вратата на местното мирово съдилище. Освен г-на Виловски, когото той намерил в съдебната стая, той потърсил с поглед още някого. Като не видял обаче никого, той се отправил към мировия съдия и го запитал така невинно: „А бе, ч о д ж у м, къде е баща ти?“ Виловски го поизгледал малко остричко през своите сини очила и полуучуден, попитал турчина за какъв баща го пита. „Баща ли ти е, какъв си ти е, аз питам за този, дека съди, за кадията“ — отговорил спокойно Баба́ Бекир. Две слаби червенини се показали изведнъж по страните на мирови съдия; опнатите му джуни по-преди прежълтели, после посинели — белег на разсърдване — и той извикал с един грозен глас на стреснатия тур-

чин: „Сляп ли си бре, стар хайванино, не видиш ли, че аз съм съдията?“ Бедният Баба Бекир, като не можал да повярва, че това момче може да бъде кадия, той си заключил, че криво е разбрал или не е добре дочул, та повторно запитал Виловски: „Ама не са надсмивай с мене бре, чоджум, нали ме видиш, че съм стар човек, аз съм дошел от беля тук, не съм дошел от слободия и за зевзеклик. . . Кажи, кажи ми, моля те, къде е кадията?“ Виловски ударва звънеца, що стоял на масата, за да повика разсилния да изрита „этот идиот“ из стаята. Когато разсилният се изправил като свещ пред своя заповедател, изслушал рабски заповедта и се поклонил, чак тогава Баба Бекир се уверил във възможността на това, което той мислел за невъзможно; прехапал джуна, хванал дългата си побеляла брада и излязъл, без да проговори нито думица. Той повикал своя длъжник пред няколко души майстори от еснафа и му казал, че ако има милост и ако се бои от бога, то да му плати, каквото иска срещу борча, защото „тия старини аз не ща да осквернявам, казал, по старо време (при това той си попипал побелялата брада). . . аз не ща да ставам резил на хората, та да ида да ме съдят вчерашни деца!“

. . . .

Баба Бекир дълго време не могъл да побере в ума си тоя абсурд, щото голобради момчетия да могат да бъдат кадии! Той имал отдавна един стар свой дост, дядо Въло устабашията, и той намислил да се възползува от старото си приятелство и

си разясни неразрешимия за него въпрос. Той попитал така: „Ще ли ми кажеш право, уста Въло, та да те питам нещо?“ „Ща, зер, защо да не кажа“ — отговорил дядо Въло. „У вашия ли закон е това писано, или московецът ви остави този адет, да могат и децата у вас да стават кадии?“ Дядо Въло повдигнал рамена, позагледал се в иглата, с която шиел, и чак след няколко минути проговорил така: „Не можем баш добро да се сетим, Бекир ага, ама, чини ми се, че по нещо остана и от московецо, а по нещо и сега са го писали. . .“

Г. Виловски беше влязъл в своята съдебна стая. Той преметна кордона от съдийския знак на врата си, изкашля се и натисна звънеца. На разсилния, който влезе, той заповяда да повика страните по делото на Сврачовската община.

Разсилният захвана да вика с един говедарски глас име по име лицата, на които щеше да се раздава правосъдието. Когато разсилният извика името на ответника, бедният дядо Кольо се сепна, като че го тресна някой с шиник по главата. Той се беше таман навел да остърґва със своята бритвица калта, що бе натрупана на навущата му. Стреснат, като чу името си, той току изпусна из ръка бритвицата, която, ако не беше привързана с връв за пояса, навярно щеше да се загуби, но тъй остана само висната да се клатушка насам-нататък.

Дядо Кольо позавъртя своята лява нога и притропа с подпиращата се тояга върху дъсчения под. Колкото и внимателно да стъпваше той, но неговото влизане в съдебната стая не стана без шум. Когато дядо Кольо влезна вътре и метна поглед върху съдията, той усети някаква влага по челото си.

В това същото време Виловски метна един грозен поглед през своите сини очила на цялата фигура на подсъдимия.

Дядо Кольо бе натиснал една на друга ръцете си върху края на тояжката, а на тях опираше брадата на климналата си глава.

Бае Божил въртеше очите си наляво и надясно, като шепнеше нещо на дяда попа. Негово преподобие сучеше десния си къделчест мустак, мяташе към дяда Коля едни злобни погледи и попрошавнеше с джуните си, като повтаряше полугласно: „Верицу ли му негову. . . поганску!. . . “

Един от сврачовските чорбаджии гледаше шарката на тавана, друг гледаше на жълтите копчета и оголената глава на разсилния, като се двоумеше да определи неговата рол, т. е. дали разсилният тоже съди, или той само бие, затваря и беси осъдените. Третият селянин гледаше полувъзчудено на червеното сукно, което покриваше съдийската маса.

Полусънливият глас на съдията сепна присъствующите и въдвори мълчанието. Той отпочна съденето така:

— Кольо воденичар кой е?

— Я — продума дядо Кольо и завъртя лявата си нога да пристъпи по-близко.

— Как се казваш?

Дядо Кольо зяпна в недоумение.

— Какво те викат?

— Ама мене ли?

— Тебе, зер. . . Не видиш ли, че тебе те питам?

— Е па Кольо, господине, нали и сам ти ми спомена името.

— А фамилията ти?

— О, божем, здраво, господине, да го речеме, оно, знаеш, жена, деца, па гладуват, господине, ама бог нека е харен, та. . . А ти, господине, имаш ли си стопанка, дечица дал ли ти е господ, они здрави ли са?. . .

— Баща ти, баща ти какво се казва?

— А-а, сетих се; па Пеньо са му думали, господине.

— Тогава Кольо Пеньов?

— И тогава ми думаха Кольо Пенев, и сега ми пак така думат; па ти виж, господине, оно, ти ще знаеш по-добре какво треба да уйдише.

— На колко си години?

— Е па де, господине, знам ли я?. . . Кой е имал време да ги брои. . . Гледай ме, па ме пиши!. . . Стрина Митра казва, че съм се родил у чърн вторник, когато било големото поводье, та са бегали нашите по бърдата, за да ги не хване водата. . . Па знам ли я колко има оттогава?. . . Може да има петдесет, може да има шестдесет, а може да има и повече години?!. . .

— Женен ли си?

— Е, та женил съм се и я, господине, що ще му чиним?. . . Нали треба и плевел да се развъжда. . . оно де, ако не бехме ние, сиромасите, раята, кой щеше да добрува на тоя свет?. . . Нали ние работиме и за спахии, и за чорбаджии, и за попове, и за владици, и за царщина, и за цар, и за всички?. . . Оно, истина, дума се, че „сиромашия — зла неволия", ама де, нали е билю така писано, оно така ще си и върви, па това си е. . .

— Деца имаш ли?

— Е та па имам, господине, като ги е дал господ. . .

— От какво си вероизповедание?

На тоя въпрос дядо Кольо не можи нито гък да каже; той поиздигна поглед към съдията, та дано да може да прочете от лицето му и да разбере какво го пита той, но неговият поглед се спря само до сините очила, по-нататък не можи да пробие. Полусмутен, той не знаеше какво да прави повече и затова, почти безсъзнателно, захвана да се чеше зад тила!

— А? — запита повторно съдията.

— Ама какво, господине. . . за кое ме питаш?

— От каква си вяра?

Дядо Кольо се възмути от подобен въпрос. Той не можеше да се успокои от оскърблението, което му нанесе съдията с такова питане! Втори път неговото чело се покри с едър пот и той поизтегли ръкава от ризата си, та се изтри. „Зер на такова дередже изпаднах, щото съдията да ме не познае от коя съм вера?“ Така мислеше дядо Кольо в себе си и с една гордост на душата зина да отговори на съдията, като тури ръка върху обръснатата си глава:

— Е па, господине, ти не ме гледай, че съм се обръснал като турците. . . Ние си така носиме по нас. . . Оно. . . знаеш. . .от гад. . . да се не завъди нещо. . . Ама инак, знаеш, ние сме си българи. . . от нашата сме си вера.

Като за нещастие на дяда Коля сврачовският поп тъкмо в това време намери сгоден момент да изобличи общия противник и да му нанесе поразителен удар, та се обърна към съдията с един натъртен глас и каза:

— Лъже, господине съдио, като дърт циганин; я нали съм поп, я все ще разбирам повече от него коя вера каква е?. . . Ти го не слушай; он, истина, божем е българин, ама е поганец!. . . Те, на, какво са тези два пръста схванати — при това дядо поп посочи сближени показалеца и средния пръст на лявата си ръка, — така е он с поганците, па нека ми рече кой що сака!. . .

На тези необорими аргументи другите присъствуващи — кметът и чорбаджиите — изявиха одобрението си с климане на глава, а не пропуснаха и с думи да одобрят показанията на дяда попа, като добавиха:

— Така си е. . . така. . . Право казва попът, он си знае стоката. . . Що ще се лъжем?. . . Тука не може лъжа да бъде. . . Що е право — право! Криво да седиме, а право да хортуваме!. . . Поганец е, поганец!. . .

Дядо Кольо гледаше на тях, както е гледал и Христос, когато евреите викаха на Пилата: „Разпни его, разпни его!“ Той само вдигна ръка, та се прекръсти, но не се знае дали направи това, за да покаже нагледно, че не е поганец, или се прекръсти от чудо, че неговите съселяни имат дързостта да го обвиняват, че той е напуснал тая вяра, която той, за да уварди, мъчил се е и патил толкова години по-прозно и от всяко добиче! Това беше вече връх на оскърбленията, които можеше някой да му нанесе! Дядо Кольо зина да възрази нещо, но гласът му се схвана в гърлото и вместо възражение той изпусна само една тежка въздишка! Нещо му припари на очите и той издигна дясната си ръка и отри с длан влагата, която се тър-

каляше на капки из тези очи, които са толкова щастливи, че могат още да плачат.

Съдията прекъсна мълчанието, що бе се въдворило за минута след проронените от дяда Коля сълзи, и се обърна към ответника със следующия въпрос:

— Селяните от селото Сврачево са повдигнали граждански иск против вас, че владеете неправилно и беззаконно една воденица, която по-преди е била притежание на селото, от което я е отнел селският ага Мутиш бей, който при заминаването си я оставил на тебе; това истина ли е?

— Ама кое, господине, за воденицата ли?. . . Оно е истина. . . Я баш не разбрах що ме питаш, ама воденицата си е моя. . . тия гърди са патиле, дорде да я спечеля!. . . От пеленаче съм заробувал на агата. . . И Първа е робувала от дете. . . Цело село го знае, това не може да бъде лъжа. . . Воденицата си е била на агата; оно си е право, па кога да си пойде, а он ме повика пред селянете -- те̍ и тия хора беха там, — па ми рече: „Кольо, слушал си ме и ти, и стопанката ти, берекят версин, пари не мога да ти дам, защото и мене требат, те̍, на̍ ти воденицата, твоя да си е, работи, па се храни“. Хвала му, господине. . . истина друга вера беше. . . да прощаваш, поганец беше, ама и човек беше. Те̍, две очи имам, па ако не казвам право, и они нека да. . .та пред тебе лъжа не бива, нали гледа и о н я от горе. Воденицата си е моя, па си я не давам, па това си е. . . И я нали душа носим, господине, и я нали сакам да се храним?!. . . Това имам да ти кажем, това ти и казвам, па. . . Коли ме, беси ме. . . тоя съм!. . .

Клативрат прекъсна монолога на ответника и се обърна с една самосъзнателна надутост към съдията:

— Господине, я слушай мене. . . Ти го остави него, он нека си хортува, ти не гледай на неговите приказки. . . Он може да си рече какво сака, ама що е рекъл некой, село. . . Воденицата си е моя, дума се. . . оно не е баш моя. . . селска е, ама така се дума. Селото си сака от тебе воденицата!. . Ти ще ни я отсъдиш, па ти му мисли там. . . Агата оти е правил воденица на селско место?. . . Пошел си — пошел, защо си не е зел и воденицата?. . . Нали е оставил, она е сега селска, па това си е. . .

Дядо Кольо се възмути от безочливостта на Клативрат. На душата му се бе натрупало толкова яд и искаше да даде толкова възражения на своя противник, щото не знаеше кое по-напред да каже! Той се обърна повторно към съдията и захвана така:

— Ама, господине, чекай да ти кажем. Видиш ли го тогова, зер ти него ще слушаш?!. . . Он е лош, господине. . .он е много лош. . . Он е мечка. . . Он си изяжда човека като с т о й, т а г л е д а й! Нали го знам, па и све село го знае. . .он е хайдук!. . . Ти го не гледай, че е кмет; он е станал кмет с доландарджилък!. . . Денем кметува, а нощем ходи, та краде на хората: кому говедата, кому храна, кому сено, кому пари. . . това си му е асли занаятът, от това се е и замогнал, па сега цело село пищи от него!. . . И ярето, дека го закла, божем за князо, и оно беше краднато. . . Открадна го от обора на Кънчо Мандалото, от Горни вир. . . Те и сам Кънчо знае за това. . . Викай

го, па го питай, ако мене не ме верваш!. . . Open- на го, па пак го пика на есапо на селото!. . .

Дядо Кольо щеше да продължава може би и повече, но сврачовският поп намери за нужно да се притече на помощ към своите в това сражение, като нападне и слише противника с още едно обвинение. Той се поизстъпи напред, махна с ръка на съдията и каза:

— Знаеш ли що, господине? Хич да му не верваш! Он не е човек за верване. . . това ти казвам, слушай ти мене! Я го питай ти, нека ти каже, он не краде ли? Питай го ти: кой опасе моята нива? Не беше ли неговото магаре, а?. . . А магарето му, а он, все едно. . . все от неговата къща е станала кражбата, дума се. . . па сега нека каже: не е ли крив? Не е ли хайдук и он, и магарето му, а?. . .

След като изказа горното обвинение, сврачовският поп хвърли един тържествуващ поглед към присъствуващите и се надсмя с една злобна усмивка на обвиняемия.

Тояжката, на която се беше подпрял дядо Кольо, потрепера в ръцете му, лявата му нога се посниши, като че някой я втори път пречупи — дядо Кольо щеше да падне, но едвам се придържа за стената, докато да доде на себе си. . . Той би всичко претърпял, но само това не, само в кражба не можеше никой да го уличи!. . . Та зер не се е запазил той чист от тоя грях досега? Та зер не е избягвал той винаги тази съблазън, както е избягвал да го не ухапе змия усойница? Та и самите му аги, които са били от друга вяра, па и те са вярвали на своя роб — на дяда Коля, — както са вярвали себе си, и са му поверявали какви

ли не богатства да пази, а сега, по стари години, зер сега да го нарекат хайдук? Зер сега да му прикачат това име, от което той се е винаги гнусил?!. . . Дядо Кольо натисна ръка на мършавите си гърди, дето беше сърцето му; той усещаше, че то захвана да бие по-силничко!. . . Какво да стори? И сам не знаеше. За да се оправдава, не усещаше душа в себе си, а да замълчи — още по-лошо! Той поприбра и последните си сили, въздъхна и захвана така:

— Оти хортуваш така, дедо попе?. . . Остав срам, ами не те ли е грех?. . . Нали държиш в ръцете си комка у черквата!?. . . Нали държиш огън!?. . . Не те ли е страх, че ще ти изгори душата, а!?. . . Ти нали знаеш хубаво как е била работата, защо си кривиш душата? Не знаеш ли, че на големата икона има изписани и попове в пъкъла в сърцето на халата? Ти не мислиш ли на смърт? Я да ти кажем тебе, господине съдниче; да ме слушаш, да разбереш, па да се кръстиш!. . . Лани лете, таман на Еньовден, пущам си я магарето да попасе по коначището ми, дето е до воденицата. Досами коначището ми е нивата на дедо попа. Добичето, не знам що правилю, отвързало се, па прескочи, та у попова нива. Оно що чеш му, нали е добиче, зер може некой да го научи да иде да пасе чужда нива, ама де. . . Като е добиче, оно не е човек, иде и не знае що е мое, що е твое. . . Пасло тук-там, па отишло и там да пасе. . . та и колко ми е опасло, едвам колко може да хвърли сенкя едно дърво!. . . По едно време гледам: нема добичето! Море търсим я, тук магаре, там магаре — нема магаре! Станем да го тър-

сим чак по селото. Таман на завой, низ селската урва, ето ти, гледам, Кольо Джамбазина кара магарето ми. Пресрещнем го я, па си сакам магарето, а он ми каже, че го купил от дедо попа. Хванем я магарето за юлара, а циганинът по магарето, па станеме, та при попа. „Оти си ми, кажем, продал магарето на тоя циганин, дедо попе?“ Попът върти мустак, па ме гледа кръвнишки и ми казва, че му направило зян на нивата, та го продал да си изкара зарара! „Море, казвам, какъв зян, дедо попе, хич това бива ли?. . . Кой е чул и видел да чини цело магаре само толкова, колкото е могло да опасе?!. . . Хайде, кажем, да идем с неколко селяне да видиме колко е зян сторило.“ Станеме, та на нивата. Гледам я, гледат селяне: нищо и никакво. Хайде, кажат селянете, да ви спогодим. Па хайде, думам. . . дѐ. . . що е право, това кажете. Едни кажат да му дам половин кутел мeливо. . . други казват — цел кутел. Не щеш ли, попът да засака таман цели пет кутла! Та втурнаха се селяне, та вура, та кома, та ха̀ бре, та дѐ бре, та пресекоха на три кутла. Я кандисах. . . що чеш? Хич едно магаре за три кутла ли се купува?. . .

. . . .

Та нали ти кажем, това било кражба и затова дедо поп ме нарича хайдук!. . . Ама нали са си уйдисали с оня хайдук. . . етѐ му очите, на̀. . . оно. . .

Дядо Кольо не можа да доизкаже мисълта си. Г-н Виловски, който беше позадрямал при последните прения, посъбуди се, потърси в ума си ниш-

ката, за да си припомни какъв беше тоя процес и докъде беше следил течението. Той си припомни, че ответникът му отговаряше, че не го е добре разбрал, но ако въпросът се е касаел до воденицата, то той настоява, че тя си е негова и по-нататък. . . по-нататък той вече не помнеше нищо. . . Мяркаше му се пред очите, като че и кметът говори, че и попът каза нещо, но що беше — това не можеше да си припомни. Не е и чудно, момчето си е лепнало едва час и половина преди съмнуване, а цяла нощ що е било, това и не питайте. Благодарение на сините очила спорещите се страни не можаха да видят задрямалите очи на съдията и бяха уверени, че той ги слуша с голямо внимание.

Събуден при последните думи на дяда Коля, съдията се почуди, като разбра доколко са се отдалечили страните от спорния въпрос, и затова, като не искаше да се издаде, че е дрямал, той чукна звънчето и прекъсна ответника с думите:

— Към предмета, към предмета!

Дядо Кольо се сепна, той се поогледа и отляво, и отдясно и хвърли поглед към съдията смутено.

Господин Виловски с досада го запита пак:

— С какво мотивираш своите притезания на спорния предмет?

А понеже дядо Кольо не отговаряше и го гледаше втрещено, той извика сърдито:

— Мотивите, мотивите!

На тези думи дядо Кольо остана съвсем поразен. Той не можеше да разбере: дали съдията е при себе си, или пък тези запитвания се отнасят до другиго някого! Той се пообърна пак и видя,

че него го питат, и той кимна възчудено глава и отговори на съдията:

— Я не съм виждал никакви негови мотики, нито съм пък ръка турвал на тех!. . . Който му е земал мотиките, нека му ги върне... Мене нито са ми требале неговите мотики, нито пък ще ми требат!. . .

Съдията, от своя страна, тоже беше кипнал от подобни отговори на дядо Кольо и затова тропна досадно с нога, прошепна с половин глас думата „дурак“ и се реши да се избави от това глупаво положение, като даде по-бърз ход на делото. Той каза някак повелително и с един официален тон:

— Приканвам ответника да доложи: какво има да възрази против претенциите на ищците?

На този въпрос както ответникът, така също и ищците обърнаха поглед към вратата, за да разберат към кого се отнасят тези думи и какво означават те. Тъй като обаче не видяха никакво ново лице на съдийската врата, то всички пренесоха погледа си към съдията, който произнесе пак тържествено:

— Втори път приканвам ответника да доложи: какво има да възрази против претенциите на ищците?

Дядо Кольо не можеше да се почуди: защо съдията не гледа да свърши веднъж неговата работа, защо не свърши тази присъда, па тогава да си пита за другите работи?! Той погледна към разсилния, като мислеше, че съдийските думи се отнасяха към него, та дядо Кольо се даже разсърди в себе си: защо разсилният мълчи, та не отговори на това, що го пита съдията, като предполагаше,

че само той може да му разбира от тоя език. Г-н Виловски промъмра през зъби: „Всякое терпенье туть лопнет", и добави с един по-висок и раздразнен глас:

— Трети и последен път призовавам ответника да доложи: какво има да възрази против претенциите на ищците?

Дядо Кольо не можи вече да се стърпи. Той се обърна и каза на разсилния:

— Море отговори бре, брате, на човека, що те пита, па да може да миряше, та да види и нашата работа?!

В това време съдията бе захванал да чете своята резолюция, която свършваше така:

„. . . Осъжда се Кольо Пенев да възвърне и предаде воденицата на селото Сврачево, която. . ."

При тези думи дядо Кольо се сепна, като че го мушна някой с шило; той извика с един отчаян глас:

— Стой, господине, ако бога знаеш. . . молим ти се, стой!. . . Хич това бива ли!. . . Нали ти казах, че воденицата си е моя. . . Убиваш ме, господине. . . чедо да си ми. . . само това недей казва. . . стар човек съм. . . язък е за мене. . . Ето на, нали ме видиш. . . сакат съм. . . не ме бива за никаква работа, по старо време. . .

Г-н Виловски опули разсърдено очи на дяда Коля, чукна звънчето и му каза:

— Аз те питах три пъти.

Дядо Кольо вдигна ръка да се прекръсти от чудо, но я спря на челото си. Той чак сега се сети, че по-предишните думи на съдията са се били отнасяли към него, а не към разсилния! В отчая-

нието си едвам можеше бедният старец да отговори със своя премалял глас:

— Па я знам ли, че мене питаш бе, господине. . . де да ми текне това на ума?. . . Я си мислех, че питаш тоя човек за нещо. . . А оно откъде да знам, че си мене питал!. . . Молим ти се, чекай да се разбереме.

Но мировият съдия нямаше подобно намерение да удовлетвори дяда Коля. Той издрънка по-силно звънеца и продължи да чете с по-висок глас своята резолюция:

„. . . Която воденица е неправилно завладяна, без да може да мотивира документално своите претезания върху нея; осъжда се тоже да заплати съдебното мито и другите съдебни разноски, както и дневните и пътни пари на свидетелите. . .“

. . . .

Аз не доседях да изслушам цялата резолюция; бях се поизпотил малко от стеснение на душата. Излязох вънка на чист въздух и наскоре след мене излезе и бедният дядо Кольо, посърнал и попарен, като че да бе излял някой върху му цял котел с кипяла вода. Не само че накуцвашеповечко с лявата си нога, но, стори ми се, като че се люлееше, като върви! Също като да стъпваше в паници, така трепковно ходеше. Аз съм напълно убеден, че ако да го попиташе тогава някой към кой пол принадлежи или какво му е името — той нямаше да знае какво да отговори в този момент!. . . Наоколо му бяха го наобиколили няколко души адвокати, които се стремяха към него,

както мухите към някоя гнила круша! Те правеха разни движения с ръце и му разправяха нещо, което аз не можех да дочуя, но за което можех лесно да се досетя. . .

* * *

Бяха се изминали няколко години от произшествията, които описах по-горе. Един юлски ден бе притиснал с нетърпима горещина обитателите на българската столица. Въздухът беше по-горещ и по-задушлив, отколкото в столичната баня. Беше три и половина часът след пладне. Както улиците, така и хубавата Градска градина бяха почти запустели. Рядко се срещаше жива душа. Не само хората, но и животните бяха се постарали да намерят прибежище в някоя хладинка, запазена от слънчевия пек и задушливия нагрят въздух. Даже и листата по дърветата се бяха навели и подсълнали един под други, за да се затулят колко-годе от припека. Храбри и по-издръжливи се показваха само някои птиченца, които гонеха мухите и скакалците по тревата, и одърпаните момченца, които, без да обръщат внимание на несносния припек, тичаха по улиците да продават вестници, като се конкурираха със своите надвиквания. Аз ще се отбия в зданието на едно от висшите, централни правителствени учреждения.

В една полутъмна стая, която служеше за предсобие на другите стаи, седеше на стол един разсилен. Казах, седеше, но той вършеше и друго нещо в това същото време — той спеше с климнала

назад глава; няколко мухи намерили за удобно и практично да му съставят компания, та да не е сам човекът. Не мислете, че и те спяха с него, не, наопак, те бяха в пълната своя бодрост. За доказателство на това може да послужи обстоятелството, че няколко от тях, т. е. от мухите, бяха се наредили около полузиналите му уста, както се нареждат перачките в софийската пералня. Така наредени, тези мухи не стоеха празни, а смучеха старателно със своите смукалки от сока, който намерваха по зиналите уста на разсилния. Отлитването и прехвръкването на мухите се регулираше от такта, който произвеждаше ненормалното хъркане на тоя верен служител.

В една от последующите стаи седеше срещу зелената маса един чиновник, потънал в купове писма. Чиновникът занимаваше една твърде висока и завидна длъжност. Той беше човек сух, повечко жълт, отколкото черноманест на лице. Макар и млад още, но по изразителния поглед се виждаше да е доста талантлив и способен човек.

Отегчителната жега мореше и чиновника, както и разсилния, но той не заспа, а следваше грижливо да продължава своята работа. Така залисан и погълнат от своята работа, чиновникът не вдигаше око от масата, та затова и не съзря, че вратата от неговата стая се приотваряше и пак се приклапяше. След всяко отваряне се показваше по една мършава човешка главица, обръсната, и пак се дръпваше назад. На третия път след провирането на главата през полуотворената врата се промъкна неусетно и цялото тяло на дяда Коля, Божата крава. Като минал покрай спящия разсилен,

дядо Кольо го аджедисал и не поискал да го лиши от приятния му сънец. Той се упътил към първата врата, която му се мярнала, и ограничил се само нея да отвори. След влизането си дядо Кольо мушна под лявата си мишца своя калпак, сви ръце върху тоягата си, та се подпря, наведе глава, издъхна и едва прошепна боязливо:

— Ете́, господине, я дойдох!

Чиновникът, изненадан от гласа на дяда Коля, вдигна очи от своята маса и чак сега видя своя посетител. Дали за това, че дядо Кольо му пресекна мисълта, или пък работата му беше много спешна, та се боеше да я не закъснее, но както и да е, младият чиновник усети силна досада. Това се забележи по намръщеното му чело и лаконически въпрос, с който се той обърна към своя посетител:

— Какво?

Дядо Кольо не видя намръщеното чело, нито можеше да разбере от лаконическия въпрос, та затова, като тълкуваше съвсем по своему запитването, той отговори наивно:

— Е па, господине, от бога добро, ама от хората. . . хич не питай. . . станали живи дяволе, па само зло и патило!. . .

— Какво искаш? — поднови чиновникът.

— Па онова, господине. . . ще ли да се свърши? — отвърна мирничко дядо Кольо, като не се никак съмняваше, че чиновникът няма да знае нищо за неговото о н о в а. Той беше уверен, че не само всичките хора в столицата, но даже и врабчетата, като чуруликат, сѐ за неговата работа разправят. Та и можеше ли другояче той да предполага, когато беше напълно уверен, че всичките не-

оправдани хора из цяла България само тука можеха да намерят своето удовлетворение!

Чиновникът запита някак остричко:

— Кое?

— Па моята работа, господине — отговори кротичко дядо Кольо, като опря такъв умолителен поглед към чиновника, като да искаше милостиня от него. Този последният повторно запита:

— Коя твоя работа?

Дядо Кольо сеповъзчуди, че този чиновник, който трябваше според неговото убеждение да знае за всичките работи на хората, могъл да забрави неговата, та затова и отговори:

— Па оная де, нали знаеш?. . . За моята воденица.

— Нито знам коя е твоята работа, нито разбирам за коя воденица ми говориш — отвърна чиновникът с един глас, който изразяваше силна досада.

Дядо Кольо попристъпи по-близичко, климна глава, за да покаже с носа си върху книжата, които бяха натрупани по зелената маса, и добави:

— Па виж. . . оно тука треба да пише.

— Тука няма нищо да пише — отвърна отсечено чиновникът и извади из левия джеб на жилетката си златния часовник, за да види кое е време.

Дядо Кольо настояваше да уверява чиновника, че между толкова писма, що бяха натрупани на масата, трябва непременно да има и някое, дето ще да бъде писано и за неговата работа, но чиновникът отговори:

— Тук няма нищо такова писано.

Дядо Кольо се намери принуден да подкрепи

своите уверения с факти, затова и отвърна самоуверено:

— Хайде де, какво да нема нищо писано, като го писаха онези хора? Я сам видох с очите си, когато го писаха!

— Кои хора са го писали? — запита чиновникът.

— Е, па знам ли я? Ваши хора треба да са биле. . . и они беха като тебе, у черни дрехи облечени. . . Треба и те да са биле из града.

— Как са писали? — запита нетърпеливо чиновникът.

— Ситно писаха, господине — отвърна спокойно дядо Кольо и добави: — Писаха го на Тоньовата кръчма; тѐ дедо Тоньо е жив, и он да е тука, и он ще ти каже!

Чиновникът се неволно позасмя на този отговор и запита пак:

— Къде е тая Тоньова кръчма?

— Е па у наше село си е, господине — отговори дядо Кольо.

— Откъде си ти?

— Па от нашенско съм, господине.

— От кое място? От кое село си, питам те.

— О, господине, па оно е просто село, оно не прилича на София. . . Оно е много далеч оттук. . . Ходил съм цела неделя път, а с кон може да се стигне за три-четири дена. . . . Чак там, зад планината. . . Ако си слушал Сврачево, да прощаваш, оттам съм. . . Ти нали не си ходил у Сврачево?

Чиновникът не счете за нужно да отговори на дяда Коля дали е ходил в неговото село. Той беше станал нетърпелив и кроеше в ума си как по-скоро да се избави от това досадно посещение. Като

се увери, че задаваните от него въпроси са излишни в тоя случай и служат повече за усложнението на отговорите, чиновникът намисли да прекрати по-скоро разправията на дядо Кольо, та затова му каза:

— Разкажи ми каква ти е работата.

Дядо Кольо се увери вече, че тук не е стигнало глас за неговата воденица. Той разбра, че тука още не са имали хабер за неговите патила. Полуслисан и отчаян от тоя факт, той осъждаше в себе си централната власт, която според неговите убеждения е била длъжна да знае за всичките дертове на хората в цялата царщина, па, разбира се, и за неговия дерт, който, според както той беше уверен, е предизвикан чрез една вопиюща неправда. „Ако са големци, те нека па да са си големци — разсъждаваше в ума си дядо Кольо, — но защо не си гледат добре работата?! Нали царщина ги за това държи, та да не пати сиротинята?... Нали те треба да поправят всичките кривици, които по-малките от тех са сторили на тая сиротиня?! Зер само конят е крив, ако се съпне? Тогава защо ездачът държи юзда в ръцете си?!... Зер водата е крива, че закарва гемията в камънаците, тогава защо е кърмачът?... Защо е кърмата в ръцете му?!...“ Такива и други тям подобни мисли прехвръкнаха набързо, като ластовички, през ума на дяда Коля. Той се съвзе, обаче с време. Щрекна му нему на ума, че той не е дошел на това голямо място да осъжда, а да се моли.

Той се досети, че му задаваха широк въпрос; въпрос, който му даваше пълна свобода да изкаже всичко, което е тежало, до този момент на него-

вите измъчени гърди. Той вярваше, че колкото по-подробно, по-обстоятелствено и по-искрено разкаже своите патила и своя дерт, толкова по-лесно ще предума големеца да му помогне в тази неволя. Дядо Кольо подмушна калпака си, който се беше поизхлузил изпод мишницата, премени ръцете си върху тоягата, на която се опираше, като я хвана с лявата си ръка, а върху нея натисна с дясната, попришавна малко с лявата нога, която сегиз-тогиз позатреперваше в коляното, зина и подхвана така:

— Е па оно, господине, нали е дошло до разказване, аз ще ти разкажем. Та кому ли не съм разказвал, та тебе ли да не разкажем? Та и кой ли други би требалю да ме чуе, ако не ти?!. . . Ще ти разкажем всичко: от конец до конец, да чуеш, да разбереш, па да се кръстиш от чудо!. . . Беше се минало неколко дни подир Спасовден. Една среда привечер, гледам, иде бировино при мене. Я си таман правех язо на воденицата. Оню, знаеш, намръщилю се беше небето, па се разбъркали ония облаци като ко́мина у ново вино — да речеш ха́, сега ще рукне като из улей. Патил съм го и други път, па знам, че от такъв облак не вали дъжд, а порой!. . . Мислим си я, ако прийде реката от дъжда, па пробие язо, па заляе, оно — отиде! Дръж, думам я, да степнеме язо, па после — какворо ще о н я от горе. . . Та нали ти кажем, таман я потегам язо, а бировино: „Добър вечер!“ „Дал бог добро, кажем, какво харно.“ „Нищо, каже, дойдох да те видим и да ти кажем, че кмето пратил хабер из градо да идеш там; ама утре рано, у зори още, у град да си, при миролоя! Ете́, каже,

и тая хартишка ти пратиле от миролоя. Рекоха, каже, да чиниш — какво чиниш, само да не закъснееш, оти после за тебе ще бъде зло!. . ." Гледам я, деньо превалил, току-що се не е смръкнало, дума се; а време лошо, а облаците: на́, така, току-що не са плиснали. Па не стига това, ами па и градът не е близко. . . а я, нали ме видиш, пусти нодзе, ослабнели, па не даянат вече на път. . . па и тая неволя у коленото, зер все на моята глава да се даде да патим?. . . Ама пак. . . що чеш му? Като треба да се иде — оно ще се иде! Знам ли я що ме чека? Забитлък е това, не е шега, като те вика — ще идеш! Барем да ми беха обадиле по́ с време — още вчера или озарана. . . ама де!. . . Бировино си отиде. Я рекох на Първа да ми даде нещо да захапнем; знаеш, покрай тоя яз блъсках се цел ден, па не бех нито троха турил у уста. . . Първа ми отреза едно парче просеник, сложи ми глава лук и малко солчица, па похапнах няколко залъка, ама не ми хваща нито ядене! Път срок нема, думам си; все си мислех да не закъснеем!. . . Хапнах, що хапнах, па зех тоягата ў ръце, па пойдох. Къде среднощ приплиска дъждът. Хвана ме таман у най-лошо место, на един ачиклък; нито дърво има къде да се подслониш! Станах вирвода! Да чекам да престане — нема къде, па и нема кога; а да вървим, пак лошо! Па се случило, та и път лош, смолничав, па ти стъпиш, а оно: една нога насам, друга натам — като у тесто!. . . Що съм патил тая нощ и как съм стигнал у град, оно, нали ти кажем: само я си знам и един бог!. . .

Щом стигнах у града, а я — право при миролоя. Тамо заварим попа, кмета и селските чор-

баджии. Като ме видоха, а они се позагледаха между них си — едни си понамигнаха, други се поусмихнаха под мустак, а попът им направи ишарет с ръка!. . . Я видох, че не е чиста работата, ама де, що чеш му!?. . . Кога ни викнаха при съдията — я се узверих от чудо! Вместо съдията, а оно се курдисало едно момче, съвсем голобрадо! Я не бих смеял нито сто кози да му оставим да варди: боял бих се, че ще разчопръшка по гората, а они зели, та го турили да съди! И оно според него — и съденьето му! Такова съденье от мене далеч да е! Прекръсти се, па бегай! Подбрал ме да ме съди защо съм зел воденицата от агата, оти она била селска! Я останах като смаян!. . . Какво селска, думам, като си е моя; мене си ми я остави агата. . . Остави ми я, оти съм му слугувал. . . оти съм му робувал!. . . Ама можеш ли да му кажеш всичко? Не можеш нито дума да му разбереш като на човек! Ти му хортуваш едно, а он ти отговаря друго; ти му казваш просо, а он ти отговаря — протак!. . . После ми хортувá, хортувá. . . какво ли ми не издума? И за некакви мотики!. . . Па после заобърна да ме пита за некакви прасци. . . па ме върте насам, па ме върте натам. . . па си ме отсъди да си дам воденичката, па това си е!. . . Ох. . . нали ти кажем; от турци лошо, от нас — пак лошо! Не те оставя да се изкажеш; ти зинеш да продумаш, а он хване оня звънец, па дé, дрънкай, като че е на шията на некой кюмурджийски кон. Па и ония хали. . . кмето и попо. . . спуснаха се на мене, като орли на мъртва овца, па нá: очите да ми издерат!. . .

Излезох си, господине, ама с попарено сърце!

Като че некой беше забол търнокоп у гърдите ми! Ходех, ама се люлеях като пиян, макар че с месеци не бех си омърсил устата нито с капка вино или ракия!. . . Като че ми подкоси некой краката, па я стъпим, а они треперят, на́, така, като лист на топола!. . . Наобиколиха ме двоокати, да прощаваш, като бесно куче! Един ми хортува едно, други ми хортува друго; един ме тегли насам, други ме тегли натататък: да пощуреещ от техно пък чудо! Един се дотътра чак у селото, па ми каже: „Дай ми четири жълтици, па я ще ти избавим воденицата“. Мислим, мислим; есапим, есапим: все воденицата повече чини от четири жълтици! Що да правим?. . . Земем, та продадем магарето, изрежем до люспа все що имаше нанизец по дечурлигата, па съберем наедно, та у градо, при сарафино. Преброим ги на сарафино, купим четири жълтици, оплачем ги, па — у ръцете на двоокатино. Най ми беше жал за нанизецо; знаеш. . . зърно по зърно е събирано. . . от баба и прабаба, па зер сега у мои ръце да се дотрошат?!. . . Като ги режех от косата на момичетията, толкова ми беше мъчно, та не съм нито видел как съм презрезал и косите им!. . . Тежко е, господине, па ти е мъка, като се сетиш, че от старини е останало. . . ръцете ми трепереха, като че колех децата си!. . . Па барем да беше и това помогнало, пак добро. . . а оно?!. . . Отидоха си така, за тоя, що духа!. . . Па и за магаренцето ми беше жал; оно, знаеш, истина, добиче е, ама нали си свикнал с него, па и оно с тебе. . . знае си сиромашията, отменявало те е, кой с дръвца от гората, кой с това, кой с онова!. . . Като го поведе купувачът, а оно обърна глава, па

ни изгледа, като че разбираше, а Първа и децата. . . дожале им, па им потекоха сълзи!. . .

Мина се коджамити време. Един ден бех се цел изгубил от замислия. Беше пошло шарка по селото, па, нали знаеш, коя злиня дойде, она си не похождa, докато иназе не изреди. Прошарили се беха и трите деца, па и трите лепнали — болни на смърт! Майка им, сирота, óдве се превила от страх! Слисала се, па не знае кое по-напред да гледа!. . . Ето ти, гледам, току се изпречиха пред вратата: кметът, попът и поповият зет, що е даскал у селото. Идат като некои сеймени, па нито „добър вечер", нито „помози бог!". . . Току се обърна кметът, па така, душмански, на мене: „Прибирай си, каже, парцалите, па остави воденицата, че ще си я засвои селото!" Бабичката ми, като чу тези думи, а она изпище, като че я убоде некой с нож, па падна в несвест, като мъртва!. . . Децата, болни на смърт, и они приплакаха, като чуха, че ще останат без покрив, и като видоха майка си, че падна!. . . Мене ми причерня пред очите, па наведнъж, както си стоех, дръпнем манáрата, па я завъртим, та щех да го заколям като шопар, да прощаваш, ама он си тръпна набързо, па избепна заедно с другарите си. После дохаждаха от града, та ме изпитваха как съм сакал да го посечем с манáрата; писаха нещо, ударваха мухура на селото, па, като свършиха с тая работа, а они отидоха в поповата кръчма, ядоха и пиха цела нощ, па си пойдоха пак у града. Подир неколко дни попът и кметът подпратиха нéколко селяне да ми кажат, че щели да ме съдят у укуружния съд, оти съм сакал да посечем кмето, ама ако кандишам да

си дам воденицата с добро, без съд, они щели да потулят работата. „Маке, думам си, та зер они мислят, че всичките съдии са като миролоя, та да теглят по нихна страна?! Я се не боим, кажем, от съд, нали барем там са по-стари човеци; ще им кажем правичко всичко, па ако съдят право, мене не ме е страх; я си знаем, че не съм крив. . ." Така си есапим я, ама оно не било така. . .

. . . .

Дядо Кольо се беше доста навел, като разказваше горното. Той се поизправи, преглътна засъхналата си плюнка, попремести тоягата в ръцете, пристъпи с лявата нога, вдъхна, за да поеме повече въздух, и пак подкачи:

— Около св. Никола тоя двоокатин прати да ме вика у град. Надигнем се и без да гледам студ, мраз и виелица, та право у град, при укуружния съд. Подкачиха и тука да ни съдят. Хортува кмето, хортува и неговият двоокатин, па хортува и моят двоокат. Много хортува човеко, ама я нищо не можих да разберем. Таман кога съдиите да почнат да ни съдят, а оно — па друга беля до глава. Едно момчурляче, и оно голобрадо като миролоя, седеше от десната страна до съдиите, па като го погледнеш, а оно като гущер: жълто, зелено, сухо, черноманесто, па зло,зло — ете, казвам ти, само жлъчка! Стана на ноги, изкокори на мене ония очи, отвори ония уста, па като захвана. . . море, нали ти кажем, я се скамених от чудо! Хортува ли, хортува, море какво ли ми не издума?!. . . Мене ми се стори, като че пропадам у дън-земя; дойде ми

вече до гуша, па, да видиш, и плюнката си не можах да преглътна!. . . Я слушах, слушах, търпех, па като видох, че от зло по̀ на зло върви, а я му викнах: „Бре, синко, що ти влиза тебе у работа моята беля? Що имаш и ти да ми се бъркаш у воденицата? Не стигна ли що патим досега от неволя, та и ти ли сега да ме яхаш? Ти у Сврачево бил ли си? Ти знаеш ли моята воденица? Ти виждал ли си у очи агата? Ортак ли си с него? Какви мешания имаш ти у моя мулк? Я ми кажи ти мене що те сърби тебе, та се чешеш, където не треба?. . . А?. . . Тѐ тия хора се съдят с мене и я се съдим с них; они немат право, а я си имам. Тия хора не ли са съдии — они ни съдят, сполай им. А тебе кой те пита тука кога се пада Гергевден пред Великден, та си отворил тия уста на мене?“

Още не доизрекох всичко, току, докато да усетим, спуснаха се, та ме посбутаха, па ме изтласкаха из вратата на двор! Дойде моят двоокатин при мене, па захвана и он да ме хули, отѝ не съм си бил държал устата, че онова жълтото момче, дека е като гущер, бил прекорок ли го рече, какво ли го рече!. . . Па я откъде да знам, че он бил такъв? Па и ако си е прекорок, он що има да се меша у моята работа?!. . .

Па, нали ти кажем, господине, и тука ми изедоха хако, па това си е!. . .

После ми думаха хора да идем у друг, по-голем съд, ка. . . не знам, капелация ли му думат, какво ли му думат! И там нищо, господине! Ходих, търсих, лутах се. . . кой ще те погледне, та и да те попита?! Където влезнах, все седят и все пишат, ама моята работа никой не пише!. . . Я

им хортувам, молим им се, а они. . . никой не сака да те чуе... е, зер, имат право, оно сит на гладен вера хваща ли?! Требало, казват, да си земем пак двоокатин. Добро, да земем, ама питам: с що? Добичето продадох, нанизецо хвръкна. . . е, сега и децата си ли да продам?!. .

Намериха се после едни добри хора, та ми рекоха да додем и тук — в касапницата. . . Що ще се пресече, казват, тука щело да се пресече!. . . Търсих, търсих, господине, па ми казаха, че тука пишат, та, рекох, може па и тука да е!. . . Па сега, господине, ти баща, ти майка. . . ако ще я пресечеш, ти ще я пресечеш тая работа!. . .

* * *

Дядо Кольо беше отдавна свършил своя разказ и чакаше с отчаяно нетърпение разрешението на жизнения за него въпрос, от който зависеше не само неговата съдба, но и съдбата на неговите оголели деца. Той гледаше с трепет в устата на големеца. С трепет гледаше той и ожидаваше едничката думица, която можеше така лесно — според неговите понятия и убеждения — да отклони грозната съдба, що беше впила вече своите нокти, за да вдигне единствения покрив на неговите чада! За себе си той вече и не мислеше. Той беше готов и сега да изцеди и последната капка на своята кръв само да можеше с това да осигури гладните гърла на своите одърпани деца! Дядо Кольо чакаше, но чиновникът се бе загледал в една неопределена точка във въздуха и така замислен, продължава-

ше да мълчи. Дядо Кольо попромени няколко пъти тоягата си ту в лявата, ту в дясната ръка и попремести няколко пъти своята лява нога, която като нарочно тъкмо сега трепереше повече от други път, но чиновникът сѐ продължаваше още да мълчи.

Мълчеше той и размишляваше. Тези негови размишления вземаха дълъг и широк размер. Най-напред му дойде на ума студентският живот, който неотдавна бе напуснал. Припомни си той при това, че е бил държавен стипендиант и че в парите, които са харчени за неговата наука, може да е имало и някоя аспра, която дядо Кольо е спечелил със своите мършави ръце при тази воденица, за която той сега се мъчи. Като човек с добро сърце той желаеше да спомогне с нещо на нещастния просител, но с какво — това и сам не знаеше. Той прекара през ума си и набързо, като совалка през основи, всичко, което е учил и което би могло да му припомни как да намери средство за тази помощ, но — всичко напразно! Припомни си той и за гражданското и търговско право, и за административното право, и за углавното право, и за римското право; не пропусна и международното право, и конституционното право, и финансовото право, и каноническото право; досети се и за гражданската и углавна процедура, и за следствената част, и за много още подобни подразделения на юридическите науки, но... при толкова права, той се чудеше как нито едно не може да се приспособи в данния случай, та и бедният дядо Кольо да

намери своето п р а в о! Не само предметите, които е изучавал, но и самите му професори се изпречиха в неговата прясна още памет. Нему му се стори, като че и сега седи на университетската скамейка и гледа тези свои професори как се изреждат пред катедрата: един с дребна физиономия, бръснати мустаци, прегърбавен, с кръгли очила и криви крака; друг с широки плещи, висок, с дълга брада и оголяла глава; трети с длъгнесто и сухо лице, с кирливи дълги косми до рамената и така нататък. Припомни си той и гласа на всекиго едного от тях, и маниера на преподаването, и педантността на техните принципи и авторитетности, и други и други подобни техни свойства, но никак не можеше да си припомни да е споменал някой от тях в своите лекции за приспособление на правото в някой случай, подобен на тоя, който му се представява сега.

Той разбра, че дядо Кольо е загубил за това, че не е знаял взискванията на съдебната процедура, даже че не е знаял нито как да узнае за тях; па и да би знаял, пак не би могъл да ги разбере. Той се питаше: кой е крив, ако основата на съдебната процедура стои много по-високо от уровена, на който се намира обществото, което чрез тази процедура дири своето правосъдие? И тъкмо на този въпрос мълчаха и неговите професори, и всичките техни юридически науки. Вторият въпрос, който този добросъвестен чиновник задаваше на себе си, беше: защо раздаването на правосъдието трябва да става с маши и защо тези маши да са адвокатите, които изсмукват половината от това, що издоят из недрата на богинята на правото? Ами ко-

гато няма откъде да се плати на адвокатина, какъвто е случаят с дяда Коля, зер тогаз и правият трябва да губи? И на това питане чиновникът не можа да намери подходящ отговор в науката, за която е изтривал няколко години наред дъсчените скамейки!. . .

Дядо Кольо все продължаваше да очаква съдебния отговор; той стоеше като на игли! Чиновникът се свести по едно време. Той разбра, че беше длъжен да отговори нещо. Той желаеше да изложи дълги и широки обяснения на своя просител, но когато зина да говори, той погледна каяфета на дядо Коля, погледът се спря върху лявата нога на стареца, която продължаваше да трепери, и той можи да каже само:

— Тука е друго учреждение, тука не е касация; иди, потърси я и там разкажи своето дело.

Дядо Кольо втренчи очи в чиновника и промънка, като че го давеше нещо в гърлото:

— Па я мислех, като ми казаха, че тука пишат, та може, рекох, и моята работа тука да е записана!. . .

След това хвана тояжката си в дясната ръка, изпусна една тежка въздишка и излезе из вратата. . .

. . . .

* * *

През есента мене ми се случи път пак да мина край кръчмата на дяда Пуня Мигалото, където се и поспряхме да си отпочинем и да понахраним ко-

нете. Тоя ден заварих дяда Пуня буден. Като стар познайник, той пристъпи при мене, подаде си своята жилава ръка и ме попита мигошком за живоздраво. Сегашният ми талигаджия беше един бей и е бил едно време богат, но и неговата орисница, не знаем как, му се разсърдила, та сега е изпаднал дотам, щото да стане талигаджия. Той, впрочем, не роптаеше никак на своята съдба и, виждаше се, като че я снасяше с пълно хладнокръвие и спокойствие.

Когато Яшар бей изпрегна конете и ги поведе към яхъра, дядо Пуньо метна подире му погледа си, сетне погледна на талигата и мигошком ми продума:

— Помниш ли, господине, оня талигаджия, що те вози оня ред, кога свръща тук? Сиромах Гето, бог да го прости, през целия си живот не беше турял капка вода у устата си, пък да видиш чудо... извърна се, та умре от водната болест! Беше се надул сиромахът като тулум! Тѐ, сега, на задушница, ще стори таман година, как го закопахме у Сврачево!... Бог да му душа прости, малко темерутин беше, ама и прав човек беше. Изгориха го и него изедници, съсипа момчето коджа сермийка, па западна, па се удари у пиянлък, и това го и затри!...

Тази скръбна вест за бае Гета Пуяка чувам едвам сега пръв път и според него припомних си и другите възпоминания за Сврачево; па се досетих и за бедния дяда Коля, Божата крава, та затова и запитах дяда Пуня какво стана с него. Вместо да ми отговори тутакси, дядо Пуньо извади своята луличка и я напълни от табакерата, която

му подадох, хвана огън с огнилото, притисна с палец праханта върху тутуна, потегли два-три пъти, мигна и каза:

— Какво ще стане, господине, не знаеш ли? Като ти е кадия даваджия, оно бог да ти е съдия!... Нали беше у них силата, съсипаха сиромаха човечец, па това си е!

— Ама как го съсипаха? — запитах дяда Пуня.

— Как го съсипаха! Е па така, нà, като тоя гол пръст! — отговори дядо Пуньо и посочи показалеца на дясната си ръка.

— А дядо Кольо? — запитах повторно.

— Он се беше хванал тука, у едно друго село аргатин, па по старо време със своята саката снага подкачи пак това, щото е захванал и у младини — да се мъчи и да работи за другиго! Бабичката му, бог да я прости, ти да си жив, господине, от жал и от мъка за тая воденица и дните си изгуби сирота! На Кръстовден я закопахме!... А пък дечурлигата разпръснаха се по чужди хора: кой воловар, кой свинар... Какво да се прави?... Душа нали е? Гладно не се ходи!...

— Дядо Кольо жив ли е? — запитах наново кръчмарина.

— Та жив е, господине, ама защо ли е жив, като ходи за смех по света? !... Станал е фесфесе, па щом му падне некоя пара в ръката, а он купи вощени свещи, па тръгне в събота по гробища, па кого какво срещне, дава вощеницата и казва: „Нà, палете свещ, па казвайте бог да прости правицата!... Нема вече право по свето, па подкачи да се смее, нещо като луд — да иде у пусти гори.

— Ами кметът какво стана? — любопитствувах да узная от дяда Пуня, на което той ми отговори:

— Кой! Клативрато ли? О, и он, па и попът... и они хаир не видоха, ама пак им е малко! Нали се промени началнико, па дойде нов, па им помириса работата, тайфите им ги пак издадоха, па ги сардишат една нощ, па ги уловят, разтърсят им в къщи, разкопат под огнището, па що да видиш?!... Котли ли речеш, наниз ли речеш, стока ли речеш... какво да речеш — све пълно!... Крали, крали, па не мислили! Па и джамбазете уловят, па подкажат за добитъка, що са крали, па излезна всичко на ачик. Сам началникът беше, кога ги уловиха, па ги затвориха още през нощта у един яхър. Некой дошел още през същата нощ, та казал на попа, че Кузман кръчмаринът, неговият ортак, обрал всѐ що имало готова пара у кръчмата, па възседнал поповия айгър и хванал дългия!... Попът, надвенатри, ритне с крак вратата на яхъра, иде дома си, земе кобурите, възседне друг кон, па се пусне да гони ортака си. Кузман нали е цинцарин, он е жив дявол: вместо да бега, он забиколил селото, па се скрил у гората, край гробищата. Но попът го подушил. Той отседнал коня, земал у ръце кобурите, па дебнешком напипа Кузмана у сред гората. Кузман не можал нито дума да продума, а куршумът от поповия кобур пронизал гърдите му. Като го убил, он зел да дири парите. Претарашувал и пазвата му, и кемера му, и дисагите му — нигде нищо!...

Кузман ги закопал, види се, некъде, па и досега никой не може да ги намери. Когато се чул грѫмът у село, отишли селянете да видят какво е. Попът

се толкова залисал покрай търсенето на парите, щото не му дошло на ум да бега. Чак като видел селянете, он се спуснал като некоя хала през гробищата. Селянете го погнали, но едва ли би го стигнал некой, ако да не беше божи пръст се вмешал в тая работа. Ти слушал ли си, господине, да може мъртъв човек из гроба си да улови жив хайдук? Ако не си слушал, а ти чуй, па казвай по света!... Както бегал попът през гробищата, стъпил и на гроба на покойния Гето, талигаджията. Не знам дали земята била рохка, какво ли се случило, но левата нога на попа се продънила в Гетовия гроб. Като се опинял да я извади, а он насилил толкова яко, щото ставата на коленото пукнала също така и на това место, както е счупен и кракът на деда Коля. Да не си беше счупил ногата, попът щеше пак да избега, но от болки не можа да се помести от местото си. Божа работа!... Бог, кога сака, он лесно свършва!... Свѐ село е благославяло душата на покойния Гето, че уловил из гроба си своя душманин и душманин на целото село! Бабичките му носиха и коливо на гроба и преливаха го с винце и с ракийка... земат, що е обичал сиромахът, па казват, барем гроба му да прелеят, ако не могат да го почерпят за това добро, що е сторил на селото!... Докато да уловят попа, а селянете видели, че и Клативрато избегал. Он се пуснал по дирята на попа. Като съгледал, че попът отседнал коня, па тръгнал с кобурите в ръце към гората, той си скроил тутакси работата. Хваща поповия кон и намислил с него да избега. Вече дизгините му били в ръцете и левата нога у зенгия и таман да възседне и с десната, добичето,

като раванлия, сопне се наведнъж, изправи се на задни крака и се пуснало като бесно да бега. Единият крак на Клативрато останал заглавен в зенгията, та го повлекъл със себе си! . . . По-нататък ти и сам можеш да се досетиш какво е било. Когато конят се спуснал тичешком към селото, за да си влезне в яхъра, то завлекъл и Клативрато. Чак в яхъра му извадили заглавения крак из зенгията!. . . Клативрато беше толкова изпребит, като че го е млатило цело село с тояги! Поливаха го със студена вода, увиваха го в овчи кожи, налагаха го с какви ли не лапи, та едвам можи да се свести. Началнико поръча, та го турнаха заедно с попа в една кола, па ги закараха жандармето у град. По едно време чухме, че ги излекували, ама и двамата останали сакати. За попа рекоха, че дедо владика заръчал да му обръснат брадата и го разпопил. После се чу у селото, че щели да ги съдят. Едни думаха, че ще ги обесят, други думаха, че ще ги удавят, а па некои от селянете казваха, че като имали пари, они щели да се откупят! . . . Ех, оно, знаеш, свет, господине. . . какво не може да стане на тоя пусти свет?!. . .

Луличката на дяда Пуня беше позагаснала. Той извади наново огнивото си и праханта хвана огън, нагнете го с палец върху тутуна и запуши. Както дядо Пуньо, тъй и аз седяхме мълчешком няколко минути наред: аз се бях замислил върху това, което чух от него сега, а той мислеше — и аз не зная на що; вероятно на работите, които се вършат на тоя пусти свят! . . . Като прекарах през мислите си всичката драма на Сврачево, сетих се за воденицата на дяда Коля и запитах Мигалото:

— Какво стана тя?

— И от нея селянете хаир не видоха!... Дойде вода, господине, па я отвлече, па сега и местото ѝ не се познава! — додаде дядо Пуньо и мигна бързо-бързо три пъти.

МОЯТ ПРИЯТЕЛ ПЕНЧО ЧАТМАКОВ

Хумореска

Моят приятел Пенчо Чатмаков е много чудат човек. Не го познавате, нали? Не е чудно. Мен ми е приятел, но пак не съм го познал добре — не съм го разбрал, па и едва ли ще може човек да го разбере. Много пъти, като се слисвах от причудните проявления на неговия темперамент, думах му: „Ти си, Пенчо, страшен оригинал“. Той ме погледне, повдигне рамена и — ни две, ни три — току ми отсече направо: „По-добре да съм оригинал, отколкото копие!“ Помисля си, право казва човекът, ами и това казване сторваше ми се някак все такова — тоже оригинално.

Пенчо беше свършил факултета по математика в П. . . но — и аз не зная по какви причини и обстоятелства — той беше назначен по съдебното ведомство на една второстепенна длъжност при В . . . съд.

Като човек, по снага и лице, моят приятел ня-

ма никакъв недостатък. Той е със среден ръст, тънък в кръста и в шията, с бледно изпито лице и дълги разрошавени коси, които отражаваха една черносинкава лъскавина. Тъмножълтеникавата кожа по лицето му сочи като да е проткана по всичките си направления с бръчки, които личат най-много под очите и по изскубаното му чело. Тези бръчки биваха в постоянно движение, което характеризира най-нагледно нервозното настроение на моя приятел. Това обаче, което ще ви направи най-голямо впечатление, като видите в лице Пенча — то е неговият поглед. Черните въглени очи на Пенча, малко хлътнали в очните ямици, отражават чудна блескавина. Като се взреш в погледа му, струва ти се, че те побиват тръпки. Види се, че нежний пол от обитателите на града В... много обича да го побиват тръпки, защото често се загледваше в този чуден поглед на моя приятел.

В своето общение с хората, в своите разговори Пенчо отиваше винаги до крайности. Или нищо не продумва, или много говори; или много ще хвали, или силно ще кори. Всяка дума той ще придружи и с някое движение или с ръка, или с чело, или с поглед. Всяка ненормалност, всяка неакуратност или неточност, отсъствие на симетрия или неправилност в мислите — всичко може да раздразни до крайност моя приятел. Види ли на някоя къща безсиметрия в прозорците или в павилионите, някое ластовичево гнездо не на място, той ще се понамръщи, ще плювне и ще продума натъртено: „Гадост". Веднъж се разхождаме по дунавското крайбрежие тъкмо когато при-

стигаше един ремаркерен параход с четири жлеба, натоварени със стока. Номерата на жлебовете бяха: 483, 601, 57 и 303. Пенчо, както стоеше до мене, изведнъж пламна, плювна на земята, промъмра своето „гадост“ и хукна да бяга, като че му някой пусна оса в ушите. Както бягаше, без да гледа пред себе си, бутна един хамалин, който носеше на гърба си цял сноп овчи кожи. Гонейки да го стигна, току видях, че моят приятел се измъкна измежду разпилените кожи като пиле из яйце. Като любопитствувах за причината на тая негова сепнатост, аз го настигнах и получих нужното разяснение. Работата била в туй, че моят приятел се възмутил от небрежността, с която били наредили жлебовете, не по реда на номерата, от по-малкото към по-голямото число, а ги разбъркали така, щото представлявали явно противоречие на аритметическата прогресия. „Представете си какво тъпоумие — уверяваше ме моят приятел, — просто нахалство, с което развалят и вкус, и система, и порядък на народите, които тези културтрегери искат да еманципират със своята гнила западна цивилизация; ... не е ли това възмутително, а?“

Претенциозен във взискванията си към другите, моят приятел беше обаче към себе си една диаметрална противоположност. Като намираше отсъствие на неговата вечна симетрия, акуратност, точност и порядък, по всичко и във всичко, което беше вън от неговата личност и стая, сам към себе си обаче Пенчо беше до крайност небрежен и невзискателен. Тъй например, по мимо безсиметрическото положение, което заемаше неговата

разрошавена коса и покапаната често пъти с разни гозбени остатъци брада, Пенчо беше крайно небрежен и към своя тоалет. Ноктите му изглеждаха, като че са обшити в окрайностите си с черни ръбове. Много пъти по невнимание ризата си обличаше наопаки; а понякога излизаше от дома си не само без вратовръзка, но и без яка. Веднъж го видях с два разни чепика: единия с копчета, а другия с ластик. Дрехите му се лъщяха по лактите и колената, като че ги е сърна лизала, и той не ги меняваше — не че нямаше други, а защото беше навикнал с тях, или по-право, защото ги обличаше без съзнание, като по инерция. Най-поразителна картина по своя красив безпорядък представляваше неговата обитаема стая. Тя беше тип на една симетрическа безсиметрия. Върху масата, която се предполагаше да му служи за литературно занятие, бяха нахвърляни едно до друго и едно върху друго и книги, и кърпи за нос, и мастилници, и скъсани вратовръзки, и пера, и копчета от разни величини и предназначения, и костената кухина на една костенурка, и линии за чертане от разни величини и форми, и вакса за обуща, и чертежи от дискриптивната геометрия, и покапани светилници, и модели от кристалографията, и ножове, лъжици и ножици от разни величини, и непрани чорапи, и нониусапарат. До откъслеците на временните съдебни правила бяха приложени, като да съставляват нещо общо, няколко листа от физиката на Жамена. Между листата на един том от Арнаудовия превод на отоманските закони беше тикнат един чертеж, който поясняваше произвеждането на циклоидните линии.

Една чаша чай заедно с остатъка на дъното беше повалена върху Студничковите логаритми, а лъжицата от чашата беше се търколила върху разтворените листове на една тригонометрия.

Под кревата се валяха няколко съдебни „дела“ с покривки от зелена хартия. На най-отгорното „дело“ беше прилепена една бяла хартийка с обрязани ръбове и върху нея личеше следующият надпис: „Дело по повдигнатия иск от страна на настойниците на непълнолетната наследница на Кьор Сали Хаджи Осман срещу похитителите на надвижимия имот на непълнолетната Хайше Салиева: Гойо Пунин, Ташо Минов, Пунчо Ганин, жители от селото Стърчикрак, В... окръг, В... околия, 1891 год. февруарий 13-й ден.“ Нощната риза на моя приятел висеше покачена над единичкото перде на стаята, а до ризата, на друг пирон, бяха покачени един транспарант и един триъгълник, направени от дърво. Като притуря при описаните предмети и няколко прогорели от цигара дупки, които видях и на бохчията, и на юргана, и на възглавниците, друго нищо няма какво да добавя за примерната симетрия на Пенчовото обиталище. Леля Тона, Пенчовата майка, която живееше при сина си, беше се помъчила няколко пъти да уреди по свой вкус гнездото на моя приятел, но той е показвал винаги такова ожесточено съпротивление на майчините си намерения, щото бедната леля Тона считаше за по-голям грях да влезне в светилището на своя син, отколкото да стъпи женска нога в олтара на някоя черква. Понякога само ще остави метлата край вратата отвън, като си мисли, че може би ще потрябва на

Пенча, но както е известно, метла сама не мете и леля Тона можеше винаги да я намери там, където я беше оставила.

В обноските към своята майка Пенчо беше еднакво сопнат, както и към другите. Колкото повече тя трепереше върху своя ергенин, както го наричаше, и колкото повече се замислюваше върху бъднината на своето чедо, толкова повече това чедо ставаше по-опърничаво и напраснячаво. В разговорите с майка си Пенчо беше до крайност лаконичен и не правеше избор между думите, които би говорил ней или на някой свой колега по професия. От това произлизаха често пъти такива недоразумения, щото ако той говореше за камен, майка му разбираше копаня. Веднъж ми се случи да присъствувам на една подобна сцена. Беше неделен ден след пладне, когато свърнах да споходя моя приятел. Той беше свършил обяда си и седейки насрещу майка си, валяше в ръце една топка хляб, в което беше съсредоточил всичкото си внимание. Той решаваше в това време в ума си една проблема по сферическата тригонометрия. Леля Тона, като предполагаше, че Пенчо валя хлебната топка, защото не му иде на ум за какво да приказва, подзе така:

— Па що ще кажеш бре, синко, не стигна ли ти вече да ходиш ергенин? . . . Виж, на свети Трифон ще навършиш двасет и седмата си година, а татко ти, бог да го прости, кога ме зе, немаше още ни двасет и три години. Какво мислиш, кога ще зарадваш и ти мама си, да ми доведеш снаха, да видя и аз, че ми е светнала къщата, че се е развеселила? Хем аз не искам да ходиш по чуж-

бина да търсиш булка; оттук си искам на̀, из нашия град. Чужденките са си добри за нихните си, за у тех си, ама не са за нас. Сакън, да не сториш некое чудо като Нединия син, да ми дотътрузиш некоя от ония де, кажи ги, каква вера беха? . . . Тежко̀ на такава майка с такава снаха! . . . Не знае ни среда, ни петък, ни празник, ни делник, като, да ме прости господ, некое хайванче. Онзи ден, разказваше ми сирота Неда, стоварили били зеле да наредят за през зимата. Като си тръгвала заранта на черква, а она рекла на снаха си да го очисти от люспите и кочаните, па тя, щом се върне от черква, ще го нареди в качето. Очистила го хубостницата, та втасала! Като се върнала сирота Неда из черква, а она се ударила с две ръце у глава. Да земе снахата, да нареже всичкото зеле . . . не знам дваесет и пет глави ли са били, триесет ли са били . . . да земе, че да го насецка всичкото на такива филийки на̀, като фиде! „Какво да чиним сега, думаше сирота Неда, и аз не знам! Нито те е да го солиш, нито те е да го готвиш — и десет пуйки да заколиш, па пак не можеш да го похарчиш.“ Па питам я: „Ти нищо не й ли рече?“ „Рекох, каже, какво да не рекох, ама де, отбира ли ти? . . . Като е вързана у устата, па не знае ни да ти разбере, ни да ти отговори.“ Она си хортува, ама така, каквото си она знае — по нихната си вера, — па иди, та се не пукай откъм гърба с такава снаха? . . . Ако е писал господ да ми доде такова нещо до главата, току да отписва още отсега или, по-добре, да не съм жива да дочекам.

Леля Тона се поспря малко и погледна кра-

дешком към сина си, за да чуе неговото мнение по този важен семеен въпрос; но той продължаваше да гледа в хлебното топче, без да е дочул вероятно нито една дума от майчините си съвети. Леля Тона се намери в стеснително положение от упорното мълчание на сина си, та намери за нужно да даде по-силен натиск на своята блокада и запита Пенча:

— Защо мълчиш, а? Или не ти понася що рекох? . . . Дали не те е омаяла некъде некоя прокопсаница, като толкова скита по световете, па сега те е срам да ми кажеш? А? . . . Думай де, що мълчиш? ! . . .

Пенчо повдигна очи от топчето, погледна майка си, пак опря поглед на топчето и промъмра като в себе си, разсеяно:

— Ако вземем синус алфа за основа, то косинусът ще представлява. . .

Пенчо не можи да довърши подпълно своята математическа теорема, защото дадох пълна воля на смеха, който ме беше напушил, а този смях сепна моя приятел и като че го свали наведнъж от височината на звездите долу при нас. Той се поогледа наоколо си, втренчи очи в мене и ме запита обидно за причината на моя смях. Преди да му отговоря обаче, майка му, възмутена от небрежността на своя син, прибърза да го укори, като се обърна към мене и захвана да ми се оплаква:

— Нà, виж го, сè си е такъв, сè така прави; хич ме не бакари за нищо! По цел сахат да стоя да му хортувам, а он нà, хà майка му хортувала, хà ветър веяло — се му е едно! По некои пъти едвам ще му изтеглиш като с клещи некоя дума из уста-

та, но и нея ще я каже другояче, по друга вера, както що се е научил да хортува там, където се е скитал, божем акъл да си купи. Никога не ми отговори с нашенски думи, каквито си ние разбираме, а се така на̀, като сега, аз му хортувам да се жени, а он ми отговаря с некакви забъркани думи, както хортува и Недината снаха!

Пенчо разбра разговора и вникна в третирания от майка му въпрос. Той сви вежди, набръчка повече своето чело и с един пламенен поглед в очите захвана да защищава своите убеждения по следующия начин:

— Аз имам принципи и като човек с разсъждение не мога да се впусна стремглав в пропастта на неизвестността; нито пък мога да помагам на безразсъдното стремление на хората, които са си поставили за задача да увеличават числото на просяците!

Какво е разбрала леля Тона от отговора на своя син, това може да се заключи от следующите нейни възражения:

— А бре, синко, що и ти мене не отговориш, каквото те питам, ами си зел да ми хортуваш за просяците! Откъде-накъде ти дойде, па и за тех в главата? Остави ги, нека си минуват, каквото им господ даде; ако можеш, дай му пет пари, като го срещнеш, па си гледай своята работа! Оно де, нали видиш. не сме слънце, та да огрееме цел свет... С каквото можем, колкото ни ръка стигне, ще помогнем, па по-натам — нека си се грижи господ за тех; он защо е?... Зер ние ще берем и неговите грижи... Он, като ги е направил просяци, хелбете ще си знае защо е сторил това... и он си

има хесап! А пък за това другото, що рече... чекай, за какво беше?.... Ха, за тия де, дека кажеш пришчици или прищове, що не си ми казал досега, че си имал такова нещо?... Щех да ги намажа с малко от белия мехлем и щех да опека една глава лук, па като намажа и притегна с кърпицата, море у двaесет и четири сахата, като че е с ръка земено — ще ти мине и без да усетиш! Ти да си ми казал досега, аз отдавна да съм те излекувала... Това е от кръвта, знаеш, ама като се ожениш, они ще се загубят... вервай ме, казвам ти, че ще се загубят!

Вярвам, че моите любезни читателки и читатели ще ме избавят от труда да им навеждам повече примери върху леснотата, с която се разбираха майката и синът в своите разговори.

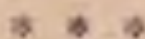

Бяха настъпили крайните дни от месец декември. Упътил се бях да споходя моя приятел около часа два след пладне. Пред самата къща, в която живееше Пенчо, имаше едно празно, доста широко място, в което набраната вода беше замръзнала и представляваше едно ледено огледало, от което се отражаваха слабите, но приятни лъчи на зимното слънце. Хубавият лед представляваше една доста съблазнителна удобност за ненаситните на игра момчетия, които със своите шейни бяха попълзели по гладката повърхност на леда. Те приличаха на един голям рой от така наречените винени мухи които покриват повърхността на някоя паница, под

ложена под вечно капещия чеп на някое оцетно буре. Поспрях се да се понарадвам на буйните и сладките игри, които никога нямат насита за известен период от живота на това чудно създание, което господ беше направил някога от хума или от глина, както правят стомните и паниците...

Погълнат от очарователната картина, която представяше тая невинна детинска игра, припомних си сладките дни, които бях прекарал и аз в подобни наслаждения, и пипнах машинално темето на главата си, за да видя дали съществуват още чворугите, които често китеха главата ми от разтърсването по леда. Както стоях, хвърлих неусетно поглед върху прозореца на моя приятел и видях, че и той беше опрял погледа си върху ледената повърхност. Поусъмних се дали е възможно да усеща и той някое наслаждение от крясъците и хлъзгането на малките немирници и както узнах отпосле, аз съм бил в пълното си право да се съмнявам. Моят Пенчо не видял друго нищо освен поляризачните отражения на слънчевите лъчи от ледената повърхност и при научните си наблюдения пропуснал да види всичко друго, което оживявало тая ледена кора! „Какъв наблюдателен слепец“ — помислих в себе си и влязох заедно с Пенча в обедната им стая, където леля Тона ни беше приготвила чай да се постоплим от студа.

Аз си бях изпил почти половината от чая, а Пенчо не беше още нито веднъж сръбнал. Той продължаваше да разбърква с лъжичката повърхността на своята разгревателна жидкост и се наслаждаваше да гледа движението на образуваните по повърхността вълни и — кой го знае — вероятно се

е занимавал да подведе под някоя математическа формула тези свои наблюдения. Леля Тона се чудеше защо син ѝ не си пие чая, докато е топъл, а го разбърква постоянно, когато турнатата за подслада захар се беше отдавна разтопила.

Както стояхме мълчешком, всеки залисан със своите мисли, току се отвори вратата и разсилният от канцеларията влезе и подаде едно писмо на Пенча. Приятелят ми напусна своите хидродинамически занятия, взе писмото, разтвори го и захвана да го чете. Аз помислих, че това беше някое официално съобщение за неговото уволнение или преместване — помислих така, защото зная, че зимното време е най-удобно за такива работи, тъй като те тогава стават най-често. Но този път, както се оказа работата, аз съм се бил сбъркал. Шефът на Пенча му известяваше, че по заповед на най-висшето началство той, както и неговите колеги, се командировал в околните села, за да вземе участие в преброяването на населението, което трябвало да стане на първия ден от настъпващата нова година. В интереса на статистиката ни интелигенцията трябвало да вземе участие, за да може да има пълен успех това предприятие. Пенчовият късмет бил, щото той да развие своите статистически способности в селото Глинен дол. Това е едно от планинските селца във В. . . окръг, запазен от зловредното съприкосновение на цивилизацията.

Когато леля Тона разбра, че нейният син ще иде някъде и че няма да посрещне Новата година в къщи, то тя се доста наскърби и се обърна към сина си с привичните нейни увещания:

— Ама защо ще ходиш бре, синко, по този мраз?

Па хайде, остави друго, ама хич бива ли да си не бъдеш дома на сам ден на Нова година? . . . И защо ще идеш? А? Де кажи ми: защо ще ходиш?

— За успеха на културата, за нейното развитие и усъвършенствуване и у нас, както и по другите образовани народи, за. . . ама що ти трябва тебе да ти казвам. . . то съставлява предмет на. . .

Леля Тона се намери обидена от поведението на своя син, който искаше да предприема някакви тайни за нея похождения. Но той пак не успял да скрие всичко, пак се бил малко изказал и тя чула и запомнила добре името от което щяла да улови нишката на цялата тайна! Пенчовата майка излезе из стаята и прихлопна вратата.

Вън тя съзря малкия Атанасча, братчето на Пенча, и наведнъж ѝ мина една спасителна мисъл през ума. Леля Тона повика малкия си син и с тих, тайнствен глас го запита:

— Ти като ходиш на школото, можеш ли да ми обадиш какво ще те питам?

— Знам ли я? . . . Ако сме го учили, ще ти го кажа — отговори момченцето и като посъбра колената си заедно, изправи се със спуснати ръце и чакаше като пред учителя си да му се зададе въппрос от урока.

Леля Тона поснижи още гласа си и като гледаше право в очите на детето, запита го:

— Знаеш ли що е и какво е това нещо коритура?

Пенчовото братче потрепна няколко пъти със своите черни и дълги мигли и като че си припомняше нещо, повтаряйки постоянно думата коритура. . . коритура. . . Току се спря наведнъж и неговото де-

тинско лице се покри с една сянка, която изразяваше самосъзнателна тържественост. Той погледна горделиво майка си и ѝ продума с пълно убеждение в своята непогрешимост:

— Коритура е име съществително, род женски, число единствено, падеж именителен!

Леля Тона запомни само едно нещо от всичките граматически пояснения на своето чедо и това, което запомни, то беше за нея достатъчно. Щом чу тя думите „род женски“, наведнъж направи следующето заключение: „Женски род, санким, от женски сой; жена го кажи, па това си е! Та доста ми каза детето, какво повече ще тражим да ми казва, може и оно да се е досетило, па да се срамува. Ама пак каква ли ще да е тази пуста скопосница: дали е мома, или е вдовица... Чекай, само това ще го питам още, па повече ми не треба, другото и сама ще издирим.“ Пенчовата майка пак се обърна към Атанасча и го запита:

— Кажи ми, мами, дали е мома, или е вдовица?

На този въпрос младият граматик се позамисли и като нави надясно своята главица и посви устните си, отговори отсечено:

— Това не са ни учили.

Леля Тона, като одобряваше с кимане отговора на своето чедо, додаде и с думи:

— Ба, требеше зер и това да ви учат... разбира се, че не требе да знаете за такива самодиви, още сте малки... чекай де, колко качамака има още да ядете, докато ви доде и вам времето да учите за тия работи!... Ама знаеш ли що?... Кажи ми барем дали е българка, или е от чужда вера като Недината снаха?

Момченцето пак замига със своите дълги клепки. То вече ни най-малко не се съмняваше, че предметът, за който става дума, е някоя жена, и като разсъждаваше, че това женско име не прилича нито на Пенка, нито на Мария, нито на Катерина, нито на никое друго българско женско име, то без всяко двоумение отговори чисто и ясно на майка си:

— От друга вера!

Леля Тона претръпна. Тя току приседна с подвити крака на постланото чердже, подпря на длан чело и без да спре в някоя определена точка своя разсеян поглед, всецяло се предаде на своите мисли, които ѝ рисуваха горчивата действителност за предстоящата женитба на нейния син!

„Тя, работата, била опечена — размишляваше Пенчовата майка, — а я, слепа и кьорава, нищо да не усетим — нищо да не подушим. Ех, боже, боже, какъв ли съм грех сторила, та ми пращаш баш тая неволя, от която съм се най-много страхувала! От що съм се гнусила — това ме сполете, това ми дойде до главата! Право казват хората: малки деца — малки бели, големи деца — големи бели! Очувай ги, що е рекъл некой, от една мръвка месо, кърми го, къпи, пери го, недей спа по цели нощи, трепери едноман над него, па като порасне, тогава гълтай, ако можеш, зелени жабета и гущери, па пак нищо да не смееш да речеш, пак оно повече да знае от тебе, макар че си го сама родила! Защо ли е станал толкова наопаки тоя пусти свет?! Едвам го дочеках да порасне, едвам и я да речем „боже помогни“, а оно сега по-лошо! Дали пък, като толкова намирах махана на Неда, че оставила сина си

да го подлъже снаха й, та господ за инат и мене ми прати това до глава?... Магия ли пустата ми скопосаница направи, та го подмами, какво стана и я не знам, ама знам едно... че му е завъртела мозъка, та сега сиромашкото момче ходи като въртоглава овца... Нито му разбираш що ти хортува, нито ти разбира що му казваш!... Станал е — опази, боже, — като че е влезнал — да иде у пусти гори — целцеленичък у чувала на нечестивия! А какво момче беше, преди да тръгне да се скитори по световете: море от момиче по-мирно, по-срамежливо, по-послушно. Всичко стана от това пусто негово учение!... Та и какво ли им е сега учението... нали гледам, те на, и другият — още е дете, казва се — па и он научил вече да разбира кое било от женски сой! Кой знае па и он, като порасне, каква ли пък него ще го омагьоса!... Сегашните, гледам, привързват си възглавнички отдире, а пък донекога... може да земат да ги връзват по вратовете си или кой знае — да опази господ — къде още нема да ги прикачат и на какво нема да се обърнат!... Току дано да не бъда жива да дочекам да видя, че и той да ме посрами и да орезили къщата с некоя от тия, дето да не знае да каже нито на водата — вода, ами да ми граче сврачешки като Недината снаха: цанцари-манцари! Да знам, че е магия, а я току да ида при баба Стойна врачката, па да я накарам да я развали, да я отвърне. Ще й дам мило за драго, само момчето ми да очува — само да го избави от ноктите на оная вещица, що му пригреяла гърнето, та момчето е пощръклело като вълк през виелица! Хем ще ида... ще ида, та да знам, че ще пукна!... Ще й река: „Бабо

Стойно, ти баща, ти майка. Ти ще ми куртулишеш чедото!“ Ризата ще си раздерем пред нея, ама ще я накарам — какво-какво — тая магия да я разтури — да я развърже!...

* * *

Последният ден от старата година е бил забележителен за жителите на с. Глинен дол. Не беше се още нито добре смръкнало, когато се разнесе по селото грозният слух, че един човек от съда из града бил дошел да ги брои. Всеки се замислил — всеки се окахърил от тоя печален слух. Старците, приклекнали край плетищата, ровеха със своите тояжки в натрупания пред къщата тор и се чудеха на това ново произшествие. По-младите пък домакини, подпрени с гърба си край някоя стена, подсмърчаха само и се чешеха зад врата. Пред дядовата Лозанова къща бяха се събрали около десетина души селяни от разна възраст, които влазяха в състава на мъжката челяд от тая къща. Едните бяха синове, другите зетьове, а трети — унуци на дядо Лозана. Всичките стояха умислени, загрижени и с опрели към земята погледи. Бае Вълчо, първото чедо на домакина, човек на около четиридесет и пет години, дялаше с бритвата си една клечка — за еглендже — и помагаше на другите да мълчат. Една от къщните крави, като намерила отворена вратнята, избягала на пътя, та бае Вълчо ѝ викаше:

— Де-е-е-е, ху-у-у, дома, дома, мари пущино, къде си тръгнала по пътищата или тражиш и тебе да те

броят. Асли само вие, говедата, останахте неброени. Козите броиха, резаха им по пет гроша на бравче; овцете броиха — резаха им по три гроша. И свинете, и них броиха. Сега нас ще броят, па ако подкачат да броят и говедата с нас, тогава ще доде ред и на кучетата, и на котките, и на гъските, и на кокошките, па кой знае, май нема да оставят и пчелите неброени, и ним ще им доде един ден редът! Не знам по колко ще режат на човек... а, тате, що кажеш, по колко ли така може да ни режат на глава? Дали колко на козите, или повече?!

Дядо Лозан посви рамена, смукна бързо-бързо от луличката, изпусна цяла струя дим през десния ъгъл на устата си, плювна и каза:

— Знам ли я? Едно време турците беха резали харач по грош на глава, ама що беше женско, нему нищо не земаха; и деца до шестнаесет години — па било мъжко, или женско — не го хващаше рабош. Па не знам тоя сега, дека е дошел, ще ли да реже така, както турците, или ще подбере наред: женско било, дете било — оно тогава ще ни се струпа коджа тежичък беглик. Зер не сте го питале? Па що мълчите като сомове, съберете се, па идете при него, па го питайте всичко наред. Нека ви каже какво ще бъде, па да си знаете чарето на главата. Що стоиш? Де викай Драгойко Станиния, викай Тошо Чепура, викай и Пуниния зет Цако Резата, па викай и оня сметеник — кмета, — па станете, та право при него! Ако е от съда, та нема па да гълта живи хора. Ще го питате — ще ви каже що е и какво е, па — сбогом — със здраве. От това какво има?!

* * *

Пенчо седеше в едничката стая на селската кръчма, която служеше и за ресторация, и за кафене, и за клуб, и за канцелария на селото, и за съвещателна стая на селските старейшини, и за спалня! На средата на тая стая беше се разгорял един доста голям огън, искрите на който хвърчеха нагоре низ широкия комин, през който се виждаха треперещите по небосклона звезди. Моят приятел, приседнал на едно ниско столче край огъня, бе опрял своя поглед в трупа на един пън, който от едната страна гореше, а другата изпущаше само една задушителна пара. Едва ли е нужно да добавям, че Пенчо и тука не беше оставил на мира своята математика. Той изчисляваше в ума си количеството на топлината, преобърната в калории, която горящият пън може да развие. След като отмери с око дължината и периферията на пъна, той знаеше вече кубическото съдържание на дървото и сега търсеше в ума си нужния коефициент на отоплението, та да може да разреши своята задача. В това време се отвориха тихо и боязливо пътните врати и нотабилите на селото Глинен дол захванаха да прескачат прага един по един, както правят козите, когато ги вкарват в обора. След като се наредиха един до други, както се нареждат децата, когато сурвакат, те свалиха от главите си рунтавите капи, подпряха се всеки с двете си ръце на тоягата си, поизкашляха се и най-напред пое думата бае Вълчо, дядовият Лозанов син:

— Ете́, господине, ние дойдохме!

Другите намериха за нужно да поддържат своя оратор и промънкаха разбъркано:

— Е па, оно, дума се, като дойдохме — ете́ — дойдохме!

Пенчо се сепна, хвърли поглед към тях и със своето намръщване изрази такава досада, каквато се проявява по лицето на някой годеник, когато му нарушат изненадейно приятното уединение с годеницата в някое по-скрито кьоше.

Като разбра, че тая почтна депутация ще има да изложи някои свои заявления, Пенчо видя, че няма накъде, а трябваше да изслуша тяхната тържествена реч, та затова ги и запита лаконически:

— Какво?

— Е па от бога харно, господине, а от човеци, ех знаеш — и така, и онака — отговори бае Вълчо и додаде по-скоро: — А ти, господине, какво ои? Харно ли си? По дома какво ти чини стопанка, дечица — харно ли са? Здраво ли са? — Понеже Пенчо забави да даде своя приветствен отговор, то няколко души от посетителите намериха за нужно да го отменят и промънкаха почти машинално: — Харно и здраво да дава бог, па за другото — колай; здравето е най-първо.

Пенчо се чувствуваше като жива риба на сухо. Той се помъчи да съкрати това несносно положение и запита посетителите си какво искат.

Селяните се погледаха един други и захванаха един другиго да канят да подеме някой думата. Това обаче не беше така лесно, защото никой не искаше да вземе на себе си тая чест и предпочиташе да ощастливи другиго с ораторския талант. Най-подир бае Вълчо пак пое на себе си тоя товар, понатисна с ръце върха на тоягата, помъчи се да се изкашля и подзе така:

— Ние дойдохме, господине, при тебе, да те видиме, па рекохме да те питаме нещо за... Що требе да те лъжеме? Дойдохме да ни кажеш, да ни научиш... Знаеш, прости хора сме, па като не знаеме, та рекохме да те питаме, като ще ни броиш утре, оно как ще ни броиш? Дали да се наредиме един до други, заедно, или да наседаме на купища, на купища... После, ще ти се молиме да ни кажеш още дали ще броиш само нас, мъжете, или ще требе да наредиме и женория, и дечурлия и дали да ги наредиме при нас, или да ги оставиме них на башка. Оно, знаеш, досега на женска челяд и на деца не се е резало нито вергия, нито харач, па и у турско време, знаеш, поганци беха, ама за тая работа, що беше женско и ситнеж — него не го задеваха, на рабош го него не режеха, па сега, ако треба, барем ни кажи как да ги наредиме.

Бае Вълчо поспря своята реч, защото Тошо Чепура, който стоеше до него, се наведе над ухото на оратора и му припомни вероятно за някое важно опущение, тъй като бае Вълчо заклима одобрително с глава и добави:

— Па забравих да те питам и това: у селото има — оно знаеш, като у всеко село, — има стари хора, които не са за никаква работа, ама баш за нищо — така си само живори, оти има душа, ама никаква помощ у къщи. Барем овца или пръч — и стари да са, пак по нещо дават: кими млекце, кими вълница, кими козина, а това гледа все наготово! Па има и по некоя жена, знаеш — да прощаваш, — навремила, па се не знае какво ще добие, мъжко ли, женско ли. Оно, хортуваме го, това е като у един вързан чувал: като го гледаш отгоре, знаеш ли

що има у него? Не знаеш! Хелбете, откъде ще знаеш, като не си господ! Та рекохме да те питаме дали ще броиш и тия стари, па и децата, що има да се родят?... Оти, знаеш, язък ще бъде за нашето село — ще се натрупа много даждие. Па, от друга страна, като е толкова остарело, знаеш ли колко има още да живее, или можеш ли да речеш, че баш всеко, що се добие, ще остане живо?!... Ете пилета, що са пилета, па и они... нали знаеш; насадиш по двеесет яйца на една квачка, а като доде до излюпване, я се измътят половината, я не! Та, санким, това рекохме да си ти кажем — що ни е на сърцето, това ни е и на езика — па ти си виж там — каквото ти пише у твоя закон, така ще си правиш!

Бае Вълчо пак позастана и Цако Резата улови удобния момент да припомни тоже нещо на оратора, който се и залови тутакси да го излага:

— Ха, господине, и това щех да забравя. Да ни се не сърдиш, ама ще те питаме да ни кажеш: по колко ще ни режете беглик?... Кога броиха козите, они им резаха по пет гроша на бравче; на овцете по — три, а ягнета и ярета не броиха, та сега, като ще броите и назе, по колко ще режете на глава? Питаме, знаеш, оти селото ни е поизпаднало, не може да надвие на даване, па, ако се покачи повече, ще бъде язък за назе. Нали ни видиш, оголели сме, па немаме, па това си е! Турци ни съсипаха с даване, черкези ни обража до троха — цела година петел не беше пропевал у село, па сега, божем, захванахме да подохождаме на себе си, ама още сме зюгюрт — още сме слаби на имане.

Бае Вълчо свърши успешно поетата от него

длъжност. Той си отдъхна, отри с вълнестата капа потното си чело и погледна тържествено своите другари, като да искаше да им посочи с този поглед своите блестящи способности. Другарите му като че усещаха едно нямо принуждение да кажат и те по нещо, поразмърдаха се и клатейки глава одобрително, изпуснаха по няколко гласа:

— Така е, така си е, господине, всичко, що ти изказа Вълчо, всичко е истина. От истина — по̀ истина; що да те лъжеме, що си е право — право. Криво да седиме, право да хортуваме. Зюгюрт сме, слаби сме, не стигаме, а за даване — зор, па те́, каквото ни виждаш! А земля малко, па не е, да речеш, като обга от баница, та да можеш да я разтеглиш. . . Каквото и да я правиш, все си е толкова — не расте!

Докато се продължаваше речта на оратора, Пенчовата душа се свиваше като препечена пастърма на скара. През всичкото време той ту свиваше вежди, ту мръщеше чело, ту правеше разни движения и с ръце, и с пръсти, и с крака, и с глава, като че да бе свързан с някоя електрическа верига. С голяма мъка успяваше да скрие досадата, която му причини речта на бае Вълча. Селяните, от своя страна, като гледаха тия конвулсии по тялото на Пенча и като се помъчиха да разменят с него още няколко думи, предизвикали още по-големи недоразумения, захванаха и те да треперят от страх, да не би да го е прихванало нещо като огница или полуда. Страхът им отне охотата да очакват и отговор на своите въпроси; те само гледаха да се измъкнат по-скоро. Най-после Пенчо, като попреси-

ли себе си, обърна се към тях със следующите пояснения:

— Вижда се, че не сте разбрали значението на преброяването на населението. Да ви обясня. Статистиката, която е направила неимоверни успехи през последната половина на деветнадесетия век, е наука, която се развива самостоятелно и независимо от размера и системата на фискалните налози, които, действително, могат да се възползуват от резултатите на една статистика, но благодарение именно на това обстоятелство приложението на тези именно налози може да бъде толкова по-справедливо, колкото повече е напреднала в една държава статистиката!

Пенчо замлъкна. Селяните, които и по-преди се съмняваха в здравината на Пенчовото чекръче, сега вече се почти убедиха в предположението си. Това тяхно убеждение се подкрепи и от обноските на самия Пенчо. Той бе станал от столчето и крачейки бърже-бърже, разхождаше се по тясната станца пред изправените селяни като затворен пантер в някой кафез. Разрошавените коси, блескавината на погледа и махането с ръце — всичко това отне и последното съмнение на Пенчовите посетители. Те вече не предполагаха, а бяха уверени, че Пенчо е побъркан. „Завалията момче" — прошепна бае Тошо и заклати съжалително с глава. Драгойко Станин се понаведе към бае Тоша и му прошепна: „Също като оня, помниш, с дългата брада. Знаеш, когато полуде, та го вързахме, па го закарах тогава на манастира! И оня си хортуваше така, като фесфесе, на ветър; хортува, хортува — па нищо."

Бае Вълчо, който от всичките обяснения на Пенча можи да разбере само едно нещо — че трябва да постискат, да постегнат, да поскъсят масрафите и че числото деветнаесет, което спомена Пенчо, ще означава вероятно поголовния данък в грошове, остана като поразен на мястото си. Той се помъчи да издигне гласа си от името на своите съжители срещу тая вопиюща неправда и възрази така:

— Грехота е, господине, право грехота. Те́, две ги имам — и они да изпръснат, ако не ти казвам правицата. Ти ни думаш да стискаме, санким, да не сме масрафлии? Та зер ние не стискаме?! Та зер ние не пестим и трохите? Ако бехме му отпуснали края — ако не връзвахме всека пара у девет възли, — оно би си ни убил господ отдавна! Ама де, ти си стискай, колкото щеш, оно на немане и бог нема що да рече, па и цар нема що да земе! Бога ми ти казвам, че нема — нема, па това си е. А дето казваш, че ще се реже по деветнаесет гроша на глава — това е много — диптен, диптен много. И капите от главите да си прода́дем, па пак не можеме да плащаме такова даване!

Тия възражения на бае Вълча изостриха до крайност Пенчовото търпение. Той разбра, че обяснението му с тези хора беше невъзможно, та затова намисли да повика кмета и да му разясни положението на въпроса. Пенчо се обърна към своите посетители и ги запита за кмета. Бае Вълчо му съобщи, че тука бил и той, но останал вън зад вратата. „Знаеш, он е прост човечец, сиромах, па се срамува да влезне при тебе“ — додаде бае Вълчо и завъртя наляво глава, с което направи една ли-

ния, която изразяваше съжаление върху нищожността на глинодолския кмет. Този отговор слиса още повече Пенча, който не можеше да си обясни как е възможно, щото кметът, главата на едно село, да бъде по-прост и от тези, с които той не може да се разбере?! „Това ще бъде някоя измама, подлог“ — заключи Пенчо и заяви най-настоятелно да му се представи кметът.

Длъжен съм да предупредя моите читатели, че бедният глинодолски кмет имаше един телесен недостатък. Той беше вързан в езика, та в говора си не можеше добре да се изяснява, а повтаряше словете, както това правят всичките тепкави пелтеци. Спъването на кмета биваше по-силно, когато се стесняваше от някого или когато искаше по-бърже да изговори нещо.

Принудени от Пенчовото настояване, селяните излязоха навън и след малко сблъскаха почти насила своя кмет в стаята. Слисан от своето положение, бедният кмет се озърташе и мигаше като плъх в брашно. По едно време Пенчо със своя остър и впит поглед привлече погледа на кмета, като да го беше магнетизирал. Кметът зяпаше плахо-плахо, както зяпва човек, когато види ненадейно пред себе си някой смок с издигната като на гъсок глава и с облещени очи. Всичкото присъствие на кмета можа да се прояви само в неговата десница, с която той успя да се прекръсти. След този християнски знак кметът едвам можа да промърмори:

— Я, я-я не-не-не съм кри-кри-крив, гос-по-по-дине; о-о-о-ни ме-ме на-на-си-си-сила бу-бут-на-ха ту-ту-тука!

Пенчо беше поразен както от вънкашния изглед на кмета, който беше издърпан като някой божек, тъй също и от неговите интелигентни дарби. Преди всичко той хвърли поглед върху неговия череп, измери с око набързо кубическото съдържание на кметовата кухина, взря се в наклонения ъгъл на челната кост и го запита:

— Ти ли си кмет в това село?

Кметът за потвърдение завъртя надясно и наляво глава и се помъчи да отговори следующето:

— Оно, гос-по-подине, нали би по-по инат, що щем му-му чи-чини. Он-н-о и то-то-то-ва се-се-ло, д-де-ка я ще го к-кме-ту-тувам, да го-го по-со-со-лиш, ам-ма ка-като ми до-до-дошло до-до-до глава, ка-ка-какво да-да чиним! За-за-за м-мен-не ли е кме-е-е-туване, ам-м-ма кат-т-о ти до-до-де бе-бе-беля до гла-ва, ка-ка-кво ще пра-а-виш, ще тър-пи-пи-пиш!

Пенчо не можеше да разбере как е възможно да турят някого по инат на тая почетна длъжност и смаян от това чудо, което гледаше пред себе си, той го запита:

— Кой те тури по инат за кмет и как стана това?

За да не отегча читателите, аз ще предам само думите на глинодолския кмет, без да повтарям слоговете, както той правеше.

— Я бех, господине, козар при нашия чорбаджия, дедо Димко. Кога дойде време да се наплащаме, а он ми забъши хако, па не дава. Бре молих му се, бре плаках, барем половината да ми плати, щом съм го слушал, а он нà — опнал се като каиш: не дава, па не дава! Я му оставих козите, па

станах у чорбаджи Райчо говедар. Като виде това, а дедо Димко се разсърди, па ми се закани: нали ми ти мене, каже, остави стоката, и я на инат ще видиш какво ще ти сторя. Ще те направим, каже, кмет и ще те съсипем. Па ете́ на́, истина, и направи ме, и съсипа ме! Надума селяните, па, знаеш, нали е богат човек, он има кувет — що рече — и отсече, па сега си трия дните да им кметувам за тоя, що вее!... И молих им се, и братимих ги, и що не сторих — ама пак нема файда, па́ що си он сака, па̀ си това стана; та ете́, така съм ти я по инат и на зор станал кмет, па си патим и мълчим!

Докато кметът разказваше на Пенча за начина, по който се е домогнал до своя почетен пост, селските нотабили правеха вънка следующето съвещание:

— Да се варди, да не би да вмъкне селото у некоя беля — говореше бае Цако Резата и добави: — Може това да му дохожда на часове, а па до утре белким и оздравее момчето. Оно има понекога, та дойде — да иде у пусти гори — нещо като ветър у главата, па се зашемети, па не знае ни що хортува, ни що прави. Само да го привардиме нощес да не умъкне нанекъде, да се не удави, я да се не обеси, та за утре ще му търсиме колая. Какво-какво, ама така не можеме да го оставиме: требе да го прилъжеме у некоя къща при повече хора, па да се редиме нощес да го пазиме. Що ще му чиним сега, като ни е сполетело и това чудо?!

Събеседниците на бае Цака одобриха неговото предложение, а бае Вълчо предложи тяхната къща като удобна за предначертаната цел. Той прибави обаче условието, че всичките съветници ще прека-

рат тая нощ у тях, за да са наблизо, та да вардят да се не случи нещо. И това предложение биде едногласно прието от събранието. Оставаше сега само да намерят средството, как да придумат Пенча да се съгласи да отиде у дядовата Лозанова къща.

— Само ако кандише с добро — разсъждаваше бае Тошо Чепура, — оно тогава — колай: ще пратим едного от нас да варди на реката, другите ще сме наоколо му, да не би да ждипи да избега, па после — иди го ти гони! Ако можеш стигна ветъра, та и лудия! Ама ако не кандише с добро, тогава какво? Да го вържеме ли? Ако доде до връзване, тогава с що? Въже ако бъде, може и да го преяде?

Бае Драгойко Станин, който вземаше живо участие в съвещанията, притече се със своя съвет, за да разреши благоприятно дадения въпрос, и продума:

— Въже че не може — не може; ама я мислим, най-добро да землеме от железните кьостеци, дето спъваме задните крака на конете, когато ги пущаме на паша!

И това предложение на бае Драгойко биде прието, но с тая прибавка, че това средство ще се тури в действие само в краен случай, ако би да не кандише с добро — само ако видят зор!

* * *

Петлите от дядо Лозановия двор бяха отдавна откликнали своя утрешен поздрав на близоседните

свои колеги. Голямата свиня с деветте прасци грухаше в кочината и заедно с цвилещите прасета очакваше сутринната си порция. Джаго, най-старото куче в двора, беше обиколило вече плета и сега стоеше срещу къщната порта с опнатата муцуна, свиваше ноздри и протягаше горната си джуна. Всяко живо дихание от дядовата Лозанова къща превари зората, а само Пенчо още продължаваше да спи. Баба Пунка, маститата домакинка на дяда Лозана, беше отдавна направила своята утринна ревизия по стопанската част на цялата къща. Снахи, дъщери, внучки, аргати, пристави — всички тя беше вече прегледала и не намери нищо, което би останало недотъкмено или недовършено. Всичко вървеше по своя обикновен и отмерен път и ред, както това бива в една добре натъкмена фабрика за прежда. Сегиз-тогиз тя се поспираше до вратата на стаята, където спеше Пенчо, понаведеше ухо да се поослуша и след това самодоволно шепнеше на стареца: „Отлекнало му, подобрело му, инак не би се успал. Може па и да го спаси днешният свети Василий, та и това требе да му е доста помогнало!“

Утруден от вчерашния път, уморен от вълненията си, които беше претърпял вчера в присъствието на селските нотабили, Пенчо преспа тая нощ, както отдавна не е спал. Една слънчева лъча, която бе огряла Пенчовото набръчкано чело, стана причина за неговото пробуждане. Пенчо не спеше вече, но и не беше съвсем буден; той беше още трепoвен. Като обточи с полубудния си поглед стаята, той видя такива предмети наоколо си, които още повече замътиха неговата свяст. Пенчо не мо-

жеше да се досети наведнъж нито къде се намира, нито как е попаднал в това място. В единия ъгъл на стаицата беше възправено едно кросно с навита на него основа. До кросното бяха подпрени две бърда и няколко нищелки. На върлината, която бе привързана за тавана, бяха преметнати няколко сплита червен и бял лук, две повесма коноп, няколко четала прежда за черги и един вързоп с каделки. В гредите на тавана бяха забодени няколко снопа от разни треви: чубрика, сминдух, слънчоглед, липов цвят, метлици, кантарион, бабина душица и босилек. След като прелетя през всичките тези предмети, Пенчовият поглед се спря върху щампата, която бе зачукана на стената. На тая щампа бяха изобразени разни светии в разни пози. На едно място беше изобразено убиването на свети Стефана с камъни, но така, щото изгледваше, като че светецът бе клекнал да чупи орехи с камъчетата, които бяха наредени отпреде му. Един светия въртяха мъчителите на воденичарско колело, а другиго едного цепеха през половината с трион. Лот беше изписан със своето магаре, на което беше прикрепил една стомна, но един дявол отдире навдигнал стомната да я изпие. Варух беше представен, както опиня седемдесет и две годишния си сън под смоковощата. Най-отдолу, на средата, бе изписан свети Георги — Арнаутския. Той беше облечен във фустанела и чепкен, със силях и кобури на пояса. Фесът му беше превит и със спуснат пискюл дори до рамото. Този модерен светец беше обут в едни заострени чехли, на върховете на които бяха пришити някакви топки. Когато Пенчо се изправи в леглото си да седне, той чак тогаз съз-

ря близо до леглото едно столче, което обърна особено неговото внимание. На столчето бяха наредени една зелена паница, налята с вода, в която плаваха три яйца, едно кръстле от иньорог и един голям изгаснал въглен. До паницата бе възправена една суха китка босилек, привързана с червен конец. До босилека стоеше една глинена кандилница, в която запаленият тамян продължаваше да издава своята благоуханна миризма и да пълни и така задушената вече стая с дим.

Пенчо рипна от кревата, завтече се към вратата и се помъчи да я отвори, но тя не се поддаде, тъй като беше зарезена отвън. Пенчо потропа нетърпеливо и след малко баба Пунка показа своята издадена долна челюст през полуотворените врати. Тя едвам бе открехнала вратата и влизаше така внимателно, като че се боеше да не изхвръкне някое пиле из стаята. Пенчо запита стопанката за причините, които са предизвикали присъствието на предметите, що бяха наредени на столчето. Баба Пунка направи предварително три пъти знака на Христовия кръст и като погледна съжалително към Пенча, продума с един тих и успокоителен глас:

— Нема нищо, баби, нема, то е за здраве. Ще ти мине скоро! Пак добре, че те е превзело по-слабичко, а то — да иде у пусти гори — дойде некъде, та като хване, а оно удари на бес, па не могат и по троица души да му надвият! Ама твоето не е толкова лошо, то ще се по-лесно излекува, само гледай да се попривардуваш от много гюрултия и да не ядеш нещо люто или нещо сготвено със свинска мас. Хеле, колко за люто — сакън! — троха да

не си турил у уста, оти подпаля, па да не дава господ, може да удари на по-зло!... Я съм видела — да не чуе нечестивият (куршум му у ушите), — видела съм какво е лошо, когато повтори. Да не дава господ нигде никому.

* * *

Когато леля Тона видя, че син ѝ пристига сам от своето пътешествие, тя си отдъхна, като че ѝ се свали някоя планина от плещите. Истина, Пенчо беше малко смутен и навъсен, но тя на това не обръщаше толкова внимание. Главното нещо за нея беше това, че баба Стойна успяла със своите магии да строши ногата на нечестивия и да опази нейната къща от крака на друговерката.

Удоволствието от нейния успех личеше като изляно по лицето. Тя не можи да се стърпи, а си облече набързо кожухчето, забради се със зайтинлиевия чембер и се упъти право у Недини. Неда беше приклекнала край оджака и кормеше една гъска, когато леля Тона стигна у тях. Шепнешком и с един тайнствен глас леля Тона разправяше за всичко на своята приятелка. Неда, като държеше в окървавената си левица едно черво от изкормената гъска и в десницата си готварския нож, с който вършеше почнатата от нея операция, гледаше право в устата Пенчовата майка и слушаше внимателно нейните думи. Когато леля Тона свърши, а Неда завъртя наскърбено с глава и продума:

— Кешки да съм се сетила и я навреме да по-

търсим баба Стойна, та белким не би ми се прикачила на шията тая моя снаха; ама де-де! Нали имало глава да пати! Те на, и днес съм се сърдила, та съм се изпокъсала от яд с нея. Я накарах да заколят за довечера гъската, а она ме подбрала да я не колиме, а да я задушиме, че инак щело, каже, да ѝ изтече кръвта, па немало да има сладост. Ти помисли си, хич, къде се е чуло и видело да се ядат задушени гъски като некои мърцини! Та не сме, слава богу, чифути! Па и он, знаеш, син ми — и он ѝ тръгнал по колата, па що рече она — това и он!... Ама пусти късмет, що не съм се сетила навреме за баба Стойна, та сега да си ми е мирна главата и да ме не карат на зорлен да ям по старо време удушени гъски!...

Какво е правил Пенчо със своята мисия в Глинен дол, как е преброявал населението и как е развивал своите статистически познания за успеха на културата в деветнадесетия век — всичко това стои забулено в коприната на мъглата, която беше покрила това селце през тоя ден. Всичко, което се знае, е, че в списъците, които се изпратиха от това окръжие за съставяне на общата статистика, селото Глинен дол не фигурираше.

ШАРЕН СВЯТ

Хумореска

Огнището на дядовата Лозанова къща беше светнало от накладения огън. Едни от пламъците издигаха своите езици доста нависоко, като че догонваха искрите, които излизат от комина, другите се помъчат да се издигнат и току се снишат пак и вземат да се увиват около догорелите угарци. Бледосинкавата тяхна светлина заедно с буйната червена жар на другите представлява скромността и обикновената смъртност на едните и блескавината и величието на другите. И тук, както и у хората: тези, които се издигаха много нависоко, току погледнеш, след малко изгаснали и едва блещукат, като че се задоволяват да са при самата пепел, само да се лижат и братимят с нея! . . . Но каква ли подпорка може да даде пепелта на гаснещите пламъци, когато тя е била свидетелка и на тяхното горко величие и на тяхното позорно пълзене!? Зер може човек да вникне в назидател-

ните примери на природата? Такъв е светът, такъв ще си остане и човекът вечно: сълзи и смях — и смях и сълзи!

Около самото огнище бяха насядали няколко души — кой на камък, кой на столче, кой на земята. Едни от тях смучеха своите лулички, други ровеха изгорялата и охладняла пепел, а трети дялаха клечки със своите привързани бритвички, които клечки най-подир или пречупваха, или пък забождаха в земята. Освен по-възрастната мъжка челяд на дяда Лозана край огнището имаше едно ново лице, което беше гост тая вечер у дядовата Лозанова къща. Този нов гост беше чичо Дуро Антов от Мравинчево. Рожденото място на чичо Дуро беше нещо по-голямо от обикновено село и по-малко от една паланка. Гражданите от В... наричаха Мравинчево село, а мравинчани го наричаха градец. Чичо Дуро беше прекарал четиридесет Великдена, но на лице и снага беше много добре запазен. Пълното му, червеникаво и гладко лице, възрусите му засукани мустаци и гладко обръсната брада представяха чичо Дуро за много по-млад, отколкото беше. Широките плещи и малко изпъкналият му корем в пропорция с доста дългия му ръст очъртаваха една твърде гиздава и стройна снага. Върху шарената антерия, пристегната на кръста с един червен вълнен пояс, чичо Дуро беше облякъл бяла абена дреха без ръкави, прошарена по шевовете със син гайтан. Белите му нови потури бяха от същата материя, както и дрехата. Върху тях чичо Дуро беше обтегнал на краката си едни здрави, грамадни чизми, които допираха дори до колената. Чичо Дуро имаше

синкави и продълговати очи, които изразяваха един не само приятен, но и примамлив поглед. Особено му приличаше, когато посвие трепките си и погледне малко отстрана на човека. В този приятен поглед, вярвам, би се залюбила всяка царица на кой да е бал, стига да бъде и чичо Дуро във фрак и черни панталони вместо неговите гиздави дрехи, с бяла риза на гърдите вместо антерията и с лачени чепичета вместо неговите чизми.

Па кой знае дали чичо Дуро не би се съгласил най-после за голям хатър и да се омаскари с подобен костюм, ако видеше, че си струва трудът. Толкова повече, вярвам, би се съгласил на подобна жертва, защото го зная, че беше много мераклия човек. Щом видеше, че на някоя жена очите почнат да играят като по зехтин, той току улавяше своя десен мустак, опне го между палеца и показалеца си и после прихване със средния пръст да помогне, за да го засуче отляво надясно. При това погледнеше отстрани, под око, ама така майсторски, щото би му завидели мнозина от нашите кавалери, които са учили тоя занаят по Италианския булевард в Париж или по Грабена във Виена. Дявол човек беше чичо Дуро, ама аз не му намирах махана, защото е още ергенин.

Чичо Дуро се наричаше търговец, но по-право той беше само калаузин на търговците. Неговата задача се състоеше да обикаля селата по целия район и да раздава търговските пари за вълна, за кожи, за храна, за добитък и т. н. Той знаеше на пръсти всичките села от окръга, минал бе през всяка пътека, знаеше всеки мост, всяка чешма и всеки кладенец. Имущественото състояние на вся-

ка селска къща, отношенията им, кавгите им, родството им, сватовщините им — всичко това беше така добре познато на чичо Дуро, както му бяха познати и неговите съдрани дисаги. Покрай това чичо Дуро беше правил и някои по-големи пътешествия. Така например освен окръжния град, който той често посещаваше, и освен по-главните паланки той беше посетил и един-два други града, па беше стигал кракът му и до самата София.

Разговорът около огнището беше станал много оживен. Говореха за един чиновник, дошел по някаква царска работа в селото, когото всички бяха взели за луд.

— Чудно нещо — продума бае Драгойко, — така да го гледаш, да речеш — нищо нема, ама като почне да ти ги нарежда: ни тая, ни оная, като че чете из книга некои соломонии, тогава чак видиш, че е побъркано, сиромашкото! А инак добро момче се види; като го оставиш на мира, а он дойде така, па се загледа, захласне некъде, па само зяпа и мълчи! А че е язък — язък: таман сега свет да светува, ама дé, нещо треба да му е влезнало у главата, я некой чръв, като у метилявите овце — кой знае?! . . .

— Знам ли я? . . . Не знам и я що да речем — подзе бае Вълчо. — Може пък да не е съвсем лудо, ама така си е нà, малко щуро, каквото си са повече сегашните из град. Зер не помните летос, кога дохожда един да търси некакви камъчета. Упрегнал, брате, четири коня в кочията си, па лети, като че кой знае за каква голема работа иде. . . а оно — цел ден се лута по баирите и по долищата: тук чукне, там копне, пише нещо, пише на ед-

на книжка, па пак тргне да копа. Па барем да намери да земе нещо като хората, а оно събира из песъка пужулци, сколчици — такива знаеш ситнории, дека и за лула тютюн не чинат. Па не е дете, та да речеш, че си играе, а он, хе, човек — брадата му по-голема от поп Матеевата брада!... Ами оня другият, дето беше дошел да събира буболечки?! Що съм се смел с това момче!... Хваща буболечките, па ги туря у едно шишенце и цел ден все това прави. Питам джандарино: „Що ги събира, рекох, за ядене ли, за лек ли?..." Ама и он, човекът, не знае... Дига рамена, па се чуди!... Само на едно се чудим: като ги пращат тия хора оттам, они не ги ли видят колко им чини памето?

— А бе та само тия ли са — подхвана чичо Дуро, — я идете у София да ги видите, па ако се не кръстите от чудо, те ме къде съм. Та нали ги знам, нали ги видох зимъс, като ходихме да се давосваме за селското бранище с ония хаирсъзе от Щърково. Гледам ги, гледам, па що да речем: все некакво, като на замаяно ли го речеш, въртоглаво ли го речеш, все са такива; види се, соят им е там такъв.

Тия думи на чичо Дуро раздразниха любопитството на слушателите и бае Драгойко, подкрепен от всички присъствуващи, поиска да им разкаже за София. Чичо Дуро, горд, че му се падаше случай да порази слушателите със своето дълго и чудно пътешествие, поизкашля се като всеки оратор, завъртя десния си мустак и с въодушевление подзе така:

— Бе, брате, оно, що да кажем, като не е за

изказване! Какво и да кажем, все нищо! . . . Чудо и свет. Пойдохме ние, да го речем, у София. Ходиш, ходиш: нема! Пак спиме, пак пойдеме. . . Утрепаш се от ход, па пак нема! Пак спиме! Пак пойдеш, па вървиш, вървиш, току нещо изгърми зад тебе: „ррруууу!“ Обърнем се, па гледам: оная кола — също като на свети Илия, а пък конете? По-хубави и от коня на свети Георги, що го писа Тошо зографинът у нашата църква. Лети, лети, гледаш, чак у облаците ще се дигне, па се загуби, па хич и не видиш! Пак тръгнахме. Бре, ха̀ сега да стигнем, бре, ха̀ утре да стигнем, та чак на петия ден! Оно, нали ти кажем, по-далеч и от Цариград! У София бех кондисал на един хан при некой си Спиро цинцарина. Ама чалъшкан човек е тоя цинцарин, може да има барем пет кесии пари. Като спахме у град, на заранта пойдох да тражим нашия си двоокатин! Он беше стигнал преди мене, па не знаех къде е. Тръгнах по града, па що да видиш: чудо и сеир! Да гледаш, па памето да ти се завърти! . . . Къщи, къщи, като изписани. Погледнеш нагоре, а оно отишло у висините, та се не видело. Гледаш, гледаш, все пенджер над пенджер, врата над врата, наредени като иконите у църква. Разгеле, срещнах нашия двоокатин, па се запътихме да идеме при друг един, по̀ големец от него.

Слисани от названието на тая зверка, която чичо Дуро нарече „двоокато“, слушателите прекъснаха оратора и го запитаха да им разясни какво нещо е това „двоокатото“. Той удовлетвори любопитството им, като им разясни по своему следното:

— Двоокато, санким, аджигьозин, та вижда и с двете очи, па май и повечко. Оно и ние имаме по

две очи, ама нали не виждаме ни с по половина око?! А он, дяволът, види, види, та отскача. И змия у дупка да се за́вре, и нея ще я види, па ще прави, ще върши, ще я измъкне, па баш да има на̀ толкива крака. Много е дявол двоокат човек. Ще идеш у съд. Земане ли имаш, даване ли имаш, треба да им кажеш. Да им кажеш колай, ама не те разбират, па и да те разберат, нали ти и́м нищо не разбираш — каква файда?! Щеш не щеш, ще търсиш некой двоокат. Ти ще думаш нему, а он ще им дума ним; они ще рекат нему, а он ще ти го каже тебе; па да видиш, върви като по зейтин. Печелиш ли, губиш ли, за него си е все едно, двоокатинът все си зема. Море, зема ги по-лесно, отколкото да ти е ортак. По некой ще те издои-издои, все ще остане по нещо за мая, а пък по некой, който се падне с по-дълбоки джебове, като те издои, та пресъхне все. Ама асли си и знаят да хортуват, брате-е-е! Даречеш, че това му е занаят. Като отвори ония уста, па като завърти оня език... на́, на̀, на́, бърбори също, като кога поп Стойко чете у псалтиро. Я съм гледал, па съм се чудил какво ли му идат на памето толкова лакърдии! Това да е да се набират като пред улей на воденица, оно кой знае що би прелело: и яз би откъртило, и все би направило на парам-парче!...

Слушателите въртяха учудено глава, като че им някой разказваше за плътеници и караконджовци. Чичо Дуро ги изгледа самодоволно, подхвана пак мустака си и продължи:

— Та какво ви бех заказал, ха̀ сетих се, за големия двоокатин. Нашият бутна вратата, като стигнахме, па зехме да се качиме по некакви мер-

девене. . . качихме, качихме, та чак горе. Погледнах, а оно: дрехи покачени, покачени, па обуща наредени, да речеш, десетина души да облечеш и да изобуеш. Като влезнахме у одаята, а оно, брате, да се объркаш от сеир. Все прострено, па наредено, па натъкмено, море по-хубаво и от дюкяна на Мошон чифутина у град, дека продава забрадки и богалии. Па седалките му да видите, па ако се не кръстите, а я нищо да не знам! Все некакво като чувалчета, па отгоре едно платно, мо̀ре по-хубаво от това, дека е на антерията ми. Я се наведох да приседна, а оно току пошавна нещо под мене, също като живо. Сепнах се, та рипна на нозе! Кога гледам, а оно си мирува — ни шавнува, ни помръднува. Двоокатино се засме, па каже: „Седи, седи, не бой се". Приседнах, а оно пак мърда, баш като че натиска с гърбина, та ме понадигне, па ме спущи, пак подигне, пак спущи. Море, рекох, ти ще си играеш ли с мене? . . . Чекай, па като седнах, оно едвам пошавнува, ама я натискам, та нема накъде! . . . Седех, седех — омръзна ми. Двоокатите сѐ хортуват нещо, ама я им баш нищо не разбирах, а божем хортуват нашенски, ама дѐ, ако е разбрало това, що мърдаше под мене, та иди-речи, че и аз съм разбрал нещо. Седех, натисках, седех, натисках, омръзна ми. Нито смеем да се поклатим, нито с крак да пошавнем: онова, проклетото, току примърда, да речеш на̀, сега ще се опне! Хеле, даде господ, че се нахортуваха, па нашио стана да си пойдем. Като станах, а онова се току опна нагоре, като надута гайда. Загледах отдолу — нищо, па току запитам двоокатино: „Куче ли е, какво е

затворено тука, та толко шава?“ Они се разсмеха, па рекоха нещо, ама не ги разбрах! . . .

Пойдохме си. По пътя вървим и все се чудим! Хора, хора, едни насам швък-швък, други натам швък-швък, разпългели са се като мравки край мравенище. Дали си немат работа по къщи, какво ли! И аз не знам. Па да видите женската им челяд у София! Току гледам, па море що е това, мислим си. На всека се поиздало нещо отзад, да прощавате, да е като на гърба, я бих рекъл, че всичките жени у София са гърбави, а оно не е на гърба. Я се зверих, зверих, па рекох: може па водата им да бъде я геранлива, я варовита, та може па и от водата да бъде това чудо.

Бае Цако прекъсна оратора и като човек сведущ съобщи на узверените от това чудо слушатели, че той е слушал, че от някои води може да нарасне гушата на човека, ама за такова нещо не е слушал, та затова се усъмнил, да не би да бъде друго нещо и прошепна тихо своето предположение на чичо Дуро. Но този заклати отрицателно глава.

Бае Цако се смути, че така аргументално разкритикуваха неговото предположение, и се произнесе отсечено:

— Е, тогава, ако е така, оно друго нищо не ще бъде, а пак ще си е от водата, както си рече ти.

Всичките заклатиха глава одобрително и промънкаха:

— Така е, така, от водата е. . .

А чичо Дуро пипна тайнствено челото си и като прошепна тържествено „акъл“, изгледа гордо своите слушатели и продължи:

— Повече от жените им ще видиш, че са си

пошли така, неприбрани, и целото им лице набрашневено, види се, както са си сеяли брашното в къщи, така си пошли по сокаците, ни мити, ни изчистени. А пък облеклата им, пък шапките им — да гледаш, па да се чудиш и да се маеш! Все некакво като щърково гнездо ли го речеш, като кошничета ли речеш, па приболи ония пера — от петли ли са, от що ли са, — па като привесили над очите си нещо като було, както се забулваха ханъмките, ама по-другояче, да ги гледаш, та капата ти да падне от залисия.

Кога скривихме с двоокатино при един мегданлък, а там едно блато замръзнало, па оня лед — като джам. Гледам, набрало се свет, набрало, като на сватба. Узрех се, а оно: и млади и стари, и мъже и жени — нагъчкани като семе у тиква. Всеко си турило под нозете по едни подкови с ножове, па стъпи, брате, на ножа, като се пусне по оня лед, жив дявол да е, да пак не може да го стигне. Край леда стои един с некакво сандъче, па върти една реза, а оно свири ли — свири! Чудих се, чудих, па рекох: он само върти с резата и оно свири, ами да земе да духа като гайда, тогава пък какво ли би правило? ! . . .

Като вървехме, а моят двоокатин се току спре пред една къща, може да има — да ви не излъжа — колко двайсет воденици на едно место. Он се отби да влезне, па ми рече да го почекам. Както го чеках, току се загледах през джамовете и видох едно бамбашка чудо. Натъкмили една голема синия, покрили я с едно зелено платно, а на нея три яйца като топки, ама коджа едрички. Едното беше червено, другото — бело, а третото — жълтун-

каво, като пуйче яйце. Двама души се изправили до синията, па зели всеки по един остен в ръцете си, па като го чукне, а оно — хоп у другото! Я рекох, че са се счупили, кога погледнах, а другият го чукна назад със своя остен. Колкото време стоях да гледам, а они все така правиха: ту единият чукне едното, ту другият — другото! Мислих, мислих: за какво ли ще бъде, аджеба, това нещо? Кой знае по колко им плащат надница да ги чукат тия яйца! . . .

Двоокатино излезе и пойдохме къде чаршията. Ех, да видите, брате, чаршия, да видите ония дюкяне, па оная стока — от врабче млеко да затърсите — и него ще намерите. У един дюкян между джамовете затворили едно детенце, малко още, така да има, да има две-три години. Облекли го, нагиздили го, па го затворили и оно, сиромашкото, стои, та не мърда. Я го гледах, гледах, засмех му се, подшмръкнах му, а оно си мълчи, па се таи, хич не сака да ме погледне; види се, че така са му поръчали.

Привечер се прибрах у Спировата кръчма и слушам, нещо свирят некъде, като на сватба. Излезох навън: поразгледах и видох една къща колко един хвърлек нещо надалеч, откъдето се чуваше свирнята. Рекох: стой да видим каква ще бъде тая сватба у вторник. Надникнах през пенджера и що да видим? Вие виждале ли сте женски цигане, това де — женски свирджии? И я не бех виждал, ама у София и това чудо видох. Наредили се нещо около десетина — моми ли са, жени ли са — господ да ги знае за това, — па една уловила цигулка, друга — тъпан, трета — трампе, четвърта — кавал, па

като засвирили, та се захласнали. А вътре — пълно, като за причест на Великден. Едни пият, други ядат, а трети — като разтворили уста, па зепнали в свирджийките, та се прехласнали. Свирят, свирят, па току по некоя стане, земе една паничка и пойде по всичките наред да събира пари, както ходят по църквите да събират на дискуса. Свириха, що свириха, събираха, що събираха, па после да видите големото чудо. Едните останаха да свирят, а другите слезнаха, па се хванаха с момчетиите да играят, ама не както си се играе — да се хване за ръка или за пояс — къде... къде?!... Едно мъжко и едно женско — хванат се с ръце като за гуша; загнетат се един у друг, кръстосат си главите, па като почнат да се друсат! Нали ви кажем бе, брате, така на́ — ашикере! — да гледаш, па у дън-земя да потънеш от срам! Я гледах само от надвор, па пак треба да съм се изчервил, обле ме една жежчевина, па се изпотих, у сред зима станах вир-вода! А ония хора вътре гледат, па се смеят — зевзеклендисуват си се, па си нищо!... Като че ни лук яли, ни лук мирисали! Оно, нали ви кажем, ете́, хортуваме го, що е рекъл некой, има, бива... ама това е диптен безалия... диптен, диптен артък!...

От всичките чудесии, които чичо Дуро разказа, това последното чудо не само слиса, то и възмути слушателите. Даже и дядо Лозан, който досега слушаше с по-голямо хладнокръвие опачините на света, както той се произнасяше, и той се възмути от това последно чудо и запита с оживен поглед:

— Па тия хора, у София... немат ли они поп бре, та да ги́ посъди!...

— Девет попа за пара — отговори чичо Дуро и

добави: — Кой ти слуша поп, кой ти слуша владика?!... Нали ви кажем, оно, там се е обърнало наопаки, на́, така!... — И чичо Дуро размята и завъртя ръцете си, за да поясни по-нагледно степента на разбъркаността и опачността, които са овладели жителите на столицата.

След една пауза, предизвикана от дълбокото впечатление на чичо Дуровите думи, той замаха ръка из въздуха и добави:

— Къде, къде ще им доде ним поп до̀хака, когато там не знаят ни що е среда, ни що е петък! Преди сирница колят ягне, а пък на касапниците им се продава месо и на велики петък!...

На това ужасно съобщение присъствуващите неволно вдигнаха ръка да се прекръстят и бае Драгойко продума с негодувание:

— Па после се чудиме откъде тия бели и неволи: и град, и суша, и сипаница по овцете, и болести по деца, и шуга по козите, и какво ли още зло не ни е дошло до главата!...

Едно нямо роптание пълнеше сърцата на присъствуващите. Някои от тях климаха отчаяно глава, други гледаха умислено, а трети шепнеха като в себе си:

— Зло, и пак зло! Да съчува господ от тоя сегашен шарен свет!...

НЕРАЗБОРИЯ

Хумореска

— И тоя султан, да му се... това и онова... що отиде, та си изпусна царството от ръцете, та сега да изпаднеме да ни заповедва кой, кой, та чак и Арсо Кърлежа! Хич, такова лудо и неведо бива ли го за забитлък, ама на̀, що думам: и тоя султан, и тия пашове кешки глава да са си счупили, та да не оставят царството си и да не падне сега у ръката на Кърлежа забитлък, да ми продава чалъм и да ми се курулдисва!...

Така грозно и сърдито викаше кметът от село Тропановци пред своите съселяни един ден след пладне в селската кръчма. Сърдеше се и галатеше кнез Върбан (едновремешните кметове се наричаха кнезове), па заедно с него и всичките селяни, що бяха в кръчмата.

Ако дирите по право, и кнез Върбан, па и селяните от Тропановци си имаха право. Хич, къде се е чуло и видяло забитин човек, хем християнин, да

прави такива зулумлуци, каквито се беше заканил Кърлежа, че ще направи на тропановчани. Ама, ще речете, какво е? Четете какво е писмо пратил хабер Кърлежа на кнез Върбана, па сами си кажете: човек ли е, дявол ли е?

ОКРУЖЕН СОВЕТ
У ....
№ 213
носмврий 1878 г.

До кнез Върбан дека
е кмет у село Тропановци

Много ти здраве, Върбане, от мене, да знаеш оти съм язе сега председател на окружнио совет и що ти хабер пратим и що ти заповедам, ти само мене че слушаш, оти си ми и ти, па и целото село у ръцете; па ако речем само да стиснем така, с ръка, а оно че ви удавим, като петровско пиле. Моя ихтибар е сега много голем, по-голем, отколкото беше Мехмед юзбаши, що беше мюдюрин, па къде речем лакърдия, а она не бива да се кърши надве. Сега земи една бургия, па си провърти ушите, па слушай харно какво че ти речем, оти после я се не каращисвам, ако дойде работата на чапрашък. Най-пешин и най-пешин че ти кажем да ми събереш бакиите от селото, сѐ, до пара̀. От петнаесет години всѐ кандардисвам селянето да си ми плати секи борчо, а они хич не сакат да ме бакарат ни за мангър. Я им хоротувах и по добром, и по злом — рекох им и две, и двесте, а они си хич немарат, подсвиркват си; ха̀ я думал, ха̀ ветър веяло — се им едно. Ама сега, като ги хванах на тес-

но — сега нема шаване, сега ще се анаишеме: кой е кум и кой сват; сега ще познаят они кой е Арсо. На дедо Станко да речеш, че борчо му, що му дадох за зелено, 118 гроша сухи пари, сега са станали с фаиза барабар 1050 гроша. И на Петър Радин да речеш, че за трите кози, що му ги бех платил, сега са станали с ярета 10 бравчета, па си ги сакам. На Тошо Бонин че кажеш, че за дукянски алъш-вериш по тефтер ми е борчлия 326 гроша; и них си ги сакам. И Младен Пенин, и Трайчо Събин, и Лило Гоцин, и Геле Петков, и Дичо Кънин, и Вълo Тотин, и Рангел Йотов... се що ми са длъжни защо им давах за калаузлук, за вълна... или пари, или зъбите им че извадим, така с клещи, един по един. Ако до Божичеви заговезни не ми се донесе борчо до пара, а я ти чиним хабер да знаете, оти я че дойдем да ви разхвърлим данъко, па рабощете ми са у ръцете: какво сакам, така че режем. Окръжнио началник ми е дост, па като му речем: братушка, ете трупановчане така и така, па бираз назлъмджии, като дойде до даване денги, а от това башка и инак хич не хароши човеци, а он че ми даде 30—40 души казаци, па като ви се тропнем у селото... та неделя ли, та две ли... та месеци ли... хем парите че си земем, хем данъко че съберем, хем казаците че си свет посветуват. Това ти хабер чиним, Върбане, па ти събери селянето, па чинете какво сакате, па после и я че си чиним какво си я сакам.

Печа: на *Арсо Батемирски*
Окру: сове *председательо на Окръжнио*
в .... *Совет*

Трескавица... що е трескавица? Нищо! Арсовото писмо тресна по-силно тропановчани и от триста трескавици! Попари ги, съсипа ги, залуди ги, та се чудеха как да излязат из кожата си, де да се дянат и какво да чинат. Залисала им се памет, па се узбунили, па не знаят ни кой хортува, ни що хортува!

Тошо Бонин се вайка, че три пъти вече плащал на Арсо борча по тефтера, па пак сакал! Дядо Станко трие с ръкава от кожуха си едър пот от чело и се чуди защо Арсо сака тия 218 гроша, като му кара още по-лани за них 639 ока жито и 350 ока кукуруз! Петър Радин си скубе косата от глава и се чуди: „Хич ти, каже, да ми земе за трите кози още лани юницата, па божем се узлащисахме, а пък сега да иска още 10 бравчета, отде ще му ги найдем!" Лило Гоцин, Дичо Кънин и Рангел Йотов се кълнат и пекат пред кнез Върбана, че му кусурили всичката вълна за парите, що им е дал, и че от них минало у него, а не от него у них!... Цяло село беше потопено у яд и мъки, като да речеш, че повтором са се повърнали черкезите! От мъжете премина на жените и на бабичките: едни коряха Арсо, други плачеха от неговите зулуми, а трети го кълняха. А на клетвите бяха майсторки, хеле пък баба Дичо Младеница като подбра: „Бог да го окьорави и осакати, та да не види път към село; сърце да го превие, на плет да се хване, кръв да... плюва и плет слаб да е и да падне! Клас да му не израсне на нива; комин дим да му не пуши. Три пъти да се беси и пак жив да остане: да се влачи по ръце за божа личба по света. Змия сърце да му смуче, а он все да плюска и все гладен

да бъде; орли меса да му разкинат; вълци кости да му разнесат!“

Сиротински клетви!... Свят!...

Селото Батемирци е на един ред със селата Тропановци, Алдановци, Шишлянци, Братановци, Мечин връх, Шипляково и Вълчи дол. Всичките са нанизани като гердан при полите на Б... планина и спадат в околията на окръжния град Х... От това село, т. е. от Батемирци, води своето потекло Арсо Кърлежа, който в епохата на прераждането на имената се назова по името на селото си Арсо Батемирски. Арсо е правил със селяните от споменатите по-горе села това, което са правили едно време, па правят и досега много арсовци: раздавал пари на зелено, минавал на тефтер борчлиите, записвал по два пъти борча — да се не забрави, — правил лихвите по-големи от главниците и за поличба го нарекли с прякора Кърлежа. Това име е най-голямото отмъщение! Та и какво ли друго можеха да сторят на Арсо?... У турско време с турците кой е най-добър? Арсо! У руско време — пак Арсо. Петело му пее и при поганци, и при кръстени! Което дърво е най-високо, а Арсо ще прави, ще чини, все ще намери по някой чепур, на него да се улови, па като се улови веднъж, иди го гони.

Три неща обичаше Арсо на тоя свят: парите, високите капии и музевирлъка. Едното е наплата, другото — спиците, а третото — оста; искаш ли да се возиш рахат по тоя свят, трябва от такива ко-

лела да си стъкмиш колата, па върви и се не бой, всичко друго е трици и коприва, бошлаф! Така разсъждаваше Арсо Кърлежа. Прав ли е, крив ли е, господ да го съди...

Откак стана Арсо големец, а той захвърли потурите и минтаните на тавана и се облече като всеки големец с панталони и сетре. Много му беше мъчно, че не разбираше руски, та да намазва оста пред Григорий Викторович Палминов, тогавашния началник на Х... окръг. Колкото и да срещаше мъчнотии, Арсо не се отчайваше в упражненията си на руски език. Истина, че вместо руски той изговаряше турски думи, а и това, което му говореха, той разбираше наопаки, но все пак Арсо не допущаше да кажат, че не знаел. Веднъж, при една гощавка на руска софра, сложили и руски борш и при яденето запитали Арсо: „А чтож? Вкусно?" Арсо отговорил: „Вкусах, ваше благородие, вкусах, ама малко татсъз ми иде, булантардисва ме, па и на ичкията май не уйгундисва диптен харашо". Друг път, като похвалили Арсовия дорест ат с думите: „Хорошая лошадь", а той възразил: „Харош, братушка, харош, ама не е лош, кротък като ягне; а пък що раван има — море еш не можеш да му найдеш!... Броил съм за него таман 1876 гроша... Хич серсем ли съм да дам толкова пари, ако беше лош?"

Като председател на окръжния съвет Арсо се накани да замине заедно с другите депутати в Търново, за да изберат господар на страната. Преди тръгването си той задипна всичките по-важни книжа и пари от съвета и ги занесе в къщи и затвори в сандъка си. „В никого немам я поверение —

казваше Арсо, — който има аладжак-вереджек със совето, той може да почека, докато се върнем."

Преди тръгването си Арсо написа на официалната бланка следющето писмо:

ОКРУЖЕН СОВЕТ
У ....
№ 424
....

До воденичаря ми дедо
Драгул в село Батемирци

Като ти теслимат това писмо, Драгуле, а ти да земеш да отмериш на тоя човек 7 котли брашно. Брашното си е платил до пара, а чувал си носи сам. Още ти хабер чиним, да знаеш, оти я че идем у Търново, па тамо заедно с другите големци, дека че дойдат, че видиме да наредиме кого да туриме на башо на царщината. Дорде се върнем, а я сакам да е всичко хазър, що съм ти поръчал. На Дило че кажеш да иде да разчисти горния яз на воденицата ми, а ти с Пене да разчистите долния яз и да изделате новия улей, та да е хазър, като си дойдем. Кога даваш на селянето брашно, а ти да си отваряш очите на четире и да държиш добър есап, оти са много дженабете. На третия камик да направиш уйгун друсалката, та да отхвърга повече меливо. Паспал гледай да нема много и триците хич да не харчиш, че ще ми требат, като си дойдем. На Симо, на оня бекрия, да кажеш много да не пие, а да гледа да охрани харно прасците, оти после, ако немат сланина, он че види какво че пати; па да гледа да охрани харно големия шипар.

Печа: на
Окру: совет
в ....

Арсо Батемирски
председательо на окружнио
Совет

* * *

Окръжният началник разпратил из селата по двама-трима казаци да свикат селяните, та да си изберат депутати за Търновското събрание, където ще се избере княз. Как са обяснявали, какво са казвали казаците и какво са разбирали селяните по другите села, това не се знае, но тяхното дохождане в селю Тропановци създаде едно цяло произшествие.

Един празник след пладне селяните се подканили да си поправят пътя за баирчинката край селото, защото от дъждовете и калта се така развалил, че не могат кола да минат. Залисани покрай работата си, те не усетили даже кога се изтърсили край тях тримата казаци.

— Здравствуйте, братушки.

— Здравци, здравци... — отговориха изненадани селяните.

— Есть у вас стареи?

— Па има, братушки, и стари и млади, всекакви, като у всеко село.

Малко мъчничко се е водил по-нататък разговорът, а пък колкото за разбирането им едни с други, за това и не питайте. Селяните могли да разберат само това, че от града им заръчали да отидат там, та щели да ги карат да си изберат кнез. Дичо Кънин, който се случил там заедно с другите и който помнил заканванията на Арсо, помислил, че това ще е пак някоя уйдурма, та се обърнал към селяните и им казал:

— Бре, бракя, знаете ли това накъде бие?... Я се сега сещам. Това е масло пак на оня хайдук, Кърлежа. Като виде, че Върбан нема да му свър-

ши работа, оти не сака да мъчи сиротинята, а он е турил крак да се избере друг за кнез в селото, за да го турне на ръка, па да си ни играе, какво си сака, ама май нече го бъде.

— Нечеме... нечеме... па баш да се пукне, пак нечеме да му сториме неговия кеф! — Така викаха селяните и с намръщени лица и малко кръвнишки погледи претеха с ръце накъм града.

Казаците не можаха да разберат нищо от техните думи, но от мимиките, претенията и сърдитите погледи те разбраха много. Някакво недоволство, някакво съпротивление, някакъв бунт против тези, които ги изпратиха, против властта!... Ужас! Единият от тях, старшият им, запита:

— Ну, что это вы говорите? Что такое?

— Това си говориме, братушка, че ние нечеме друг кнез — нашият, що си го имаме, си е харен за нас!

— Как это, не хочете князя?

— Така, братушка, не хочеме, имаме си кнез, а друг нечеме!

— Как это имеете?... А кто ваш князь?

— Па те́, Върбан си ни е кнез, па си гледа харно работата човекът, рахат сме си с него!...

Казаците не се съмняваха вече, че това е цял бунт! Те се поизмъкнаха малко настрана, попрошушнаха си нещо, па се хвърлиха на конете си и с най-силен бяг пуснаха накъм града, като че зад гърба им гърми цял плутон куршуми.

Какво са казали казаците на тези, що бяха ги пратили, как са съобщавали тези на други, други на трети и т. н., това не зная, но това, което е известно, то е, че на втория ден централната власт

получила екстрена депеша, в която се подробно описвало как в селото Тропановци са се събрали няколко хиляди селяни, как направили бунт против властта, как не признавали избор на никакъв княз, как те си имали приготвен княз между тях, на име някой си Върбан, как се приготвяли да го защищават с въстание, па дори и окопи копаели покрай селото за защита!...

Не се изминало нито 24 часа, а селото Тропановци било обсадено от една сотня казаци, два взвода кавалерия и един батальон пехота. Ще ме питате какво стана после? Питайте кнез Върбана, който заедно с десетина по-видни селяни носи синджирите чак до прада; питайте селото колко им се е изяло, изпило и съсипало.

Дали са всичко разбрали селяните, не зная, но едно нещо има, което зная, а то е, че не само тропановчани, но и всичките други села от тоя край мислеха, че всичката тая беля, що патиха тропановчани, им е била скроена от Арсо Кърлежа.

Хули, клетви, заканвания и други такива бяха изсипани на името на Арса като ливен дъжд след гръмотевица.

Ама ако е истина, че на човека пищат ушите, когато го предумва или кори някой, то на Арсо трябва да са тръпвали и пристигали всяка минута по няколко локомотива в мозъка...

* * *

Хаберът, който изпрати Арсо на своя воденичар, се разнесе по всичките околни села с такава бързина, с каквато се разнася хабер, че иде чума или холера. „Хич ти Арсо да иде чак у Търново,

да се събере с големците; Арсо да бъде един от оныя, дека ще уреждат царщината; Арсо да питат за такива големи работи; без Арсо да не могат да улучат кого да турят на башо на царщината... Ами ако Арсо издяволува и там некоя дяволщина? Ами ако ги подмами нещо? Да ги омагьоса, каквото си он знае, па да земат да го... Море не смее човек и да си помисли после каква беля може да доде до глава на свето! Та това човек ли е? Жив дявол." Това си шепнеха жителите на всичките села, които бяха наредени под Б... планина. Те не можеха да се начудят как така у цялата царщина да няма друг по-акъллия човек от Арсо, та той да иде чак у Търново да учи хората на ум и разум?! „Като е щело чак до него да допре, хич и да не е било по-харно! Хич ти да останеш, да го речем, само с едно тръне на нивата, оно що че ти такава нива?" Така размишляваше дядо Станко с кнез Върбана, а другите селяни, опрели очи у земи, па гледат, като че са подкадени с оманов корен! Всеки беше се укахърил, всекиго ядеше по един черв на сърцето, който се изразяваше с думите: „Ами ако Арсо издяволува и там нещо?..."

Когато се свърши изборът на княза, окръжните началници получиха заповед да свика всеки населението в окръжния град, да му се прочете прокламацията за избора и да се даде наставление и упътване на населението за нужната почест, уважение и преданост към своя владетел. Тая заповед изпълни и Григорий Викторович, началник на Х... окръг.

Народът се беше събрал пред къщата на управлението и чакаше да чуе защо е повикан. Начал-

никът излезе пред народа, окръжен от своята свита, чиновниците си, и даде на преводчика да прочете прокламацията. Той чете донякъде и селяните го слушаха с внимание, но като спомена името на избрания, те се разшаваха, като че между краката им се провираше смок. Вълнението се усилваше все повече и повече. Едни даже захванаха гласно да изказват по някоя остра дума, други се мръщеха, трети се червяха от яд, четвърти стояха пребледнели, като че са ги докарали пред бесилка.

Когато четенето се свърши, а Григорий Викторович намери за нужно да ободри духа на народа и им извика: „Ну, братцы, поздравляю Вас с выбором перваго государя вашей страны; да здравствует... ура!" — никой не подзе урата на началника. Но дядо Станко се изстъпи пред него и го запита:

— Я ни кажи, господине, какво му е името, че ние баш добре недочухме, па и не разбираме много; нали видиш, прости сме си, па, да прощаваш, че те питаме, та да ни кажеш хубаво, да разбереме.

След като окръжният началник разбра с помощта на преводчика желанието на дядо Станко, той се обърна към всички и им каза:

— Избранный князь ваш, это принц Батенбергский!

Глухо едно роптане се чу от по-задните редове на тълпата, а няколко по-ачигьози извикаха: „Нечеме го-о-о-о-о! Не е за нас!" В това време взеха да се подмушкват едни други и да се наговарят: „Викайте бре, нечеме го". Наведнъж цялата тълпа зарева: „Нечеме го-о-о-о, господине, хайдук е, господине". Други викаха: „Изедник е, измъчил е си-

ротията с двойни и тройни борчове". От друга страна се зачуваха гласове: „Воловците ми обра, господине, изеде ми ги, па сега с голи ръце се мъча да работя; снопето ми два пъти брои; нивата ми подсвои за борч за зелено; кошарата ми продаде; овцете ми откара, господине. . ."

Григорий Викторович остана смаян, докато му разясни преводчикът значението на тая гюрултия, а дядо Станко взе думата от името на тълпата и почна така:

— Само тоя човек да не е, господине, та когото сакате другиго, халал да ви е! Тоя човек не е за тая работа; много е злини правил на хората; кръвта е изпил, дума се, на сиротинята, кого е закачил със земане-даване, три пъти е проревал от него! Ако диптен, диптен е дошло баш от нашата каза да земете човек за тая работа, ако нема на друго место у царщината по-учени хора, тогава земете ете от Шишляково дедо Гоцо Данин, паметен човек, пощен човек, не е ихтияч за чуждото, па и да е ихтияч, нема да кабули. Ако ли нечете него, тогава земете Тота Кръстин от Мечин връх; па има и други харни човеци, ете наш Върбан, па Стойко Дунин от Братановци, па Анто Митин от Шишлянци, па Тошо Радин от Алдановци. . . Та малко ли са добри хора?! Хем и они работа да си гледат, хем и сиротинята мирна да е! А тоя хайдук, Кърлежа, хич и не ми го споменавай!

Ако да беше видял повторението на вавилонската бъркотия, окръжният началник нямаше толкова да се смае, колкото се смая от това, що ставаше пред очите му. С големи мъчнотии преводчикът едвам успя да му разясни същността на ра-

ботата и да му укаже в какво са се заблудили бедните селяни.

Когато Григорий Викторович разбра, че народът смесвал името Батенбергский с Батимирский, а той се обърна към тълпата и проговори:

— Да вы дураки, братушки, ей богу дураки... вот этакія, набиты... страх как глупь!

Дядо Станко разбра само две думи: братушки глупыя — и затова прибърза да извини другарите си, като отвърна:

— Е па, истина, господине, може и да сме глупави, ама колко и да сме глупави, пак толкова имаме акъл у главите си да разбереме, че Кърлежо не е за тая работа, не е за нас, па го нечеме.

— Нечеме го, господине, нече-ме-е-е-е! — вика отдире народът.

Окръжният началник употреби всички сили и средства да им разясни, че избраният не е Арсо Батимирски, а принц Батенбергский. Той почна да им разказва откъде е родом, кои му са родителите и други такива, но тълпата го прекъсна с викове:

— Он е, господине, он, знаеме го ние, излъгал ви е, че не е, ама ние си знаеме, че е он; попроменил си малко името, колко да ви измами, да го не усетите, ама ние си му разбираме дяволиите. Само нас не може да измами!... Та още кога пойде за Търново и написа хабер на Драгул воденичара... още тогава ние усетихме, че крои нещо, ама все не верvахме, че другите ще се оставят да ги подмами! Он е, он, за това и лакърдия нема... Нека си менява името, ние си го знаем. Он самоназе не може да измами... ние сме парени, парени, парени от него, та чак дотука ни е дошло...

КАКВО БЕШЕ ЕДНО ВРЕМЕ

Очерк из политическия живот на нова България

Който помни годината 1881, който помни борбите, гоненията. . . — не, лошо захванах. Исках да почна да ви разказвам за ония времена, когато политическите борби у нас кипяха като боб у гърне, когато партизанствата и партизаните се бяха наплодили, както се плодят дървениците по нашите ханища; когато в една къща не само мъжът биваше от една партия, а жената — от друга, но и кокошките, и патките, и котките, и кучетата, па дори и мишките се деляха на либерали и консерватори.

Панчо Кюфтето беше плеснал на сина си един шамар, че счупил оканицата с виното, и синът, като всеки син от младото поколение, тропна на баща си оскърбителното име консерватор и избяга по кьошковете на лозето, та три дни не се върна в къщи от — политически съображения. Филчо цинцаринът, що държеше кръчма пред Омеровата налбантница, като искаше да се куртулиса

от някой голтак мющерия, а той му препречи път на вратата и му се озъби: „Ойди си море, бекрио, не кабулам я во моята кръчма ваки л и б е р а л и!“

Разпуснал се свят, всеки провлякъл пояс за кавга, всички пощръклели, повилнели — да седнеш, та да се чудиш и да се маеш: от що се узбуни толкова светът? От водата ли е? От тютюна ли е?. . . Бабичките, като майсторки от занаята, казваха, че някои от кадъните, които разбирали по нещо от врачуване, нахвърляли в кладенците и в реките от лудото биле, та затова християните, които пиели от такава вода, аздисали, па не могат да се умирят и да си удържат царството, ами им се изплъзвалю из ръцете като жив шаран!. . .

Две нещá са, които изпират всяко зло: времето и трудът. Едното е вода, другото е сапун; какво и да е зло — изпират го. Беше и мина. Също като кога дойде силен порой: вода и кал. Иде, па не гледа. Що му е на път — всичко отвлича; па който е майстор, той изплувва, а мнозина има, които повлича и удавя. . . Мине се време, изтече, па остави сам-там по някое блато и по нещо кал!. . .

Но да се върнем на приказката си.

Жителите на окръжния град Вр. . . бяха пощръклели също като пчели, когато се вър̀е в кошера им някой стършел. Баща със син, брат с брата, сват със свата, ортак с ортака, еснаф с еснафа, чаршия с чаршия, махала с махала. . . ударило огнило на кремък, па тук подпалят, там подпалят, букнал навсякъде огън — всички горят, а няма кой да гаси! Хора, които с години са яли и пили на една софра — сега да се не видят, да се не срещнат. Синът зарязал бащината си къща;

брат не стъпва у сестрини си; кум не сваля шапка на кръстник; бабалък да не чуе името на зетя си!. . . Обърнало се на́. . . боже, опази! Ортаци от 20—30 години се разортачват; търговии зарязани; имоти захвърлени; сермии забатачени — всичко тръгнало на пустошия! От едната половина премина и на другата: от мъжете, та и на жените. Кака Вена, стопанката на чорбаджи Павлаки, срещнала в черква дъщеря си, що е женена за Косто Кънин, и я пита:

— А що мари, Стано, чедо, не идеш у дома? Не те ли е грех, не ти ли е жал — цели три месеца да не стъпиш у бащината си къща, дето, дума се, си очувана и отгледана от една мръвка месо? Ка́ можа̀ да се стърпиш мари, чедо?

— Е па, мамо, па и ти не си дошла да видиш щерка си: забравила си ме, занема́рила си ме, не се смисляш за мене, па да додеш даречеш: ете́, чедо ли си, куче ли си, камък ли си. . . що си и какво си, ами така, минуваш покрай дома и ми отминуваш портите като на чужда.

— Е, Стано, па що ме питаш?. . . Ти не знаеш ли баща си?. . . Да чуе, че съм ви прескочила прага, па после къде да се дена? Кои светове да хващам?!. . . Да се спомене само нещо отдалеко за мъжо ти, а он като се развика: „Оня пангалозин, оня чапкънин, оня р и б е л а р, дека се уйдисал, каже, с голтаците, с хайтите, с къщопалниците. . . Кръв ми е пред очите, не мога и името му да спомена. . . Кешки, каже, да съм закопал дъщеря си, негли да съм я женил за човек, дека ще иде да стане тайфа с хъшлаците. . . да стане рибелар!. . ."

Това дума баща ти, па я какво можем да му речем напреко?. . . Нали знаеш: мълчим и търпим.

Така хортува майката, но и дъщерята има що да каже:

— Та що мислиш, мамо, зер мъжо ми ще ме пусне да дода у вас?. . . „Крака ти, каже, ще пречупа, ако чуя, че си стъпила там. Аз не ща, каже, да броя ни за рода, ни за нищо човек, който е станал консерватор, па държи с изедниците и чорбаджиите. Заловили са да турят кьостеци на свободата, да връзват хората като добичета, та да могат по-лесно да ги яздат. Не било харно, казват, свободията, не требвалю, казват, да се дава юз на младите, щели да навият некоя беля на народа. . . ама я знам, каже, защо они така хортуват. . . Не ги боли них, каже, за народо, нало ги боли за них си, за чорбаджилъка!. . . Видиш ли консерватор човек, а ти му смажи главата като на змия, па остави народо да си е свободен. . . да си прави, каже, какво си иска!. . ." Така хортува мъжо ми, а я какво ще речем? Мълчим, па си траем, па само мир в къщи да е; па и мене какво ми е грижа, че щел народо да си има свободия, по-харно, нека бъде свободия!. . .

Също такива разговори водеха в черква и Тинка Ранчова, снахата на хаджи Куно със свекърва си и двете си етърви, що бяха оженени за чорбаджи Ламбровите синове, и снахата на дядо Стояна със зълва си, и всичките жени, що бяха в черквата. Когато умря майстор Недялко терзибашията, а неговият кумец Тано Плоската не отиде на погребението му, нито пусна жена си, защото майстор Недялко бил консерватор, а пък Тано Пло-

ската е върл либерал. „Грехота е, думаше Тановата тъща, три дечица ти е кръстил, па може да ви дойде некоя беля до глава.“ Но Тано не даваше нито реч да се продума: „Не е грехота, възразяваше, консерватор е черна душа, а господ не гледа хатър на черните души!“

Това чудо беше и по учрежденията, и по обществените заведения, и къде ли не? Окръжният началник — либерал, градският пристав — консерватор; председателят на съда и един от членовете — консерватори, а другите двама членове и секретарят на съда — либерали. Директорът на училището и двама от учителите — консерватори, а другите петима учители и всичките ученици — либерали. Същото беше и в градския съвет, и в окръжната комисия, и в казначейството, и в болницата, и в затвора, и в училищното настоятелство, и между епитропи, и между попове и — навсякъде. Карби, инати, клевети, шпионства, анонимни писма, груби предписания, по-груби рапорти, отчисления, зачисления, побои, арести — писък и олелия до бога. Чиновниците си занемарили работата и се заловили с нечута ревност да издирват грешките на своите противници по партия колеги и съслуживци. Ако намерят муха, а те я правят на бивол. Колко мастило се е изляло, колко хартия се е съсипала, колко труд е полагано само за тоя, що духа — за вятъра. . .

В града Вр. . . както и във всеки град по нашенско, има особни заведения за денгуба, за леност, за разврат, за съсипване пари, за предумване, за уговаряне, за клевети, за интриги — за всякакви политически преврати, отврати и разврати.

Тия заведения се наричат кафенета. Едното кафене е на мегдана, до голямата чаршия, и в него се събираха консерваторите. Противната партия беше му турила име мюзевирското кафене. Другото кафене е до берберницата на Георги Кьосавия срещу Балък пазар и в него се събират либералите. Противната партия го назова с името: чапкънското кафене. На първото беше стопанин Йово Кюскията, що беше едно време пайтонджия при владиката. Другото държеше Тасо Хъшлака, син на чорбаджи Танчо, който съсипа на баща си сто хиляди гроша сухи пари, а башка пък трите парчета лозе, воденицата на кривата бара, двете ливади до хаджи Исмаиловия мост и шестте дюкяна на пазарчаршия. Хората му се чудеха къде опропасти толкова имот. . . „И с лъжица да ги е кусал, казваше дядо Предо, па пак не би могъл да ги изкуса." И двете кафенета биваха винаги пълни — от зори до среднощ — като мравенища. Свят набит вътре като семе у диня. Димът от тютюна беше гъст, като кога варят шира за петмез; но колкото и да беше гъст, пак не можеше да прикрие и задуши крясъците, подсмиванията, гадните псувни, мръсните шеги и всички други продукти, що се измътват и усъвършенствуват само в тия заведения.

На една страна Иванчо Логофетина, човек на шейсет и пет години, който проскитал цяло Влашко и Сърбия, разправяше на момчетия от седемнайсет-осемнайсет години за своите успехи в млади години между румънските чокойки и сръбкините в Парачин и Крагуевац. На друга страна Асен Динов, момче на двайсет и една година, контро-

льор в казначейството, разправяше какви фокуси е правил, за да тури капан на своя началник, който като консерватор трябвало непременно да се омаскари. При тия разговори не се обръщаше внимание нито на възраст, нито на семейно положение, нито на чин — нито на нищо. Партията изравняваше всички; та не беше ли доволно това, че всичките са либерали, и кой по-силен лост можеше да ги тури на такова равенство?. . .

Не с по-малко отвращения можеше човек да надникне и в кафенето на противната партия. И тука под мантията на партията се криеха всевъзможни калове, на които миризмите задавяха всеки човек — но човек, а не партизанин.

* * *

Беше се изминало повече от един месец, откак гражданите на гр. Вр. . . бяха предизвестени за настъпающите избори. Обладани от високите понятия за конституционното управление на страната, проникнати от своите свещени длъжности към отечеството, пред такъв един важен факт, партизаните и на двете партии гърмяха по града със своите приготовления — като че се готвеха за най-кръвопролитна революция, а не за мирни избори. Псувните, заканванията, анонимните заплашителни писма, сатирите, лепени нощно време низ града — всичките тези авангарди на изборите бяха изчерпани до последната капка. Едни вярваха в успеха на партията си, като се надяваха на защитата от властта, други — на своето множество,

трети — на страха, който мислеха да внушат на противниците си: с юмруци, със сопи, па даже и с нож и куршум. Кафенетата — централните клубове на партиите — кипяха от движение. Съвети, договаряния, проекти, всичко се вършеше с такава ревност и енергия и тъй с присърце, както в нито едно държавно учреждение никога не се е работило. Шпиони и шпиони за шпионите се разпращаха постоянно от Йово при Тасо и от Тасо при Йово. И двете партии работеха секретно, но и двете знаеха едни на други и слюнките под езика.

Всичките учреждения почти бяха спрели една неделя преди изборите своите действия, защото шефовете, па и всичките чиновници бяха заняти с работата на партията. Едни пишеха бюлетини, други съставяха анонимни писма и статии, трети отправяха или получаваха телеграми и писма от своите патрони, и така всеки работеше и много работеше, ама работата на хората стоеше спряна. Пред окръжното управление киснеха по цели дни селяни, дошли по свои работи с управлението, и пак си отиваха, без да видят в лице някой чиновник. Мостове развалени, кории изсечени, пътища отвлечени от порои и други такива дреболии можеха да почакат и след изборите. Тъжители, ответни страни, свидетели, докарани от далечни места, киснеха с дни пред вратата на съдилището, понеже пред вид на изборите съдиите са силно заняти с работи по партията и не могат да разгледват делата им. Болни, докарани в най-опасно положение в болниците, стоят с дни непрегледани, защото докторите са сега силно заняти с услугите на своите партии. Мъртви стоят без опело, деца — не-

кръстени, родилки — без молитви, черквите — без служби — поповете тръгнали по агитации за партията.

Нито се наемам, нито пък желая да ви описвам сцената, която се разигра в деня на изборите. Та и защо ли ви е да ви я описвам, когато всеки от вас е видял по няколко такива сцени: и комедии, и трагедии, и пантомими. Резултатът на тези избори в гр. Вр. . . този ден беше двояк: от официален характер и от частни характери. Първият, официален резултат беше, че вместо една оказаха се две урни, във всяка една с бюлетини пет пъти повече от числото на всички избиратели — заедно с чираците и учениците. И двете урни съдържаха пълно вишегласие — всяка, разбира се, за своята партия. И двете партии се радваха на пълен успех. И от двата противни центъра се изпратиха еднакви телеграми: „Победата е на наша страна, противниците са поразени окончателно". Резултатът от частни характери беше по-печален и за двете партии. И едните, и другите имаха хора бити, смазани, сгазени, със счупени глави, с осакатени крака и ръце, с разкървавени носове. Двама бяха мушнати с касапски ножове: Стойчо Пачата в търбуха и Беньо Бръмбара в рамото. Доде ред да си отпочинат мъжете, но затова пък се отвори работа на жените, а особено на бабичките. Едни налагаха студени кърпи на пукнатите глави, други правеха мехлеми, трети разтриваха извехнати шии, ръце, колена, четвърти налагаха сернева вълна, намазана с жълтък от яйце и ракия, на някой пребит гръб и пр., и пр. Подир околийския, който беше консерватор, се беше пуснала една хайка с ви-

ли, лопати, сопи — кой каквото докопал, — също като по бесен вълк. Той се скри в тютюнджийницата на хаджи Сали Муратовия зет и оттам, през задните врати, през плетища, през стени и прозорци, та чак в пета една къща — на Мола Исмаил камарашина. Когато хаджи Сали попитал хайката защо гонят мюдюрина, а Станко Пинтата казал, че бил украднал на народо конституцията и искал да избяга с нея у джеб у Влахия. Агата позавъртял зачудено глава и пошепнал: „Аджеиб шей!. . . На циганин кисело мляко и на гяурин царство. . .“

Окръжният управител рапортира подробно на централната власт с екстрена депеша за цялото приключение по изборите. Но и по-главните главатари на двете партии не закъсняха да уведомят своите патрони в столицата и техните органи за произшествието. Всяка една партия държала най-коректно поведение, но противната страна си служила с нечути средства, подлости, насилия и побои, но при всичко това народът бил против размириците и затова партията успяла в изборите и спечелила пълно вишегласие. Печатните органи и на двете партии печатеха на втория ден „най-точните“ и най-достоверните известия за произшествията и резултата на изборите в гр. Вр. . . Третия ден почнаха газетарските полемики и вестниците упрекваха един другиго в изкривване на фактите, в невярност на сведенията, в лъжливи донесения и пр., и пр.

Централното правителство не можеше да се не заинтересува за важните произшествия в гр. Вр. . . и за явните противоречия, които се разнасяха по

тоя въпрос. То реши да изпрати специално лице да направи анкета и разузнае кои са криви и кои са прави. Изпълнението на това решение се възложи на военния министър.

Арсений Иванич Рибински занимаваше по онова време едно от най-видните места във Военното министерство. Той се отличаваше с прекрасен апетит, особено за английските бифтеци и фаршированите котлети; говореше малко и развлечено, като че пее думите; беше малко ленив, но много наивен; гледаше на всичко с английско хладнокръвие; хвалеше България, че произвеждала хубаво вино; играеше великолепно вист; вземаше по една капа жълтици айлък и облажаваше турците, че измислили думата кеф.

Този Арсений Иванич се изтърси една сряда в гр. Вр. . . чрезвичаен пратеник на върховното правителство — да разузнае обстоятелствата по произшествията през изборите и да изпита кои са виновните на скръбните приключения.

В двора на окръжното управление се натрупали представителите и от двете партии на два отделни булюка. Едни на други си хвърляха страшни погледи, като че бе отворена помежду им фронтова стрелба — с очи. Арсений Иванич, придружен от окръжния началник и другите по-видни представители на властта, се приближи при двата булюка, застана по средата им и захвана със своя пеещ глас:

— Ну, господа, что это у вас тут, что-то не поладилось? Из-за чего вы ссоритесь?

И из двете партии се изстъпиха доброволци оратори, та почнаха всичките из един глас да го-

ворят. Но Арсений Иванович спря с ръка говорещите и даде знак на едного от либералната партия да продължава. Другите млъкнаха, но всеки един шепнеше: „Чакай, чакай, нека кажат другите, па после ще видят какво ще им кажа и аз“. Ораторът беше почнал така:

— Ваше благородие!. . . Това, което ще ви кажа, това го казва целият народ чрез моите уста. Виждате ли ги тези тука черни души, тези изедници, тези гробокопатели на българската свобода, те са консерватори, а знаете ли що са консерватори?. . . Консерватори са. . . консерватори са. . . те са хора, от които е писнал цел народ и кански пищи от них, като чрьв се превива. Питай народа, нека ти сам каже; целият народ ги мрази, целият народ е против них, а държи с нас, с либералите, защото знае, че ние сме истинските синове на народа, ние му пазим свободата, ние му пазим честта, имота, живота; а тия черни души, тия изедници, тия. . . — Ораторът се поспря, защото не знаеше какво да говори повече.

От това спиране се възползува един от ораторите на противната партия, изтърси се пред Арсения Иванича и почна с един адвокатски тон:

— Не по думите, а по делата ще познаеш човека, е казал един философ. Обръщам вниманието ви, ваше благородие, на това мъдро изречение, защото то е принципът на всичките фундаментални съждения, базисът на всяка логика!. . . Милостта му, който принадлежи на една партия, осъдена от всеки здрав разсъдък. . . партия, която си пробива път с всички позволени и непозволени средства, с лъжа и измама, със заплашвания и по-

бои, с огън и меч. . . партия, която има дързостта да лъже официално, че народът ще се поведе по голаците, по хъшлаците, по хора, които със сопи и ножове се бият на изборите, по хора, които бяха донесли цяло тенеке да подпалят. . .

— Лъже, господине, лъже като циганин, не слушай тоя скакалец. . . Тенекето с газ беха го донесли тия изедници, консерваторите. . .

— Не е истина, вие лъжете, чапкъне, хайти, тенекето с газ си го бехте вие донесли, прокопцаните либерали, па го бехте скрили под стълбата, за да подпалите. . . Долу либералите!

— Лъжете, изедници, нам не ни требва тенеке с газ, ние излизаме с отворени гърди, ние не се боим от нищо, народът е с нас. . . Долу консерваторите, долу черните души!

Повече не можеше нищо да се разбира. Всеки говореше, всеки укоряваше, всеки се мъчеше да надвика противника, всеки се напиняше да му издума по-тежка, по-горчива, по-докачителна дума. И от двата булюка се чуваше само един заглушителен рев, едно виене като от стадо вълци гладници.

Дали Арсений Иванич е разбрал нещо от цялата тая гюрултия, какво разбрал и какво заключение си е съставил — ний не знаем. Като видя обаче, че ораторските гърла се упражняват по 30—40 в едно и също време, той поизгледа наивно спорещите партии и промънка нещо като: „Потом узнаем“ — обърна се към окръжния началник и го попита спокойно:

— Скажите, пожалуйста, есть у вас тут какой нибудь хороший ресторан? Можно получить хоро-

шый бифтек или по крайнем мере какой нибудь порядочный котлет?. . . А что жь, вино у вас хорошее? Проголодался, чорт побери. . .

Хрониката не казва нищо дали е продължавал Арсений Иванич разследванията по анкетата, за която беше изпратен, както не казва нищо и за любимите му бифтеци и котлети.

* * *

Когато съобщили на военния министър, че полковник Рибински се върнал от гр. Вр. . . той го повикал на устен доклад и го запитал:

— Ну, Арсений Иванич, что там такое навარили опять эти братушки?

— Да, что вам сказать, Ваше превосходительство, в этом деле никакого только нету. . . ничего не разберешь. . . Одни туть л и б е р а а л и, другіе опят к о н с е р в а а т о р и, третяя какая-то фракція т е н е к е с г а́ а́ з а м и. . . одни кричат г о о р у, другіе кричат д о о л у. . . ничего не разберешь. . . ей богу, ничего не разберешь!. . .

Не е чудно, че Арсений Иванич не е нищо разбрал, та как ще разбере той, когато и самите тези, за които беше отишел, не разбираха тогава що правят и за какво правят.

* * *

Лошо е, когато жабата, като види, че коват бивола, вдигне и тя крака, но още по-лошо е, когато налбантите, като няма биволи, те натиснат сиромашките жаби да набиват биволски клинци.

БАЕ МИТАР ПРОРОКЪТ

Да река трндесет — можете да речете и тридесет и пет, па може да има и повече години, откогато покойният бае Митар пророкът се пренася на онзи свет. Може да съм сбъркал годината — това не пречи: не се пита кога е било, а се пита какво е било. А това, дето ще ви разкажа, да не мислите, че ще го изсмуча из пръстите си — не! Това го помнят всички съвременни жители от нашия град, като почнеш от кир Ставро сарафбашията, та чак до кючук Томо фукарията. Когото и да запиташ за бае Митар пророка, всеки ще ти отговори: „Оня ли, дето се пренася на онзи свет?"

Това се беше случило на един велики четвъртък. Да, така зер, на велики четвъртък вечерта се пренесе бае Митар пророкът на онзи свет, а в неделя, таман около пладне, се събуди — дойде на себе си.

Беха помислили, че си е умрел човекът като всеки човек. И за погребението му беха се попри-

жили хората. Дедо Петър, клисарят, беше счукал нещо като сандък за мъртвеца, а баба Зоица, дето месеше просфори в черквата, беше отишла с китчица цвете и една вощеница, за да му запали свещица на главата. Прекръсти се жената, направи три метана, запали вощеницата и опре погледа си право в лицето на бае Митра. Гледа го, гледа, па като се сепна, като да речеш, че тестото за просфори прелело из нощвите. Озърна се, закимна с глава на клисаря и го запита:

— Ами я ми кажи ти мене умрел ли е човекът?

— Кой човек?

— Па тѐ на̀, Митар.

Клисарят погледна бабичката, погледна мъртвеца, па погледна и ръцете си. На нокътя от левия му палец беше налепено восък. Дедо Петър започна да откъртва восъка и продума разсеяно:

— Па знам ли я, он. . . — дедо Петър щеше да рече, че он му е рекъл, че е умрел, па се сети, че това не му беше рекъл бае Митар, а той сам го виде мъртъв, та пресече мисълта си и додаде: — Па тѐ, не видиш ли? Хич ти не знаеш ли, че като умре човек, тогава не е вече жив? Па най-после тѐ го, питай го, нека ти сам каже: жив ли е, мъртъв ли е?

— Той нема да ми каже, току я ми дай ти едно огледало.

— Огледало ли? Какво огледало?. . . Къде да ти намерим огледало? Баш и да речеш да ти куця от чифутите, пак не може. . . днеска са затворени дюкяните им, та и кой ли ще купува от тия юди днеска, на разпети петък?

— Е, ако немаш огледало, а ти дай друго нещо. . . некое парче джам или. . . некоя икона джамлия.

Дедо Петър се упъти към черковната врата, побави се и изнесе из черквата една малка икона. Иконата беше колкото една педя и на нея беше изписан св. Сисой как държи едно увито дете в левицата, а с десницата си раздава благословия.

Св. Сисой, или по-добре иконата, беше наместена в едно дмамлия черчеве. Баба Зоица прихвана светеца, погледна го, прекръсти се, целуна го и намести иконата на устата на мъртвеца, с джама надолу. Дедо Петър продължаваше да чопли восъка от нокътя си, а бабичката опрела очи, и гледа право у мъртвеца. Не се мина ни колкото да прочетеш и „верую", и баба Зоица дигна иконата и се вгледа в джама. Малко едно мътно петно, което тя съзре на джама, ѝ разясни въпроса.

— Жив си е човекът, може да има дни още да живее.

— Кой човек е жив? — запита дедо Петър, като валяше в пръстите си едно парче от откъртения восък.

— Па тѐ нà, Митар.

— Ама как си е жив?

— Така нà, не е умрел. . . заспал ли е, пренел ли се е, ама знам, че не е мъртъв. . . нà, погледни. — И баба Зоица показа на клисаря мътното петно върху джама на св. Сисой.

Дедо Петър посви зачудено врат, както това прави когато духне да угаси некое кандило, па божем го угаси, а оно пак си гори.

— Е, па нека. . . ако е жив, оно, дума се, не е умрел.

— Не е, не е, пренел се е, а не е умрел.

— Па после?

— Какво?

— Ще го опеват ли, или ще му пеят „Христос възкресе"?

— Не знам. . . требва да се обади на поповете.

— Море за обаждане е колай, те поп Яньо е тука, ще ида да му кажа. . .

Дедо Петър излезе,а баба Зонца в пълното съзнание на своето разбиране от такива божи работи, като да различава жив от мъртъв човек, захвана отново да се кръсти и да прави метани пред бае Митра.

Не се мина нито колкото време требва да се отслужи един сиромашки парастас — и по целия град се вече шепнеше таинствено, че бае Митар пророкът се пренесъл на онзи свет. Попове, бабички, калугери, епитропи, еснафлии и всекакъв сбиротък от града изпълни черковния двор. Малката килийка до стаята на клисаря, в която живееше, а сега лежеше прострен бае Митар, беше притисната от хора, както се притискат на Тодоровден, на причест в черква. Едни говореха таинствено, други разправяха с ръце, с очи, с вежди, трети се кръстеха, четвърти палеха свещи — цела сметения и неразбория. Поп Яньо съветваше да се пренесе бае Митар в черквата. Поп Тошо настояваше да си остане, дето си е. Отец Теофан от метоха на Рилския манастир предлагаше да се свети вода, а отец Онуфрий от Хилендарския светогорски манастир настояваше да се свети масло и да се изчетат всичките Василиеви молитви. Баба Съба врачката беше надигнала един сомун хлеб, колкото шиник, и се мъчеше да си пробие път в килията на бае Митар. Тя искаше да подложи сомуна под глава-

та на пренесения, да престои, догде се свести. Така престоял хлеб бил добър, казва, за да се захранват на чист понеделник жени-бездеткини. Захранена жена с такъв хлеб, мутлак, казва, може да се сдобие с рожба от сърце.

Баба Ана Пунчовица, известна по своята деятелност и прочута способност в целия град, и тя бързаше да си приготви при този редък случай нужните потреби за своята специалност. Тя носеше цела мотка червена прежда, челюстни кости от вълк и цел един сноп разни треволяци и бурени. Какви ли треви немаше вътре: и смил, и вратика, и омани, и разставиче, и свекървино око, и богородична трева, и подбел, и вълча ябълка, и буника, и равен, и тинтява, и комоника, и петров кръст, и истравниче, и лудо биле и. . . какво ли не. Какво да прави, сиротата жена, и тя си гледа занаята. . . от това се храни. На любопитните погледи или запитвания баба Ана отговаряше некак пресекнато:

— От тая прежда, синко, само един конец да вържеш на палеца на десния крак, па се не бой от нищо — само от бога. И у сватове да идеш, и на печалба да идеш, и на големи капии да тропаш — навсекъде ще ти отворят, навсекъде все напред ще ти върви. А тая челюст, вълчата, видиш ли я — това се с пари не откупува!. . . Да те притисне некой голем зор, не дай боже, или да ти се закани некой зъбест душманин, или да ти подхвърлят некоя магия в къщи, или да иде у пусти гори, ако нещо децата ти не траят. . . за всичко, за всичко уйдисва. . . Плюни само през нея, настъпи плюнката с левата нога и свий челюстта под десното колено, па кажи: кога се разтворят тия вълчи уста

сами, тогава да се разтворят устата на. . . там, който е вече душманинът. Онемее и окапе на място-то си. . . свие му се сърцето. . . па тебе си ти ни-що — рахат си ти. На Тошо Брънката невестата, сирота, шест ги роди, па все ѝ не траят. Свекърва ѝ, проклета да е, като не можа да живува с тех, а они я изпъдиха. Не щеш ли, вещицата ведна, да иде да направи магия да не може снаха ѝ да за-върти дете. Помисли си хич за чедото си, дума се, да кандише. Плаче сирота Тошевица, на, такива ги рони. Ходи, пита, разпитва, па не знае при мене да дойде. Хеле свахата Пена, на шейрет Кольо братова снаха, да чуе за това, па ѝ каже: ти, каже, така и така. . .виж, че намери наша баба Ана, ста-ни, та при нея. И така и стори, сиротата, стана, та при мене. Бабо Ано, каже, ти баща, ти майка, ти господ. Така и така. . . каже, свекърва ми, па ете така и така патим. Па трепере сирота, трепере ка-то лист на топола. Вземем я да видим по-напред какво ѝ е направила оная вещица: гледам през про-тък на месечина — хъка, не е; гледам в зелена па-ница — пак нищо! Чудим се, чудим, па току вър-жем червен конец на лиляка; па станем у тъмни зори, кога — що да видиш!. . . девет възла, синко, девет възла вързала пустата вещица. . . ка не би я грех, та толко па да кайдише. Усетих я какво ще бъде, току дай, рекох, да дам на невестата да плю-не през устата на оня звер. И да видиш, оттогава, слава богу, като че с пръст развързà. Сега, сиро-та Тошевица, трички ги има — две момченца и ед-но момиченце. . . море, да ги видиш, у капка да ги изпиеш: едно от друго по-хубавички. Па и она, си-рота невеста, посвързе се, поправи се, разхубави се,

па си живува хубаво с човека си. Ама де, що е рекъл некой. . . за пара е лек, ама знаеш ли го къде е и кое е?

Разказва баба Ана и за билките: бре вратиката да отвръща от лошо; бре за смила, че се носи за милост; разставичето за разставане. . . кога дойдеш дип до зор; свекървиното око да се топи на млада месечина в ново гърне с оцет, за да закьорави лошите свекърви, та да не мъчат снахите си. . . бре това, бре онова. . . за всека билка все по нещо. . . всека си имала своя лек.

И баба Ана е донесла да тури тия всичките работи под пренесения, че ставали по-лековити. . . като кога с ръка да хвърлиш злото.

Докато това ставаше вътре при пренесения, отвън поповете и калугерите още не беха се спогодили със своите мнения: Василева молитва, светена вода, светено масло. . . разни глави — разни акъли. Току по едно време се постишиха и позамлъкнаха. Дойде при тех и хаджи Илия.

А знаете ли кой беше хаджи Илия? Един беше той, бил, па го нема и нема да го има.

Пет патрици, петдесет владици и петстотин попове да се съберат, пак при хаджи Илия са нищо. Ама баш нищо! Той знае от кора до кора науст и псалтир, и апостол, и евангелие, и минея, и всичко, и всичко. Хаджи Илия стои всеки път до владичия трон у черква. Да се случи некоя мъчна литургия или молебствие за дъжд, против град, против скакалци, против мишки, против поводие. . . каква и да е забъркана служба или молитва, до никого не се допитват, а само до хаджи Илия. Един път даскал Иванчо, бог да го прости, чете на един

празник апостол в черквата. . . „Прокимен глас седмий. . . господ просвещение мое и спасител мой, кого убоюся. . . ко Ефесеем, послание святаго апостола Павла чте. . .“

— Не е ко Ефесеем, не е ко Ефесеем — извиква наведнъж сърдито хаджи Илия, — не видиш ли, че е к Римляном!

Даскал Иванчо, сиромахът, се сепна, погледна в книгата — наистина: к Римляном — хаджи Илия има право.

Веднъж се случи това същото и с поп Яньо, хем беше протопоп, сиромахът. Отваря една неделя да чете евангелието: „Мир вам! Премудрост прости! От Йоана святаго евангелия чте. . .“

— Поп Яньо, поп Яньо — извика натъртено хаджи Илия, — я си отвори очите. . не видиш ли, че не е „от Йоана“, а е „от Луки“. . .

Поп Яньо, сиромахът, се сепна, като че му некой рече: не си мъжко, ами си женско — поогледа се в книгата и наистина хаджи Илия пак прав — там пише „от Луки“. Чете поп Яньо, а пот капе ли от него, капе, като баш че отново го запопват и стои с леген и ибрик пред иконата на спасителя, забулен с пешкир на очите, като. . . ех, като поп.

Такъв беше хаджи Илия. От него трепереха всички, като почнеш от клисарите и анагнозите, па дори до владиката. Неговият авторитет стоеше по-горе от всички; да беше на некое изложение, щеха да му залепят на челото една хартия с надпис: **„Hors concours“**.

Всеки ще разбере, че неговото появяване при пренесения ще разреши изведнъж спорния въпрос. Така и стана. Щом научи каква е работата, а той

поизгледа поповете с един остър поглед, както това правят фелдфебелите със своите солдати, хвана в левата ръка своите кехлибарени броеници, а с десната задържа само най-горните две зрънца с кръстчето и промъмра натъртено: „Бдение всенощно и вседневно, докато се не свести пренесеният!“

Рече и отсече.

Никакви възражения, никакви пояснения и никакви допълнения. Поповете се сговориха: кой подир кого ще бди и кой кои молитви ще чете и — всичкото наред.

Зная какво ще ме питате, зная, не бързайте, аз и сам ще ви кажа. Искате да знаете нещо за бае Митар пророка, нали? Ех, та това тъкмо и аз искам да ви разкажа.

Бае Митра всеки познаваше, но никой го не знаеше откъде е, чий е.

Един път го попитали на една софра на помана: „Откъде си, бае Митре?“ Той изгледал запитвача, взел една чаша с вода и го запитал:

— Откъде е тая вода?

— От Дунава — отговорили му.

— А откъде е дошла там, от коя планина, от кой извор, през кой поток, през коя бара, през колко яза, под колко воденични колела е минала?

Запитвачът раззинал уста и казал:

— Не знам!

— И я не знам — отговорил бае Митар.

И наистина, всички го знаеха само такъв, какъв-

то го гледаха, какъвто си беше бае Митар: тих, скромен, със сини умни очи, с възруса коса, завита отдире на перчим, сбръчкано лице, снага вздребна, гърди тесни, пръсти тънки, но жилави. Да седиш да го гледаш и три дни, пак не можеш каза на колко години е. Та нашенци са го гледали тридесет години и все такъв си го знаят — ни постар, ни по-млад. Всеки се изменява, само бае Митар си стои все на един карар. Потурките и ферменцето му беха — помня го, като че сега го гледам — от суросинкав шаяк, без гайтани, без ръбове — дюс. Антерийката му, от тъмноморав шаяк, беше затегната с черен пояс. В пояса си носеше забоден дивит и чернокоресто ноже, забодено в жълта тенекиена кания.

Никой не го е видел да забърза или да се залише да тръгне по-полека: той винаги вървеше с отмерени стъпки, стъпваше тихо, кротко и никога не махаше с ръце. Когато говори, той нито креска, нито шепне, а всекога изговаряше полека и ясно всека дума и винаги те гледа в очите, като ти говори. На ядене не задирваше много: кога има хубаво сготвено — хубаво и ще яде, а кога нема, ядеше и сух хлеб със същата охота, както и печена мисирка. Когато го поканваха да пие, пийваше и ракия, и винце, но никой никога не го е виждал пиян.

Бае Митар не беше записан в никой еснаф, немаше никакъв занаят, но всичко знаеше. Никаква вергия не плащаше, но и никой му я не искаше. Не беше вързан за никаква работа, но навсекъде беше и навсекъде работеше — не беше ничий, но беше на всички. Не беше нито епитроп, нито кли-

сар, нито псалт, но винаги се навърташе в черква, когато имаше некоя работа. Ако черквата е изметена и изчистена, той ще вземе да трие свещниците: счука на големата плоча пред черквата керемидки и тебешир, па като почне да ги трие — ония свещници светнат като нови. Ако има работа в свещарницата, той е там. Запаше некой чувал като престилка, па или свещи лее, или восък изстисква на менгемето, или фитил реже — каквото и да е, бадева не седи. Ако има служба, и той ще бъде в черквата, пак на работа: или ще гаси догорелите свещи, или ще носи огън за кандилницата, или ще ходи с дискоса да събира, или ще приглася на псалтовете. Много пъти, тръгнал по некоя работа низ черквата, чуе, че попът вика из олтара: „Миром господу помолимся“ — той непременно ще отговори: „Господи помилу-у-уй“, па макар бил и чак при пангара.

Бае Митар имаше достъп по всички къщи и влизаше всекъде така свободно, както беше свободен и в своята килия. Болник ли било, смъртник ли било, кръщение ли било, годеж ли било, сватба ли било, помана ли било — каквото къде и да стане, — без бае Митра не ставаше. Навсекъде гледаха на него като на истински пророк — като на божи човек. Обичаха го, защото, каквото и да го попитат, той знаеше да отговори. А каквото кажеше бае Митар — казано беше. Никой не можеше да отреже като с нож думата, както това знаеше да направи бае Митар.

Един път след парастаса за едни деветини беше сложена софра в къщата на покойния. Наредили се всички, па и бае Митар с них на софрата. Лет-

но време задух, па затова софрата беше сложена на пруста — на ветринка. Над един от гостите, който стоеше по̀ начело, се спуща един паяк. Той посегна с ръка да го улови и да го умъртви, но бае Митар му възбрани това, като каза:

— Живей и остави всеки живот да живее.

Гостенинът се пообрещна към бае Митра и го запита:

— Зер и паяците требват на тоя свет, я ми кажи аджеба като за каква файда ли са?

— За да учат хората на акъл, които са по-глупави от тех — отговори бае Митар така бързо, като че отговорът му бе забоден в пояса до дивита.

— Как ги учат?

— Пишат им.

— Как пишат?

— Писмо!

— Ами какво писмо, човече, ти сънуваш ли?

— Не сънувам, ами ти не виждаш — не знаеш да гледаш!

Въпросите и отговорите възбудиха любопитството на присъствуващите и всички погледи беха опрени към пророка, като да го молеха да им разреши тайната, която и те не разбираха.

Бае Митар не оставяше никога да го молят два пъти: той издигна главата си и продума:

— Какво правят паяците? Паяжина, нали? Е, всека паяжина е книга, а всека жица е писмо, а който прочете тая книга ще знае, че човешките закони са като тая паяжина: ако се уплете некоя дребна мушица, паякът ѝ изсмуква кръвта; ако ли се залети некоя от големите мухи или некой бръмбар, той не само че не се уплита в тая паяжина,

но я продира, па и самият паяк, ако не свари да се затули некъде в некое скрито кьоше — току видиш, че му е пресечена жицата и той тупне на земята и се разтърси. . . светски работи. . .

Когато се зажени дъщерята на чорбаджи Недко, беше се задигнала една сватба, та целия град беше покъртила. През шест къщи и отлево, и отдесно — все софри наслагани. Яденето се готвеше в казани, а виното се точеше с бъчви. На една от софрите беше и бае Митар. Сватбари като сватбари — хапнали, пийнали, — едни снаоят повечко, други по-малко, па не е чудно, че некой стане порано кефлия. Чичо Бенчо, известен в града под името Сойтерията, във възхищението на своя кеф бутна некак столицата на бае Митра, който се подхлъзна, полете и падна на земята. Всички присъствуващи се понамръщиха от такъв кеф на Сойтерията, но бае Митар ги пресече и каза поучително:

— Да бъдеш пияница — не е голем джесаретлък, макар че пияниците са най-джесаретлиите хора.

Подир малко додаде:

— Пияницата човек е като двойно луд, защото лудият се познава само по лицето, отпред, а пияницата и откъм гърба, когато ходи.

На една забележка, която направи дедо Тоньо терзията относно излекуването на пиянството, бае Митар каза:

— Пияницата човек е също като лош сахат — все го курдисваш и поправяш и все отново се разваля.

В това време беха дошли да се покажат изложени на дискос даровете на невестата, та като се

хвалеха, че са много китени и гиздави, стана дума за късмет в задомяването, за добро живуване, за това, за онова, па най-после се отвори дума и за добро или лошо живуване между некои домакини. Чорбаджи Игнат соватчията запита така, напреки, бае Митра да си каже какво мисли за домашната спогодба. Бае Митар, без да се замисли нито най-малко, пружи ръка, та хвана от софрата едно парче погача, печена в жарава, и каза:

— Домашната спогодба е като тая погача: горната кора е мъжът, а долната — жената. Ако корите са кабардисали, и средината се яде с ищах; клисава ли е средината — и корите са хвърлят — и те не могат се дъвка.

Всички гости беха възхитени от тоя мъдър отговор, но чорбаджи Игнат, като чорбаджия, искаше да излезе юсте́, та прибави:

— Така е, така, ама всичкото става пак от любовта. Ако са се взели с любов, а оно харно, ако ли не, оно става чапрашък.

Бае Митар опре поглед в чорбаджията, погледна и другите гости и отвърна:

— За любовта е много говорено, но е много и замълчано; любовта е най-голема, когато е скрита, а най е слаба, когато се разсипва навсекъде, като кукуруз из продънен хамбар; любовта е като тая баница тука — и бае Митар показа на тепсията с баницата, която току-що внесоха на софрата, — кога е гореща, тя опарва устата, а като изстине, тогава не чини, става татсъс. . . Всеки, който яде жежка баница, требва да знае да я обдухва малко, за да не му попари устата и гърлото.

Бае Митар малко позамълча и пак продължи:

— За ситите хора любовта е като песен, а за гладните тя е празна лакърдия. . . макар че гладните хора са винаги по-весели от ситите. — Бае Митар сръбна малко винце, понамести си левото колено, което му беше изтръпнало, и пак настави:

— . . . На младите момичета и на ергените любовта намигва с око, на младите жени прети с пръст, а на старците се смее в очите. . . Любовта е харна, ако е дълга и трайна. Почне ли да се настава и превързва с възли, тя ще заприлича като въжето на пазарския кладенец: по три пъти на ден го връзват и все кофата откъсната!

При погребението на дедо Цветко папукчията бае Митар носеше кръста пред носилото и вървеше напред, както това правеше при всеко погребение. Носенето на кръста беше негово спечелено право. До бае Митар вървеше и Трайчо Сербезина. Един заптия турски, който идеше насреща, побъднат, види се, от своя фанатизъм, а може би побъркан и от некое и друго шише ракия, налита върху бае Митра и го бутна така силно, че едвам се задържа човекът да не падне. Сербезина като всеки сербезин ни две, ни три извръща се и удря едно текме с крак на заптията, та плесна на калдъръма и му тресна кратуната, като че топ му пукна за байрама. Бае Митар погледна Сербезина, завърте глава и му продума:

— Той беше говедо, та връхлете да боде като всеко добиче, а ти що ставаш магаре да го риташ?

На втория ден приклопиха Сербезина в затвора, стоя три дни, даде една лира джеза и пет лири рушвет и го пуснаха. Щом срещна бае Митра, той

почна да изказва своя сербезлък по адреса на кадията, гдето го затваряли и глобили „за права бога“.

Бае Митар му каза утешително:

— Некои съдии съдят криво хората, а пък некои хора кривят за право съдиите.

Сербезина се оправдаваше, че го осъдили толкова сарп само затова, защото в яда си издумал и некои остри речи на кадията, но бае Митар го посъветва с тези думи:

— Разумът требва винаги да върви напред, а езикът да му придържа отдире полите... Ако езикът прибърза да изтърчи напред с полите, тогаз разумът се сплита в тех, съпва се и се събаря. Я погледни колкава е главата, що събира мозъка, па виж коничък е при нея езикът. Ако не за друго, поне за икрам требва да се дава преднина на поголемите... Езикът като по-малък може винаги да направи тоя икрам на мозъка...

Бае Митар беше много мераклия да сади цветя и овощия, да ги ашладисва, да ги кастри и въобще да остави по себе си добър спомен, та да не го забравят некога. Ха си посадил — думаше — некоя вошка, ха си направил един парастас, все едно чини там горе. От вошката ще яде некога сит, па ще дойде и да яде гладен човек и не е кабил да не рече: „Бог да прости, кой насадил“. Понеже немаше сам нито една педя своя земя, той се задоволяваше да прави своя „себап“ по чужди къщи.

Един път — помня го като сега — дошел сам в градината ни, на едни Младенци, порезал асмата, що беше възстената на бабини Тацини, изче-

гарил петровката ни ябълка до кладенеца, почистил лиляка и чак тогава го видела мама, бог да я прости.

— Митре — каже мама, — какво така, та не сме те видели, когато си дошел, да сме те почерпили с некоя чаша ракия, та досега се трудиш да работиш, без да се подсилиш с нещо. А гледам, каже, изрезал си вече асмата, па и дърветата си почистил... гле́, гле́, не се умаряш, все си работлив.

— Ех, какво да се прави, како Цвето... всеки човек работи, всеки прави по нещо и който нищо не прави, и той прави — зло.

Почерпиха бае Митра, дадоха му да позахапне, па и той каза на мама да не си прави сама кантариона това лето, че той щел да ни направи с мерак едно шише.

— Ще ти направя — каже — кантарион, па не само от порезано и изгорено, ама баш да е и от змия рана, па пак ще зацелее у двайсет и четири сахата, като че да не е била.

Откъм тия работи, за лекуването санким, бае Митар беше пръв — прочут беше чак и у Влашко. Като него никой не можеше да прави счупено, навито или изкълчено; като него никой не знаеше да реже слепите цирове, да реже брадавици, да лекува рани от куршум, от нож, от натъртено... от всичко, от всичко. Прочут беше и между българи, и между турци, и между евреи. Бае Митра търсеха и по пашовите конаци, и по бейските къщи, па и по най-сиромашките колиби. Хаджи Ибрахим, Шерифовият зет, беше казал веднъж насред кафенето на Ташкюприя, пред всичките аги,

че бае Митар бил толкова ербап на тия работи че да му занесеш раздробена кост на парчета у чевре свита, Митар ще я натъкми и изцери, като че не е нито била счупена. За да каже тия думи, хаджи Ибрахим имаше пълно право, защото, ако не беше бае Митар, снаха му, прочутата гюзел Гюлханъм, щеше да си остане саката тюкюрем и с двата крака, когато се подплашиха конете на интофа им, та прегазиха ханъмката. Ама и каква ханъмка беше... прех да те е да я видиш саката при нейната хубост, па макар и да не си турчин. Когато я изцери бае Митар, хаджи Ибрахим му покланяше едно лозе от шест хиляди лози в Орешец, един кат чохени дрехи и тридесет османлии жълтици, но бае Митар не взе нито лозето, нито дрехите, нито жълтиците.

— Не можем да чиним кабул, ефенди — казва бае Митар на хаджи Ибрахим... — Не го правя ни за имот, ни за пари, а за себап. От бога ми е бадева — и я го правя за хаир...

Кир Данил фудулинът — чини ми се, че ни беше нещо рода далечна, ама хич не помня каква рода беше — прочут беше в целия град като много мераклия човек откъм женска страна. Три пъти се женил, ама, види се, немал човекът късмет в женитбата, та останал още на млади години вдовец, барабар с ергените. Тънък, висок, хубавец на лице, винаги пременен, винаги натъкмен, нагизден, чист — левент човек. Като види некоя хубавичка жена, стига само веднъж да я погледне със своите хубави, сини бадемлии очи — стига ѝ; прикове я като с пирон на местото. Какви чудесии не е правил тоя човек в града! Хеле пък

ханъмките — знаеха го всичките, защото беше сарафин и продаваше джаваире — като речеха „Данил-кузум“, устата им се лепеха, като от сакъз шекер. Колко пъти е пропадал с дни по харемлъците, колко пъти са го гонили с ятагани бейовете, колко пъти е прерипвал през прозорци, през плетища, през хендеци — ама пак, макар че беше станал човек на 50 години, пак не му беше дошел целият акъл в главата. Дойдеше у некой петъчен ден летно време, възседне оня черен ат, накриви оня фес, па като тръгне, та изходи всичките бейски бахчи, където харемлъците прекарваха на летните си къщи. Да могат да приказват тия бини и тия кории, и тия бахчи, и тия воденици, що е било и какво е било, оно би чудо наприказвали.

Заприказвах се за кир Данила, защото ми дойде на ум, че един от тефтерите му, които беше оставил подир смъртта си, беше ми попаднал едно време на ръцете и един лист от него пазя и досега. В него има между другите работи записани и некои рецепти, диктувани, види се, от бае Митра пророка.

Аз ще опиша тук целия лист от бае Даниловия тефтер, па вие четете, което искате от писмото:

„На лето хиляда и осемстотин и петдесет и трето на ден на петнадесети февруарий продадох на Кючюк-Хайше Халил беговица, дъщеря на Кара Мутиш Измирлията, един низ от 17 върви маргарит, от хаслията, за 1623 гроша горни пари и ми брои на дъската 1381 грош у рубии, ермилъци и алтилъци, а за кусура ми рече да идем у петък, по икиндия, у дома ѝ сам, та да ми ги докусури.

Харна е, ама на плащане дохожда бираз наз-

лъм, та че да видим какво че изкарам парите...

Това пишем да се помни и знае какво се прави кувет маджун, та ако човек отслабне и му стане зло, па сака да се даврандише и да се обърне на добро и после хич да не сака да мари, а он да вземе 22 драма дар-фирферин, 31 драм юлду кахър, 51 драм индустан-дживизи, 45 драма джигер оту, 17 драма нанеяги, 5 драма сулфат-яги, 20 драма саде дарчин и 15 кощилки от праскови, па да ги скълца у хаван и да ги меша със 100 драма мед и да куса всека заран по една лъжица на гладню сърце и подир един сахат и чейрек да изеде по една-две кюлбастии и да пие по половин ока пелинаж от добрия, па да кара така 40 зарана и катю види хаир, да рече: „Бог да прости Митар пророка..."

Продадох днеска, на 19 февруарий 1853 лето, един златен пръстен с антика от канташ, с писана на него риба на Мола-Юсуф Чипаризина за 191 грош и парите си взех всичките до пара.

На сущия ден дойде при мене на дюкяно Емин Зумбула ханъм, на Аран бимбашията третата му ханъмка, та си купи едно цвете елмазлия за 893 гроша и ми ги брои до пара, па ми поръча да идем при нея максус у вторник и да ѝ носим рубии и суфурини нови, оти сакала да си промени стария наниз и да си нанижe нов наниз жълтици. Бимбашията е много сарп човек, ама утре тръгва с аскер на талим, па че се върне чак у петък...

Ситнеж пазарлък от сарафлък 23 гроша.

Продадох на Халил Кьочекбашията един сребърен кьостек за сахат за 93 гроша и си взех парите до пара.

На Ахмед Ага Чомлекчията продадох стария сахат заедно с мафазите без кьостека само с букме за 171 грош и ми ги брои човекът всичките до пара.

Ако сака некой да си направи мехлем, дека да излекува маясъл, сараджа и от посечено, и от изгорено, а най-вече лековито за дяволската болест и за болест, дека ти понекога дойде у сън, и за всека джара, а ти земе 13 драма растък, та па 13 драма теллизюруф, 31 драм чамсакъз, 11 драма хава-жива, 25 драма еойли-кяфури, 18 драма сари илели, 90 драма юстубеч, 15 драма съчаняш, 15 драма калъч-яги, 23 драма кестърме, 10 драма белезен-яги и 30 драма яки тозу, па скълцай хубаво и ги измешай, па тури 50 драма бел восък и 50 драма меча лой и 25 драма заешка мас, па ги разтопи у тиган на огън, па като изстине, оно че стане бириндджи мехлем, па като намажеш на тифтик и туриш на болното место, а оно пешин че ти поотлекне, па за неколко дни че си здрав и читав, като кога си от майка роден, па като видиш хаир, да речеш: „Халал му вера на Мигар пророка..."

Днеска, на 27 февруарий, дойде у дюкяна Назлъм Фатиме, ханъмката на Мола Саиб Камарашина, сандък-еменията у конако, и си отбра един пръстен с изумруд и шест върви от едрия мерджан и две рубии чаркалии, и ги упазарихме всичките за 675 гроша, и ми остави капара 5 зърна по 14 гроша и руп, и ми заръча да ѝ ги занесем сам днеска къде икиндия у харемлъка, та да ми докусури парите и ми рече, че арапката Хайше ще ме чака на кьошето на сокачето при долния бит-

пазар, та да ме преведе откъде страната на зида, до джамията на Пазвантооглу...

Много хубава вита балзама се прави за болезние сърце и за маясъл, и за спиране сюрмек, и за кувет, и за ищах, дека помага като с уста да духнеш, а оно требва да вземеш 25 драма кехлибар-яги, 25 драма ялма-яги, 25 драма каун-яги, 22 драма дарчин-яги, 10 драма кеклик-яги, 10 драма нане-яги, 2 драма исиот и 10 драма сари сабор, па да туриш всичкото у едно джезве, па да сипеш около 25 драма локмаруху и около 50 драма серт ракия, па да го вариш колко един чейрек на тих огън, па после да го разбъркаш и да сипеш у шише, па като престои колко две недели, тогава е хазър и тогава да пиеш заран по 10 или 15 капки на шекер, или у ракия, па като почнеш да видиш селемет..."

Тука листът е откъснат, та не може вече да се чете.

Бае Митар пророкът знаеше много хубаво ракам. Какъв и да било мъчен есап, тоя изведнъж ще го направи — като че с бръснач прережe.

Един път се случил на дюкяна на чорбаджи Тасо, устабашия на бакалския еснаф. Некой си купувал 40 драма кърмъз по 150 гроша оката и лутат се, бъркат се да прехесапят колко пари чини кърмъзът, ала не върви. Бае Митар се обърнал, попогледал устабашията, попогледал и купувача и току отсекъл: петнадесет гроша! Чорбаджи Тасо го запитал: па как така бързо го прехесапи бе, Митре? А той му отговорил: лесна работа бърже се върши... Една ока има 400 драма... 10 гроша правят 400 пари; що се дава 10 гроша оката,

драмът му е една пара, петдесет гроша оката — драмът 5 пари... 150 гроша оката — драмът чини 15 пари... 40 драма са 600 пари, санким шест юзлука... три бешлика... 15 гроша.

И устабашията, и купувачът го гледаха, па се чудеха и маеха.

Чорбаджи Ницул и чорбаджи Игнат беха тридесет и две години ортаци. Па им мине заек път, та се случи да се скарат един ден, както си е адет у нас. Хем да беше барем за нещо, да го речем да има защо, та пак ще речеш, ех, има си крушка опашка, а оно — за женски мунафъклъци. От жените премине и на мъжете, също като шугата, да прощавате, па се уловят на́, така... за срам и за резил на хората. Не можеше се другояче, нали дойде до дележ. Друг колай асли и нема. Нейсе, дележ, дележ, ама как да се де́ли така?... Не от вчера или от година, или от две... минало се цели 32 години, па и търговията им не е била малка работа... къде, къде... кой можеше да прехесапи сермията на чорбаджи Ницула и на чорбаджи Игната?... Тук иска ракам, тука се иска глава... на̀, шиник да е, па пак зор! Делиха, хесапиха от св. Харалампий, та чак до Гергьовден и — пак нищо, пак хесапите сбъркани. Хеле сетиха се за бае Митра, та го повикат и му теслимят у ръцете и тефтери, и темесъци, и всичко, всичко. Бае Митар стори кабул, почна хесапите и за една неделя ги повика заедно с 5 души от лонджата еснафска да им даде хесапите:

— Стока у дюкян за 83 686 гроша. Сухи пари 36 583 гроша и руп. Гидик на дюкяна 5316 гроша. Вересии по тефтер 63 591 грош и зола. От них ба-

так 13 941 грош. Вересии по темесъци 46 315 гроша и 20 пари. Гемията, що е у капитан Ахмед пехливан, 38 213 гроша. Другата гемия, що е на сефер, 28 316 гроша. Горният сурек с козите 2315 брави чини 51 713 гроша; долният сурек от 936 брави — 22 891 гроша. Вълната, що е у магазията на Бошняк Мустафа от 6115 оки, чини 29 318 гроша... Това ви е хесапът, па сега се делете, както ви харесва... — Така завърши бае Митар и излезе — не иска да чака, нито да си изпие заръчаното кафе: — Не ми требва, каже... защо и на какво да ви пием кафето... на некое добро ли? На делба... като е дошло до делба, там вече хаир нема... па нема и защо да ме черпите...

Бае Митар познава не само какво ще бъде времето за утре или за у други ден, но той знаеше да ти пророкува дали зимата ще бъде сарп, или гевшек и дали пролетта ще бъде влаговита, и дали през летото ще бъде голем пек, и дали есента ще бъде берекетлия и... всичко, всичко. Той познаваше всичко това и по паяците, и по пчелите, и по рибите, и по врабците, и по свинете, и по добичетата, и по кокошките, и по тревите, и по дръвчетата, и по солта, и по нишадъра, и по какво ли не? Много пъти ще мине къде дюкяна, ще приседне на пекето и ще продума на тато: „Кир Георги, гледай та си купи тая година повечко дърва... ще дотребват“. Или ще рече: „Гледай до Петковден да сте привършили работата на салханата, че после ще видите зор!“ Един път каза да не пращаме да режат лозето, догдето не минат две недели подир Трифоновден, че щело да настанат нови мразове през пролетта; и наистина, всичките лозя,

които се резаха около Трифоновден, всичките измръзнаха тая година. Много пъти бае Митар пророкуваше кога ще има или нема да има берекет на кукуруза, на ечемика, на житото, на орехите, на сливите, на крушите, на ябълките, на гроздето, и на всичко. Помня веднъж, че тато, бог да го прости, се хвалеше пред кир Цено Сламата, че е кярил само от цената на виното 13 500 гроша. „Да е жив и здрав, казваше, Митар, че ми каза, че нема да има берекет на вино тая година, та не го продавах пролет по 23 пари, както го искаха, ами го държах, та намери грош и две пари... Па не беше и малко вино — двадесет и толкова хиляди оки, все самоток."

В целата каза немаше втори човек, като бае Митра, дето да може да ти улучи къде може да се изкопа на плитко кладенец и къде не може. Той ще поразгледа най-напред каква трева расте наоколо, ще почопли малко пръстта, ще погледа какви камъчета има да се търкалят, па ще се възкачи на некоя рътлина или на некое бърдо, ще погледа-погледа, па току ще се спре некъде, ще копне две-три копки и ще рече: „Тук ще бъде кладенец — копайте". И наистина, на два-три аршина току видиш избликне вода като сълза — да пиеш, да ѝ се не напиеш. Където и да са закопали кладенец без Митра, все ще го напуснат или затрупат — все без дамар излиза. Където го год викаха, все отиваше, но никъде пари не вземаше. Това е за хаир, казваше, я не съм плащал да се науча, защо на мене да ми плащат, когато от тоя кладенец ще пият и добичета, па и хора уморени, зажъдени и съсипани, дето..,

Такъв беше бае Митар пророкът.

* * *

Как се е свестил от своето пренасяне бае Митар, какво беше бдението, какви молитви са чели поповете, как станал, какво е хортувал — всичко това аз не знаех, не видех, не бех там. Ех, нали знаете? Великден като Великден, а аз дете като всеко дете: боядисване и шарене яйца, свещи за опелото и за литиня, нашарени, навараккладосани, навити като кошничета, като книжки, като кутийки, като чашки... нови дрехи, нови кундурки, хем да скърцат, като стъпиш... другари, чукане с яйца, Мехмед ага халваджията, дондурма, малебиджи — всичките тези работи имаха за мене тогава много по-голема важност от пренасянето и съживяването на бае Митра пророка. Да ме прости господ, че така хортувам, ама така си беше.

Беше на Томина неделя. Тетка Елисавета, бог да я прости, беше дошла у нас на гости. Празничен ден, не е нито чорап да вземеш у ръце, нито друго да работиш, а пък да се затвориш на задух у одаята при това хубаво време, и това си не чини. Ето защо мама и тетка излезоха пред портата и приседнаха на нашия кириш. Тоя кириш беше седалище на целия женски парламент от нашата махала. Останал беше още откогато се къщата ни градила, па дълъг, па широк, сгоден за седене — рахатлък за такава работа.

Като приседнаха мама и тетка, дойде и кака Елица Миковица, дойде и баба Таца, па дойде и

кака Анастасия, и кака Аница, и кака Кирка и... целият комшилък. Мене ми се беше случила една много голема неприятност. Счупило се у джеба ми едно яйце, па де се случи да бъде ровко, па... вие се сещате вече: новите панталонки, пешът на суртицата, мокреж, страх, пот, червенина... всичко това ме беше така усмирило, че забравих и игра, и Мехмед ага, и дондурма, и всичко! Свил съм се в едно кьоше до портата, па съм се смирил, като че ще ме правят анагнос. Това мое положение, колкото и да ми беше тягостно тогаз, стана причина да узная за бае Митра пророка това, което сега ще ви разкажа.

Събравшите се комшийки заедно с тетка и мама беха заприказвали за бае Митровото възкресение, па и какво ли друго можеха да намерят полюбопитно за приказка, като това беше тогаз „злобата на деня“, както се казва по сегашному.

— Попръскали го, казват, със светена вода, та се свестил — каза баба Таца.

— Не е, не, аз бех там — отговори тетка Елисавета, — като му дочетоха дванадесетте евангелия, па го миросаха с мирото от маслоосвещението, а он бледен, какъвто беше, току захвана малко да добива лице, попромени се, па му светна, светна лицето, като че гледа ангели. Най-напред помръдна с левото око, после дигна десната трепка, поизгледа като треповен, па си отвори после хубаво очите. Погледна поп Яньо, па редом всичките попове и хората, що беха наоколо, издигна си десната ръка, прекръсти се и се подзе, та седна с изпружени още крака. Поп Яньо го запита помни

ли се, а той кимна с глава и каза да го заведат в черква. Подигнаха го, изправи се и тръгна!

— Също като сиромах Лазар — добави кака Кирка.

— Така, така, също, асли второ възкресение Лазарово — отговори тетка и пак настави:

— В черква чини метани и изреди, та целува всичките икони, после се спре пред иконата на страшния съд, посочи с пръст и каза: „Това видех като наяве... всичко изгледах и чух и всичко ще ви разкажа". Изведоха го пред черквата до пангара, туриха го да седне, дадоха му една просфора да изяде, сръбна една чашка от черковното вино, дека е за причест, и продума:

— Къде съм бил... кога съм влезъл в килията си, какво съм правил, как съм се пренесъл, това не помня. Опомних се само, като че летим божем, ама оно не летим, ами като че ли ме облаците носят нагоре, нагоре... чак над слънцето. Усещам като че нещо хубаво, нещо светло, ама нищо не виждам. Слънцето само трепти, ама ни насам, ни натам — все на един карар стои. Тук чух, че запеха с ясен глас хиляди уста: „Свят, свят, свят господ Саваот"... — и току се разтвори нещо, па светка, светка, като хиляди блескавици, ама не гърмят и не трескат... а така само, блещат. Зададе се свет като на литиия, ама хем вървят, а пък, гледам, не стъпят, а си се носят така, като мъгла над гората. Докато да се взра, а оно наобиколиха навсекъде: ангели, светци, апостоли-мъченици — пълно, пълно. Прекараха и душите на умрелите да ги мерят на терзията, да се види кой е праведен, кой грешен. Па божем души, а они си същи хора,

като че са си живи. И нашенци видех между тех — познах ги... Познах и от чорбаджиите, познах и от агите — да видиш, божем, тука беха друга вера, а кога там: всичките наедно... все на един кантар ги мерят... Ама там не са отделени богатите и големците от фукарията; не, все са заедно. До Ибрахим вали паша, що умре по-лани, видех, че стои рамо до рамо Иго кърпачинът, що кърпеше обущата на кьошето на Распорчаршия, срещу банята...

Тук ще прекъсна теткиния разговор, за да ви разкажа няколко думи за Иго кърпача. Неговият живот беше чуден и пълен с произшествия, бури, сътресения и приключения. Син на много имотни родители, честни, почитани от всекиго, той беше стигнал до кърпачлъка. Расъл в млади години между мед и масло, обличан с копринени ризи и сърмалии дрехи, навикнал на слуги, на пари, на боллук, беше в младините си едно чудо, па и в старините си стана пак за чудо. Остана сирак на дванадесетата си година; пари и имане много, акъл малко, опитност от живота никаква; опекуни и настойници — всичките до един изедници и доландарджии; отпред му мазнят, отдире му мажат катран; достове и аркадаши — битанги, пангалози, развали, пияници — всичко това го съсипа така грозно, че докато да навърши осемнадесетата си година, той остана гол като пръст!... Докато да научи ихтибара на парата, а той остана без аспра — и копчета вече немаше по дрехите си. Когато требваше да стане майстор или поне калфа, а той стана чирак. По раменета и по гърдите му, където едно време се лъскаха сърмалии джамадани и

минтани — сега се разсипваха просениците, които като чирак занасяше и донасяше от фурната!... Чиракува̀, що чиракува̀, не довтаса да стане нито калфа, а мустаците му порасnаха по-големи и от майсторовите. Срамът, неволята, немотията, всичко това го бе натиснало до стената на отчаянието, като да го бе налетел некой бесен вълк. Посчука от стари дъски, събрани оттук-оттам, една дупка, нещо като кокошарник, като кучник, дотътра я до кьошето на Распорчаршия и стана кърпачин.

От млади години му беше останало нещо малко знание да попрочита и да позаписва по старовремски, но и това тогава не му чинеше ни за пет пари: какво с него, така и без него. Сам по себе си Иго имаше добро сърце, но хората, с които се е събирал в млади години, беха го развалили, съсипали... беха го направили нещо полудобиче и получовек. Освен пиянството, което му остана като най-верното наследство от аркадашите му, той беше станал извънмерно начумерен, подозрителен и недоверчив. Никому не верваше за нищо. Родата си не искаше да види, кафадарите му не искаха пък него да видят и така беше останал сам, като пустинник. Ако изчука некоя пара — тя отиваше по пиянлък; инак ходеше окъсан, одрипан, да те е страх да го погледнеш. Тѐ това беше тоя Иго, дето бае Митар пророкът го е видел на онзи свет, рамо до рамо с Ибрахим вали паша. Иго не беше умрел от божа̀ смърт, а от нож. Убоде го Дели Ахмед бей, синът на Омер ага Трапензалията. Аркадашин му бил у млади години — заедно яли, пили и лудували. Ахмед бей бил малко чакър-кефлия, минал покрай кърпачницата, а Иго не искал да го погледне —

не му станал на крака. Беят се втурне към него: „Бре, гяур Иго, бре, аврад, бре, ана, дин, бре, иман... защо не станеш да ми дадеш селям и да ми се поклониш? Не ме ли знаеш ти мене, че аз съм Дели Ахмед бей?“ Иго го поизгледал малко философски и му казал: „Как да те не знам?... Нали съм те хранил, поил едно време на софрата си, па сега, вместо да познаеш аркадаша си, а ти искаш да ти се покланям — да ти правя теменна... Йок, Ахмед бей, йок, ти требва да ми се покланяш, а не аз на тебе“. Беят кипва и ни две, ни три, а ятаганът от пояса, та в гърдите на Иго. Както си седел на скемлето, с шилото в една ръка и кърпачката игла в другата, така се и търколил и — това си би от Иго и от неговите мъки, неволи и патила!...

„Сеяно жито, порасло тръне, дошло порой, отвлекло го, па си нищо на света: ни по-лек, ни потежък, ни по-весел, ни по-жален — светски работи!“ Такъв некролог беше изрекъл за Иго бае Митар.

Тетка Елисавета продължаваше разказа на бае Митра:

— Курдисаха везнето, ама ни покачено, ни подпрено, така си виси само, като на въздуха. Поопогледах нагоре да видя дали нема некоя връв, я друго нещо — нищо, връв немаше. Двама ангели ме възпираха така, по-настрана от другите, и рекоха: „Гледай всичко какво става и това, което видиш, да го разкажеш там, долу, на хората, та да се посвестят и разберат кои грехове са тежки, за които ще патят донекога, като дойдат тука пред тия везни!...“

Най-напред поведоха Иго пред везните. Туриха му от едната страна греховете, а от другата добрините, що е правил, па взеха да ги мерят. Везните климат ту насам, ту натам — ама като че откъм страната на греховете понатежават! „Грешен“ — проговори ангелът, що мереше на везните, и св. Петър беше взел вече перото да го пише у грешния тефтер, но Иго се сепна и продума: „Ама как така грешен?... Я стойте да видя? Прави ли са тези везни?... Знаете, я съм много видел, много патил... много са ме мамили там, като бех на земята, лъгали са ме и на везни, и на кантар, и на аршин, и на щиник, и... на оканици — продума Иго и се малко поизчерви, като се сети за оканиците с вино и ракия, що ги е изпил, и пак заговори: — Кой не ме е мъчил и с що не са ме мъчили... та недейте ми замерва, че и сега не смея да вервам на хората... Ех, да знаете вие що съм изпатил аз там от хората...“ Ангелът му пресече думата и му каза: „Тук не са хора като там, долу, тук лъжата в нищо не минува... Тия везни са най-правите от всички везни, що ги има по света — нà, погледни, виж сам!“ Иго пристъпи към везните, прихвана иглата на езичето, що се клима налево и надесно, поспре я, гледа, гледа... виде, че везните наистина са прави, па запита: „Ех, добре, я да видим какви ми са греховете, откъде ги набрахте толкова?...“ „Ето нà — показва му ангелът една книга, — нà тук са написани... сам със своята ръка си си ги написал... Всеки човек, докато е жив, и без да знае, сам си пише и греховете, и добрините, що ги е вършил на света!“ „Дай да видя дали е истина

писано с моя ръка — продума Йго и добави: — Може некой да ми е преправил писмото, знаеш, много работи се случват там, долу... какво не съм видел?... И писма подправяха, и темесуци подправяха, и чуждо имане правеха свое, и чужди деца потурваха на богати хора, божем че са си нихни, рождени; и кривите правиха прави, и правите правиха криви и... какво... какво не съм видел, че се прави по света!“ Ангелът му даде книгата и Иго чете, чете, па се позамисли и продума: „Истина, с моята ръка е писано всичко, ама... ама много са изброени, джанъм, диптен много... Като има записани толкова много прехове, тогава какви ли добрини мои ще ме куртулисат, я барем не помним вече що съм добро правил, както не помних и за толкова мои грехове!...“ Ангелът му подаде книгата, на която беха написани добрините на Иго. Чете Иго, чете и се чуди: „Я ли не разбирам, или некой янлъшък има тука? Тука са написани такива добрини, за които аз не съм хич мислил!... Дето съм дал 200 гроша на сиротицата баба Тота, та си ожени дъщерята; дето съм карал слугите да хранят сиромасите с това, що останало от зайфетите, що съм давал софра на моите аркадаши; дето извадих из кладенеца момиченцето на Пена Вълковица, та се не удави; дето закърпих бадева обущата на Тошо затворника, що го беха набедили, че убил кьор Сали заптията... Все такива дребни работи... трици и коприва... А кам, где е написано, че съм дал на Добридолския манастир един сребърен кръст, една икона и едно епитафие?... Где са написани серафимите, що ги заръчах на Цеко куюмджията, та ги прави

за църквата? Де е записано големото сребърно кандило, що го подарих за олтара? Па двете икони, що ги писа Томо Зографина, па големите свещи, що ги палех всеки празник в черква, когато бех богат; па цванците и бешлиците, що ги хвърлях на дискусите в черква; па задушниците, парастасите, поменйците, литургиите, гдето давах пари да се служат, па колко още други работи има, дека хич не са нито споменати в тая книга!...“ Ангелът му отговори: „Тия добрини, каже, не си ги правил, за да направиш добро, ами само да се похвалиш, да се гордееш пред хората, че си бил богат, имотен!... Да ги засрамиш, че са бедни, да ги заплашиш, да ги стреснеш... да си ти каймак отгоре над тех, а они да са притиснати, да са отдолу... Ето защо си вършил това, а не за да правиш добрини!...“ Иго се позамисли малко и си каза: — „Истина, що е право — право... така си мислех тогава, каквото ти казваш. Ама пак, каже, па и греховете, дето са написани, и те са май болджа! Писано е, че съм се напивал... ех, напивал съм се, истина, ама с мои пари съм пил — не съм украднал я! Писано е, че съм лъгал... хелбете, какво ще сторя, като всичките хора ме лъжеха, и аз ги лъгах! Писано е, че съм хортувал лошо за хората, че съм ги продумвал, че в лицето им съм говорил едно, а зад гърба им друго — това е така, ама и за мене така са говорили хората. Писано е, че съм завиждал на хората, па съм ходел да ги клевета, та са патили и теглили от моите клевети... и това е истина, ама де́, знам ли я какво така се излъгах, яд ме беше на них, защо са по-добри от мене, па у яда си и завистта си

сторих тоя грех... за него съм кабахатлия, но какво да сторя?... Хеле пък за това пиянство цел тефтер — все пиянство е написано, ама хич не ме питате, аджеба, защо съм бил пияница?... У младини ме научиха лоши хора, а у старини пиех от кахър, от юхке, от патила!... Та малко ли съм патил, я вижте... кой можеше да се удържи при тия кахъри от пиянлъка? Съдете ме, ама мислете и на кахърите, що съм патил... турете ги и них на везните, та тогава да видим накъде ще натегне!..."

Ангелите се поспогледаха помежду си, пошепнаха нещо на св. Петър, па взеха, та туриха на везните и Иговите кахъри — и кьопчето с добрините натегна. Иго излезе праведен, той се прекръсти и отиде при св. Петра да го запише в праведния тефтер!...

Тук тетка ми беше прекъснала разказа на бае Митра, защото дойде при тех и кака Вокя, та се заприказваха за живо, за здраво. Това „живоздраво" не ставаше така лесно, както сега, две-три думи и това си е! Иде кака Вокя, па приближи и рече: „Помага ви бог!", а они всичките ѝ отвърнат: „Дал ти бог добро!" А мама като домакиня на кириша ще ѝ рече: „Ела, Воке, ела де, ела приседни... а що си чиниш, здраво ли си? Какво си чините в къщи? Какво ти чини Пешо? Здраво ли е? Чалъстисва ли? Печели ли? А какво ти чини Стоянчо? Слуша ли те? Ходи ли на школето? А какво ти чини Еленка? Здрава ли е? Учиш ли я да шие, да плете? Слуша ли те? А какво ти чини малкото?... Какво беше, момиченце ли, или момченце?... Как го кръстихте? Поизправя ли се?

Почна ли да попристъпва? А още в къщи какво си чините?...“ Кака Вокя на всичките въпроси ще отговаря: „Па сполай ти, како Цвето, ех, хвала богу, да речем, откъм негова страна сме харно, па ете здрави сме, да го речеме... А ваша милост как сте, како Цвето? Какво прави бае Георги? Здрав ли е? Държи ли се? Какво ти чини Петър? Здрав ли е? Какво ти чинат Катерина, Мария, Косто, Михалаки, Еленка? Здрави ли са?... Па още какво си чините в къщи? Харно ли сте?“ Като опита мама, тогава ще подбере по същия ред и тетка, и баба Таца, и кака Кирка, и всичките, колкото са на кириша. Докато се питат с една — всичките други мълчат. Това мълчание показва икрам, ихтибар, приличие. Както и да е, но такова разпитване с „чиниш и правиш“ отнема повече време, отколкото на поп Гьоко му требваше да изчете едно цело повечерие в черква.

Яйцето в джеба ми не беше изсъхнало — мокреше ми още, — та колкото и да ми се виждаха нелюбопитни междуособните поздравления на киришчийките с кака Вокя, пак не можах да отида на игра, та се смирявах на мястото си и се озъртах като плъх в брашно, докато тетка Елисавета не настави бае Митровия разказ така:

— Дошло ред на Ибрахим вали паша. Не беше там оня Ибрахим паша, гдето го знаехме тука. Страх побираше човека, когато го видеше, какъвто беше: висок, черномаюст, грозен, па като те изгледа с ония биволски очи, да ти дойде, да прощаваш, лошо, като че си преял на сирни поклади. Там се беше свил като разклопана квачка, когато я полеят със студена вода, та да не разваля яйца-

та. Беше се скротил, беше се смирил, като Тачо просякът както се свива пред черквата, за да му хвърлят един мангър. Греховете много — беха ги натоварили на едни кола, впрегната с два чифта биволи, и едвам ги довлекоха пред везнето. Ашикере си се видеше кое кьопче от везнето ще натегнее. Та асли и от другата страна немаше що да турят!... Ангелът му подаде книгата с греховете да ги чете, но той климна с глава и рече да му ги четат други. Излезе архангел Гавраил, пружи ръка, та хвана книгата и почна:

— От грех си почнат, истина, за това е крива майка ти, но нейния грех тя изкупи с твоите злини: ти я остави да гладува баш тогава, когато ти се въргаляше в боллук. Първата си жена, дето я взе, взе я с измама, а не по любов; ти обичаше само парите ѝ и като ги тури на ръка, измислюваше най-грозни мъки, за да я умориш, та да се куртулисаш от нея. Грозни беха твоите мъчителства и с тех тя изкупи греховете си. Мола Хазредин, твоя благодетел, който ти даде хлеб в ръцете и те направи човек, ти взе, че го задуши с памуклията ястък, намести го в кревата, като че е умрел от своя смърт, открадна му парите и с откуп стана голем човек. Пред големците се превиваше като чърв, лижеше им краката, целуваше им чехлите и те ти верваха на всичките интриги, клевети и злорадства, чрез които съсипа и хвърли в сълзи и кал толкова хора, толкова вдовици, толкова невинни деца, само и само да постигнеш своята ненавист, своята злоба, своята черна завист. От небето ти се изпрати един хабер — умре ти първото дете, — но ти не иска да се свестиш, не иска да

се сепнеш! След като погреба детето си и ръцете не беше още си измил от пръстта, която хвърли върху гроба му, ти заповеда да хвърлят невинни хора в занданите и мислеше с това да ти отлекне на кахърите, но ти стана по-голем звер! Колкото повече подлизваше пред големците, толкова попрозно газеше с крака по-долните от тебе, като че да не беха хора, а куп черупки от орехи. На Селим ага подпали и изгори къщата само от завист, че имаше деца и добруваше. Раята измъчи с беглици, с ангария, с вергии, със своите сеймени, със своите зулуми... пропищеха, до бога викаха „аман“ от тебе... и дете в майка пропрева, а ти се радваше на хорските патила... Хвалеше се, че си силен забитин... че ножът ти е остър... Сълзите на сиромасите не те покъртиха... не те смилиха! Втори хабер ти се изпрати оттука — умре ти любимата ханъмка, втората ти жена. Тя умре с рожбата си в сърцето. Ти загуби и любовницата си, и детето си и пак не се стресна!... Харемът ти беше пълен с жени, една от друга по-хубави, но ти не пожали чуждата челяд! Ти избираше всичките ония турци, които имаха хубави ханъмки, и ги правеше ази, аги, мюдюри, кятипи, кадии... само и само да изюдиш жените им... да съсипеш къщите им... Колко къщи си осрамил, колко жени си разставил, колко сълзи си пролел и пак не би ти доста! И трети хабер ти се прати...

Архангел Гавраил престана да чете, защото пашата се строполиса на земята, като че гръм го удари. Той едва можа да измърмори думите: „Доста... доста!“ — и го грабнаха, та го закараха къде едно тъмно кьоше и след малко замириса на

катран!... Докато беше жив, целият му конак миришеше на гюл-яй, на миск и на какви ли не хубавила, а там го хвърлиха в катрана!...

Редът беше на чорбаджията Гьоре мунафъклъкчията. И неговите грехове не беха от леките. Като почна ангелът да му ги чете:

— Чорбаджия беше станал, ама не беше печелил с пот и чалъшканлък, а с изедничество и доландарджилък. Когато умре бабалъкът ти, ти му открадна кесията с парите изпод главата му — още не беше нито очи заклопил. Ти стана богат, а децата му ходеха гладни, окъсани, окапани... за едната жалост. На сестрините си сирачета стана васия и им обраби бащиното им имане, па ги изпъди голи и боси на сокака като просячета! В къщите на своите достове ядеше на софрата им хлеб и сол и като излезеше от къщата им, ти ги уговаряше, клеветеше, издаваше и им се смееше зад гърба, докато още залъците ти стояха в гърлото. На баба Сара перачката се беше сгодило момичето за едно добро и имотно момче, а ти отиде, че покори момичето, очерни го пред момчето, с лъжа отвърна сърцето му и развали годежа!... Момичето умре от жал, а майка му — от глад. Когато ходеше у черква, а ти се кланяше и кръстеше пониско и от поповете и докато целуваше иконите, ти мислеше какъв кюлаф да скроиш на достовете си, за да ги стигне некое зло! Когато палеше свещите пред иконите, а ти си мислеше как да станеш епитроп, за да обрабиш и черквата. Когато раздаваше пари с фаиз на сиромасите, а ти мислеше как да одереш повече кожи от жилавия им гръб...

И чорбаджи Гьоре хвърлиха у тъмното кьоше

в катрана — и него записа св. Петър в греховния тефтер.

После съдиха много хора още: и големци, и сиромаси, и чорбаджии, и дюкянджии, и духовни, и светски, па съдиха и жени! Една я осъдиха, че като коландисвала белило и червило, а тя ги забравила на ачик веднъж в одаята си, та ги намерило детето ѝ и се отровило с них. Друга една съдили, че с дяволиите си и гювезелъците си подлудевала хората и ги направила серсем да копнеят за нея, а тя си правила кеф от това. Трета една съдили, че със своите интриги и клюкарства смразила всичките жени от махалата, та като се скарали, останали непричастени през великите пости.

Една свекърва осъдили, че от карез и завист на снаха си направила магии и я разставила от сина си, та раздвоила къща и дом и съсипала голямата севда, що я имало помежду них. Една мащеха осъдиха, загдето мъчила и тровила заварничетата си, та да останат на готовото имане само нейните си деца. Една баба, дето ходила да лекува от болест и от джара, осъдиха, защото лекувала само където ѝ плащали много пари, а сиромасите не поглеждала и ги оставяла да мрат от болките си... И много, много още такива грешници изпратили все там, у катрана...

Може би, че тетка Елисавета щеше да продължава със своята сладкодумност да предава по своя начин и да украсява със собствени досетки разказа на бае Митра за онзи свет, но тя беше принудена да спре. Слугата на тетка ни Тошо притърча запъхтел и ѝ съобщи набързо, че голямото буре с белия самоток хвърлило обръч — пукнало се —

и виното църцорило като светата вода на св. Петровия манастир. Едва успе сиротата тетка надвенатри да си вземе сбогом от другите киришлийки и като се вайкаше, че старецът обичал най-много белия самоток, отлете като стрела в къщата си, за да вземе мерки против безполезното изливане на самотока. Когато пораснах и дойде ред да уча физика, щом се споменеше за Паскалевия закон от хидростатиката и за неговата пукната бъчва, все ми идеше на ум теткиният бел самоток, киришът пред портата, членките на киришлийския клуб и разказът на бае Митра пророка за онзи свет!

* * *

Разказвал ли е повече нещо бае Митар в пангара сред черквата, за какво е било и какво — това не зная. Зная само това, че от целия град хората се извървеха да го спохождат и да научат по некой хабер от онзи свет. Едни питаха за некои свои и близки, които са починали; други питаха, за да узнаят какво ги чака на онзи свет след смъртта им и дали е видел местото, дето ще отиде всеки от тех там; трети питаха пък само така, за кеф, да узнаят каква ли разлика ще има, аджеба, между там и тук. Бае Митар отговаряше на всекиго и на всичките даваше съвети и наставления, за да знаят какво да правят, да та не попаднат в катрана.

Баба Балашка, бог да я прости, беше питала, казват, за своя старец: как е, дали я помни още, или си е намерил там друга? Бае Митар ѝ казал, че той е там добре — от средните — и че я чакал

по-скоро. Не се минали нито десет дни, комшийките намерили един ден баба Балашка пременена, натъкмена, забрадена, с кръстле и вощеничка в ръцете — прострена на одърчето и сдървена. Издъхнала преди два дни. Сама си се приготвила за онзи свет и усетила си края. Кака Катина Рангелица, на чорбаджи Рангел стопанката, беше запитала бае Митра за дъщеря им, Елица, що умре преди година сгоденица. Бае Митар ѝ отговорил, че се мъчила още на онзи свет и нема да се смири, докато чорбаджи Рангел не върне скритите пари на децата на покойния Атанас, дето беше ортак с него. Сирачета като всеки сирачета, останали на ръцете на една майка! Па и тя що да чини: жена, глупава, нищо не знае, па си мисли само на своя кахър, на своя хал. Чорбаджи Рангел прави хесапите, вика божем и хора от еснафа, па прегледваха, па това би, онова би, току децата на покойния взеха дел от ортаклъка само 2930 гроша сухи пари и некои и други дреболии, дето не са за нищо и за никакво. Хората знаеха, че Атанасовата сермия била по-голема; почудиха се, поприказваха, па си замълчаха, всеко чудо за три дни. Когато бае Митар пророкът казал как се мъчи Елица на онзи свет за бащини грехове, а чорбаджи Рангел направил едно чудо, за което говориха хората не три дни, а три години. Седне в стаята, па удари на ракам от зори до акшам! Като свършил ракамът, а той накарал, та свалили черпите и шилтето от зеления сандък, що е от кипарис, дето звъни, когато се отключва; отваря сандъка, изважда мушамената кесия и изброява настрана 368 кърменци маджарлии, 25 суфурини и 54 махмудии. Свие ги

на възел в едно кьоше от кърпата си, па тури на-
дире мушамената кесия и извади другата, гдето
е от син американ. Отброи и от нея 250 бели мед-
жидии, сипе ги в кърпата, завърже я и стане, та у
голямата стая. Там, пред иконата и кандилото,
кръсти се чорбаджи Рангел и чини тридесет и три
метании, па стане с парите, та при вдовицата на
Атанаса. Те́, каже, така и така... ех, знаеш, чове-
ци сме, па сме преховни, па ете́, като ми се прати
хабер оттам, че чедото ми се мъчи и не може мир
да намери, рекох: „Море капл съм калта под нок-
тите си да продам, само чедото си да избавим от
ония мъки там. Па те́, сега вземи, па скрий за де-
цата си... това си е нихно и твое... баща им ги е
спечелил! Моя дел съм си взел... хесапо е чист...
ракам сам правих — това си е ваше... с децата...
ни една счупена аспра чужда не кабуля!“ По-
дир тая случка чорбаджи Рангел стана бамбашка
човек: от него по-праведен немаше вече в града.

Един път бай Митар минал край кръчмата на
Тасо цинцарина. Тасовата кръчмарница беше една
от първите в града, а Тасо си играеше с пари —
беше много богат. Никой не знае как и откъде се
е замогнал, но всички знаеха, че един беше Тасо
цинцаринът по сермията си. Тасо беше много на-
божен: никога не пропущаше литургия или каква
и да е служба в черква. На всеки свещник ще за-
пали по една свещ, всичките икони ще се изреди
да целува и едноман все ще се кланя и кръсти.
Истина, божем набожен, божем кротък, божем
добър, ама у лицето все некак сепнат, некак плах-
лив, все жълт и изпит, като че да е змия глътнал,
па го е захапала за сърцето и все го смуче. Нико-

го не можеше в очи да погледне... когато говори с човека, а той или гледа настрана, по прозорците, по стрехите на къщите, или пък ще си чопли и върти ключа от сахата, що висеше на кьостека. Когато минваше бае Митар край кръчмата, вътре беше се курдисал Сойтерията и си пиеше с некои аркадаши като него. Когато съгледаха пророка, а Сойтерията излезе, та го извика в кръчмата и пред всичките го запита:

— Митре бе, срещна ли на оня свет некъде написано дали Тасо и там ще държи кръчма и ще ли има и там такова хубаво вино?

Всичките кефлии в кръчмата се засмеха на тази шега на Сойтерията, но Тасо пребледне и взе да се заваля, да речеш, че го удари дамла. Пророкът изгледа кефлиите, погледна Тасо и продума:

— На оня свет Тасо нема да бъде кръчмар, но ще ври в катран заради греха, който е направил да доландардише чуждото имане. Тоя грех го мъчи и тука, но не може да го измоли — много е тежък.

На втория ден заранта намерили Тасо в одаята му обесен за тавана с пояса му. Откъде и как издириха — не знам, но говореха, че преди пет години убил двама души търговци, които били кондисали на кръчмата му, и им взел едни дисаги с пари. Разкопаха в двора под яхъра и намериха кокалите на заровените!...

Много пъти ще замине бае Митар край чорбаджи Цеко, ще се спре, ще го погледа, погледа, па току завърне глава и рече:

— Свет!.. Море, чорбаджи Цеко, що ги е зинала хала на сърцето за тия пари? Малко ли ти е? Имаш шейсет ключа под кирия — дюкяни, мага-

зии, ханове, кафенета — 8300 гроша на месец само от них имаш! Ами другите ти мюлкове? Ами лозята, ами чифлищите, ами кориите, ами гемиите, ами дюкянската ти търговия?... Я ми кажи, ти не мислиш ли за т а м? От пари си червясал, а пък сиротинята мре край тебе и ти се правиш божем кьорав, та не видиш какво се мъчат! Слушай какво ще ти кажа: сега е цветна неделя, да вземеш 5000 гроша пари да раздадеш на сиромасите. Има гладни, има голи, има боси, па има и такива, които немат с що и децата си да облажат за Великден!... За тебе е това нищо, една шепа от един хамбар — каквото с нея, такова и без нея... ама за сиромашията ще бъде коджамити. Чу ли ме, стори, каквото ти казвам, па донекога, кога идеш там, ще ме спомниш и ще речеш: „Берекят версин на пророка, че ме научи".

И наистина, чорбаджи Цеко като никога за тоя Великден направи много себап на сиромасите и, за чудо, оттогава му провърве още повече: житото рипна изведнъж от 16 на 28 пари, а чорбаджи Цеко имаше до двеста хиляди оки събрано. Вълната беше пред празниците четири и зола, а към Гергьовден рипна на шест и руп, а чорбаджи Цеко беше приготвил за товарене около петнадесет хиляди оки вълна. И така на всичко му тръгна напред.

Един път запитали бае Митра дали ще дойде време да се куртулише християнията от поганците, от техните зулуми, от техните патила и дали ще стане некога българско царство. Пророкът се позамислил малко, па отговорил:

— Ще се изминат деветстотин деветдесет и де-

вет петъци все черни за християнията, па като настъпи хилядният петък, таман по икиндия, когато турците са в джамия, а оно ще падне техното царство и на калето първи път в тоя петък ще се забоде християнски байрак с кръст! . . . Така, така — продължил бае Митар, — господ ще изчисти тогава стадото от вълци, но нема да се изминат нито три пъти по деветдесет и девет други петъци, и на кучетата, които ще останат да пазят стадото, ще израснат вълчи зъби, та ще почнат да се хапят помежду си като бесни. . . Какво ще после да бъде. . . това не знам. . . нека му мислят кучетата! . . .

ТОШО

Нема, брате, нема; я съм виждал много аджеиб хора, много такива, какви да ги река... бамбашка, ама като това чудо — у цело село друг не е имало! Право си казва дедо Лико: те, каже, пет ги имам, тия пущини, на ръка — па пак, каже, не са еднакви, камо ли и хората да са?... Па и така си е: колко глави — толкова и табиети; колко крака — толкова и пети!

Че е така — така, и я го знам, ама че като Тошо друг нема — това и вие ще ми признаете.

А да речеш нещо, че е пошавнал в акъла, санким, като фесфесе или такова нещо... Йок, йок, брате. Човек като човек; и ръце му — ръце, и крака му — крака, и глава му — глава... божо лице, па това си е! Ама пак Тошо си е Тошо. Имаше у селото, истина, и други Тошовци, ама като Тошо — не беше ни един Тошо.

Ама ще речете: какъв беше тоя Тошо? Па

ете, харен беше момчето... И вредно беше, и къщовник беше, и мюлчеца си гледаше, а пък що знаеше добиченцата си да гледа! Като упрегнеше ония волове, а они угоени, тимарени... па вървят, вървят, като едни аслане!...

Ете, що да хуля бога... що е право — право; къщовник и половина. Харно, ама кусуръг му е, че е темерутин. Все го гледаш нещо начумерен, нещо кисел като... като зелена мушмула.

Върви Тошо по село, па все надолу гледа, като че му е сво село криво. Срещне те, па опре очи у земи, намъкне капа на очи, като че си му къщата запалил, яли яз си му пробил, яли... кой знае какво зло си му сторил! Срещне ли женско, да прощавате, ете... булка било, мома било, а он намръщи чело, набере ония вежди, па набърчи лице като... като солдашки чизми. Без нищо в ръце не похожда — ни от тук до там: ако не е камшик, а оно ще бъде остен; ако не е остен, а оно некой кол, шу какво и да е, Тошо с голи ръце не ходи. Речеш ли му: „Помагай бог" яли: „Добра среща", а он ще наведе глава като невпрегано юне, па ще натисне остена или колеца у земи, та припука-припука и божем промънка през зъби нещо, ама и ти му нищо не разбираш!

А що беше силовит, що беше як — еш му нема у девет села!... Камик да хване у ръце, и он ще припука. Веднъж натоварил дърва и кара в село. Ама не натоварил, каквото що се товари, ами надвисил камара, като че сено кара. Таман пред Пунчовата ковачница, а оста — „кърpp"! Дойде Пунчо да привърже некоя дъбовина, колко-толко барем до къщи да откара.

— Стоварвай — каже.

— А що?

— Па да подигна колата, та да подвра дървото.

— Йок, не требва — каже.

— Ама не може, човече; докле се не подигне, не мога да наместя колелото.

— Е па ще подипна и така — каже.

И опре гръб над ритлата, подхвана зад гръб с ръце и подипна!

Чуди се Пунчо, чудиме се и ние... бре... дяволска му майка... това не е човек — това е хала!

Веднъж Йото Лалин впрегнал да учи кон у кола. Добиче, знаеш, като добиче... току-що хванато от ергелето, па де, одма у кола. Бре хамове, бре щранкове, бре юзди, бре това, бре онова и оно хелбете... усплахирило се, па като подхване юзда у зъби — па хъргне... та ха̀ бре, та дѐ бре... юри, брате, като бесно през сред село. Наведнъж сво живо, що бе пред колата „пъррр..." като яребици. Не е и шега, брате, да те докачи, ще ти е като у шише... Майке?!... Таман добичето да завърти около поповия кладенец, а Тошо — насрещу. Ни пет, ни шест, па замахне с колеца — „плюуус"! Добичето се сепна, па се поспре, а Тошо — дръж за юздата. Кон рипа, Тошо стиска... па ха̀... ни навам, ни натам! Полек-полек, па миряса добиче, а хълбоците му „туп, туп..." — па кожата му трепери, трепери като лист! Като се поудрами, придоха и други хора, па и Пунчо привърза каишите, па слезе, а у лицето жълт — като смин. „Ех, Тошо, брате... халал ти вера, каже, хвала ти, брате... да ти е жива и здрава ръка".

А Тошо?

Тошо: нищо. Понаведе капа на чело, набърчи вежди и колецът му припука у ръка, па си пойде... ни сбогом — ни алилуя!

Оттогава Тошо стана Тошо!... Хей, дяволска му майка! Кой смее бре да му път мине? Кой смее лакърдия да му рече? Тошо си е сам сайбия на своя табиет... Никой не може да му съди!...

* * *

Село като село... Както всъде, така и тук. Има, брате, и старо, па има и младо. Дойде празник, па ако е благ ден, а оно... що да правят?... Млада кръв, па дай, Пане, кавала. Кавалът свири, а младите, ете́, мъжко било, женско било, залюлят онова кръшно хоро, па де: „зупа-зуп, зупа-зуп“. Ако ли е празникът у пост, а они се пак сбе́рат, ама хоро — йок! Ех, знаеш, малко хрискянлък се намерило още у ръцете, па дай барем, що е останало, да завардиме. Ама младите пак се еглендисват: яли ще се надрипват, яли ще се надфърлят с камъне, яли ще се борят — какво и да е, все е еглендже.

А Тошо? Тошо ни на хоро — ни на еглендже. Те́, по горещниците навърши двайсет и четири години, па и досега ни веднъж, ама баш ни веднъж не си го видел на хоро!

Не да речеш, че Тошо не е християнин, та да не варди празник —варди, брате, и он като всеки кръстен: ни оре у празник, ни сее, ни жъне, ни върше, ни нищо — нищо. Ама ни на хоро ходи, ни с другари се сбира, ни тая вера!...

Истина, работа не работеше, ама пак празен не стоеше. Та жив човек празен стои ли?! Има си Тошо деветдесет и девет за̀лиси, или градината ще прекопа, или овошките ще поизкастри, или на свинете обора ще постъкми, или плета ще потегне, виното или ракията ще преточи, плуга ще посчука, за лопатата и за мотиката нови държала ще направи... какво и да е, за Тошо все има еглендже. Ако дип-дип нищо нема, а той ще влезне в кокошарника, в яхъра... ще измете, ще изрине, ще почисти, ще натовари тора на колата, па — хайде на нивата. Или ще се случи кошерите от пчелите да подреже, или да си приготви кошници за нови роеве, или грах ще лупи, кукуруз ще рони или ще постъкми на майка си разбоя: я ново кросно, я некой скрипец се пукнал, я стъпалките изхабени; или пък чекрък ще ѝ направи, моталки две-три ще ѝ приготви, хурка ще ѝ изреже, па ще я нашари: ръбеста, ръбеста, с резци, с колелца, а на върха сиврия, сиврия като шило!...

Ама ще речете хоро?! Що му е хоро на Тошо?... Не е мечка, та да играе, па и... защо да става сойтерия на хората?... Да се улови в хорото, па друс, друс — сойтерилък! Или ще речете: другари! Що му са дру̀гари? Всека коза за свой крак!...

Тошо такъв, Тошо онакъв, ама чалъшкан беше Тошо: като Тошовата нива — ни една нива у село. Като Тошовото заере — ни едно заере у другите: едро като дренки, па чисто, па се лъска, лъска... да речеш, че е жълтица. От нива, дека друг ще набере една кола — Тошо ще откара три. Ако друг от ливадата събере три кола — Тошо ще

събере седем. Като Тошовата ракия и Тошовото вино нема ни у чорбаджи Геле, баш кнезо. Кога дойдеше търговец да купува, а он най-пешин ще пита за Тошо. Ако другиму шестнайсет пари оката вино, на Тошо — двайсет и три, двайсет и четири. Ако другиму сто и дванадесет пари за ракията, на Тошо — три гроша, три и две, па и три и пет пари. Истина, от баща му, дедо Марин, бог да го прости, остана доста имовина: и лозя, и ниви, и стока, и това, и онова, ама Тошо със своя чалъшканлък направи от парата пет... Хе, колко стари домакини остави Тошо зад гърба си... колко, колко?! Ама ете́, що е?... Това! Да не беше такъв чудноват, па да не странеше от свето... да се посмеша и он с хора... да се поочовечи, да си намери прилика да се поожени, та и на майка му да поотлекне, и он да се подокара нещо — па що́ е реч, и он да свие полъг... да подобрува и женска челяд на неговото имане. А че е време, време е. Било и отскочило. Връстниците му, дума се, до един отвързали каиш от колено; па време е да му тропне и нему кьоравата среда на портата — отдавна е време!...

Тая беше и най-голямата грижа и на стрина Митра — майка му. „Чудим се, казва сирота, що да чиним. Не ми е, каже, за друго, ама те́ на̀, нали гледам? Що е от човека?... Днеска жив и здрав. а утре — туп, па — това си е! Оно като има умирачка на средата, не е ни шега! Да се извърнем утре да затворим очи, на какъв хал ще остане? На чии ръце ще падне?... Нали знам: мъж — мъж, ама и женска страна требва у къщи. Най-пешин: кой ще го опере? Кой ще го закърпи? Кой

това? Кой онова? Та малко ли има работи у една къща, дека чакат само на женски ръце?“

Мисли си стрина Митра, сирота, мисли, па се залише у мисъл, па почне да хортува нещо — ритам те, дяволе — пет през девет... „Чудим се, каже, дали пък нещо некоя магия некой направи, та — да иде у пусти гори — некой сакатлък му нещо стана, да прощаваш... Ех, знаеш, каже, има некои самодиви, па го — там них да ги убие — вържат, па... па може много да се мине, а он да се не усети... Знаеш, всекакво бива... мъжка страна!

А инак нали го гледаш? Момче, като некоя капка, па израсъл, израсъл: като некоя планина. А на силата му еш нема. Па и за ядене да речеш: яде и за трима; като седне на софрата, а ченетата му: — „пук, пук“... като че орехи чупи със зъби! Всичко друго: все наред... Та майка съм му, да прощаваш, от сърцето ми е, дума се, па ако я не знам, оно кой ще го знае?!... Ама тѐ това... що му и на ум не иде за откъде женска страна... да кандише и он да се задоми, па да видим барем едно унуче, па макар било и женско, па тогава да речем и я един път уф... да отдъхнем!“

— Па що да му не думаш, стрино Митро, казвам, що го не накараш да се задоми?

— Па думам! Какво да му не думам!... Тѐ, и оня ден повечеряхме, па така, изтихо, го подберем:

— Тошо.

А он мълчи!

— Чуеш ли, Тошо?

— Хм?

— Ще те питам нещо...

— Е? . . .

— Кога щеш бре, синко, кажем, да ми доведеш отмена в къщи?. . . Нали виждаш?. . . Тѐ, нà, остарела съм. . . па едва смогвам да те гледам! . . . Друго е, кажем, старо, а друго — младо! Що чакаш, синко? Нали знаеш, че животът е като основа на разбой: днес совалка насам, утре совалка натам, па току видиш, че платното се навие! Ако не ти е мило за твоята майка да се порадва на снаха, а оно барем за себе си. . . за твоите грижи. . . Тѐ, утре да се извърнем, а оно нема, дума се, и петелка кой да ти пришие на ризата, та остави всичко друго! . . . А да си млад още за тая работа, да речеш — не си млад! Па и имане дал господ, нà, дума се, къща пълна, препълнена, всичко е божо, па твое, а ти зер един да останеш у къщи като, прости ме, боже, никой никъде?!

А он:

— Ех!

— Ама не е оно баш така, думам, с ех се работа не върши.

— Па що да чиним?

— Па да се ожениш, та какво друго да чиниш?

А он се изчѐрви, изчѐрви, да речеш, боже, прости ме, като че кой знае какво му рекох! Стана, па излезе. Шушна се край яхъра, шушна се край обора, отваря, затваря, клопа, па си простре сѐно под крушата и — там нощува!. . .

* * *

На другия ден Тошо натоварил жито за меливо, упрегнал своите аслани, па хайде на воденица.

Кара, кара, а баш срещу портата на дедо Мирчо воловете спират, като че у дедови Мирчови е воденицата.

Тошо се поизвърна да види що се спреха добичетата, па през тех метна поглед у дедо Мирчовия двор. Ама така си току ненадано!... Пенка, дедовата Мирчова единица, таман залива босилека у градината, па ете, кола се спират, какво да прави — хелбете и она ще погледне. Ама де, кога има да се случи, оно така става!... Погледнала, па видела — Тошо!...

Тошо наведе глава у земи, налупи калпака на чело, па... у лицето червен-червен — божур. Остенът припука у ръцете му, па завърти, та по воловете:

— Дееее, Мурджо... дееее, Сивчо!

Да речете, че е имал навик да бие своите аслани — не! Друг път Тошо не би ги така ударил, па макар и три пъти да му ги платиш, ама сега, не знам какво би, та се това случи. Па асли и добичетата беха криви. Що тражат да се спират, и то къде-къде, та пред дедови Мирчови. Беха отминали колата и поповия кладенец и Тошо, като се сети некак за Пенка... щех да кажа за дедо Мирчо, а он — не знам защо — изповърте остена още веднъж, та „плюуус"! А немаше защо да бие вече добичетата... харно си вървеха, ама на, удари ги и пак им подвикна:

— Дееее, Мурджо, дееее, Сивчо!

Воловете — като волове: посепнат се, па се спуснат тичешком, макар че колата беха пълни. И това се не хареса на Тошо; той им пак извика:

— Тпруу, Мурджо... стоооо, Сивчо!

И добичетата си тръгнаха мирно. Това се случи на Тошо с воловете, ама той и хабер нема, че и на Пенка се случи нещо: божем да полее босилека, а она изсипа цело ведро на тиквите!... Кога виде що е направила, а она се сама на себе си чуди... не може да разбере какво я е снашло, та така да се сбърка. Нито е да се смее — нито е да се ядосва. Донесе друго ведро за босилека и не знам какво, та и́ отлете памето нещо за Тошо... исках да река за Тошовите кола и волове... па, божем, босилека, а оно... това пък ведро се изле на слънчогледа!...

Чуди се Пенка и се мае каква е тая работа: при две ведра, а босилекът пак сух. Не е чиста тая работа. А пък аз ще ви кажа — ама между нас да си остане, — думат хората, що са патили, че кога се погледнат мъжко и женско, а оно много често хващало уроки!...

Стрина Митра — що да прави жената — дошло и́ беля до главата, па требва да му търси колая. Та крива ли е жената? И у грех да влезне, нема що да чини: чедо и́ е — хелбете, че ще търси цер на болката. Майке?! Да имаш едно-едничко чедо, па това, това чедо да е навършило двадесет и четири години, па да е мъжко, па... да не сака да се задомява, па да не идеш ли да се пукнеш от яд и чемер!? Стане стрина Митра, та право при баба Стойна врачката!...

Па тая била, оная била, па почне стрина Митра:

— Бабо Стойно, каже, я така и така... от големо уфке съм при тебе, па виж, сестро, чини, що знаеш, само тоя товар да ми се свали от ду-

шата... Не мога, каже, от кахър и хлеб да ям!... Всичко ми е черно у къщи... на що погледна — все яд и чемер!

Хортува стрина Митра, сирота, хортува, а от очите ѝ на̀: капят, капят! А баба Стойна? Хм, баба Стойна си знае занаята. Бре да знае, че целцеленичък месеца ще свали у двора си, па пак ще набута цаката!...

— Хич ни грижа да ти не е, Митро, хич касъвет да немаш. Ха̀ те пръст засърбело, ха̀ тоя кахър — все едно!... На това барем е колаят от песен по-лесен... срамничето му не се пукнало на момчето, па затова се гледа така свенливо. Това е нищо. Ще ти дам няколко стръка вратика, ще ти дам две китки от срамничето, пет-шест зърна от разпукничето, две главички от обичника, едно коренче оман, па ще превържа възел от враниловата трева, па — това си е! Ще ги ушиеш у възглавницата, на която спи, па иди, беля, у гора!...

* * *

На воденица — като на воденица... Знаеш, паша да си, дума се, пак ще ред да чакаш. Стигне ти Тошо на воденицата, кога там: и Лило Паин, и Зоре Колин, па и Неде Лазков. Стегнали се, знаеш, още отвечер, па ха спали дома, ха на воденицата — все едно. Тошо разпрегне волове, па чека ред. Па и след Тошо дойдоха други. Дойде Кънчо Ватов, дойде Миле Събин, па дойде и Младен Котин. И они разпрегнаха, па и они чекат ред. А Тошо? Тошо си пак Тошо!... Откара воловете

хе-е чак горе на паша, чак у рътлините, под буката. Пасат Тошовите аслани, а Тошо полегнал у тревата, подвил ръце под глава, пааа гледа! Гледа Тошо у небето, гледа слънцето, гледа как трепти, трепти, па му е нещо чудно! Та не му е първина, да речеш, да гледа у слънцето, ама пак нà, като сега друг път не го е сапикасал, баш като че сега му се види по-светло, по-ясно, пò му трепти!... И гората гледа Тошо, а и она му се види по-весела, по-зелена — по-другояче. Па и живините, и они му се виждат сега бамбашка — нещо като диптен-диптен други!... Тé нà, над главата му прелитне некоя божа кравица, а он гледа, па се чуди, като че не е виждал друг път божа кравица? А що е от нея санким? Какво ми ти е чудо божа кравица? Живинка, буболечица, нищо, ама пак нà, нещо му е мило да я гледа, като че му се вижда днеска по-друга, а не божа кравица! Пред него се изпъчили клонищата на един сух орех, а он гледа всичко, па гледа и сухите клонища на ореха. Гледа, гледа, па току: хооп — кацнат два диви гълъба. Ех, знае Тошо що са диви гълъби, виждал е он них и друг път, ама тия като че са по-башка... А гълъбите „гуу, гуу“, па подфъркат от клон на клон, па подскачат, па се ближат с клюнките, боже, да ти е мило да ги гледаш!... Гледа ги Тошо, гледа, па току му щрекне у памето: да е и он гълъб, па да е и Пенка гълъб, па... брецне се наведнъж, като че го оса ужили, па намръщи вежди, набърчи чело, а у лицето — цел божур! До него израсла шипка, а он — ни пет, ни шест — дръпне шипката, та из корен!... А нищо му не е криво дървичето, нищо му не е направило, нито е, да речеш, да го

одраска, ни нищо, ама на̀, изскуба го — ни криво, ни длъжно! . . .

Било, що било — па прошло. Тошовите бръчки на чело се поразкарат, червенината мине, па като че да не е нищо ни било. Лежи Тошо, скрит от гъсталака, а Миле и Младен минават край него, приказват край него, приказват си нещо, приказват, а го и не виждат. Наострил Тошо ухо, па слуша:

— Хе, тебе е колай, мой брайно, лесно е тебе, Миле, да имаш такава севда! . . . Лина чичова Маркова е друго, а Пенка дедова Мирчова е друго! Барем си знаеш, че Лина си е твоя Лина: ти я бегендисваш, тя те бегендисва, лакърдията ви — лакърдия, речи го — у кърпа ви е вързано, па, хелбете, като ти върви по зейтин, оно е колай. . . И татовият син да е на твое место, и он че знае тогава да извика: „хеееей! . . .“ Ама я ела да видиш какво ще правиш на мое место, като пустата Пенка не е като всека мома, а жив дявол, па се метка ту насам, ту натам, като некоя мренка! Ти ѝ́ речеш пет, а она ти заобърне реч за свети Петка, па иди, та я хвани за лакърдия дѐ. А че ми е подгорила душата — подгорила е, това пред тебе нема и да крия. Па и какво да не подгори, брате, като те погледне с ония очи дяволити, дека ѝ́ шават, шават — като че по зейтин се трият! . . . Сега съм сторил ниет. . . дореда на хорото. . .

Слуша Тошо, що Младен приказва, па нещо го задуши в гърлото, таман тука на̀, под кокалчето, па не може плюнката си да погълне. Всичко наведнъж му става криво: и слънцето като че се е

замрежило, па хич не трепти вече; и гората почерна, по-грозна и... гълъбите... иде му да опне сухия орех, па да го изкърти и него из корен, както що изкърти шипката!...

Натовари Тошо колата, впрегна своите аслани, готов да пойде — а не похажда. Миле се изправил край колата, па гледа Тошовите аслани, гледа ги, па им се радва. А Тошо все нещо шушне край колата: ту катраницата привърже, па я пак развърже, за да я притегне на друго место, ту наплат ще почукне, ту жегълът му се види малко крив, па го опне през колено, божем да го оправи, па... току се обърне към Миле:

— Миле!

— Е?

— Хм, що щех да те питам?... Глей какво ми щукна из памет!

Щукнало му!... Къде му е щукнало?... Не му е щукнало, ама така на́ — Тошо!

— Па?

— Рекох да те питам: с колко клюсета ще вършете летос? — Баяги това ще го пита!! Не е, ама на́.

— Па все толкова, нали знаеш? Петте; и кобилата една — та шест.

Пак Тошо се шушна около колата, божем чувалите ненаместени, та ще ги натъкми, и пак така през рамо пита:

— А, Миле.

— Е?

— Това, хъм... рекох да те питам: на хоро ходиш ли?

— Ами? Хелбете!

— А, хъм, това... у неделя ще има ли хоро?

— Ба, хелбете!

Знае и Тошо, че ще има, ама така, пита.

— А ти ще идеш ли у неделя?

— Е па!

— Па и я... — промънка Тошо и замуши оняя волове, като че го с куршум некой подгони. Хем ги мушка, хем сам бега, а да речеш да се обърне да погледне Миле — хич! Тая вера! А че му се искаше да чуе какво ще каже Миле — искаше му се, ама не би се обърнал Тошо, па макар не знам що да е!...

Миле се брецна, като чу, че Тошо се кани на хоро; завърте глава учудено, каза:

— Гле! Гле! — па и това би́!...

Връща се Тошо от воденица, кара през сред село, па като наближи към дедови Мирчови, а он обиколи от другата страна, па се затули зад колата и примуши воловете:

— Дееее, Мурджо! Хаааа, Сивчо!...

Остенът му у ръцете некакво смита; хване го у десната — несгодно, прехване го у левицата — терсене, па се сбърка, па не знае момче къде остен да дене!...

А Пенка да се случи таман на вратнята, па като виде Тошо... щех да река Тошовите кола, а она се залише у вратнята, па се чуди: кога се е свлекла така, та се тътре, като се отваря; гледа я, гледа, па я бутне насам — „тррр“... бутне я натам — „тррр“, па момиче се чуди: що би сега на тая вратня!?...

Дорде Тошо премета у ръце остена, а окото му некак се отдръпне, та у Пенка! Па и Пенка хвана-

ла резата, божем да повдигне вратнята, а оно, пусто око — севне, та право у Тошо!...

През тая нощ Тошо се блъска у съня си все с некакъв остен; ту го префърга у левата, ту го прихване у десната — все му смита, все му терсене, все не знае къде да го дене!...

Па и Пенка некакво баш сън я не хваща чак до некое време. Па и като заспа, а она все у съня се тътре с тая пуста вратня: затвори я божем... сънува, че я подхване за резата, па я повдигне и приклопи — харно приклопи, а току видиш, па се отворила... сама се отворила!...

* * *

У неделя хоро. Стрина Митра наготви гозбица, какво що се готви у благ ден, натъкми софрата, па прикани Тоша на ядене. Яде Тошо, яде божем, ама все му се чини, като че залъците ги фърга през рамо. А под сърцето го нещо чопли, чопли, като че е опасал жаба в пояса си!... Стане от софрата, та на кладенеца. Вземе най-големото ведро, па сипва, па сипва — пълно върховато!... Заврати ръкави, па ще се наведе божем да се мие, па се наведе над ведрото и гледа... у водата гледа. Ама да не мислите, че се огледва; гледа момчето да не би нещо да е напрашена водата! Измие се, очеша се, премени се, па... пак на кладенеца! Пак напълни ведрото. Вода му се пие на момчето, па му скефнало от ведро да пие, па това си е!... Като се напи, а он отри с длан уста, па така попоглади и мустаците си. Ех, намокрили се, па, хелбете, нема да

тръгне с мокри мустаци я! Позаглади Тошо мустаците, па и петелката от ризата нещо като на терсене привързана, та и нея требва да поправи. Привърже наведнъж и пак я развърже, а петелът се изкокорчил пред него, па гледа как се дуздисва Тошо за хоро. Съгледа Тошо петела, па... засрами се... от петела се засрами!... „Хъш брее... не може човек от вас... не може и вода рахат да се напие!...“

Хорото като хоро. Развъртело се, залюлело се, па отишло, та се не видело. Кое играе, а то си гледа играта; кое е мераклия, а оно си гледа мерака — всеки с по нещо залисан, па никой и не съгледа кога се Тошо присламчил при калабалъка.

А Тошо? Тошо си пак Тошо! Нахлупил калпак над очи, свил вежди, намръщил чело, па ту се заслони зад крушата, ту се наведе край плета, божем нещо търси... ту зайде отсам, ту заобиколи оттатък, също като че е нещо крив некому! А ръцете празни... та не може, знаеш, да дойде на хоро с остен у ръце... па, чисто да речеш, смитат му... Да ги подхване на кръст, не уйдисва, да ги тури у цепките — не прилича!... Къде да ги дене?!... Избие го пот, па от челото капе, капе... а да речеш, че е от жегата — не е!...

Младен се хванал до Пенка. Играе Пенка, па току метне око къде Тошо, па се зачерви — на, като кърмъз... Тошо нещо щрецна у сърце, па го върти, па го върти... да речеш, че със сврѫдел го промушват! Гледа у Пенка, па.., чеше се зад тила... чеше се, а не го сърби нищо!... Пак Пенка играе, па пак метне поглед къде Тошо, а Тошо пак се чеше зад тила!...

Пане надува кавала, хорото тропа, всичките весели, а Тошо стои отстрани, па гледа. Ех, не знае Тошо да играе, па... и така му е харно!... Кога — не щеш ли, вража пакост! Дотътра се на хорото Цеко бекрията с неколко пияни другари, па хоп, та у хорото. Мушка се по хорото: ту насам, ту натам — като всеки бекрия... със зор сака да развали хорото! Кому, кому, ама на Младена хич не е до развала!... Майке?!... Таман му намерил цаката да си поиграе до Пенка, па зер Цеко да му развали кефо?... Обрецне се Младен на Цеко: „Море махни се бре, бекрио... иди бестрага оттука!... Що разваляш хорото?!" А Цеко ни пет, ни шест — хоп... подметне крак на Младена, та го съпне. Младен се задържа, ама Цеко се простре — колкото си е дълъг, та пух — на земята!... Рипне Цеко отзѐми, та върху Младена! В един миг сграбчат се Цеко и Младен, па дѐ: само ръце и крака! Хорото се развали, момите пръхнаха като стадо яребично, па се спрат, та гледат отдалеч що става. Цековите другари летят да помагат на Цеко, па и Младеновите — на Младена! Доде да изброиш пет — а на земята цел сноп от хора!... Не можеш да разбереш: ни коя глава чия е, ни кои ръце чии са, ни кои крака кому са. Всичко се измешало, на́, така — на камара! Пищи Младен, сиромахът, отдолу, а не може да се куртулише от беля. Пенка гледа отдалече, гледа уплашено, па току севне око към Тошо. Толко бѝ. Па и какво повече му требва, зер требва тупан да му бият?! Не требва му на Тошо други тупан; Пенкиното око му каза доста!...

Залети се Тошо като сокол между врани, па̂…
па ги разфърга от камарата: един насам, друг натам — също като че прехфърля лубеници от некой куп! Кого пипне, а он, жална му майка, ще му трае за цел месец! Всеки се утрещил, па ха́… ни да шавне, ни да трепне!… Ех, мой брайно, Тошо е Тошо, па… та Пенка го е погледнала!… Измъкне най-отдолу Младена, па го преметне през левото рамо като овча кожа, па го носи накъде село. Та и какво ще го остави там, ще го изпребият ония бекрии! Носи Тошо Младена, а Младен се ококори, па гледа като юнце на нови врата. Съгледа Младен Пенка, а главата му клюмне като на заклан овен, па се изчерви, изчерви, а Пенка така дяволски вдигне поглед от Младена, та на Тошо, па нито и́ е да се смее, нито и́ е да се чуди. Върви Тошо като некой миралаин, па никой му нищо — ни хък!… Хм, та кой смее да му съди нему бре! Дай го тоя майчин син тука да го видиме! Нема, брате, нема! Сал Тошо си е Тошо, а другото — ситнеж… по две, по три у лъжица!

Таман Тошо при къщи, а стрина Митра на вратнята. Чудно и́ е на жената: какво така, та и Тошо излезнал веднъж из къщи през празничен ден! Чуди се, па пита:

— А, Тошо?

— Що е, нане?

— Па къде беше, сине?

— Ех, там, на мегданището!

— На кое мегданище, при хорото ли?

— А-а́!

— Зер на хорото?

— Е па!

— Па игра ли?
— Хм, с кого?!
— Па с момите бре, сине!
— Хъка!
— Е, па що прави там?
— Кой, я ли?
— Па ти, зер!
— Нищо, така... борих се, па ги набих!...

Кръсти се сирота стрина Митра, кръсти, па се чуди: боже, боже, какъв ли срам на моята глава!... Пръв път у хоро, па... да стане резил пред светó!... Ех, не знае, сирота, че Пенка го погледнала!

А Тошо?

Иде у яхъра, па рине, сено сваля на воловете, слама им постила, па все начумерено... нещо бъбре:

— Що ми требва, ама нá... кешки да не съм ходил, като е щело така да стане! И я един път рекох божем... а оно: резилък!... Ех, та що съм крив, она що ме погледна?... Па и ония бекрии що задеват човека? Мене що ми е?... Я... я си нищо!... — Шушне си Тошо и бъбре, а Мурджо от една страна, Сивчо от друга опнали глави, облизват се с езика, млащат, млащат, па гледат: що би това чудо с нихния Тошо, та се толко шушне и бъбре!... Та друг път никога не са го виждали такъв!... Ех, не знаят они, че Пенка го е погледнала!...

* * *

Дойде ред и до жетва и Тошо пожена. Настъпи вършитба и Тошо овърша. Берекетец дал бог коджамити, па требва да се прибере. Ех, знаеш, дойдат по некой път кишовни дни, па не знаеш що може да се случи. . .

Натоварил Тошо пълни кола до ритлите, па кара у къщи берекета. Път един, па зарад Пенка дедова Мирчова зер требва да обикаля чак отвъд селото? Път царски, кому смита? Кара, кара, кога там, Пенка на вратнята. Ех, не е излезла момата максус за него я! И она си гледа работата. Има да си пита нещо Гена Лазковата, па отива да я пита! Па и що му е на Тошо? Нищо! Мина си Тошо от другата страна на колата, примушва воловете: „Дéее, Мурджо, хáа, Сивчо!“ — па си кара момчето, като всеки стопанин! Имот му е, не го е краднал я! . . .

Къде пладнина, а Тошо кара втори кола, па къде ще мине — пак оттам! . . . Хелбете, все тоя път е! . . . Кара Тошо, а Пенка пак там; спрела се, па го чака да отмине, та после да си иде по работа. Зер бива она, мома, път да му мине!? А че е пошла по работа, това се барем знае. . . нищелките им са у кака Гоца, па отива момата да си ги прибере. . . А Тошо? Тошо какво ще прави? . . . Не може да мине като край турски гробища, па да не рече ни „помози бог“! . . . Поздрави я, какво що дал бог, па си отмине момчето, па си нищо! А Пенка? Зер да стои като нема пред човека? . . . Хелбете, като й рече човек „помози бог“, а она

ще му отвърне, па ще си гледа работата; зер и божото име не бива да се прихване?

Привечер, таман слънцето захожда зад виро, а вир зарудел, зарудел, като на млада булка страните. Тошо кара и третите кола. Кара Тошо, кара, а насреща му таман Пенка излиза из вратнята с котленце, пълно с вино! Е, що санким? Занася го момата у какини Гоцини; работила им жената, па що бива да ѝ занесе едно котле вино? Зер с грех? Не е чуждо, бащино ѝ е!

— Добра среща, Пенке — одъпне Тошо, па се изчерви, изчерви, ама нищо... не се вижда — тъмно е!

— Дал бог добро, Тошо!

— А пълна ли е барем срещата, Пенке? — пита Тошо, па вече не го е страх и да се черви...

— Пълна е, Тошо, пълна — пълна, та върховата!

Зер би Пенка излезла с празно на Тошова среща? Майке!... Та не ѝ кукувица изпила мозъка, та да не знае Пенка кога се излиза с пълно и кога с празно!... Пенка е Пенка, ама не е вчерашна!...

— Днес трети път, Пенке, какво се срещаме!

— До три пъти бог помага, Тошо!

— Па ако ми е помогнал, дай да видим... оно, нещо за късмет все ще имаш за мене я!...

— Не знам какво место ще хване, Тошо...

— От харно по-харно, Пенке!

— Е па... знам ли я?

— Знаеш ти, знаеш!... И ти знаеш, па и я знам, Пенке!

Пенка остави котлето наземи, сегна, па свали

китката от челото си и — на Тошо у ръце!... Тошо с една ръка взема китката, а с другата прихване Пенка през кръста... и нещо плесна у мърчината!... Що беше? Нищо — тъмно беше, — мърчина!...

Идете, та питайте Тошо: какво и що стана, та се това случи, а он, ако може да рече „ба“, а я нищо да не знам! Та и какво ще може? Оно кога наближи кьоравата среда, оно си само от себе си иде!... Не Тошо, ами десет пъти да си Тошо, па като ти тропне на портата, а я да те видим, майчин сине, що щеш да правиш, та да не ги отваряш! Море ще ги отвориш и ще подскочиш! Бога ми, ще подскочиш!...

Мурджо и Сивчо си вървят, като че си им е нищо!... Та знаят си они пътьо... Знаяли са си го и по-преди, ама... на́, за бадева ги е мушкал Тошо с остена, вервайте бога, че бамбадева... така си, за тоя, що духа...

* * *

На Митровден стана сватбата, а къде Петровден стрина Митра рече: „Ух!...“ Роди ѝ се унуче, па мъжко, па, брате... цел Тошо... цел-целеничък... да речеш, че сам Тошо се смалил!...

Сирота стрина Митра!.. къде седне, къде стане — все баба Стойна хвали... у девето небе я чак кове! Па и какво да я не хвали, сирота, като от нея виде семселето си... Зер не ѝ вервате?...

ЕДИН СРЕЩУ ТРИМА

Трима на един!?

Хич може ли един човек да доде дохак на трима?... Та хала да е, а не човек, пак мъчно!... Това за верване ли е?

И я не бих го повервал да ми го кажеше друг некой, ама на бае Дило калаузина от село Шипинци не можех да му не повервам. Та на бае Дила не току-така, за бадева, му думаха правия човек! Бае Дило нема да те излъже, па да знае, че и паша би станал с лъжата!... Къде плювне бае Дило, той вече не лиже... къде рече лакърдия, а он на две става, ама лакърдията си не кърши!... Малцина са такива прави хора по земята като бае Дила, редки са те!... По са редки и от белите врани!... Та знам го барем харно!... Не е, да речете, че го хваля само като добър познайник, като свой човек... не е, брате, не е, асли си е бае Дило прав! Такъв си го зная още от млади

години и досега, па такъв си го знаят и всичките селяне и от Шипинци, па и от целата каза.

Веднъж се затекохме с бае Дило у селото Гол тупан. Той беше ходил къде село Бойница, та лъчил кози за чорбаджи Пешо, а я отивах по своя работа, накъде село Грамада, па се срещнахме вечерта у Гол тупан. Бае Дило гостуваше при дедо Къня, баш кнезо, па и я кондисах там. Срещнахме се, па се опитахме за живо и здраво, каквото що е адет, па после приседнахме под големия орех у дедо Кънeвия двор, па го ударихме на ракийка. Женорята притъкмиха и вечерята, па сложиха и софрата под ореха — та хубава летна вечер беше, знаеш, па оная месечина изгрела, па ония звезди се лъснали, да речеш, че е некой джумбуш по небето. У дедови Къньови всекога се е яло и пило бол-бол, ама като тая вечер що ядохме с ищах — друг път не е бивало! . . . Ядеш, брате, ядеш, па отпущиш преждилото от каиша на две-три дупки и пак ядеш . . . да речеш, че и насита нема на нихните гозби! . . . Като се навечеряхме, а ние така, да прощаваш, се попротегнахме, та изпружихме ноги, па се подпрем на възглавниците, а винцето при нас . . . чашка ми е — чашка ти е . . . па го ударихме на мохабет! . . . Тоя каже една, оня каже друга, па — нали знаете: дума дума отваря — оттук, оттам, па се отвори лакърдия и за хайдуци. Дедо Кеньо разбираше от тоя занаят по нещо. . . хайдутувал е у паша Петковото време, па е бил байрактар при войводата, когато се дигна Белоградчишката буна. Дедо Къньо разказа как са хващали Селим бея, на Мехмед бей големановския момчето, па как се било даврандиса-

ло да се брани, ама пак го вързали и го заклали под Солаковия мост.

— Като е приказката за давранмак, нека я да ви кажем една, що видех с тия очи на, па да видите що е юнак — продума бае Дило, па пийна винце, обърса с длан къделчестите си мустаци и подзе така: — Пене Вуйн от Въртоп, нали го познавате!... Та знаете го, ама не можете да се досетите... оня Пене бе, що му думат Боримечка... та един е Пене от Въртоп, що го асли знаят хората!... Хъ-ъ-ъ, за тоя Пене ми е думата. Това беше нещо преди 5—6 години... още не беше се ни оженил... та, асли, хайдуците станаха севеб, че се и ожени Пене; да не беха они, кой знае дали дедо Стоян щеше да даде дъщеря си по Пене, ама они станаха севеб!... Та Пене и досега, като се заприказва некъде нещо за хайдуци, он току ще ви спре, па: „Махни махни, това са ми сватове — каже, — а пред кум и пред сват се вода не гази!“... Дяволит е тоя пусти Пене, сойтария е, па му е всичко на кленза, всичко му на подбишега.

Като стар мющерия, колчем пъти слизах у Въртоп, все при дедо Стояна кондисвах. Има повече от двадесет години, как въртя с него търговия и с кози, и със свине, и с вълна, па, хелбете, там ще кондиша, зер би ме оставил дедо Стоян да отворя чужда врата?!... Стигнем я една вечер у Въртоп. Чини ми се, беше около свети Илия. Разтоварим коня, приберем си джадето с дисагите и с кобурите, па ги отнесем у малата одая, що е до самата вратня у двора. Кога год слизах у дедо-

ви Стоянови, все у тая одая се намествах. Седнахме с дедо Стояна на чардачето пред къщи, па си приказвахме по нашите си, търговски работи. Бех му оставил търговски пари, нещо около хилядо и двеста-триста гроша, па по нещо за них беше теслимил на търговеца вълна, а по нещо беше останало да се докусури с кожи и с кукуруз. Есап-кетаб ... чак до некое време. Преесапихме, що преесапихме, па като дойде време за ядене, сложиха софрата, па се и навечеряхме. Побъбрахме след ядене, що побъбрахме, па като бех много отрошен през деня, а я се прибрах в одаята, да се поразрахатя и да си легна.

Стойна, дедовата Стоянова дъщеря, влезе у одаята да ми изуе цървулите и да ми донесе вода, та да ми измие краката. Истина, че това е адет у всека християнска къща по нашенско, ама мене, право да ви кажа, гюч ми беше да оставям хубавото момиче да се навежда и да си каля ръцете с моите цървули. Адет-адет, пущината, ама и дотам бива ли я? ... Хайде, да е некоя по-стара жена или некоя ратайкиня, ех... иди-дойди; а тук — онова момиче като некоя капка! ... Хубаво, хубаво, бело, па червено, па... истина, селянка, ама чорбаджийска дъщеря, дума се, па какво ще кандишеш на такова да му пружиш ноги, та да те събува и да ги мие? ! ...

Почнах сам да се изувам, а Стойна се наблегнала с рамо до вратата, па гледа как отвивам навущата си.

Нали ти казвам: момиче като едната капка, да я гледаш, па да ѝ се ненагледаш! ... Не беше много висока, ама пък бичимлия у снагата. Косата ѝ

черна като смола, па гъста, па дълга... проточила се, що има реч, чак до петите ѝ! А у снагата пълна, па валчеста, па месеста... като стъпи, а ония меса треперят на нея като каймак връз млеко... Да речеш, че не е расла, а като че е изляна!... Сакън, да си не помисли некой нещо лошо... вера ви казвам, че и през памет не ми е минавало такова нещо!... Та... стар човек съм, знаете, ама на... все, като видиш нещо хубавичко, все му се радваш!...

Да я поканя да седне, та да я погледам, да ѝ се порадвам! — поканил бих я, ама знам си, че нече!... Адет пусти... що да му чиниш?!... Рекох барем да я запитам по нещо, та да я докарам на лакърдия. Що да чина?... И стар да си, все понекога се сетиш за младините си, па се радваш и на спомена си, както що се радва и циганинът на празната бъклица, от която едно време е гълтал до насита!... Човещина, знаеш, па се лъже!...

Обърнах се към Стойна и я питам:

— Вечеря ли вече, Стойно?

— Хъ-ка!

— Зер всеки път така закъсняваш?

— Понекога... кога какво се случи.

— Е па защо закъсневаш?

— Та като има работа, нали требва да се свърши по-пешин!

Хм... що да я питам повече? Що год я запитам, все некакво на пресекнато ти отвръща, като недовлечена къделкия!... Хайде, рекох си, още нещо да я питам:

— Та ти по-пешин така, на старите отреждаш вечеря, па чак после седаш.., а?

— Е, па! . . . Какво другояче?

— А у град знаеш ли какво правят? . . . Там седат и жените, па и момите барабар със старите. . . все на една софра!

Стойна затисна с шъпа устата си и половината си нос, заобърна се накъде стената и почна да се смее със задушен глас! . . . Като я видох, че ѝ досмеша, а я ѝ думам:

— Па знаеш ли още що правят у град? . . . Тук всеко женско целува ръка на мъжете, а пък там, наопаки: мъжете целуват ръка на жените, па и. . . на момите! . . .

Стойна взе да се киска. . . ще се пукне от смех! А я пак подземем:

— Изправил се, хей, коскоджамити мъж. . . мустаци засукал чак до очите, па се навежда пред жените като млада булка пред кум, па. . . току хване на некоя млада жена или на некоя мома ръката. . . а оно ръка ли ми ти е, чудо ли ми ти е? . . . По-малка и от ръката на едно бозайниче. . . и наведе се, па целува ръка!

Стойна затрепера с рамената от кискане! . . . Чудно ѝ се види, смешно ѝ се види, па. . . кой знае. . . може и да не ми верва на думите, ама се много сме! . . .

Пак я подзех:

— А що кажеш, Стойно? . . . Да накарам дедо Стояна да ти намери некой ергенин из град, па. . . така, наместо ти нему. . . он тебе да целува ръка; . . наместо ти нему. . . он тебе да отвива навущата от нозете? . . . А? . . . Кандисала ли би да вземеш такъв мъж?

Я мислех, че Стойна ще я надуе повече смех,

ама се излъгах!... Попогледна ме така, чепурешки, с ония черни очи, сви уста, начумери вежди, па... види се, помислила си е, че ѝ говоря на подбишега, та се пообрецна и ме запита сърдито:

— Щеш ли да си миеш нозете?

— Море... йок!... Какви ноги?... Зер ще кандиша да ми миеш нозете?... Я се махай с тия пусти адете!...

— Е па като е така... сбогом!

Стойна едвам промънкя своето „сбогом" и затърси ония налени рамена, задудня дюшемето от стъпките ѝ и си излезна.

„На ти, враже, помана! — мислим си у себе си... — Що ми требваше да ѝ думам за тоя пусти град, та я разсърдих?!... Кой знае що ще си помисли: ...я кленза... яли пък... ух!... резилък, бога ми, резилък!... По старо време... дърт пергишин — иди, че си загуби акъло, па стани за резил!..."

Много ми беше гюч!... Съблекох се, турих кобурете на чивия, па легнах на одърчето, ама сън — тая вера! Все ми е грижа за Стойниното брецание. Мислим си, ако е помислила нещо... не дай, боже — за лошо, па... с кои очи, врага, ще я погледнем у лицето?!...

Лежах, лежах, ама сънят бега от мене като дявол от темян! Като видех, че нече го бъде това спане, а я станем от одърчето, отворим капака на прозореца, па запалим лулата и се загледах у мърчината, па се замислих, все за тоя пусти град мислех... за него и за Стойна! Ветрецът подухна откъде поляната, та поразхлади у одаята и завея хубавата миризма от сеното по ливадите. Замири-

са оная вратика, оная комоника, оная тинтява мирише на хубаво, мирише — за едната милост!...
Редом наоколо всичко се смирясало. Само конят, слушам го, как хруска сладко-сладко сеното и по некой път издигне глава и пръхне през нос. Или по некой щурец ще го чуеш, че цвърчи своята: „Зрейй, зрейй, зрейй"... — а другош всичко се притаило като мъртво... всичко дреме, всичко се отмаря — всичко спи!

Само я не мога да заспя!...

* * *

По едно време чувам гласове откъде пруста. Седят при огнището и си говорят с тих глас, като че шепнат.

Попристъпих къде вратата и се ослушах:

— Дали нема да ни чуе чужд човек?

— Нема, нема, та... Дило е, вервам, отдавна заспал!

Така отвърна дедо Стоян — по гласа го познах, — па сърце човешко нали е, па те чопли нещо: да чуеш, да разбереш!... Турих око на аралъка от дъските, па гледам да разбера: кой приказва по това време с деда Стояна и защо ли се боят, аджеба, да ги не чуя?... Поизвих врат и доколкото можах да назра през аралъка, видех една стара жена, приседнала на ниското столче срещу деда Стояна. Гледам-гледам, па да видиш, не мога и да я позная — стрина Вълкана, дедовата Стоянова сестра. Състарила се жената, па се понагърбавила, па иди, та я познай.

Отка' умре стрина Мица, Стойнината майка,

Стойна въртеше сама женската работа у къщи, а стрина Вълкана ще я позабиколи сегиз-тогиз, когато смогне жената от свои къщни гайлета: Има си и она цела задруга у къщи, па като беше останала най-стара женска страна у къщи, оно и грижите ѝ беха коджамити.

Стрина Вълкана подбра така, изтихо, деда Стояна:

— Дойдох да ви пообиколя, та да видя що чините... нали знаеш, случило се таман у най-работно време, па и не смогвам денем... па рекох и да те попитам така насаме нещо за Стойна. Знаеш, женска челяд като имаш у къщата си, па като е дорасло за задомяване, оно... нали знаеш... и сватовници почнат да обикалят край порта ти!... Три-четири пъти става как Радойка Събината дохожда да ми хортува за нейния сестриник, за Пене и за Стойна... ако може нещо да се уйдише...

— За кого?... За Пене ли, кажеш?... Йок, йок!... От това тесто нема да стане погача!... Не е мойто чедо за мечкарски ръце!... Не съм печелил я, та дойде да добрува на моето имане Сульо и Пульо!...

— Оно, истина, немотно е момчето... откъм имовината малко късо ще дойде, ама е работно момче... чалъшкан! Па и инак, у пиянлък да е, да го речеш, нещо — не е!Истина, пие, какво що цел свет пие, ама пиян не мож да го видиш!... Па и у хайталък да е, да го речеш — и там не е. Ни се хайтува, ни се с хайти сбира — ни тая вера! А инак е сложно, па мирно, па кротко — като момиче! А що е пък похватлив на работа — еш му нема!... Ако е за оране, а он ще ти изоре бразда

права, права — като че е по конец мерена. Ако е за посев, а он ще ти посее с карар, па като изникне — като едно платно: никъде нема да видиш заостанало разредено, или пък да найдеш некъде нагъстено, както що се среща по многониви! Такъв е и у коситба, такъв е и у жътва, такъв е и у вършитба — и у всичко. Да се паднат тия ръце на некой добър мюлк, море... от едното — пет ще направи; ... къде пипне — злато ще никне, що има една реч!...

— Я да ти кажем ли, Вълкано... може, ако ще, и звездите да сваля от небето с ръцете си, ама нема ли тука да му звека — дедо Стоян почука пояса при кесията си, — он не е за мен!

Асли, дедо Стоян беше аджеиб човек. Инат ли, да го речеш, дик-башлия ли, да го речеш, напрасник ли да го речеш — не знам, ама знам, че беше бамбашка човек! Като се заинати на нещо, море с топ да го биеш, па пак нема да го откачиш. По некои пъти се разсърди за нищо и за никакво, па хока, вика, треска... да речеш, че огън блюва из устата си! А понекога, когато го намериш у кеф, па го подбереш с добром — море и от памук помек стане... тих, кротък, благ — да е кабил душата си да извади, па да ти я подложи у паница само и само да ти угоди!...

Инак беше мераклия човек... табиет-сайбия! У алъшвериша си беше чист като икона: сака — що сака, дава — що дава, ама иле у него немаше! Откъм имовина беше коджамити якичък!... Браница, лозя, ниви, ливади — у деда Стояна болбол! Па и у сермията беше пръв у селото!... Да види у некого иле, ама и за пара било — побес-

нева като вълк!... Всичко, всичко, ама само да те не усети, че искаш да го долантаришеш, да го излъжеш!... За лъжата кайдисва и на нож да удари!...

Стрина Вълкана пак го подбра:

— Санким, ако вземеш некой богатски син за зет, та зер мислиш, че по́ ще улучиш?!... Това е ветър, братко! Богатството е като росата... сега видиш, че влажни́ божем, кога до час — огрее слънцето, изпари я, па — иди я гони по ветровете!... Всеки човек се ражда с късмето си; ако има късмет, оно и сиромахът може да забогатее, ако ли не — ти си имай и царската хазна, па пак, дума се, утре може да останеш гол като пръст! Главата се гледа... кадърните ръце се гледат! Асли, ако питаш за богатство, тия работи са богатството на един човек, а другото е... нали ти казах... ветър: сега е тук, до час го отвеяло хей некъде си!... Па затова и думам, че Пене ще е от харен по-харен за твоята къща. А па и севда има момчето, пък... ако питаш за право... и на Стойна й тегли сърцето по него, па... нали знаеш... кога има севда от двете страни, оно тогава и господ се радва на такива, па им праща и берекет, и всичко!...

— Тц, тц, тц!... Едноман си ме ти мене кандърдисвай!... Я що знам — знам! Не е Пене за моята Стойна, па — толкова ти казвам!... Що ми е санким Пене, та и що ли има?... До вчера е бил солдатин, повъртел пушката, повъртел, па я оставил и си дошел: гол като тупан!... От баща му, знаеш яко харно, че хемен, току-речи, нищо не му е ни останало, па...

Стрина Вълкана го пресече:

— Ако баща му не е оставил, бог да го прости, ти ще му оставиш; па като е вреден, като е чалъшкан, он хем ще заварди, хем ще притури!... Ами я да те питам друго нещо: кажи ми, като и на Стойна ѝ тегли сърцето по Пене, що ще сториш?... Зер ще идеш да препречиш късмето на чедото си?... Зер ще...

Дедо Стоян ѝ пресече лакърдията, па се обрецна:

— Като речем я, че нечем, и она нема да сака!... Я по̀ знам що е харно за нея и що не е! Още утре ще ѝ кажа, че немам кеф да се събира с Пене, ни у стига, ни у среща!... А нему... нему ще му речем само две, па вервам, че ще му стигнат и за двеста!...

— Не е харно, братко, това, що го правиш!... Вервай бога, казвам ти, че не е харно! Където е рекъл господ нещо да се върже, човек не бива да туря там пръст, та да развързва; а ако рече да тури — грех чини!... Ти ме слушай я що ти казвам! И ти знаеш, ама и я знам!... И от хора съм чула, па съм и с очи гледала!... Къде год е било нещо такова — да туря човек пръст на божиите възли, — все е наопаки излезнало;... все се е божият нишан показал!...

Да бех и я имал нает да пращам некого да ме сватува за Стойна, вервайте бога, че от стрина Вълкана по-харен сват не бих улучил!... Реже, брате, ония лакърдии като с бръснач. Истина, че не можи да кандърдише деда Стояна — та и лесно ли се кандърдисва дедо Стоян?... Зер го не знам?... Тавъ не ми е до първина да видя колко

ѐ инат дедо Стоян!... Не можа да го кандърдише, ама колкото му ги издума — стигат му!... Дорде стрина Вълкана и дедо Стоян се бориха около тая работа: да бъде ли, или да не бъде, а Пене — това го чак после научих, по сватбата, — Пене се притаил зад черницата до портата и чека да излезе Стойна, та да се повидят, да си поприказват, да се понарадват, макар и крадешком!... Пене чека Стойна, а Стойна чека стрина Вълкана. Чека я да си пойде, па да зарине огнището, божем че ще да си лега, па... да излезе на портата и да се види с Пене, за когото си знае, мутлак, че я чека при черницата. Свила се сирота Стойна у килерчето зад кацата, свила се да чека кога ще си пойде стрина Вълкана, па притаила дъх и слуша всичко, що си хортуват стрина Вълкана и дедо Стоян. Кога стрина Вълкана почне да хвали Пене и да кандърдисва баща ѝ, а Стойна се зажари у лицето, зажари — да е на видело, била би като божур, а у мрачината само усеща как я обвило жар и по лицето, и по целата снага, па ѝ жежко, жежко, та ще се пукне от жежчава!... Когато пък почне дедо Стоян да се инати, а ней ѝ се чини, че се подровила яма под краката ѝ, па се навъсила: хъ, хъ... току-що не паднала у ямата; а от очите ѝ се ронят, ронят, на́... като прах едри!... Сирота Стойна!...

Дедо Стоян се разпенявил да хока Пене:

— И пушката му, що я е носил у солдатлъка, гола, па и он гол!... Да подложа своето имане на голтаци хора, па да...

Дедо Стоян не издума, що беше зинал да каже. Едно трескане на вратата откъде двора, потърси

целата къща! На прага израснаха, като из земята, троица души, накачени с ятагане, с пищове, с пушки — от главата до петите!... Опнатите им суросинкави беневреци затегнати с пояс под силяхите; абените им минтане и черните им сръбски шубари на главата показваха ачик-ачик какви са тия хора и какъв им е занаятът. С едното изпречване на прага, и опреха пушките си към огнището, па извикаха на дедо Стоян и на стрина Вълкана никой да не смее да шавне от местото си!... Единият от тримата, който се беше поизстъпил по-напред, сочеше един кръвник, като некоя канара!... Да го видиш, па да се смръзнеш на местото си от страх!... Висок, па едър, па плещест, а ония ръце на́, като некои бухалки от пране!... По боя му и по заваления му език, дека заударяше на сръбски, я се сетих, че това е прочутият хайдук Лазо булюкбашията, от Зайчер. Лазо вършуваше по границата със своята тайфа и правеше пакост и на наши, и на сърбе. Казваха хората по селата, че е бил страшен кръвопиец, па затова биле обещале, казват, от судо из град, че ще се дадат пет хиляди гроша сухи пари ономува, който хване Лазо или му занесе главата у град. Ама къде, брате, ще хванеш такава хала?... Майке?!... Нали ти казвам, само да те погледне, и ти ще се смръзнеш на местото си!...

Дорде да се свестя от чудо, дедо Стоян грабна една главня от огнището, па захвана да млати с нея!... Повече не можех да гледам, защото хайдуците нагънаха в пруста, па затулиха с гърба си аралъка между дъските!... Чух само една тупурдия, едно хъркане, едно стенанье, една олелия —

до бога! Некой извика с пресипнал глас: „Хайдуци, хайдуци! . . . Помагайте! . . .“

Я бех цел претърпнал! Досетих се по едно време, че имам кобуре. Дръпнах единия кобур, па полетех към вратата, а некой отзад прозореца, из двора, ми вика: „Пст!“ Я се утрещих! . . . Помислих си, че и оттам налита некой от хайдуците, и се престорих, че не чуя. Един глас от прозореца ме вика: „Бае Дило, бае Дило! . . . Моля ти се, пушката дай. . . дедовата Стоянова пушка, що виси на чивията до одърчето! . . .“ Пене! . . . По гласа го познах. Откачим пушката, та му я дам, па пак се залетех накъде вратата. Кобурът ми у ръката, ама де-де, враже! . . . Ръката ми трепере като брецало по тупан! . . . Пръв път и я разбрах защо са потребни тия пущини, кобурите, та ги мъкне човек със себе си. Право да ви кажа, по́ ме беше страх от моя кобур, отколкото от самите хайдуци! . . . Та как ще вдигна кобура да убия човека, като такова чудо не ми е ишло друг път до глава? ! . . . „Ритам те, враже — мисля си сега. — Напред ли, или назад, па през прозореца, па! . . .“

— Предавайте се бре, хаймани! . . . — извика некой със страшен глас откъде вратата на двора! . . . „А-а-а-а — помислих си, — Пене налете! . . . Що да чина? . . .“ И мене ми се поокопити донекъде сърцето, па нагнем с кобура, отворим вратата, па извикам и я, така из гърло:

— Предавайте се бре, харсъзе! . . .

— Предавайте се, предавайте се! . . .

На прага на външната врата стъпил Пене, па наперил с пушката накъде хайдуците! Единият от хайдуците затиснал на стрина Вълкана устата,

па не й дава ни да писне! Другите двама натиснале дедо Стояна, па го стискат за гушата... да удушат човека!...

Като видоха хайдуците, че са загащени, а они пуснаха дедо Стояна и стрина Вълкана, па единият рапна с ятагана веригата и котелът, що беше покачен на нея, изсипа се върху огъня и го загаси, та стана тъмно като у рог!... Един пищов от страна на хайдуците пукна и огънят му светна накъде външната страна!... Помислих си: отиде Пене сиромахът! Я съм наперил кобура накъде тавана, па едноман викам из гърло: „Предавайте се, предавайте се!..." Та баш и да саках да стрелям у некого от хайдуците пак не можех: знам ли я у мрачината кого ще улуча?!...

Като загасиха жарта, а хайдуците се спуснаха накъде външната врата, ама Пене излезе по майстор!... Усетил он с време какво са кроиле хайдуците, като загасиха огъня, па подпрел яко чивията, подпрел с пън вратата, па завратил ръкаве и ги чака със секирата у ръка!

Пак се вдигна у мрачината една тупурдия, един вик, едно стенание, на, цела мотолевица!... Пукнаха още два пищова, па току чух, че секирата рапна: веднъж, дваж, трижь... като кога бие у месо, и гласове, пресипнале от болка, едвам стенят: „Ох! ох! ох!"

Пукотът на пищовете, викът, гюрултията събудиле комшиите, па долетеха хора, па обиколиха къщата и побутнаха да отворят вратата, а вратата затворени!...

— Ей, живи ли сте бре, що стана? — питат хората отвън.

— Свещ донесете отнекъде — отвърна Пене и пристъпи към вратата, та отбутна пъна, извади чивията и отвори.

Донесоха отвън и свещи.

Като разсветиха в пруста, а оно край огнището подлело кръв, като кога заколят некой шопар! Единият от хайдуците рапнат през главата, та се пренел! Другият ударен по рамото и по крака, па се свил от болки на кюлче в едно кьоше и едноман пъшка: „Ох, ох!...“ Третият, Лазо, ударен у левата плешка и у бутовете, превил се до стената и гледа кръвнишки, да речеш, че с погледа си сака да те удави. Пене, щом го виде, че гледа така кръвнишки, а он откачи сиджимката от чивията до полицата и тръгна накъде Лазо, та да го върже. Хапансъз Лазо извади из пояса си единият пищов, що му беше останал, па дорде да се усетиме що ще прави, а той го напери накъде Пене и у същия миг гръмна! Куршумът проби шапката на Пене и се забоде у тавана! Пене се поизбърна, та ни изгледа засмено, па изгледа и Лазо и му каза:

— Я бих те научил тебе как се стреля, ама... по ми е кеф да те видя покачен на въжето, да се посушиш малко като пастърма!... А за да ти не дойде вече на памет кеф за такива шеги като тая, с оня куршум, я ще ти вържа ръцете, па ако щеш, мож да стреляш с очите си, колкото ти душата сака.

Доде това думаше Пене, той подхвана отзад Лазовите ръце, изви ги, па ги притегна със сиджимката за два кефа наши и за три яда на Лазо. Помъчи се Лазо пак да се опре, пак да се даврандише, ама

ела че тия пусти Пеневи ръце излезоха по-яки от Лазовите, па му ги изви и ги притегна!...

Нали ви казвам, хора... я съм виждал юнак човек, джесаретлия човек... я съм виждал сила, ама... ама като това пустото Пенево чудо — ни съм виждал, ни съм слушал! Хала бре, хала... хала — ти казвам, а не човек!...

Дедо Стоян и стрина Вълкана се свиле у кьошето, па избулиле от страхове очи и се утрещиле, па не могат и на себе си да додат!... Приближиха при них хората, па ги питат: «Какво би? Що би?...» А они преглъщат плюнката си, преглъщат... да речеш, че им заседнало яйце у гърлото, па не могат и дума да продумат!

Селянете повдигнаха ранените хайдуци, па поведоха и Лазо да го водят у кметската къща. Таман да пойдат из вратата, а на прага изникнаха кметът и селският стражар.

Като ги видох, а я си помислих: „Те това е баш дека му думат: „По деня му посфора“!...“ Па, асли, ако питате, и срамота е!... Ако е требвало да дохождат, та не можиха ли барем навреме да дойдат, ами се влачат като баби на готово дете?!...

Хайдуците ги отмъкнаха, па и свето, що се бе събрал, пойде да си се разотива. Всеки един ще попогледа разкъсания и одраскания Пене, па ще метне око накъде кървавата локва, а по некой и ще завърти налево глава, като кога се чуди, па ще продума: «Халал ти вера бре, Пене!... Ама па ръце... весела му майка!... Където пипнат, нишан оставят!... По нишана ще познаеш и ръцете!...»

Стойна беше улучила сгода у мрачината, та се измъкнала из килерчето, па ту тук, ту там, все се

навърта около старите, а у лицето бледна, бледна — като стена! Подхвърли така, крадешком, око накъде Пене, па пак се сепне, та наведе трепки и се загледа у земи! Та кой знае, сирота, що й е било на сърцето... кой знае що ли е имала да му рече на Пене, ама... зер пред них бива!... Майке?... Та зер Стойна не знае що е у ред и прилика и що не е?...

Дорде се поокопитят къшните, дорде да дойдат на себе си, Пене се повърте още низ къщи, насам-натам! Ту локвата засипа с пепел, ту секирата прибра на местото откъдето я беше взел, ту оня големия пън изнесе, с който беше подпирал вратата, па... като виде, че за него нема вече работа, а он тръгна да си пойде, промънкя едно „сбогом“, па пипна вратата да я отвори. Ни искаше да чека да му засолят оранените места със стърготини от каиш и паужина, ни да му замият кръвта, ни — тая вера!...

Таман Пене хвана вратата, а дедо Стоян изпъшка, като кога че се откърти некоя буца лед от сърцето му. Изпъшка дедо Стоян, повика Пене по име, па пристъпи накъде него и му продума:

— Пене, сине... хвала ти, чедо, че ми избави имането и живота!... Я съм много грешил... ех, знаеш, като секи човек... ама сега ми се отвориха очите!... Сега виждам ачик-ачик, че това е божи нишан!... От него е пратен да ми отвори очите, та да видя и да разбера! Не е у ред я да ти думам... не е по адето ни я да ти кажа очеш ли... Ама едно е, което и бог сака, па и мене ми е по сърцето... ако сакаш, за син да те взема... като мое чедо, като рождено да ми си!... Очеш ли?...

Пене пристъпи при деда Стояна, наведе се, та му целуна ръка, а дедо Стоян го прегърна, па го целуна по челото. Целуна го дедо Стоян, па се обърна към стрина Вълкана и ѝ рече:

— Кандисах!... Иди сега па ти при Радойка Събината, па ѝ кажи, че я го кабулим!...

Стойна беше бледна, ама завчас почервене като кърмъз; а нещо у гърдите ѝ, таман тука на́, под левата гърда тупа, тупа, тупа!... Очите ѝ се оросиха, ама тия сълзи не беха от ония, горчивите, они беха също такива сълзи, както що избиват и из детинските очи, когато са им дали некоя играчка, за която са ревали по цел ден!... Такива сълзи ни палят, ни лютят на окото, а само го блажят, само го правят по меко, по-бистро, по-весело!... Ех, пусти весели очи Стойнини!...

Това беше къде свети Илия, а около Петковден стана сватбата на Пене и на Стойна!... Ех, весела им майка!... Ама па сватба ли беше! Наяло се е и кое цела година не се е наяждало!... Напило се е и кое през живота си не се е напивало!... Па хоро, па джумбуш, па веселба, веселба... до бога!

Оттогава са се изминале шест-седем години, ама дедо Стоян хич се не кае що е направил. Позастаре, знаеш, човек на години, понатежа, па не го е за у никаква работа, нало таман сега да седне, що има реч, па сал кефа да си гледа! Та и що да си не гледа кефо санким, зер го е касавет за нещо?... Всичко му върви като по вода — от харно на похарно! Развеял ми ти, Пене, ония вредни ръце, па като завъртел оная работа... море със злато да

го мериш, така на́, на везнето, па пак му не мож намери цената.

— А Стойна?

— Ех, весела ѝ радост!. . . От хубава, по-хубава; от вредна, по-вредна! Засукала ония ръкаве, подпретнала ония скутове, па като замеси оня хлеб. . . хем меси, хем пее, а ония меса на нея треперят, треперят, като каймак връз млеко! Като рече «Пене», устата ѝ се лепят, като че да са с мед намазани! . . . Питам я по-лани, така на шега: „Помниш ли, кажем, Стойно, кога ти думах да се ожениш за некого из град?» А она: «Десет гражданина, каже, пред моя Пене са и за една пара скъпи!. . . Нека си гражданете целуват ръцете на техните жени, ама я чем си, каже, пак да целувам ръцете на моя Пене! Та и гражданките, да би имали мъжето им такива вредни ръце, каже, и они би ги целувале, ама види се, че не са за работа, та затова е у них наопаки тая работа!. . .»

Лани ме викаха на четвърто кръщене у дедови Стоянови. Четири деца им хариза господ на Пене и на Стойна: едно момиче и три момчета!. . . Да им са живи и здрави, ама са едни дечица хубави, хубави, като некои ангелчета. . . да ги гледаш, па да им се не нарадваш!

* * *

Та така станаха хайдуците севеб, та се вземаха Пене и Стойна. Да не беха налетеле оная вечер у дедови Стоянови, ни Стойна щеше да бъде Пенина, ни Пене щеше да вземе петте хиляди гроша сухи

пари за главата на Лазо булюкбашията, нито пък Лазо щеше да се развейва на въжето! Ама оно, кога има да бъде — така става!... Като има да ти дойде, оно ще ти дойде и от невидено место!...

Така завърши бае Дило своя разказ, па добави: «Всичко, що ти разказах, е така истина, както що е истина, че ти и я хортуваме у тоя миг!... Сербез, сербез можеш, каже, и на други хора да го разкажеш, па ако сакаш, можеш и на книга да го пишеш!»

Хвала му на бае Дило!... Както виждате, писах го на книга.

РАДА

Разказ из живота на една българска задруга

Ако нещо ви се случи да ви нанесе път накъде селото Щърковци, а вие само питайте за къщата на дедо Дичовата задруга. Или по-добре хич и не питайте — и сами ще я познаете. Та и що да питате та да ви се изсмее всеки у очи, да рече: те, и това ми ти е човек, па още не знае ни задругата на дедо Дичо!. . .

Щом наближиш край селото, а ти ще се спуснеш низ баирчинката, ще оставиш надесно хаджи Исмаиловата воденица с ливадето, ще отминеш лъката на дедо Цено Топуза, ще скривиш наляво покрай орешака и ще опреш на Солаковата чешма с трите шопура. Щеш не щеш, и цар да си, пак при тая чешма ще спреш. Ако си жаден, напий се; вода като една сълза, колкото пиеш, толкова повече ищах отваря. Не си жаден, тогава ще напоиш добичето: грях е да минеш покрай такава вода, а да го не напоиш. От Солаковата чешма право — като по конец, — та у Щърковци. Сега, като вла-

зяш у село, гледай къде има най-високо дърво и там се спри. Високото дърво — един голем ясен — е току до портата в двора на дедо Дичови. На един сух клин на дървото, колко с ръка да дохванеш, виси една жълтункева пинта, прикачена на вржв. Тая пинта събира около 250 до 300 драма ракия. Кога и да минеш покрай дедови Дичови — зиме било, лете било, — пинтата е все пълна с два пъти припечена ракия от дедо Дичов максул. Минеш ли оттам, спреш се, откачиш пинтата, прекръстиш се и „кло-кло-кло", колкото ти душа сака, пак я закачиш на клина; изтриеш си уста, па сбогом — със здраве! Така е било, откак си се знае дедо Дичовата задруга, па така си е и сега.

Ако си се наканил максус за у дедо Дичови, па са хаберлии, че ще им кондишеш на гости, а оно... махни, брате, махни, от икрам не знаеш ни къде да се денеш! Един от задругата ще те чака чак при Солаковата чешма, едната снаха ще те посрещне на портата, другата ще разпъжда у двора кучетата, да не би нещо да се спуснат на тебе — ех, знаеш, живина, па знае ли на кого да лае и на кого да не лае? Третата снаха ще те преведе през сливака, четвъртата ще те причака на прага при къщата, петата ще ти прихване от тебе: я агърлък, я дреха, я що ли да имаш у ръце, а шестата ще стои да те чака да пружиш ноги, та да ти изуе цървулите, да отвие навущата, каквото що си е ред и прилика. Срещат те, нали ти казвам, като че си стари сват — весела ти майка — икрам, икрам — море да е кабил на ръце да те носят!...

Каквото и да ви разказвам, все е нищо! Та може ли да се разкаже? Требва да видиш, па да

поверваш, а лакърдията е вятър — казвам ви: вятър!... Къщата у дедови Дичови захваща със сливака, с бостана, с кошевите, със сайвантите, с яхърите, със свинарниците, най-малко двадесет дюлюма земя, цела казарма! От това башка имат земя: до хиляда и петстотин дюлюма ниви, четиристотин до четиристотин и петдесет дюлюма ливади, а от них само лъка до двеста дюлюма; двесте и петдесет дюлюма бранище, двадесет и две хиляди кютюка лозе; две воденици — едната с три, а другата с пет камъка... нали ви казвам: не е, да речеш, имовина, каквото що има имовини, ами цела мошия. А пък добиченца, да им са живи — да гледаш, па да им се не нарадваш! Четиринадесет чифта волове, ама волове, ви казвам, на, като аслане; двадесет — двадесет и пет глав крави, тридесет-четиридесет телци и юнци, четири-петстотин брави овце, три-четиристотин брави козици, сто и петдесет до двеста брави свине, четиридесет-петдесет кошера пчели, а пък кокошки, мисирки, гъски и патици — них и не броят; та и кой ще седне да ти брои такава живина!...

И всичко у дедо Дичови пълно, всичко берекетлия, на, тече им като из ръкав, па вредни, па весели, па всеко тича на работа, всекоради — да ти е мило и драго да гледаш дедовата Дичовата задруга, па да видиш що е божа благословия, халал им вера!

Ама па челяд що е господ наспорил? Махни, брате, махни! Четиридесет и осем души глави у къщи. Тридесет мъжки и осемнадесет женски. Дванадесет снахи приведени, десет моми изведени из къщи; седем души у солдати, да послугуват и на

царщината. А пък деца — деца... по шест-седем пъти всека година има кръщавки у дедови Дичови! Е, оно така е!... Господ кога дава, а он те и не пита ни от кое си село, ни чий си син... дава си, па си мълчи!

Дедо Дичо е глава на задругата, па още преди три години беше навършил осемдесетата година. Баба Стана, снаха му от по-стария брат Лазар, бог да го прости, беше втора по старейството у къщи и глава на женската челяд. Чичо Тасо, пръв син на дедо Дичо, а трети у задругата. Чичо Тасо хемен наближил шестдесетата година и полани ожени унука от дъщеря, лани ожени Първан, унук от сина му Дино, а сега иде ред да ожени Лило, унук от втория му син Къно.

Дедо Дичо е, истина, най-стара глава у къщи, ама за всичко по-пешин ще се допита до баба Стана, па и с чичо Тасо ще размени по некоя лакърдия, па чак тогава ще буюрдисва, щото е за буюрдисване. Не е, да речеш, че он и сам не знае или не може, ама така на́, редът си му е такъв; па и по-харно е, каже, два акъла от един, а три е още по-харно и от два!... Дойде, да го речем, та се запродава некое парче нива или ливада близо до нихната имовина, а дедо Дичо ще рече: „Какво мислиш, снахо Стано, да го купиме ли? Ете́, толко и толко е излезло на цена, па е у комшилък, па, мислим: по́ си е харно да прошириме нашето. Те́ на́, господ ни е наспорил, па се намножаваме, па мислим, нека се найде повечко, па ще дотребва, а?... Колко за купило, етѐ, дал бог, па има с що... та рекох да те питам, знаеш, да чуем и твоята..."

А баба Стана ще отвърне: „Е, па ти знаеш, брай-

но, ти си мъжка страна у къщи най-стар, па каквото ти речеш, оно ще е и харно." Баба Стана стои от десна страна на дедо Дичо. Като попита нея, а он се обърне откъм левата, па рече на чичо Тасо: „Я мислим, че е харно да я купиме, а... ти що ще кажеш, синко?" Чичо Тасо току ще се посвие малко, ще пипне с пръстите от десницата ноктите на левата си ръка, като че ги глади, ще понаведе малко надесно глава и кротко, смирено ще подигне отдолу нагоре очи накъде дедо Дичо и ще отвърне: „Е, па харно е, тате... и я така мислим, каквото ти думаш... да я купиме, па ще накарам Драгана още тая есен да я изоре, па да посееме малко от червенката. Нивата е харна... не е, да речеш, ни много клисава, ама не е ни сипка... таман за работа"...

И така за всичко, каквото и да требва да се допитва, до тримата, ще се допитва, па какво они рекат — това е речено; какво они отсекат — това е отсечено.

Седа ли си на софра, най-напред ще седне дедо Дичо, а една от снахите ще му подложи възглавничка, та да го не убива, да му е меко — ех, знаеш, стар човек е, па у стар човек и кокалите са по-твърди, не са така жилави, като у младо. До дедо Дичо, отдесно, после ще седне баба Стана, па чак след нея ще седне отлево чичо Тасо. Като седнат тримата, тогава ще наседат другите мъже — все поред, по години. Жените, момчурлячетата, па и тия, що са веч навили каиш над колено, както и дечурлигата, никой от тех не седа на същата софра. Они се седат башка, чак като приредят софрата на старите и на мъжете. По некой път само

приседва й стрина Първа, стопанката на чичо Тасо, ама и това редко-редко. Та и какво ще приседва, като требва да нагледва снахите как готвят край огнището, как редят, как носят яденето и всичко, що е работа на снахите да вършат. Ама па и ред ли имаше у дедо Дичови, боже, боже, да речеш, че е като у черква. Ако е работа мъжка, мъжете ще ги нареди чичо Тасо, ако ли е женска, жените ще ги нареди стрина Първа. Ще дойде чичо Тасо така, отвечер още, преди вечеря, па ще ги събере под крушата или край сайванлъка, па почне: „Етѐ, я приказвах с тато, па рекохме: ти, Първане, да идеш с Дойчина и с Цено утре на голямата нива, край бранището, с три плуга и с шест чифта волове да изорете за угар. А ти, Тошо, с Камена ще идете да оправите водите на горната лъка; а ти, Йоване, със Стоила ще впрегнете четири кола и ще докарате дърва от бранището; Йото ще иде на горната воденица да смеле 2—3 чувала бра́шно, да понагледа воденичарина и да види дали държи язът; а Младен ще иде у града да занесе вергията и да пита чорбаджи Цеко кога да му лъчиме козите. Лило ще остане при мене да подрежеме ко̀шарите, да извадиме пълните пити и да попрочистиме. Кому беше ред тая вечер при добичетата? Тебе, чини ми се, Камене, нали тебе? Ха, харно! Ще гледаш да подложиш повечко сенце на воловците, че утре ще идат на работа, а на кравите да забъркаш по-водна кърма — телци, доят, па и млеко ще требва повечко!...“ И така, един по един, всеки знае що има да прави на утрото, па си е всеки рахат, па си е харно!

Па и стрина Първа е турила на ред женската

челяд: Тота Каменица ще готви една неделя, Вълкана Дойчиновица ще пере, Савка Йотова ще меси хлеб, Вала Йовановица ще гледа дечурлигата, Пена Стойчева ще разчупи тикви на свинете, ще прегледа курниците, ще събере яйцата от полозите, ще насади некоя от кокошките, която се е разклопала, ще прекопа бостана и ще направи нови лехи за арпаджик. Стоянка Първаница ще кърпи и заплита, а Кунка Ценова ще служи около мъжете, ще почисти по къщи и ще прегледва други къщни работи. Другите жени ще тъкат, ще предат, ще белят платно на реката, ще топят конопе у вода, ще навиват основа и друго таково, що чака на женски ръце у къщи. Другата неделя втората земе на първата работата, третата на втората и така се меняват, та хем да им не омръзне все едно и също, хем никоя да се не оплаче, че върши най-тежката работа. Женска челяд е, гледаш, ама като се нареди работата, па си всеко подемне товара на гърба, а оно върви, като че с масло намазан, не скърца: ни насам, ни натам!

Ама па и спори ли им работата, спори! Ако е за оране — у дедови Дичови е най-рано изорано; ако е за жънене — у дедови Дичови е най-рано пожънато; така и за посев, и за вършитба, така и за коситба, така и за всичко. Па голема имовина божем, а гледаш, и сечива наспорил господ, всичко, що им требва: и плугове най-харни и бол, и брани, и кола, и лопати, и търнокопи, и коси, и сърпове, и всичко — всичко... за нищо не са, да речеш, ихтияч или да се намерят у нужда, та да пойдат да търсят назаем по комшиите... йок, йок, дедови Дичови дават назаем, ама не земат!...

Па и така, да речеш, за откъм чест санким като дедовата Дичова задруга нема друга. Ни едно от мъжката челяд досега не се е посрамило, сполай на бога, в нищо, ама баш в нищо. Отка́ си е задругата, па и досега никой от Дичови не е КраДнал, не е убивал, не се е напивал... йок, йок. Дичовци са Дичовци, па къде рекат лакърдия, а она се надве не чупи, къде плювнат — а они не лижат — никой от них не е турил досега лице под нога, никой не се е посрамил, па макар било за една аспра работа или за хиляди. Па и откъм женска страна, що-годе е изведено из Дичовата къща или уведено у нея — всека е с хърз била, па всека е с хърз и остала. Това, да чуеш нещо... шуш-муш за некоя мома или снаха от Дичовци... йок, брате... чак до Стамбул да питаш, па никой не може да ти рече ни гък за откъм тая страна!... Що е хърз, хърз, па всите са честни, па почтени, па — ни тая вера, ни спаси, господи!... Казвам ви, що е право — право!... Ете́, човек може, що е рекъл некой, криво да седи, ама не бива и криво да хо̀ртува; а пък колко за откъм Дичовци, това би било и грех — чист грех!...

У Дичовата задруга всеко едно на друго блага дума ще каже, едно на друго икрам гледа, младо на старо лакърдия не отвръща, женско на мъжко път не минава, едно друго у всичко отменява, едно за друго мре! Па весели, весели, боже, сполай ти, да им се ненагледаш! Ако е женско, па младо, а оно хем работи, хем пее; ако ли е мъжко, а оно хем оре или жъне, или върше, или коси, хем подсвирква, а некои о̀т них, що ходят с овцете, без кавал не похождат ни до прага. Па и що са кавал-

джии, хеле пък Лило... махни, брате, махни!... Като го надуе пущината, а оно, не да речеш, че свири, ами като че ще ти продума!

Пред старите, хелбете, като пред всеко старо, всеки е мирен, всеки тих, като у некое школьо пред даскала; ама като останат насаме: весели, весели, па шеги, па песни, па живот, на́, топят се, да речеш, като масло на хлеб... Па и старите, знаят си, че пред них не бива, па се и посвият малко настрана, божем да не видят, та да са си рахат и да се веселят младите, па и мъжете да изпушат на техна́ някоя лула тютюн. У дедо Дичовата задруга още ни едно мъжко не е запалило лула пред дедо Дичо или пред баба Стана. И сам чичо Тасо, етѐ, унуки жени, дума се, ама досега, пази́, боже, да тури у уста лула пред баща си! Майке?! Първа глава е това у задругата, не е шега, па ако пред него не се пази икрам, оно пред кого другиго ще се пази? Ама и другите мъже пред чичо Тасо не палят лула; а така, кога останат насаме... насаме е друга работа!

* * *

Видели ли сте сухо дърво... тѐ, на́, кютюк? Хей на́, коскоджамити дънер, па сух, без клонки, без листя; така на́, стърчи гол, а отдолу, откъде корена, покарал филиз, едно-едничко филизче, па зелено, па клончесто, па хубаво — колко го гледаш, по́ му се радваш! При сухия дънер ти изглежда от колко е хубаво още по-хубаво. Тѐ на́, такъв дънер беше дедо Цѐно Топуза и такъв филиз беше него-

вата унука — Радка. От целото дедово Ценово семселе беше останал само той и унуката му. Ех, божа́ работа! У негови ръце е всичко, па що сака, това прави! Днеска рече: така — така! Утре друго — друго! Нали си човек слаб, па що му можеш? Нищо... Хелбете нищо! Привиеш врат, наведеш глава, па́ си траеш, оно защо са рекли хората: божа́ работа! Санким не е у ръцете на човека, а у ръцете на оня, там горе, па като е рекъл така, а оно така че е!... Наведеш глава, свиеш сърце, па пак речеш: боже, сполай ти; какво ти кажеш, това ще бъде! Речеш, речеш, нема що! И баш да не сакаш да речеш, а оно си се само знае, че си е така!

Беше дошла преди години морилка у село. Чума ли би, холера ли би, какво би да би — един бог само си знае, па мори́, па мори́, та́ етѐ, нали ви казвам: у дедови Ценови от двадесет души само два остави — дънера и филиза; кусура всичко отвлече там, откъдето досега още никой не се е върнал. Жали дедо Цено, жали, би се, трепа се, па най-после и он преви́ врат — кандиса́!

Мъжка челяд расте под камък, а женска — под кал! Вера ви казвам, че под кал! Докато да се обърнеш насам-натам, а оно се изтеглило нагоре като... като шавор у блато. Божем го гледаш дете, а оно, да прощаваш, довтасало и за женитба.

Така и Радка, дедова Ценова! Пощо̀ изреди морилката у къщата им, а оно остана на́, таковко — една мръвка месо! Докато дедо Цено се ухкаше и кюхкаше със своите дертове и чемере, а от оная мръвка месо се изпружи — коскоджамити мома!

Не с капа, ами и с торба да завъртиш да я удариш — пак нема да се поклати.

Хич и да ви не казвам, вие и сами требва да се сещате, че подир толкова кахъри дедо Цено гледаше на Радка като на писано яйце! Пазеше я като капка на длан... и прах не би оставил да падне на нея. Гали дедо Цено Радка днес, гали я утре: днес едно по кефа на Радка, утре — друго, докато Радка стана, боже, опази, галена, та прегалена! Що помисли Радка — това требва да се изпълни, що посака Радка — това да го има; що рече Радка — това требва да стане! У целото село другояче ѝ не викаха, а само: „Галената Радка".

Истина, че дедо Цено Топуза беше зенгинин човек: и пари — пари, и имане — имане, и стока — стока, имаше откъде да харчи, имаше с що да уйдише на Радкините кефове и мераци! Имаше, па и не жалеше човекът! Та що и да жали парите? Зер Радка не беше неговата единица — едничкият филиз на дънера?! За кого санким за другиго ще прави отсега натам сермия! ... Всичко, що има, всичко е божо̀, па Радкино! Дете е, па е свое, па му е мило, па си мисли: ако другите не са били късметлии да добруват с неговото имане, нека барем Радка. И наистина, Радка добрува, та чудо прави! Беше станала една Радка у селото! Коя най-пременена — Радка; коя с най-шарен сукман — Радка; коя да има три сърмени кенаре на елечето — Радка; коя да има сукнено кожухче, подплатено с лисичина — Радка; коя да носи чак из град правени обуща — Радка! Другите моми оплитат косите си с мънистца: синки, белки, червенки, по за двадесет пари, и сам-там по некоя сребърна

пара, а Радка — все с черек рубийчета, що са по пет и руп едната!

Ама па и мома ли беше пустата Рада? Махни, махни... не е да речеш мома като мома, ами мома и половина! Израсла, израсла — тънка, висока, като тополка, па ония ръце пълни, па бели, като че са с млеко налени, па ония вежди — вежди, ех, пиявици. Бога ми, пиявици! А пък що очи имаше, ех, брате, севат, севат, като у невестулка. Така, дойде, та те поизгледа изпод трепки, некакво дяволски, ама така дяволски, море на кон да си, пак ще ти се премрежи на очите и от кон ще паднеш!

Страшни очи, вера ви казвам: страшни! Тѐ, на вас лъжа, на мене истина, ама я не бих смеял да я погледна право у о̀чи — не смеем, па това си е! Я не смеем, ама Лило, дедо Дичовият правнук, беше им некак навикнал, па си я гледа, брате, па си му нищо! Оно не е баш, да речеш, хич нищо: и нему му потрепва о̀ко, като севне накъде него, ама пак даяндисваше, вера, даяндисваше!

Лило—Лило, ама всеки ли е като Лило? Ех, весела му майка, момък, момък, та еш му не можеш намери! Висок, па тънък у кръста, па плещест, па ония бузи: да го плеснеш от едната страна, а он ще се пукне от другата. Мустаците му едвам поникнали, колкото на едно патенце пухът, кога се излупи из яйцето. Та млад е, още нема ни цели десет месеца, откак е завил каиш над колено. Млад, ама на̀!... Не се бои от Радкиното око, даяндисва му!

Една събота ... чакай да се сетя: кога беше? Ха̀, спомних си, през горещниците беше. Та вечерта у тая събота беше една чудна вечер! Нанизали

се ония звезди, като некои джаваире, като че ги е изсипал некой, па рекъл: на́, безценни ка̀мъне, избирайте си, които харесате — па светкат, светкат, да речеш, че шават! Месечината, като рог от двегодишно юне̇, свила се между звездите, па се лъска, като че е от сребро. На едната страна се разпилела „Кумовата слама“, па свети като незасипана жарава! Па „Мечката“, па „Ралицата“, па всичко на небето букнало, та свети, свети, трепти, трепти, като че кой знае какъв джумбуш става по това небе!

Радка се изправила до сливата, а Лило се подпрел с рамо до дървото, турил чело на длан, прехвърлил левата нога през десната, па гледа: ту у Радкините очи, ту у звездите, като че иска да измери кое по́ свети: дали Радкините очи, или звездите. Радка хванала едно от шиветата на своята дълга, черна като смола и лъскава като свила коса, па я навива с десницата около показалеца на левата си ръка; навива и развива косата си и все у̀ земи гледа! У земи гледа, ама некакво дяволски посвила уста, като на смех. Не е, да речеш, че се смее, ама така некакво, знам ли я какво да го река? Некакво, като че на некоя дяволия мисли... Ех, Радка... та целата е жив дявол, какво нема да мисли на дяволии, майке!?...

Лило премести десния крак върху левия, допре длан зад левото ухо, въздъхна издън сърце и душа:

— Ох, Радо, Радо, изтопи ми душата като восък у тиган, па съм се слисал, па и я не знам що да чиня!

— Па запопи се, Лило — подзе го дяволски

Рада, — запопи се. Ако ли това не ти хареса, а ти се покалугери! Ха, ха, ха!...

— Море махни се, Радо, ти все така си знаеш... на подбишега, като че мене ми е много до шега дошло!

— Е па какво да ти речем?

— Па речи ми... що да правя!

— Па какво всички хора правят. Кажи на вашите да хортуват с дедо, па... Ух, убило те, да те убие, зер я требва да те учим!

— Море не щем я, Радо, ти да ме учиш, имам си я акъл за толко, ама...

— Ама сливата родила пиперки!...

— Море остави се от шеги, кажем ти! Не видиш ли? Мене ми се памето завъртел като на чекрък, а она взела, та шеги бие!

— Да бих могла, я бих тебе била, а като не мога тебе, барем шеги да бия! Какво, какво... Взел, та мене пита: какво!? Я ли требва да те учим? Оно, ете̂, истина, ама па като го видим, че не е нещо с ред, а я що санким? Или шега, или пък, хм! Що че ти хортувам, като че ти не си у село расъл, а я у гора, я у некой пущинак!... Хм!...

— Море знам и я... ама ете̂, като ме е срам да спомена на нашите, а пък от дедо Дичо ме е срам, срам — у зе̂ми потъвам... не бих могъл да му река, па да знам, че никога не бих те вземал!

Радка... ех, дяволска Радка, мислите, че ще се засрами, като е лакърдията за сватба? Хм! Понаведе глава, посвие дяволски джуни, позавърне се на левата пета и... ни пет, ни шест, току отвърна:

— Е па харно, нека, ти ме не взимай... Пунчо

Лалин и така чака. Я ще се оженя за Пунчо, па сбогом — със здраве!

— Кой? Пунчо ли? Зер ти мислиш, че ще те оставя некому другиму да те вземе? Бе, йок! Не го е родила още него майка. Ни кост, ни вест нема да му оставя, който само рече с пръст да те пипне! Кръв ще падне, ама или я, или други никой! Разбираш ли: никой други, дорде е Дичовият Лило жив, па бил кой да бил друг... и паша да е, па пак не давам... Разбираш ли ти? Не давам!

— Хм, не даваш, а? Не даваш! Тебе ти се сака санким да ми купиш гребен, па да реша бела коса, ха? Бела коса, нали? Да стоим, да побелеем, па да те чакам... да ме поведеш прегърбавена у сватове, ха? Така, да се подпирам с тояжка като твоя баба, ха? Майке! Глей го ти, молим те! Момата — чукур баба, момъкът — пергиш дедо, па ето ти сватба! Ха, ха, ха!...

Пуста Рада, па като крехне да се смее, море ще я чуеш, чак през трета махала. И сега така крехна, па́: „Ха, ха, ха!“

А Лило?

Лило забрави и мъка, и завъртена памет, и дедо Дичо, и всичко, па сегна с ръка да прихване през половината Рада, да я притисне на гърдите си, да ѝ се нарадва, да я помилва... ама Рада като Рада: жив дявол, па това си е. Извие се из ръцете му като мрена риба, па... хъш! Иди я гони — отлете като катерица!... Ни му китка даде, ни сбогом, ни... господи, помилуй! Хе, знаеме си я Рада; хитра е... хитра като лисица!

Сиромах Лило! Ходи божем, ама баш като че е пиян-залян, едвам пристъпва, па се клатушка:

ту се завали насам, ту се завали натам, също като че ли иде у пусти гори, също като че му е ексик некоя дъска! Да пази господ, оно що ли човеку не дохожда до глава! Божем си здрав и читав, па станеш серсем, като че си изпил три оки ракия!

Иде си Лило у къщи, а главата му на́... шиник, а на гърдите му под левата сиса тупа-тупа, да речеш, че е тепавица! Като наближи вратнята, а той се шмугна в двора като плъх в леговище! Никой го не види, никой го не чуе. Станал Лило пред свинарника, па гледа към къщи. Вратата на оджака отворени, жените наклали огън, па бучи, бучи, а пламък лиже чак до средата на веригата. Гледа Лило отдалеч пламъка, гледа го, па божем отдалеко, па пак го грее! Тѐ, усеща, че му е жега, като че се припекъл край самия огън! А не е близо, да речеш, та да се е припекъл, какво близо? Има повече от шестдесет разкрача. Па чуди се: какъв е тоя огън, та го грее от толкова далече? Край огъня си шушнат женориите, като сенки: една насам, друга натам. Една претърсва гърнетата с яденето, та да не загори; из гърнетата се вдига па́ра, а на Лило му се чини, като че под гушата му претърсват гърнетата, па па́рата го ударила у гърло, у нос, па го души, души, па таман тука под кокалчето, па не може момче да си отдъхне! Друга една от жените турила черепня край огнището, па я посипва с жарава, за да опече погача за дедо Дичо. Жаравата изсипват върху черепнята, а на Лило му се чини, че я изсипват върху гърдите му, па му пари, пари... иде му, сиромаха, да вика от болки! Да вика, ама не смее, страх го е, срам го е! Свинете загрухат в свинарника, па по некое

заквичи „квиу, квиу, квиу“, а на Лило му се чини, че и них посипват с жарава, па и они квичат от болки. Некоя от кокошките, що спят на черницата, току се отдръпне от клонищата, па „пърр, пърр“, подхвърка, та да се закачи пак за клона, а Лило се загледал у черницата, па му се чини, като че отгоре пада жарава, като че се изсипва над главата му.

По едно време приседна у тъмнината на един пън. Подпрел лакти на колена, а глава на длани; забол пръстите си чак у косата и мисли, мисли... Боже, какво ли му не иде на мисъл? Мисли и на Радка, и на своите, и на дедо Дичо, и... на Пунчо. Като се сети за Пунчо, а Лило свие пръстите на десницата, па замахне, та... „пух“ у пъна! Пън като пън, не сака и да мари. Та и какво ще мари? Грижа го е него, че Лило го ударил с десницата или с левицата, все му е едно! Нему все му е едно, ама на Лило не е така: ръката излезе послаба от пъна, та от болки причерня на Лиловите очи и той дръпна, та в устата.

Поотмина му болката, а он все с подпрена глава, стои и мисли, като да речеш, че гемиите му потънали по моретата! Ех, младини!...

Въла Иваница излезла по двора да тражи нещо, па узира се, узира... чини ѝ се, като че човек седи на пъна и хълца! Сепне се булката, па нито я е напред, нито надире; а у мрачината не може баш хубаво и да разпознае човек ли е, звер ли е, дърво ли? Ама как ще бъде дърво, като хълца, също като живо?

Лило и сам не знае откъде и как бликнаха сълзи на очите му. Но усещаше, като че му поолеква

от тех, като че поизгасиха жаравата, що го печеше. Пръстите му, с които прикриваше очите си, се намокриха, па Лило свали десницата от очи, та да я изтрие от пояса и през влажните очи гледа срещу себе си жена в тъмнината, изправила се, па го гледа! Нито я видел, нито я чул кога е дошла при него, нито я пък познава у мрачината. Нещо го щрецна у сърце и Лило се изпоти, вир-вода. Не е, да речеш, от страх. Майке! Таман, Лило и страх! Не се бои Лило ни от русалки, ни от вили, ни от караконджовци, ни от нищо, нищо! За страх — не го е страх, ами го е срам: ще го питат от що и от какво? А он, хм, какво да скрои?

Лило се изкашля по-издълбочко и уж плювна наземи. Оно, ако питате, немаше ни плюнка у устата си, ама така на́, божем плювна!

Вълá позна по гласа девера си, па се кръсти от чудо и пита:

— Боже, боже, брале Лило, ти ли си това? Ух, изплаши ме, страх да те не срещне!

Лило и Вълá си другаруваха и гледаха се харно у задругата. На всичко Лило беше готов да угоди на снаха си Вълá, па и Вълá много угаждаше на Лило. Като чу Вълиния глас, а на Лило му се поразведри пред очите, като че некоя мъгла се дигна отпреде му. Другиму не би казал ни гък, ама на Вълá... друга е работата! Па и много му се беше натрупало на сърцето... тежеше му, па да можеше да се изприкаже некому, усещаше, че ще му поолекне, ще му съмне пред очи! Той се обади на Вълá:

— Я съм, снахо Въло, я, оти?

— Па що е това от тебе, брале, що си се свил тука у мрачината?

— Ех, снахо, махни! Не ми е харно, па...

— Ама що е? Какво ти е? Оти хълцаш? Що ти е станало? Да не би нещо чичо или дедо, или?...

— Махни, снахо, махни! Дотегнало ми е, па ще направя некой сакатлък за чудо и за приказ по селото! Бога ми, ще направя, хем ако го не убия, а я да не съм Лило!

— Ух, брале, не думай такава лакърдия, на дявола куршум у ушите, кого да убиеш?

— Па ете́, Пунчо Лалин!

— Пунчо Лалин ли, па защо да го убиеш?

— Защо сака да вземе Радка!

— Е па, какво? Ако я вземе — нека я вземе... защо да го убиваш?

— Да вземе, ама я не давам! Разбираш ли? Не давам, па това си е!

— Я, па защо?

— Така!

— Да не сакаш ти да вземеш Радка?

— Сакам зер, хелбете, че сакам; и бае сака́, па го ожениха, и чичин Йото сака́, па и него ожениха, па... и я сакам!

Като издума това, а Лило пак замахна с ръка, та „плюс“ у пъна! Пънът пак си пън, нищо не усеща, ала от Лиловата ръка капва нещо мокро-жежко, да беше по́ видело, щеше да се види, че е кръв. Ех, поодраскал се малко, ама нема нищо — на юнак и рана! Вала се засме от сърце на своя девер и подбра го кротко:

— Е, па харно, брале, като сакаш, ще те ожениме, па ако баш Рада сакаш, Рада ще вземеме.

— Или Рада, или друга никоя!

— Е, харно: Рада — Рада! Я ще кажем на стрина, стрина ще каже на чичо, чичо на нанка, нанка на баба, а баба на дедо Дичо, па... ще пратиме сватове у Радини, па жив бил и весел ходил!... Зер е тука некоя мъка?

Още на същата вечер Въла каза на своите етърви какъв мерак има Лило на сърце и как и що го нашла в двора, какво е приказвала с него и всичко, и всичко — от игла до конец.

Пуста Въла шеговита: хем приказва, хем се смее! Ама другите етърви хич не се радват на тоя Лилов мерак... Виждаше се ашикере, че им не е по сърце.

— Не е Рада за нашата къща!

— Не е, не е, тафраджийка е!

— Хем тафраджийка, хем махнаджийка!

— Галеница... та нали я знаем: „Галената Рада!“

— Ще ни скара всички ни в къщи... помнете ми думата, я що знам — знам! Тука не е като при дедо Цено Топуза, ама ще сме живи, ще видиме! Дано пък господ обърне на харно!

* * *

На другия ден стрина Първа приказва с баба Стана:

— Стрино, ете, тоя, нашият Лило, турил мерак, хвърлил око на оная, Ценовата унука, па ете, снахите ми приказват, луд лудува по нея, па...

— Кой Лило? Това ли, на Късно момчурлячето?

— Това, това!

— Е па откога стана момък? Дорасъл ли е?

— Па ете, от есенес опасва каиш над колено!... Оно, истина, младо е, ама е израсно, проточил се е като върлина!

— Та коя кажеш: Ценовата ли унука?

— Она, она!

— На Цено Топуза?

— Неговата!

— Хм, не е она за нашата къща!

— Не е, и я думам, че не е, ама да прощаваш, заслепило се, па казват ми снахите, пази, боже! Или нея, каже, или друга не!... А ако не, каже, а он щел да направи некой сакатлък!

— Сакатлък ли?

— Така рекъл!... Щел, каже, да убие Пунчо Лалин, оти, знаеш, и он обикалял покрай Топузовите порти, па... знам ли я? Младост-лудост, много му и не мисли, ако нещо — не дай боже, — що ще такава беля, по-харно...

— По-харно да я вземе, ще речеш, хм, хм! Кой знае? Ще видя, ще поприказвам с деверо си, па, знаеш, какво он рече, това ще е, мъжка страна е, па ще видиме!

И баба Стана приказва с дедо Дичо, нареди му всичкото — едно по едно, — па каже:

— Така и така, ти си мъжка страна, па какво речеш ти!

— Хм, оно, истина, дума се: кога ли стана кюмюрджия, кога ли му ръце почернеха? Още е момчурляче, младо е... ама като е пошло да беснува, по-харно да му туриме юлар на шията, па — мирно царство! Знаеш, вързан кон по чужди ливади не гази!...

— Оно, истина, право кажеш, да го ожениме, да прощаваш, ама чини ми се, че Топузовата не е като за у нашата къща!

— А за друга ще кандише ли?

— Нече, нече, или нея, рекъл, или друга никоя!

Дедо Дичо се позамисли, шавна с мустак, па рече:

— Знаеш ли що, снахо? Слушал съм от стари хора, па и мене ми така пресича акъло, че у тия работи не е хубаво да се меша човек на младите! Оно, знаеш, къде го сърце тегли, тамо му е късмето: ако е харно — за него е, ако ли е зло — сам барем ще си е крив, па не може да криви ни тогова, ни оногова! Па и ние, слава богу, у къщи сме всички сговорни, па може и она да се поведе по другите, па да си хване ешкино, да привикне, па ха̀? Що кажеш?

— Ако е тебе кабул, оно и мене ще е, знаеш, ти си мъжка страна у къщи, па какво ти induced речеш!

— Па я ще река: да бъде!

— Да бъде!

— Да е хаирлия!

— Нека е хаирлия!

У понеделник отидоха сватове у Цено Топуза, та сгодиха Рада за Лило, а у вторник се хвали Рада пред своите другарки:

— Море, дружки, нали ви казвам: що-годе река — все по моята воля ще е! Хе, що знам — знам! — Па отвори една кутийка с огледалце на капака, огледва се, огледва, па приглади сколуфите от косата си, а они къдрави, къдрави, па не могат и да се свият.

А Лило?

Хм Лило! Кой като Лило! И „Кумовата слама", и „Ралицата", па и всичките звезди заедно и с месечината чинят му се по-ниски и от кобилицата на герана. Да рипне, ще ги прескочи! Ех, мерак е, брате, не е шега, па като го сърце тегли къде Рада, що чеш му?

По Петковден стана сватбата. Доведоха млада булка у дедо Дичовата задруга. На Лило туриха юлар; юлар китен, хубав, ама... ама... го стега, истина ви казвам, че го стега!

* * *

Кога влезне стършел при пчели у кошера, знаете ли какво става? Разбуни всите пчели, па пази, господи! Те такъв стършел беше Рада у дедовата Дичова задруга! Опакия, инат, сръдни, надумки, нà: дар-мар! Пуста Рада, каквато беше при дедà си, такава сака и тука да е. Все що она рече, това да е; все она на всичко има право; она всичко знае най-харно; она, па она!... А другите нищо!

Ако е за работа, Рада не работи, що ѝ е ред да работи, а това, що си она сака. Дойде ѝ ред да умеси хлеб, а она ще се обрецне: „Не щем, каже, я да месим хлеб за царската войска! За мене, каже, и за мъжо ми стига един хлеб, един хлеб и ще си умеся", па обърне гръб, па не сака и да знае. Дойде ли ѝ ред да прекопа нещо у бостана, а она се извърне, па ни пет, ни шест: „Това не съм работила, каже, ни у бащината си къща, па и тука нечем! Ако съм се оженила, я съм се оженила за мъж, а не съм пошлà да робувам!" Ако ѝ е ред да

гледа децата, а она ще завие врат и ще тръгне по свои кефове, па още промънка натъртено: „Който ги е раждал, нека си ги гледа!“ Па си пойде, хич и не сака да мари! И що хване по нещо, и оно ще бъде все наопако — за беля и за затра! Ако е у мутвака, а она остави псетата да изповадят мръвките из гърнетата; ако иде да точи вино или ракия, а она не завъртва какво що требва канелата, ами я остави да си капе, а по некои пъти нацъцре и цела локва! У делничен ден носи празнична премена! Па не стига ѝ това, ами подбрала мъжа си да ѝ купува по-хубави, по-скъпи дрехи. Лило, сиромахът, ѝ дума, че той не може да купува, че дрехите за целата задруга купуват и пазят дедо Тасо и баба Стана, че кога се купува — купува се за всичките снахи изеднъж, че него го е срам, че не смее да каже на дедо си да купува максус за нея, на башка, сърмалия елек и сукнено контошче; а она подхване накръст ръце, па го подбере: „Я не съм се женила за дедо ти, та от него да чакам, я за тебе съм се женила, па ако си мъж — мъж, а ти требва да гледаш жена си, ако ли не — бащината къща ми е отворена, ще си ида, па ако ти требва жена, дойди, та ме търси“.

Види Лило, че не върви у ред, както що требва, ама що да прави?! Да дигне да я бие? Па и това би направил; та един-два пъти подигна ръка над глава, ама пуста Рада, като го погледне с ония очи, да речеш, че го стрелне, и Лило... Лило пусне ръце, па се изправи пред нея като пред кадия — също като пред кадия!

Ден за ден, а Рада от бесна — по-бесна! И пагуби, и поразии, и съсипии, и инаетлък, па и лоши

думи! На всекиго извади по един прекор: за дедо Дичо дума, че е джереме, върколак, че и плъховете плаши по къщи! На баба Стана извади прекор — канджата! На чичо Тасо дума вампирин; на Пена Стойчовица дума охтиката; на Савка Йотова казва сараджата, на стрина Първа — холерата... И така на всекиго тя намери башка имена, като че да не беха кръщавани! На една от етървите си думаше, че от глад е кандисала да я доведат у задругата; на другата казва, че чичовият ѝ син, като бил затварян от черкезите, то семселето им било прангаджийско; на трета дума, че първото ѝ дете се намерило без време, санким, демек — сещате се я!... Зло и наопаки!

Узверили се етървите ѝ, па се чудят и маят що да чинят! Помежду си они си знаят стоката, ама пред чужди хора пазят — не дават ни за реч нещо лошо да се спомене. Та и какво да правят да не вардят, като знаят, че ако излезе лоша дума, а оно ще е срам и укор на целата задруга! Какво ще правиш? Смърди, не смърди — своя е, па ще прикриваш, па ще потуляш, па... що е, да е — у къщи да е, само лоша дума да не излезне!... И на старите не обаждаха нищо. Та кой ще побере тоя срам, та да иде да клевети етървата си! Да чува господ! Мушкат тук, мушкат там; една хване едно, друга — друго, отменяват я у работа, па... сипвай пепел на жарава!

Крият етървите Радините поразии, ама маждрак у чувал се не крие! Виждат старите що се върши у къщи; знаят они всичко, ама си траят. „Нека само тестото да втаса, оно и само ще прелее през нощвите" — дума дедо Дичо; и право

казва. Оно, като е доживел до тия старини, хелбете, ще знае повече; а дедо Дичо е хем стар, хем патил: он знае две, па и двесте!

Дойде денят, та и тестото преле из нощвите. Надула се Рада, че не са я подновили с нов сукман за Великден, па вземе стария, та — у огъня! Изгори го цел-целеничък! Изгори го, па си облече моминския. А не беше, да речеш, ни съдран, ни изтрит, ни нищо — цел, здрав и накрънка биля немаше, а само откъде левата страна беше поизлизан; ама на́, изгори го пустата Рада, па и око ѝ не мигна!

Стане вечерта Лило, та при дедо Дичо! Ни насам, ни натам, а право при дедо Дичо! Що да прави? Дошло до гуша вече, па се не търпи тая опакия!

Дедо Дичо, като стар човек, не е и за всека работа, а бадева и сам не сака да стои, па работи, кое може. Или рабошите ще прегледва и ще си смета, или навуща ще изрезва, или ко́шари ще плете за пчелите, или ще лющи грах и фасул, или каква да е друга работа като за неговите години. Тая вечер плетеше кошничета за пиперки и Лило го завари в одаята с върбовите клечки у ръце.

Хванал Лило капа ӱ ръце, па се навежда да му целува ръка, а дедо Дичо се начумерил, па и око не дига да го погледне. От намръщените вежди Лило позна, че дедо Дичо е сърдит. А страшен беше дедо Дичо, като се разсърди . . . Мале-е, похарно вълк да срещнеш, отколкото него сърдит! А не е, да речеш, че бие или ганади, каквото има други зли хора — не е, дедо Дичо ни бие, ни ганади, ама само намръщи чело, свие вежди, па те-по-

гледне с ония очи... та потрепериш!... Чини ти се, че ти се сърцето превърне с дъното нагоре, па ти стане тежко-тежко, дозлее ти, като че си се наял с млечок или с вълча ябълка!

Стиска Лило капата у ръце, свива я, гняви я, па току почна́:

— Дедо... ете́, я... она... резил у къщи!.. Не е чере!... Турила лице под ноги, па не се търпи вече!...

Дедо Дичо го изгледа, така, отстрани, па хванал една върбова пръчка и я мери за ухо на панерката, санким, хич и нѐ мари!

Лило пристъпи на левия, па на десния, а у лицето червен — божур. Облело го пот, па дигне ръка, та отрие с ръкав чело и пак почне:

— Па... това... етѐ, дойдох при тебе... Ти, оно бог, па ти!... Убий мене... изпъди нея... ама само резил у къщи да не е!... Траях, траях, па... ух!

Дедо Дичо пошавна с левия мустак, а отстрана, до долната челюст, кожата му играе, играе, да речеш, че е живо мишле под нея. Оттури отпреде си недоправената кошница и пръчките, подпре ръце на колена, обърна глава към Лило, па подбра:

— Знам я и сам, че е резил у къщи. Не сакам ти и да ми казваш. Знам я бре всичко... всичко, па знам и това, че си... че си... Я ми кажи бре, ти мъж ли си, що ли си? Ха? Мъж ли си, питам те, или женска подлога? Ха? Ти нали сам я избра, ха? Ти нали беше викнал като бесен: или она, или друга не! Ха? Па сега, като е она — она, а ти що не си ти? Ти не знаеш ли, че ако жената я не стегне мъжка ръка, а она е по-лоша и от без-

юздeн кон? Що си се женил, като не си бил мъж!? Ха?

— Прости ме, дедо, ама я . . . знаеш . . . оно . . . сгреших!

— Сгреши, ха?! Сгреши?! А ти знаеш ли, че има грешки, дека само веднъж да ги сгрешиш, па после отиде! Като кога пуснеш врабче у гора . . . пуснеш ли го веднъж, иди го гони! Знаеш ли това? Ха?

— Ех, що да правя, дедо, бий ме, трепи ме, тоя съм!

Да беше некой, който познава по-харно дедо Дичо по лицето, щеше да разбере, че друго му е на сърцето, а друго на езика. Баба Стана или чичо Тасо би се загледали в бръчките под левото око на дедо Дичо и в наведената на лева страна долна джуна, която трепери, трепери, па би разбрали, че на дедо Дичо му е до плач от милост за Лила, а не до хокане, ама етѐ, удържа се! Ихтибара си варди, па не ще да се издаде пред едно вчерашно момче!

Лило — ни жив, ни мъртъв — стиска оная капа у ръце, пристъпва като на игли, а месата под колената — прасетата — треперят, треперят като памукчийско дрънкало. Дедо Дичо стана на ноги, завърна се накъде прозореца, божем гледа у двора. Оно не е, че му се гледа или че вижда нещо, а само така, да не му види Лило влагата на очите. Мълчи дедо Дичо, мълчи и Лило; па и какво ще прави, та да не мълчи? Чака, ама що чака? И он не знае! Дедо Дичо се поизкашля, поизкашля, като че му заседнала костилка от слива в гър-

лото, и ... така, и без да се обръща, запита през-глава:

— Е, па сега какво? Я ли да оправям това, що си ти объркал? Ха?

— Е па, дедо, бог, па ти!

— Хм! А ти... нея... това... омразна ли ти е?

— Па еté... вироглава е!

— Че е вироглава, това и я го знам, ама питам те: омразна ли ти е?

Лило мълчи; не знае що да отговори. Па може би нищо не би нито отговорил, ама дедо Дичо опре очи у него, па види и Лило, че нема накъде да шава, а он промънка:

— Та... разгалил я дедо ѝ, па сега станала инает, опакия!

— Мòре що не ми кажеш, що те питам, ами заобикаляш като лисица край капан?... Я те питам: омразна ли ти е, или... или те тегли сърце още по нея? Това ми ти кажи!

Лило закри очи с ръце, затрепера с рамената, захълца, захълца, па промънка като през зъби:

— Я ... не знам!

— Не знаеш, ха? ... Хм? ... Харно! Ти, това ... ти си ѝди, та я че си поразмислим!

Не е, да речете, че дедо Дичо ще седне тепърва да си размисли — майке! Размислил го е он и го е скроил, па го е и шувалисал, ама така само нá... божем отсега ще му размисля! Знае дедо Дичо що прави... не е вчерашен! Не е!

. . . .

На софрата тая вечер беше ред на Рада да шета. Таман се беше привършила вечерята и некои от мъжете се беха и прекръстили, па само чакаха и дедо Дичо да се прекръсти, та да станат от ядене. Рада се облегнала с гръб до вратата, а на лицето ѝ се вижда, че ѝ е досадно шетането. Дедо Дичо поотбутна хлеба отпред себе си, подпре се с ръце на възглавницата и се пооттегли от софрата. Той изправи глава и погледна остро-остро, право у Рада. Погледна я, та я прониза! Рада спусна ръцете си, изправи се като свещ, помъчи се божем да се изкашля и пипна вратата, та да я отвори и да излезе навън.

Но дедо Дичо я спре, като ѝ извика:

— Я почакай, снахо!

Всички, що беха у стаята, претръпнаха!

— Ти, снахо... тебе те слушам... тебе не ти е хич сгодно у моята задруга! Мъчили те, слушам, да работиш, що не си работила ни у бащината си къща, лоши думи ти думали... и един залък, чувам, че не можеш у уста рахат да туриш...а?

Дедо Дичо повлача йзлека всека дума и гледа Рада в очите. Рада се узбунила, слисала, като мишка в капан. Нещо я севна под лъжичката, па я свива, свива, като че я муши некой със свърдел!... Опрела очи у земи, а у лицето алена, алена, като великденско яйце! Само да би могъл човек да я погледне, така отстрани, видел би как под дългите ѝ клепки светят очите ѝ като на котка у мрачина. Светят, светят, ама ни гък! Мълчи като заклана! Та и какво ще прави да не мълчи? Хич, де се е чуло и видело женска страна да отго-

варя на най-стария свекър — на главата у задругата?!...

Дедо Дичо настави с по-натъртен глас:

— Я това нема да кабулим у моята къща! Доде съм жив, а я не давам да бъде моята задруга робния за некого! Не, не, не сакам никой да робува и да пати!

Разбира Рада, че дедо Дичо хортува на кленза, и от тия думи ѝ стана още по-тежко. Досега мразеше дедо Дичо и задругата му, а сега пръв път усети и некакъв страх... страх, който замразяваше кръвта у жилите ѝ. Целата стая, и с дедо Дичо, и с всичките, що беха вътре, взе да се върти пред очите ѝ като чекрък! Пот я изби сирота Рада, та стана вир-вода.

Дедо Дичо възвиси по-яко глас и подзе:

— Доде я заповедвам у тая къща, а я нечем ти да работиш и да се мъчиш за другите! Нечем я да ти се покрият ръцете с мазоли от работа, а тия тук всичките да хайлазуват и да чекат всичко от тебе наготово! Чуете ли вие всички, що сте тук у тая къща: и ти, Стано, и ти, Тасо, и всички, и всички: никой от вас да не смее да кара моята снаха Рада на никаква работа, ама на никаква, чуете ли? Ни да меси, ни да готви, ни да пере, ни нищо, нищо!... Она отсега натам нека да рахатува, а вие да работите всичко за нея, чуете ли? Всичко! Я съм господар у тая къща, па ви заповедвам това, а който ме не послуша... който не послуша, проклет да е от мене!

Дедо Дичо едвам доречe и стана от софрата, та излезе навън. Излезнаха и другите. Минават покрай Рада като покрай турски гробища... Ни-

кой я не погледна, никой ѝ не продума. Всеки гледа да я заобиколи, да я не досегне, да я не пипне!

Пръв път усети Рада сега нещо грозно, нещо страшно! Усети се сама! Сама-саменичка!... Стори ѝ се, като че е на некоя дъска у сред морето, а талазите я тласкат, тласкат у некоя пропаст, дълбока, черна, тъмна, грозна! Цел свет обърнал гръб към нея, па никой не сака да я види как се дави, никой нема да ѝ пружи барем един пръст, никой нема кой да ѝ помогне!... Сиротата!...

Зло и наопаки!

* * *

Видели ли сте как ходят месечарките у потайна доба? Огрее ли ги месечината, а они, каквото си лежат, станат сънени из постилката, па или през врата, или през прозореца, макар и само по една ризица — у каквото са се намерили, — тръгнат, та по стрехите на къщите! Да иде у пусти гори!... Стъпват като сенки! Нищо не виждат, нищо не усещат, па пак вървят. И по самия крайчец на стрехата да ходят, пак не падат! Едни казват, че ангелът им е як, па ги варди, придържа ги, а пък други думат, че нечестивият — тамо нему куршум у ушите — ги водил по месечина за джумбуш. Ех, що чеш му? Та какво ли не става по тая черната? Оно от хорски грехове човек пати на земята, та зер от некое добро? Изкаращисало се, да прощавате, свет, па всеко у грех влиза! А да е, да речеш, че тия — месечарките, — ете, да речете,

санким, че знаят що и какво правят?... Боже, пази! Ни знаят, ни усещат, а само така на̀, върви като вода низ вир, па ни се знае, ни се усеща!...

И наша Рада така! Завъртел ѝ се памето, па станала като фесфесе!... Ни знае къде ходи, ни знае що прави!

Излезла по двора, па ходи като сънена!... Щура се насам, щура се натам, па пристъпва — като у паници. С левата ръка подхванала колана си под левата гърда, па го стиска, стиска, като че от всичко на тоя свет само той я още притега за света, па се прихваща за колана, както що човек се прихваща за некоя клонка от върба, кога почне да потъва, да се дави! Краката я носят, а она не знае ни накъде, ни защо я носят! Спре се в градината, над босилека, а он мирише, мирише, да речеш, че го е некой с ръка разтрил. На Рада ѝ се стори, че е умрела, па я накитили с босилек... накитили я, накитили, па я понели към гробищата, а она — нече!... Опиня се, па се не поддава! А пръстите на левицата ѝ се впили в колана, впили се, та почервенели... Да речеш с трънчец да ги боднеш, и кръвта ще зацъцре: „Цррр!"... Пак пристъпи неколко крачки и се спре при лиляка. А лилякът цъфнал, цъфнал — боже — за едната хубост! На Рада ѝ се прииска да я накитят и с лиляк, като я понесат. Ама не ще она китки — какви било да бъдат, — нало сака голема китка... хе, като метла! Па да я турят таман тука на̀, над челото при главата, таман на това место, гдето е носила венчилото. Там сака. Потърси с очи, потърси такава китка, па съгледа една на върха на дръвичето. Пружи десницата да я откъсне; сега, сега, не мо-

же, високо! Прихване се за дървото, подигне левата нога, стъпи между раздвоя на дървото, дохване клона, наведе го, откъсна китката — голямата китка — и скочи от дървото като котка: ни тупна, ни шушна! Притаи се, па се поозърта и наляво и надясно; подигна китката и я тури на глава. Мери я как ще и́ стои, таман ли и́ е? Не е ли малка! Та бива ли да я накитят Рада с малка китка? Коя е она? Не е она като всека друга — била коя да била, — Рада е Рада, па и китката и́ требва да е според нея, да и́ е по прилика. Та една е, пуста Рада, у селото? Зер може некоя друга да се барабари с нея?... Та и през девет села нема друга като Рада!

От лиляка тръгна закъм кладенеца, а колана си все стиска с левицата. Хем колана стиска, хем гърдите налега! Налега ги, налега, а под гърдите и́ тупа, тупа, тупа ... хей пусто сърце Радино!

Край кладенеца се пружило едно дълго корито, издълбано от едно дърво. У него сипват вода, кога поят добичетата. Рада седна на края на коритото. Забрадката и́ се посвлекла на тила. Рада я хвана и почна да я оправя и да я привърже. Тих, хладен ветрец пове и допре до Радиното чело. Подухва, подухва, а сколуфите на челото и́, къдравите Радини сколуфи се развеват, развеват като пеперудки! Нощният ветрец поразхлади челото и́. Отвори ония алени като мерджан устенца, па диша, диша пресния нощен въздух. От ветреца очите и́ като че се поразведриха, посъвзе се, като че се събуди, и подойде на себе си! Сегне Рада да посвие къдрите си, притиска ги, притиска, а они

подскачат, също като живи! Подхвана косата си по-отгоре, та да се забради, а с ръката си напипа стръкчето невен, с което се беше закитила още през деня. Забради се, улови стръкчето между два пръста и почна да го върти ту надесно, ту наляво. Върти невена и гледа у него. Гледа го, гледа, па пошавне с рамена, като че се чуди.

Та що ѝ е невен? Невен! Какъв невен, кога она вече и така е повехнала! Зер невенът вече може да я спре да не повехне? Не може! Разбира се, че не може! Та и що ѝ е вече да живее? Как ще живее? Може ли да живее... па и при кого да живее? При дедо си? Хм! Та и какво ще се върне при дедо си? Какво ще му каже? Ни са я изпъдили, ни са ѝ рекли, че я не сакат... ни са я хокали или били, или на мъчна работа карали, ни нищо! Нищо! Наопаки! Рекли ѝ вече да не работи, да се не мъчи, да се не трепе и съсипва!... Они... всичките у къщи... они ще работят за нея, а она да седи така, да чака наготово! И кой не работи за нея, проклет ще е! Така, така, проклет. Така рече дедо Дичо!

Па барем да я беха били, барем един път да я беха ударили! Колко щеше да ѝ е харно! Боже!... Що я не удариха?! Барем един-едничък път да я беха чукнали, чини ѝ се, че щеше да ѝ е по-леко на сърцето! По немаше да я сева... тука на́, под гърдите. А она: ни бита, ни хокана, па... какво ще иде да рече на деда си. Па и коя е она, та да избега при деда си? Зер Рада да бега от мъжа си? Зер за Рада ... тоя срам и резил?... Зер?!...

Ама и тука не може да остане! Как ще остане? С кои очи ще ги гледа? Какво ще им хортува?

Може ли вече да живее между них, между тия, дека им е къщата побунила, дека им е огън запалила над главите, дека им е най-горчивите думи издумала?! Зер има вече живот за нея у тая къща? Зер може Рада това да претърпи? Хм! Ще претърпи! Таман! Умирачка, умирачка! Други колай нема! Умри, па да си си рахат! Ни ще усещаш, че те мушка сърцето тука на́, под левата гърда, ни срам, ни укор, ни нищо-нищо! Като легнеш у черната — там си отдъхнеш, па ти е леко-леко!

Рада дигна очи нагоре и съгледа кофата от кладенеца, покачена за кобилицата и виси отгоре ѝ — таман над главата ѝ. Дойде ѝ на ум да хване кофата у ръце, па да се спусне с нея в кладенеца! Да се спусне, па това си е! Луп у водата, па нищо! Утре ще я намерят, ще я извадят, ще я пременят, ще я накитят с китки, с много китки, а оная, голямата, люляковата, таман на челото, тука на́, па...

Па после?...

После... после... мисли си Рада какво ще после да бъде? Дали ще Лило да плаче по нея? Дали ще му е жал, дали и другите ще я жалят? Хм! Кой ще я жали? Та кому е мила? Зер не е она, Рада, отровила на всичките сърцата със своите надумки, с горчиви думи? Зер не е разшилевала по къщата им яд и чемер? Само яд и чемер, друго нищо!

Та зер ще жалят по Рада?! Хм!... Никой — нищо! Умирачка! Друго от умирачката нема за нея! Нема, па нема!

Рада се наведе над кладенеца. Наведе се, па се загледа у водата. Гледа, гледа, а из водата вирят две светли зърна. Светят, светят — също ка-

то очи. Хем друго и не са, а очи са, същи очи, на, па я гледат, гледат, също като че ѝ смигват, като че я викат! Около очите захвана да се разпознава и целата глава. Цела глава, на, също като жива! На челото нещо черно, не е едно, а две са. Па стърчат, също като рогове. Ни тая, ни оная, а глава с рогове!

По слабините на Рада взе да я боцка нещо, като че мравки лазят по нея. Рада изтръпна! Изтръпна, па от страх не може и душата си да поеме! Едва смогна да издигне десницата и да се прекръсти! Прекръсти се и по лицето почнаха да се търкалят сълзите ѝ като маргаритни зърна. Плаче Рада, плаче, рони ги, рони, а сълзите като че на сърцето ѝ мехлем да са: отлекнува ѝ. . . отлекнува, също като кога некой с ръка взема болките ѝ! . . .

Греховна е. И сама позна, че е греховна! Та зер, ако не беше греховна, нечестивецът. . . оня, с черните рога, що виреше из водата. . . зер щеше да я гледа и да ѝ смига, да я вика!

Не бива!. . .

Умирачка, умирачка, ама греховен човек не бива да мре, преди да посака прошка! По-напред прошка, нека я простят, па тогава да мре!. . . Да я не среща нечестивият, а ангели да я срещат! Такива на, с крила, като ония, що са изписани на иконата в черкова. Они да я срещат, а не оня тартор с рогата!

Пуста Радина орисница!

* * *

Всичко живо у дедови Дичови беше легнало. Всичко легнало, ама редко кое да е заспало. Та и

кого ли ще хване сън при такава буна у задругата! Сънят не прилича, да речете, като черга — кога-то поискаш, а ти се покриеш с нея! Ти ги склопиш, а они се разтварят, пусти очи, като че ти некой с тръне подпрел клепачите, па... ни да мигнеш! Обърнеш се надесно — не може, обърнеш се нале-во — пак не може. Покриеш се със завивката през-глава, а пред очите нещо шава, шава... божем тъмно, па пак гледаш. Най-напред ти светне нещо дребно като светулка, па почне да расте, да рас-те по-големо, па стане като обръч, па почне да се върти, върти... по-скоро, по-скоро, по-скоро като чекрък! Па стане шарено, шарено... удари на чер-вено, па на жълто, па на мораво, па синьо, па зе-лено, па гасне, гасне, гасне... дорде потъмнее, съв-сем потъмнее, па после пак почне от едно зрънце!

Лило нито лега у постилката! Та и какво ще ле-га, кога му се види такава грозна, студена, мрач-на! Па и... празна... като гроб! Стана, та чак у сенарницата. Загнете глава у сеното, въргаля се насам, въргаля се натам, шушне се, свива се, пру-жа се, все несгодно, все терсене! Мъка, майка му дяволска, мъка и неволя!

От всичките къщни Въла имаше тая нощ най-меко сърце! Тя ожали, оплака Рада! Та какво да я не оплаче, като Въла беше най-близка Ради на сърце. Милваше я като по-стара сестра, отменя-ше я у работа, приказваха си за всекакви нихни си работи; ех, знаеш, женски грижи! Истина, че и Въ-ла намираше махна на Рада, и тя я кореше, че е вироглава, ама... ама по-башка я кореше. Кори, кори, ама Вълиното корене беше друга работа!

И Въла се прибра по-рано на постилката. Прибра се, па си и легна. Полежа, що полежа, метá се насам, метà се натам, па току стана дебнешком, хвана вратата, повдигна я, та да не скърца багламата, отвори, излезна и пак я повдигна, та я приклопи. Въла пристъпваше тихом-тихом, никой да я не усети. Излезе на двора и се озърна налево и надесно. Месечина имаше, но беше подвлечена зад облак. У мрачината ѝ се мерна нещо бело къде кладенеца. Тя се упъти ѝзлека накъм белото и виде, че това е забрадката на Рада. Въла позна по забрадката кой стоеше при кладенеца. Пристъпя Въла към кладенеца, пристъпя и се пази клечка да не зашуми. Като се наближи до Рада, а тя се затули зад купата със сено, па протегнала шия, като гугутка от гнездо, и гледа що върши Рада. Когато Рада се наведе над кладенеца, та виде нечестивия с рогата на чело, а на Въла взе да шава нещо под лъжичката; задиха се, задиха, като че е бегала въз баира! У устата ѝ пресъхнало, па не може и да преглътне. Кога Рада пак приседна на коритото и почна да хълца... почна да ги рони, а на Въла ѝ поотлекна нещо на сърце, като че се събори камък от гърдите ѝ. Тя излезна иззад купата, попристъпи по-близо към Рада, спре се и се изкашля. Рада не чуе... она хълца, рони ги! Въла потрая, потрая и пак се изкашля. Рада трепна, обърна се и — пред нея Въла!

Прегърна ли се една друга, сложили глава до глава на рамо, па плачат, та се късат! Да ги гледаш, па и от камък да си — и ти ще заплачеш, мъчно ще се удържиш!

— Въло, сестро, ще мра, сестрице, па те моля,

много те моля, родена сестра да ми си, за сърце тѐ заклевам, виж да ме накитиш хубаво у носилото! Облечи ме, премени ме, па ме накити с китки, много китки! И босилек, и лале, и синчец, и лиляк, много лиляк, голема китка, на́, тука, над челото; много голема, да личи, да се знае, че Рада носят на гробищата, по китката да я познаят. Па и на гроба ми, моля те, като родена сестра те моля, и на гроба ми да посадиш некое стръкче! Да посад...

Сълзите задушиха гласа на Рада; она не може да си доизкаже думата, заседнало ѝ нещо у гърлото като кост, па я дави, дави, на́... не може и душата да си поеме! Въла я притиска в прегръдките си, теши я, придумва я, хортува ѝ, хортува, боже, като некоя старица!... Подземе я така ѝзлека:

— Ух, Радо, сестро! Защо така хоратиш? Защо береш грех на душата си? Кой ти е казал, че ще умреш? Нема да умреш — от кахъри се тегли, пати се, ама се не умира! Нема да те оставиме ние да умреш! Ще мине, всичко ще мине. И небето, що е небо, па и оно прогърми, прогърми, проплаче, проплаче, па... па пак пекне слънце, пак се разведри, пак стане весело! И твоето ще мине, ще мине, като че да не е ни било! Та ние ще те всички обикнем у къщи, на всички ни пак ще домилееш. Щеш, щеш, казвам ти, че щеш?

— Нема вече за мене милост у тая къща! Знам си я. Що знам, знам, не съм слепа, та зер я не виждам?

— Що знаеш ти? Нищо не знаеш, нищо! Що гледаш дедо? Ти него не гледай. Он е стар, а стар човек е половин дете: сега се разсърди, па дорде се за-

върнеш на пета, а оно му минало. Минало, па и забрави! Било, па прошло! Ти само иди да му посакаш прошка! Кажи му: „Ете́, дедо, така и така, па сгреших, па прощавай!“ Помоли го за прошка и ще видиш, че моята дума ще се сбъдне; хем ако се не сбъдне, а я да не съм Въла!

— Ще сакам прошка, ама не за тоя свет, а за оня тамо... хе-е-е... за другия, за там ще сакам прошка, па...

— Сакън, сакън! Само тая лакърдия вече да не си повторила! Ти иди при дедо, па ще видиш, ще видиш, че коя съм рекла, тая ще бъде! Та знам го я, он е добър, кротък е! Разсърди се 'божем, ама тука на́, само от гърлото нагоре, само с уста, а на сърце е добър дедо. Много е добър!

* * *

Дедо Дичо не мигна цела-целеничка нощ! Още ни първи петли не беха пропели, а той стана от постилката. Свил се у кьошето, запалил лоеното угарче, па цепи лика, та да са хазър, кога дотребват за връзване лозе. Хване у левицата широкото лико, а у десната държи костеното шило, па го мушне у ликото — „хърррт!“ — чак до края! Цепи, цепи, па ги сбере, изравни краищата, привие ги надве, завърти отлево надесно, та ги позасуче, привърже главичка на вързопа и ето ти цело келче! Две келчета беше свързал дедо Дичо и почна да цепи лика и за третото. Стори му се, като че некой се шушне зад вратата. Послуша се, послуша и чу, като че некой хълца от плач! Дедо Дичо наметна гунчето, прихвана се за одърчето, та стана. Пристъпи към

вратата, отвори я и у мрачината не вижда, ама чува... ачик чува, че некой стене, пъшка! Попрокашля се, па запита:

— Кой е тука?

— Я, дедо!

— Кой си ти?

— Я съм, Рада!

— Ти ли си, Радо? Па що правиш тука у мрачината, чедо? Що хълцаш? Що плачеш? Да те не е пак некой докундисал? Да те не...

— Никой нищо, дедо, нало я сакам да мра, па съм дошла да те моля, ако можеш да ме простиш. Горчив грех съм сторила, ама пак моля те... на колена те моля, да ме простиш, та рахат да умра... да не отивам „там" с грехове на душата си!...

Дедо Дичо претръпна, па се залюле. Ха, ха, да речеш, че ще плесне наземи! Едвам се задържа, поокопити се, па се обърна към Рада:

— Слушай, чедо? Грехота е! Вервай ме, от бога е грехота! Я виж тоя перчим: бел като къделка! Па зер на моите старини да ми посрамиш с такъв грех къщата? Зер не те е грех да нацапаш с кръв тия бели влакна? Зер ти да навлечеш божа проклетия на къщата ми? Та осемдесет съм отдавна прехвърлил, ама от такъв грех да сака некой сам смърт у моята задруга... от такъв грех ме е опазил господ! Па зер ти да се намериш да окаляш моите старини? Да разсърдиш бога? Недей, чедо, пожали ме, пожали моите години, пожали тия бели влакна на главата ми! Не сърди бога!

Рада прегърна колената на дедо Дичо; прегърна ги, па взе да ги целува, а от очите ги рони, рони, па продума:

— Голем грех съм ти сторила, дедо, тежък грех! Я съм разтурила мира у твоята къща, побунила съм целата твоя задруга. Грешни думи, горчиви думи съм изказала, па те моля, за божо име те моля, да ми простиш!

Ех, език, език... пусти език! Ти си и най-големият враг, па и най-големият приятел човеку! Сладката дума и железни врата отваря! Не само железни, но и от челик да са, па пак ще ги отвори!

Има ли нещо по-лесно от това — да разплачеш стар човек? И на дедо Дичо потекоха изведнъж сълзите! Той се наведе, та целуна Рада по челото, хвана я за ръка и я поведе в стаята. Седна дедо Дичо пак у кьошето, пред ликата, подви ноги, позагърна се с гунчето и покани Рада:

— Седни тука при мене да ми помогнеш да нацепим малко лика!

Рада седна, дедо Дичо ѝ подаде шилото и тя почна да цепи. Дедо Дичо гледа под око как Рада цепи ликата... гледа я, гледа, па я пита:

— Лесно ли се цепят, Радо?

— Па лесно, дедо!

— А по-лесно ли е с шило, отколкото с ръце?

— По-лесно!

— А защо да е по-лесно?

— Е, па остро е, та ги лесно двои, където го забодеш!

— Хм, двои ги!... Истина... право казваш... двои ги лесно! Па и хората са така, Радо... И они се двоят, като влезне некое шило помежду им! Двоят се, двоят, разцепят се, разчопръшкат се, па силата им, всичката им сила отива на ветър! Бога ми — на ветър!

Рада издъхна издън сърце.

Дедо Дичо пак подзе:

— А малкó е, пущината, нá, нема ни колко един пръст, па пак гледаш го, такова ситно, ама може да разцепи ликата на хиляди лики! Бога ми, може! Ама кой има акъл, он знае и на това колаят! А акъло е от бога, Радо, от бога е, чедо, както и всичко, що е от него, па... кому е малко, а он се моли на бога, па господ му дава! Дава му, ама и добро сърце требва да има човек! Добър акъл с лошо сърце като добро сирене у кучешки мех — вера — у кучешки мех! Харно е, мазно е, ама де: яде ли се?

Лошото сърце у човека е също като поледен баир; един път само дор се подхлъзне, па после, после лети право у пропастта и без да сака! Злината е ледът, а акълът е пепел! Който се пази да не се хлъзга, а той посипва поледицата с пепел, па си ходи, не го е страх!

През живота си човек, дорде е жив, все между хората снове, също като совалка между основа. Ако е совалката огладена на върховете, ако се подхвърля с колай, а она хич и не забижда у конците на основата, лети си като по дюс, па си се снове рахат платното! И животът е като платното, Радо... Кой му знае колая — лесно го тъче, а кой го не знае, тежко нему, чедо, все къса вътъка, па от такова платно, пълно с възли, и сам човек дига ръце... та и не чини... не влиза у работа!

Да живее човек не е лесна работа! Майсторлък е... голем е майсторлък, Радо! Помни ми думите, чедо, ще живееш, па ще разбереш. За мрене, мре и всеко добиче, ама мурафетът е да знае човек да живее, там да го видя, у това е мурафетът!

. . . .

* * *

Отдавна беха пропели и втори петли. Зората се пукнала, па изгрело онова слънце, хубаво, хубаво, па свети, свети, боже, не можеш и да погледнеш у него! Хà погледнеш, хà почнеш да кихаш!

Всичката челяд у дедовата Дичова задруга станала, па всеко се уловило за работа — едно при свинете, друго при овцете, трето у сайванта, четвърто у бостана, всеко си има залисия... всеко едно ради!

Дедо Дичо приседнал край огъня, припалил луличката, а у лицето весел, па милостив, па засмен, да речеш, че е у сватове дошел! Край дедо Дичо при огнището замесила Рада тесто за пресни погачи. Завратила ония ръкави, па натъкмила ония нощви, меси ли, синицата, меси! Хем погачи от белията брашно, през тънкото сито пресеяно! Измеси тестото, разплеска погачите, а едната, помалката, що си е максус за дедо Дичо, нашари я с ножчето, нашари я, па я зарови у жаравата. Дедо Дичо ѝ донесъл цела паница с пресен мед. Рада сегна, та прихвана паницата, отцеди меда от питите, загреба дървената лъжица в паницата, издигна я на ребро и гледа как се влачи медът от лъжицата, а медът гъст, бистър като сълза.

Пуста Въла, дяволита! Приближи край огнището, скришом зад дедо Дичо, поизпружи врат, та назре, що върши Рада, поизстъпи се тихом, да я не съгледат старите, па тича по двора като катерица от една етърва при друга! На всека по нещо пришъпне, по нещо направи с ръка ишарет, па засмена, па весела, да речеш, че е некое гърне с

имане изкопала! На една ще пришепне: „Строши се на дявола кракът"; на друга: „Разминаха се облаците"; на трета: „Нали ви казах? Знам я... що знам — знам! Не е лоша на сърцето, ама аджамия е още, па и разгалена малко; ама обърна се вече душата ѝ, сега е харно, отсега натам се вече не боя!... Сега е вече наша, наша си е Рада! Друга е она сега! Ух, божке, сполай ти!"

Погачите се изпекли, Рада ги изровила из жарта, па ги очуква от пепел. Дедо Дичо поръчал да се съберат край огнището всички из задругата. Събират се, събират, па се гледат мълчешком, а на всекиго на сърцето нещо му леко-леко, па се топи, топи като меда на топлата погача.

Дедо Дичо се обърна към Рада:

— Дай, чедо, на моята челяд меден залък, да си подслади всеки сърцето, да разберат, че както медът слади, така си добра и ти на сърце! Дай им от твоя ръка, да хапнат медец на хлебец, па всеки от моята челяд да те обича, както що и пчелата обича меда!

Дедо Дичо се обърна към челядта си:

— Разбирате ли ме? Всички, всички, и ти, Стано, и ти, Тасо, и всички, и всички да я обичате, също както що пчелите обичат меда, така сакам!

Рада намаза дедовата Дичова погача с мед, намаза я, намаза, па прийде при него, наведе се, целуна му ръка и му подаде погачата. После пристъпи при баба Стана, и ней целуна ръка, и ѝ подаде цела погача. После при чичо Тасо, разчупи друга, по-голема погача, отбра едно по-едро парче и намаза го с мед, целуна му ръка, па и нему подаде от медената погача. Така изреди всичките: на

всички целуна ръка и всекиму по парче медена погача. Раздава Рада медена погача, раздава, а у лицето се зачервила, зачервила — та пламнала! Но очите ѝ не светят вече като снощи, не хвърлят искри като очи на котка, а сега изглеждат само нещо влажни, но мирни, благи, кротки, като у некое агне!

Лило преди зори още е излезъл из сенарницата, а цела нощ око не склопил! Що е? Какво? Не знае! Къде да се дене? ...Какво да прави?... И това не знае!.., Щура се насам, щура се натам, па взе, та се покачи на ореха! Свил се между клонищата на ореха, затаил дъх, па чака да види какво ще стане. Главата му бучи, бучи, като че у сред нея се върти воденичен камък! През клонките гледа как воловете хрускат сенцето сладко-сладко, па си мисли: „Ех, що не съм вол сега, па да си жвакам сенцето, па да си ми е рахат! Хич и да не мисля на тия пусти мои залиси! Хич и да ми се не стега душата!" По едно време гледа Лило, че челядта от задругата се сбира край огнището! Потрая, потрая, не го стърпе! Посвлече се от дървото и се спусна, та долу! Упъти се дебнешком и той натам, където се сбираха всичките. Пристъпва Лило зад стената на къщата, пристъпва, поослушва се, поослушва и наведнъж лицето му светна като месечина на пълен месец! От радост и косата му се дига на глава, капата му сама шава! Присламчи се и Лило зад гърба на другите, присламчи се, ама така майсторски, та никой го не усети.

Когато Рада изреди всички с медената погача и се спре при Въла, а Лило се поизкашля, па:

— А кам, Радо, и мене от медената погача?

Рада подигна учудено глава, погледна Лила, погледна го и се засме. Ама така дяволски, така дяволски се насмихна...

Рада се позатули зад гърба на Въла, затули се, отчупи половината от парчето, що държеше у ръце, пружи ръка и го подаде на Лила!

— А мед! — запита Лило и се помъчи да начумери чело, божем забравила го е де! Не го бакари за човек като другите!

— Па мазана е, не видиш ли? — отвърна Рада и пак подсви дяволски уста, та се усмихна!

— Мазана, мазана, марим ти я от такова мазане — прошъпна Лило, — па се озърта, да го не чуе некой от по-старите, и пак настави: — Ако че е мед, мед да е! Хей така на, да се лепи, да се маже, да ближи... като... — Лило не каза като какво, но погледна Рада в устата, в ония хубави, червени като мерджан устенца и завърте дяволито си очи, прокашля се, прокашля и като сниши повече глас, додаде: — Мед сакам, мед... много мед, та да ми си сладка и медена...

Рада го прекъсна:

— Ще ти преседне; може да бабичашеш, па ще те свие некое сърце, знаеш... от много сладко пада баялама на сърцето!... — Така дума Рада на Лило, ама, дяволска Рада, едно дума, друго прави. Загреба в паницата пълна — върховата — лъжица мед и го цапна на Лиловото парче от погачата. Цапна меда и се скри зад калабалъка, отлете като ластовица! Пуста младост!

Челядта от дедовата Дичова задруга подслажда сърце с медена погача, а дедо Дичо се обърнал към тех и ги пита:

— Сладка ли е Радината медена погача?

— Сладка, сладка! — отговарят всички из един глас.

— Така да ви е сладка всека дума, що продумате Ради! . . . Като споменете името ѝ, а устата ви да се лепят, както що се лепи тоя мед на езика ви. . .

Така изрече дедо Дичо и почна да бърка в пояса си, като че търси нещо. Бърка дедо Дичо с ръка в пояса, а с очи тражи некого между челядта си. Гледа, гледа, па току викна:

— Радо, къде си, чедо? Ела тук!

Рада пристъпи и се поклони като пред свекър.

Дедо Дичо извади из пояса кесията си, отви гайтаните, разтвори я, бръкна в кесията и извади из нея една мушамичка. Разви мушамичката, бръкна и в нея, та извади един чарклия кърменец. Хвана жълтицата с двата пръста, подаде го на Рада и рече:

— На́, чедо, това носи от мене за спомен, за спомен на медената погача, що подслади на всички ни сърцата тая заран. Да си жива дълги години да радиш за нашата задруга, както и ние що сме радили и радим и сега за нея! Хем работи, хем весела бъди! Да даде бог челото ти и сърцето ти да са така ачик, да се така лъщят с добрина, както що се лъщи и златото на тая жълтица! Доброто злато не ръждее, доброто сърце не пати! И да пати, патилото не го яде, не трае, то се топи като мекия снег по Младенци; от него не мрази́, а овлажнува земята, напойва я, па подкарва: нови билки, нови цветя, нов живот. . . нови добрувания на тоя свет!

Рада взе подаръка от дедо Дичо, целуна му

ръка, целуна ръка и на баба Стана, па и на чичо Тасо. Държи жълтицата у ръце, а на душата ѝ се чини, също като че е взела комка у черквата, па ѝ мило, мило на сърце, а от милост се търколиха две едри сълзи на алените ѝ странички!

Ех! ... Колко чинят тези сълзи, колко са те скъпи! Кам да можеше всеки да ги изрони, когато би дотребвали? ! ...

* * *

У дедовата Дичова задруга всичко върви и сега като по мед и масло! Всеки ради, всеки се грижи, всеки работи, да ги гледаш, па да им се не нарадваш! Хеле пък Рада, огън, огън е на работа! Хем пее, хем работи! Работата ѝ лети под ръцете като брашно под воденичен камък! Хем, що хване ӱ ръце, хванато е, не е току-така: било, какво било, само работа да се нарече, та какво и да било. Работи, синицата, та подскача, все на пета се завърта! Ама па и що е обична станала? Ех, махни, махни! Вардят я като капка на длан! Гледат я, както що се гледа жълтица у бели пари! Дедовата Дичова дума се изпълни: като спомене некой името ѝ — устата му се лепят, като че са с мед намазани. Ама па и господ них гледа! Ех, халал ѝ вера на дедовата Дичова задруга! От година на година берекето им е от харен по-харен! И у челяд, и у добичета, и у зърно, и... у всичко — у всичко! Сега са най-зенгини у селото, први са по имане, па не би трампили своето ни за сарафска хазна!

Три месеца след... след Радината медена погача Рада прегърнала веднъж Въла в градината,

при лиляка, прегърнала я, сложила глава на Вълините гърди, па ѝ нещо шепне, шепне, никой да не чуе, нито врабците, що скачат по лиляковите клонки! Рада шепне, а Въла, дяволитата, хванала у ръцете си Радината глава, гледа я у очи и се насмихнала, насмихнала, па я целува у челото! Рада свила очи под трепки, а шията зад тила и ушите ѝ червени, червени, като че я е облазила некоя гъсеница, па я жарила, жарила, та я направила цел божур!

Що е шепнала Рада на Въла, това не се казва — тайна е! — ама ако дип, дип сакате нещо да знаете, то мога само толкоз да кажа, че след шест месеца кръстиха и петдесетата душа у челядта на дедовата Дичова задруга! Кръстиха го и му туриха името Дичо! У лицето малкият Дичо приличаше на Рада, и по очите, и по трепките, и по устата... малки, па червени, червени като мерджане, а у снагата — цел Лило. Проточил се и он, израсен, израсен... като върлинка. Същи бащичко! Като че се е сам Лило смалил.

. . . .

Ако се случи да ви нанесе път край Щърковци, а вие харно запомнете къщата на дедовата Дичова задруга, ще я познаете по високото ясеново дърво и по жълтата пинта с ракията, покачена за клина на дървото. Като я откачите да пиете, а вие се прекръстете като всеки християнин... Прекръстете се, па кажете: „Спор и късмет, хаир и берекет и добра сговорност у къщи!..“ Така кажете, па пийте, колкото ви душа сака! Така обича дедо Дичо!

МОЛА МУТИШ БЕГ, КОЛАКОВСКИЯТ ГОСПОДАР

На средопът между града В. и селото Колаковци е разпространено на двата брега на реката Липовица хубавото селце Буриново. В това село имаше един момък с голем мерак на сърцето — Нино Лалин, едничко чедо на стрина Лала, що остана вдовица по чичо Рангел калаузина. Сиромах Нино! Да е да погледате през некоя дупка що кахър се е набрало на душата му, и вие бихте го аджедисали. Свива се сиромахът под болките на своя кахър, топи се от своя мерак, що чопли като некой червей сърцето му, топи се, топи като восък на огън. А ако искате по право да говорите, язък е за момчето, момче хубаво, тънко, па високо; а онова лице на него, като че е писано. Под къдравите му черни като смола коси се опнало онова хубаво, високо чело. Под свитите му вежди светят две ясни, кротки, умни очи. Погледът на тези очи се впил некъде, хей там, под синьото небе, па и вих-

рушка да си, пак не можеш го стигна. . . И има право да бъде замислено момчето. И ти да си, побратиме, на негово место, я бих те питал дали нема да се замислиш и залишеш, като имаш севда на Танка дедова Джурова, едничкото момиче, що е почнало от лани да се момува в къщата на дедо Джуро баш кнезо. А Нино Лалин гори от севда за дедовата Джурова Танка, па ще ви кажа, ама между нас да си остане, да не би да излезе некоя дума за момичето, па и Танка дедова Джурова отдавна е бегендисала Лалиния Нино. Тръгне вечер по месечина Танка по градината като некоя кошута през гора, па се спре при босилека. Откъсне стърчец босилек, помирише го и се загледа у къдравите му листчета. Гледа Танка закъдрелите листчета на босилека, па си мисли на други едни къдри, черни като смола, що са всеки път надвесени над челото на една хубава, хубава мъжка глава. Пак тръгне Танка по градината, па се спре и приседне на тревата под старата дуня. Приседне Танка на тревата, подпре с длан чело и впери очи в накитеното със звезди летно, хубаво небо. Светят ония звезди, светят, па треперят, треперят, като че си шепнат нещо, ама. . . шт! Разбира Танка какво си шепнат, ама зер пък искате баш и на вас да го каже? Майке! Току-що не би ви го казала, като че не знае Танка кое е за казване и кое не е за казване.

„Ух, божке ле, божке! Като ме не дава тате за него, по-харно да мога да умра, па да стана и я звезда, па и он да стане звезда, па да сме си заедно там некъде, у некое кьошенце на това небо, па да си трептиме, да си шепнеме, да си другаруваме дваминка, рахат-рахат, далеко, далеко от тате,

от хората, от света, от тоя лош свет, дека се всичко с пари, с имане купува и продава, всичко, всичко, па дори и севдата. . . пустата моя севда!“

Така се оплаква пред звездите Танка, оплаква себе си, оплаква своята севда, своята орисница, оплаква всичко онова, що е сънувала и бълнувала сладко-сладко за своя живот на този пусти, грозен и студен свет, в който хората са измислили проклетите пари и пустото имане. Пусто, клето сърце Танино!

Както беха още росни хубавите сини, бадембичимлии очи на Танка, тя метна поглед накъде стобора от градината, гдето нещо се пошушна, и стана у лицето алена като вишна ранозрейка. Пред самия стобор трептеха оние две звезди, които Танка гледаше на небето.

— Танке! — чу се шепот откъм стобора, гдето блещукаха двете звезди.

Танка изведнъж трепна. . . Виждали ли сте как лети зажъдена кошута, кога съгледа отдалеч бистрите струи на некой извор? Виждали ли сте как се хвърля дете бозайниче в прегръдките на майка си, когато отдавна не е било накърмено? Така полете и Танка дедова Джурова към стобора, така се хвърли и она в прегръдките на Нино. . . Знаете ли как се увива лоза около клонките на бора? Знаете ли как се уплита вилината коса около стъблото на детелината? . . . Така се увиха, така се прегърнаха Нино и Танка.

Оставете ги на мира, барем потайно да се прегърнат. Нека се порадват, нека се помилват!

Ето и ветрецът, що клати върховете на оние борики там, ето и той се притаи, и той се спре, и той

притихна! И самият ветрец не ще да пошавне само и само да не издаде младите, да не оскверни техната молитва — молитвата на любовта!. . .

Нино се подпрел до гредата на стобора, преметнал левата нога през десната и изпружил своята десница. До рамото на тая десница Танка наслонила своята глава, а левицата обточила около тънкия кръст на своя левент. Росните трепки на Танкините очи затрепераха като крилата на некоя пеперудка и като опре тя своя умислен поглед към Нино, запита го:

— Ходи ли стрина Лала при чичо Вучко да му дума?

— Ходи — отвърна Нино и издъхна издън сърце.

По самото издъхване на Нино Танка можеше да се досети, че ходенето на стрина Лала при чичо Вучко е било на ветъра, ама пак притисна гърди и се пресили, та запита:

— Па какво?

— Нищо! Никаква файда.

— Какво нищо?

— Ходил чичо Вучко при дедо Джуро, думал му, кандърдисвал го, ама он опнал се като каиш, па — ни за реч! „Не можем, рекъл дедо Джуро, да си дам детето у немотна къща, па утре да стане ихтияч и за кора хлеб и да остане и без парцал на гърба си! Да вземат да сочат хората с пръст у нея и да думат: „Те́, това е дъщерята на дедо Джуро, а ходи гладна като църковна мишка. Нито ѝ теле мучи у обора, нито ѝ ягне блее у кошара, а може би нито ще ѝ петел запее на бунище!“ Кам да има барем един чифт волове, да има некое и друго пар-

че топрачец, некоя и друга овца, барем колко за вълна, за прежда в къщи, ех, иди-дойди. А он? Гол като тъпан? Ни го е у нива, ни у ливада, ни у лозе, ни у живина, ни у нищо. За една кора хлеб, дума се, да изкара за себе си и за майка си — и за нея ще тръгне да хлопа по чужди порти! Чуждо ще оре, чуждо ще жъне, чуждо ще откарва, чуждо ще докарва. Че го било теглило сърце по чедото ми и че и на чедото ми теглило сърце, каже, по него, та що от това санким? Кому ли и за какво ли не го тегли сърце, ама гола обич без хлеб — като черепня без погача."

— Е па що му не е рекъл чичо Вучко, ако ти немаш, он има, па баща ми е, нека даде мене, па като има за мене, оно ще има и за тебе.

— Рекъл му, какво да не му е рекъл!

— А он?

— Он? Хм! Он знае на всека дупка деветдесет и девет клинци да забие, па пак ще я затисне! Майке! Дедо Джуро не знае да отвърне джувап!

— Е па какво му е рекъл? — запита Танка и джуните ѝ пребледнеха.

— Какво му е рекъл? Какво ще му рече? Рекъл му, че он не е сарафин, та да има готови пари да брои, а що има по нещо имовина, оно, дума се, рекъл, не е ни негова, а на целата задруга, па не може, рекъл, да си развали задругата, да разчупръшука триесет-четириесет души хора да дели имовината, та да могъл и на тебе да отдвои пай! Почне ли, рекъл, една погача да се начупва, оно измий си вече шаките от нея.

— А чичо Вучко?

— Чичо Вучко като чичо Вучко!... Замлъкнал, па станал и си пошел.

Долната джуна на Танкините хубави устица затрепера като струна от гусла, па с дрезгав глас, като че я некой стегнал за гушата, промънка нажалено:

— Е па сега?

Така запита Танка своето либе и маргаритите захванаха да се ронят из очите ѝ и да се търкалят по хубавите ѝ странички, що беха пламнали като некой божур. Рони ги сирота Танка, а Нино я глади по челото, придумва я, теши я:

— Недей, пиле, недей плака, недей ги рони кървави! Добър е господ; добър е за света, па ще бъде добър и за нас.

— Я знам, че е добър господ, ама хората, Нине, хората са лоши. Они са зли, они са пакостни, като че сърцата им са се вледенили в гърдите им, па хич и не ги заболяват нихните пусти, ледени сърца, когато правят злини на света! Що сме им, санким, скривили? Пусти имот опустел!

Танка захълца. Сълзите я задушиха и тя притисна своите оплакани очи на Ниновите гърди. Нино пак почна да я теши, но лесно ли утешава човек, който и сам има нужда от утеха? И нему тежеше, и него болеше, па ако питате право, и нему му се плачеше. Ех, как би заплакал, как би ги заронил и Нино, от едри по-едри, ама нали е пусто и върло мъж, па какво ще ревне да реве. Не би било у ред, ни би било по прилика.

Мисли Нино, мисли. Боже, какво ли му не иде

на мисъл? Мисли да накара Танка да му пристане, ама — бегай, враже, през жарава — зер би могъл да кайдише Нино на такова нещо? Та баш и Танка да го кабули — а знае си Нино, че само да ѝ рече, она и на това ще стане каил — он не требва да го кабули. Зер не знае Нино, че дедо Джуро ще ги прокълне? А с бащина клетва на врат как се събира къща и дом? Как се свива гнездо? Бащина клетва е това, не е шега. Ще те чака, чака, па ще те издеби баш когато ти е най-мило, баш тогава ще клюцне змията със своите отровни зъби на сърце. Знае го това Нино яко харно, слушал е от хора, що са теглили и патили, па не ще Нино да носи клетва бащина у къщи. Да може некъде да спечели изведнъж от нещо, мисли си Нино, ама от що, врага, може да се спечели честно и почтено? Зер се така лесно печели имот? Таман сега, у тия кесат години, ще пойдеш, та ще и да спечелиш? А колко за друга печалба, ако, санким, рече Нино да тури лице под нога, па хич да не пита сърцето си за такава печалба, на Нино и на мисъл не му иде! Та и що ще му, санким, такава печалба, като ще си погази лицето? По-харно нека се цеди капка по капка кръвта от сърцето му, ама само тука на, на челото, само тука да е чисто, да нема леке.

Къщната врата у дедови Джурови скръцна и хлопна, та се отвори. И Нино, и Танка трепнаха като орлови пилци, кога видят, че се надвеси змийска глава над гнездото им. В един миг Нино притисна Танка на своите юнашки гърди, целуна я по челото, прошепна ѝ „до́бър е господ“ и се прехвърли отвъд стобора, без да тропне, без да шушне! Танка посви полите на сукмана си, за да не

шумти низ шумолака, па тръгна дебнешком накъде задната врата на къщата. Върви, а едвам допира ноги наземи, също като да е некоя катеричка.

Танка се беше скрила вече зад къщата, когато дедо Джуро излезе на чардачето и метна своя вълчи поглед, та изходи с очи целия перваз на стобора. Нека си гледа! Кому що е грижа, че бил гледал! Ягнето си е у обора, а вълкът нека ръмжи, колко иска по мрачината

* * *

Кръчмата на дедо Тало в село Буриново беше на най-хубавото место и най-хубавото здание в целото село. От горния кат на кръчмата, над самата река Липовица, е надвесен един чардачец, от който можеш изгледа целото село, дори и кошарите му. Щом климне слънцето след пладне на педя, педя и половина на запад, хубава, дебела сенка обхване целото чардаче и затова през туй време — лете — на това чардаче е най-хубавото место за седене. Скрит в сенката, разхладен от хладовинката, която иде из реката, пополегнал на некоя селска черга и облегнат на възглавницата, не ти остава, освен да чиниш кеф и сеир. Шумоленето на реката, чуруликането на ластовиците, които сноват като некои стрели налево и надесно, и клатенето на върховете на хубавите тънки, вити тополи, насадени край Липовица — всичко това те унася, омайва те, като да те приспива и пренася в други светове.

На това чардаче отпочиваше от голямата жега Мола Мутиш бег втория ден, откак Нино и Танка

се виждаха при стобора, до дедовата Джурова градина. Бегът беше тръгнал за своето село Колаковци, па силният летен пек го накара да се отбие и да си почине на чардачето при дедовата Талова кръчма.

Мола Мутиш бег запалил чибука, навел се над пармаклъка на чардачето и се загледал в буйните пшенични класове, що покриваха като некои големи, големи килими крайселските ниви. Позлатени от слънчевите лъчи, подухвани от тихия ветрец, върховете на класовете се навеждаха и изправяха, като че да беха се разлюлели талазите от некое златно море.

Мола Мутиш бег размишляваше върху божата наредба, която е отредила такива чудни работи, както е и това, щото от черната земя да поникне хлеб, който ще насити толкова гладни гърла! Той хвана с края на пръстите си своята побелела вече брада и прошепна: „Велик е аллаах!... Велики и чудни са и неговите дела.“

Замисленият поглед на бега се пренесе неусетно от нивите и се спре на отсрещния брег на реката, между дънерите на две тополи. Но бегът не гледаше нито тополите, нито брега, а окото му се беше спрело на един млад рибар, който беше хвърлил в реката въдица, привързана с канап за един дълъг прът. Нещо чудно, нещо особено имаше у тоя рибар, което накара бега да спре на него своя поглед. Рибарят се показваше чуден на бега със своята небрежност, с която се отнасяше към своята работа. И наистина, бегът забележи на два-три пъти как канапът се опиняше и клатеше от играта на рибата, която бе закачена за въдицата, а риба-

рят, който държеше пръта в ръка, още не усещаше, че се е уловила рибата! Бегът намисли да мотри и по-нататък този чуден рибар, та да види кога ще се сепне той от своята залисия и извади уловената риба.

Дълго време седя Нино с вперени очи във водата. Вперил Нино очи във водата, ама нищо не вижда по нея. Нито вижда големия воден паяк, който със своите дълги крака се плъзгаше по водната повърхност да гони мушиците; нито вижда как некоя рибка мушне своята малка главичка, надуе некое мехурче и плесне със златоперната си опашка, па пак се гурне у реката; нито виде как една ластовичка прелете над самата водна повърхност, клъвна с клюнчето дългокракия воден паяк и отлете в един миг; нито пък виде как се биеше и плескаше във водата червеноперката мренка, която беше глътнала въдицата, що бе хвърлил в реката. Гледа Нино, а нищо не вижда! Очите му вперени във водата, а мисълта му хей там при стобора до дедовата Джурова градина. Там му е мисълта, там му е и сърцето!

От минута на минута любопитството на Мола Мутиш бег все растеше повече и повече. „Аджаиб момче — разсъждаваше в себе си бегът. — Да е серсем — не е серсем! У серсемите хора нема такива очи! Хел-хелбете, това момче ще е угрижено у нещо; голем съклет требва да има на сърцето си, та е толкова залисано.“ Най-после бегът не можа да изтрае. Той плесна с ръце и извика: „Ахмед, гел!“ Сеизинът се изправи пред бега и той му поръча да повика дедо Тало. Ахмед излезе и след една-две минути дедо Тало, малко прегърбен, се наведе пред бега и го запита:

— Какво ще буюрдишеш, бего?

— Познаваш ли това момче, що е хвърлило там въдицата в реката!

— Па познавам го, бего, какво да го не познавам. Нашенче е, оттука е, от Буриново. Ако помниш Рангел калаузина, що ти събираше едно време кози по Загорето, негово момче е. Току това момче и имаше, ама ете, не бе жив, сиромахът, бог да го прости, да го отчува и отгледа, нало остана сираче на седем-осем години, па сега само чалъстисва и за себе си, и за майка си. Ама са зюгюрт, нà, дума се: докълцали са до троха. Ходи като аргатин, та работи ту при тогова, ту при оногова, ама чуждо да работиш, нали знаеш?. . .

— А инак дали е некое добро момче?

— О, бего, колко за това, от харно — по-харно. Разумно, па кротко, па вредно на работа, вредно, със злато да го мериш, па пак ще е по-скъпо. Само това, нали ти казвам, немотията го е натиснала, па не може момчето да беджерише и — вер-се лям. Барем да беше съчувало от баща си некой топрачец, пак иди-дойди, а оно; ни го е у топрачец, ни го е у волове, ни го е у пари — ни го е у нищо?

— Задомено ли е?

— Не е, не е! Къде? При тая немотия лесно ли се върти къща и дом? Богаташко момиче нечему дадат, оти е немотен, а пък сиромашкото и да го вземе — що че му? Сега барем две гърла, какво и да е, намира им се колаят, ама като станат повече, тогаваударя на зор.

— Я молим те, прати некого да го повика малко при мене. Имам ищах да се поразговорим малко с това момче.

Дедо Тало слезе в кръчмата и прати едно от момчетата да повика Нина.

* * *

Хората казват, че нема жито без къклица.

Така казват хората, ама аз ще кажа, че и между къклицата току посветне по некое житно зрънце. Оно защо се е рекло, че светът е шарен? Гледаш едно — така, па гледаш друго — другояче! И зъбите, що са зъби, пак не са еднакви у една глава, а камо ли хората по света.

Истина е, че турците са турци; достлукът им, що е рекъл некой, на колено, а човещината им на силяха, ама и между них се намира понекога, както и между къклицата, по некое зрънце житце, искам да река — по некой човек.

Такъв редък турчин, па ако щете и редък човек, беше и Мола Мутиш бег. господарят на селото Колаковци.

Право да ви кажа, мъчно ми е и да се наема да ви описвам тоя турчин. Мъчно е, казвам, да ви опиша Мола Мутиша като човек със сърце и с ум. Ако го мериш по добрините, що е правил на раята, по неговия мерхаметлък и по кротостта му и благите му думи, ще речеш, че е харен и за патрика у Стамбол. Ако ли го мериш по ума и познанията му за тоя свет, или по-харно, за хората по тоя свет, ще речеш, че с отворено чело можеш да го препоръчаш за пръв везир и на китайския цар.

Колкото за откъм верата си, Мола Мутиш бег

беше чист турчин: абдесът му — абдес, джамията му — джамия, рамазанът му — рамазан, байрамът му — байрам, харемът му — харем — всичко по реда и по закона му. А пък за откъм човещината колаковският господар беше по̀ човек от много християни, които палят свещи пред иконите и свършват молитвата си с думите: „И избави нас от лукаваго."

Целото село Колаковци, дори и децата в селото, споменват своя господар за неговите добрини. И сега да идете в Колаковци, па да се заприкажете с кой да било от селяните, всеки ще ви рече: „Под турски господар бехме, ама турско зло не видехме! Да го прости господ или неговият аллах, ама що е право — право: турчин беше, ама па и човек беше."

Запиташ ли колаковчани да ти разкажат за добрините на своя господар, току ще видиш, че се изпъкне или дедо Гето Дойчинов, или чичо Кузмо Радойкин, па ще подземе:

— Е па, господине, кое ли да ти изприкажем попешин, та кое ли да изоставиме, като да хоратиме по бога и по правда, що год е сторил човекът, все е харно било за раята у неговото държавище. Ете, чешми ли речеш — чешми е направил, хаир е оставил; пътища ли речеш — пътища ни е направил, накъде да погледнеш по селото, все негов спомен, хем все харен спомен! У наше село не се е продало никому котле за бакия на царщината или за фаиз на чорбаджия; нашенци не са видели турски зулуми, не са били бити от турски заптии, не са били глобявани от турски субаши. Женската челяд у наше село не е губила хърз, да прощаваш, нито е била карана да меси погачи и да готви кокош-

ки на турски сеймени! Мола Мутиш бег трепереше над своята рая като над свои деца; пазеше ни, закриляше ни, както що кокошката закриля пилците си пред сокола. На всичко лошо беше сторил запт: ни да се нажали некой от некого, ни некоя неправда да се стори некому, ни некой да се поплаче от туна беда или от немане, па нито от зли години. Случеше се по некой път, та удари лоша година, па щукне берекето, пà ни те е у зърно, ни те е у живина, ни те е у нищо! Опнеме врат, надвесиме глава, па се чудиме: какво и що? Коя да почнеш, та и къде да се денеш? Гледаш, гледаш, па да видиш, нещо ти гюч, нещо ти тежко, горчиво! Хесапиш си: мъчил си се цело лето, бил си се, трепал си се, па кога дойде да видиш хаира на труда си, а оно се заобърнало „на зло и наопаки". Зинал пред тебе оня глад като некоя хала, па ако ти не помогне некой, „търпи, душо — черней, кожо". У такива години ще ни повика бегът при своята кула. па ще подбéре:

— Зла година, а?

— Е па зла, бего; де, що чéш му!

— Берекет хич, а?

— Хич, бего.

— Ех, що че му чиниш, божà воля!

— Негова, бего, негова.

— А за гечинмек през зимата, колко го има, ще ли ви стигне, а?

— Е па гюч и да стигне, бего. . . оно, знаеш, като отделиме твоето, да го речеме господарското, едва ли ще ни изкара до Божúч! Гърла са, бего, знаеш, па са по-бетер и от воденица. Като се довър-

ши меливо при воденицата, а оно има колай: отбиеш водата от улея, па си тече рахат, ни колело закача, ни камък завъртя; ама гърлото не е като улей, та да можеш да го отбиеш: има-нема, оно си все меле, па не сака да знае ни лош берекет, ни тая вера!

— Така е, олум, така; дорде е сърце живо, гърло все зее.

— Ех, зее, бего, зее.

— Па я рекох да ви питам на кой акъл сте, аджеба, ако река да ви оставя своето зайре, санким да се не дели господарското, дали ще ви изкара за прехрана до ново, а?

— Е, па хесапим да стигне, бего; оно, знаеш, малко ще да стискаме санким, хем гърло ще ситим, хем на зла година ще мислиме.

— Така, олум, така. Мене дел тая година нечем; моето гърло е едно, а вашите болджа. Ех, колко за едно гърло, ако остане, оно му се лесно намира колаят. Така нали е, а?

— Е па ти знаеш, бего!. . . Оно, дума се, бог, па ти!

— Така, олум, така. Така че я дузетердишеме тая работа, па ако дип-дип дойде до по-голем зор, а оно пак гладни не мога да ви оставя, ако требва да се докупи, ще докупя! Вие си гледайте вашата работа, а я, що е моя, я че си я гледам!

— Е па каквото те бог учи, това ще е и за нас харно.

Чичо Кузмо Радойкин позаклима врат, наведе налево глава, пружи десницата, разпери длан, па замаха с нея и настави:

— Хей, кам сега такъв човек? Запали свещ пос-

ред пладне, па тръгни да търсиш и под път, и над път, па ако намериш барем едного, а я че обръснем тия на — и чичо Кузмо хване с шепата си десния мустак, който се проточил чак до рамото му, — нали ги гледам сега тия, нашите, хем кръстени божем, ама десет кръста за пара!

— Ами у добри години — ще запиташ, — у берекетлии години какво беше?

— Ех, като има берекет, всеки му намира колая — отвърна чичо Кузмо и настави: — Беха се улучили три-четири години поред една от друга попълни, по-сити. Наспорил беше господ хем бол, хем отбрано. У зърно ли погледнеш, подуло се, наедрело онова зърно като дренка, па се лъщи, лъщи — също жълтица! У живина ли погледнеш, всеко се оправило, всеко се нагоило. Пружиш ръка, та сегнеш да хванеш некое ягне над опашката, а пръстите ти утънат у месо и у лой като у памук. Ех, брате, от бога си е речено: „Хаир у берекет, па това си е". Та да си дойда на приказката: беха се напоточили, рекох, три-четири години все пълни, върховати. Мола Мутиш бег дойде у село, па простре алено седжаде под ореха, при кулата, запали чибук, па ни събере край него и подземе:

— Аллах-шюкюр, пак берекет, а?

— Ех, бего, весели ти очи, широко ти сърце.

— Еваалах, олум, еваалах! Артърмак има, а?

— Има, бего, има, сполай на бога, има и за тебе, има и за нас, па има и да артише; кога бог рече да наспори, а он наспорва по боговски!

— Е па какво имате умут да чините с артърмака, а?

— Та и ние си това хесапиме между нази си, па

рекохме да сакаме от тебе изин, ако бива, санким, ако е и тебе кабул, та да попродадеме артърмака, па да посчукаме некоя църквица знаеш, колко да е, какво да е, все е вера, дума се, па всеки човек по верата и по закона си! Та и ние меркаме, като го е дал бог, а оно да си направиме църквица, та да му благодариме за берекето и да има къде челяд да се моли за здраве на добри хора и на добри господари!

— Аферим бре, синко! . . . Машалаах! . . . Валаах, биляах, паметно сте се сетили. Всеки човек требва да си варди верата и закона. Човек без вера е бре, синко, като кладенец без вода; наместо бистра вода у него се развъждат жаби, гущери и змии. Така се въдят и греховете у безверния човек; а греховен човек, олум, и за себе зарар и за хората таксират! Който човек не верва у бога, он е като дърво без мъзга; а — това: направили ли сте добър хесап дали ще ви стигне, що ще изкарате от артърмако, та да доизкарате църквата си, а?

— Е па оно, бего, ете ще гледаме, колкото се може, да стискаме, та дано се изкара; оно, знаеш, според чергата и крака ще пружиме.

— Така, олум, така, ама добрата работа не бива да се оставя насред път. Като сте сторили умут, нека е на хаир, ама и я сакам да ви помогнем у тая работа: що че кажете, бива ли, а?

— Е па оно, бего, като сакаш и тука севаб да сториш, оно ние що чеме друго, нало: ти назе, па бог тебе.

— Аллах версин, олум, аллах версин! . . . За добра работа всеки човек е борчлия да помага; така пише у божия китаб, така учи мене и моят

закон. Па я хесапим да отдвоите третото зърно от моя дел, па да го притурите при артърмака. Колкото гора ще ви требва за кересте, я ви давам изин да сечете от горната кория, що е над Тополовеца, а колко за камъне, ще си прекарате от нашето горно каменище, що е под голата чука. Що че кажете, харно ли е така, а?

— От това по-харно, бего, само един господ.

— Харно, олум, харно! Вие чалъстисвайте по вера, по закон и по правица, па и господ че да чалъстисва за вазе!

— Амин, дай, боже!

* * *

Ето такъв беше Мола Мутиш бег, колаковският господар, пред когото сега се изправи Нино и със скръстени ръце, каквото що си знае, че е адет, поклони се и продума:

— Ти си буюрдисал, бего, да дойда при тебе, па ете я дойдох!

— Хош-гелдин, дели-канли! — Бегът имаше адет да вика на всички млади хора „дели-канли“. — Какво ти е тебе име? — запита го бегът.

— Нино.

— Чий Нино?

— Нино Рангелов.

— На кой Рангел?

— На Рангел калаузина.

— Машаалах, олум! Я знаем баща ти. Търговия сме чинили с него едно време. Харен човек беше! Намузлия човек, тертеплия човек, прав човек... Я

такива хора бегендисвам. Е, кажи ми бре, синко, ти как се гечендисваш?

— Е па какво да речем, бего, малко кътлък, малко зор, ама ете, сполай на бога, пак живориме по нещо!

— Стопанка имаш ли бре, синко?

— Немам, бего, па кой знае дали ще мога и да имам! — отвърна Нино, заклати глава и една неволна, неусетна въздишка излезе из неговите гърди. Тая въздишка не можа да избегне от вниманието око на Мола Мутиш бег, та затова той запита с нисък глас и с вперен поглед в Ниновите очи:

— А некоя севда, некой мерак немаш ли бре, синко?

Нино наведе очи, поизчерви се и замлъкна, като че го оса ужили за езика.

— Кажи, олум, кажи; мене можеш рахат-рахат да кажеш. Я съм бил дост с баща ти; дума се, като мое чедо да си, па ако има нещо колай на твоето ухке, а я, валаах-биляах, моята лакърдия ти давам, че съм каил да ти сторим ярдъм.

— Ех, нема лесен колай, бего, нема. Да би имало колай на моята неволя, оно би требвало я да го имам тоя колай. И да имам севда, бего, що че ти я казвам, като от нея ме раздели пуста немотия, па на такава болка церът е много скъп!

— Слушай, олум, голем залък глътни, ама голяма лакърдия недей казва. Имането и немането е у божи ръце. Откъде знае вечерта какво носи утрото! Ти недей дукундисва бога с лафа си. Който е направил зрънцето житно, он е направил и земя, та да има къде да проникне, да израсне и да узрее. Който е турил рибата да живее у водата, он ѝ е

направил и мехур, та да може да плива у нея. Зер ти мислиш, че на тоя свет върви всичко така на: ни сатан билир — ни алан билир? Йок, кузум, йок. Всичко по света е с тефтер и с хесап. И рахатлъкът и гайлето, и имането и немането, и доброто и злото — все с хесап става.

Излека, с колайлък, със сладки думи, Мола Мутиш бег кандърдиса Нино да му изкаже своята неволя. Всичко му изказа. И как са се бегендисали с Танка, и как им тегли сърце един за друг, и как са пращали чичо Вучко да му дума на дедо Джуро, а как дедо Джуро се опинял като каиш, та не дава — всичко, всичко, целата неволя на Ниновата и Танкината севда от игла до конец и от конец до конопец.

Мола Мутиш бег допрел върховете на пръстите си до своята брада, па хем я приглажда, хем слуша какво му разказва Нино. Кога Нино свърши лакърдията си, бегът опре остър поглед у него, па му продума:

— Нещо ще те попитам, ама сакам право да ми отговориш. Тури по-пешин ръка на сърце и ми отговори: дали бегендисваш дедовото Джурово момиче, че имаш севда на нея, или повече го бегендисваш, че е дедова Джурова дъщеря?

— Я никога не съм лъгал, па и тебе нема да излъжа, бего. За севда я бегендисах, а не че е от имотен род! И на черни цигани да беше момиче, пак такава ще ми е севдата. Това ми е на сърцето, това ми е и на езика, па това ти и отговарям.

— Аферим, кузум! Сега и я че турим гърбина на дедовата Джурова порта; я че ти станем сват, па ако съм я Мола Мутиш бег, ишаалах, още тая ве-

чер ще ти донесем като у чевре вързана твоята севда. Ти сега, олум, ако сакаш риба — риба си лови; ако сакаш заек — заеци лови; ако сакаш врабче — врабци лови. Иди сега, та си гледай кефа, па като стане еция, а ти дойди тук при мене.

Нино целуна на стария бег ръката, пак се поклони със сгърнати ръце на гърди и слезе от чардачето като треповен. Нещо му чудно, нещо му бамбашка на сърцето! Такова нещо помни Нино, че само два пъти е усещал на сърцето си: веднъж, когато пръв път като момък е ходил да се комка, и втори път беше, когато пръв път целуна Танка по челото.

Мола Мутиш бег пак плесна с ръце и извика:

— Ахмед!

Ахмед се изправи като свещ пред своя господар.

— Свали хамовете от конете — заповеда бегът на Ахмеда, — заведи конете у яхъра, намести каруцата под шатрата, изнеси агърлъка из каруцата у моята одая; днеска нема да ходим на село, тука ще пренощуваме.

Ахмед направи с десницата си дълбока темена на своя господар и тръгна да изпълни заповедта му. Но Мола Мутиш бег му извика:

— Дур! — и Ахмед сви ръце на пояс, за да дочака нова некоя заповед на бега. — По-пешин иди долу у кръчмата — заповеда бегът, — та кажи на кръчмарина да изпрати да повика чабуджак, кмета на селото при мене. — Ахмед мислеше, че може още некоя заповед да е забравил бегът, та остана със скръстени ръце на пояса да чака, но Мола Мутиш бег посочи с ръка към мердевена и му каза: — Гид!

След половин час Въто Кръстин, селският кмет, се изкачи на чардака при бега, който го запита:

— Има ли, кмете, некой у вашето село да продава топрак?

— Е па има, бего! Те и Йото Събин продава три-четири парчета нива и оная дългата ливада, над лъката до реката; па и Мане Пеин продава до него своята нива от триесет-четиресет рала; па може да има и други, ама знаеш, оно требва човек да попита.

— Пеки-и-и! Ами от кого мога да купя некой и друг чифт яки волове за работа?

— Е па най-харни волове за продан има у дедо Джуро, па има и у Вучко Лачин, и у Мишо Върбин; колко за волове, ще намериме у село, барем у нас не са кът тая година.

— Харно, и това харно. Сега ние ще идем с тебе, кмете, да гледаме най-пешин воловете у дедови Джурови, па ако там не хареша, тогава ще видим на друго место.

— Е па какво ти речеш, бего. Ако сакаш, хайде да идем у дедови Джурови.

Пред обора в широкия двор у дедови Джурови изкарани седем-осем чифта яки впрегатни волове и сам дедо Джуро ги показва и хвали на Мола Мутиш бег:

— Ще ти продам, бего, волове, ама казвам ти, за бога и за вера, не са волове, а са аслани. У плуг ли го впрегнеш, па макар било и бразда до колена, ще изтегли равно, па право, право, като по конец! У кола ли го впрегнеш, па макар натоварил и до ритлите, ще вози, като кога че по масло се плъзга. А пък що са мирни, що са кротки. . . на: и от ягнета

по-кротки. Остен що е, они не знаят! Само им речи: „де-е-е“, и они че тръгнат; речи им: „тпру-у-у“, они че станат; речи им: „сто-о-о“, они че стукнат назад. Нали ти казвам, разбират от дума като човек. А колко да речеш нещо като за кусур я у нога, я у слабини, я у гърди — пази, боже; здрави като канари! Те на, стока е, дума се, я продавам, ти купуваш, пари ще броиш, казва се, па ако малко нещо найдеш кусур, мое е.

Мола Мутиш бег отбра два чифта и попита дедо Джуро за колко ще му ги продаде.

— Какво да ти кажем, бего? Оно всичките, дума се, моя е стока, ама тия, дека ги отбра, ех, право да ти кажа, каймак са на всичките отгоре. Другиму да е, а я от дваесет и две жълтици не бих ги оставил ни до кладенеца да ги поведат, ама колко за тебе, като на такъв добър мющерия — я ще ти ги оставя за осемнаесет. Що? Не са ли евтини? Море бадева са, бадева. Я, ако питаш, санким, всекиму не бих ги ни продал, ама знам, че при тебе ще ги гледат харно, както що са дома научени. А за тези пари воловете са бадева, бога ми, бадева! Знаеш, зарад храната е, те, хесапим си, до напролет ще подякнат от юнците, па защо да ги храниш бадева цела зима, кога и така, и така напролет други ще дораснат. Затова ги давам за такава цена, а то инак и за трийсет жълтици пак са евтини.

Мола Мутиш даде за двата чифта шестнаесет жълтици и дедо Джуро, с една реч, пристана и пазарлъкът се пресече. Бегът изброи жълтиците на продавача, па го замоли да постоят воловете при него, докато прати да ги откарат. Буриновският кмет тръгна да си пойде, но Мола Мутиш бег го

спре и го помоли да отиде при Йото Събин и при Мане Пеин, та да ги пита по що би дали топрака си. Като тръгна кметът, а бегът се обърна към дедо Джуро:

— Знаеш ли море, дедо Джуро, че имам и друга работа с тебе?

— Е па че кажеш, бего, па че знаем.

— Я съм дошел сват при тебе.

Дедо Джуро се щрецна, като че го ощипна некой рак за ръката, и опули очи у бега като заклан овен! Бегът пак подзе:

— Така, дедо Джуро, дошел съм да сватосвам един дели-канлия за твоето момиче, па хесапим, ишаалах, че нема да ме отбиеш и да ме направиш резил на старо време. Що че кажеш на тая лакърдия, а?

— Е па я, ете, не знам, бего, пешин и пешин кой е тоя дели-канлия.

— Знаеш го, дедо Джуро, знаеш го. И ти го знаеш, па и я че ти кажем. Това е Нино, на Рангел калаузина момчето.

Дедо Джуро се втори път щрецна, като че други рак го ощипа за другата ръка. Той сви своите рунтави вежди, намръщи чело, па чешейки се зад тила, отвърна:

— От това тесто, бего, да прощаваш, нема да бъде погача.

— Защо да не стане погача море бре, дедо Джуро? Лошо ли е момчето? Хаймана ли е? Нарафлия ли е? Що му е, санким, та да не бъде, а?

— Да видиш, бего, че за лошо — лошо не е. Не мога да му ям хако. И умно е, и кротко е, и вредно е на работа — що е право, право; ама. . . ама не-

мотно е, па дете ми е, дума се, па какво ще ида да го зачернувам, да го женя за човек, който нема ни кон, ни вол, ни, дума се, една педя топрак? Утре, у други ден ще остане чедото ми да гладува по чужди порти; а светът ще почне с пръст да сочи на него, па я това нечем да кабулим.

— Ако имаше нещо имотец, кандисал ли би, а?

— Ех, тогава е друга лакърдия.

— Дали би кандисал, питам те, да му дадеш момичето, а?

— Е па да беше имотничко, дал бих му я.

— Пеки-и-и! Сега я ти казувам, че момчето е имотно. Има три-четири парчета нивица, има една ливада от триесет-четиресет кола сено, има едно парче и лозица, па има и два чифта харни, впрегатни волове. Това доста ли е, а?

— Море оно би било доста и отвише, само да го имаше това, щото казваш, ама я нали знам, че нема нищо, що че седиме да се шегуваме.

— Слушай, дедо Джуро, Мола Мутиш бег кога рече лакърдия, он се не шегува. Я ти казвам, че това го има момчето, па требва да ми поверваш на лакърдията.

— Море харно, бего, да вервам, ама кажи ми: тебе ли да вервам, главата си ли да вервам? Като има, покажи ми ги да ги видим, па и я да поверваам.

— Пеки-и-и! Довечера по ецият ще дойдем с момчето и с неколцина души селяни, па хем ще ти покажа имота на момчето, хем ще пейледисаме момичето. На това каил ли си, а?

— Каил съм, бего.

— Харно! Довечера ще чакаш годежници.

Когато Мола Мутиш бег се завърна в дедовата Талова кръчма, той завари, че кметът го чакаше заедно с Йото Събин и Мане Пеин. Бегът ги покани у стаята и се удариха на пазарлък. Пазариха, пазариха, па пресекоха пазарлъка така: трите парчета ниви и ливадата над лъката Йото Събин продаде за хиляда и триста и петдесет гроша, а голямата нива до них и лозето от три хиляди кютюци у горния баир Мане Пеин продаде за осемстотин и триесет и пет гроша. Мола Мутиш бег даде пей и на двамата и им поръча да дойдат по еция, та да им изброи парите.

* * *

Виждали ли сте как пощръклява некое стадо, кога го нагази злата муха? Така беше пощръклела и женската челяд у дедови Джурови тая вечер... Едно снове насам, друго натам!... Едно се турило у готвене, друго у месене, трето мете двора, четвърто точи вино у бъклиците и у кратуните и налива ракия у пинтите, а пък пето и шесто, и седмо, и... петнаесето, они пък го ударили в разбъркване на раклите. Една търси чорапи, друга нашивки на сукман, трета ръбци за мъжка риза, четвърта наплетки за пояс; да влезнеш, да погледнеш, па у глава да се удариш — цел дар-мар! И защо ли беше, ще питате, тая гюрултия у дедови Джурови? Хм! Дедо Джуро, като дедо Джуро, пали го знаете, като го поприхванат неговите си, а он повилнее и пощурее, а понекога пък ни го знаеш от що, ни го знаеш от какво, дойде си му кеф, па какво ли не

измисли да посака и да затражи. Нали ви казвам: напрасничав човек, стиовит човек. И сега така. Повикал насаме баба Воца, стопанката си, па ѝ дума: „Виж там да заръчаш да се поприготви за довечера нещо, че ще ми дойдат мусафири, па може да се случи и годежници да бъдат, я не думам, мутлак, че са годежници, ама нека е хазър всичко". Баба Воца, зачудена, пооблещи очи и зина да запита кой, що, какво — ама дедо Джуро я изгледа, изгледа, та я пресече като с бръснач. „Що рекох — рекох, а повече ни гък!" — завърши своето съвещание дедо Джуро със стопанката си и хлопна вратата, та излезна. Дедо Джуро пусна камъка у водата, а пък баба Воца и нейните етърви и снахи беха талазите на тая буря, що обхвана дедовата Джурова къща! Баба Воца повика при себе си своите по-млади етърви, па им дума: „Вие ще наредите снахите да притъкнат за довечера т о в а и т о в а, оти о н ми рече, че може да дойдат т а к и в а и т а к и в а, па може да стане т а к а и т а к а! Мутлак не се знае дали ще стане, ама нека е всичко хазър." Етървите, макар че са етърви, ама са пак жени, та затова и они зинаха да запитат кой, що, какво, ама баба Воца посви рамена и повтори: всичко да е хазър и навреме. И етървите от своя страна всека една повика своите снахи, па им дума: „За довечера да е хазър т о в а и т о в а, оти о н а ни рече, че ѝ о н рекъл, че ще дойдат т а к и в а и т а к и в а, та щело да стане т а к а и т а к а". Разбира се, че и снахите зинаха да запитат кой, що, какво, ама всека етърва се побрецне, па парено-варено, речено-печено — всека една навреме да е хазър. Какъвто е подухало, такъв е и завеяло!

Разшавали са се ония снахи, развреднили се, разшетали се, а Танка, сирота, узверила се, па сал се чуди: що е и какво е. И хабер биля нема, че он е рекъл на нея, она — ним, а они — на снахите и че всичко това речено и казано все за нея става! Паунка Кръстина, снахата на най-младата бабина Воцина етърва, приседнала при голямата плоча край мердевена и чупи с едно камъче орехи на плочата, та да бъдат хазър за колпитата. Слиза Танка из мердевена, та да отиде в градината, а Паунка я съгледа, па ѝ се насмее дяволито-дяволито, като държи у едната ръка камъчето, а у другата един орех. И по години, и по сърце Паунка най уйдисваше на Танка у другарство, па затова се и най-много обичаха. Танка се спре при нея, па я пита:

— Какво има мари, драгинко, що са се така узбунили нашите у къщи?

— Зер не се сещаш мари, сестрице? Годежници чакаме тая вечер, па. . .

Паунка не можа да доизкаже думата си. Свекърва ѝ я извика да отнесе бърже начупените орехи и Танка остана сама при мердевена.

Сирота Танка! От алена-червена, що беше, у един миг пребледне като кърпа! Паункината вест я прободе в сърцето. Едри, студени капки се нанизаха около бледото чело Танкино! Сърцето ѝ се притаило, па и сама го не усеща ни да шава, ни да тупа. Тя допре рамо до дирека край мердевена, затули с длани очи и едри, горещи капки се затъркаляха по шитата ѝ пазва на сукмана, а оттам закапаха върху студената каменна плоча. Цел рой жални, горчиви, грозни мисли сновеха в нейната

глава. Тези мисли се обточиха, нанизаха, уплетоха като некоя паежина, в която тя друго нищо не можеше да види освен един грозен, един кръвопиен паяк, който се втурнал да я запие за сърцето и да смуче, да смуче, дорде изцеди до капка кръвта от това нейно клето сърце... Този паяк беше Танкиният баща! И какво друго може да помисли Танка за дедо Джуро? Зер она не знае, че тоя годеник не е Нино? Зер она не знае, че баща ѝ му е рекъл, че е немотен, че е гол като тъпан, че нема ни кон, ни вол, ни педя топрак! Зер она не познава баща си, та да се не досети, че ако бърза да я сгодява довечера, че това прави само и само да пресече на Нино всичките нишки, да го отпъди, да го отстуди от нея, та и она да вдигне ръце от него, да го забрави, да го разлюби... Ама нека, нека я сгодяват, за когото сакат. И Танка знае един колай, та да им пресече и ним нишките. Знае она, где е най-дълбокият вир у Липовица, па жива могат да я сгодят, ама ако бива мъртва да се венчава, нека я извадят из Липовица, па нека я венчават.

Танка и не помисли да запита кого ѝ готвят за орисник. Та и що ѝ е да пита? Нали не е Нино! А други, бил кой да бил, ней е все едно! Може и да е Миле Протин, може да е Бале Гогин, може и да е Младен чичин Тошин, все ѝ е едно! Всичките са ѝ сакали китка, всичките е и отбила. Ако е давала некому китки, само на Нино е давала, оти само он е по сърцето, а другите, другите може да са и имотни, и от голем род, па може и затова да са по кефа на баща ѝ, ама за нея са само пелин и коприва!

* * *

Пред чардака у дедови Джурови разтребено, изметено, поляно, па ударило една хладовинка, за едната хубост. На чардака, постлан с чисти черги, седи у кьошето Мола Мутиш бег, облегнат на възглавниците. До Мола Мутиш бег седи дедо Джуро, а до него се наредили буриновският кмет Въто Кръстин, Йото Събин и Мане Пеин. На самия крайчец на чардака, до самия пармаклък, приседнал на едно колено Нино Лалин, който от час на час сегне с ръка, та трие пот от челото си, макар че у тая хладовина мъчно се изпотва човек. Тежки пазарлъци и още по-тежки хесапи се правят тая вечер на дедовия Джуров чардак. Мола Мутиш бег купува топрак от Йото Събин и от Мане Пеин, а дедо Джуро и буриновският кмет са испати, какво бегът ще брои сухи пари за куповината. Пазарлъкът е пресечен и Мола Мутиш бег развързва кесиите с бели пари и жълти жълтици, та изброи до пара на продавачите. Като изброи парите, бегът се обърна, та запита седещите:

— Купено?

— Купено, бего!

— Платено?

— Платено, бего!

— От пари хаир!

— И ти с живот и със здраве да стопанисваш и берекет да береш!

Мола Мутиш повдигна ръка, посочи с пръст у Нино и продума:

— Тоя да бере берекето с живот и здраве. Я купих, ама я не съм купувачът, а бех само пазарджия:

тѐ, о н е купувачът. Я броих, ама я не съм броил свои пари, а н е г о в и пари. Тия пари беха останали при мене още от баща му, кога търгувахме с него, па от фаиз на фаиз, от фаиз на фаиз — порраснаха, па сега ги връщам и с фаиза, и с главницата барабар. Да беше жив Рангел, щех на Рангел да ги теслимим, ама като умре Рангел, а я ги чиним теслим на момчето му. Па сега о н с тия пари купува тоя топрак.

Всичките, що беха наседали на дедовия Джуров чардак, всичките останаха смаяни от думите на бега. Всички беха смаяни, но всички му повериваха! Та кой не знае, че от Мола Мутиш бег нема по-прав човек в целата каза? Само един между всичките не поверва на беговите думи: тоя неверник беше Нино.

Изненадани от ненадейното щастие на Нино, всички се замислиха и една тържествена тайнственост бе обзела дедовия Джуров чардак.

Мола Мутиш бег беше упоен от наслада на сърцето, че му се удаде да направи един такъв хаир, но скоро се досети, че е стигнал едвам на половината път със своя хаир. Той метна поглед към тези, които седеха край него, и като пресече мълчанието, що ги бе обзело, продума им:

— Кажете на момчето да му е икбаллия мюлк!

— Честито!

— Хаирлия!

— Със спор и с късмет!

— И харен берекет! — додаде дедо Джуро.

Нино поскриви уста, уж да отвърне „хвала", но думата му застѝна на устните. И голямата радост, както и дълбоката скръб, схваща понекога

челюстите на човека, па не може ни да гъкне! Същото се случи и с Нино.

Мола Мутиш бег се обърна към дедо Джуро и го запита:

— Чия лакърдия излезна по-права, дедо Джуро? Твоята ли, или моята, а?

— Твоята, бего!

— Сега кажи: имотно ли е момчето, а?

— Имотно, бего.

— Кандиса ли?

— Кандисах, бего.

— Да речеме ли хаирлия?

— Нека е хаирлия.

Мола Мутиш бег се обърна към седещите край него, па им рече:

— Тая вечер я съм хем пазарджия на Нино, хем съм му сват у тая къща. Па и вие като сте с мене, и вие сте сватове. Дедо Джуро има момиче, а Нино е ергенин, па са се бегендисали, па я мислим, че уйдисва, а?

— Уйдисва, бего, уйдисва. Уйдисва, та и отскача!

— Машаалах! А сега, дедо Джуро, нека дойде момичето да целува ръка, па като сват да му дам пей от името на Нино.

Дедо Джуро отиде да поръча за Танка, а Мола Мутиш бег поглади с ръка своята брада и се загледа във влажните Нинови очи, що блещеха като некои джеваири, па прошепна в себе си: „Иш-аалах!"

Целува Танка ръка на Мола Мутиш бег, па целува ръка и на всичките хора, що беха наседали на чардачето. Целуна ръка, па се наведе, та остави бошчалък на беговото колено. Мола Мутиш бег

бръкна в пояса си, измъкна зелената копринена кесийка, па извади из нея три маджарлии кърменци, нанизани на жълта копринена връв. Хвана Мола Мутиш бег наниза у ръка, а маджарлиите кърменци сияят като жарава. Той пружи ръка, та подаде на Танка наниза и ѝ продума:

— Това е пей! Едното зърно е от Нино, другото от майка му, а третото — третото е аманет, останал у мене от баща му!

Танка пак се наведе, та целуна ръка на бега и повтори, та пак изреди и другите.

Чини ми се, че вие и сами ще се сетите след това какво и що е правено с гозбите, що са ги готвили снахите у дедови Джурови, с погачите и баниците, що са ги месили, и с бъклиците и пинтите, що ги беха наливали през деня.

Когато Мола Мутиш бег тръгна да си пойде, а дедо Джуро го запита:

— Ами воловете, бего, кога ще пратиш да ги откарат?

— Воловете — отвърна Мола Мутиш бег — ще ги откара Нино. Них пък я му ги покланям, защото баща му ми е бил харен дост!

ТАКА СЕ ЛЪЖЕ ЧОВЕК!

Хумореска

Да е цвете, да речеш да го помиришеш и да го разбереш; да е ябълка, да речеш да я разрежеш и да я опиташ, а оно нито е цвете, пущината, нито пък е ябълка, ами е човек!... Иди, че го узнай. Много пъти през живота си съм се лъгал в хората, но дето съм се излъгал в двама души — това не бих си простил никога.

Едно време беше блажено време; не беше като сега. Сега трябва, ако искаш да получиш длъжност, да се преобличаш по няколко пъти на годината в нови и нови боялии партизански ризи и да се печеш на припек пред вратите на някой министър барем два-три месеца, докато боята ти стане хаз, и пак не можеш да видиш хаир от конкуренти! Та и какъв ли хаир ще видиш, като за всяка служба има по десетина претенденти, и то все предани, заслужили ратници за интересите на партията, помимо конкурентите, които пристигат от Европа с повече докторски дипломи в джебовете си, откол-

кото имат копчета по панталоните си, и които още от Цариброд питат с депеши: кои министерски портфейли са свободни или поне проблематични? ! . . .

По ония времена, за които аз говоря, имаше служби, но нямаше хора, а пък сега има хора — легиони, ама пък службите станаха кът!... Какво да му правиш, игра на природата! Както що е природна игра и това чудо, че едно време имахме пари, но нямахме банки и ковчежничества, а пък сега и банки, и ковчежничества боллук, ама за пари хич не питайте! . . .

В качеството си на ревизор по Министерството на финансите бях натоварен през годините 1878 и 1879 да открия сухопътните митници по границите на Западна България и да въдворя и упътя чиновниците, които трябваше да почнат да функционират в тези митници. Счетоводни книги, формуляри, временни упътвания, декларации, печати, прошнуровки и др., и др. подобни се мъкнеха на коне от място на място, както що се мъкнат катунарите. Помня, че една от тези митници открихме най-напред в Сливница, по-сетне — в Драгоман и след няколко недели — в Цариброд, където е и досега.

Тая работа, първоначалното учреждаване и практическото упътване на чиновниците при тези митници, трая няколко месеца. Доде време да отида да ги проверя и да се уверя в точността на тяхното действие.

През тази именно първа ревизия ми се случи да се излъжа в душевните дарби и способности на двама от тези новопоставени митничари, и то да се

излъжа така грозно, щото да вярвам, че черното е бяло, а бялото — черно. Човещина!...

Бях по-преди в Н-ската митница, където за управител беше назначен един млад интелигентен човек, старателен, пъргав, проницателен, точен; въобще качества, които могат само да се желаят в подобно едно учреждение. При преглеждане на писмените дела и на сметките намерих всичко в идеален порядък: всичко заведено внимателно, чисто, даже калиграфически и с такава прецизност, щото бяха указани дори и дроби от стотинките. Не можеше, освен да изкажа своите одобрения и да декларирам съответствената похвала за показаната ревност, а в рапорта си до министерството да го препоръчам като образцов чиновник, на когото стълбата за авансирането вече беше добре закрепена.

От Н... заминах за Д-ската митница, където според известието, което получих от министерството, управителят, когото аз бях упътил, е бил заменен по време на моята обиколка с друг нов. Излишно ще е да забелязвам, че всякога и всякъде пътуванията по тези обиколки ставаха на кон. Преди да се пристигне в тази местност на Д..., където беше зданието на митницата, трябваше да се измине един доста стръмничък бряг, обраснал в трънак. Стражаринът, който ме придружаваше по тази обиколка, беше принуден да отседне своя кон, който беше преуморен, преди да се подеме въз брега, та по тая причина аз стигнах на върха на баира и се спрях пред митницата сам, без стражар — едничкия виден знак за официалността ми, с която бях облечен.

Вместо да видя митницата, очите ми бяха привлечени от една картина, доста интересна. Един човек, средни години, 35 до 40, с потури и с антерия, препасана с морав пояс на кръст, със завратени ръкави и със захапан кървав нож в устата си дереше едно яре, закачено с един ченгел на саръка. По-ясно да се изразя, упражняваше твърде изкусно касапския занаят.

Като нямаше кого да запитам за митничаря, с когото исках да се срещна, и като видях, че никой не обръща внимание на мене, аз се обърнах към ародереца и със запитването ми се възбуди следующият разговор между нас:

— Къде е началникът на митницата бе, байо?

— Ама кой, за гюмрукчията ли питаш?

— Да, да, гюмрукчията зер, къде е, тъдява ли е?

— А що ти е, требва ли ти, стока ли имаш да прекарваш?

— Нямам стока, но трябва ми да го видя.

— Е, па като немаш стока, що сакаш от гюмрукчията — възрази ми моят събеседник някак остричко, като измъкна в това време бубреците на ярето из лойта и почна да ги нарязва отгоре-отгоре, като за кюлбастия.

Тази опърничавост в отговора на ародереца и невниманието му към мене ме наостриха малко, та му подвикнах с по-висок глас:

— Ако знаеш, казвай къде е, а ако не знаеш, не ме бави; трябва ми, защото съм дошел да му правя ревизия.

Думата „ревизия“, види се, че сепна моя събеседник, защото при голямото внимание, което бе-

ше той посветил при драненето на ярето, изведнъж се изправи, разкрачен, с касапския нож в ръка, с разтворени уста и учуден поглед и като ме изгледа някоя и друга минута с недоверчивост, той добави:

— Аз съм гюмрукчията... а ако ти си наистина ревизора, то дай да ти видя фермана от министъра.

Сега пък на мене дойде ред да се стресна учуден и да погледна на моя събеседник с недоверчивост. Да му вярвам ли, да му не вярвам ли? Па и защо да му не вярвам на човека?... Нима за туй, че го видях, че дереше ярето, та да не може зер да бъде митничар?... Що би му пречило това? Аз съм виждал сума хора, които са драли човешки кожи, които са смукали човешка кръв, па не само че били и митничари, и паши, и министри, но са били и украшавани гърдите им с декорации за подобна героическа способност. Помирих се с мисълта да го призная не само за митар, но даже и за фарисей, ако беше изказал подобна претенция.

Не ми оставаше, освен да се съобразя с необходимата формалност, на която той настояваше — да му покажа фермана на министъра. Слязох от коня, разкопчах горната си дреха, та можах да извадя портфейла из джеба си, където бях скрил предметния ферман, който и представих по принадлежност за моя легитимация.

Моят касапски митничар, или митнишки касапин, не намери за потребно да прочете даже съдържанието на „фермана", а го поизгледа някак напреки, поспря погледа си върху печата и като го сплати набърже, пружи ръка да ми го възвър-

не. Тази небрежност към съдържанието на фермана ме докачи, та го запитах:

— Нали искаш ферман, ето ти ферман, що го не четеш?

— Що ще го чета, господине, дебелия овен и с око се мери, не е потребно баш, мутлак, да се хване и над опашката.

— Ех, а сега?

— Сега е друга работа вече, ете́, чиним ти евала, па буюрдисвай.

— Какво ще буюрдисвам?... Нали ти казах, че съм дошел да правя ревизия?

— Е па харно, господине, като сакаш ревизия да правиш, а ти си прави.

— Хайде — думам — да влезем в митницата

— Сега, господине, само чекай да поръчам на момчето да изкорми хубаво ярето и да му кажа да не пресече жлъчката, че тая работа у касаплъка е най-хаталия; малко да я боднеш само, и угарча всичкото месо!

Що да чиня?... Чаках!... Нали е за хатъра на жлъчката, ще чакам!... Колко други работи на тоя свят са спирани и изхабявани заради жлъчката — разбира се, не мисля ярешки, а хорски жлъчки. Ех, много данък е плащал светът, а особено сиротията на тая пуста жлъчка, а кой знае още колко жлъчки има да ужълчат света!...

. . . .

Помещението, в което се смествaше Д-ската митница, беше една проста, селска кръчма, състояща се от една голяма стая с две малки прозорчета

с дървени капаци и със землен под. На срещната стена от входа беше си още прикован кръчмарският тезгях с полиците му и другите му сгоди. До тази стая допираха други две — едната за управителя на митницата, а другата за момчетиите. Една-единствена маса на средата, скована с железни и дървени клинци, имаше предназначение за много цели: и за кълцане месо за суджуци, и за рязане лук, и за трапеза, па ако станеше потреба някога да се пише нещо, тя послужваше и за писалищна маса. Истина, че колкото за чистота, познаваше се, че е ставало опит да се чисти, а това се виждаше от пясъка, с който е била изтривана и на който зрънцата се бяха запнели по шуплините на разпуканите грапави дупки, където заедно с остатъците от червения пипер, лоени капки от свещ и др. под. беше се образувала една своеобразна мраморовидна покривка, подобна на мозайката.

Едно пейке, приковано на четири криви крака и покрито с един син ян, съставляваше единствената по възможност удобна за седене мебел в това държавно учреждение.

При повторната моя покана да пристъпим към ревизията моят митничар, който се беше завърнал сега без нож в ръцете и със свалени вече ръкави, ме изгледа някак въпросително, като да недоумяваше и той защо ли се бавя!. . .

— Дайте книгите да видим какъв внос и износ е имала митницата.

— Ама кои книги? — запита ме началникът на учреждението.

— Па всичките книги, които са били водени по операциите на митницата.

— Да ме прощаваш, господине, ама аз не разбирам нито за кои книги думаш, нито пък разбирам какво рече нещо за некакви си раци... Тук наблизо нито реки има, нито пък раци има, та да ги носят хората през гюмрука.

Аз се пак втренчих втори път в този аджеибгюмрукчия и учуден малко от тази негова слабичка интелигенция, му казах:

— А бе, джанъм, книгите, тефтерите де, в които сте писали колко и що е минало през митницата, колко сте взели мито и тъй нататък.

— А-а-ах, сега те анаисах, господине; санким, демек, ти сакаш тефтер-есап, калем по калем кому що съм пущал да си носи през гюмруко. Ех, хвала ти на тая лакърдия, господине, ама, сполай на бога, не съм си изпил акъла!... Бае ти Наум, господине, си знае работата, е-хей... Не е он от лани!... Зер това е бакалски дукян, та да си му пущим я нему малът, а я да му държим на тефтер хесаб-кетаб?... Море, биттиши го ти него, господине!... Брат да ми е, татко да ми е, па пак с хесап ще бъде!...

— Моля ви се, моля ви се — прекъснах моя събеседник, — аз не се съмнявам във вашата честност по отношение към държавната пара, но аз искам само да прегледам вашите книги, вашите тефтери...

— Ама, господине, защо ми е тефтер бе, джанъм, като не отпущам нито една игла на вересия?... Кой що пренесе, плати си пешин пари: такър-такър, па сбогом — със здраве!... Като си плаща човекът, що ще го пишем на тефтер?... Теф-

тер е за батакчии хора, а гюмрушка пара не батиксва, та да я пишем на тефтер!...

Моето колебание за интелигентността на бая Наума дойде до най-крайния връх. Почнах да се съмнявам вече за бистрината на понятията помежду ни, само че още не можех да установя от чия страна беше мътното: от моя страна ли, или у бая Наума!

— Ама как, думам, нима трябваше на вересия да се отпуска митото, та чак тогаз да се водят книгите?

— Хелбете!... — възрази ми бае Наум с такова самоувереност, като да защищаваше несъмнената вярност на Питагоровата теорема за отношенията между квадратите на хипотенузата и катетите!... — Като си плаща човекът, що ще го пишем на тефтер?

— Ами нали трябва да се знае колко мито е взето, колко пари са се събрали!...

— Па оно си се пак знае бе, господине!

— Как се знае, като не са вписани в касовата книга?

— Не са писани, господине, ама са броени!...

— Как броени, кой ги е броил?

— И тая хубава, па кой други ще ги е броил освен мен.

— Е добре, като сте ги броили, тогава колко мито се е събрало?

Вместо отговор бае Наум вдигна единия край от яна на пейкето, откъдето измъкна едно чевре с две-три шепи пари, сребърни и медни. След това бръкна в пояса си, измъкна една дълбока синя кесия, завързана с дълги черни гайтани, и почна

да я развива. Като разви кесията, той изтърси една купчинка със златни монети: и лири, и полуимпериали, и наполеони, и минцове, па се обърна към мене с една тържествено-официална поза и ми продума:

— Ето, господине, па бройте сам и ще видите колко гюмрук се е събрал!... Ако е халеп далеч, аршинът е тук!...

Не ми оставаше, освен да подпра лактите си на масата, да туря длан на чело и да загледам като замаян в бая Наума. Гледах го така дълго време и кроех в ума си деветдесет и девет въпроса, които трябваше да му задам; акта, който трябваше да съставя, а главно хала на бая Наума, който при два занаята рискуваше да остане и без един, тъй като гюмрукчилъка не го е научил и сигурно беше, че няма да го научи, а пък касаплъка ще забрави, дорде да си блъска ангелите да учи гюмрукчилъка. Гледам, гледам, какво да питам, та що да му думам?...

— Добре, бае Науме, думам му, да речем, че преброихме парите и излязоха толкова и толкова, ами откъде да зная аз, че това са тъкмо всичките пари, които са постъпили в митницата, и главно толкова ли е трябвало да постъпят?

Бае Наум се сепна и опна надире главата си, та ме изгледа като ранен лъв и проговори дълбоко обиден:

— Само това нещо, господине, кабул не го сторвам. И я си имам хърз, и я имам сурат, ще ли си подложим я сурата под гьона на кундурата? Та, слава богу, виждал съм я пари, големи пари в моя живот! Кога правихме джелеплък с кир Арсо,

море с торби съм ги мъкнал тия пущини, господине; та сега зер, дека съм станал каил за царска служба, та зер сега ще ида да се резиля?

— Добре бе, джанъм, бае Науме, сега как ще хванем сметка колко пари са, като не са водени книги, като не е записвано от що колко се е взело?

— От що колко се е взело!... Па колко ще се вземе, освен що е било право да се вземе: пресечапим му стоката, па от сто проша вземеш му осем и — това си му е молитвата, а пък колкото за хващане хесап, и на това има колайлък: изброй колко лири има, колко пола, колко кърменци, па пиши лирата по 117 гроша, пола по 103, кърменеца по 60 проша, удари ги на събиране, па — що е, да е, оно ще е на ачик — ракамът ще го покаже.

— Добре, ами от тези пари не е ли харчено за нещо?

— Как да не е харчено? Харчено е! Що-годе е требвало за масраф — давано е. Те, на момчетата хайлък съм платил; сегиз-тогиз малко пишерме, я малко яхнийка, я гювеч, я винце, я кахвенце за мющериите!... Хелбете, като дохожда човек, па прави алъш-вериш, санким, плаща си гюмрука, оно не е кабил да го не поугостиш, или пък да го подканиш барем с чаша вино, или филчан кахве — ех, знаеш, човещина! Това са ситни работи, от това царщината нема да осиромашее, а мющерията ще остане благодарен и ще каже: „Халал да е!"

— Добре бе, бае Науме, ами нали имаше предписания от министерството за водене митнишка отчетност, нали имаше инструкции, упътвания, наставления, формуляри — зер тях ти не си получил?...

— Ех, има некакви хартии там — и показа с нос накъде кръчмарския тезгях, — едни със зелени, други с червени корици, ама кому е дошло на памет да ги чете, па и за четене ли е при тоя хал, кога цел ден все работа; един мине, други доде... То се чете на времето си... чете се и пише се у школото, а тука — тука требва човек да е дикат на царската работа пешин, па за друго — то е башка работа...

Ще ме питате как се е свършила моята ревизия!... Излишно е да питате: като видите левче, вий и сами се сещате, че това са пет гроша.

Съставих нужните актове, изпратих си рапорта, в който изказах без всяко стеснение мнението си, че е необходимо да се упъти бае Наум към стария си занаят.

По случайно щастливо или нещастно съвпадение моят бае Наум си имал една твърде яка протекция в министерството, та затова моят рапорт се е взел само наполовин във внимание, а именно: бае Наум си останал по-нататък началник на митницата, а за водене писмената част му се изпрати специален човек!

Аз се много учудих по онова време на тази необяснима за мене протекция, но днес, вярвайте ме, не бих се чудил нито колко за нокът! Та на що и да се чудя, когато виждам, че днешната протекция е взела такива размери, щото тогавашната не би смеяла нито „стрино“ да ѝ каже!... Разбира се,

като прогресът върви паралелно във всичко, зер протекцията трябва да остане назире? Кой би кандисал на подобно ретроградство?

* * *

Бях отдавна забравил за тази моя едновременна ревизия, когато лятос при едно мое пътуване намерих моя бае Наум нещо като магазинер в една от нашите митници! Питам, разпитвам как е, що е... и моят бае Наум свива рамена и жаловито процежда през зъби:

— Ех, слава богу, живеем!...

— Ами нещо като бяла пара за чер ден?. . .

— Ох, господине, къде у нас такъв късмет, нали виждаш годините какви са станали харчлии, та не само че не завързахме, ами и борчец ни тежи на рамената!

Замислих се, па си го представих едно време бая Наума как отвиваше и как изтърсваше синята кесия с жълтиците, та ми доде на ума да разпитам и за началника на Н-ската митница, който се отличаваше с голямата точност. Казаха ми, че той служил 7-8 години с по около 120 лева месечна заплата и сетне се оттеглил на частна работа с един капитал от 70-80 хиляди лева!...

Тези сведения додоха да ме убедят колко съм се лъгал, като съм писал онези двата мои разновидни рапорта за шефовете на Н-ската и на Д-ската митница!...

Да ми е сега да пиша рапорти... ама да, зная, че ще кажете: сега и баба знае!... И право е. Тоя

прях ми много тежи, та рекох да си го кажа, че да ми поотлекне!

Както и да е, но откато узнах как съм бил излъган с онзи примерен чиновник в Н-ската митница, оттогава все се боя от хора, които са много точни в сметките си и които са извънредно добри книговодци! Може и да се лъжа, ама де, пусто сърце — иди го раздумвай!. . .

ТРИ СРЕЩИ

Спомени от миналото

Tempora mutantur et nos
mutamur in illis.

Чуден ли ти е, господи, този живот!...

Не се е изминало нито четвърт столетие, а мене ми се чини, че съм прехвърлил през рамената си барем пет човешки живота!... Да, бърз живот, много проживяно, но какво чини?... Онзи ден минавам край една от тукашните книжарници и гледам, струпал се свят пред прозорците и гледа някакви си шаренки картинки; неволно се спрях, та метнах погледа си и чета: „Славата на България"... „Да, да, мисля си, така е... в тия двадесетина години: и възраждане, и освобождение, и слава, па и... резилък!... да прощавате. Ех, що щеш му, такава е водата ли, хавата ли, не знам баш от кое е, но знам, че е по-добре голям залък да глътна, само голяма дума да не река! Па и що ли ми трябва мене да броя кому колко мухи са кацнали на шапката?... Светът си е — свят широк: по някой скаче, а по някой — плаче!..."

Да си не забравя думата.

През лятото бях отишел във Видин да се повидя със свои хора, да пообиколя и спохождя местата, които са мъртви споменици на живи възпоминания, да си припомня за едно парче от живота, що съм преживял през младите, както казват някои книжовници, идеалните години.

Видях... много неща видях, в много неща се взирах и много възпоминания възбудих... възпоминания, проткани с живот, с блянове, с безпределни полети, а посипани с — разочарования!...

Най-чудновати рефлекси ми възбудиха възпоминанията, които ми причини гледката на някогашните турски пашини сараи или, по-право да река, на развалините, които са останали от тези някогашни величия на турските мъчители и свидетели на страховете и трепетите на мъчениците... на раята!

Казвам развалини, но и тази дума е слаба да обсеби значението на това, което ще почувствува всеки, който знае какви бяха тези сараи, какви бяха стаите за съдене, за мъчене, затворите, както и техните обитатели: пашите, каймакамите, кадиите, мюфтиите, нашенските аази и турските заптиета и какъв прах от праха им е останало днес!... Ако някъде се е сбъднало най-вярно предсказанието, че „камък на камък няма да остане“, то това се е сбъднало над развалините на прочутите някогашни видински сараи...

Колко ли много жлъч се е била набрала, като е могла тъй скоро да разтопи, да разруши — да съсипе такива грамадни здания?... Дали са могли да помислят такова нещо някогашните тирани?... И въобще мислят ли тираните — и бивши, и сегашни,

и бъдещи... — мислят ли те нещо за това, което вършат, и за това, което неминуемо трябва да патят?...

Окаяници!...

Цял низ от картини и възпоминания изникваха в паметта ми, като тъпчех тези развалини и като се ровех в праха, който някога е обгръщал в себе си сила, величие и мощ, а днес е котило на змии и гущери!... Каква ирония на съдбата!...

Припомних си как като малко момченце още заедно със своите другари, всички облечени с бели дрехи и китки цвете в ръце, дойдохме пръв път за мене в сарая, да срещаме турския цар, султана Азиса. Тогава пръв път в живота си видох цар и, право да си кажа, разкаях се и плаках, че го видох; плаках, защото не беше български цар!... Както се запнездва черв в някоя овошка, така се бе запнездила и в моята душа мечтата да видя някога българско царство — български цар. Тази мечта ме бе дотолкова обзела, щото се забравях понякога, та мислех, че се е вече осъществила, и лъгайки се в това въображение, аз добивах куража да бъда винаги най-отчаяният водител на своите другари при битките, които ставаха почти всеки акшам на Ташкюприя между българчета и турчета!... Колко удари, колко рани до кръв сме отвличали с моите другари все в името на българското царство!...

Детински години — блажени години! И днес бих желал пак да ги заживея, защото видох, че мечтите са поезията, а действителността — суровата проза!

Защо ли в младините човек бълнува за някакво

си щастие, което не съществува? Хм, щастие; та що е щастие? Това е надеждата, която рядко заменява името си със сполуката, а това ни кара да се досетим, че животът е мъка!

Вярвайте, че там е заключението. Истина, че това бива за някого по-рано, а за другиго по-късно, но все там е... краят!... Човещина!...

Припомних си и друго мое посещение, което направих в сарая. Това беше през лятото на 1876 година, когато ме бяха повикали чрез местната административна власт да дам обяснения за опасните работи, които съм работил в една от училищните стаи като даскал. Работата се касаеше за една малка лабораторна стая за физически и химически опити, които правех на учениците от V клас, на които преподавах тези предмети. По съобщението на някой доносчик аз съм правил хаталии работи за царщината, като прибавил, че съм учил в Немция топчилък, ама колко за очи, станал съм бил даскал. Моите разубеждения, доказвания и пр., и пр. се топяха като шекер във вода пред факта, на който се опираше обвинителят, а тоя факт беше — Коперниковият телескоп, който бе нарисуван в една от намерените при мене физики и който личел като две капки вода на далнобоен топ!... Тази моя беля щеше да вземе по-остри размери, ако един ден един мой роднина не ме беше предупредил, че, за да се куртулисам, трябвало на турците да се кажат две лакърдии на турски език. Тези лакърдии на турски език бяха двадесет и петте лири, които моят роднина занесе на пазителя на турските държавни интереси, в замяна на което ми донесе моите „корпус деликти“: една ретортa, няколко

епруветки, прибор за получаване водород, десетина парчета от минералогическата сбирка и физиката на д-р Майера.

Всичките тези жалки развалини, като начнеш от мястото, където са били прочутите затвори на Пазвантолу, па свършиш с мястото, на което се въздигаха отделенията на пашинския харем, всичко това е дотолкова запустяло, щото тревата, която е поникнала там, дава хубава паша на няколкото крави и биволици, принадлежащи на жителите от съседните полузапустели улици.

Заостала една купчинка с камъне на мястото, където беше парадната стълба на бившия сарай, служеше за подслон на един турчин, който, приклекнал край купчинката, беше опрял гръб в нея и пушейки своя чибук, наглеждаше вероятно някое свое добиче в стадото, или пък може би се беше пренел в миналото величие на тези жалки останки. Облеклото му беше смес от турска и европейска носия: зеленикави панталони, една тънка басмена антерия и наметнат с едно черно, остаряло сетре, каквито носеха и носят висшите турски чиновници. На нозете си бе обул едни обикновени, плитки кундури, а главата му покриваше един остарял фес, пискюллия, който отдавна не е бил калъпван. Нямах намерение да обръщам внимание на него, ако да не беше ме заговорил. Вероятно, досетил се е, че ме учудваха тези развалини, на които на всяко късче човек може да прочете думите: Само непостоянството е постоянно, та ме запита на турски:

— Що се чудиш, ефенди?... Не видиш ли: — Будюня бойледр.

Думите му не ме изненадаха толкова, колкото гласът му, който ми се стори познат. Взрях се в лицето и въпреки буйната, неподстригана, побеляла брада и надвесените зарунтавели вежди изведнъж познах Шекир ефенди, бившия и последен турски управител на видинската митница.

Това беше трети път как срещам през живота си това лице. Тази трета среща ми припомни двете по-предишни, които са толкова пълни със значение за мене, за миналото ми, щото се реших да ви ги разкажа.

* * *

Много мъчнотии, много горчивини представляваше животът на българския учител в турско време, но, не зная как, всичките тия мъчнотии, всичките тези горчивини се забравяха, губеха се, разпръскваха се като мъгла пред вятър в сравнение с благодатния труд, с идеалния полет, със самодоволството, че вършиш, че създаваш, чеградиш темели на онази сграда, на която никой не споменаваше името, но всякой си я въобразяваше: въздигната високо-високо, под лъчите на онова хубаво балканско слънце, което на всяка своя заря ще носи думите: Народе — бъди щастлив!... Сякаш че беше съвсем друг въздухът в тая България, въздух, като че пропит с особен ефир, който разпалваше кръвта и подбуждаше и по-друга енергия, и по-друга воля, и самопожертвуване, и полет, и идеали, и жизненост!... Вярвайте ме, че като гледам днешния свят, като гледам вчерашни деца с по три пръста бръчки на челото, юноши с

надвесени вежди, бледни, прилепнали страни, стиснати зъби и закървавен поглед; момите, жените, па и старите баби потънали в пудри и дантели, с поглед хладен, престорено вежлив, меланхоличен, а пък мъжете един другиго как поздравяват с по една злобна усмивка, която е станала едно типично, като вродено, изражение — дохожда ми да си кажа: ако е такъв животът, който живее един свободен народ, ако всичката мъка беше да се обърнем на такива чудовища, то напусто му такава свобода!... Рози садихме, а само тръньето им поникнаха!...

През един хубав юнски ден, на третия урок преди пладне, помня като сега, решавах на учениците последната от Тонджоровите алгебрически задачи по уравнението за показалките на часовника, когато училищният слуга влезе, прекъсна преподаването и ме извика набързо извън класа. Чак като излязох, слугата ми каза, че в учителската стая ме чака един ябанджия човек. В стаята намирам един млад господин, тънък, висок, с широки рамена и възредичка, разчесана, руса брада. Облеклото му беше извънредно избрано и чисто: панталони и редингот от тъмен первиен, бяла двуредна жилетка, чиста бяла риза с тънка черна вратовръзка, подвързана под брадата. Не липсваха нито ръкавиците, нито цилиндърът. Най-голямото впечатление, което ми направи този ябанджия, то беше неговото голямо хладнокръвие, което се отразяваше в движенията му, а още повече в погледа му, като поразяваше със своите кръгли, големи, почти неподвижни очи. Като ми стискаше ръката, процеди през зъби името си: „И... хаджи Д... ов“. От израже-

нието на лицето ми той забеляза, че това име, като непознато, не ми разяснява нищо, та ми добави: „Ний сме свои с вашия училищен другар Димитър Наумов". Колкото беше неожидано нашето познанство за мене, толкова то ми се стори по-важно по своята цел, което и вие ще признаете, като ви кажа, че макар под име на тежък влашки търговец г-н И... хаджи Д... ов беше дошел във Видин да купува уж жито, кожи, вълна и др. под., обаче той имаше пред вид друга т ъ р г о в и я. Тая търговия се състоеше в следующето:

Положително беше вече известно, че руският цар се е решил да чуе ека на жалбите и тъпите на робите, да обрише сълзите им — да начене освободителната война. За тази предстояща война се развивало навсякъде трескава деятелност. Централният революционен комитет в Букурещ желаел да поднесе най-широките услуги в случая. Имало е и руски временен щаб, който се занимавал под ръководството на полковника Ар... ва със събиране и приготвяне материали, потребни за военните операции в предстоящата война. По взискането на полковника, а по-после генерала Ар... ва, тези материали трябвало да се допълнят с данни и от Видинско, а главно — Видинската крепост. Изискваше се цяла статистика за населените места край Видинско, за числото на жителите, за добитъка, за храните, за пътищата и др. под. При това трябваше да се изработи план на града Видин, да се означат двойните бастиони, да се определи разстоянието от барутния склад до най-високата точка на крепостта — градски часовник — и др., и др.

За такава стока беше моят нов познайник по-

голям мющерия, отколкото за кожи, за вълна, за жито, та за нея и беше изпратен от страна на Централния револ. комитет.

По онова време и тия, па и други подобни работи се чинеха така лесни, като кога да подскочиш и да дохванеш с ръка рога на месечината. Та и защо да не е лесно, нали има даскали, барем те всичко знаят и всичко могат . . .

С мисията, която донесе г-н И. . . хаджи Д. . .ов, се нагърбихме заедно с покойния мой зет, бивши видински кмет, Д. Златарев. По изучванията в окръга ни помогнаха двама добри наши приятели и съграждани — С. . . С. . .в и Г. . . Г. . .ски. По-мъчна беше ама работата с приготвяне плана на крепостта. Благодарение обаче на познанството ми с няколко европейци-лекари, които се числяха в отряда на Осман паша, които живееха в крепостта и с които се често събирах, аз можах, без и те самите да угадят, да отмеря нужните разстояния и по тоя начин да улесня направата на плана. Този план по сведенията, които събрах след войната, е бил предаден на генерала Ар. . .ова чрез г-на Гр. Д. Н-ча, който е действувал от името на Комитета и е бил единственият план, който е служил при оперирането на Видин.

Тази работа се продължи почти до средата на есента. По това време ми се донесе от един влах, който минал над Видин с лодка, едно писмо, писано със симпатическо мастило (ferocyankali), в което се искаше да се проводи час по-скоро пакетът и ми се съобщаваше, че по същото лице, което ще отнесе плановете в Калафат, ще ми се изпрати един кафез с няколко дресирани гълъба, с които

след откриване на войната ще мога да пращам някои по-важни известия в Калафат.

Сега, когато считах работата уж за свършена, оказа се, че е останало най-мъчното — изпращането на плановете в Калафат. При голямата наблюдателност, която бяха развили по това време турските правителствени органи, при мъчнотиите и митарствата, през които трябваше да минава човек, за да се снабди с пашапорт, аз се бях отчаял, че ще намеря кого да изпратя с тази деликатна работа във Влашко. От тази голяма грижа ме избави една моя стара тетка, която беше известна на цял град като способна и да разтрие, и в гърло да бръкне, и навехнато да поправи, и др. под.

С този свой занаят тя намираше навсякъде отворени врата. На тази своя тетка поверих голямата тайна, като ѝ казах, че освен дето трябва да отнесе и предаде а м а н е т а здрав и читав, но и да донесе кафеза с гълъбите. Бог да я прости, каквато беше услужлива и подвижна, докато да ѝ преречвам и заръчвам колко трябва да бъде внимателна и каква опасна работа предприема, тя вече беше пъхнала под гърдите си пакета и със завратени ръкави и с малка една торбичка, натъпкана с всевъзможни бабешки билки и церове — нейната подвижна аптека, — тя се упъти за към Дунава, седна в каика и без никакво препятствие заплува към отсрещния бряг.

Бяхме се условили кога на другия ден трябваше да чакам тетка си да се завърне от Калафат. На определеното време аз се навъртвах около пристанището и с нетърпение очаквах да се зададе каикът. Няма по-досадно нещо от да чакаш, а осо-

бено пък да чакаш за разрешение на въпроси, които могат да бъдат съдбоносни за кожата ти. Сторваха ми се минутите не часове, а цели дни!... По едно време, гледам, зададе се ожидаемият каик и като наближи брега, освен тетка си видях на каика и кафеза с гълъбите. Преди да пристане до брега, из митницата се завтекоха двама стражари към онази посока, където спира и се завързва лодката. Аз трепнах. Моят страх се увеличи, като видях, че и двамата митнишки стражари пружиха ръце да вземат кафеза от ръцете на тетка ми, която като да им се опираше. Най-после единият стражар взема кафеза и тръгна към митницата, последван от тетка ми и от втория стражар. Когато обаче видох, че из митницата излиза сам Шекир ефенди и се запъти към стражаря, който носеше гълъбите, взема ги от ръцете му и начена да ги гледа с любопитство, мене ме вече побиха студени тръпки от страх. Никога няма да забравя този страх, който прекарах тези няколко минути. Всичко, ама всичко найчерно и най-грозно, което можеше да се случи — това помислих и това очаквах! Тогава именно видох пръв път Шекир ефенди и тогава ми се стори толкова страшен, толкова грозен, щото тази моя първа среща с него и ден днешен не може да се изглади из паметта ми.

Преди да ви опиша втората си среща, нека да ви кажа, че горната постъпка на Шекир ефенди е била съвсем невинна и моите опасения и смъртни страхове са били абсолютно излишни. Като голям любител на гълъби Шекир ефенди пожелал да уголеми своята колекция и с два влашки гълъба и за да не би ла изпусне келепира, той изпратил два-

мата стражари да чакат на брега, а от голямо любопитство и сам не се стърпял да дочака да му ги донесат, ами прибързал да излезне и ги пресрещне.

Тези гълъби бяха предназначение да послужат като предвестници за освобождението на България, но по чудно съвпадение те послужиха за предвестници на злото, което имаше да постигне не само Турция, но и лично Шекир ефенди.

Има ли нещо по-капризно от съдбата?!...

* * *

Аз видох Освобождението. В тези три думи е обгърнато щастието да доживееш едно събитие от такова грамадно значение, каквото хората с векове чакат да доживеят и да почувствуват онези наслаждения, на които се радвахме ние, съвремениците на това наше освобождение. Да, велико събитие, толкова велико, щото бих пожертвувал най-милото, най-скъпото само да доживея да видя още веднъж освобождението — на целокупна България!... О с в о б о ж д е н и е и отвън, и отвътре: от партизанства, от гонение, от прогнил разврат политически — освобождение от всичко онова, което прави нашата свобода бледна, горчива, мрачна!...

Всичко, всичко им простих на турците: и огорчения, които претърпях, и трепета от опасенията, когато ме преследваха на кулската граница да ме арестуват и доведат под бесилката, и принудителния затвор да издържа една единадесетмесечна обсада на града Видин и четиридесетхилядните бомби, които паднаха в тоя град през времето на тая обсада — всичко това им забравих, когато видох хората, нашенските добродушни хорица, да пла-

чат — със сълзи на очи да плачат от радост, че са освободени!...

Редки са, твърде редки са такива сълзи — излияние на подобна радост, — а аз видох много, много такива сълзи; видох ги на очите и на младо, и на старо, и на мъжко, и на женско — всички плачеха и се радваха и — радваха се и плачеха!... Колко важни, колко знаменателни, колко поучителни щяха да бъдат тези сълзи за мнозина хора у нас, които съдбата, или по-право иронията на съдбата, ги е поставила за пазители на тази толкова скъпо ценена за нас свобода, както и за тези, които орисницата е наменила да пишат и да бришат законите, гарантирани от тази свобода?

Как лесно забравихме и кръвта за тая свобода, па и сълзите от тая свобода?... Чудна земя, чудни нрави...

Много пъти, като си припомнувам въодушевлението, което обземаше всекиго по време на освобождението, като си припомнувам идеалите, които ни съединяваха тогаз, като си припомнувам патриотизма, на който зидахме цялото наше бъдеще, неволно ми иде да се питам: къде е това въодушевление, где останаха тези идеали, какво стана този патриотизъм?...

Въодушевлението се претопи в омраза против всички, които са от противната партия!

Идеалите ни са: егоизмът и интересите на партията, а патриотизма сме оприличили на дрипаво знаме, което развяваме само тогаз, когато гоним властта!... Една примама, с която си служим да правим търговия с чест, с убеждение, с принципи — със себе си.

От някогашните наши блянове днес ни е останало само... разочарованието! Бяхме се устремили като орлите там хей, нависоко, чак над облаците, а сега — сега се валяхме в праха, в блатото!

. . . .

В първите три-четири дена след освобождението на Видин помня, че беше станало нужда да се помисли за организирането на една привременна гражданска стража за пазене порядъка. Бяха се събрали стотина момци в черковния двор и един опълченец беше назначен да ги учи да маршируват и да си присвоят потребната випразка. На това обучение беше се стекъл целият град да се понагледа и да се понарадва на български стражари!... А днес? Какво впечатление възбуждат днес българските стражари?...

По това време една сутрина ме повиква видинският губернатор и ме натоварва с мисията да съставя набързо потребния персонал и да отида и приема управлението на митницата. Всичко това трябваше да се свърши в разстояние на няколко дни и затова в залисията с приготвяне на персонала нито на ум не ми идваше да се заинтересирам да узная от кого ще да приемам управлението. Беше наближило вече пладне, когато, придружен от вицегубернатора и последван от бъдещите български митничари, влизаха в зданието на митницата, може би с по-голямо самодоволствие, отколкото е притежавал такова и цар Симеон пред цариградските порти. Влизането беше тържествено, но не по-малко тържествена беше и срещата. Шекир ефенди, облечен в парадното сетре (чинеше ми се

същото, с което и сега го видох наметнат), с медна някаква медайл на гърдите, обкръжен от своя досегашен митнически персонал, ни чакаше на крака в големия салон на митницата. Като се подадохме на вратата на салона, в качеството си на домакин още Шекир ефенди ни приветствува с думите: Буюрунус, ефендим. Тържествеността достигна обаче своя връх, когато, наредените едни срещу други — бивши и бъдещи, — на Шекир ефенди подадоха една табла, на която имаше три ключа: от голямата врата, от магазията и от празния железен сандък. С таблата в ръка Шекир ефенди направи три стъпки към мене, поднесе ми я и каза тържествено: Теслим едерим. Тогаз чак видях в лицето Шекир ефенди и го познах. Тази беше нашата втора среща. При първата ни среща треперах аз, а сега, при втората, и двамата: аз от радостно възбуждение, а той от скръбно настроение!...

След това своеобразно тържествено приемане и предаване управлението на видинската митница, или по-право на три ключа от три празноти, Шекир ефенди можи да овладее себе си и с една пресилено усмихната физиономия ни покани да седнем, та ни поднесоха цигари, рахат-локум и кахве. Колкото и да се мъчеше да се покаже хладнокръвен, обаче треперенето на долната челюст на Шекир ефенди го издаде. Този признак на вълнение ме дотолкова трогна, щото бях готов аз да заплача заради него, бедния, и ми припомни вълнението, което изпитвах две години по-рано. Мислех си в себе си, да бях знаял, че двата гълъба ще бъдат такива предвестници за съдбата ни с Шекир ефенди, то

бих отстъпил на драга воля и целия кафез, но — кой може да надзре зад завесата на бъдещето?...

* * *

Сегашната моя трета среща с Шекир ефенди беше вече на по-свойска нога, като емшерии, като бивши колеги, като съграждани, па и като прости граждани на свободна България. Чини ми се, че този живот в тази „свобода" е повлиял и върху Шекир ефенди, та е станал малко по̀ философ. Това не ми се вижда чудно, като зная, че бедността разваля снагата, а богатството — ума.

Аз се възползувах от това философско настроение на моя бивш колега и го запитах как живее и как се поминава.

— Аллах шукюр — отвърна ми Шекир ефенди, — на бога няма що да се сърдя: земята ражда хляб — ядем го; небето пуща вода — пием я — живеем и хвалим бога и пророка!... — Шекир ефенди замълча, па пак настави: — От имане, от богатство отвикнахме; ех, божа работа, и с малко човек минава, ама кахъри само да няма. Нали знаеш, ефендим, че грижовното богатство е по-зло и от безгрижната бедност.

Примамен от тези хубави изречения, аз харесах още повече философията на Шекир ефенди и се впуснах в по-свободен и по-широк разговор с него. Между многото въпроси, които му зададох, от дума на дума аз го запитах и за мнението и възгледовете му относително сегашното положение на България, на която сега и двамата сме равни граждани.

Вместо отговор Шекир ефенди ми предложи да отидем малко до Хаджи Омеровото кахвене, та при чашка кахве, да се покунощисаме по-рахат. Аз със задоволствие пристанах на предложението на моя другар, толкова повече че нямах някоя особна работа, а пък, от друга страна, знаех, че ще намеря в кахвенето и други мои приятели-турци, с които съм в много добри отношения и които, мога да се похваля, ме обичат и почитат като техен съгражданин. Хаджи Омеровото кахвене, както предполагах, беше напълнено с госте. В кахвенето имаше и аги, и бегове, и стари еснафчии от мюсюлманите, имаше и по някои от нашите стари достове на агите. Там беше и Мола Мутиш бег, там беше и Мола Мехмед камарашина, и Хаджи Ибраим Трапезанлията, и Кяшиф Зааде ефенди, и Бошняк Мустафа — все видни, все знатни агалари из града.

Всеки, който е влизал в турско кахвене, ще му е ударило в очи един много хубав, много похвален навик, който владее в турските кахвенета. Там няма гюрултия, няма този вик, това бъбрене, тези грапави шеги, тези злобни подигравки, тези отровни насмивки, които човек среща във всяко едно от нашите кахвенета. У всяко турско кахвене владее едно мълчание, което може да сепне и най-големия бърбливец. Там ще видиш и почит към старния, и уважение към по-умния, и въздържаност от всяко своенравие. Ако един говори, всички слушат с внимание и мълчат. Но този, който рече да говори нещо, той е премерил по-напред и ума си, и языка си. Премерил го е, но не със своя аршин, а с аршина, с който мери обществото, между което се движи. И тази мярка, такъв аршин, бива винаги пра-

ва. Тя винаги ще отмери на нокът и ще каже: на умния, че е умен, на глупеца — глупак, на лалата — зевзек, на подлия — мискинин и на лъжеца — шарлатанин! Па който премери ума си и езика си с тоя аршин, той може свободно да почне да говори в едно турско кахвене и може да бъде уверен, че ще намери слушатели и да го слушат с внимание, и да му отдадат приличната почит, и да се отнесат към него с уважение. Ето защо всяко едно такова турско кахвене бива един вид публичен университет, където мюсюлманите са привикнали да черпят своите познания от оная практическа самородна философия, която се нарича: п о з н а в а н е н а ж и в о т а. Оттам се разпространяват умните изречения, поговорки и басни, с които тъй изобилствува тази турска философия, която не е написана нито половината на книга, колкото се предава от уста на уста.

В Хаджи Омеровото кахвене се водеше реч за сравнението на старото време и старите хора със сегашните. Поздравихме се по турския обичай, разменихме няколко думи с присъствуващите и като донесоха кахвето, Мола Мутиш бег продължи започнатата дума върху темата: дали у е с к и з а м а н е било по-харно, или през сегашния е н и з а м а н е по-добре за хората по д ю н а т а.

Като потегли един як солук от своето нергеле, Мола Мутиш бег пипна с пръсти брадата си и почна:

— Едно време, когато бог нареждал света, сторил у м у т да изпрати някой п е й г а м б е р по земята, та да казва на хората по света що е добро и що е зло. За да се запознае по-хубаво със своя-

та работа, господ поръчал на един ангел да поразведе малко пейгамбера и да му обясни някои работи, които той трябва да знае, преди да влезе между хората по земята, за да ги поучава.

Ангелът повел пейгамбера и като вървели, що вървели, спрели се пред един двор: голям, широк и цял обраснал в трева. На самото дъно в тоя двор имало три здания: по средата една джамия, отляво кръчма, а отдясно кадийница. Пейгамберът се загледал в пътечките, що водят към всяко едно от тия здания, па се обърнал към ангела и му дума: „Чудно е това нещо, дето господ е тъй наредил!... Гледай, па се чуди: пътечката, що води към джамията, изравнена, изтъпкана, изходена, а ония, що водят към кръчмата и към кадийницата, ураснали у трева и у бурен, та и семтът им се не познава! ...“

Ангелът допрял своята ръка до рамото на пейгамбера и му дума: „Не се учудвай! ... Това е така сега, докато трае х а и р з а м а н ъ т, ама ще дойде донякога х а и р с ъ з з а м а н, па хората ще се отбият да ходят по джамиите и по другите божи домове, а кръчмите и кадийниците ще бъдат пълни-препълнени. В кръчмите едни ще се опиват, та ще приличат на хайвани; други ще играят хаталии игри... Ще има по някои, що ще залагат на един зарф по една пълна капа с жълтици и пак няма никому да дойде на акъла: на колцина сиромаси децата им са замръкнали гладни, докато се събере в ръката му това злато, което той туря на един зарф! ... В кадийниците ще бъде срам и поругание! ... И син баща си на съд ще тегли, и брат против брата ще се кълне лъжливо, ще предателствува, ще клевети и... пак няма да може да се

изчерви... Тогава, кога дойде хаирсъз заманът, пътечките до кръчмата и до кадийницата ще бъдат утъпкани, изходени, изгладени, а тая, що води към божия дом, ще урасва от ден на ден у трева, докато се загуби между буреняка всяка следа, че е имало там някога пътечка!...“

Всички присъствуващи агалари пипнаха върховете на своите бради, а ораторът добави: „Вий знаете от 92-и стих, глава V на корана, че виното и комарът са гнусни шейтански изобретения, които са запретени за нас — правоверните... аллах-иллаллах!...“

Ангелът тръгнал пак с пейгамбера и се спрели пред една нива, където съгледали, че един орач принажда едно железно парче на своя плуг. Пейгамберът се позагледал у желязото, па продумал: „Чудно е това нещо как е господ наредил да може човекът да намери такъв колайлък в желязото, та като рови с него земята — да си изкарва хляба!...“ Ангелът пак спрял своя спътник в учудването му и му дума: „Това е сега, доде трае хаир заманът, та хората коландисват желязото само за добри работи, ама ще настъпи понякога хаирсъз заман, когато от същото това желязо хората ще направят бамбашка алати: сабли, пушки, топове, гюллета и с тия алати ще се трепят един други!... Порои човешка кръв ще рукнат и много свят ще се издави в тези кървави порои и всеки ще проклиня хаирсъз замана!... Па ще дойде и по-хаирсъз заман, когато, за да могат да правят сабли, пушки и топове, везирите и пашите ще заповядат на своите забити да продадат на мезат за вергии и берии тия железни алати, с които ровят земята

и си изкарват хляба! . . . От една страна, хората ще мрат, като се трепят, а от друга страна, ще мрат от глад, като няма да могат да си изкарват хляба из земята! . . . Тогава ще викнат хората: „Обърни, боже! . . . Дай ни по-хаир заман.“ А бог ще обърне глава и ще рече: „Аз направих х а и р заман, а вие, хората по света, сами си го обърнахте на х а и р-с ъ з!“. . . Тоя заман ще докара ония хора, за които се споменава в 33-я стих от 14-а глава на корана, където стои написано: „Зли хора, които с неблагодарност ще изплащат божите благодеяния, ще тласнат своя народ в пропастта! . . .“ Аллаах етмисин! . . .

Пак тръгнали ангелът и пейгамберът и край пътя в трънака видели една кокошка, че излупва пилци из яйцата си! Пейгамберът се спрял и се ослушва, че пилците пищят извътре, преди още кокошката да е проклювала яйцата им. Зачуден и замаян, пейгамберът проговорил:

— Валлах, чуден е аллахът и чудни са неговите дарби, с които обдарва тоя свят! . . . Ама защо ли е направил и това чудо, та да пищят тия пилци, преди да се излупят из яйцата си? ! . . .

Ангелът се понасмеял и отвърнал на пейгамбера:

— Това не е още чудно, ама чудно ще бъде, когато дойде хаирсъз заман, па децата ще почнат да викат на своите майки и бащи: М ъ л ч е т е! . . . В и е н и щ о н е з н а е т е! Н и е с м е п о-у м н и! . . . Н и е п о-д о б р е р а з б и р а м е т о я с в я т о т в а с! През тоя хаирсъз заман младите ще стъпят с кална нога на сурата си, па ще загубят и чест, и срам! Ще навикнат да бличат това, що са плюли;

ще почнат за лична угода да си продават и съвест, и чест. . . ще навикнат да казват на черното бяло и на бялото черно и кога почнат да вършат всичко това, тогава ще бъдат вече съвсем отвикнали да се червят и от лъжата, и от позора, и от безчестието! . . . Но аллахът ще знае всичко, що ще имат на сърцето си, както що е писано в седмия стих от единадесетата глава на корана! Аллах-ил-аллах!. . .

Ангелът и пейгамберът продължили своя път и настъпили през едно гористо място, където пътят бил засенен от дебелата сянка, що хвърляли клонищата на листата на гората. И двамата се спрели до един извор край пътя и седнали да си отпочинат. Отвъд извора из тревата се подала една костенурка и завила накъде пътя, та го пресякла и се скрила в гъсталака. Пейгамберът, като видял костенурката, замислил се и продумал:

— Велик и чуден е аллахът в своите творения!. . . Даде, какво даде по света, ама защо създаде тая костенурка, сирота, с такъв тежък щит, който я толкова притиска, толкова умаря и й досажда, щото едвам пристъпва? ! . . . Малко ли други живинки има по света без черупка, па пак си живеят, хем си барем рахат ходят: нито им тежи, нито ги спънва! ? . . .

Ангелът пак турил ръка на рамото на пейгамбера и му отговорил:

— Мислите на аллаха са неизпитуеми и безкрайни, както що е безкрайно и небето, и морето! . . . Що год прави по тоя свят, той го прави с умут: я да поучи хората с добър пример, я да ги сепне пред злото, я да ги наклони към доброто! Но хората, всички хора ли са, та да разберат бо-

жиите слова и поучения, които се срещат на всяка стъпка: било у трева, било у живина, било у гръм, било у слънце?!... Тѐ и тая костенурка, дето я е създал с тази чудна черупка, това е направил, за да научи хората: колко тежко, колко мъчно се носи всеки товар, който непоносимо се товари на чужд гръб. Ще дойде донякога хаирсъз заман, та хората ще станат глухи, ще станат слепи към чуждото тегло! Ще се развъдят донякога паши, везири и забити, па ще трупат на гърба на раята берии, вергии, хараче, а раята ще се превива като чръв под тежкия товар, ще пищи, ще охка, ама они ще бъдат глухи, ще бъдат слепи, па няма да чуват, няма да гледат... и тогава раята ще заприлича на тая костенурка: товарът ѝ ще бъде по-тежък от снагата ѝ, па едвам ще се мъкне... едвам ще пристъпва, завалията!... За такива бездушни хора господ е създал костенурката, да я гледат и да мислят, кога товарят раята, но у хаирсъз заман ще бъдат редки хаир забити! В 45-и стих от десетата глава на корана стои писано: „Бог е справедлив към света, но хората не са!" Кога дойде тоя заман, ще се изпълнят тези думи на корана!... Иш аллах!

Много се позамислил пейгамберът, като изслушал тия думи на ангела! Мислил, мислил, па заклатил глава и промънкял:

— Тежко и горко на тая рая, която ще доживее до тоя хаирсъз заман!...

Пак тръгнали ангелът и пейгамберът да се разхождат по земята и се спрели покрай един хубав поток. Край потока израсли хубави дръвчета, а на едно от тези дръвчета кацнал един бюлбюл, па разтворил онова гърло, та запял — да го слушаш, че

да му се ненаслушаш!... Наслаждавал се пейгамберът на хубавия глас на бюлбюла, радвал се на неговите приятни песни, но наведнъж се сепнал и неговото свято чело се помрачило! Кой наскърби пейгамбера? Една черна, една гнусна гарга се втурнала върху славея, пропъдила го, кацнала на същия клон и заграчила: „Гра́, гра̀, гра̀!" Тази гарга е, която развалила кефа на светия човек, и той се обърнал към ангела:

— И у тая работа ми се виждат много чудни творенията на аллаха! Даде, що даде на тоя свят, ала защо създаде тази грозна, тази черна, тази гнусна гарга, по-силна от бюлбюла, та го прогони и наместо неговите сладки песни започнала да ме раздразнява с това нейно противно грачение?!

Ангелът му отвърнал:

— Защото всичките зли твари по земята само със злини могат да надвиват!... Когато настъпи донякога хаирсъз заман по земята, добрите хора ще бягат пред злите, както що и тоя бюлбюл избягва пред тази отвратителна врана! Ще настъпят дни, когато гласът на умните, на добрите хора няма да се слуша! Те ще бъдат преследвани, пропъждани, прогонвани, а на тяхното място ще излезе всяко, което е лакомо, което е безчестно, което няма да разбира: ни от срам, ни от страх, ни от ум, и всяко едно такова ще почне да грачe, ще почне да се пъчи, да се надува, като ще мисли, че може да излъже, та светът да повярва, че то по-хубаво пее от бюлбюла!... Да!... Такива врани ще попълнят света и тоя свят ще писне от тях, ще писне от смрада на мършата, който те ще разнасят навсякъде, защото само с мърша те могат да се хра-

ият! ... Ще додее на света граченето на тези врани, ще му додее смрадът на тяхната мърша и ще викнат хората из един глас: Обърни, боже, на по-харно — но господ ще обърне глава от тях, па ще рече: „Като не знаехте да завардите бюлбюлите от гаргите — гарги ще ви грачат! ..."

Ангелът и пейгамберът пак тръгнали да преглеждват чудните творения на аллаха по земята и всякъде, и у всичко пейгамберът разбрал, че след хаир замана ще настъпи хаирсъз заман, който ще бъде за хората тежък, грозен, горчив... пълен с неправди — пълен с жлъч и сълзи! ...

Мене ми се чини — завърши Мола Мутиш бег, — че по нещо от тоя хаирсъз заман е нагазило и у нашите дни, а вам, аалар бейлер, не ви ли се чини това?! ...

Едно нямо, едно тържествено мълчание, по-громко от всеки аплодисмент, по-изразително от всякакви одобрения, се разнесе из Хаджи Омеровото кахвене. Само синкавите валма дим и клокотът на нергелетата бяха единствените явни изражения на дълбокото покъртване, което всеки от слушателите на Мола Мутиш бег усещаше в своите гърди.

Това нямо, това тържествено мълчание наруши моят другар Шекир ефенди, който ми пришепна:

— На това, що ме питаше, бих ти отговорил, ако можеш да ми кажеш, ефендим, кой заман е сега в тая земя: хаир заман или хаирсъз заман? ...

Според мъчнотията, в която ме поставяше този въпрос, аз останах в двоумение: да се радвам ли, или да скърбя за тази трета моя среща с Шекир ефенди!. . . А вий какво казвате, читатели?. . .

КОЧО КЮСКИЯТА

Съвременен разказ

Дядо поп Янко беше го кръстил в черквата „Св. Никола“ и му беше дал името на храма — Николай... Докато ходеше на училището, думаха му Кочо, а откато стана човек, т. е. партизанин, към името му се притури и един прякор, който после замени и име, и презиме, и всичко.

Прякорът му беше Кюскията.

Само като се споменеше този прякор, беше доста да всели страх и трепет между мирните хора.

Тръгне ли Кюскията по улицата, всичко живо, що върви на два крака, ще се изпокрие в миша дупка. Жените, отдалеч още като го видят, ще тласнат сокакната порта, ще турят чивия — непременно чивия, — па ще гледат през някоя дупчица на тарабата, докато отмине на почетно разстояние страшният Кюския. Дечурлигата, що би се намерили на игра по улиците, когато минава Кюскията, като го зърнат отдалеч още, пръхнат като врабци от сокол и се разбягат кой накъдето види. Па и самите

дюкянджии, които от много работа климат цял ден крака на възблегналите край дюкяните си столове, като видят, че се зададе Кюскията, всеки се скрива в дъното на дюкяна си и изпречи стол пред входа в знак, че сайбията го няма в дюкяна.

Да, страшен беше Кюскията за всички: и за големи и за малки, и за богати и за бедни, и за християни и за друговерци!. . . Всеки се боеше от него, всеки го отбягваше, даже, ако искате право да си говорим, плашеха се хората и само като му се споменеше името!

Хала, що е хала, по не би плашила света от Кюскията. Като ученик още беше един вид мъчител, един вид плашило и за другарите си, па и за учителите си. Във всяко отделение оставаше по две, па и по три години. Докато да стигне до втори клас, той беше вече станал един дангалак на 18 години. Другарите му, които искаха да им е мирна главата, се откупваха с контрибуция било в пари, било в натуралии: пера, хартии, моливи, симити, пастърми, реджели, сладки суджуци, овощия и т. н. Тези, които бяха редовни данъкоплатци, ползуваха се от неговата защита — тям им беше харно; но тези, които нямаха що да му дадат — горко им, живи да ги оплачеш! Мнозина от тях напуснаха училището само от неговите зулумлуци!. . .

Като ученик още във втория клас Кюскията беше уловил една змия и я турил в чекмеджето на катедрата, където стои каталогът на класа. Това беше направено тъкмо за урока по аритметика, защото мразеше учителя. А мразеше го затова, защото по аритметиката беше най-слабият ученик в целия клас!

Ще ме питате какво стана със змията?

Хм, какво ще стане? Стана това, което и вий се досещате. Уплашване на учителя, вълнение и трепет между учениците; разследване и разпитване, а след това и наказанието! Когато дойде до наказанието, престъпникът бутна учителя и през прозореца — у свят!... С това се свърши неговата деятелност на научното поприще.

Един малък тероколизатор се скри от сцената на ученическия живот, за да се яви като голям терооризатор в обществения живот.

И яви се той такъв под името Кюския.

Първият му подвиг в обществения живот служи за най-добра характеристика и за него, па и за всички, които му приличат и каквито е наспорил господ в нашата земя.

Когато русите превзеха града и въведоха християнското управление, на Кюскията му дошло на ум да покаже своя сербезлик пред турците. До голямата джамия, при муслука, в гр. В... имаше едно кафене, където се събираха най-първите и най-отбрани турци, граждане. Един петък, след икиндия, когато турците бяха излезли из джамията и бяха насядали върху одъра на кафенето, зачу се една гюрултия откъм горната чаршия. Гюрултията се вдигаше от един голям шопар, който се тътреше с усилие от Кюскията, за да го докара пред джамията. Докато възчудените и изтръпнали от тая дързост на светотатство турци да схванат намеренията на този дързостник, Кюскията вече беше успял да заколи шопара пред самия праг на джамията и да омърси святото място на правоверните.

Възмущението, което справедливо обзе нещастните присъствуващи турци, беше толкова голямо, щото Мола Саиб Камарашина, почтен и виден турчин, от горест пред такова едно нечуто богохулство, едвам достигна до прага на къщата си и там, на самия праг, падна мъртъв от дамла! . . .

За щастие, по онова време полицията беше в ръцете на руски офицери, които не намериха този подвиг на Кюскията за бабаитлък, както що би намерила това всяка една либерална полиция, та затова и Кюскията напипа още до вечерта затвора.

Този затвор беше първият университетски курс за Кюскията, оттам той излезе и по-опитен във вагабонтството, и по-страшен за мирните хора, като да е знаял и предчувствувал, че политическото бъдеще на България ще приготви арена, достойна, за да разиграват на нея своето геройство такива достойни синове на отечеството, какъвто беше и нашият герой!. . .

* * *

Писъците и ревовете от турските грозотии и патила до вчера се замениха днес с писъци и ревове от българско зло! . . . Върху незасъхналата още кръв, която проляха вчера нашите освободители, ний проливаме днес нашата собствена кръв, за да възтържествува инатът, който съвременните политици заменяват с думата „партия“!

Пусто чудо, пусти партии!. . . Разнебитиха земята, като че да е дълги години огън яла и пламък пила!. . .

Както навсякъде, така и във В... борбата за коя партия да надделее, беше в най-големия разгар. Не остана нито едно средство, което да се не употреби нито от едната, нито от другата противна страна само и само да се порази неприятелската партия! И партизаните на едната, и партизаните на другата партия, повилнели и побуяли, да речеш, жив бяс ги е хванало!

Предстоеха избори за Народното събрание.

В града беше дошел и самият шеф на властвуващата партия, за да види и уреди лично работите по предстоящите избори. В едно от частните заседания с местните корифеи на партията шефът изказа съжаления, че не вижда между последователите си решителни хора, хора с кураж и юначество, хора, които би били в състояние със своята лична храброст да извоюват лаври за успехите на партията. „За умни кроежи и планове, казва шефът на партията, аз нямам нужда, но имам нужда от железни ръце и каменни гърди!... Тях ми дайте; такива хора ми трябват!...“

По-простите хора от последователите на този шеф разбрали, че той е дошел от София чак във В... да търси хора да личат нещо като на джелати. Бае Марко Ядеца, който седеше наблизо до шефа, взе да потрива ръце и току продума:

— Ама ете, господин шефе, ние имаме у нашата касаба един такъв човек, ама, да прощаваш, малко вагабонджа пада! Хеле пък, като му хвърли некоя и друга чашка повече, па закърви очи... махни, брате, и баща си закаля!...

— Та именно от такива хора и има нашата партия нужда — отвърна доблестният шеф на партия-

та и чукна със своя малко въздебеличък бастон пода, та се потърси стаята...

— Е па, ако ти хареса, можем да го повикаме — отвърна бае Марко, като добави: — Ама пак ще ти кажем, господин шефе, че тоя човек е малко вагабонджа, та може, санким, да ни навлече некоя беля на глава, па... ти пак каквото кажеш, така нека бъде.

Това частно заседание на партизаните под председателството на шефа беше съдбоносно за нашия герой. Отсега вече той става политическа личност в партията, и то видна политическа личност. Успехите, направени от него, за да извоюва едно видно място в редовете на партията, се облягаха върху многообещающите негови железни ръце и каменни гърди, па позволете ми, читателю, да ви пришепна на ухото — и върху характеристическите свойства, за които намекна бае Марко Ядеца, т. е. че падал малко вагабонджа!... Както виждате, скъпоценни преимущества за успехите на една партия, която се надява да разиграва своите политически принципи върху ожулените вратове на българските данъкоплатци и да написва своите програми с кръвта на своите противници!... Българска неволя!...

Първите отличия спечели нашият герой в завземането на избирателното бюро. Поласкан от шефа, окуражен от местните видни водители на партията и примамен от многообещающето бъдеще за „политически дейци“ от подобен род, Кюскията направи чудеса — той надмина даже и себе си!... Цигани, метачи, тулумбаджии, хамали, калдъръмджии и всевъзможни сбродове от разни тъмни

и неизвестни дотогаз личности изпъкнаха на повърхността и завзеха всичките входове на изборното място. При избирането на бюрото противната страна се помъчи да протестира против беззаконията и своеволията, които се вършиха от тази тъмна сброд под бясната команда на К ю с к и я т а, но вместо успех те пожънаха горчиви поражения! Макар и да бе запретено влазянето с бастони и чадъри в изборното място, нашият герой командуваше своята тълпа с една страшна кюския в ръка, с която нарани 5-6 души, преди още да се разреши въпросът за избирателното бюро. Тази тактика беше препоръчана от главния шеф като отлично средство да се сплашат и обезкуражат противниците. Във време на съставяне бюрото и при самите избори кюскията на нашия герой влазя няколко пъти в действие, и то тъй внушително, щото всички присъствуващи го кръстиха с името К ю с к и я т а, който прякор му и остана.

След пладне при изборното място се появиха отдалеч и няколко по-видни и по-заможни граждани, но те не смееха да се доближат до урните, като гледаха, че К ю с к и я т а играеше главната рол в тия избори. По едно време се зададе един куп хора от десетина души чиновници и др. интелигентни жители от града. К ю с к и я т а им излезе с няколко цигани насреща, турил в устата една незапалена цигара, и със своята кюския в ръце се приближава към тях и иска кибрит да си запали цигарата!... Начинът, по който искаше кибрит, нахалният му поглед, както и подмигванията му с циганите уплаши интелигентните граждани, та се разпръснаха в един миг — дим да ги няма!...

Изборите се спечелиха и К ю с к и я т а стана видно, много видно лице в партията, която беше на власт. Съразмерно с това видно положение, което заемаше К ю с к и я т а в средата на властвующата партия, отговаряха и облагите, с които го обсипваха властителите; облаги, на всеки начин, вършени за сметка на „милия народ", за доброто на който вършеха всичките тия чудесии, който спасяваха, разбира се, пак от българи и в името на който се вършеха най-страшните поразии, на които бяхме всички свидетели и, позволете да си го кажа, и съвиновници в това всенародно саморазяждане!...

* * *

В нашата земя стават явления и природни, и извънредни. Природно е явлението, например, да се роят пчели, да се роят оси, да се роят мравки... но да се роят и политическите партии, това, на всеки начин, представлява едно извънредно явление. А в България и това чудо видяхме!... Партиите се роиха, роиха, докато числото им взе размер, застрашителен не само за партизанския живот на страната, но и за политическото му съществувание. Трябва да добавя, че и това роене на партиите става все за благото на м и л и я н а р о д — все за неговото спасение...

Увеличението числото на партиите увеличи и числото на властите, па и числото на властвующите. Всяка нова власт имаше нужда и от административни, па и от изборни оръдия. Особено пък тази нужда се усещаше за изпитани вече борци с дока-

зани способности, отличающи се с железни ръце и каменни гърди. Затова нека да се не вижда никому чудно, че борци от калъпа на Кюскията ставаха неизбежни за всяка една власт на изброените нови партии. По тоя начин Кюскията във В... беше като един вид гидик, който се възприемаше от всяко едно правителство заедно с възприемането на властта. За окръжни управители, за околийски началници, за пристави, за стражари, па и за всички други чиновници промененото на властта правеше промяна и в техните стомаси — само за Кюскията беше винаги все едно!... Той трябваше всекиму, защото всички бяха длъжни да правят избори, следователно, на всички трябваше да употребят насилие в изборите, та да сполучат, а за насилията трябваха железни ръце и каменни гърди, каквито имаше Кюскията, та затова всяко едно правителство можеше даже и без окръжен управител в окръжния град, но без Кюскията — не биваше!

Като съзна важността на своето положение и като видя своята цена, Кюскията почна да обсъжда въпроса за разширение и заякчение кръга на своята деятелност, та да´я направи по-необходима и по-доходна. Първото нещо, което стори, то беше да сгрупира около себе си една тайфа от елементи, подобни на себе си. Явното знаме, което имаше тази тайфа, беше партизанската борба, а тайното — фалшификации; готови свидетели, способни да дадат клетва пред всяко съдилище, за каквато и да е работа, разбира се, срещу добра заплата; изскубване разни облаги чрез тероризиране, па и нощни обири, разбира се, под бдителната охрана на

самата полиция, която се намерваше подръка тям, както що се тези намерваха подръка на водителите на партията, когато нуждата го поиска. Този сорт хора разбират най-добре важността на пословицата „Ръка — ръка мие, а и двете — лицето."

След тези доста забележителни успехи на Кюскията неговият апетит порасна заедно с порастването и значението му в партията, та затова почна да проявява все нови и нови амбиции. Един от постигнатите му успехи бе да се числи в редовете на една тайна парична ведомост, която поглъщаше огромни безгласни суми от фонда за разбойниците!... Фондът, наменен за преследване на едни разбойници, се раздаваше на други, по-големи!...

Съвременните летописи на партизанството във В... спазват забелязани в своите страници неимоверни епизоди за подвигите на Кюскията, и то подвиги един от други по-черни, по-гнусни — по-злодейски. Нека ми бъде позволено от читателя да спомена само за следните два.

Комисията за отчуждаване на господарските и чифлишки земи беше отчуждила и чифлиците на Тахир бея от В... Срещу тия земи на бея бяха отпуснати от земледелческата каса шестдесет и пет хиляди лева. Вечерта в тоя ден, когато Тахир бей беше вдигнал от касата тази сума и я бе занел в къщата си, Кюскията биде повикан набързо от пристава на градския участък. Какво и що се е говорило и договаряло между тях, това никой не знае, но затова пък целият град на другото утро знаеше, че Тахир бей бил обран през нощта, при всичко, че хората видели, че имало полицейски стражар наблизо до къщата. Полицията се разтича да тър-

си обирачите, но след 3—4 дни призна, че хаирсъзите не могат да се намерят!

Но скоро след тази случка стана и втора една, много по-грозна. Вдовицата на Мола Саиб Зааде беше прочута във В. . . по своето богатство, а особено пък със скъпоценните си джеваири. Една заран жителите от улицата, където беше къщата на ханъмката, бидоха изненадани с тревожната вест, че както вдовицата на Мола Саиб Зааде, така също и нейното осемгодишно момиченце били намерени заклани в къщи и цялата къща разнебитена. Полицията пак се разтича и тича три дни наред, а четвъртия ден пръсна слух, че убийците били забягнали зад границата, та не могли да се намерят!. . .

В това време тази полиция, която не можеше да намери авторите на такива грозни престъпления, подушваше през девет стени кой каква дума е казал противна на някой големец, комуто било поверено да спасява България — от българите!

Както що е било винаги на тоя свят, така стана и в тоя случай. Постоянно остава само непостоянството!. . .

Свърши се редът на изроените партии, па се свърши и тяхната власт!. . .

Дойде ново правителство и настъпиха нови наредби. Новата власт, която се въдвори във В. . . откри престъпниците на горните две престъпления. Самите стражари ги изказаха. Те били приставът на участъка в съдружие с К ю с к и я т а и трима цигани. В къщите им намериха и част от парите на Тахир бея, и по нещо от джеваирите на заклапата ханъмка. Даден под съд заедно със своите другари,

Кюскията биде осъден на доживотен затвор в окови!

Съдиите присъждат, но партиите изменяват присъдата.

След няколко години постъпиха пак нови промения в политическия бит на нашата държава!...

Нова програма с нова пантомима!...

Дойде на власт пак една от роените партии и почна пак наново стария занаят.

Настъпиха пак времена за избори!

В града беше пак дошел шефът на сегашната партия, за да нареди с „приятелите" листата за изборите. При кроежите, тъкмени в частното заседание с местните партизани, станало дума пак, че са потребни железни ръце и каменни гърди.

Хората, които са имали вече опитността да правят избори, споменали пред шефа за скъпоценните способности на Кюскията, който би бил много по-полезен за тези избори, отколкото да стои „бездеятелен" в затвора. Доблестният шеф взема акт от това желание на „приятелите" и телеграфира на своя колега по правосъдието да поднесе на господаря доклад за помилването на „необходимото" лице за предстоящите избори!...

Кюскията излезе от затвора този път с всички качества на един закоравял в своята професия разбойник.

Доказателства за тази своя зрелост той даде във време на изборите. Успехите на тези избори бяха блестящи за властвуващата партия!... Правителството беше задоволно, че спечели, а Кюскията дваж по-доволен, че става наново необходи-

ма личност за политическото прилагане на конституционните начала в България!...

Какво ще чините?... Такава е иронията на съдбата.

* * *

Грозни са своеволията и поразиите, що ги върши К ю с к и я т а във В... Аман бяха викнали хората от него, но никой не смее да се оплаче. Па и да би смеял някой да се оплаче, та има ли кому?

Именно като знае това, че никой не смее нищо да му направи, К ю с к и я т а си позволяваше такива волности, щото на друго място, в друга държава, това не би могъл някой и да го повярва!...

Ще иде например в кръчмата на Тошо Мезето, па ще бухне изненада във вратата, ще развърти своята дебела като ръка тояга и ще извика:

— Марш... всички навън!...

И наистина, колкото и да ги има събрани, ще се разбягат, като да е паднала бомба в кръчмата! Па и самият кръчмарин, Тошо, и той ще се прилепи край тезгяха и ще поотвори малката вратичка към авлията, като ще гледа да се измъкне незабелязан.

По някой път тъкмо когато се разбягват хората, току ще дограби някого зад врата и ще му викне:

— Стой!... Къде измъкняш?... Я шугав ли съм, та бегате от мене?...

— Не е, брате, ама нали кажеш да си излезем, та и аз рекох да си ида — ще посмънка застигнатият от К ю с к и я т а.

— Дявол да ти е брат! . . . — ще отсече Кюскията и ще му плюсне някоя плесница зад врата!. . .

По някой път, като пийне малко, ще подбере цигуларите пред себе си, а той с наметнато на едното рамо сетре и с накривен над лявото ухо калпак ще тръгне по сокаците, па из кръчма у кръчма! . . . Що год сака, това чини! Никой не смее нигък да му каже! . . .

Па и какъвто беше едър и снажен, май беше опасно и да се заяжда човек с него. Веднъж се сборичка с Мильо Касапина, а Мильо беше юнак — с един удар поваляше едно добиче наземи, — ама с Кюскията си изпати така страшно, щото втори път, като го загледа отдалеч, отбива се през две улици само да го не среща! . . .

Кой знае колко време още би търпели жителите на В. . . зулумлуците на Кюскията, ако да се не беше това досадило и съжалило, вероятно, и на самата съдба!

Във В. . . имаше едно от ония човечета, които са познати между всички като изтрит мангър. Никой, вярвам, не му знаеше ни име, ни презиме, а всички знаеха само прякора му — Мравункьо. По-право, Мравункьо се наричаше човек само по годините, а иначе беше по-ситен, по-дребен и от дванадесетгодишно момче. По занаят беше терзия, но иглата му бе заръждавена отпреди 25 години! Когато говори, гласът на Мравункьо беше като глас на някое скимтливо дете: звукове тънки, провлачни, като че ха сега и сълзите ще му бликнат из очите. Казах, че по занаят Мравункьо беше записан в терзийския еснаф, обаче той си беше присвоил друг един по-самостоятелен занаят, който ня-

маше конкуренти. Този занаят беше да услужва на целия град като необходимо лице и при сватби, и при кръщавки, и при погребение, и при помени, и при разни подобни обреди. Всякога Мравункьо ще се навъртя край клисарската одая на черквата. Ако има задушница или парастас, или друго нещо на гробищата, Мравункьо ще бъде едно от най-заетите лица при обреда: или ще носи кольевото, или ще прихваща кандилницата на дядя попа, или ще чете „Верую“ и „Отче наш“, или пък, ако нищо друго, ще нагледва торбата с порязаниците на дядя попа. Случи ли се да няма никъде никакъв обред — рядко явление, — то Мравункьо ще помага на клисаря да се претопва восъкът от вощените угарки или да се трият големите свещници и полилеите, или пък да реже просфорите за нафора. При всяка сватба, колкото у сиромашки хора и да е, получи, кой получи дар, но Мравункьо ще бъде дарен непременно заедно със свещеника и клисаря. Същото право имаше Мравункьо и при погребение, па и при другите обреди. С една дума, Мравункьо се прехранваше като птиците небесни: понякога на хармани, а понякога, у голям зор, ровят и това, що не е за ядене!. . .

При всичко това Мравункьо се ползуваше във В. . . с такава голяма известност, с каквато се ползуваха най-популярните личности. Тази своя известност той съзнаваше напълно и я използуваше старателно.

Веднъж се случи на Мравункьо една беда, от която последствията станаха, за чудо, твърде съдбоносни. Като изтривал в черквата един от големите бронзови свещници, случило се, че свещникът

се повалил върху плочите и бедният Мравункьо със своята слаба снага не могъл да го задържи, та с падането била притисната и силно ударена неговата лява нога. Убитото място след 2—3 дни взело застрашителни размери, тъй като раната била толкова подпухнала, щото бедният Мравункьо не могъл да стъпи на ногата си!

Уплашен от положението на своята ранена нога и убит от болките, които му причиняваше тази рана, Мравункьо се беше подпрял над една от масите в кръчмата на Тошо Мезето, където беше отишел да си вземе „серт ракия", за да я разбие с „раки-сапун", та да наложи на болното място.

В това време се зачуха цигулари откъм пътната врата на кръчмата и след един удар, който потърси цялата сграда на кръчмата, вратата се разпухна до назад, а на вратата след цигуларите иде Кюскията с наметнатото сетре и накривения на лявото ухо калпак. Като влезе в кръчмата, той се изправи право пред тезгяха с питията и блъсна така силно в дъските на тезгяха, щото половината от чашите и шишетата се изтърколиха с голям шум по пода!...

Курдисан на масата, обкръжен от своите ахбапи, Кюскията хвърляше чашките една по друга и се наслаждаваше на своята любима песен, която покрай кеманетата приглашаха и с глас цигуларите с думите:

На вино пие каймака,
а на ракия — първака;
на вино вади пищове,
а на ракия — ножове!

По едно време забелязва Кюскията нещастния Мравункьо, свит в кьошето на кръчмата, и му извиква:

— Ела тука бре, кюлхане; що си се свил там като мокра кокошка?

Бедният Мравункьо, ще не ще, като знае кой беше Кюскията, не смея да се възпротиви и тръгна, като накуцваше силно, към масата на Кюскията.

— Що куцаш бре, затро? — извика Кюскията и застави Мравункьо да замръзне на средата на кръчмата.

— Е па неволя бе, господин Кочо — промънкя протегнато Мравункьо с глас, който действително изразяваше голямата горест на душата му, като показваше същевременно повдигната болната нога, увита в парцали.

— Неволя ли, хм, аз сега ще те излекувам — продума натъртено Кюскията и се обърна към цигуларите: — Ръченица бре, ситната ръченица, верицата ваша циганска!

Моментално цигуларите засвириха ръченица и заситниха-заситниха, та кой би я играл, не би имал време ни да допре нозе доземи!

— Тука бре, затро ниедна; ха да те видим сега да ми поиграеш ситната! — заповядваше Кюскията на Мравункьо, който от болки се свиваше като черв на жарава.

— Недей бе, господин Кочо, ако бога знаеш, не ме ли видиш на кой съм хал, ето я тая пуста нога — една рана, не ми дава ни да шавна!

Вместо да се съжали, Кюскията замахна с ръка и плесна така силно нещастния Мравункьо,

щото се преметна три пъти върху пода на кръчмата!... Преди да го дочака да се изправи, Кюскията се наведе, хвана го с десницата зад врата и го издигна над земята, като му заповядваше да играе ситната ръченица!

— Ама ти човек ли си, звер ли си? — пропищя плачливо бедният Мравункьо и похвана с десницата си повдигнатата лява нога, за да покаже на неразбрания свой мъчител да види с очи и да се увери, че не може да играе.

Вместо да се разбере и да остави на мира бедния човечец, Кюскията изповъртя втори път със своята мечешка ръка и удари така силно ранената нога на нещастния Мравункьо, щото този изпищя като заклан от силните болки!...

В тоя момент се случи нещо, което става само там, където дойде да се вмеша божият пръст!...

Повтори се това, що се беше случило някога между Давид и Голията.

Вместо да се повали втори път от силния удар, горкият Мравункьо беше толкова раздразнен от неимоверните болки, щото скочи като топка от земята и с издигната десница се хвърли в един миг към широките гърди на Кюскията. Нещо металическо блесна в ръцете му и когато отскочи вече от гърдите на своя мъчител, този изрева като ранена мечка и тресна о земи като от гръм поразен.

Едно обущарско шило, което случайно имал в джеба си Мравункьо, взето от него да си пробива дупки на ремика, беше единственото оръдие, което имал на ръка за отбрана. Шилото беше забодено колко три пръста от лявата страна на гърдите —

тъкмо в сърцето, — та затова и смъртта, която последва, беше моментална!...

. . . .

Истина, че господ много често забавя, но как и да е — все не забравя!... Нека му мислят тези, които му дължат!...

* * *

Жандари, пристави, полиция, следователи, прокурори, съдилища — цял низ митарства прекара бедният Мравункьо, но той не трепваше от нищо, като си знаеше едната: „Нападнат бях — браних се!"...

Съдиха го, съдиха, па го пресъдиха, че е прав човекът, и го пуснаха да иде пак да претопява восъчните угарци, да подава на поповете кандилниците, да пази торбите с порязаниците и да взема дарове по сватби и погребения. И, право да си кажа, сега даровете бяха двойни!... Колко ли уста шепнеха: „Да му се позлати, да бог даде тая десница, с която смаза тази настървена мечка, от която беше пропищяло и сухо, и сурово във В..."

Само тези, що съставляваха политическото котило на партията, що имаше властта в ръцете, на която власт Кюскията беше принесъл толкова огромни заслуги със своите железни ръце и каменни гърди — само те счетоха за потребно да му направят един помен, като отправиха следната депеша до господаря с копие до министрите и до органа на партията:

„Разбойничествата и убийствата, които се вършат от страна на подлата и разюздана опозиция,

преминуват и най-крайната граница на търпението. Приятелите и съпартизаните на властвуващата партия се преследват с най-подли убийства от страна на побеснялата опозиция. Като най-пресен факт за доказателство на нашите оплаквания служи убийството на един от най-видните и най-достоен наш съгражданин и съпартизанин на нашата партия, човек, който е принесъл огромни заслуги на обществото изобщо и на нашите политически приятели в частност. Убиецът, който по най-нахален начин извърши престъплението, един отявлен опозиционер, престъпник по професия, е бил подкупен нарочно от подлата опозиция да извърши това грозно убийство с цел да компрометират почитаемото правителство и да премахнат един достоен политически противник, на когото партийните заслуги са били винаги трън в очите на таз подла опозиция. Като изказваме от дълбочината на душата си нашето възмущение срещу тази нелоялна борба на окапалата от престъпления опозиция, ние молим най-покорно да се вземат сериозни мерки срещу тези осъдителни подвизи на противниците на правителството, тъй като в противен случай населението няма да бъде виновато, ако то бъде принудено да се саморазправи с тези мерзки личности, които в стремлението си да се докопат до властта прибягват до най-подлите средства, каквото е и това грозно престъпление, което е хвърлило във възмущение и тъга цялото население от нашия град.

За цялата партия: Х. Х."

Когато стана известно съдържанието на тази депеша на гражданите в града, дядо Димо чорбаджията каза всред кахвенето:

— Ах тия московци — тия московци! . . . Като не щеха те самите да останат, що не оставиха барем своите камшици!

* * *

Що казваш, читателю, има ли право дядо Димо да се сърди за тия работи на московците?

МЕРАКЪТ НА ЧИЧО ДЕНЧО

Хумореска

— Море нека те враг носи. . . пуста оса, що си се навъртела като стар бекярин край моминско хоро!

Оно такава живинка бива досадна ѝ на безработни хора, а камо ли на кака Въла чичова Денчова, дека от тъмни зори запретнала скутове и ръкаве, па все не може да вташе. „Зззз. . . зът. . . брррн. . .“ — залита пак осата над главата на кака Въла и не я оставя на мира.

— Море опустело ти и бръмченето, и чудото, напаст ни една — сърдито отвръща кака Въла и маха над глава с ръце, оцапани до лактите с тестото, що замесваше за погача за път на чичо Денчо.

А майсторка беше кака Въла на погачите, както що беше майсторка и на баниците, и на всичко, що мине през нейна ръка. Дваж по-голем майсторлък силеше сега кака Въла, като знаеше, че едната погача ще се носи армаган чак на министро у София.

. Гле, гле, покрай осата щех да забравя да ви кажа, че чичо Денчо из село Глухово и министро из София беха на така, като два реда зъбци на цигански дарак.

Ама ще речете: откъде-накъде!

Ех, „Има си крушка опашка, а понекога и на опашката дръжка!“ Що не донася времето на тоя свет? Понекога дохажда ред, та и владика бабува!... Оно, кога дойде до зор, не пита ни откъде си, ни що си, ами дойде, па те натисне, па... дè... шавай, ако можеш!...

На такъв зор беше изпаднал и министро из София. Дошло му ред да обикаля с в е т о по селата, за да ги кандърдисва да държат с него, демек, ти го кажи, да теглят откъде неговата партия. Па както за всичко, така и за тая работа требат хора. А чичо Денчо е човек, роден за тая работа — като че максус е смарладисан чак из Стамбул. Като рече он да кандърдише некого — мани, брате, било и отскочило!... Хортува, хортува, като че из книга чете, па все излеко, па все кротко, а селяните го зяпат у уста, па се й узверат, като че да са се наяли бушика я ли лудото биле. Замае ги, замае, па като им рече: „Ете, бракьо, нали е черно!“... А они по него: „От черно — по-черно“; а ако им рече: „Ама, бракьо, мене ми се види малко бело“ — а они по него: „Бело, ами! От бело — по-бело!..“

Такъв ми е тоя чичо Денчо ,па иди, та не му ставай дост, па макар пет пъти да си министър на тоя свет! Ако не вервате мене, що ви казвам за чичо Денчо, а вие питайте самия министър, па нека он да ви каже. Ама пак много не се захващам, че ще ви каже баш правото; много е лесно и да

скриви, ако дип не му понесе; санким, министър е, та му се може.

Ама колко и да скриви, все ще ви каже, че чичо Денчо му свърши работата баш таман... Свърши я, та отскочи. От радост и от кеф, като седеха на софрата колено до колено, министро обеща на чичо Денчо, че като доде у София, каквото ще да му посака, и думата му нема да стане надве. Ех, хелбете, голем човек, и думата му голема.

Тая дума я помни чичо Денчо, па я помни и кака Въла.

* * *

Доста време се мина оттогава, откогато чичо Денчо седеше колено до колено със своя големец гост и го канеше:

— Дѐ-дѐ — чашка ми е, чашка ти е, — да живее партията!...

Мина се доста време, па преминаха и много бели през главите на хората: колко обирници минаха, колко рабуши резаха, колко пътнини събираха, колко пътища разваляха... Бог да ги съди! Караха, караха, докато удари кремък на железо!... Настана немотия, па ха́: ни насам, ни натам; дошло, та се некак заякнало, па дѐ, върти го, ако можеш!...

Замисли се, загрижи се светът, па се замислиха и загрижиха и глуховчане, а с них и чичо Денчо.

Едни опрели очи у̀ земи, други подпрели длан на чело, а трети делят по некоя клечка и всички чекат да им каже чичо Денчо каква би тая работа

с неговия дост министър, дека едно им думаше, а пък друго върши... Дъжд чекаха, а оно градушка им дойде!... Мъчи се чичо Денчо да кандърдисва селяните, хортува божем, ама хич не му върви некак из гърлото, запиня му гърлото, като че е глътнал една капа зелени скоруши. Най-после, като виде, че удари на запримчуване, а он им каза, че кандисва да иде на селски есап у София, за да види със своя дост как да нареди тая работа, за да отлекне на селото.

Кандисаха глуховчане и се поусмириха.

Чичо Денчо се накани за път, та затова и кака Въла се сети да прати една погача на доста на своя мъж, като не забрави да припомни на чичо Денчо за онова, дека му каза министра, че думата на чичо Денчо нема надве да се скърши. Оно, истина, и чичо Денчо не е вчерашен, помни харно он, що му е речено, ама като рече и кака Въла — по-харно ... два клинци по-яко стегат.

* * *

Три дни се лута чичо Денчо по Софията като прилеп, кога сбърка, па влезне у некоя черква! Що се е зверил и що се е чудил — сам он си знае. Три дни се лута, а шест пъти тропа на портата на своя дост и все не може да го види и да му даде погачата. Мисли си, мисли чичо Денчо, па се чуди и мае каква е тая управия — по-зор, отколкото и на воденица! Барем там, колко и да чекаш, все ще ти дойде ред, а това чудо, дошло май некакво такова,

мисли си чичо Денчо, дека ни се води, ни се кара!...

Беля!... Цела беля и неволя.

Погачата се стврърди, та стана като камък, а чичо Денчо все още не може да види министро. Па по сега и да го види, та зер ще му я носи, тава нема да я прави на попара!... „Наврага му и погачата, мисли си чичо Денчо, като нема късмет, нема и да я яде, ама барем другото да се свърши, що е за вършене!..."

Виде чичо Денчо, че тая работа нема да върви така, както е пошла, ами мисли си на памет: „Чекай да му обърна другия край". Стана, та пак на портата на министро и пак тропа. Дохожда жандаринът и му казва, че министърът си има работа, та не може никого да приеме. Чичо Денчо понавъси вежди и му отвърна:

— Ама я чуй... Иди ти, та му кажи нему, че му е дошел дост от Глухово; чичо Денчо е тука, кажи, оня чичо Денчо, дека си с него ял и пил колено до колено; разбра ли ме, момче, така му кажи!... Кажи му още, че оттука нема да се поклатя, докато го не видя; глуховчане го пратили, кажи му, максус до него.

Капка по капка — дупка пробива. И чичовата Денчова дума проби, ама докато да пробие, той си сам знае що виде и пати.

* * *

— ... Натиснало ни зло и патило, па ако душа носиш, молиме те, селски, куртулисвай ни от бе-

ля, че пропаднахме вече! Цело село ѓине, па друг колай нема, освен да се изселваме... дотам е допрело!...

Нарежда чичо Денчо, хубаво нарежда човекът, хортува като кога из книга чете, ама каква полза, какъв селямет?... Като се опнал оня министър като берберски каиш, па си знае все едната: не може, та не може!...

— Ама какво да не може бе, джанъм, нали божем беше думата, че ти ще му намериш колая да се поотслаби малко, да поолабавее... оти ни е много притиснало, много ни е назорило, па сме пощурели от чудо какво ще правим и що ще чиним, като треба от една овца да се дерат две кожи: и ланската, па и сегашната!... Така дума обирнико: „Ще дерем, каже, и по две, па и по три, оти ако я вазе, каже, не дерем, а оно министро мене ще одере, па моята кожа, дума, ми е посвоя от вашата!...“ Така дума, вервай ме, те, един кръст имам, ако те лъжем. Он дума, а селяне се узвериле, вси, наред, па от чудо забравиле и кой е от них мъжко, и кой е женско! Та ще те молим, дай некоя хартия да му носим на тоя обирник, та да куртулишеме селото.. Като кум те молим, дай ми две-три лакърдии нишан на една хартия да му носим, та хем он да миряса, хем село да отдъхне.

* * *

Когато чичо Денчо разтваряше пазвата да прибере нишано, що му даде министро, написан

на хартия, той съгледа белега от червения конец, що му беше пришила кака Въла връх пазвата на ризата, за да се сети и за оная дума, дека не бива надве да се чупи. И много харно е сторила кака Въла, защото без този белег чичо Денчо, мутлак, щеше да си забрави. А поръчката на кака Въла беше много важна. Омръзнало ѝ беше, жената, да гледа, че се изредиха коя ли не да става кметица у село, а само нейният Денчо още не може да се закмети, та и она малко да се пошири по село като кметица, така на́, за инат на душманките.

— Тѐ, каже, с червен конец ще бележим, та, мутлак, да се сбъдне: па като идеш там, у София, при министро, а ти му кажи: „Дѐ сега да те видим, господине министре, дали ти е думата дума, или ще бъде надве!...“ Кажи му така и така, па кажи: „Етѐ, това сакам от тебе, па това ти е.“

Тези думи до една, що му беше казала кака Въла, си припомни чичо Денчо, като сучеше между пръстите си червения конец. Сука го, сука, па пружи ръка, та се почеса зад тила и си дума на акъла:

„Ма̀ке, голема работа, кмет! Па барем да има некой келепир, а оно, като да тражим по черупката на яйцето руно!... Що ми е кмет, кога има друго и по-лесно, па и по-харно!...“ Мислите на чичо Денчо взеха да се разтакат, както що се разтакат белите паужини есенно време на хубав ден. Той прекара през ума си всичко, що беше видел тези неколко дни в столицата, и като се сетеше за едно нещо, що му беше баш по

кеф на сърцето, а той усети, че му става нещо така харно, харно, като кога се накади с оман.

Чичо Денчо пак пружи ръка, та се почеса зад тила, пооткашля се и като завърте в ръце разсеяно калпака си, обърна се към министра некак свенливо и му дума:

— Е па сега рекох да ти речем и за мене една лакърдия:. . . оно, знаеш, не е, да речеш, санким, че съм дип-дип баш прииритал за това, ама, есапим си, ако може друг, да го речеме, оно защо да не съм я? . . . Ха? . . .

Въпросителният поглед на министра, придружен от една досада, изписана на лицето му, посмути малко чичо Денча, та хвана да предъвкува думите си, като наведе неволно глава към гърди. При това навеждане съзре повторно червената нишка и една бърза мисъл прелете през ума му, както що прелита ластовица пред дъжд приземи. Тази мисъл го поокопити и той се обърна към министра с един тон, който показваше едно самосъзнание на спечелено достойнство:

— Та оно, санким, ако сакаш по право, ти си ми сам рекъл, че кога дойде време да ти сакам нещо, а ти нема да ми пречупиш думата надве, а?. . . Помниш ли, че го рече?

Немаше какво, а требаше министро да признае, че наистина е дал такова обещание, та затова и запита чичо Денчо какво иска.

— Та какво да ти речем — поде пак чичо Денчо, — оно, домашните думаха, ако може нещо да стане с кметството, ама я сега тука видох по-сгодни работи в София, па рекох, що чем там

по-харно тук, некак по-сефалия место ми се чини. Оно, истина, че може пък баш всичко да не ми иде отръки... Ете, да го даречеме, да сакам да станем нещо у судо, може да треба много да се писува, та да не е баш като за мене!... Па и за друга работа, да го речем, пак може да не я нагода! Те, мислим си, ако речеш, санким, да ме караш да стана хекимин, пак не би уйдисало, и то не че не знам да лекувам... маке, я щом съм научил от стрина Божана, бог да я прости... мани, мани... тридесет хекими за пара, ама пак ще река, че и за това немам дип мерак, оти сега тражат и от хекимите да писуват. Па и това де, кажи го, дека са жандарето, и оно баш много не ми се харесва: хем много кахърлия работа, хем пак треба и там да се писува...

Чичо Денчо се поспре, като че се двоумеше как да подбере по-убедителни думи, та да спечели благоразположението на министра. Той изтри с ръкав потта от челото си, пристъпи неколко пъти от единия крак на другия, па опре очи у земи и продължи:

— Една работа видех, що прави един човек, и, право да ти кажа, такава работа хваща окото на човека и, нека да си ти го кажем, баш ми остана мерак на нея; та ако си държиш на лакърдията, а оно, като бъде за нея, ще кандиша!... А инак, да речеш, много сгодна дошла пущината: ни треба да скиташ, ни треба снага да кършиш, ни пък треба при нея да се писува. Жива сгода... вервай ми, таман като за мене.

Сенката от досада, що бе засенила лицето на министра, се загуби и се замени от едно любопит-

ство, та запита чича Денча каква е тая работа, за която му останало мерак на сърцето.

Чичо Денчо се усмихна и пошавна с десния си мустак, а това значеше за него, че единият крак му е вече в зенгията. Той се изстъпи някак по-тържествено и почна със сияеще лице да разказва как неговото остро око е могло да направи цело откритие:

— Оня ден, като минувам през Градската градина, гледам, набрал се свет в един куп, а бандата на войниците засвирила, па свири-свири, та перчинът да ти се разиграе. Приближим се, па гледам как свирят. Има едни, коджамити зор виждат, еле ония с големите бурии... Мани, брате, то да си издухаш и джигера. На тупанджиите по им е лесна работата, ама пък тупанете им големи, та и това не е малка беля, да мъкнеш толкав тупан. Един с тупан, друг със свирка, трет с тремпе, всеки по нещо на зор турнат. Ама, гледам един стои пред них, па хванал една клечка, на, такава така, нема ни колко две педи, па ни духа, ни у тупан бие, а само си върти така на ветър клечката, божем и он нещо върши. Гледам го, гледам, па си мислим: „Ех, весела му майкя, тоя да знае, че живот живее — без мъка печалба!..“ Та, ако можеш да ме туриш уместо него на тая работа, баш бих ти казал сполай!... А, право да ти кажем, знам, че ще въртим по-харно от него клечката, та затова, санким, и толкова мерак имам на тая работа...

. . . .

РАЗКУМИЛ КУМА СИ!

Една хумореска от башкалиите

За да стане някой безсмъртен, преди всичко той трябва да умре. Аз зная обаче един човек, който и приживе беше си спечелил право на безсмъртност — със своята оригиналност, със своята своеобразна, саморасла философия. Името на тоя човек беше Гавриил Карабоянов. Нека тия мои редове да му бъдат и спомен, като човек, който е винаги търсил правото, но рядко го е намирал!... Бог да го прости!...

Белялия човек беше бае Гавриил Карабоянов. Светът го помни за такъв. Като казвам света, а вие разбирайте цялата чаршия, от Ингилишката махала, та чак до балакчиите. Белялия беше бае Гавриил, ама и шегобиец. Тъкмо за това, че беше такъв шегобиец, той беше опасен. Що-год се случи у града, той на утрото ще го разкаже в мюзефирското кафене, ама ще го разкаже така, щото и качулка ще му тури.

Бае Гавриил беше с особни права навсякъде, па и в кафенето. Той можеше да пие колкото иска, но пари не му вземаха. И много прав хесап си правеше бае Пуньо Кафеджията, та не му вземаше нищо, защото бае Гавриил служеше като примамлив център навсякъде, където се появи. Винаги ще го търсят да го слушат и винаги ще го наобиколят, като мухи на песмет. Той никого не щадеше със своите подигравки, пред никого и за нищо не се спираше, ако е рекъл едно, да рече и две. И при всичко това, че беше толкова майстор да ухапе всекиго, пак всички го обичаха. Ето защо, ако бае Пуньо не би му давал бадева да пие, то би го прегърнали десет души други, защото знаеха, че където ходи бае Гавриил, там е пълно с мющерии.

Бае Гавриил отиваше много рано на мюзефирското кафене. Едвам бае Пуньо успял заранта да помете и да полее туглите, които служеха за паркет в кафенето, така също и пред кафенето, около пейките, и ето ти бае Гавриил, с наметнатото през едното рамо шаечно сетре, троп-троп, с тояжката си, току се изтърси пръв в кафенето. Изтърси се, ама махмурлия, махмурлия, боже, като змия усойница; само един пръст да му шавнеш... махни, брате, ще те парне с някоя лакърдия, та ще подскочиш три пъти от седалото си. Седнал-неседнал, ще натъкне готовата вече цигара в едно дълго от тръстика цигаре, а кафеджийското момче ще му донесе заедно с първото кафе и една бакърена кандилничка с жив въглен, откъдето бае Гаврил си запаля цигарата. След като отсръбне два-три пъти пенести-

те мехури — синджира на кафето, — ще тръгне два-три солука от цигарата и цяла една двойна струя от дим, що изфучава из носа, дава знак, че кафето е по кеф, т. е. както той го поръчваше: шекерлия, синджирлия, мераклия, каймаклия, докуз-таванлия!...

Докато пие първото кафе, нищо не продумва освен ако стане нужда да напсува някого. След четвърт час ще пие второто кафе и при това, както се изразяваше бае Пуньо Кафеджията, „афионът му се патлаисваше" и захване да прилича малко на човек. След три-четири още кафета дохожда му саркастичното наитие и тогава започва вечѐ, па ако можеш, стой му насреща.

Ще се обърне например към дядо Ценко чорбаджията, па — ни две, ни три — ще му изтърси:

— Ама, дедо Ценко бе, не ти ли омръзнаха греховете, та ги още трупаш и ден днешен на своите стари рамена?!...

Всички в кафенето ще изтръпнат... зер може на чорбаджи Ценко така, у очи, да му се каже такова нещо?... Чорбаджи Ценко го щрекне нещо у гърди, ама нали е стара лисица, он го взема уж на шега, па да замаже пред света това, що го мъчи на сърце, той отвръща на бае Гавриила с някой зевзеклък и гледа да се обърне лакърдията на друга страна.

Чорбаджи Ценко е лисица, ама и бае Гавриил не е вчерашен, па не иска така лесно да се поддаде, ами ще продължи:

— Ти още като отиде снощи в къщата на оная

вдовица, ти я знаеш я?... тутакси си рекох: ето го стария грешник пак на лов!...

— Ха, ха, ха — заечаха гласовете на присъстващите, с което искаха да осмеят бае Гавриила, че приписва грехове на чорбаджи Ценко, за което му е минало време да го бедят.

Бае Гавриил, боднат от тоя присмех, с удвоена жлъчност настави:

— Ама аз не го бедя за това, за което вие мислите, а за това, което той мисли да стори — да тури на ръка парицата на бедните сирачета под изговор, че ще ги избави от белите на разните опекуни... не е ли така, чорбаджи Ценко?... Те, погледни нагоре, па тури ръка на сърце и ако ти понася, кажи, че не е така, и те, пред тия хора се кълна, ще ги обръсна тия пущини и ще ходя като папищашки поп — завърши предизвикателно бае Гавриил, като опиняше десния си мустак и го сучеше накъм ухото.

Вместо да отговори черно или бяло, чорбаджи Ценко побутна калпака си към тила, та откри неволно своето изпотено от досада чело, поразклати филджана и си доизпи в три глътки кафето, стегна в ръце своята кехлибарена броеница, стана и тръгна към вратата, като издума под нос:

— Кой знае кои врагове ти завеяли паметта!

Чорбаджи Ценко още не беше пристъпил прага, когато бае Гавриил му отсече:

— Море не е мене, чорбаджи, ами тебе... тебе!

Останалите гости на мюзефирското кафене ще се поумълчат малко и сам-там по някой ще се поизкашля, ако и да не му се кашля, само и само да прекъсне това мъртво мълчание. Мъл-

чат всички, но не че осъждат бае Гавриила или че не вярват в думите му, а защото се боят да не дойде до ушите на чорбаджи Ценко! Ех, знаеш, зенгин човек, па може да направи страшна пакост всекиму, само, разбира се, не и на бае Гавриила, на когото окото въобще от нищо не мига!

Така е то, има по някои хора, на които им се всичко може! Такъв беше и бае Гавриил.

Друг път ще мълчи, ще мълчи, докато го не задене някой, но задене ли го — ето му белята в торбата!. . .

Веднъж, когато той се беше умълчал в кафенето, като за пакост го задяна кир Тодор Вапорджията. Един беше Вапорджията в града — голям търговец с храни, който си играеше с жълтици като със семки от тиква. Що го беля наведе, та запита на шега бае Гавриила: къде ще може да намери хубаво винце да си купи. Знае бае Гавриил, па знае и целият свят, че това беше речено само да се чукне бае Гавриил, че обича хубавото винце, защото, ако трябва да се търси някъде хубаво вино в града, то ще се намери само в избите на Вапорджията, който налива всяка есен по тридесет и четиридесет хиляди оки вино, хем какво вино — каймака на виното.

— Да ти кажем, кир Тодоре — подхвана бае Гавриил, — ама нема да ми се сърдиш?. . .

— Ха, ха, ха. . . — подемат всички присъствуващи, а заедно с тях и самият Вапорджия.

— От три години насам — продължи бае Гавриил — ти промени девет души калфи, дека броят крините, когато купуваш и продаваш зе-

хере. Осемте беха лоши, а деветият излезе харен и ти го задържа. Сега ще ти кажа по-преди защо го задържа. Първо и първо, ти имаш две крини за мерене — едната дървена, с която купуваш, а другата тенекена, с която продаваш. И двете крини имат царска дамга, ама и двете са яланджийски. На дървената ти накара Перо Кацаря, та я разглоби, изстърга дъното и окрайниците и като я пак сглоби, тя събира сега една ока и сто драма повече. Другата, железната, ти накара Мушон тенекеджията, та ѝ охлаби дъното, и сега, като се натисне с ръка дъното отдолу, тя събира една ока по-малко. Твоят калфа, когато почне да мери, най-напред ще покаже на хората царската дамга, демек да видят и се уверят, че работата на чорбаджията му е пощена... Една ока на крината при купилото и една ока при продажбата, правят, речи го, две... по-натам ти ще му правиш хесапа!... Сега ще ти кажа, че осемте калфи не можеха да ти стоят, защото не сакаха да делят греховете ти — от сиротинския пот да крадеш, — а деветият излезе по-юсте от тебе и един ден той и тебе ще продаде. Та, санким, сакам да кажа, че като имаш такъв ачигьоз човек при тебе, що ме питаш мене за хубаво вино — питай него, той ще може и у тая работа белким да ти се намери на ръка!...

Един кръшен смях неволно екна и изпълни прихлупената стаичка, която се наричаше мюзефирско кафене. Да имаше кабил, всичките би се изредили да целунат бае Гавриила за тоя джувап, що го даде на кир Тодор Вапорджията — толкова им падна на сърце, дето има куража да

му каже у очи, това, що го знаеше цялата чаршия, но за което никой не смееше да прошушне. Та и не е чудно... И Вапорджията е зенгинин човек, а има ли нещо по-силно, по-опасно от парата?!... Такъв е тоя серсемски свят, па ако щете, идете, та го обръщайте!...

* * *

Един ден бае Гавриил беше закъснял като никога, та дойде в мюзефирското кафене, когато всичките други бяха вече събрани. Макар и къничко, афионът му още не беше патлансал, даже изглеждаше по-навъсен и по-загрижен от други път. Един от присъствуващите, по-интимен нему аркадашин, го запитва:

— Гемчиш-ола, бае Гавриилe!... Какво е с тебе днес, та не си приличаш на себе си?!...

Бае Гавриил нищо не отговори, докато не изсърба до дъно кафето от филджана си, па като намести и втората цигара в тръстеното цигаре, поопритегна към гърба си шаечното сетре, което обгръщаше само дясното му рамо, сви по турски левия си крак, като остави да му виси само десният, на пръстите на който се клатушкаше кундурата му. Като потегли два-три силни солука дим от цигарата, преди да чака да го изпусне през носа си, бае Гавриил сви вежди малко по-навъсеничко и изказа следуюащата своя догма, за истинността на която не вземам никак отговорността. Бае Гавриил каза:

— Да имаш у Черно море гемия, у Турско сер-

мия, жена от Влахия и имот у България — това е цела съсипия!

Познаваше се, че нещо му е много загорчало, бедния, защото като никога неговият хумор, неговият сарказъм бяха отлетели като облаци пред някоя фъртуна!... Дълго време трябваше да чакат присъствуващите в мюзефирското кафене, докато развълнуваната душа на бае Гаврила можа да влезе в своя улей, след което той разказа своя голям дерт. Дертът му сам по себе си е доста голям, но най-болното място в него беше, че тоя дерт се е свършил с още по-голям — разкъсал кумството си със своя кръстник!... Кумство, що му е останало от дядо и прадядо!...

Ето какво разказа бае Гавриил:

„И за какво ли му требаше на руския цар да бие толкова път, да троши толкова аскер, да разсипва толкова злато — да ни освобождава!... Бог да го прости, може и харно да е мислил, ама терсене излезе тая негова свобода. Язък за толкова кръв и мъки!... Свобода!... Хм... това свобода ли е, или е свободия?!... Анджак, които имаха нужда от свобода, те се съвсем сега заробиха, а освободиха се... знаете ли кои? Освободиха се хайтите, вагабонтите, обирачите, подкупниците, шпионите, убийците, зулумджиите, те се освободиха, защото сега них закон ги не хваща!... За них е и свобода, и конституция, и полиция, и съд — всичко е за них, а за мирните, за работните, за почтените, за хързлиите — за них е черна робия сега!... Трай, душо — черней, кожо!... Ето ти свободата!... Триста пъти ексик

да е, като ще е такава!... Пишат ги тия пущини, законите, па ги задраскат, па пак ги пишат и все, гледаш, цело беззаконие в тая земя!... Що пари съсипаха у тая пуста София да се събират, та да оправят тая пуста земя!... С месеци стоят, с шиници злато разсипват всека година, все, божем, оправят я, оправят тая пущина, и пак нема управия и — вер селям!... Ама асли какво ще има управия, като тия, що ги пишат, сами ги лижат, а пък тия, що им удрят мухура... да ми е я да съм, я бих им ударил една пранга на краката, па ха у черната!... И асли, дотам ще дойде един ден — друга управия и нема!... Везири ли са — резили ли са?!...

У турско време ще имаш давия за хиляди, па пак най-много, най-много, ако занесеш на аазата некоя гъска или некое гърне масло, ще иде човекът при кадията, ще му разправи работата, па щом си прав, у един ден, у един час — и давията ти свършена! А сега? ... Рния прошения, ония адвокати, зъбести като некои табашки кучета, па увъртвания, па завъртвания, па ха — горе, па ха — доле... па де у тоя съд, па де у оня, па ще го отложи, па ще го доложи... боже... да пропищиш от чудо и мъка!... Хеле пък тия следователи, па пристави — па тристата им чудесии! ... Махни, брате, махни! ... Дошло е време, та нито те е да имаш, нито те е да немаш!... И това било царщина!...

У турско време имахме даскали, ама беха човеци, хей, по кайфета му само ще го почиташ. Хем децата учеха, хем черковния ред държеха и

децата беха деца и към родителите си, и към бога... А сега?... На, нали сте видели оня новия, що го пратили, казват, от самото министерство!... Пуснал оная коса като Хайше, кючекинята, вързал си една червена махрама на шията като ченгене Омер, сантурджията, па... знаете ли какво намерил да учи децата?... Че немало бог, че немало света Богородица, че иконите били не знам що, че не требвало да се кланят на светци и на черкви, ами не знам на какви погании... свинцилисти ли ги дума, какво ли, враговете, ги дума!... Ех, сега, моля ви се, кажете ми: това министерство кьораво ли е, тия министри кьорави ли са, дето пращат тия хайти да учат и поучават децата ни?!...

У турско време ще се случи, и то редко, у година веднъж, по некоя ата, та се убие, я нарани човек и никога не е останал убиецът неуловен, макар че турците имаха по-малко заптии, отколкото сега има началници... А сега нà, нали виждате — всеки ден се убиват хора като мухи и па никому нищо!... Хелбете, свободни хора, па трепат!...

У турско време, като ти потребваха пари, ти ще си заемеш у некого, само тоя, що дава, гледа никой да не чуе и да не види и пак никой никому счупена пара не е забъшвал. А днес?!... Днес го увържеш с 99 кюстека: бре запис, бре гаранти, бре при нотариус да завериш и пак — като дойде до плащане — он ти ги глътне така, като „стой, та гледай!...“ Ако речеш да туриш запт на къща, я дукян, я какъв да е мулк, току виж-

даш, че това било женино, онова братово, другото снахино — уйдурма и с адвокати, и с нотариуси, и със съдии — па . . . он си ги напка, а ти хващай зазъбици!. . .

У турско време хората гледаха преди всичко своя хърз, своята чест, па после всичко друго!... А сега, сегашният свет, и мъжко, и женско, захвърлили честта си като некоя помивка да се въргаля по мурдарлъците, па вместо лице — гьон, и вършат работи. . . боже, пази и закриляй!. . . И това си върви така, като че си е с гидик дошло — от горе до долу и от долу до горе!. . . Ако не вервате думите ми, вие вижте какви хора се редят на меснет: я жената му хубава, я душата му спукана, я на некой големец роднина, я ли пък ангелът си му слаб, та нищо не може да му се спомогне и затова се хвърлил в ръцете на нечестивия!. . .

Кое ли да изреди, та кое ли да каже човек по-напред?. . . Те на, нашият кмет що върши например!. . . Като че кметството му е мошия!. . . Па само той ли си загребва пръстите в кацата с мед? Зер другите, които са там, нема да гледат що прави той, та и те да го правят?!. . . Ето касиера на кметството!. . . Вчерашно момче, което немаше ни кръпки колената си да закърпи, а днес . . . днес дошло на меснет по партизански и роднински препоръки, харчи всека вечер по шантаните четиридесет-петдесет лева, прави си къща за двадесет хиляди лева, засадил десет хиляди кютука лозе, сестра си ожени с богата прикя и майка му, която до вчера ходеше да пере по чуждите къщи, днес ходи в свилено джубе и ще се

изстъпи пред всички, начело в черквата... санким, де-де, вижте ме, син ми е в кметството!...

Ами например онова убийство и грабеж, що го направиха у сред бел ден ония шайки от двадесет и пет души в селото Гр... Хм, може ли у сред село, посред бел ден, да стане убийство и грабеж, да види цело село, да познае шайката и пак да не може да се хванат хаирсъзите?... Двама следователи и двама прокурори ходиха, връщаха се, пак ходиха и пак се връщаха и — най на края какво излезе?... Не може и не може да се намерят хаирсъзите!... А знаете ли защо?... Защото единият следовател си купи къща за двадесет хиляди лева, другият отиде, та си даде оставката и стана сарафин, а прокурорите... они си траят... они са малко по-акъллии — не сакат да се види как така лесно става човек богат!...

. . . .

Сега се сещам защо на законите все пишат една жена с вързани очи, на която името ѝ е правда!... Че ако не беха ѝ вързали очите, та видеше това, що се върши по съдилищата, тя щеше, макар и на хартия написана, да се изчерви, като не може да се червят тия министри, дека така уреждат правото в тая земя!... Па нейните очи, асли, требва да бъдат вързани, за да не гледа и друго чудо — да се пущат от затворите хора — божем се сетил за них князо, та ги помилвал, — дека са грабили, палили, убивали, но имат закопани пари, та могат да се „откупят", а да киснат по затворите хора, дека за некой самун хлеб или за

некой парцал дреха, от глад и голотия за децата си и за себе си са направили некой грех!...

Зер да беха развързани очите на правдата и да можеше да види всичко това, не би се пръснала от дерт сиротата?!... По-харно, че са вързани... вервайте ме — много по-харно!... По-добре хич да не ѝ ги развръзват, ако мислят така да я карат!...“

* * *

Бае Гавриил следваше повече и повече да говори и да изрежда думи и факти, които омайваха, които приковаваха посетителите на мюзефирското кафене. Омайваха се тези посетители не само от ораторските дарби на бае Гавриила, а от верността на това, което казваше и което като че се откопчаваше, като че се откъсваше от сърцето на всекиго едного от присъствуващите!... Истината е чудна!... За нея няма нужда, щото езикът да я изговори, та да блесне — тя се усеща и няма, хладна... от сърцето!... Ето защо тези, които обичат истината, по-малко говорят, а повече усещат!... И затова са те най-чувствителните, но и най-нещастните!... Блазе им поне, че са малцина!...

. . . .

Като се поиздума, като му поотлекна на сърце, бае Гавриил се малко поокопити и подойде на себе си. Той поиска с третото вече кафе и една чашка от

препечената комовица, па като хвана у ръка чашката, гледа в синджира и, гледа, като че търсеше там да открие някъде правдата!... Като се убеди вероятно в неотменимия негов принцип, че „асли тоя свет е кучешки“, бае Гавриил прехвърли синджирлията ракия в гърлото, млясна два-три пъти, отри мустаците си и като запали отново цигарата, побутна малко калпака си надясно, което означаваше, че наитието пак му се усмихна и неговият сарказъм влезе в своя път. След като промени два-три пъти ту левия, ту десния крак за махало, бае Гавриил смигва още два-три пъти на Пуньо, който разбираше добре от тази тяхна лозинка и му донесе още две-три бистри синджирлии. Едвам след третата чаша бае Гавриил заприлича съвсем на себе си. Той почна вече с кеф да разправя за собствената своя беля, на която всичко, що издума по-горе, беше само едно предисловие.

* * *

„Каквото щете да кажете, ама голем грех сториха тия пусти московци, че си понесоха и камшиците, като си тръгнаха... Барем тех да беха оставили, все щеше от малко-малко да има некаква управия!... Хич бре, брате, барем вий знаете моята воденица, че ми е от деда още оставена. Както я оставил дедо ми, така я приел баща ми, па така я и на мене остави мираз: от ливадите до потока, с бостана до пътя и с яза до големия върбак. У турско време никой не е

смеял ни педя земя да ми узяни, а от свободия-та нанасам не мога да си дочувам максула от селянията! Побуяли, брате, вера побуяли, па да е кабил — затрили би те. Хеле откак захванаха некои от големците да ги мажат и гладят за тия пусти избори — некои са толкова повилнели и побеснели, щото да се чудиш и маеш що да чиниш, ако си сайбия на мулк!... Оно, право, че по-старите и по-имотните селяне нема да ти сторят пакост, ама се навъдиха и между тех хайти, що ги мъкнат шайките насам-натам по избори, па се изганатили, изхойлузили... също като ония с дългите коси и с червените кърпи по вратовете!... Да те пази господ от дива напаст!...

Един ден отивам на воденицата си, а насреща ми иде, запъхтел, моят воденичарин!... Що е? — питам. — Остави се, каже, голема беля!... Селяните от селото З... отведоха вадата от воденицата към селските ливади и сега, таман у тоя зор, витлата спреха!... Как така отведоха, думам! На, така хе, събраха се селски, стотина души с мотики и търнокопи, па се турнха, та де, та де!... И сега вече воденицата стои!... Бутнем коня по-скоро, та там!... Гледам и се чудя!... Що правите бре, бракя, питам ги, що ми вземате водата, та ми съсипвате мулко?!... Изстъпи се един, дека им е баш харачията по изборите, па сербез-сербез ми отговаря, че щото правят, они си знаят, а я ако сакам, да питам началнико!... После разбрах къде е била цаката!... Министро писал на управителя, управителят писал на началника, а началникът писал на кметовете, че като избират депутати за София, а они да изберат тогова

й тогова, оти бил от партията на министрите!... Ти гледай сега управия!... И министро от тая партия, и депутато от тая партия... Кой кому хесап ще дава и ще взема, това они си знаят, крито-прекрито, па утре, като се питаш: а бе, джанъм, защо е станало това и това, а министрите ще ти речат: хе̂, па те̂, народът така сака, он си прати такива депутати, па що са они направили, нихно е — народно е!... Хе̂, мой братко, да ми е да им подвикнем: „Народ ли?!... Па ако ви е това народът, тогава оставете бае си Гавриила, па ще видите, че десет пъти може да е по-майстор от вас!" Ама нейсе, залитна ми, та нека да се върнем на думата си. Началнико хваща селянете, па де̂ бре — или ще избирате тоя, що го сака министро, или зло и наопако!... Тогава селянете кандисват, ама да им даде изин да си направят вада от моя яз, че им требвала! Вада-вада — грижа го е него за моя яз, колкото за ланския снег. Селянете това и чекали!... Какво става?... И депутато избран, и вадата направена!... Гледам, друго се не може... ще се съдиме. Станем, та при адвокато, изсипем една кесия, пълна с пари, че требвало да се затискат много дупки на правицата!... Бре, ха̂ днеска съд, бре, ха̂ утре съд, та стана цела година и три месеца. Хеле, завчера беше нагодено да се съдиме. Отивам си я, сербез-сербез, в съда! Та и що да не съм сербез, мислим си: правото е на моя страна, адвокатино — адвокат, съдията ми е кум — нали знаете, че даскал Витко, съдията, ми е кръстник от старини — хесапим си: работата ми... от Видинското кале по-яка".

Бае Гаврил въздъхна неволно, свали калпака си, та изтри своето високо, потънало в пот чело, поизкашля се, опна десния си мустак накъм ухото и настави:

„Така хесапех я, ама моят хесап излезе като турските каймета: ти го хесапиш бешлика пет гроша, а оно, пущината — само сто пари!. . .

Станеме с адвокатино на уречения ден, та при кума, демек при съдията. Почна кумът да ни съди. Разпитува селянете, разпитува, па взе и мене да разпитува.

— Какво ти е името, каже!. . .

Като рече какво ти е името, а мене ме щрекна нещо тук, под гърди, па ме сви-сви, да речеш — жива усойница!. . . Хич, молим ти се, кум да ти е, да те е венчавал, па да се прави, че името ти не знае!. . .

Мислих, мислих, па си рекох: „Чекай, и ти си дявол, ама и я ще ти отвърна. . .“

— Мустафа Хасанов! . . . — отговарям и го гледам право в очите. Видех го как пребледе, па се обърна към мене и дума, че не бивало у съдо да правя шега!. . .

Хванаха ме враговете, па му отвърнах:

— Е па що се шегуваш тогава? . . . Хич, кум да ми си, да ме венчаеш, па да ми не знаеш името!

Не стига това, ами ме пита пак и знаете ли що пита?. . . Дали съм женен?!. . .

Де дрън, дяволе, де — мислим си, па му отвърнах: „Като си ме венчал, хелбете, ще знаеш дали съм женен, или съм бекярин“.

Ама мислите, че се анаиса от това?. . . Он все своята си знае, като че ни ме е срещал, ни ме е

виждал в живота си и като че е забравил колко прасци ми е взял и колко вино ми е изпил по кръщавки, и колко колача съм му пращал по Божич и по Великден... Хич, помислете си бре, бракя, взел да ме пита колко деца имам?!

Хе, тука вече не се сдържах, па като го подбрах: „Ама слушай, куме, тебе ако не ти е за шега, мене пък хич не е! ... Мене ми огън гори на главата, мулковете ми се баталясват, тия хайти, що си ги наредил тук, имотеца ми съсипаха, а ти си взел да се зевзеклендисваш с мене, та ме питаш колко деца имам!... Колкото имам, ти ги знаеш, ти си ги кръщавал, друг кум досега, слава богу, не съм закумвал, ама ако те е срам да си ми кум, оти си сега съдия, а па я — прост човек — ето ти кумството, нà, у тая капа!...“ И каквото си държах калпака, пухнах го върху дъските пред нозете му, па му рекох: „Отсега натам ни ти мене кум, ни я тебе кумец... Да е просто и тебе, па да е просто и мене, ни я тебе насила, ни ти мене на зор! ... Сполай ти и толкоз!“

От яд забравих и воденица, и вада, и мулк, и всичко. Как съм излезъл и как съм вървел по посока — и сам не знам!...

Тая заран ми каза моят адвокат, че моето видинско кале станало на циганско решето!... Оная пущина, правдата, па ѝ вързали очите!... Началнико бил дал едно писмо на селянете, което им много помогнало, ама най-после работата се пресекла с клетва!... Тридесет души от селските хайти, подучени от началнико, се заклели, че тая вада они не били копали, а она си текла там от старини, може да има повече от шестдесет-седемде-

сет години, защото в село немало човек, който да е помнил кога е правена!...

Та така, була-була, та на мене да дойде такава беля: хем права давия да загубя, хем кума си да разкумя! Оно, кога дойде пущината, она не пита сакаш ли я, не сакаш ли я... дойде си, па ти седне на гърба, па де, ако имаш кувет, куртулисай се!..."

Бае Гавриил се обърна към мене, па ме запита:

— Що кажеш, господине, нали чини да се опише моята беля, ха̀?!...

— Чини, чини — отговорих на бае Гавриила и му обещах още тогава, че ще я пиша.

Един от присъствуващите искаше да отклони това желание на бае Гавриила, като го предупреждаваше, че може да му се смее светът!...

Бае Гавриил се почеса малко зад тила, посви лявото око, опна десния мустак и отвърна с един чисто философски тон:

— Ба̀, ба̀, гледай си работата... ще има и глупци, дека ще се смеят, па ще има и мъдри хора, дека ще плачат!... Пиши я, господине, пиши я!...

Може и да има право човекът!...

ЗАЩО?

Коледен разказ

За вас лъжа, за мен — истина.

Народна поговорка

„Ех, брате, събрали се злото и неволята, па родили патилото, па дошло, та те притиснало, та и да не ти се пъшка, ще пъшкаш!... Ами какво друго мислиш да чиниш: ако можеш, събличай тази кожа, па обличай друга!...

Родило се, пустото патило, родило, ама зер па до нашата глава требваше баш да дойде?...

Ех, на един господ праща големи мразове, на други — големи пекове, на трети — огън из земята, на четвърти — огън от небето, на пети — порои и поводи, на шести — чума и холера, а пък нам, на българията, господ ни пратил нещо по-лошо от всички тия орисии — пратил ни неразборията, па не се знае ни кой пие, ни кой плаща!... Ах, чекай, чекай, сбърках се, знае се кой плаща, ами не се знае кой пие!...

Всичките патила, що праща бог по другите земи, бият, бият, па пак преминат, ама това наше чудо, що го ние патим, оно, пущината, притиснало,

на: ни мърда, ни шава — натиска и трае... **търпи, душо, черней, кожо!..."**

Така хоратеше чичо Ранко Доцин пред своите съселяни в кръчмата на Ценко Копчето, що беше таман пред мегдана до черквата в село Оманово.

Чичо Ранко хорати, гълчи, соли и пипри, а селяните, навели глава, па я клатушкат към земи, с което искат да му кажат, че всичко, що дума, е право и от право, по-право.

А че е право, това и аз ще ви кажа, па ако не ме вярвате, чуйте какво е било и що е било, па после казвайте, по бога и по вяра, черно ли е, бяло ли е!...

* * *

Вик и олелия бе обхванало селото Оманово в една света неделя през летото! Дошел бирникът в село, па стегнал омановчане, та посред летните пекове ги накарал да замръзнат от страх. Таман у най-големия зор, още сноп непаднал, а он притиснал като витло на менгеме, па де: пари, та пари! Пуста го пара попарила, зер он не види, че не му е заманът, ама разбира ли и он, па и оня, що го праща?...

На немане и лек нема, думат хората, ала пустият бирник и лек му намерил. Като тръгнал от града, той повел със себе си и Сабадучо евреина, калаузина на Мушон сарафина. Бирникът довел Сабадучо, а Сабадучо довел един кон. На тоя кон има дисаги, пълни с бели пари за черни кахъри. Кога влизат у село, парите са в дисагите на Саба-

дучо, а кога излизат из село — те са в дисагите на бирника.

Ще питате: как?

Много лесно! Като кажат селяните нема, а бирникът каже има и посочва с пръст към непожънатите още ниви, а с очи към Сабадучовите дисаги! Бирникът млъкне, па започва Сабадучо: они сакат сто, он дава пет, па върти, па суче, докато докара работата да се пресече цената, а тая цена знаете ли каква е?... Що чини грош — с рупче се плаща!...

След като държавната власт в лицето на своя бирник или както му казва чичо Ранко — обирник, свърши своята мисия, парите преминат от ръце на ръце — през евреина, селяните и бирника. Сабадучовите дисаги се посвият, а тия на бирника се понадуят, но това надуване трае само докато лаят още селските кучета. Щом излезат двамата пътници из едно село, преди да влезнат в друго, държавният бирник дава срещу разписка назаем същите пари на евреина и пак се надуват еврейските дисаги, преди да влезнат в следующето село. По този начин с едни и същи пари се плаща данъкът на десет-петнадесет села, а това уйдисва: 1) и на бирника, който без вотиране на събранието повишава заплатата си десет пъти по-голема; 2) и на Сабадучо и неговият господар, които печелят по триста на стоте; 3) и на административната власт, която спечелва и разполага в изборите с турските и еврейските гласове, за да надвие на опозицията; 4) и на министъра на финансите, който сключва държавния бюджет; 5) и на народните представители, които с това улесняват изплащане-

то на своите нескончаеми сесии, па и б) за спокойствието на държавния глава, принуден да ц а р у- в а, н о н е и д а у п р а в л я в а!... На вси уйдисва и всички са доволни, само на едного не уйдиева, но кой го пита него? Нали живее в свободна земя? Нали се ползува с народно самоуправление? Нали упражнява своя граждански вот? Нали се представлява от свои народни избраници? Нали за него се грижат министри, излезли из средата на Народното събрание? Н а л и и много н а л и би могли да се изреждат, но вие, като знаете за тези, що каза чичо Ранко, че плащат, па не пият, хелбете, ще знаете и за тези, що пият, па не плащат!...

И чуми, и холери, и grъм, и вулкани, и потопи — всичко преминава, но злата съдба на народите, които служат за играчки в разни народни говорилни, тя си остава и притиска, мъчи и изтерзава тези нещастни народи, които като че са криви, бедните, дето имат само свои държавни глави, а немат и свои държавни крака, на които да се закрепят!...

. . . .

* * *

И жътва мина и премина, па преминаха и мъките и зоровете при събирането от търговеца на купеното на зелено; минаха и разочарованията от слабия берекет, що остана в ръце, при толкова пот и мъки, минаха и много други бели и неволи, както що минава и заминава всичко на тоя пусти

лъжовен свет. Наближиха Божичевите празници, па нали е адет пусти, колко да ти е сърце сключено, пак ще требва да си сториш редо, какво що е остачало от вера и закон.

Един ден преди Божич, на сам ден на бъдняк, чичо Ранко накладе огън и приготви секирата да заколи за празника свинчето, що го беше захранил още от летото за тоя ден. Неколко ситни дечица, унуци на дедо Ранко, скачаха около наклადения огън и се радваха, че ще се коли свинчето. По едно време залаяха псетата откъм уличната порта и се спуснаха към един конянин, който току-що се беше спрел пред чичовата Ранкова порта.

Чичо Ранко, залисан със своята работа, едва забележи дошлия гост, когато този последният влазяше в двора, придружен от един стражар, който се мъчеше да разпъди лаящите кучета.

Неуспел още да доближи стопанина на къщата, новодошлият, почервенел от пиянство и с един кръвнишки поглед, се изправи посред двора и дума:

— Що ме гледаш бе, хайванино, не виждаш ли, че съм царски човек? . . . Що ме не посрещаш, ами оставяш да ме лаят кучетата ти?

— Ех, кучета като кучета, откъде ще ти познаят кой човек е царски, а кой е хайта и хаирсъзин — отвърна чичо Ранко с едва скрита усмивка на лицето.

— Като знаеш, че кучетата ти не знаят кого да лаят, ти ги затвори и сам лай вместо тех! . . .

— Па мен баш не ми се лае, господине, а пък тебе ако ти е до лаене, иди на пътя, па си лай, колкото ти душа сака.

— Ама кой, аз ли?. . . Царски човек?

— Е па ти ме питаш, тебе и казвам.

— Аз. . . аз тебе ще те науча, всички ви ще науча, ще ви дам аз да разберете как се почита и уважава власт, да. . . държавна власт! . . . Дай тука скоро да си платиш данъка, батакчио нпеден! — при тези думи в л а с т т а, или ц а р с к и я т ч о в е к, измъкна един тефтер и почна да го прелиства.

Чичо Ранко попогледна тази пияна „държавна власт“, посви учудено рамена и възрази:

— Ако си дошел за царския данък, то си иди със здраве, защото моя данък съм си платил още летоска, преди жътва! . . . На зелено продадох пощо-защо, та ги наброих на такъв като тебе, па ми даде и пусулка, те́, сега ще ти я покажем, все е писано на хартията. . . черно на бело, все е изплатено до пара.

Чичо Ранко се затече към къщи, бръкна над горния праг отвътре и измъкна една квитанция, която и подаде на този нов „бирник“, за да подкрепи своите думи.

„Държавната власт“ хвана с два пръста хартийката, пообърна я, та я поразгледа и с едно презрение я подхвърли в краката на данъкоплатеца, като промънкя, прозявайки се:

— Тая квитанция не чини нищо; тоя, който е взел парите, не ги е внесъл в държавната хазна, той не е вече бирник; ти ще си платиш сега данъка, па ако си дал некому нещо, иди си го търси. . . мене ми е поръчано да събирам данъка и да го внеса в хазната и ще го събера — с добро или със зло, все едно! . . .

Чичо Ранко остана като прикован наземи от чудо и залис. Хем му е чудно за тия безобразия на подобни „царски хора“, хем му е криво, че стана жертва на една работа, която никак не можеше да влезе в главата му, макар че тази работа се върши от „царски хора“!... Той втрещи своя поглед в подпухналите очи на „държавната власт“ и запита:

— Ами откъде знам аз, че ти си по-харен от тоя, дето взел веднъж данъка и не го бил внесъл, казваш, в хазната? Може утре други да доде, па да каже същото!... Ако царщината, която ви праща, не ви знае кой за кого взема и къде туря, то откъде аз да ви знам?! Що съм бил длъжен, аз съм си платил, па който ви праща, нека ви търси хесапите?!...

При тези думи чичо Ранко обърна гръб на своя неканен гост, отиде край огнището, та вдигна приготвената секира и се упъти към кочината, за да си коли човекът свинчето.

„Държавната власт“, като се усети незачетена и унижена от подобно обръщение на един данъкоплатец, реши се да употреби по-сурови мерки за запазване на своя авторитет и обезщетение на държавната хазна. С една натъртена заповед към стражаря пияният царски човек се упъти към вратата на къщата, за да вземе, каквото му попадне на очи, което ще продаде и прихване за данъка на този непокорен данъкоплатец.

Чичо Ранко чу тази заповед, обърна се и с един поглед схвана намерението на „държавната власт“, та затова изведнъж пресече насочения път, изправи се пред вратата на своята къща и подпрен вър-

ху секирата, повдигна със заканване ръката си и каза:

— Комуто е мил животът, да не смее да пристъпи тоя праг, защото ще стане курбан!...

Пияният представител на държавната власт се спусна към чичо Ранко да му отнеме секирата, като ругаеше предпазливият стражар защо не употреби оръжието си, за да възстанови престижа на властта. В тоя момент едно отражение от нещо металическо светна над главата на царския човек и докато да се чуе от двора писъкът на жените, що беха неволни зрители на тази драма, този нещастен царски човек се валяше вече в своята кръв!...

* * *

Защо беше нужна тази драма?

Защо требваше да стане насила убиец един добър стопанин, един полезен данъкоплатец?

Слушайте:

Един виден депутат бе пресилил надлежния министър да назначи един негов братенец за бирник, при всичко че знаел какъв съсипник, какъв хайта и какъв безчестен служител бил този братанец на видния депутат. Когато министерските чиновници предупреждаваха своя министър, че този кандидат не отговаря за длъжността нито по своята подготовка, нито по своето минало, министърът намерваше оправданието си за това назначение в обстоятелството, че чичото на кандидата е видна личност в партията, която има около

себе си една доста голема група партизани от властвуюшата партия, личност с такова влияние в партията, от което на мнозина министри зависи съдбата. Този роднина на влиятелния депутат, този държавен чиновник, този бирник обра данъка на неколко села и го тури в джеба си, както що и чичо му раздели с Мушон сарафина печалбата, придобита от потта и мъките на земеделците от селата и придружена от техните клетви и проклятия.

И депутатът е от народа, и министърът от народа! . . .

Кой, кога и как ще спаси тая земя от такива народни хора?

* * *

Затворен в една кошара на общината, втрещен от своето нещастно положение, чичо Ранко бе като трепoвен! . . . Нему се струваше, като че всичко това е било един тежък, грозен сън! Той не можеше и сам да се сети и да си обясни всичко това как стана и защо требваше да стане. С подпрено на длан чело чичо Ранко бе вперил поглед в една звезда, която грееше и трептеше с много по-ясна светлина от другите звезди, що беха наредени като кандила по небото. От трепета на тази звезда чичо Ранко като да искаше да разбере, че му се шепне, че му се вестява нещо! Той си припомни, че дечурлигата в къщи четеха веднъж в една книга, какво една звезда завела некои царе при яслите, в които се е родил спасителят, па си мисли: тая

ли е звездата и ако е тя, дали би могъл да разбере от нея още много ли има да се лута, докато заведе и хората от тая лоша земя към техното спасение!

От малката селска черквица се чуваше в кошарата, където беше затворен чичо Ранко, екът на малкия черковен звон, с който се размесваше гласът на черковниците, които възпеваха Христовото рождество! . . .

Чичо Ранко се сепна, като чу този глас, и без да си обясни, неговите устни прошепнаха неволно:

– Зер се е наистина родил! . . .

Като за потвърждение на тази ирония няколко горещи капки припариха сухите и пожълтели страни на чичо Ранко и се загубиха там някъде, където разбърканите бели косми на брадата му.

Като че да провери своето съмнение, чичо Ранко пак погледна към онази ярка звезда и като видя, че тя продължава да трепери, като да му смига нещо утвърдително, той посви съмнително рамена и прошепна:

— Може па и да се е родил! . . .

НАРОДНА ПАНОРАМА

Черти из нашия съвременен живот

Да не би било, не би
се и приказвало.
Народна поговорка

РЕДИЦА I

КАРТИНА I. ЕДИН ТИП ИЗ НАШЕНСКО

Свет опак, всекиму по нещо прикачи за подсмех, па оно не е чудно, че и на Цоло Лалин от село Ластовичево измислили прекора Сойтерията. Оно истина е, че бае Цоло е малко зевзек човек, голем шегобиец, ама да е жив и здрав — по-прав човек от него не зная да има не само у село Ластовичево, но и по целата околия. Всеки може да поскриви, да забъши правицата, било от зор или от срам, от нужда или от дяволия, но колкото за бае Цоло, он ще я щракне право у очи, па било кому да е — макар он бил и цар чак у Стамбул.

Бае Цоло Лалин е пришелец у Ластовичево. Селянин е, ама е по̀ човек от мнозина граждани. Носи селски дрехи, ама под тех крие по-добро сърце, отколкото мнозина, които се обличат у коприни и кадифета. Гърдите му се провиждат през полуразтворената корава конопена риза, прихваната само с две петелки на шията, но в тези гърди

има повече чувство за срам и човещина, отколкото у мнозина, на които гърдите са покрити с кръстове и ленти и са пригегнати с лъскави метални копчета.

Много е прекарал през своята глава бае Цоло... много е живел, много работи доживел, па и много знае. Едно време е бил... та какво ли не е бил?... И търговия е карал, и даскал е ставал, и кметувал е, и калаузин е бил на соватчии, и бунтовник е бил у страшното време... У много работи е бил, но днес не е нищо освен бае Цоло, или както го знае целото село, па и свата околия — Цоло Сойтерията.

Кому какъвто зор и да дойде до глава, ще понесе от къщи зора си, та при бае Цоло. Каквото рече бае Цоло, така ще и да стори.

Каже ли му: иди у съд — у съд отива; каже ли му късай, па куртулисвай — ще къса и ще куртулисва!

Който год го е послушал — все не е сбърквал.

За света и за уредбите по него бае Цоло има бамбашка съждения. Тия, които ценят тези негови съждения, знаят и кога, и как да ги търсят. Случи се например на некоя сватба или на помана, похапне се, попийне се, па се и език по-лесно развръзва. Току видиш, че дедо Камен се обади от единия край на софрата:

— Та що кажеш, Цоло, опак свет, ха̀?

— Опак, зер! За опак е правен, затова е и такъв!

— Е, къде му е кусурът? — ще запита дедо Камен.

— У две работи е кусурът му — ще отвърне бае

Цоло и ще почне: — Две грешки господ сторил, кога е правил тоя свет!... Едната грешка е, че направил жената, а другата — че оставил хората да сторят най-голямата пакост на тоя свет — да направят парите. Що год зло и беля по света иде — все ще е или за жена, или за пари!...

Те̂, вземете всека една неволя, що дойде, та снайде свето, било от царье и везири, било от големци и чорбаджии, било от адвокати и депутати — на всичко кореня му ще намериш или у парата, или у жената, а понекога и у двете. Зарад тия пусти пари и заради тия пусти жени правицата, дето ѝ думат закон, е станала като дърлив път, та всеки отбегва да върви по него, а скривва покрай него, па не му гледа дали кара през нива, или ливада — все му е едно, само да му не друса, да му е меко!...

Има други земи по свето, дето патили, патили, па му намерили донекъде колая, та все не е дип ачик неволята като по нас!... Ама, види се, това ще да е донекъде и от друго, що не може баш да вирее у нас!

Ете̂, у нашата земля наспорил господ от всичко: и гори, и поляни, и води, и какво ли не? А па колко за растенье — расте и зърно, и грозде, и вочка, и какви ли не билки, ама само една билкя не може да вирее — а това е срамничето!... Всичко си имаме у земята, само срам нема по хората!... Ако имаше срам по нашия свет, много работи не би станали, що не требваше да станат!... Я и да ви ги не казвам, а вие може и сами да си ги изброите! Ако сакате, почнете отгоре надоле, ако ли пък ви е кеф, а вий почнете от жандармето, па карайте

нагоре, нагоре — хей докъдето ви памет стигне, па ако бае ви Цоло нема право, а я съм каил, етѐ, тия пущини, макар и побелели, да ги обръсна и да ходя като папищашки поп...

Особни възрения и предубеждения има бае Цоло за правосъдието в страната и едно непримиримо възбуждение срещу адвокатите. По тоя повод бае Цоло казва, когато го заденат за тънката струна:

— Бог да го прости руския цар, ама много сбърка, дето отъмна от турчино тая земя, па я даде в ръцете на „адвокатите"!... Зер има зло и неволя да не е умешан пръстът на некой адвокат?... Адвокати депутати, адвокати министри, адвокати началници, адвокати съдии! Уйдише им днеска по кефа един закон, хайде... дигайте ръце и ето ти закон. Утре, ако им е нещо несгоден, хайде пак: дигайте ръце и — променят го! Те палят — те гасят и до всичко, до което допрат пръст — всичко опустява! Хич, един човек, който си играе с правицата като с каиш у ръце, може ли вера да му хванеш? Ако сака, опне го, па каже: тѐ, право е, а ако сака, свие го като змия, па каже: тѐ, криво е! Наврага му такава правица!...

КАРТИНА II. В КАБИНЕТА НА ГОСПОДИНА МИНИСТЪРА

Министърът на... седеше край своята писалищна маса, претрупана с разни книжа, които очакваха неговия поглед или по-добре — неговия подпис. Електрическата лампа под червения копринен аба-

жур беше разсипала цял сноп светливи лъчи, които като че съживяваха тези осветлени книжа в полутъмния иначе кабинет на министъра. Мислите, в които беше потънал министърът, бяха обаче още по-мрачни. Задълбан в тези мрачни мисли, перото, което държавният мъж имаше в ръце, за да слага с него мощния си подпис върху държавните актове, драскаше несъзнателно в един ъгъл на една бяла книга разни беззначителни шарки. Който би могъл от тези шарки да прочете душата на този държавен мъж, щеше да се увери, че е имало защо да потъва в тези мрачни мисли!... От една страна, настъпающите нови избори, които сочат да станат съдбоносни както за него, тъй и за цяла една глутница от вълци прегладнели, които носят името депутати на партията!... От друга страна, общото незадоволство, което предизвиква този кабинет в страната, проявено в чувствителни роптания! От трета страна, явното игнориране и унижение, което среща от горе и против което е безсилен да си помогне, а пък алчността за пари го принуждава да преглътва и да мълчи! От четвърта страна, предстоящите финансови операции, които кабинетът тъкми да осъществи и които обещават много мъзга — всичко това беше повече от достатъчно, за да хвърли в мрачни мисли един министър, който притежаваше много качества, но на когото липсваше тъкмо най-важното: себеуважението и човешкото достойнство. Тоя нещастник виждаше във властта толкова примамливи работи, зарад които забравяше да прави разликата между честта и позора!... Той беше запазил всичко, а беше загубил само едно — срама!...

Из тези мрачни мисли го изтръгна госпожа министерката, която влезна почти запъхтяла под тежестта на своите труфила, състоящи се от куп цветя и други накити на шапката и цяла мрежа дантели по дрехите. В полумрака просветнаха снопове лъчи, отражаващи се от скъпоценните камъни, които украшаваха обеците и брошката на госпожата на държавния мъж. Да я беше срещнал поетът Н. А. Некрасов, навярно би се сбъркал да преповтори своите духовити стихове, отправени към „убогая и нарядная“:

Брилліанты, цветы, кружева,
Доводящіе ум до восторга,
И на лбу роковыя слова:
„Продается с публичнаго торга!“

— Mon cher, je viens te faire une surprise — прозвуча звънливият глас на министерката, която в това време беше свалила от главата си капелата и забождаше в нея една дълга игла с жълтеникав топчест край. Като издума тази фраза, тя се помъчи да свие на устните си една от ония миловидни усмивки, с които бе навикнала да удостоява само личностите от „beau monde“, тъй като на поздравленията на простите смъртни госпожата на министъра бе усвоила системата да отговаря само със спущане до половин горните клепачи на очите си.

Като остави шапката си върху натрупаните край масата книги, миловидната госпожа полусъблече, полусвлече от себе си горната си дреха и се спусна с всичката си тежест върху фотьойла, който бе отпреде ѝ, както сядат обикновено хора, които са

капнали от умора. След като си посъвзе дъха, тя продължи:

— Бяхме на заседание в нашето дружество у госпожа..., където по инициативата на Х... решихме да дадем един концерт с благотворителна цел за пострадалите от земетресението жители на Патагония... Г-н У..., представител на държавата, на която принадлежи тази колония, е във възхищение от тази идея и това ще бъде една голяма политическа печалба за кабинета. Представи си, като вземат да пишат чуждестранните вестници, че дамите от най-висшето общество в София, проникнати от съчувствие към пострадалите патагонци, притекоха се със своята помощ...

Ако беше се досетил господин министърът или госпожа министерката да разтворят броя от „Държавен вестник", който беше пред очите им, на масата, където беше сложила госпожата своята капелина, щяха да останат в двоумение, дали жителите на Патагония заслужаваха помощи и съчувствия, или тези, на които приставите от цяла България обявиха, че продават къщите и покъщнините за неизплатени данъци!... За тяхно щастие или по-добре нещастие, те не се допряха до лежащия брой от „Държавен вестник" и останаха със своето мнение, че кабинетът ще спечели симпатията и поддръжката на представителя на една чужда държава!...

Миловидната госпожа на министъра беше зинала да настави своите възхищения от предполагаемите политически успехи, които жените на министрите щяха да принесат на кабинета чрез патагонското нещастие, когато вратата на кабинета се

отвориха и слугата обяви, че депутатът В... желае да съобщи нещо много важно на господина министъра.

КАРТИНА III. НАРОДНИ ВЪЛЦИ И ХИЕНИ

— Сметката ни е вярна... ний правихме всевъзможни комбинации, но при предстоящите избори ще загубим, ако не си осигурим успеха в К... околия, който успех обаче зависи от две работи: да всеем терор в трите села и да изпълним обещанието си към селото Ц..., като му отпуснем да изсече държавната гора... За второто говорих вече с надлежния министър и той изказа съгласието си, щом това е за интереса на партията, но за първото аз имам един свой план, щото и терорът да стане, и трите села да гласуват за нас, и пак на правителството да не остане никакъв упрек, че то е тероризирало населението...

Така обясняваше видният депутат, един от найдостойните стълбове на още по-достойната партия, плана за сполуката на партията в избора, като настави с един тайнствен глас:

— Има едно лице, пред което не само тези три упорити села, но и цялата околия трепери от страх, и ако това лице ги заплаши — никой не ще смее да шукне. Това лице се казва Дочо Харамията и се намира в У... затвор, осъден на окови. Аз го познавам добре, защото му бях защитник, преди да влезе в затвора. Той е принасял и други път такива услуги при изборите, преди да бъде затво-

рен!... Чини ми се, че не е мъчно, щото министърът на правосъдието да поднесе указ за помилването му, още повече като се има пред вид, че без това средство този избор, от който зависи и успехът на правителството и на партията, ще бъде безвъзвратно загубен за нас.

Като излагаше тези свои разсъждения и заключения, избраникът на „милия“ народ си правеше в дъното на своята душа следующата сметка: „Сега ми е най-сгодното време да измъкна Дочо из затвора и да му дам възможност да разкопае заровените пари, от които ще ми наброи петнадесет хиляди лева според уговорката ни — ако успея да го избавя из затвора... Сега или никога!...“ Господин министърът усвои без колебания остроумния план, скроен от този народен избраник, толкова повече че от него зависеше успехът на партията, на кабинета — зависеше, значи, удържанието на тая сладка власт, която за разновидните облаги, които принася, заслужава и по-големи жертви, още повече че ако и сега изпусне юздите на властта, кой знае дали ще доживее да ги види втори път в ръцете си... Той си взема нужните бележки, за да направи потребните р а з п о р е ж д а н и я з а с л у ч а я, и се прости със своя посетител, който си излизаше с такова задоволство из къщата на министъра, с каквото задоволство се наслаждават някои дами от висшия свят, когато се удостоят с някое „особно“ о т л и ч и е и в н и м а н и е!... Радостен за петнадесетте хиляди лева, които му се усмихваха във въображението, народният избраник беше готов да подскача като у детинско време!...

КАРТИНА IV. НАРОДЪТ СЕ РАДВА НА СВОЯТА СВОБОДА И УПРАЖНЯВА СВОИТЕ ПРАВА, ОСВЕТЕНИ ОТ НАРОДНАТА СВЕТИНЯ – КОНСТИТУЦИЯТА

Страх и трепет беше обзело цялата К. . . околия от известието, че Дочо Харамията е пуснат на свобода от затвора. Всеки се боеше, всеки трепереше, защото всички знаят какви зулуми, какви поразии беше извършил този катилин по цялата околия. Няма село, няма по-заможна къща да не е кански пропищяла от този поразеник, който сега, за чудо и за приказ, се удостоил с княжеска милост, вместо да мъкне прангите в затвора, да обикаля в един файтон с четири коня заедно с онзи народен натурник и изедник, който, за срам на околията, се нарича неин депутат.

Както по другите села, така също и в с. Ластовичево роптанието срещу тази безправда беше достигнало своя връх. Омаяни от чудо и залис, селяните се бяха събрали пред селската кръчма да размислят какво да правят с хаберите, които им бяха стигнали от две страни: единият хабер от началника да се готвят за избор на народния представител в идущата неделя, който избор щял да стане в Л. . . секция, а другият хабер от Дочо Харамията, който обаждаше на народните избиратели, че ако се намери някое село да не гласува за досегашния народен представител, то те да знаят

и да помнят кой е Дочо... и дете в майка ще разплаче!...

. . . .

Виждали ли сте как се кара стадо овци?... Така се караха и българските избиратели към бюрото, където ставаше изборът за представителите на народа! Някои се мръщеха, други пъшкаха от мъка, а пък по някой не смее и да пъшка!... Не смее, защото ако го зърне онова око душманско — пропаднал е!... Заедно с другите села беше пришло към бюрото и селото Ластовичево. Заедно с другите беше пристъпил при бюрото и бае Цоло, който, преди да пусне бюлетината си, попита хората, що бяха на бюрото:

— Ете, да прощавате, господа, ама ще ви питам, бива ли да се избира още един представител освен този, що е бил досега?.

— Не бива, не бива... — отвърнаха на бае Цоло.

— Ех, язък, а я мислех, че бива, та щех да река да кандърдишеме тоя свет, що се е тука събрал, та да изберeме барем и Дочо за депутат. Щеше човекът да бъде от голема файда за народо, като са го толкова бегендисали и княз, и министри, та му простиха кабахатите, отвързаха му прангите и го оставиха да дойде човекът да ни помага за тия народни работи!...

Едни от събравшите се посбутаха и криешком, под шепи, дадоха израз на своя неудържим смях, другите се уплашиха, а повечето останаха със зинати уста от чудо и изненада. Така също останаха изненадани и тези, що бяха на бюрото, и когато се

съвзеха вместо отговор председателят промънка нещо, което и носът му вероятно не е могъл да дочуе...

— Цоло като Цоло — прошепнаха двама-трима по-добри селяни и добавиха: — Да е жив и здрав, че и у неволя се намира!...

КАРТИНА V. СЦЕНА В ЕДНО СЪДИЛИЩЕ

„... Като имам пред вид безбройните негови злодейства, направени по-преди, за което е и бил наказван с доживотен арест в окови, откъдето по необясним начин е могъл да бъде помилван; като имам пред вид новите му злодеяния, извършени и след това помилване: тридесет и шест обира, петнадесет кражби с взлом, три убийства... като имам пред вид, господа съдии, изтезанията, извършени върху тази нещастна жертва, която стои тук пред нас, която жертва се именува Цоло Лалин; като се взрете в тези негови рани, причинени от нажежените вериги, с които този престъпник е измъчвал тази нещастна своя жертва, аз свършвам своята обвинителна реч с настояването си, че за да бъде удовлетворено правосъдието, трябва да падне главата на този непоправим разбойник, който носи името Дочо Харамията!...“

Така завърши своята обвинителна реч прокурорът от Х-ското съдилище.

Когато дойде ред да питат и пострадалата жертва, на която указваше прокурорът, изтезавана от Дочо и горена с нажежени железа, бае Цоло

на зададения от съдията въпрос отговори с един болезнен от страдания, но решителен глас следното:

— Вие ме питате, господа съдии, какво имам да кажа за тоя човек тук, дето му е името Дочо Харамията!... Като ме питате, я ще ви кажа, че... он требва да е харен човек, достоен човек... по-харен, по-достоен и от мене, и от вас всички!... Ако не беше харен, ако не беше достоен, то като го съдиха такива съдии като вас, оно за него не би тичали по́ големци и от вас — депутати и министри, — па и князо не би се сетил за него да го помилва . . . .
. . . . прости ми, боже, грехове
. . . .

ЕДНА ДОСАДНА ВИЗИТА

Хумореска из нашия съвременен живот

— Оная жена пак дойде!
— Коя жена?
— Оная, дето дохожда тая заран, когато вие още спехте, та я върнахме, па сега дошла пак и иска да ви види...

Така ми съобщаваше една сутрина слугата на моите родственици, при които бях слязъл на гости, когато посетих едно лято моето родно място. Прибързах, та се облякох по-скоро и влезнах в стаята на домашните, за да узная коя е тая жена, дето в една сутрина ми посвещава две визити и продължава така настойчиво да чака на двора, та да я приема. На зададения ми въпрос моята родственица ми каза:

— Кака Цана от Хаджийбиш махала... Кой знае дали ще се сетиш... дето ѝ думат З е л е н а т а п л о в к а.

Сетих се и не можах да въздържа смеха си, като си припомних причината за този прякор. Ка-

то дете още помня, когато приказваха, че като я сгодили, а Цана не искала да иде на венчавка, докато бае Марин, младоженецът, не ѝ купи джубе от такова сукно, дето се лъска — бляска като на зелена пловка главата. Тя мислила, бедната, за зелен атлаз, па не могла да го каже другояче, освен да го представи в сравнение!... Припомних си при това, че дохождаше често у дома, кое да опере, кое да помогне да се изтърси, кое да попрочисти градината и други такива къщни работи. С една дума, броеше се донякъде като домашен човек, свой, интимен...

Нямаше що да сторя, освен да постъпя като с интимен човек, и затова слязох в двора, който в дадения случай ми послужи за приемен салон. Като ме видя, отдалече още, и кака Цана почна:

— У-у-у... хаджийо, добре дошел... Боже, боже, откога не съм те видела, има повече от двадесет години... Брей, как върви времето! Колко си наедрел, па си побелел, а какво ергенче беше... Ех, що щеш му — свет!... И сега се сещам, кога дохождах да ти тъкмим, когато те изпращаха по световете на наука; помниш ли какъв беше дребничек, па слабичек, та домашните ти се боеха да те пущат у чужд свет, а ти като беше рекъл: „Ще вървя, та ще вървя"... и отиде, и на... Ете, късмет като е, оно... Кому що е писано, синко, това ще си бъде! А помниш ли у мурабето какво се криехме по избите от гюллетата? Брей, що свет се изтрепа, ама па и не беше малко! Цели единадесет месеца топовете все „бум-бум!"... Та тѐ, който има дни, он си пак остана, ама кому се беха свършили, бог да го прости! Така е светът, хад-

жийо! Ете, бая ти Марин ме остави с ядове и кахъри още по-оная година, кога ти беше станал консул! Дума се, нищо не остави, па и що остави, оно се съсипа за борчове! Оно не е, да речеш, у имота, ами... Ух, я се забравих за какво съм дошла, та се забъбрах... За какво ти хортувах? Не, ами за какво ли щех да ти хортувам?... Ете, прощавай, хаджийо, ама съм станала като слисана, откак ни обираха хайдуците... Ама така, ти не знаеш, че ни обираха миналата есен, къде св. Андрея!... Обраха ни, украднаха ни пуяка, дека го бех ухранила, за да го продам и прихвана некоя пара, ама какъв пуяк... немаше кантар да го премерим, та ходих при Киро Мутафчията да му сакам кантар, а Киро, какъвто си го знаеш луд... Ама така, ти го не знаеш и откъде ще го знаеш, ти беше у София, кога он дойде от село и отвори дукян... Та какво ти бех заказала? Отивам при Киро, а на сокака ме пресреща кака ти Пена Пембето... Нали я помниш, дека сино ѝ правиха жандарин, па хване един ден, та се напие, па улови бая ти Цоко памукчията... оня де, дека му думаха Ширипартина; а човекът си идел от касапницата и си носел в къщи едно телешко шкембе, а он, какъвто си беше луд, пиян, улови човеко, та бой, та бой, та го пребие, защото го и он бил некога, кога му бил чирак, преди двадесетина години, па вземе шкембето, та... Ух, я се пак забъбрах, та... какво щех да ти кажа?... Ха, та си думам, що пък, санким, да ми не даде Киро кантаро, като моят, покойният бая ти Марин, беше му дал веднъж нашата котка да го избави от мишки. Оно, хаджийо, жив щеха да го изядат, ама нашата котка, хей,

ловджийка, та ѝ еш нема, па като ги подбра, та и мишките, та и пилците му, та и пилците на комшиите, па се вдигнат комшиите, та една кавга с Киро, а он не вземе да ни я върне, ами нека, каже, да я научим на памет, за да знае що е мишка и що е пиле, па я вземе, та я тури у един чувал, па право на бачиите, при най-злите кучета! Они го обикалят като бесни, а он изтърси котката из чувала, па сака да гледа сеир. Кучетата, от бесни по-бесни, се спуснаха върху нея, а она, като нема къде да се скрие, рипне по гърба на Киро, па се покачи на главата му и за да се задържи, забоде нокти у главата му, та го разрани, та писък, та вик, та дойдат овчарите, а он, тежко му, и досега стоят белезите по главата му, като келав ходи, ама хак му е, що го схванаха бесовете, та... Ух, я се пак захортувах... Чекай, какво щех да ти кажа... И я не знам що съм така пощурела, ама за това все покойният бая ти Марин е крив, оти ми оставил деветдесет и девет бели... Те на, и оня ден дойде шерет Петко да сака дисагите назаем, а я гледам у дисагите некакъв възел с некакви хартии, нали съм жена, проста, глупава, та не знам да чета, па викам на мой Стойчо... Ама я и забравих, че ти не го знаеш моя Стойчо, он сега, на летни свети Никола, навърши седемнадесетата си година, ама нали е без баща, сираче, никъде не може да се сврти. Дадох го у терзиите да научи занаят, а он поседе, що поседе, не се минаха ни пет недели, дойде си в къщи, па каже, че тоя занаят бил много мъчен. Па и вервам му, че е мъчен, та рекох да го дам на друго место!... Мислих, мислих, па го дадох у папукчиите, ама мислиш, че и

там се задържа? Йок, йок, не се мина ни неделя... от понеделник до събота... Я таман бех извадила една зелка да я стъкмя с малко месо... ама знаеш, хаджийо, какво зеле беше, като кехлибар, да ядеш, па да му се не наядеш... Та какво щех да ти кажа?... Ух, пуста глава... Глей, я се пак забърках, ама... сега се сетих, та та̀ман у събота вечер и моят скопосан син се изтърси като три и руп... наситил се и на папукчилък, и тоя занаят тежък!... Ех, после ги редихме един по един: и куюмджия става, и абаджия става, и при житарите беше, и бакаллък се мъчи, ама всичко ден до пладне! Не върви, та не върви: нито един от тия занаяти не му уйдисва, знаеш, не му е по табиета! Така, седим, па си мислим вчера какво да сторя с това момче и какъв занаят да му намеря — занаят, дека хем да не е теговит, хем да му е харно на момчето! Каквото се бех замислила, току ми дойде на памет, като чух, че си дошел у нашия град, да дода при тебе, та хем да се повидиме, хем да се допитам до тебе, като си толкова ходил по световете, хелбете, че ще знаеш повече от мене, жена, проста, глупава... та... какво щех да река?... Ух, тая пуста моя серсемия!... Знаеш, хаджийо, понекога ми доде така некакво, като че нещо се завърти в главата ми, па се затвори като капак, па да ме убият, не мога да се сетя каква беше лакърдията!... Ех, знаеш, жена, проста, глупава... та... ха, сетих се! Ида тука да те видя, па си мисля, като си бил консул, хелбете, не ще да си забравил консулския занаят, та си думам: какъв си добър, да щеш да го вземеш при тебе, да го понаучиш малко на консуллък, ех, знаеш, не баш диптен толко много като

тебе, да понаучи малко, да поприхване занаята, та да може да си отвори и он с време едно малко консулато... знаеш така, едно кепенче, колкото да може да изхрани къща и дом!...

ЛЪЖОВНА КЛЕТВА

Разказ из нашия селски живот

Ако света лъжеш, поне бога не лъжи.

Гора с гора се сбира, а негли човек с човека. Ако ви се случи да се съберете с некой човек от селото Крушин дол, то вие питайте за дедо Данко, па ще разберете какъв човек е бил дедо ви Данко. Санким, ако щете, не ви требва хич и да питате, защото, щом превалите Лютия връх и се спуснете към селото Крушин дол, от върха още ще сапикашете от левата страна на друмо, току край самото село над реката, една къща, която отдалеч ще ви заличи като по-башкалия от другите околни къщички в това село. Ще я видите, че е и по-голема, и по-спретнато направена, и дворът ѝ по-голем, и дръвчетата, посадени в бахчията, по-хубави, па дори и подслонът на пчелите иззад големия чардак на къщата по-загътан и много по-голем, от както се правят такива подслони по другите къщи.

Ако ли пък не ви мързи да слезете чак в селото, при самата къща на дедо Данко, то ще видите вече черно на бело, че както къщата на дедо Данко

е по-башкалия от другите селски къщи, така й самият дедо Данко е бил по-башкалия от своите съселяни!...

Една душа — един рай... ако лъжа, нека ми душа скриви, ама що е право — право: като дедо Данко не се е родил друг човек в Крушин дол, нито пък, както гледам сегашния свет, май ще може да се роди такъв!...

Край вратнята на дедовата Данкова къща, от левата страна, има една чешма, направена некое си време, у берекетлии години, от дедо Данко за севаб и за поличба. На чешмата два шопура, па като рукнала оная вода — от роса по-бистра, от слана по-хладна!... Да пиеш, ѝа да се не напиеш. Досами чешмата, прикована на две подпорки, приттъкмена за седалка една изгладена ясенова дъска. Като се напиеш, ти приседнеш на дъската, свалиш капа от глава, та изтриеш потното си чело и тогава чак се загледаш в направата на самата чешма, от която шумтенето на бистрата водица, що изпущат двата шопура, като да те примамва на отмора със своя струен, еднообразен шум.

Ще се поотмориш при шумолението на водата, ще зърнеш хубавите овощни дръвчета, които в това село пълнят дворовете на всички къщи, ще позяпаш по облаците, които като разбита ярина се гонят на валма под синьото небе, па най-после ще се повърне погледът ти пак към дедовата Данкова чешма. Тогава чак ще се взреш в нещо, което го нема по другите чешми. Това нещо е един синкав камък, на големина като детинска глава, зазидан наполовин в стената, таман на най-видното место. Докато гледаш и се чудиш защо ли е

зазидан, та стърчи така току, ни в клин, ни в ръкав, този чепурест камък между другите гладко изделани камъне, току ще съгледаш отдолу неколко врезани букви, полузаличени от старост, като на некой стар надгробен камък. Щеш не щеш, ще станеш — меракът ще те накара — и ще се приближиш да го разбереш какво стои написано и тогава чак ще прочетеш думите: З л о н е п р а в и, д у ш а н е к р и в и, з а л ъ ж а н е с е к ъ л н и!

Ще прочетеш тези думи неколко пъти, па пак нищо нема да знаеш, ако не запиташ некого от селото какво ли значат, аджеба?...

Сега вече нема и защо да питаш други хора; като съм почнал, хелбете, ще го доизкажа.

* * *

Ете, пружи ръка, па си погледни пръстите; брой ги наред — пет ще ги изкараш. Пет са, ама ни един с един не уйдисва. Така са и хората по свето. Има харни, па има и лоши, па има и от лоши, по-лоши!... Дедо Данко беше харен, море, какво харен? От харен, по-харен! А пък чорбаджи Цоко Лакомията... не знам, ама ако има девет пъкъла, девет казана на оня свет, мутлак, да знаете, че у най-долния, у най-жежкия ври душата му и кой знае докога ще ври!... Много греховен човек беше, бог да го прости!... Грехове все от тая пуста лакомия за пари!... Истина, че беше най-зенгинин човек в селото. Що имот, що пари, що стока, що мулк остави тоя човек — това никой друг у село

досега не е оставял, ама... остави — всичко остави, а със себе си нищо не понесе на оня свет!... Що е трупал това имане, като е трупал с него и грехове?.:. Имането си остави, а греховете си понесе със себе си, там, да му тежат!... Лакомия, лакомия, да речеш, некоя дупка му се е отворила на сърце, па не би му постигнало ни всичкото злато по света да я изпълни!...

И що ли не е правил покойният Цоко за тия пусти пари на тоя свет?... Да се чудиш и да се звериш!... На воденицата му — по две дупки на всеки камък. От едната тече меливо за мющерията, а изотдире, притулена, да се не вижда, друга дупка — с нея пък краде половината от меливото на мющериите си! У дукяна му един кантар, с който купува, а друг — с който продава! От единия до другия — фарк по литра на всека ока! В кръчмата му и оканици, и саатлъци — все ексик! Ако продава вълна, а он ще подкупи кантарджията, па и сам се мери с вълната, която продава, за да тежи повече, а ако пък купува вълна от селяне, а он ще отбие по литра на ока за тръне, за пот и за какви ли не измислици! Кому даде пари с фаиз, той не ги прибира, докато не докара фаиза дотам, щото да продаде и мулк, и покъщнина, па и котките на своите длъжници!... Що свет е разплакал, на колко души е изгорил душицата с тоя свой фаизчилък, на колко пеленачета е продал и повивките из люлката — това го помни и до ден днешен целото село и всекой, кой де е горел от него, всекой казва — и ден днешен: проклет да е!

Какво правеше и какво вършеше, не зная, но без давия чорбаджи Цоко не свършваше нико-

га!... И за големо чудо на всички, които знаеха ашикере, че чорбаджи Цоко е изедник, всека давия все той печелеше. И у турско време, па и у наше време все, що е у полиция или у съд, дека чорбаджи Цоко има свои работи, всички му са кахвадари, достове — все негови хора! Ще прави, ще върши, ще даде маслинката, ама ще спечели зарад нея тулума! Па и за данък плащане чорбаджи Цоко ще знае да върти, да усуква, да крие, да маже, да глади, ама все нема да плати толкова, както плаща другият свет!... Пищят селяне, оплакват се, тъжат се — кой ги слуша? Чорбаджи Цоко си е чорбаджи Цоко, па що сака — това си върши!... А фукарията — кой я поглежда?...

Дърво, що е дърво, па макар и топола било, расте, що расте донекъде, хей, колко и да е високо, па пак спира! Дотука, каже, па повече не може! Вир, що е вир, дума се, дъно нема, ама като спущаш, спущаш, па ще стигнеш дъното!...

Така би и с чорбаджи Цоко; кара на зло, кара, кара, докато и на бога дотегна един ден, па вземе, та отвори тефтера си, прегледа и он хесапите на чорбаджи Цоко, па като виде, че лело, лело, па прелело, а он вземе перото, па... кръц... дотука, каже, а повече... йок!... Кой знае какво си е сметал още чорбаджи Цоко, ама дедо господ наплюмчи пръст, па му претри всичките сметки!...

Кога господ сака, кой му може нещо?

Узбунило се беше цело село, всеки се узверил, па се слисал, па не може чудо да се начуди какво би и що би тая черна беля по бял ден! Вдигнал се чорбаджи Цоко, па засвоил половината от селската мера, а началнико из град, думат, станал му ортак, па... като ти е кадия даваджия, кой ще ти е ярдъмджия?... Селско зло — селска неволя!...

Въртеха оттук, въртеха оттам — нема селямет! Що падне у уста на вълк, можеш ли да го куртулишеш? Пращаха елчии насам, пращаха натам — нищо не помага! Чорбаджията си засвоил посред бел ден селската мера, турил си пъдаре, па щом се хване некое селско добиче — удри глоба, глоба, та ох леле!...

Караха, караха, па докараха дотам, щото да питат слепата баба кой е по-окат: селото ли, или чорбаджи Цоко...

Отидоха на съд.

Съдиха се, какво що е ред да се съдят. Хортуваха и адвокати, па хортуваха и селяни, а само чорбаджията мълчи, па като го питат съдиите, а он посочи с глава към своите адвокати, па каже: „Те, они ще ви кажат зарад мен!" И наистина, казваха повече, от що би могло да се рече: от девет дереста вода и от девет баира камъне събраха само да може да се докара работата така, та да стане черното бело, а белото — черно.

Въртеха, сукаха, докато я докараха до клетва. Съдиите питуват чорбаджи Цоко сака ли да се кълне, че он има право.

— Па сакам, каже, що да не сакам, мулк ми е, па и право ми е, ако е за клетва — че се кълнем!...

Узверилe се селяни, па слушат го що хортува, гледат го, па си думат: „Нема ли сърце тоя човек, не мисли ли, че душа носи?“

Дедо Данко се поизстъпи пред чорбаджията, па го пита:

— Ама, мутлак, ще се кълнеш, чорбаджи Цоко, ха?!...

— Ще се кълнем — каже.

— И хич тука нещо чуруклук на сърце не усещаш, ха?...

— Може ти, каже, да усещаш, ама колко за мене — йок!...

— Ех де, баш да видя и това чудо, как ще излъжеш и свет, и суд, па и бога!...

Дойде поп, тури патрахил, курдиса кръсто и евангелието пред чорбаджи Цоко, па току таман да почне клетвата, а дедо Данко се позагледа къде пояса на чорбаджи Цоко, дето си носи кемера, па току се обърна към съдо и дума:

— Тука има яланджилък, господине, у тая клетва; лъжовна клетва е!... Чорбаджията си турил камък на сърце, па на камико на душа се кълне!...

И съдии, и селяне, всички се слисаха от тая мешания на дедо Данко и доде да се разбере що и какво е, а чорбаджи Цоко бръкна у пояса и извади един синкав камък, колко детинска глава, и го пусна наземи! Всички притаиха дъх, като че пренос минава у църква, а чорбаджи Цоко се позаклати насам-натам, па току тресна о земи и се простре, колкото си беше дълг и широк!

Докато да се наведат да го вдигнат, устните му, през които щеше да изпусне греховната клетва, побелеха, та посинеха. Селяните вдигнаха от земята

не чорбаджи Цоко, а неговия студен труп. А дедо Данко... той се наведе, та вдигна камъка, що извади чорбаджията из пояса, и каза на съдиите:

— Дайте ми изин да нося тоя камък на село, за да го зазидам за спомен в селото и за поличба на ония, които си продават душата на нечестивецо и ходят да се кълнат за криво.

Тоя камък е същият, що стърчи така, неугледно — ни в клин, ни в ръкав — на чешмата, що е направил дедо Данко за свой севаб и за спомен на чорбаджи Цоковата клетва...

— Те́ — думаше дедо Данко, — тоя камък куртулиса мерата на селото! ...

Такъв е грозен споменът за чорбаджи Цоко, за когото и до ден днешен много изгорени от него хора се сещат и казват: проклет да е!...

— Слушайте, хора — повтаряше често дедо Данко, — правете, вършете, ама мислете и за оня горе, дека гледа всичко, па гледа и това, що кроите и хесапите, па като види, че има чуруклук у вашите хесапи, а он наплюмчи пръст, па изтрие и — махне всичко, като че да не е никога ни било!...

Харен човек, паметен човек беше дедо Данко от село Крушин дол, бог да го прости!

ОТ КЪСМЕТА Е ВСИЧКО НА ТОЯ СВЕТ

Разказ из съвременния живот

Ех, що е дявол тази дедо Лилчовата Мара — мàни, брате, мàни... по свет я нема! Оно не е, да765 речеш, че е хубава, какво що има хубост по света; не е, да речеш, че е гиздава, какво що има гиздосии, ами нали ти казвам: огън... огън, па като те запали, а ти, ако можеш, даврандисвай се, па иди, та се куртулисвай!... А не е, да речеш, некои, боже, пази, работи, дека не би у ред били или нещо такова санким!... Йок, йок, брате, що е хърз — хърз: само толко може да бъде, ама има две очи, две прострелници, па като посвие малко ония дълги трепки, като на паяк нозете, па прижмури поглед и те прониже, да речеш, че е замерила с пушка, па — право у сърце!... Що е свет стрелнала с тия пусти нейни очи, що е сърца наранила, оно, току да не ѝ пише оня там горе на тефтер, зер, ако рече да пише всичко, оно язък си за нейната душица!

Враг да я знае откъде би, та тая пуста Мара стана изгора за цело село! На кого ли се е метнала, като нито дедо Лилчо, деда ѝ, нито чиче Пене, Мариният баща, не беха некои дип-дип лични мъже, нито пък кака Върба, майка ѝ, не беше жена, дето да прилича да ѝ е майка! Па остави вече, че е хубава, остави, че е враговита, ама па що е вредна, що е мурафетлийка — ех, здраве му кажи! Още нема, дума се, нито две години, откак е почнала да ниже с пари и маниста редиците от своята руса коса, а нейните редици най-хубави, нейният сукман най-гиздав, нейните нашивки на ръкавите най-шарени!... Па като стегне оня колан, па обуе кундурките, що ѝ купи чичо Пене за Връбница из касабата, па забоде малко изкриво оная китка на глава и прибодне до китката онова широко койло, некакво, враг да я знае как го докарва така, като на верев, па тръгне да върви... море, да речеш, не е Мара, дедовата Лилчова унука, ами некой миралай върви!... А пък що е къщовница — това артък нека ви каже и сама леля Съба Кърстановица, която, като яла веднъж от погачата, що е умесила Мара през сирни заговезни, а она рекла: „Такава погача могат да измесят само златни ръце!" А че леля Съба може да разбира от тия работи, доста е, като ви кажа, че на миналия Петковден стана свекърва на осма снаха и тъща на пети зет!... Кога знае — знае, не може човек хако да ѝ яде!... Ако е за готвене, Мара чичова Пенева знае да ти уготви ядене, та и пръстите да си изядеш? Що год да е, у нея все с карар ще е направено, като да е на чекердек мерила; било киселка чорба да подстрои, било сарми да завие, било кебап да

ти опече, било баница да ти разточи, всичко у нея ще бъде от харно, по-харно. Ако е за у къщи да ти нареди, а Мара знае да нареди по-хубаво, отколко що са наредени и бояджийските дюкяне в касабата. Ако е за платно да изтъче, а Мариното платно го знае цело село — като бурунджук!... А пък за други работи, по къщи, като да го речем, градина било, курник било, какво и да е, а Мара чичова Пенева нема по-ойнак не само у село, но и по целата каза. Като Мариния босилек никъде не расте: едър, гъст, къдрав, крупен... като го вземе дедо поп Лало да ръси на Кръстовден, па те чукне по челото, а ти усетиш, че си ръсен!... Що чешит-чешит кокошки и петли знае, пустата Мара, да развъди, това требва човек да седне, да гледа, па на книга да пише!... Откъде, как ги събра, как ги очува — враг би я знаял!... Кога се пука дърво и камък от студ, никъде нема да намериш кокошка да снесе яйце по цело село, а Марините кокошки носят, като да е преди Великден! Какво им прави, бае ли им, магьосва ли ги... това никой не знае, ама че е чудо — чудо е.

С хубостта си, с гиздосията си, пустата Мара, примами сърцата на всичките ергени у селото, а пък с вредните си ръце замами обичта на всичките майки на ергените! На Тудоровден се заловило първо хоро пред дедовата Пенева кръчма! На хорото като на всеко хоро дошли и моми, и момци, и бабички, и невести! Наловило се хоро дълго, хей, като чорбаджи Стойчовия плет на бостана, ама все повече женска челяд, а момците, гледаш, пошушкват се насам-натам, повъртват се, подсмърчват, па си нищо: ни се у хоро хващат, ни — тая

вера!... Един, гледаш, приклекнал край големия кютук до кръчмата, извадил бритва, па си деля некоя върбова пръчица и от време на време току шавне с око и метне поглед накъде долнята махала, където е къщата на чичо Пене! Други, гледаш, подпрел с гръб зида на кръчмата, почешва се зад врата и гледа-гледа дали се е задала Мара закъм хорото и от мъка, току цвъкне през зъби плюнката си и почне да си тананика под нос: „И-с-са-са, и-с-са-са!..."

А пуста Мара, враг да я мъкне, като че на инат остави ги да чекат — да чекат, па чак по некое време току се зададе откъде долнята махала с кака Върба и като я видят ергените, на всички лицата им светнат също като слънце, след като го оттули некой облак. Стигнала-нестигнала още Мара чичова Пенева до хорото, а всекой ерген вече се готви да се хваща в хорото, ако не до Мара, а оно барем срещу нея! И Пешо гайдаринът, и он се посъбуди, като се хване Мара на хорото, побутне червения си подкапник на тил, опне ручилото, па като заситни — цупа-цуп, цупа-цуп, — да речеш, не е, че свири, каквото се свири, ами като че с уста дума и говори!... Истина, че се случваше понекога, та забръмчи само ручилото, а пискуданят току изпусне едно „пиуу"... ама това ставаше само тогава, когато и Пешо гайдарят се излъже, та погледне Мара у очите и се слише изведнъж, та дори забрави и името си, а камо ли пръстите си върху пискуданя!

Играят, що играят, па като се развали хорото, а момците се наберат около Мара чичова Пенева, както що се набират пчелите около меденичето!

Един ѝ рече нещо, други я задене с некоя дума, а пък повечето само зяпат Мара в очите и стоят, като че са израсли из земята: ни трепват, нито пък охкат, а само гледат некак слисано, като да са се наяли с татула и буника!... Такъв беше и Ташо Зевалника, унукът на баба Гоца Йотова. Подпрел се оня ми ти Ташо до плета, ударил ръка връх ръка на тоягата, преметнал десна нога през левата пищалкя, захилил се до уши, зинал и зазяпал оная Мара, като да речеш: ха, сега ще я лапне и с дрипките ѝ!... Аджеиб момче!... Оно, истина, може да си му става нещо на сърце, ама па толкова да се заплесне човек, това пък, артък, май е одвише, както каза дедо Марин Трънчето, който подир дедо поп Лало е вторият кръщелник на цело то село.

Въто чичин Радин е ачигьоз момък, па е и от знатна задруга, та мине покрай Мара, па и подпусне:

— Маро, китката ти е накриво!

— Нищо — отвръща му Мара, — нека си е китката накриво, стига че ми е памето направо!

Всички, що са наоколо, ще се изсмеят на Въта, че го Мара надхортувала.

А пък Гочо лелин Тинин, дека е познат у цело село като най-голем шегобиец, дума Мари:

— Изгорех мари, Маро, цел се стопих за тебе!

— Не бой се, не бой се — отвръща му Мара, — у барата има още вода, като ти припари, а ти иди, та рипай, па се хлади!...

На дедо Цено Кунин момчето, Тасе, като заможно чедо, мисли, че с имането си ще примами Мара, та ѝ дума:

— Какво да ти купя, Маро, та да трампим с тия твои пусти очи, що ми сърце пронизаха?

— За мене — отвръща му Мара — нищо не ми требва да купуваш, ама за тебе харно ще е да търсиш дали можеш да си купиш нещо като такова, дека не може с фуния да се налива тука на — и сочи в главата му!...

И така, един по един, Мара на всекиго даде джувапа, като да беше от пет години кадилък чинила!...

Пуста Мара!...

— Ех, благатка — думаха момите...

— Изгора!... — думаха момците.

Бабите пък облажаваха кака Върба, че ѝ харизал господ такъв джеваир!

Само баба Балашка врачката въртеше глава и отвръщаше:

— Море, жени, що сте чудни, та смешни?... Зер е доста, че е добра и харна?... Та що е, санким, като е харна, кога не знае човек що ѝ е късметят!?... Те́, и моето лозе беше пролетсен харно, море от харно, по-харно, ония гроздове като некои прасци... да речеш: как ли ще го наберем, къде ли ще го поберем?!... Па таман зърно да наедрее, като удари оная хала градушката, та все до гол кютук!... Е, думайте, сега де, не беше ли харно, ама каква файда, та какъв хаир?!...

Пуста баба Балашка!... Коба жена!... Съща кукумявка, вещица,... тук живот и здраве с нас!...

* * *

За другиго некого какво и да е, може и така, и другояче да ми речете, ама за него, за Митето

стринин Лалин, хич не ми думайте, защото си го знаех какъв е, па знаех и какво ще пати!... Ама как знаех, като че съм го у книга чел! Асли и у зодията му в календаря си пише, че ще е кавгаджия и налет на бой! А колко пъти съм му думал: „Бре, Мите, бре харизал ти господ и памет, и сила, па и хубост... момък и половина, що не си гледаш работата, какво що господ дал, ами си пошел по ... дирите на оня, нечестивеца?!..." Ама кому да думаш, та кой да слуша?!...

Чудато момче!... Да е темерутин — не е; да е, да речеш, намкьорин, не е, да е, да речеш, зъл или пакостник, йок-йок, ама тè, у кръвта ли му е, или е „нагазило" на нещо, или пък са го омагьосали нещо, кое е асли, не знам, ама знам, че от некое време насам не е баш какво що требва да е!...Понекога му доде, та го схванат ония, неговите, па свие врат като бикоглав кон, намръщи чело, закръвави очи, па само да го така малко задирнеш, колкото с крило от комар, па... мани, брате, мани... усойница да е, пó да те не е страх! От нищо и от никакво, а он пламне — да речеш, цело джепане!... Много пъти ще се изтърси от невидено, кат три и руп, в кръчмата на Цола дедов Пеков, който му е не само побратим, но и най-добър аркадашин, и ни пет, ни шест — наведе врат, па дума: „Удри, Цоло, брате, удри, че ще пукне това пусто сърце у гърди!..." И Цоло, неговият побратим, както що би му извадил трън из убоденото, със същото хладнокръвие изповърти десницата, па като го плюсне, да речеш, че е замахнал с топуза на беглишкия кантар. Други да е, кой знае що би било, ама Митето само си отдъхне, па му се размине и се уми-

ри момче, да речеш, че нищо не му е ни било. Веднъж се събрали неговите другари у побратима му Цоло на ергенски зияфет. И Митето божем ще доде, па чекат, чекат — нема го нигде никакъв. Късно по едно време собната врата отхвръкна, като да са я надули десет вихрушки, и Митето се изтърси като от невидено — право на софрата. Подкапникът му отскочил чак на тила, а погледът му начумерен, па мътен, да речеш на девет хали току-що отрезал главите. Цоло, който го знае най-харно, че са го пак хванали стихиите му, пружи му канатката с вино и току поприбра край него по нещо от това, що имаше за ядене по софрата. Митето ни уста отваря, ни с пръст посегва. Умълчаха се всички, като на пренос у черква. Само Гочо шегобиецът, ни пет, ни шест, па току се обърна към Митето и му дума:

— Ама, Мите бре, да не би нещо Мара да те е разсърдила, па си дощел нам да се дуеш?

Рекъл-недоизрекъл, току литна от софрата паницата с киселото млеко право накъм Гочовата глава. Да не беше се снисил, щеше да се разпръсне от главата му, както що се разпръсна от стената, тъкмо под картината на генерала Скобелева, изписан на бел кон. Деветдесет и девет чирепе от паницата се посипаха по стаята, а киселото млеко потече низ стената и написа какви ли не шарки. Докато да се съвземат всички, Митето скочи на ноги, па прегърна Гочо и му дума:

— Прости ми, Гочо, братко, моля те, прости ме, нали видиш, че тая пуста ръка е по-бърза от паметта!

Па наведе врат и дума:

— На̀, удри, молим те като кум, удри, та да ми отлекне!...

Такъв напрасничав беше Мите, щом се спомне нещо за онова, що он мисли, че го крие у девет възла вързано на сърце. А инак... инак беше мехлем душа... само да знаеш опипом, свойски да го подхванеш, па ако сакаш, девет пъти е кадър да рипа и у вода, и у огън, ако требва да ти се найде у зор. Затова го и всички търсеха за побратим, па и всички у село гледаха на него като на писано яйце!... Като се каже, че това и това сторил Митето, много не задирваха; като да бъде за Митето — нему се може!...

Има по некои хора, на които светът навикнува да гледа, както що навикнува да гледа на чепура на некое дърво!... Гледаш го чепуресто... ех, какво е, такова е, нека си е чепуресто!...

Откъм имовина Мите не беше, истина, зенгинин, ама не беше и сакънтия. Лала си имаше само него, па всичко, що беше остало от човека ѝ, всичко беше спастрила за него — за Мите. Башка от това Мите си беше вреден, що е право — право... не бива да му се яде хако!... Ако е на дърва да се иде, Митевата кола ще е най-натоварена. Ако е да се пооре, да се покоси, да се пожъне или каква и да е работа да се свърши, а Мите ще е по̀ с време готов от всекиго другиго. Санким, думата ми е, че момчето е от харно, по-харно, от вредно, по-вредно, ама само това е, че е напрасничаво... сърцето му по-бързо от паметта!... Ех, що щеш му, и такива ги има!...

* * *

Знаете ли що е орисница?... Ех, ако не знаете, а вий поживейте по тоя пусти свет, па ще я научите!... Като рече орисницата това и това, така и така ще стане, а ти иди, та го отсуквай, колкото сакаш, па пак ще видиш, че е станало това, що е орисано!... Море, от девет дерета вода ще сведе, от девет планини камъне ще сбере и пак що има да е, оно ще си стане, па ти, ако сакаш, можеш да се чудиш и да се звериш!... Така е, така!... И да ми не вервате, все ще доде ден, та ще ми повервате!...

Зад къщата в Мариния двор има градинка, а в тая градинка има трендафил, ама какъв трендафил?... Като се наведе Мара под шубърките му, не знаеш да речеш и да отсечеш: Марините страни ли са по-хубави, трендафилът ли е по-хубав!...

Тоя трендафил стана себап, та ден преди Гергьовден у Марини се беха сбрали дружките ѝ да си видят късмета — да остават да пренощува срещу Гергьовден едно гърне под трендафила, гърне, в което всека мома остава по един белег: я пръстен, я стара пара̀, я ли друго нещо. Всека мома турна, що турна, па така направи и Мара!... Пуста Мара, вие я не знаете, ама да сте я загледали, по очите щехте да я познаете, че дяволува! Всека мома пусна по един белег, а Мара издеби, да я никой не усети, па пусна два... един за нея, а другия за... тхю, да му се не види, насмалко щех да я издам... Хич ме не питайте за втория белег, нема да ви кажа!... Това е моминска тайна, па който я издаде, прави грех, като кога църква разва-

ля!... Моите грехове са и така много, та що ми требва и чужди да бера!...

Тая вечер като никога Мара се щура до късно у двора, все около трендафила. Ама ще питате що прави... Ех, що правят момите!... Зер, па всичко ли требва да знаете?... Сирота Мара!... Загледала се у звездите, па се разтъжила нещо, разтъжила — да я аджедишеш? Разтупало й се онова пусто сърце, па тупа-тупа, да речеш, ще изхвръкне из гърди!... А очите й, ония очи, що изпостреляха света, сега са некак кротки, благи, па влажни-влажни, та дори блескат като джеваири на месечината! Жална Мара, ни бита, ни хокана, па пак й се плаче!... На, така, и она сама не знае защо, ама дошло й некак до плач, па да е кабил, с глас би ревнала!

Пуста Мара, пусто сърце! Гори хорските сърца, гори, докато се и нейното запали, па сега мисли, че сълзите й ще го угасят!... Празна работа!... Що е речено да гори, оно ще си гори!... Това си е така, откак свет се знае!...

. . . .

У Марини двори насам ден на Гергьовден постлана новата черга край лехата с босилека, а на чергата се наредили Марини дружки и пеят. Момичецето на стрина Йона е избрана за калинка и прибулена през очите, за да не вижда белезите, седи у средата и вади с десна ръка из гърнето един белег по други. Като бръкне у гърнето и хване у ръка белега, скрит в дланта, никой да го не види, тя пъхне свитата ръка в пазва, докато се изпее пе-

сента, и чак тогава отваря ръка и показва белега. Каквато е песен изпета на всеки белег, такъв е и късметът на оногова, чийто е белегът.

Много песни, хем все харни песни, се изпеха, докато малката калинка, забулена, вадеше белезите из гърнето. По едно време, откъде я враг хвана Севка стрина Митрина, та изви своя кръшен глас и запе:

Учих те, Гано, учих те — . . .
не можах да те науча
на моя пусти табиет!...
Кога ме видиш луд-пиян,
срещу ми да не излизаш,
детето да не изнасяш,
детето — мъжката рожба!...
Язък е, Гано, язък е,
за тебе, Гано, за мене,
за наша мъжка рожбица!...

. . .

Когато калинката разтвори пръстите си, из ръцете ѝ изпадна една сребърна пара̀. Никоя от момите не позна чий е тоя белег!... Пуста Мара, па и она каза, че го не знае, ама у лице стана червена като божур, та току рипна, та у къщи, божем и дошло на памет да прибере останалата плешка от ягнето, да не я изядат котките!... Отде се сети за котките... враг да я носи?... Ама де, какво ще му правиш, като господ е створил всекакви животни по тоя свет, па е створил и котки, дека ядат ягнешки плешки!... Що ѝ се смеете, санким, на момата, добра къщовница, па прибира, хелбете, нема да остави да иде всичко на... яс-пус!...

Тая вечер Мара рано си легна, но късно заспа!... Що би мъка, докато я сън открадна — мани-мани, она сама си знае!... Мъка и патило!... Па и сън ли би, като сън... — само да знаете що е сънувала, мутлак, би сте я аджедисали!... Да знаете, ама нà, нали не знаете, и аз нема да ви кажа!...

Сирота Мара, хем си недоспала, хем, пусти врабчета, не я остават да си доспи!... Зачвъркали, зачуруликали, запели от тъмни зори в градината, досами прозореца на Марината собичка, па вдигнали една врабча гюрултия, та целата градина ехти!... Мара отвори прозорчето и една струя пресен въздух, смесен с миризмата на разцъфтелия се лиляк, напълни стаичката и я поокопити малко от умората. Подпрена на ръбеца от прозорчето, Мара почна да вдиша усладителната миризма на лиляка и се загледа у врабците, що цвърчеха в градината. Нейният поглед се прикова, като че никога досега не беше виждала врабци! Та виждала е она, ама сега некакво другояче ги гледа!... Все като че едно на друго по нещо си казва, па му подскача, па му се радва, па... хм... пуста Мара, сама-саменичка и пак се изчерви, та стана алена като божур!... От врабците се засрами... вервайте бога, засрами се!... Съгледала двенки, враг да ги носи, че си захапали клюнчетата, па... дошло ѝ на памет, като че едно птиченце да бъдеше она, Мара, а другото... ха де, сетете се за другото и сами, аз ще ви пришепна само на ухото за една стара парà, ама... шшт!... никому да не казвате!...

Много е аталия работа да гледа човек тия пусти врабци, хеле пък, като ги знаеш, пущините, че

сами не знаят да се срамуват, та требва ти да се срамуваш за тех!... Махни, брате, това си е цела беля целеничка!...

. . . .

Който не е патил от кара севда, той нищо не знае, по-лоша е от черната огненица!... Ако не вервате, нека Мара да ви каже.

* * *

От Гергьовден до Спасовден Мара ходи като слисана, а от Спасовден до Илинден — като щура! И сама не верва на себе си и на радостта си!... На Спасовден я пейледиса Мите, а на Илинден стана сватбата!... Мара, слисана и щура от радост и страх! Радост, че е Мите вече нейн, а страх, да не би друга да ѝ го отнеме!... Да ѝ е кабил, свила би го като петровка ябълка у пазвата си, при сърце, само и само да си е нейн и само нейн!... Друга да го не гледа, друга да му се не радва, па и той да не зачекне поглед за некоя друга!... Марин мерак — Марино чудо!...

А Мите!

Хм, Мите, нему си нищо — он си е харно! Къде го срещнеш, къде го стигнеш, все насмен, все със засукани мустачки, с накривен калпак... мирен, благ, ще речеш, не е тоя Мите, друго момче, па това ти е!... Кой го не е знаял, не би вервал да му казват що е бил, а който пък е знаял, он пък очите си не верва!... Свет!... Какво не става с чо-

века, а пък особно, когато го опият две черни очи, каквито ги имаше Мара!... Море и кремък да е човек, що е кремък, дека искри пуща, па пак си е студен, па като почнат да го греят такива очи като Марините, и он ще се сгрее, ще омекне, ще се разтопи — ще стане от мехлем по-благ! Светска работа!... Всеки не я разбира, ама който е патил, он ще ме разбере!...

Не се мина ни цела година, откакто Мара и Мите свиха свое си гнездо, а божата благословия ги огре от всека страна като некоя пълна месечина, когато изгрее!... Провървe му и у овци, и у берекет на ниви и ливади, и у едра стока, и у търговия, и у всичко!... Като беше потекло, да речеш, като из ръкав се лее!... Що год пипне Мите, все печалби ще има; камък да хване, кюмур да хване — на злато се обръща! Ама що е вреден и що е ербап... сш му нема у девет кази! Митевите ниви най-рано и най-добре изработени, Митевите ливади най-добре навадени и навлажнени, Митевата биволица най-много млеко дава, Митевите волове най-охранени!... С пръст го сочеше и старо, и младо!... Всеки думаше на чадата си: те́, на̀, гледайте Мите, нека да ви е за юрнек, па ще разберете какво се лесно хиляди и мюлк печели!

Колко Мите е чалъшкан, а дваж по-чалъшкан е Мара!... И къщата ѝ, и дворът ѝ, и градината ѝ — всичко се смее от хубавина и от ред — и калугер да си, па пак ще се зажалиш такава къщовница да си имаш! По цел ден работи и пее и що год пипне — все с мурафет ще го изкара; що е реч — у нея и пелинът по́ слади, отколкото у друга меденичето!...

Една вечер Мите беше докарал една пълна върховита кола със сено от ливадата и докато го стовари, Мара натъкми трапезата в градинката под шубърците на трендафила, до прозорчето, където некогаж врабците беха я събудили у тъмни зори, сети се Мара за миналото, за безсънните нощи, за своите преживени момински дни, па се сети и за тия пусти врабци, дека я събудиха със своето цвърчане. Замаяна с тези свои мисли, тя не усети кога Мите се примъкнал край нея и неочаквано затули ѝ с шепи очите, като ѝ дума: „Докато не ми обещаеш нещо хаирлия, нема да те пусна!"

Мара се изсме, обеща, че ще му каже нещо много хаирлия, и той впери весело погледа си в Марините очи, за да му каже каква е тая хаирлия работа! Мара му пришепна две думи на ухо, па и цела зачервена като божур, спусна очи към земята, като че искаше да избега мъжки поглед, па макар тоя мъж бил и нейният Мите! Ех, знаеш, жена, па срамежлива!... Колкото Мара се засрами, толкова Мите се развесели! От тоя ден Мите стана по-вреден, по-чалъшкан, по печелник!... Ходи, тича, работи, печели и все си мисли за една хубава люлка в къщи под трендафила, а в тая люлка едно детенце с руси, къдравки косици и две чернички очички като... като Марините!

И в тая благословия бог биде така също щедър, както и към всичко друго — харизa им люлка и в люлката мъжко чедо, с руси къдрави косички и с две черни очички също като Марините.

Домашното гнездо на Мара и Мите стана по-весело, по-засмено, по-мило, отколкото що беше досега. По-весели, по-радостни, по-доволни от Ма-

ра и от Мите немаше у цело село! И двамата беха толкова доволни, толкова щастливи, щото да имаше кабил, молили би се на бога да им не дава повече радост, ама и от тоя карар да ги не сваля!...

Те мислеха, бедните, че може да грее постоянно слънцето! Забравили беха, че от това слънце се изпарява водата, която става на облак, и че тоя облак може да затули същото слънце и да стане мрачно на небето, както що става и мрачно на сърцето човешко!... Свет!... Да, да... животът ни прилича на времето: ту слънце пече, ту дъждовни и нахмурни дни, а сегиз-тогиз ни спохожда и по некой гръм или ни поступа некоя градушка!... Щастливи са онези, които могат да наброят повече слънчеви дни през своя живот, а по-малко дни с порои, вихрове и гръмотевици!...

. . . .

Откато се задомиха и свиха гнездо Мара и Мите, изминаха се цели три години! Три години като, три мига — така скоро изтекоха за них!... Минаха ги, като, що е рекъл некой, по мед и масло!... Ех, божа работа, що год даде — хвала му и на толкова.

По едно време разбуни се свет, разшаваха се мъжете по село, пощръклеха, като кога че ги е напоил некой с отварки от лудото биле. Почнаха да се делят на тайфи, на тайфи; едни сакат едного за кмет, други — другиго! Почнаха да прииждат

и от град жандарми и големци, хора, дека бъркат пръст у царските работи!... Едни насъскват едни, други пък — другите; узвериха се, закървавиха очи ония селяни едни на други, настървиха се едни срещу други да речеш, ни тия хора, ни тия селяни — ни... пази, боже! По едно време току пристигна и началнико от град, па прати, та вика при себе си по-личните хора от селото. Между тия хора беше и Мите! Най-напред им дума с харно, почна да ги кандърдисва да не се опират на волята на царските хора, а да изберат за кмет оня, дека той ще им каже! Като виде, че с кандърмак не върви, а он почна да ги заплашва, че цело село ще съсипе, ще ги разсели, ще им запустее и мюлк, и имане, и пак на царските хора думата нема да остави да се пречупи надве! Селяните слушат, ама не им се слуша, та и какво ще слушат, като виждат, че не е нито право, нито богу драго това, що го сакат царските хора. Не кандисват, ама само сумтят и никой нищо не процежда през зъби. Дойде време за ядене, та началнико каза, че подиробед пак да дойдат при него, за да видят как ще я нагодят. Обедва кой що обедва и като се сбраха при началнико, а он — кьор-кютук — пиян като пън!... Пиян — пиян, ама барем да е мирен, а он като подбра ония селяне, па... срам да е човека да повтори всичко, що им рече и издума! По некой го слуша-слуша, па свие врат, вдигне рамена и погледне учудено, като да иска да рече: царски човек, ама свиня, де, какво да правим на тая царщина, като ѝ са такива хората! Други пък от селянете почнаха да стават по-нетърпеливи и по-ядовити. От тези ядовити хора беше и Мите, който, като виде, че

никой от по-старите не се изстъпи да отговори на началнико, а той се обърна към него и му дума: „Нито ти си царски човек, какво що требва, нито сме пък ний твоя рая, за да ти търпим псувните. Башка от това, че немаш право, но и право да имаш, пак нема да склоним на това, което сакаш, като е със зор и инат.“ Събраните селяне, окуражени от Мите, завикаха: „Така е, така е!“

Царският човек, вместо да гледа да потуши жаравата, той взе, та хвърли барут в огъня!... Подвикна на жандармите: „Дръжте го тоя бунтовник бре, да го вържеме и да го закараме у град, та да го научим как се бунтува свет!“... Жандармите се втурнаха да изпълнят заповедта на своя началник!...

Тая заповед беше най-фатална!... Що год стана — зарад нея стана!... Писък, олелия, гърмежи, сабли — ад на земята!...

Когато се размахна всичко, по земята лежеха неколко души лошо ранени, а между них мъртвото тело на Мите с пронизано от куршума на началника сърце!...

* * *

Когато внасяха неочаквано за стопанката мъртвото тело на Мите в къщи, Мара, изправена като от камък пред вратата, със стиснати зъби, с разрошавени коси и с мътен, загубен поглед, гледа, гледа на събрания свет, па запе из цело гърло:

Учих те, Гано, учих те, —
не можах да те науча
на моя пусти табиет!...
Кога ме видиш луд-пиян,
срещу ми да не излизаш,
детето да не изнасяш,
детето — мъжката рожба!...
Язък е, Гано, язък е,
за тебе, Гано, за мене,
за наша мъжка рожбица!...

Не остана сухо око между всички, които беха се събрали да видят как грозно се съсипа в един миг това хубаво стопанско гнездо. Но песента на нещастната Мара, която си беше загубила ума от изненадана горест, разплака и най-коравото сърце! Що год имаше жива душа в село, всека се покърти, само една душа остана непричастна към тая грозна участ — тази душа, върху която щеха да се слегнат всичките беди и горести, бе мъжката рожба в люлката, която нехайно продължаваше да си играе със своите руси къдравки косици и да гледа усмихнато със своите хубави очички, които приличат на Марините!

Във всеобщата тъга, която бе обзела цело село, едни кореха царския човек, други — онези, които турят начело такива царски хора, а само баба Балашка врачката не кореше никого, но казваше на своите комшийки: „Нали ви казвах отдавна: не стига човек да е харен, ами и късмето му требва да е харен!... От късмета е всичко на тоя свет...“

ИМАНЕ

Хумореска

Дал му беше бог и имот, и пари, и стока — у всичко му беше изсипал, та пресипал, от много, по-много, от бол, по-бол, ама... като е непоситно, като е лакомо, оно и бог, що е бог, па и он не може да го насити!... Зинала му хала на сърце, па да е кабил, он би погълнал всичко, що види — па и асприте на просеците, и тех би обрал!... Беше се некак намамил на богатство — тамо нему на глава — като настървен вълк на стадо, па само едната си знаеше на тоя свет: пари, та пари... да го попарят и погорят по джигера!... Като чуеш да му споменат името — чорбаджи Симо, — а ти усетиш некаква хлад по кожата си, като кога се промъкне под ризата ти жив гущер!... Брррр, враг да го носи у пусти гори!...

А че беше богат чорбаджи Симо, това го знаеха и малките деца у касабата. Ташли хан, със седем дюкяна у сред чаршия, таман на пъпъка — негов; другият хан у абаджийската чаршия, с мю-

зевирското кафене отдолу — пак негово; па десет дюкяна у папукчиите, па три къщи у горнята махала и други две у долнята, па три воденици с петнадесет витла и четири бостана, па десетина ливади, що хвъргат по стотина, сто и петдесет кола сено, па три големи кории, па у всеко бърдо по три-четири лозя, па три чифлика, па пет гемии на сефер, па неколко стада с овци, за които държеше пет души чобани, па хергелето у долния чифлик, па три совата у ямарската кория, па избите му пълни с вино и ракия, па... кое не?... Що има у хората имовина, та и чорбаджи Симо да я нема? А пък готовите му пари, па у тефтер, па у темесуци... мани, мани, една царска хазна може да му дойде еш, и то само ако на царските хора бъдат пръстите им чисти, а инак кой би смеял да излезе каршия на чорбаджи Симо по имот?

Колкото по разбогатеваше чорбаджи Симо, толкова ставаше по-тамахкярин, по-свит, по-циция — и едно влакно да имаш да вземаш от него, а он, да е кабил, и влакното би разцепил на две, на четири, на колкото би могъл и би ти подал само едно парченце. А да речеш, че ще остави некъде нещо да замине от него — йок-йок... девет чудесии ще стори, ама нито за една аспра зян не търпи!...

Ще се случи понекогa на пазарски ден да се набере свет повече в дюкяна му: един търси галица, други — игли, трети — стипца, четвърти — тамян... небетшекер, зардичав, рибно биле, бакам, памук, тире, вълни за шевици, пастърма, сол... та какво ли немаше в дюкяна на чорбаджи Симо?... Момчетата продават, мерят, броят, пари събират, а чорбаджи Симо сева с очи като некоя совалкя, ту

тук, ту там, и само подвиква на момчетата: „Очи, деца, очи. . . на четири, деца, на четири“, а они вече си знаят що значат тия думи: хелбете, чорбаджи Симо ги е с време научил на своя тертип.

В неделен или празничен ден дюкяните затворени и таман време да си отпочинат момчетата, а чорбаджи Симо ще ги подбере: „Я доде постоите, да съберете накуп тия камъне.“ Или: „Да премиете бурците от избата.“ Или: „Да преместите гредите и дъските.“ Какво и да е, той все ще им намери работа, па макар било и наврък ден на Великден.

За да не става харч, да не се зяносва, у чорбаджи Симовата къща не се е запомнило да е стъпил крак на некой гост, било на голем ден, било на имен ден, било на сватба, или на помана! Вълк, що е вълк, или мечка, що е мечка, по ще се дружи с друга жива душа, отколкото чорбаджи Симо!. . . Саможивник, като кукумявка — ни царю харч, ни богу колач.

* * *

— Свет, като свет ако щеш, свири му и с габрова свирка, он си е все еднакъв! По некой се захласне у пари, у имот, па нито знае защо е дошел на тоя свет, нито знае що е живел, нито знае пък за кого е печелил!. . . Кара, кара като щуро, па току видиш, че един ден изпълни дупката у земята и — поврага му било и имот, и живот! Други пък хвърлил мерак на жена, да прощавате, па си мисли: „Ако има нещо да си подслади човек живота на тоя свет — това е. . .“ И залисан със своя мерак, кръш-

не си врата, па се захласне и почне да чини лудории, като че са го захранили с буника или лудо билье.

Трети има, що не кандисват на своя си акъл, ами тръгнат по акъло на кучетата, па оставят питомното и тръгнат да търсят дивото — по горите и пустините, по дъжд, ветър, снег — само да убият, да уловят некой лов и си мислят, че от тоя келепир нема по-харен на тоя свет!... Та какви ли ги нема у тоя божи обор, що го правил господ цели шест дена?...

Така думаше бае Бойчо Зевзеко, а пък вие требa да знаете, че един беше бае Бойчо в целата касаба и по акъл, и по досетки, па ако искате, и по дяволии!... Само да не рече нещо, а рече ли го веднъж, ще ти скрои такава дяволия, та и сам дяволът ще се чуди и ще се мае: кой ли му е бил даскало?!... Да, да, бае Бойчо е човек и половина и макар че е фукарийка, ама и той си повече отбира от тоя свет, па и светът си отбира повече от него... има у главата си и за себе си, па и за света! Когото и да срещне, ще изсипе по един куп шеги, па се посмееш, поразговориш се и това си ти остане от тоя живот на тоя свет! Понекога бае Бойчо ставаше толкова дяволит, толкова майстор да подиграе некого, щото държеше влага цела неделя не само на посетителите на мюзевирското кафене, но и на целата чаршия.

Един пролетен ден мюзевирското кафене гъмжеше като некой кошер, препълнен с гъртеи; пълно-препълнено с хора. Един каже едно, други — друго, а бае Бойчо Зевзеко, подвил крака на миндерчето, смуче из своя коджамити големичък че-

решов цигарлък дима на цигарата и се загледал право в ръба на тавана, като че пръв път вижда големия чепур на дъската, що бе прикована на тоя ръб.

Тия от дружината, що седят близо до него, се досещат, че Зевзеко крои некоя дяволия. Почекат, почекат, па току видиш, че подбере некой:

— Ама, Бойчо, какво мериш с погледи тавана на чорбаджи Симовото кафене, да не мислиш да му ставаш ортак?

Без да се сепне, без да се слиса, без да се забавя бае Бойчо току обхване с десницата си крупния черешов цигарлък, изпусне две-три струи дим из носа и из устата си и отвърне:

— Не, за ортак не ми треба, ама за аргатин бих го взел; знаеш, вчера купих един магарешки товар дърва, та мислех да повикам чорбаджи Симо да ми ги поразсече и разцепи. . .

— Ха, ха, ха. . . — ще се засмеят наоколо му, а той ще ги погледне втрещен, божем се чуди на смеха им, и пита:

— Ама защо се смеете, зер не вервате, че чорбаджи Симо може да ми стане аргатин! Който не верва, нека излезне да се облагаме, те, ако загубя, от мене един зайфет на всички ви, а ако вие загубите, всеки на мене по един!. . . Кандисвате ли?

— Кандисваме!

— Подписвате ли?

— Подписваме!

Бае Ламбо, черковният псалт, взе, та написа черно на бело облогата и всички я подписаха. Още мастилото, с което бае Ламбо написа тая спогодба, не беше изсъхнало, а бае Бойчо тропна на джама

от прозореца и повика в кафенето Ранчо циганина, който таман в тая минута минаваше край мюзевирското кафене. Бае Бойчо пришепна само две-три лакърдии на ухото на Ранча, на което той климна одобрително глава и си излезе от кафенето със същия цигански чалъм, с който бе и влезнал — разкопчан до половин червен джамадан, прехвърлен през рамото чепкен и малко накривен надесно фес, дългият пискюл на който допираше рамото на снажния потомък от фараоновото колено.

* * *

Беше се отдавна смрачило; току-речи, целата чаршия беше вече затворена, а само на дюкяна на чорбаджи Симо стоят кепенците до половин неспуснати. С един немирен, нетърпелив, плах поглед, чорбаджи Симо се разхожда пред тези свои кепенци нагоре и надолу и все се озърта накъм пазара, откъдето като че очеква некого, който му многo-много дотребвал. От седефената броеница, която чорбаджията държи в ръце, сега не отбройва по едно-две зрънца, както що чини друг път, когато му е сърце по-мирно у гърди, а опнал двата краища и току присипва изцело всичките зърна ту на лево, ту надесно!. . .

Да беше други некой човек наместо чорбаджи Симо, секи би казал, че го е прихванало, мутлак, некакъв мерак откъм женска страна, ама колко за чорбаджията, у него друга милост нема на сърцето му освен за парата — само она може да го загрее, за всичко друго он е и от камък по-студен!. . .

Ех, и такива ги има по тоя свет, па и он е от тех!. . .

Както що би се зарадвал некой деликанлия, кога види, че неговата севда иде към хорото, така също се зарадва и чорбаджи Симо, когато съгледа през мърчината накривения фес и прехвърления чепкен на рамото на Ранча циганина, който пристъпваше откъм пазара с леки, умерени стъпки, назлъм-назлъм, като стара сватя на сватба! Колкото чорбаджи Симо беше горещ аладжия, толкова Ранчо беше хладен вереджия, като да искаше да му рече: у ръцете ми е всичко, ако искам, ще ти дам, а ако не — йок!. . . Пусти циганин, като че бе влезнал в непоситната душа на чорбаджията, па му разбрал всичките зорове и му дума: „Нечеш, синко майчин, да ме кандърдисаш така лесно. . . йок-йок!“ Още Ранчо нестигнал пред дюкяна, а чорбаджи Симо севна накъм него и го заговори:

— Може ли, Ранчо, брате, да стане?

— Та оно може, чорбаджийо, ама, знаеш, без харч не бива тая работа!. . .

— Ама какъв харч бе, нали като го изкопаеме, ще ги делим братски?. . .

— Йок, чорбаджийо, мене ме е страх да копаем; знаеш, друга вера съм, да прощаваш, оно, циганска вера, дума се, па може курбанът ми да не се чини кабул, та затова ти ще ми дадеш пешин, що е право и ред, па ще ти покажа местото, ще видиш с очите си как горят парите. . . знаеш, така, синкав пламък букне, па пак се притаи, па пак светне, също какво що сме чули от хора, че пари горят, същото ще видиш; ако не видиш, пет пари не ти искам, а ако видиш и поверваш, плати ми що ще

уговорим, па си копай сам, коли курбан, па като ги изкопаеш — халал да ти са, а мене — колкото ти се откъсне от сърце, това ми дай после.

— Ех, харно бе, Ранчо, брате, ама като колко ще ми сакаш, за да ми покажеш местото?

— Е, па, я мислим, чорбаджийо, че за тая работа не са много петдесет османлии, а ти какво казваш!...

— Та оно не са много, ако се изкопа нещо, а ако не се изкопа?...

— Е, та я се наемам да ти ги покажем къде са, сам с очите си ще видиш, като горят, а дали ще ги изкопаеш плитко или дълбоко, това ще бъде според курбана ти, па и според късмета ти!... Оно да е, даречеш, че ще ги вземем, па да ги турим у кемеро ти — не е, защото да беше така, щех да ги туря у своя кемер!... Хелбете, моята пазва ми е по-близка, ама лакърдията ни е: ти да ми платиш петдесет османлии лири, а я да ти покажем местото и да чакам при тебе, докато се увериш с очите си, че парите горят — видиш ли пламък, това е белег, а я, що е реч, белег ти продавам, нема ли белег, не видиш ли с очи пламък, пет пари да ми не даваш!... Ете́, циганин съм, ама и я имам хърз, що е реч, поще́н човек съм... една душа, един Гергьовден, нашият Едрилез да ме убие у глава, ако не видиш с очи пламъка им!

Упорството на Ранчо да не отстъпва нито една по-долу от петдесет османлии правеше да се гърчат пръстите на чорбаджи Симо, като да беха го стиснали триста самодиви за шията. От свиване и опиняне на пръстите пукна нишката, на която беха нанизани броениците, и седефените зрънца се

разпръснаха по земята, както що си представляваше чорбаджията разпръснатата оная част от парите, които ще отхвръкнат от казана с желтиците, който той ще изкопае из земята.

След като не можа да кандърдише циганина на некаква отстъпка, чорбаджи Симо кандиса найпосле на всичките спогодби, що му искаше Ранчо — само едно още търсеше от него, а това е, да не се чуе никаква дума — да потъне всичко в оная земя, откъдето ще изкопае казана с желтиците.

Ранчо тури десната длан на гърди и даде вера и клетва, че от неговата уста нема да падне дума за тая работа.

Като всеки добър къщовник бае Бойчо си имаше покрай другия имотец и едно лозице, останало му наследство от деди и прадеди. Лозицето, истина, малко, но ореховото дърво, що бе разклонило клонове близо до колибата, та засенчваше почти четвъртината от лозето, беше много големо; толкова големо, щото бае Бойчо, за да спаси своето лозице от вредата на сенката му, изсече целия орех до самия дънер. Той би на драго сърце изкоренил и самия дънер, но това беше много мъчна и трудна работа.

Пред дънера на този орех през една тъмна нощ, преди да пропеят първи петли, бае Бойчо излезе из своята колиба, носейки със себе си едно стъкло спирт, който изсипа по плоската част на дънера,

запали го и се скри в колибата си. Слабият бледосникав пламък ту букнеше нагоре, ту се снишаваше, според както и колкото бе разлен спиртът.

Когато догаряше и последният пламъчец от спирта, при дънера изпъкна като от невидено един човек с търнокоп в ръка и с един виторог овен на шия. Както що неусетно пристъпи при дънера, така тихичко сложи овена пред краката си, свърза го за дънера, извади нож из пояса си и закла своята жертва до самия край на ореховия дънер. След това хвана с две жилести ръце търнокопа и почна да копае под дънера с такова присърце, както що може да копае човек, който е сигурен, че ще изкопае пълен казан с желтици. Отзвукът на ударите, що изпущаше търнокопът, достигаше до ушите на зевзека, който със своите приготвени за свидетели другари гледаше всичко от своята колиба.

Когато след неколкочасова пресилена работа големият дънер биде подкопан и изместен от своето место, а в зиналата яма не се виждаше никакъв казан с желтици, една слаба дрезгавина, предвестница на зората, се показа откъм изток и както всекога, така и тая заран събуди петлите в околността, които и почнаха своите ранни песни.

Чорбаджи Симо, капнал от умора, пробит цел от пот, отчаян, че не се подава отникъде казанът с желтиците, се сепна изведнъж при пропеването на петлите. Той знаеше, че щом се чуе да пропее петел, копането на пари вече не може да става. С една горчива досада той изтри с ръкав потта от своето измокрено чело, хвана търнокопа в ръка и като погледна в изблещените очи на заклания овен, хвана пътеката закъм касабата.

Не беше отминал чорбаджи Симо нито колко един хвърляк, когато бае Бойчо Зевзека излезна из своята колиба с другарите си и му извика:

— Ама къде си отиваш бе, чорбаджи Симо, това артък не е право — да работиш цела нощ за троица душ аргати, па сега да си отидеш, без да си вземеш парите за аргатлъка!...

Чорбаджи Симо остана като втрещен, когато разбра, че толкова хора са го гледали що е вършил; но това слисване трая само колко с око да трепнеш, па като схвана, че е станал резил-маскара, той хвърли и търнокопа на земята, па се спусна низ пътеката, като че го гонеха девет овчарски кучета от каракачанския сой!

Бае Бойчо, който беше помъкнал овена към колибата, се обърна към своите другари и им дума:

— Месото за зияфета е от мене, а виното вие да намерите.

Да им е наздраве!

КАКВО СА СИ ГРАЧЕЛИ ВРАНИТЕ

Спомени от турско време

Години, години,
усилни, размирни!
Народна песен

— ...У зли години се познават добрите хора! Кога напнат беди и неволи от царе и везири, от сеймени и кърсердари, от юшурджии и бегликчии... кога натисне мъката и зулумът, та сиротинята се превива като черв край огън, кога царски хора побеснеят и повилнеят, а пашите и везирите полудеят и пощръклеят от буйност и беснотия, та свето викне из един глас да кълне и проклиня — кога злото толкова натегнее, та и дете у майка прореве от беззакония и неправди, — у такива зли години добрите хора, кадърните хора, ербапите, стават така редко, както що редко се срещат и белите врани!...

Така хортуваше майстор Васил терзията, а това, що induced майстор Васил, това беше по-макбул, отколкото всека дума, що я има типосана у месецословецо!

— У харно време, у добри години секи знае да е харен... у баня всеки знае да пее, като му приг-

лашат и държат исо и стените, и кубетата, ама я да го видим на ачик, у равница?! Да не беше да е без стените и кубетата, всеко магаре би станало владишки псалт!...

Слушаш го, слушаш, погледнеш, позамислиш се, свиеш врат, па си речеш:

— Право дума човекът, що е право — право, хак не можеш да му ядеш... Асли така си е, анджак у зли години требват добри хора, а пък тех баш тогаз ги нема... щукнат некъде, па ако си немаш работа, иди ги търси!... Игла у вършище намира ли се, та и те да се намерят!...

Ех, че човек беше майстор Васил; целата чаршия, па и целата касаба го помни!... Много не хортуваше, ама като рече да каже нещо, а он ще го прикове като с теллия пирон!...

Ще мине край Балъкпазар, па ще се спре... къде, къде, та при Мола Мехмед камарашина. При него наседали големци от сарая, па кой наргиле, кой чибук, кой кахве — всеки кому що е кеф, а майстор Васил се опне пред тех с целия си бой, какво що си беше дълг, па хване некоя риба и почне да я мирише откъм опашката. Бейовете и агаларите ще му се засмеят с глас, а баш кятипинът, или кол-агаси, ще му извика:

— Ай-йол, чорбаджи, риба се от главата разваля, а не от опашката!

Майстор Васил ще го изгледа с един особен подсмех на устата и ще му отвърне:

— Ех, бей ефенди, на тия зли години ний, сиромасите, гледаме дали барем край опашката е остало нещо читаво, а колко до главата, за нея и не питаме... тя е отдавна вмирисана!...

Бейовете ще опрат поглед у земи, попреглътнат, па си млъкнат, а майстор Васил си отминава със своята усмивка на уста, като да иска да им каже: „Ако вий сте ланшни, аз съм по-ланшен!“

Като член от общината майстор Васил ще обиколи двора на училището и на църквата, ще мине край ливницата, дето правят вощените свещи, ще прегледа работата на Петър клисаря, па оттам, та право у конака, при владиката. Негово преосвещенство се курдисал насред големия миндер, покрит с червена чоха, и ще покани своя гост, след като тоя му се поклони и целуне светата десница, да седне до него. Майстор Васил ще се поиздръпне заднишком, ще свие пешовете на своя кюрк, па ще се сгуши хей — некъде си чак, на самия крайчец на миндера, до самата врата. Владиката ще го изгледа учудено, па ще го покани повторно да седне, по-близо до него. Тогава майстор Васил ще се поклони пак на дедо владика и ще му отвърне:

— Ако седна до тебе, владико свети, па дойде да ме завари кир чорбаджи Цанко, ще постана да се отдръпна, защото местото до тебе нему припада. Таман пак ще седна, ще дойде чорбаджи Николчо, и нему ще се поместя, па ще доде кир Ницул, па кир хаджи Томаки, па кир Севастаки и току погледнеш, че съм си пак тук, където си и сега седя, та, рекох, по-харно отсега да съм си на своето место!... Къде е, що е, топличко да ми е!...

Владиката — владика, ама вижда, че право казва човекът, та нема що, ами крехне, па се изсмее от все сърце.

Като рече свето за некого, че е щур, оно и да

не е щур, ще пощурее, а рече ли некому харен — а он отведнъж става от харен, по-харен!

Така би и с майстор Васила.

От хюкюмата поискаха на еснафа един ербап човек за ааза у меджлиса. Събра се еснафската лонджа и всички из един глас, като че са подоени с една гърда, извикаха, че за тая работа най-макбул човек е майстор Васил.

Като ааза майстор Васил ходи в меджлиса веднъж, ходи два пъти, па отиде и трети път. Иде там, седне в едно кьоше, донесат му чибук, кафе, седи майстор Васил, пуши, пие кафе, а агите си нареждат работите, както що си тем уйдисва на хесапите, па майстор Васила не питат ни черно, ни бело... Наредят си, натъкмят си, нагодят си всичко, какво ще е ним по кефа, па като доде ред за подпис, а они току се обърнат към майстор Васила и му думат: „Чорбаджи, я дай и твоя мухур, да го ударим на това писмо!“ Кара ден, кара два, кара три и майстор Васил друго не правеше, освен да премета и да отметва ширита от мухура на врата си. Четвъртия ден майстор Васил измъкна из пояса си един пирон и един чук, които бе донесъл максус в меджлиса. Когато агите му поискаха пак мухура, а той стана, приближи се до писалищното скемле на баш кятипина, хвана пирона в левицата, чука — в десницата и почна да забива пирона в стената. Агите, учудени от това, що прави, го запитват що му е тоя пирон на стената, а майстор Васил им отговаря мюлехим-мюлехим:

— Ех, агалар-бейлер, а я, а тоя пирон, все едно; и на него ще виси тоя мухур така, както що виси на врата ми... да ви го оставя тук, па когато

ви дотребва, нека да ви е подръка, а я да отида да видя моята терзийска игла, докато не ме е забравила!... По-харно да си разваля кафадарлъка с мухура, отколкото с иглата, която ме е хранила толкова години, па и днес ме храни и мене, и децата ми, и калфите ми!...

Агите останаха смаяни от тоя чудноват протест на майстор Васила за погазения ихтибар на неговото мнение, но от тоя ден думата на майстор Васила стана по-макбул в меджлиса.

Един ден се разчу из града, че некои таксирдари и юшурджии чинеле грозни зулуми по селата над раята, за да оплячкат по-големи берии. Едни ги били, други яздили като добичета, трети държали голи на студа, а пък едни измислили да бръснат главите на царските данъкоплатци със секири!... Писък и олелия до бога!... А защо? Крива ли е тая бедна рая, та ѝ пратил господ тази напаст от царски хора!... Зер е нейн грехът, че се е родила рая за мъка и неволя?!...

Майстор Васил, като чу за тия зулуми на царските хора, а той, преди да отиде в меджлиса, свърна при Юсуф берберина и с едно седане пред огледалото заповеда да му обръсне главата. Юсуф помисли, че чорбаджията е полудел, та му дума, че е по-харно да го остриже.

Майстор Васил заповеда повторно да бръсне и да не пита.

Когато влезе агата в меджлиса, всичките агаларе и бейове останали слисани от обръснатата му глава и го запитват защо е бегендисал такава промена.

— Ех, знаете, кефовете на царските хора са като ветровете: днес духа отгоре, а утре почне отдолу. Чух, че по казата са се навъдили некои от тия царски хора, дето за еглендже бръснели царски раи с острилото на секирите, та да не би да дочакам и аз некой такъв от новия тертип берберин, рекох да си приготвя с време главата, както що си я знам!...

Целият меджлис се сепна от тоя грозен хабер, що им обади аазата, и на втория ден вече тези царски забити, що са вършили тия зулуми, бидоха докарани навързани като хаирсъзи в хюкюмата да отговарят за злото, що са вършили над раята! Стотина села благославяха майстор Васил за неговата бръсната глава

* * *

Кога се търкаля колелото на некоя кола, оно, хелбете, като е по земи, некога ще удари на сухо место, некога на кал, некога на сух камък, а пък понекога, да прощавате, и на нещо по-мръсно!... Така е и с живота човешки на тоя свет. Блазе на ония колари, които водят своите кола по чист, изравнен път. Истина е, че както нищо друго на тоя свет нема трайно, така и хорската неволя, така и човешкото патило не е нещо трайно, все ще има край, ама тежко ономува, който го търпи.

Кахърите са за хората, ама и хората са за кахърите!...

. . . .

Откак българите си омаскариха царството, та туриха на него ръка турците, много вода е изтекла низ Дунава: и бистра, и мътна, па и кървава! ... Много царски забити се меняваха: харни и лоши, па и по-лоши. Много грозни, много горчиви спомени са оставили на царската рая тези забити: и в душата им, и по кожата им, а най-много по кесиите им... Много, много, ама като дели Омер паша както касабата, така и целата каза не е виждала! ... Оно има по некой звер, та изгладнее, па като се понаяде, а он се смиряса, ама има и такива зверове, дето не знаят що е доста; летят на стръв не от глад, а от зверщина, така, само да хапят, да съсипват, да изтребяват! От тая сорта зверове беше и дели Омер паша...

Пашалък голем, рая много, ама гладна, гола, боса... всичко им обрали, само неволята им оставили. На дели Омер паша не му требва гладна, гола и боса рая, той тражи рунтава овца, за да има какво да стриже от нея. Тражи, ама като нема, а он опре яда си на тая царска фукария, па се вдигне една олелия, та — до бога! ...

Докриве, домъчне, дотегна на тая нещастна рая от зулумлъците на тоя подивел и повилнел забитин, тъжба им се дотъжи, жалба ги дожалее, та из един глас викнали: „Пущай ни, боже, да рипаме из кожите си! ...“

Пашалъкът е плащал досега девет товара пари за берии и вергии, а дели Омер паша събира от раята осемнадесет!... Девет праща у Стамбул, а девет сипва у своята хазна... До негово време женска челяд не е мъчена с вергии и берии, а у негово време се върза вергия и на жени, и на мо-

ми, па и на стари баби!... Жив ли си, плащай, ама защо? Ех, така на: О б и к о л и т р ъ н, д а й п а р и!

Колкото и да беше лош, колкото и да беше зъл, в душата на дели Омер паша не беше, види се, всичко прогнило, защото понекога го стегне душата, та се сети сам, че зло върши, и тогава нигде го не стърпя, нигде се не смирясва!... Кога светът спи, той се лута по своите конаци като пълтеник: хока, ганади, вика, тропа, па току ще се надигне посред нощ, кога петли не пеят, с все алае, та хайде по гурбет — ту на лов, ту по пустиняците, ту по другите касаби, хеле три дни на едно место не замръкваше!... Излизала, казват, некаква сенка, която му припомнювала патилата на раята, та тая сенка го плашела и му не давала мир и покой... Доде време, та по цели дни никого не вижда, никому дума не продумва; а понекога ще поръча големи теферичи и зайфети, покани своите кятипе, аази, кадии, мюфтии — всичко, що е власт у касабата, — па като се почне един джумбуш с кьочеци и свирджии — с недели върви!... На такива джумбуши по кърищата и пустиняците той обича да слуша понекога, когато заговорят умни, паметни, харни хора.

На такъв един джумбуш падна се сгода и на майстор Васила да каже една приказка на дели Омер паша, която приказка, за чудо невидено, накара лудия паша да се замисли за по-умни работи, и оттогаз се промени, та стана по-харен, а и на раята олекна от зулуми и неволи.

Оно и гръм, що е гръм: треска, блъска, пука, па пак се притаи... Тежко и горко само на тия, що ги е чукнало!

* * *

— Ей, Васил чорбаджи — обърне се дели Омер паша към своя ааза от меджлиса, — научих се, че много акъллия човек си, де сега да чуя и от тебе некоя умна приказка! . . .

— Ех, паша ефенди, я що ще ти кажа, може да не уйдише дип на кефа ти. Лъжа не мога ти каза, а правото. . . знам ли я, може да стане малко гюч некому, та по-харно да си мълча. . . Знаеш, думата е сребро, а мълчанието — злато! . . .

Дели Омер паша го изгледа с изпъкнали очи, хвърли една чаша мастика след мезето, поскриви учудено глава и му отвърне:

— Гюч-мюч нема. . . От мене изин; де, бакалъм, карай на езика това, що държиш на сърце!. . .

Майстор Васил му вземе една дълбока темана, па посвие пешовете на кюрка си, подметне петите под седалото си, както що седи облегнат на колената си, и почне:

— Чуден аджеиб е човекът на тоя свет, паша ефенди; всичко е издирил, всичко изпитал, всичко изучил, само едно е останало скрито за човека на тоя свет, а това е — човещината! . . . Всичко узнал, себе си не познал! . . . Човек прави тоя свет да прилича или на рай, или на ад. У негова ръка е ключът и от сладостите на живота, и от сълзите на човешкото око. Из една уста пуща и благословии, и проклетии. Всеки знае, че не е вечен на тоя свет, но никой не мисли за смърт! . . . Една наука е и от Мойсея, и от Христа, и от Мохамеда — щото хората да са хора, а не зверове — и пак гледаш, че поголем звер нема от човека по целата земя. . . И

библията, и евангелието, и коранът все едно поучават: напред бог, па после ти, а хората го обърнали, та станало: напред аз, па после бог!... Оно, истина, хора сме, та затова сме и грешни, но барем този грех да беше по с карар...

Едно време, преди да падне тая земя в ръцете на султановите войски, в това царство е имало български царе, които беха забравили и ред, и правда, и бога... Техните боляри, големците, първенците по онова време, разградиха царството си, за да си съградят на себе си и на жените си сараи и палати. У църквите с конете си влизаха, нафората с маждраците си вземаха... Бог ги търпе, търпе, па най-после подвикна на дявола: „Ха сега, прибирай си раята!“ И прибра ги дяволът — загубиха и царството си, па и главите си...

Един от тия царе, що е царувал по тия места, е бил по-лош и от звер за своя народ... Мъчил, съсипвал, обирал своя народ, докато го оголил... Свивала се тогавашната рая, шепнела от ухо на ухо злото и неволята, която ги снашла, та дано се намери некой да ги куртулиса, но никой не смеел нито дума да спомене на царя... Карало така, карало, докато се намерил у тия лоши години един добър човек, който се наел да каже на царя, че раята му съвсем ще оголее, а царството му ще запустее, ако не престане да ги измъчва с големи даждия. Зарадвал се народът, че се е намерил човек да ги спаси, дали му, що е поискал, и чекали да видят как техният спасител ще смее да рече реч на царя. Събрал тоя техен спасител по некоя и друга пара, що е можал още да събере, па се обърнал към хората и им рекъл:

— На тоя наш цар, такъв, какъвто е, само един луд може да му каже умна дума, та затова аз ще му стана лала!...

Обадили царските хора на царя, че имало един лала, който разбирал от езика на животните. Не се минало много, и тоя чуден лала бил между първите хора в царските палати. Един ден тръгнал царят с тоя нов лала и с всичкия си алай да си обиколи царството. Лалата правил, вършил, докато наредил работата, та да минат край една хубава долинка, при една чешма, където той закопал попреди едно гърне с пари, без никой да го усети. Когато седели край чешмата да си отдъхнат, една сврака закрекала над едно дърво, наблизо, а лалата дума на царя: „Царю честити, тая сврака те пита нещо!“ Царят се почудил и му дума: „Какво ме пита?“ „Пита те, царю честити, дали знаеш, че на местото, където седиш, имало закопани пари?...“ Както царят, така и всички около него останали смаяни. По заповед на царя тутакси разкопали земята на това място и за голямо чудо на всички изкопали гърнето с парите... Новият лала наведнъж се въздигнал в очите на своя господар и на неговите хора. Такива луди като тоя лала струват за хиляди умни!... Като продължили пътя си и спрели на втора отмора, а над главата на царя се разграчили две врани. Царят поканил тутакси своя лала да му съобщи какво си грачат двете врани над главата му.

— Сватлък правят, царю честити — отговорил лалата, без да се сбуни. — Едната има мъжко, другата женско, па се уговарят да ги оженят, ако се спазарят за прикята!...

— Тъй ли? — запитал царят с любопитство. — Ами защо се не спазарят?

— Майката на мъжкото иска голема прикя — отговорил лалата.

— Глѐ, глѐ, ами какво иска?

— Ех, царю честити, иска три къщи запустели.

— А какво отговаря другата? — запитал царят своя лала.

Като виде големия мерак на царя да разбере отговора на другата врана, лалата се поклони пред своя господар и като пипна с пръст своята протегната шия, той му отвърна:

— Царю честити, нека моята глава да падне пред твоите крака, но тоя отговор не смея да ти кажа, защото е много горчив за тебе...

Тези думи на лалата, както страхът му, що бе изписан на лицето му, раздразниха още повече любопитството на царя, който се обеща на своя лала, че какъвто и да е отговорът на враната, той нема да го наказва само да му каже истината.

— Та, анджак, тая истина е най-горчивата увреда за тебе, царю честити — отвърнал пак лалата със замислен и опрен пред стъпите на своя цар поглед и продължи с треперлив глас: — Втората врана отговори на първата, че... че ако тоя цар ще царува и занапред така, както що е царувал досега, то не само три, а... триста хиляди къщи ще запустеят в неговото царство!...

НА ПРИПЕК И НА СЕНКА

КАКВО ДУМА ДЕДО ЛАЛО ОТ СЕЛО КЪРШНИ ВИР

Все, що е от бога за човека, оно ще се търпи; ама доде, да прощавате, та понекога и оня, нечестивецът — куршум му у уши, — загнете пръст и там, дека му хич и не е за бъркане, па се некакво изпюхаби работата ти, та не знаеш къде да се денеш от яд и чемер! . . . Ех, пети му за врат;. . . да го мъкнат триста врага през девет морета! . . . Наканим се и я еднаж у сто години у град да идем; оно не е, да речете, санким, че съм пририпал баш за градо им — пуст да им опустее, — или пък за гражданете им и гражданките им — мъгли ги отнели, — ами дошло неволя на врат, па ще мъкнеш, що ще чиниш? . . . Беха помъкнали все, що бе ячко за работа откъм мъжка страна, на това пусто ялан мурабе. . . Маренви ли му думат, какво ли беше, враг да им ананше. . . (пощурели, казват, големците у София, па сакат да ударят един клин на турчино). . . та бех остал сам с женурята у къщи като Пенинпя дърт петел между пролетни

ярки!... Я сам, а грижи и бели за деветдесет и девет души!... И сол се привършила, и опинци се докъсали, па нема, опустели му, откъде другаде, ами хайде у София!...

Стегнем магарето, метнем му чувалите на самарчето, качим му се, па като му подвикнем: „ха..." — а оно се засили, па лети-лети, та, да е кабил, да хвръкне!... Бърза-бърза, та докрай село, при Цониния боклук; като стигне там, а онова добиче се брецна, като че виде мечка със забрадка, па хоп, та назад! Море мушкам го, де!... Враг ти стари сват, къде се връщаш!... Йок, рече, та рече; пойде-пойде, па пак се върне!... Гледам, па се чудя, да не е нещо поп срещнало, та се връща, ама нема, брате, ни поп, ни попадия!...

Оно, добичето, от село още помирисало, що го е чакало, ама де, като я съм по̀ добиче и от него, та не го разбирам!...

Слезнем от него, па го поведем: я теглим, оно тегли, я опиням, оно̀ опиня, хеле, гюч беля, оправи се на път!...

Магарето миряса, ама дяволът не мирясва!

Настигна ни откъде шумака войска, па се сгъстиха-сгъстиха, като оси край сладко вино!... Види се, и них са помъкнали отнекъде, както що помъкнаха нашите мъже от село, все за оня пусти клин на турчино!... Я гледам у них, а они гледат у магарето ми! Един се поотдели от них, па доде при мене, хвана магарето за юлара, па каже: „Дедо, ще дадеш магарето, че ни требва за товар, а ние ще ти дадеме, каже, пусула, та да идеш след една неделя у град да си го вземеш!"

Бре молих се, бре сърдих се, бре... там ним...

и на тия, що са пощурели, па и на турчина му, и на врагове! . . . Йок, та йок!

Откараха ми магарето, па ми оставиха една пусулка, що писуваха на нея нещо! . . . Стоим насред път, гледам хартишката, гледам мене, па се питам: она ли е магаре, я ли съм магаре! . . .

Зверих се, зверих, па ми текна на памет, че не питах ни къде да го търся, пустото му магаре. . . знаеш, град голем, магарета много, при кого да търсиш, кое да хванеш, та кое да поведеш! Станах, та при нашия кръчмарин, па го питам:

— Виж, бога ти, що писува тука у тая пусулка!

Он погледа-погледа, па каже:

— Те го хе, каже, даскала, дека пие, питай него! . . .

— На, рекох, даскале, молим те, виж що писува тука!

Гледа оня даскал пусулата, па гледа мене, поизсме се, като че го загъделичка некой по петите, па отдъпна, па рече:

— Магаре отвели, друго оставили!

Ах, рекох си, майчицата им жална — демек за турчино го тъкмиле, а пък сега я да си одевам!. . .

— Море, даскале бре, думам, откъде да си търся сега магарето?

— Па от пазара бре, дедо Лале, каже, белким ти мислиш да ходиш да го търсиш по владишките конаци!. . .

— Ама какъв пазар бре, сине — думам, — зер закон не хваща моето магаре!. . .

— Ех, кой знае, дедо Лале — дума даскалът, — то е според магарето; ако е некое големо мага-

ре, май че никакъв закон не може да го хване; знаеш, големците са, каже, навсекъде като бръмбарите; те пробиват всека паяжина, та, санким, ако и твоето магаре е от них, хич и не търси закон за него в тая земя, макар че има хиляди закони писани!...

— Хиляди ли, казваш?... Е, пък, като са толкова много, все некой ще му прилегне — думам...

— Ба-ба, баш, защото са много — дума, — затова нито един закон досега не е могъл да хване ония, що е требвало да ги хване!...

Като ми рече така даскалът, а я мислих-мислих, па никакво ми не иде у глава: кое-кое не хваща — законите ли не хващат магаретата, или магаретата не хващат законите!...

* * *

Стоя насред път, па се зверя от чудо и залис — накъде да тръгна?... Що да чина?... Да се върна у село без сол, без опинци, без магаре, ще ме питат: къде си бил — никъде, какво си свършил — нищо... за резил и за хула!... А пък да ида в град, защо ли ще ходя, какво ли ще купя, като нема с какво да го пренеса?...

Пуста глава, патила, па не се напатила. Така вървя, ама и сам не зная защо вървя, ако би ме питал некой, най-право би било да му отговоря: така само, та да си има по пътищата хора!...

Като стигнах в къщи без магарето, а женуриите се нахвърлиха на мене като скорци на кукумявка: „Къде е магарето?“... Магаре, та магаре!...

Мислих-мислих, па станах, та при кмета.

— Ете, рекох, кмете, тая работа, така и така, па магарето това и това, па я сега, такова и такова, та де да видим сега, ти, санким, да ме научиш.

Мисли кметът, мисли, крои, тъкми, па, като забитин човек, он се сети за колая, па ми дума:

— Ти, дедо Лале, каже, ще станеш оттука, па у град... у София. Като стигнеш там, а ти право при тия, що буюрдисват на войската, па им кажи: или магарето, или при двоокатино. Дадат ли го, харно, не дадат ли го, а ти стани, та при двоокатино; он има двояки очи: един са си за него, а другите са за такива като тебе, та затова му и думат двоокатин. При него има всекакви закони, и големи, и малки; он ще премери — асли, това му е и занаятът, — па ще види кой закон ще уйдише на твоето магаре, та по него и ще гледа да го намери...

Ех, що чеш, рекох, като си се у тая земля раждал, оно и нейните резилъци и урсузлуци ще теглиш!... Що да чина, като налетела неволя на врат, па ако можеш, а ти рипай из кожата си!...

Станах, та у София!... Години, години не бех я виждал, та се узверих от чудо и сеир, па не мога и да разбера: у София ли съм, или у Стамбул!... То, брате, ония бини, па ония сокаци, па ония тертеплии работи: да станеш, па да превиеш врат от зверене, дорде ти капа падне от глава!...

Гледам, па си есапим на памет: колко души требва да са хилядили у тая касаба, та са издигнали тия япии!... Па и какво да не хилядат, брате, като знам що вергия се събрало само у наше село!... Чудим се я: що е бре, рекох, тоя звер, що е

това стеганье — бирник връз бирник, вергия връз вергия, олелия връз олелия!...

Ех, лесно им е ним, синковците, думам си на памет: кога нам е мразовито, а они на припек; а кога нас припече, та изгори, а они на сенка, па им си е харно, като на бубрек в лой!...

Ходих, тражих, изпитвах — истина, свет много, ама ни един от них нищо не може да ми каже за моето магаре.

Що ход изходих, само я си знам... капнах вече от умора, па приседнах, та на края на един сокак свалих капа, та изтрих пот от чело, та се сетих да погледна нагоре, мисля си, дано па отгоре ми дойде некакъв нишан за моето магаре. Гледам, гледам, а слънцето отскочило високо, па като припекло, да речеш — ха, сега и ризата ти от гръб ще пламне! Таман свалих очи от слънцето, а пред мен минава едно момче, баш така, у ергенски години, а под мишка мъкне некакви книги. Минава, па ме гледа така весело-весело, да речеш, че ме познава, та ще ми продума.

— Бре, синко — думам, — ти познаваш ли ме?

— Па познавам те, дедо — каже, — както що познавам и всички, що са като тебе...

— Я, вера ти, па кой съм, кажи ми, като ме познаваш?

— Хм, каже, кой си, па и ти си един от ония милиони, що плащаш данъка си, а не знаеш къде отива и що става с него!...

Я го погледнах, па се узверих; маке, думам, да не е и тоя некой бирник, па да сака сега да ме глоби, що съм седнал на пътя!... Откъде да знам какви им са сега адетите у тая София?...

Сторих се, божем, че ми се кашля, та се поизкашлях малко, докато се сетя що да му кажа, па го питам:

— Ама, да прощаваш, ти бирник ли си, та̀ ме питаш за данъко; я си данъко плащам у село, санким, и да не сакаш, пак че го плащам, оти нашите бирници са сарп, па като рече „дай“, а он отсече като с бръснач.

— Не е — каже, — не съм бирник, ами се уча — каже.

„Бре, мислим си, сина майчин, мустачки вече завъртел, а още учи!... Хм!...“

— Па — думам му — какво учиш бре, синко?

— Правото, дедо, правото уча — каже и ме погледна, така, с курулмак.

Хм... аджеиб свет!...

— Е па какво ще учиш на правото бре, синко — думам, — като оно си се знае, че що си е право — оно си е право, а кривото си е башка лакърдия.

— Ех, дедо — отвърна момчето, — правото си знаеш ти, що плащаш данъко си, ама ония, що го харчат, они разбират повече от „другата лакърдия“!

* * *

— Е та що кажеш — думам, — ха, и правото не е всеки път право, ами все доде, та кръшне малко накриво, ха?

— Е, зер ти не виждаш, че е кръшнало?

— Маке... не виждам, какво да не виждам, като такова кръшкане ме дотътрало да се при-

пичам под това слънце по тая ваша пуста София!... Ти само да знаеш що ме беля нагнала, та да е кабил... Ама чакай, разгеле, тако ти жива медена орисница, я ми кажи ти мене, може ли да се намери некой колай, та и моето магаре да може да го лови закон... Язък е бе, синко, за добичето, па си е язък и за мене, да ходя, да скитам по него, та. . . халал ти вера, я ми кажи как да си найда магарето?...

Питам го, ама пуста глава ощурела, хич и не ми текнува, че момчето мене, дума се, не познава, а камо ли магарето ми, та почнем, па му нанижем все, от край до край, какво е било и що е било!... Кажем му, ете, това пусто ялан-мурабе стана себап, та мъжете от къщи отидоха за пустио му клин на турчино, па я за сол и за опинци — зор, та хайде с магарето, божем, така и така, а оно ония, запасани ли им думат, разпасани ли им думат... току онодея... грабнаха ми магарето, па у пусулата това и това, па сега, казувам, не знам ни къде да ида, ни що да думам, ни как да тража!... Та научи ме, думам му, молим те, син да ми си, от кого може да се е запнала тая моя работа... санким, като кой, аджеба, буюрдисва на магаретата у София?...

Я хоратим, а онова момче да се скърши от смех и от чудо, па ми дума:

— Ама — каже, — като го земаха, какво го писаха у пусулата: явно или тайно, защото, като бъде за грабнати работи, било магарета, било милиони, било патрони, било пушки, било топове, они писуват, каже, се у тайно, както що писуваха, каже, летоска тайно за едно полково

магаре; та, санким, каже, у них все повече на тайно върви, затова и питам, каже, дали и твоето магаре са писали за тайно! . . .

— Та откъде да го знам — думам, — я си бех на ачик, па и магарето ми беше на ачик, кога го грабнаха, па, ако може — думам, — така току да го глътнат, у тайно, цело, па да си се забъшури тая работа, това ще бъде чудно; та не е малко нещо — думам, — хей, коскоджамити магаре, какво така току ще го опепелят у тайно цело — хич това може ли се, нема ли да види свет?. . .

— Ех, ех, чичо — отвръща ми тоя синец, — ти, каже, да знаеш какви тумбаци имат некои от тия, аскерлиите де, та не само едно магаре, ами по цели хергелета, цели гемии, по цели къщи, топове, калета, по хиляди чифта опинци, по хиляди оки лимонтозу гълтат наведнъж и си им пак нищо, ходят си сербез-сербез, като че ни лук яли, ни на лук мирисали!. . .

— Бре — думам, — тая работа не е на харно, вервай бога, че не е . . . това е пуста поличба на развала, на поразия, на урсузлук!. . . Гле, гле — думам, — па какво може тая работа бре, синко, зер нема кой да гледа, па да се некакво. . . знаеш?

— Море, знам я, дедо — каже, — ама ти не знаеш!. . . Могло е, ама сега нищо не може, оти, каже, на тия работи, нали се сещаш какво е. . . пешин и пешин се уйдише ятако и ортако, па после върви като намазано!. . .

— Върви — думам му, — върви, ама по некои колелета, та от двете страни катран им се маже, па, що кажеш, може и тук нещо такова, ама... язък си е за нас, думам, що току големците у тая

царщина ни пращат много здраве само по бирниците!... Само по них, по бирниците, и усещаме, че има забити в тая земля, а колко за друго, да речеш, то било като за пътища, като за мостове, за тия работи хич и не питай!... Те, турчино, що е турчин, друга вера, дума се, поганска вера, да прощаваш, ама що год е поостало некъде некой друм или некой мост, или некоя чешма, все е от поганецо остало, а сегашните, да е кабил, станали би каил и иконите да си продадем от църквите, само на бирнико да не е у нищо ексик!... Думаха едно време стари хора, че кога се куче увълчи, оно е по-грозно и от вълк, па ете, кара-вара... кара-вара, доживехме да видим, че и нашите псета се увълчили, па като заглождали онова стадо, та, пусто и вързло, нема ни кост, ни вест да остане от него!

. . . .

Захоратих се с това момче, да видиш, па се отплеснах, та забравих за магарето; па пак го подзех и му думам:

— Па де сега, синко, да ме научиш какво да чина за магарето?

— Стани — каже, — дедо, па хайде с мене, да те водя и да ти покажа къде им е на военните министерството, дека ще питаш за твоето магаре!...

Поведе ме момчето — господ живот и здраве да му дава, — па все ме води и все ми казва: те това, каже, тука е това и това, а пък онова — такова и такова!... Бре, на едно место една бина колко пет църкви и дека сипват, каже, пари с чували и все не постигали... заран, дума, ги изсип-

ват, а до вечерта се всичко изгребе, като кога посипеш на изгладнели прасци ярма у копанята! У друга една бина, дума, било свърталище на софийския кмет, а кога назърнах вътре, оно пълно с цигане! Бре, думам, що ги е набрал вашият кмет тия майстори, дали ще си купува бърда и решета от них?... Он се насме, па ми каже, не е за купуване, каже, ами дошло им е нещо малко работата на сакантия, защото къщите им развалили!

Брeee, мислим си, тука и за циганите се грижат, а по нас, чисти православни християне, па не за къщи и кошари, ами ни за църквите, ни за школите ни не сакат да марят!... Ама, кой знае, думам, може па да са си нещо свои, я рода, я такова нещо, та им водят грижата.

* * *

Разправя ми момчето, казува ми все харно, ама пустото му магаре хич не ми дава мира с кеф да го слушам. После минахме край една голема бина у тесни сокаци, с превесени железни жици на снопове, на снопове, да речеш, че са приготвени като скеле за сушене пастърма!... Гледам, па се зверя: това пък за какво им е!...Момчето ме сапикаса, че се зверя, па ме пита:

— На какво се чудиш, дедо?...

— Па за чудо ми е, думам, що са изпрепречили тука на тая бина тия жици; ризи ли си на них простират, пастърма ли ще сушат, или друго нещо такова?

— Не е, каже, бре, дедо, това е тука пощата,

дека кога сака некой некому да писува за нещо, а он си остави тука написаната хартия, па после я занасят оттука, от пощата. А тия жици, каже, они са за телеграфо, па може, каже, по них и да се хортува от една касаба в друга!...

Не щех да му скършим кефа, та да му кажа, че това хич му и не вервам, но му рекох: дали може по них баш да се хортува, това не знам, ама както виждам, диреците им че са доста якички, баш би били жива сгода за нещо друго! Онова момче разтвори на такива очи, па ми дума:

— Я кажи, бога ти, за какво мислиш, че би били сгодни тия дireци?

— За какво ли?... Хм, па да ти кажа: ... я си есапим, така с моя селски акъл, да е така, като да има харни закони у тая земя, па да има и кой да стега тия закони, ама така, знаеш, да стега като на менгеме, та да не може никой да шавне ни насам, ни натам, па да се пипнат всички ония, що кажеш, че гълтат и магарета, и коньe, и къщи, и гемии, и топове, и пушки, па по едно въже на шията, па хей, чак там, горе нависочко, та кой откъде се зададе у София, отдалеко още да може да ги види... па да видиш ти дали би било това чудо: от една страна, бирниците да дерат по девет кожи от сиромашията, а, от друга страна, такива, като тия хубостници, да ги пилеят, както що ветърът разпилева мъглите!... Вервай бога, думам, че само това е най-добрият мехлем за тая пуста рана, що е зинала на снагата на нашия народ, та да пати, а всичко друго — това е все трици и коприви!... И, помни ми думата, му думам, един ден, кога и да е, пак тоя мехлем ще се тражи; ако не

може нещо със закон да се нареди, а оно тоя народ, видиш ли го, що мълчи сега?... Он ще търпи-търпи, па кога ритне един ден, та тогава ще видиш какво ще прохоратят не само телеграфо, ами и диреците му...

Това, патилото, синко, знаеш ли на какво прилича?... Оно е като некоя жица от цигулката, па колко я по-опиняш, толкова по-тънко ти свири и ти прави кефовете, ама кога се дибидус забравиш, та я опнеш без мера, а оно таман, когато ти се чини, че свири най-мекамлия, дойде, пущинята, та току рече „пук", па като те плюсне през лице, та не един, ами девет света ще ти се завъртят пред очи! Плюсне ли те веднъж, ти и сам тогава ще се сетиш, че си бил много опинял, ама каква файда?... Комуто е за мислене, требвало би харно да му мисли, докато не е захванала да припуква жицата, оти после, току ми една сол, що я топя с хлеб, късно ще му бъде да разбере, че не се е рано сетил...

— Ех, харно хоратиш, дедо, право казуваш — дума момчето, — ама кому да кажеш, та кой да те слуша, като при очи са слепи и при уши са глухи тия, що би требвало анджак у тия работи да са и най-окати и най-слушати. Оно не стига, че они се правят на слепи, ами насила мамят свето, та и он да гледа като них, па да дума на черното — бело и на белото — черно!

— Хм... има по некои такива серсеми — думам, — дека мислят, че може с некакви си соломонии да измамят свето, а они не знаят, че баш те се мамят, като верват, че мамят другите!... Тая работа, текна ми на памет, прилича на дяволиите

на един скитач, една хаймана, една битанга, що скитал къде ли не по световете, па се беше прибрал преди години у наше село, божем да отвори кръчмарница. Оно не му е толкова за кръчмата, колкото да има свърталище за хайдуците, на които он им беше и ортак, и ятак. По едно време току захванаха да стават обири по околията — ту некому вол щукнал, ту некому кон, ту овци, ту кози, па по некъде и кошари разбити, и хамбари изпразнени, па и по некоя къща бастисана. Они обират, а он си дели с всекиго от них, па кръчмата му си — кръчма, търговията му — търговия, хързът му — хърз!. . . Оно свето се сещаше каква е работата, ама нехванат хайдут, и от царя поголем! За да замаже на свето очите, а он измислюваше какви ли не майстории; ту ще се прави божи човек, па ще вика попа да му свети вода и да му чете, ту ще удари на мерак, на салтанати: бре коне, бре свирджии да му свирят, бре софри да слага на своите ортаци, па покани и по некой от селяните; бре по некой гост ще му доде из касабата от забитите, та да види свето, че има, санким, работа с големи хора, божем работата му, знаеш, от чиста — по-чиста.

По некой път, само така, колкото за зевзеклък, ще измисли по некоя дяволия, за да поразсмее свето, шу все он да е харен в очите на хората. Такава една дяволия беше направил с един свой кон. Взел, та вързал коня си пред самата кръчма, та всеки да го гледа, па му турил вместо трева ситен талаш, а на очите му вързал очила от зелени джамове, та да се вижда талашът на коня като зелена трева! Добичето като всеко добиче, понекога

по-паметно и от човека, помириса малко талаша, па наведе глава и се укроти, па си мълчи, като да речеш, че се чуди на тия, що се беха натрупали край кръчмата да сеират и да се смеят на дяволията на кръчмарина!

Та, санким, думата ми е, че сега и тия, що нареждат царщината, мислят понекога, че могат да превържат на очите на народа боялии джамове, та да му се вижда божем, че всеки боклук е чисто злато и коприна!... Колко се мамят тия синковци, както що се мамят и ония, що ги учат на такива дяволии! Ех-ех, колко такива зелени талаши е виждал тоя народ, па все ги е изхвърлил на боклука заедно и с тия, що са го мамили!...

Народът е бре, синко — думам, — като планина; какви ли не мъгли и смрадове минават по нея, па минат и заминат, а планината си е все планина и все на своето место!...

Така е, вервай бога, че е така.

* * *

Свихме с момчето, та минахме край една бахча, а в нея едни дървета, па едни сенки, да ми не е дозорело да тичам по това мое пусто магаре, мутлак, бих се излъгал да си поотдъхна от тая жега и умора. Ама къде, брате, можеш от залис и неволя да мислиш за отмора. Оплаквам се на момчето, па му думам, че да ми не беше тая беля на глава с магаренцето, белким бих се присламчил под некоя сенка, а он се засме, па ми дума:

— Ех, каже, да си се родил и ти, каже, с та-

към късмет като тия, що писуват по канцелариите, демек, я нещо като чиновник, я като началник, какво и да е, с хайлък да е, под стреха да е, па да видиш каква сгода за отмора!

Туаф работи ми разправя това момче, ама не знам баш да му вервам ли всичко, защо се боим да не би да го удари понекога и на шега, както що се пошегува, кога ми казваше, че могло по тело да се хортува от една касаба в друга. А ако не е шега, оно би било за чудо и за приказ!... Имало, каже, много такива бини, дека има по триесет, по четиридесет и повече одаи, хей, като у некой беглишки хан, па у всека одая по един, по двама, па и повече такива, що писуват. Па там им, каже, наредено-наредено като у владишки конак, със столовете му, с асталите му, със сгодите му, па пред всекиго перо и мастило, па всеко едно, каже, затопи перо, па се наведе, па пише-пише, море от поп, каже, по пише! Е па какво пишат, думам, толкова много? Какво ли, каже, па... какво ли не, понекога паметни, па понекога и луди работи!... Я, рекох, бре, па какво ще може така да пише некои луди работи, нали божем, думам, все требва да има над них некой големец, дека да знае що писуват и какво писуват!

Па има, каже, и големци, оно без них къде е, ама се случат, дума, и от них некои диптен-диптен щури и неведи, па вместо направо, като почне да цепи на верев некоя работа, та да видиш, каже, джумбуш! Имало, каже, по некой от них, що седи в една одая, па пише и праща писмото на другия, що седи у другата одая, все у тая си бина. Я, па защо бре, думам, мързи ли го, та да не стане и да

прекрачи един праг и да си му каже у очи що има да му писува?...

Море не знаеш ти, каже, тия работи; они са, каже, дибидус башкалии!... Може па и да са, мислим си, та всичко у тая земля асли си върви все бамбашка, изопачено, като прекроени беневреци на минтан!... Те, нали гледам що става и у наше село: даскалът не сака да мари за попа, па и попът не сака да види даскало, а божем и единият, и другият все с книга боравят, па сега не знам дали книгите им, или очите им са башкалии?... Нещо има, ама, враг да ги разбере, кое е баш и що е?...

Ами, думам на момчето, като доколко души има такива, дека казваш, че писуват по одаите на тия бини у София? Колко ли, каже, па мнозина са бре, дедо, с хиляди-хиляди, цела войска... Бре, думам, весела им майкя, па кой им плаща бре?... Кой ли, каже, па плащат все тия, дека казваш, че само по бирника им се праща много здраве; они, каже, плащат всичко: и на чиновници, и на войската, и на офицери, и на съдии, и на... та кому ли не?... А пък има едни, хем им плащат, дума, хем и сами си земат, колкото си сакат, они са артък, дума, дибидус големци, знаеш, като ония, на които късмето доде, та провърви, та из две дупки катран тече у катраницата им!

Ех, думам, всекакъв свет има у тоя божи обор, що му хората думат земя, па знаеш, думам, некому растат рогове на глава, а другиму — у сърце, а всеки си знае кога къде м у ш к а!...

* * *

Пред бахчата, що казах, че видох с дебелите сенки, има един мегданлък и при него се издига една бамбашка бина, донекъде, да речеш, прилича на голема църква, ама не ще е, мислим си, църква, защото уместо икони направили по дуварите некакви заголени жени, да прощавате, като че са без ризи, а само така, с пещимали позагърнати малко, а пък вместо камбани покачили от двете страни по неколко котки чак горе, хей, под чантията! . . . Гледам, зверя се, па питам момчето:

— Море, думам, вера ти, какво е това чудо тука бре. . . ни е църква, ни е джамия, нито пък е хавра . . . . такава чудновата епия за какво ли ще може, аджеба, да бъде?

— Ех, каже, дедо, това е, дума, театро, дека така, дума, се събират, за еглендже!. . .

— О!. . . весела им майкя, думам, па какво правят унътре бре?. . .

— Какво ли, каже?. . . Е-па всекакво, дедо: едни се смеят, други плачат, трети пеят, а другите, що дохождат, они па само така, за сеир, каже!

— Море — думам, — като им е зор за такъв сеир, они да дойдат у наше село, та да видят театро само за чудо и за сеир!... Ако им е до смех, они да дойдат да видят как ни мъкнат като добитъчета, кога притребва на началнико да му избираме тия де, що дохождат тука, у събирането; па да видят как, ако некой се опне, та земе хартишка от други, а не от тия, що началнико е заповедал, па му турят по некой харамия с кобуре и ятагане, па се найде натесно, та ни насам, ни натам не може

да шава! Това да гледат, та да видят, думам, смех и джумбуш.

А ако ли пък им е за плач, а они да дойдат у село, кога подкара бирнико добитъка на тия, що немат да си платат даваньето, или измъкне и из люлките на децата чержките и парцалите, да ги продава за царски данък, па да видиш ти сълзи, рев и олелия. Море и от камък сърце да имаш, па пак ще ти дожалее; ама тия оттука, що пращат бирниците, они нито припарват да дойдат и да видят нашето театро!... А пък колкото за песни, виж, и откъде них не сме ихтияч: кога зареди некоя редница, както що беше лани лошото гърло по децата, па по-лани тежката болест, па и други такива, да видиш ти как попът пее по цел ден, като ни рови, и как жените надпеват, като ни оплакват по гробищата!... Оно има и други — думам, — що пеят, ама така, у кеф, знаеш, посръбнат малко от кахър, па го ударят на песен! Те, Дончо фукарията, що му продаде бирнико и кравиците, и кошарата, па и пъртакешите из нея, беше едно време мирен човек, ама откак го съсипа бирнико с тая пуста вергия, а он се удари у пиянство, па като се натреска у некоя кръчма за хаир, а он пойде низ сред село, па като викне, колко го глас държи:

Царя гладен, царя гладен,
а войска му жъдна;
я събирайте царски данък,
царя да нахраним,
войска да напоим!...

—

Пее синецът, та се чуе през три села у чет-

върто, па, който го чуе, всеки се прекръсти и промънкя: „Смили, боже, царско сърце, рая да не пати! . . .“

* * *

— Та, санким — думам на момчето, — зер цялата тая бина все за такова, дека думаш, за театро? . . . Ами кой е платил — питам — тая бина?

Момчето ме погледна смеешком, па ми дума:

— Па кой ще, каже, други да плаща освен ония, що Дончо фукарията е пел, че требва да плащат, та да хранят царя и да поят войската му? . . .

— Демек — думам, — пак ония, що им се праща много здраве по бирника, а? . . . Хм, сега разбирам — думам — защо са покачили ония котки там горе, чак на чантията!

— Е, защо, мислиш, са ги покачили? — пита ме момчето.

— Защо ли — думам, — па оно си е ашикере защо. . . затова — думам, — за да разбере целият свет у тая земя, че както е тръгнало с даваньето, а оно ще караме, ще караме, докато стигнем да ходим с котки на ораньe! Та затова — думам — са ги изчеплезили там нависоко тия зверове, та свето да се звери хем на них, хем на хало си у тая земя, дека руски цар я отъмна от султано, па я хвърли на увълчени псета! . . . Така. . . така — думам, — това, мутлак, така да си знаеш, па ти си млад, ще доживееш, па ще видиш, че дедо ти Лало, що е казал, не е сбъркал!. . . Ами, я ми кажи, молим'те — думам на момчето, — защо са нашарили там хей, горе, тия заголени женурии?

Момчето помисли-помисли какво да ми каже, па като видох, че му е мъчно да се сети, а я му рекох·

— Чакай — думам, — пак я да ти кажем какво мисля, па ти ми кажи — думам — дали съм улучил!

— Де думай! — каже.

— Защото са разголени, санким — думам, — безсрамни, та затова са ги и турили там, нависоко, та да запомни свето, че кое год се е покачило нависоко, все е срам загубило, а кое е найгоре, оно пак дибидус е останало без срам! . . .

Момчето ме гледа-гледа, па каже:

— Може и да имаш право, дедо! . . .

— Ама кой, дедо ти Лало ли? . . . Майке! . . . Хич бива ли да немам право! . . . Я само си прехесапи — думам — какви са се хора покачвали нависоко, па какво са вършили, па ако я не казувам право, а оно на, тия пущини, мустаците, ще ги обръсна за една хула и резил у село! . . . Така е, синко, така е; стане ли некой везир, редко ще се удържи да не стане и резил! А у нас и везири, па и резили много! . . .

. . . .

* * *

Момчето ме поведе, та застана пред друга една голема бина, току през сокако, па каже, тè тука е, каже, министерството за войските. Ех, рекох, хвала богу, че намерих веднъж котилото на тия вълци, па сега да си видя бахто и на магаренцето. Сбогувах се с това харно момче, па влезнах

у бината. Като влезнах, а оно се надвело едно като пещера, ама, гледам-гледам, не прилича ни на обор, ни на нищо такова. Съгледах и стълби от камък, па си мисля: как ли са ги курдисали тука такива големи камъни, та направили тия стълби? Поозъртах се насам-натам, а току се изпречи един пред мен, па ме пита:

— Ти кой си и какво търсиш?

— Я ли? . . . — думам. — Море я знам кой съм, току я ти ми кажи кой си и какъв си тука?

Он ме погледа-погледа, па каже:

— Я съм разсилник, каже, у министерското!. . .

— Ах, така ли — думам, — харно; а я съм дедо Лало от село Кършни вир, а дошел съм тука да си търся магарето, дека ми го грабнаха ония, припасани ли беха, разпасани ли беха, що ходиха — думам — на онова ялан-мурабе, кога готвеха, божем, да ударят оня клин на турчино!

Разсилнико ме погледа-погледа, па каже:

— Тука нема магарета, требва на друго место да е! . . .

— Какво да нема — думам, — като ми казаха хората тука да го търся, у военното — думам, — министерско, па ако ми го и тука не дадат, а я оттука, та право при двоокатино! Така ми каза и кмето от наше село — думам, — па он, като е кмет, хелбете, ще знае харно като къде требва да се търси едно магаре!

Разсилнико ме поведе до една одая, отвори вратата, па ми рече:

— Тѐ, влезни, па питай.

* * *

Кога погледнах, а оно пред един астал седи едно младо офицерче, така, с шапката си на глава, и се навело, та нещо писува.

Като издигна глава, та ме погледна, а он ме пита:

— Какво търсиш — каже, — дедо.

— Па какво ще търся, синко — думам, — оправия търся, па ще те моля, ако можеш, оправи ме, та да ми душа отдъхне и да си ида по работа веднаж у село, оти ми омръзна бе, господине, да се лутам като щур по тая ваша касаба, кога ме чакат деветдесет и девет грижи у село! . . .

— Е, каква оправия тражиш! . . . — каже.

— Е па моята оправия бре, синко, зер ще водим кахър за хорските грижи, като своята още не ми е, що е рекъл некой, наред!

— Е, кажи да видим — каже — каква оправия търсиш!

— Хм, па за магарето бе, господине, за него търся оправия, па и за мене! Добиче е, знаеш, работно добиче, па като го нема, а я съм като без ръце, па, рекох, какво и да е, требва да ми се намери и да ми се върне.

— Ама какво магаре — пита.

— Па моето магаре бе, господине, зер ще дойда от село — думам — чак дотука да търся чуждо магаре? . . .

— Море, знам — каже, — че ще е твое магаре, току-що го тук търсиш?

— Е па къде да го търся бе, господине — думам, — като тия запасаните го грабнаха, кога

правиха онова ялан-мурабе, па ми каза кмето, че тука им буюрдисвали ним, па като буюрдисват ним, хелбете, ще буюрдисват и на магарето ми, що го поведоха с них, па сега — думам — си сакам магарето.

Офицерчето помисли малко, па се наведе, та ми написа една пусулка и ми я даде, та да ида с нея при друг един, по̀ големец!

Погледнах пусулката, па погледнах и офицерчето, па му думам:

— Ама, пишеш ли — думам — тука, да ми се даде магарето, оти и ония, що ми го земаха, и они писуваха нещо на една пусулка, ама от нея нема никаква файда, та, санким, да не би и тая да е като оная, така само, за залъгалка! . . .

— Това — каже — не е моя работа, а на оня, дека ще идеш при него с тая пусулка!

„Море, мислим си, кога земате, тогава е ваша работа, а кога требва да връщате, тогава е чужда работа! . . ."

Аскерлиите са като поповете, думам, само да им е да земат, а кога дойде за даванье, тогава се опне като берберски каиш, па ако можеш, иди го превий, та да земеш!

* * *

Кога ме пресрещна на вратата разсилнико, а я му думам:

— Защо ли не ми свърши това офицерче работата, ами ми пише пусулки да ходя при другиго? . . .

— Ех — каже, — тоя само това и прави, да разпраща кой къде да иде и кого къде да пуснат! . . .

— Бре, мислим си, па зер ти не можеш да свършиш тая работа? . . .

— Ех, мога — каже, — ама тука така му е редо: наместо разсилник, каже, офицерин турили! . . .

— Ех — думам, — хелбете, като ги има много, оно и на таквиа работи — думам — ще ги турят. . . Кой си има много масло, оно понекога се маже и там, къде хич и не е за мазанье!. . . Е па сега — думам, — къде да тръгна с тая пуста пусулка, що ми я писува това офицерче! . . .

Разсилнико погледа пусулката, па погледа и мене, па ми дума:

— Море — каже — я знам къде те праща, ама чекай да видим дали там ще те кабулят — дума, — оти тоя е от големите големци, па май адето му е некакво, знаеш!. . .

— Бре, весела му майкя — думам, — па он ако си е големец, санким, та какво от това? . . . Он си е големец за него си, я съм си големец за себе си, а пък магарето ми си е и оно големец — думам, — па за него си! . . . Санким, като е големец — думам, — та зер отивам при него да ме нахрани, или да ме напои? Ба, ба. . . нема да му се откъсне от сърце ни една лула тютюн, що е реч, ама асли наврага му и лулата, па и тютюна, току я виж ти дали ще ми даде магарето, па да си ида да си мирясам, а то това, дека ще бъде от них — ексик да е! . . .

Разсилникът ми взема пусулката, каза ми да

почекам, па току сви некъде из ония каменни стъпала!

Я току приседнах така долу, на крайчецо, па гледам тая бина, по тия стълби, все гладко деляни, като че не са от камък, ами от пресно сирене, така, хей, като едри-едри филии! Гледам, па си мисля дали, аджеба, и това е зидано все с ония пари, що ги бирнико събира?!... Ех, весела ѝ майка, думам, на тая България, она ще излезе юсте и над турските султани... и они беха, истина, салтанатлии, ама пак караха барем петстотин години... все едно царство, ама нашето чудо... ден до пладне!... Па и не е за чудене, думам, като е стигнало дотам вече, щото, както казваше снощи ханджията, не е било останало, каже, нищо, на кое да не се обложи даванье... На клечка кибрит, каже, една аспра харач, на лула тютюн — пара, на чаша ракия — две пари, на ока вино — двайсет пари, на ока сол — тридесет, на шише виделло — грош, на ока шекер — три гроша и все така вървело, каже... като кога удари лош ветър върху некоя голема вода, па се бие талаз върху талаз, докато припращи край брего, па подрови-подрови, та го дибидус одрови и потъне у бездън! Те, мисля си, такъв брег сме и ние, сиротинята у тази земля, па кой талаз луд и невед, откъде и да се откърти, а он ще бие, ще бие, ще рони, ще рони, докато най-после пак нашата глава си одева!... Сега тъкмеле, думаше ханджията, да държат рабош на всека къща, па на всеко преблекло, да прощавате, каже, по грош на мъжо и по грош на жената!... Па и други, каже, още много берии щели да режат на сиротинята, защото, каже,

царщината заборчела до шия, па било, каже, турнато под режим на чифутлете и даваньето, що има да го плащат, и ония, що ще се раждат подир нас, до седмия пояс!... Ако излезе и това истина, а оно проклетията на сиротинята ще гони до седмия пояс оногова, който е станал себап, та царщината е потънала у борч! А пък сиротинските клетви са по-тежки и от катрана в пъкало, както що дума Ташо клисарят, що се пренася лани на оня свет, па се пак повърна, та разправя какво и що съди господ там тия, що крадат, обират и заробват сиротинята!...

Таман съм се залисал у тия пусти мисли, черни-чемерни, па бех забравил и магарето си, и белята си, и чудото си, кога току разсилнико се изтърси пред мене, па ми дума, че оня големец ми върнал пусулката, и каже, че он се не бъркал у никакви магарета, а я да ида да си го диря, където знам!

Така ли, думам... чекай, синко майчин, я да ида при двоокатино, та после ще се разбереме: кой кум, кой сват, а па кой е стара сватойкя?

Така, ходя си по софийските сокаци, па си есапя у мене си: аджеба, какво ли си мисли оня големец, що ме не пусна да ида при него, та да си сакам магарето? Демек, он не се бъркал у магаретата... санким, да му е като у пашински атове да се бърка, оно би било башка лакърдия!... Хм, текна ми на памет, че едно време имаше у наше

село един паметен човек, дедо Ташко, бог да го прости, дека живееше горе у махалата под бресто, току над Йотовите хамбари. Тоя дедо Ташко имаше памет за пет попа и за три даскала! Море, като ти рече некоя, а ти иди да я тражиш и у сто килии, па пак нема да я намериш! Един път дошел у село търговец за волове от касабата, па се натъкмил с чалмата му, с пусата му в силяха му, с колчаклиите му потури, с минтаните му, с чизмите му, така, да го гледаш отстрани, ще речеш, мутлак, некой бей, а погледнеш ли го у лице — цел-целеничък Гуджо циганина, нашия си Гуджо, що го затваряха за крадените коне по-лани. Намерил си Гуджо големци ортаци у хюкюмато, па он краде със своите другари и ортаците му делят с него барабар, па кара-кара, докато нашият Гуджо стана един Гуджали ага!... Гледа го дедо Ташко един път какви чалъми и салтанати продава, па дума на селяните пред кръчмата: „Те, виждате ли го тоя циганин, сега е станал ага, защото забитите от касабата, вместо да го хвърлят у прангите, разбрали го, че е ербап, па му станали ятаци и ортаци, па сега за своите цигане и дума не споменва, а все говори за бейовете от хюкюмата. А щом му хвърлиш чалмата от келявата глава, минтаните от гърба и силяха от пояса, току ще видиш, че си е пак нашият Гуджо!"... Та, санким, и я бих рекъл като дедо Ташко, че и тоя, що не сака да има работа с магаретата, да ми е така да му свлечем ония сърмени дрехи от гърба му, па ще го видите и ще го познаете, че не само е имал работа с магаретата, ами е и израсъл с них наедно; ама, ете, пуста орисница, сега му се

малко понасмела, а он, будалата, мисли, че като го е огрела пълна месечина, а оно хич нема да удари назад-назад, докато едвам остане от нея некоя тесна ивица като парче от некой щърб косар!

За такива като него дедо Ташко думаше, че приличат на катърите, що се хвалят, че майките им били кобили, ама ни дума не споменават, че бащите им са били магарета!

Будала свет!

* * *

Пак си вървя така по сокаците, па се сетих за село, па за бъркотията у дома с оная женска челяд, що чака и мене, па и магарето ми, па ми дожале за магарето и за моята беля и моето патило, а току отнекъде дочувам, че засвирила оная банда Богдановата песен, ама така тъжно-жално, да речеш, че дума, та говори:

Додело ми е, Богдане,
кървави ризи да пера,
юнашки глави да крия.
Богдане-е-е... бога да те убие!

Оттогава тая песен ми се така прилепи на ухото, като якия на жива рана, та къде и да ходя, какво и да чина, все току ще ми звънне у глава от ненадано оня тъжен глас у ушите:

Богдане-е-е. . . бог да те убие!

Пойдох по гласа на бандата, па гледам: покачили се свирджиите на чардака на една голема къща, па свирят, та цела София еца от шенлък.

Свирят, ама защо свирят, не можих да анаишем!... Да е сватба, не ще да е, рекох, защото хоро нема, а да е на джумбуш, и това не ще да е, есапя, оти па софри нема! Дорде се така зверех, току видох наблизо един човек, все се навъртва около мене, като да сака да ми прохортува, ама от срам ли, от що ли, некакво се превил одве като сдиплена антерия. Погледах го, па го питам: море, рекох, сватба ли има тука, джумбуш ли е, та свири тая банда? Аха... не е, каже, ни сватба, ни джумбуш, нало тука е, каже, калъпо на офицерите, па си им свири така, за кеф само! Ех, думам, весела им майкя; ако е за носенье, носията им е от сърма и злато; ако е за ходенье, я ги кон носи, я ги кочия вози, шу крака не бива да морят, а пък къщите им, като на некои сарафи из безистените, па жените им, по-нагиздени и от грънките кокони, па ете, и бандите им за кеф и половина — живеят синковците, мислим си, като залоен бубрек от чукан овен!... Каквото ги гледаш, така на глед, отгоре, да са така читави и унътре, санким, да немат по некой чуруклук на сърце, оно би...

„Богдане-е-е-е... бог да те убие!“... — току ми прережe през ушите като с ибришимлия конец пустата му песен, па отекне така издалеко-издалеко... па все, що имах у глава, разтопи се у тоя глас, както що се разтопва шекер у вода...

А човеко, дека се беше превил като сдиплена антерия, току взе да ме приближава по-свойски и тръгна с мене и все ми нещо анаисва.

Гледам тая бина, дека свиреха у нея бандите, па го питам каква е тая епия бре, думам си, тия мермерни диреци с тия сърчени пенджери, с тия кьошелии чардаци? А он ме гледа, па се чуди, дека не съм бил знаял, че това било, каже, калъпо на офицерите! Море какъв калъп, думам, като това са битвини кули шарени, по-усталии и от опия, що ги е градил оня синец едно време у онова пусто село Кунино! . . . Ами, думам, и тая ли бина е зидана бре пак с оиия пари, що са минали през ръката на бирнико? . . . Кой знае, каже, я мислим, че тука, у София, нема пара, коя да не минава през ръката на бирнико, дума човеко, па ме гледа така чудновато, като да сака да рече: „Ех, ама си бос, дедо Лале! . . .“

* * *

Сдиплената антерия ме покани да ме разведе и да ми покаже и други работи по Софията.

— Е-е — каже — налево, видиш ли оная голямата бина, с железните врати, що стоят солдатите с пушки пред вратите? Това е — каже — палато на князо ни! . . .

— Бре — думам, — чекай да видим — и пойдох накъде бината. . . Гледам, па се чудя как се намериха ръце да го докарат така тертиплия, като да речеш, че не е зидано, ами на икона изписано!

— Ех — думам, — мутлак, от тая бина по-харна — едно здраве! . . . Ама що е бре — думам — затворена вратата? . . .

— Ех — дума, — кога нема сайбията у къщи, нали знаеш — дума, — че чивия турят на вратите

— Ама зер го нема — думам.

— Нема го — каже, — не видиш ли, че оня прът стърчи все празен, а кога е тука, тогава турят — каже — байрак на него! . . .

— Бре — думам, — та все празен, кажеш, стърчи тоя прът, ха?! . . .

— Току-речи — каже, — че все си е празен! . . .

— Язък — думам —. . . Такива япии, такива рахатлъци, па да си не седи да им се радва! . . . Ама къде — думам — ходи, да не би да си има и други царства некъде по световете, та да ходи и них да обикаля, както що има по некои, що си стопанисват по неколко къшли със стада, па ходи от къшла на къшла да си преглежда стоката? . . .

— Не е — каже, — остави, хич и не питай, оти не е и много за питуванье оно — каже. . .

— Па харно — думам. . . — харно, като не е за питуванье, а я нема и да питам; та мене все ми е едно, санким, да го率ечеме — думам — и да го има, и да го нема, нали бирнико не ни забравя? . . . Все е това.

Сдипленатa антерия помълча-помълча, па пак подзе, така излеко, като да го не чуе некой:

— Оно — каже — знаеш ли асли каква е тая работа? . . . Дошла е — каже — некакво като на завъртено ли го речеш, като на обърнато ли го речеш. . . какво е, що е, шу не е това, що требва да е! Дошло некакво, та се изяловило — каже — баш това, що е требвало да максули! . . .

— А-а-а, знам — думам — какво сакаш да кажеш! . . . Демек, дошла работата като на нашата

дилбер Стана, що е прочута у девет кази! ... Ама така... ти не си чул нищо за нея! ... Хм, мъгли я носили, нейното чудо беше за сеир и за приказ!...

Имаше, пустата Стана — думам, — две дъщери: едната женена, а другата мома. Чека Стана година, чека две, чека три, чека пет, дано дочека да роди женената ѝ дъщеря и да се задоми момата ѝ! Бре ходи и по манастири, и по врачки, и по ходжи, при джамии, къде не ходи и какво не прави само да ѝ се сбъдне меракът! И сбъдна се, пустият ѝ мерак, само че некакво малко терсене дойде! ... Уместо женената ѝ дъщеря да роди, а оно, пусто и върло, не щеш ли, да ѝ дойде от ненадано — да ѝ роди момата, а женената ѝ дъщеря си остана все ялова... Едни думаха, че е криво баяно, други думаха, че много врачки врачували, та излезло работата терсене, а па я думам: море, хора, ни е това, ни е онова, ама, думам... у, пущинята, я какво ми профуча пак у това пусто ухо оная Богдановата: „...Богдане-е-е-е — бог да те убие! ...“

* * *

Пойдох си да се прибера къде хано, че се посмръкна вече, па и бех капнал като пребит хем от умора, хем от яд и чемер за това пусто магаре, вълци го яли и него, па и... пипер на уста. Сдиплената антерия ме преведе през една чаршия, дека гъмжи от хора като мравки у мравуняк! ... Гледах, па се зверих от чудо: откъде е тоя свет, толкова много набран, та и сокако не може да ги

побере, па се питам, така на акъло си: „Ех, Лале, Лале... за́тро и зараво!... За кои хъшъми си тръгнал по тия бурмалии сокаци, дека все вървиш и кривиш, па все край нема!... Така, улисан с моята пуста улисия, вървя, па току усетих, че некой ме тегли за рамото. Я се обърнах, а пред мене стои един брадат евреин, с една голема кошница, пълна с лимони, па ми дума:

— Лимони, лимони-и-и-и... пресни, водни лимони-и-и-и!

— Море — думам — остави ме бе, брате!... Мене си ми е и така кисело, та бигорно от ядове и чемери и у гърло, и у гърди, и на сърце!... Тѐ, виж кому е по-широчко около врата, дай нему... а то, колкото за мене, псета ме яли и мене, па и късмета ми!...

Евреино с кошницата се махна, ама пустите му лимони все ми се въртят пред очите, па се размислих-размислих и ми севна през памет една, що бех я чувал от дедо Ташко пак за тия пусти лимони! У тоя пусти свет, каже дедо Ташко, що го видиш с очи, да не верваш на всичко с акъл, оти, каже, всичко е терсене! Има по некой, каже, ете́, да го речеме, та се оженил за хубава жена. Па има по некои серсеми мъже, дека, като видят такава хубава жена, а ним почнат лигите да им текат, като че некой реже лимон пред них, ама да попиташ, каже, мъжо на такава жена, демек оня, що жвака лимона, а он, сиромах, ще ви каже, че зъбите му скърцат! Така е, каже дедо Ташко, и с другите работи по хората... било със зенгинлък, било със забитлък, било с... п и п е р н а у с т а... паши и везири... Гледаш ги, каже, хеее,

салтанатлии; сърмата му — сърма, златото му — злато, па кочии, па атове, па гавазе и явере... гледаш отстрана, па си мислиш: бре, весела му майкя, тоя да знае, че свет светува, демек, каже, него гледаш, тебе лиги текат, ама да можеш така да позагледаш у сърцето му, кой знае, каже, дали нема да се сепнеш, като видиш как му зъбите скърцат от това, от което на хората лигите текат!...“

Такъв е тоя кучешки свет, дума дедо Ташко, а това, що дума дедо Ташко, оно е по-право, отколко у книга да е писувано!...

* * *

Истина, пазил ме господ, та не съм нощувал много по ханищата, ама като това чудо, що изпатих тая нощ у тоя пусти хан, това не вервам да се намери нито у хиляда — един да е патил!... Мутлак, мислих си, така, на моя, селския акъл, у тоя пусти хан требва да има барем деветнадесет вампира и двадесет и девет пълтеника!... Цела нощ не можих око да склопя от мъка и тегоба!... Да речеш, че некоя мора ми седнала на гърди, на тежина, па мъка, па неволя — да иде у пусти гори... Едвам призори съм се унел у сън, па като ме нападнат ония пусти сънища, объркани, уплетени, усукани, да речеш, че ги събрал некой максус за моя неволя!... А пък като сънуваш, барем да сънуваш нещо по-харно, ете: я крава да ти се отели, я кошер да ти рои, я челяд да ти се умножи, а

това мое чудо, през тая нощ — през море му вечеря, — да сънуваш мътна вода! . . .

Дошло некакво, така, па свиье, та съм пошел със сдипленага антерия по Софията. Води ме, води, па ме доведе при една голема вода, като блато ли го речеш, като езеро ли го речеш, таково некакво, хей, коджамити разширено. Доведе ме насаме оня сдипленият, па каже: те́ гледай, каже, тука е хазната на всичката вода, що требва да пие народо по целата наша царщина. Оттука, каже, върви по кюнци във всека касаба, всека паланка, всеко село, па и във всека кошара! Всеки, що жадува за вода, каже, все оттука ще му се прати! Гледам у тая вода, гледам, па се чудя защо ли, аджеба, е така размътена, също като боза, кога ще е за пиене на свето у царщината?! Обърнах се така, на сънье, да питам оня, сдипления, като гледам: него го нема, а друг некакъв човек, подпрел се на една овчарска тояга, стои, па си свири с уста и гледа у мътната вода! . . . Погледнах него, па погледнах у мътната вода, кога там. . . гъмжи от свине. . . Едни черни, грозни свине, змии, гущери и разни гадове, налегали у оная мътнакална вода; на некои се само гърбовете виждат, а пък по некои вирнали глави над водата, па грухат, па врескат, па съскат — чудно! Море, питам подпрения на тоягата човек, истина ли е, думам, че тая вода пои целата царщина? . . . Он ме погледна, па уместо да ми отговори, а он ми подсвирна така, като да сака да рече: хелбете! . . . Бре, думам, па нали е грехота да се трови тоя свет у тая царщина с такава мътна вода, у която киснат тия отровни гадини, та я мърсят! Подпреният на тоя-

гата човек ме изгледа некак дяволито, подсвирна ми, като че искаше да ми рече: „хей че си будала!...“ па ми проговори през зъби с един глас, като кога биеш с чересло у котел: „Мътна ще пиеш, мътната и ще я носи тая царщина, като нема живи хора, кои тражат бистра вода!“

Макар у сън, пак се сепнах от тия думи и трепнах, та се събудих, па, гледам, на вратата се изправил сдиплената антерия, да ме води по тая пуста София, та дано си найда некъде магаренцето!

И сега като че ми е пред очите оная мътна вода с ония страшни гадове.

У КРЪВТА Е

Разказ из народния живот

Пуста Пена, пусто чудо!

Като беше рекла Пенчо, та Пенчо! Докато му името издума, а устата ѝ се слепят, като че ли е изяла цела шепа стамболско шекерлеме.

Оно, истина, така го гледаш, Пенчо е момък и половина — израстен, тънък-висок, па спретнат, па нагизден — та му еш нема у село! Когато год да го видиш, все ще бъде, като че ли е за хорото стегнат и като че само чака да се хване. Като притегне оня пояс, па подбодне отстрани, у пояса, онова чевре със сърма-далове на кьошетата; па поразкопча некои от горните копчета на своя елек, та да му се видят шарките от шитата риза, па наметнат на едното рамо с дрехата си, накриви оня чер калпак над левата вежда, па свие малко трепки на онова зажарено като жив въглен око под веждата — да го гледаш, па да му емрендишеш, ако си мъжко, а ако си женско, хич и не питай — ще те погледне, па ще те стрелне, та право у сърце!

А па що беше шегобнец, па сладкодумец, па кандърмаджия, да речеш, че те омагьоше с думите си, па чини-върши, ама като вземе да ти говори, а ти ще зинеш, па ще го слушаш, като да речеш, че не хортува, а макам пее!

Ще тръгне вечер закъм кладенците, па коя мома срещне, всека ще прелъже, на всека ще вземе китката от чело, на всека ще напие менците, па всека от них требва да прави повторно друга китка, да не би да я завари либето ѝ без китка!

Набере-набере ония китки у чеврето си, като че носи ранки черешн от лозе, па като стигне в къщи, а он изсипе пред майка си цела камара росни китки от момини чела!

— Ух!. . . Пенчо, синко — ще извика баба Стана, Пенчовата майка, — що е това чудо бре, синко?. . . Кой прави като тебе, да обира на всите моми китките?. . . Не ти ли стига една бре, синко?. . . Не е ли грехота да подлъгваш momински сърца, та да ми те кълнат бре, синко, после!. . .

— Ех, мамо — ще отвърне Пенчо, — па оно е и така клето, това мое пусто сърце у гърди, като стои като кремък: искри пуща, а все си хладен камък!

Баба Стана ще се сепне, като че ѝ змия минала път, па ще опре жален поглед у своя левент, ще посвие глава надесно, ще дигне десница да се прекръсти, па ще промънка:

— Да иде зло у пусти гори, ама това твое чудо, Пенчо, синко, не е на харно!. . . Тѐ тука, синко, у сърце ми дума нещо, че това твое чудо не е на добро, па. . . дано е харен господ!. . .

* * *

У цело село Мокрец по-зенгин, по-имотен човек от дедо Пане нема! У мюлк било, у стока било, па и у пари било, дедо Пане е първ! Истина, свето си шушне от ухо на ухо, че дедо Пане е станал зенгинин с парите на Джефер бей, що е бил некога баш бегликчия у казата, дето го намерили убит с чифте куршум в Слатинското бранище, ама кой може да верва на всичко, що си свето шепне! Едно е истина, че дедо Пане редко излизаше из къщи, по-редко говореше със свето, а още по-редко приказваше за себе си, що е бил и какъв е бил у младини, когато беше забегнал из селото.

У дедови Паневия двор редко стъпваше крак на чужди човек, а още по-редко в самата му къща, дето живееше. Само дедо поп Личо е казвал, така, по некому из село, че като е ходил веднъж да свети вода в къщата на дедо Пане, а он бил видел над самия одър на дедо Пане под иконата на свети Никола едно шишане със сърмена табанджа и когато дедо поп посегнал да откачи шишането, за да прегледа сърмените шарки, дедо Пане бил му спрел ръката да не пипа, че шишането е било пълно с чифте куршуми още оттогава, когато му дошло хабер, че дъщеря му загинала и оставила момиче само-саменичко, на година. Тогава дедо Пане се прибрал в село заедно със своето шишане с чифте куршуми и закачил това шишане на чивията, па се заловил като всеки харен стопанин да си гледа стока и мюлкове и да очува това сираче, що е оставила щерка му — едничка фиданка от целия му род.

Тая фиданка, унучката на дедо Пане, е Пена. . . най-зенгинската мома у село Мокрец.

Да имаше ищах Пена, па да пружи ръка, а оно на всеки пръст би ѝ повиснали барем най-малко по пет души ергени! Ама Пена, дедовата Панева унука, нито има ищах ръка да пружи, нито има мерак ергени да тражи!

Та и що ли ѝ са други ергени, като она само едного носи у сърце, па и той ѝ е, види се, одвише, защото пусто сърце ще ѝ пукне у гърди — от мерак и севда, — все за тоя пусти изгорник — за Пенчо!. . .

Сирота Пена!. . .

Откак ѝ пустият Пенчо взема росната китка от чело, да речеш, че ѝ сърцето извади из гърди, па вместо него взе, та насипа жива жарава, та сега, сирота, гори, та я пече у тия нейни momински гърди, да речеш, че е, пази, боже, страшен янгън!

А Пенчо?. . .

Хм, Пенчо!. . . Заметнал минтан, накривил калпак, засукал мустак, па като дойде низ село, да речеш, че е некой миралай!. . .

Върви синецът, като че има девет гемии на сефер по белия Дунав!. . .

Чукай кремък с огниво, искри пуща, та пали, а он все си хладен камък!

. . . .

* * *

Кой-кой — ама колко за аджемилък, дедо Пане не е аджемия! Знае он кое да мери с аршин,

а кое само с педя! Видел е он и две, и двеста, па щом сапикаше отдалеч още нещо такова като суро, а он изведнъж ще познае и ще рече: „Вълк!“...

Знае-знае, ама като доде до пустата севда на сърце, а оно и владика да си, да прощаваш, ще вдигнеш ръце нагоре, па ще кажеш като всеки паметен човек: „Око извади, севда не разваляй!“

. . . .

Едничка фиданка от рода. . . едничка утеха на дедо Пане на тоя свет, докато отмеле и той своето брашно на тая воденица, що се дума живот!. . . Едничка негова хвала, че от кръвта му ще остане на тоя свет кръв и от костта му — кост!. . . Едничка е Пена на дедо Пане, па, да е кабил, на длан да я носи като капка вода. . . та как ще да стане каил кефа й да развали, сърце да й разплаче, севдата да й убие!. . .

Нокът, що е нокът, па като вземеш да го режеш близо до месо, а оно боли, а камо ли да не боли пръст, па и цела ръка!. . .

А Пена беше нещо повече от цела ръка на дедо Пане!. . . Она му беше по-скъпа и от душата му, по-скъпа и от спомените му!. . .

Човещина!. . .

* * *

Един съборен, разреден плет дели дворищата на Вълканини и Гинини. Вълкана курдисала под стрехата своя стан, опнала кросното, стегнала нищелките със скрипците, па като стъпила на стъпа-

лата, а оная совалка лети от една ръка в друга, както що прилитат и отлитат лястовиците, що са свили гнездо над самия стан, в кьошето под стрехата, за да хранят излюпените пиленца. При всеко причукване на бърдото подадените зинали главички на малките пиленца се посвият вътре в гнездото, боейки се да не ги постигне некое зло! Шарената котка, изтегната на припек до самия цъфнал лиляк, току обърне глава, зажмури очи и така със зажмурени очи хвърли по един ленив поглед към гнездото, откъдето се чува чуруликането на малките гладници, и облизвайки се, току преметне опашката си отдесно налево и се протегне по-харно на слънчевия припек, като че ни най-малко не я интересуват цвърканията на малките пиленца!

Пусти котки. . . бедни пиленца!

Гина се покачила на черницата да бере шума за бубите и се провиква от върха на дървото:

— Вълкано мари, Вълкано. . . чу ли за Пена и за Пенчо?. . .

— Чух мари, сестро, ама не мога да се начудя кога това стана, кой ги сватоса?

— Е па дедо Пане си пратил сам хора да наредят работата. . . знаеш, обича я от чедо повече, па като си го бегендисала, а он, да ѝ не строши волята, кандисал и. . . свършено!. . .

— Хм. . . дедо Пане. . . харно. . . па и Пена харна, ама. . . пустия Пенчо. . . мъгли го носили. . . нали го знаеш!. . .

— Ех, късмет, знаеш, от късмета повече не може ни колко нокът да шавне — дума баба Донка и право си дума жената. . .

Късмет нему, па късмет и ней!

. . . .

Докато Вълкана и Гина се довикваха да си кажат и рекат, а откъм лиляка изскокна шарената котка с едно птиченце у уста, което още цвъркаше последните отчаяни гласове!

— Ух, гърлица те хванала!. . . — извика Вълкана и като притупа два пъти с бърдото, захвана пак да прехвърля от ръка на ръка своята совалка!. . .

Подир малко котката се пак върна на първото си место, изтегна се наново на припек и няколко пъти поред се облизва и прехвърля от една страна на друга своята опашка!. . .

А голишавите пиленца из гнездото все продължаваха да подават своите разтворени клюнчета, за да поемат храната!. . .

Бързаха да порастат, та и они свет да светуват!. . .

Колко гърла се готвят сѐ за тоя пусти свет да го светуват и колко котки се облизват, дано им станат тези гърла мазен залък в устата?. . .

Зер има по-голем зор от това, що му хората казват „живот"?

* * *

Откак Пена и Пенчо станаха мъж и жена, а пуста Пена се разхубави, наедре, оправи се, да речеш, като че е у книга чела, че ще ѝ подобрее с Пенчо, та си го взела! Па и у очите сега е дру-

га. . . станали ѝ са мирни, благи, тихи, весели, а по-преди, като копнееше за Пенчо, а ония очи светеха у нея, да речеш — пази, боже, като че беха живи въглени.

Радва се Пена на Пенча като всеки млади хора, що се радват, па се радва и дедо Пане, па ако питате, радва се и цело село!

Па и що, санким, да се не радва човек, кога гледа, че едно цвете цъфти и хубавее!

Ех, що би харно било все у цвет да е. . . все пролет да е!

Ама пустият му свет, като доде, та се завърти, па удари и у есен, та обрули и ожули и листата, а камо ли цвета!. . .

Па и това не стига, ами доде, та удари и у зиме, па замрази и мъзгата!

Ех. . . и без зима нема пролет, ама тежко кого замрази!

. . . .

Кара, що кара. . . ни много, ни малко, нало таман девет месеца. По едно време пак почна да се разваля Пениното лице!. . . Дойде некакво, та пожълте, па после почерне, да речеш, че я беше хванала черна жълтеница! Страните ѝ се прилепнали за челюстите, па изглежда суха, изпита, да речеш, че девет верема е прекарала! Само очите ѝ си останаха все същите, па биле и малко като че са по-крупни, по-големи станали, но пак се блескат, да речеш, че я разтресло оная, лошата треска!

Гледа я дедо Пане така само, крадешком, па му се сърце топи от жал, ама нищо не продумва,

а само рунтавите му вежди се надвисват все повече и повече над очи, та го правят ядовен и чемерен!

Залута се пуста Пена я у одаята, я у подрумо, божем нещо работа да върши, а она, сирота, прикрие лице с шепи, па като почне да ги рони ония сълзи, едри, кървави, да я ожалиш завалията!

Кога да излезе у двора, а она намокри по три чеврета, докато очи да изтрие, за да скрие сълзите от дедо Пане, ама дедо Пане не е вчерашен, он само метне един поглед на лицето ѝ, види закървавените очи на своята унука, па го стегне нещо за сърце, да речеш, с девет шиша го мушкат!

. . . .

Зад плета, откъм задния двор на дедовата Панева къща, има едно запустело место, обрасло в бъзе и бурен. Щом дедо Пане излезна из вратата към ливадите закъм воденицата, а из бурена се подаде Съба циганката заедно с торбата си през рамо и се промушна така майсторски през плета, щото нито кучето можа да я усети.

Откъм двора я причеква Пена, па я пита с разтупано като на подгонена яребица сърце:

— Виде ли го пак мари, Събо?

— Е па видох го, синко, така, ачик ашикере си влезна при нея през вратата на кръчмата, а она го чекаше в двора, па пременена, па нагиздена, с граждански елек от кадифе, па свилена риза, па свилени поли, па весела, па засмена. . .

— А он, он що ѝ рече?

— Па какво ще ѝ рече, радва ѝ се, пружи ръка,

та я помилва по лицето, а она сияе, та се топи, да речеш, у мед плива!. . .

— После, после?. . .

— Е па после, какво да ти кажа, само сърце да ти развалям. . . она, знаеш, гражданка, ама кръчмарска дъщеря, скитало по световете, скитало, хойцало се, халосвало се, дорде изучило деветдесет и девет мурафета, та да завърта умовете на мъжете, па лесно й е.

— Сега къде са мари, Събо, все там ли са още?

— Па. . . той така скоро нема и да излезне оттам; оная самодива знае да го омагьоше, па по цели сахати седи при нея. . .

Колкото повече разправя Съба циганката, толкова повече Пена скратява дъх у гърди, да речеш, че тичешком е бегала въз баир, па сега, сирота, не може и дъх да поеме от умора!. . .

Сирота Пена!. . .

* * *

Откак се отвори тая пуста кръчма на тоя хайта, маджарина, що се промъкна из белите светове у селото Мокрец с оная своя хубостница, що дума, че му е дъщеря, а мъжете у селото пощуреха и подивеха, да речеш, че ги некой подмами, та ги запои с буника, ялй с лудото билье. Нито хоро като хоро не може вече да се залюля на мегданлъка, защото и на Танчо гайдаря му омръзна да свири само на женско хоро! Момите и булките играят, а момците и мъжете все у кръчмата киснат, пулят очи у оная маджарица и пият без хесап и без мера!

Една жена, па узбуни цело село, да речеш, че

са ударили на юруш пет табора черкези! Ни мир у къщи, ни тая вера!. . . Едни се сърдят, други плачат, трети се карат, но всичките из един глас проклинат и кръчмарицата, и кръчмаря, па и кръчмата.

Разшаваха се бабичките низ село да търсят листа и корени от тревата обичник, за да смирят младите булки и момите, които почнаха да се връщат сироти от кладенците, с китките си у къщи — за хула и срам на селските ергени!. . .

Всека ради, всека се мъчи от зло да се отъмне, па що год се може, всичко се прави, само от тия ядове и чемери да се душа куртулисва!. . .

Па и Пена, сирота, що не прави, що не чини?. . . И билки вари, и отвъртена риза от воденично витло поръчва. . . и завързани нишки на три кръстопътя ушива у дрехите на Пенчо. . . всичко, всичко, що чу и разбра, всичко прави, ама пустият Пенчо, като се помамил по оная самодива, да речеш, че се прилепил като конска пиявица, па ако можеш, опиняй, па тегли!

Съба циганката се изпреби, сирота, да ходи по билки и по врачки, и по баялки, ама каква файда, като Пенчо не усеща от никаква магия!. . . Не го хваща магия, на, па това си е!

. . . .

Некои светиха вода, други и ходжа викаха да им пише амайлии, па като и това не помогна, а баба Стойна Тръпковица стана, та отиде чак у съседното село при Филка гледачката, да гледа на

восък, па да каже селямет на селото от тая маджарска напаст!

Взема Филка восъка, взема и новата зелена паница, що й донесе баба Стойна, сипа в паницата вода, събрана от три кладенци, разтопи восъка у тиганя, прошепна нещо, що си она знае да си прошепва, па изврна восъка из тиганя, та у зелената паница с водата от трите кладенци!. . . Постоя, постоя, па като се втвърди питата, тя изсипа водата, що беше под восъка, върху корените на три стръка босилек, па обърна и отлупи восъчната пита! Кога погледна у шарките, що беха набръчкани върху восъка, а Филка гледачката се удари у глава от чудо и залис!. . .

Баба Стойна я гледа, па цела изтръпнала, чека да чуе какво ще каже Филка.

Филка погледна още веднъж бръчките на восъка, пообърна питата с ръка, за да види харно и най-малките гънки, па се обърна към баба Стойна, гледа я, гледа мълчешката, па прошепна:

— Смърт ще куртулише селото от тая напаст!. . . Човек требва да умре, та мир да може да се роди!. . . Ще умре, ще видите, те́ го и гробът му е вече тука!

Това каза Филка гледачката на баба Стойна и посочи с пръст един ръб във восъка, който приличаше на гроб!. . .

* * *

Таман слънцето се спусна зад ръбеца на планината, що затуляше откъм запад селото Мокрец, а целото затулено от ръбеца небе се зарудело и

почервенело, също както се зачервява млада булка, кога пръв път отива на повратки у майчини двори!. . . Колкото червенината се намале, толкова по-видна става една жълтозелена ивица, която като слаба дъга прошара излеко небето, та сви около ръбеца един шарен кръг на небето!

Некъде из храсталака току просветнат като кандилца светулките със своите ясни зеленикави светкания и както ненадейно просветнат, така ненадейно замрачват, за да те научат да помниш, че и животът не е нищо друго освен едно такова светкане и замрачаване, както у тия мушици!

. . . .

Срещу кръчмата на маджарина води една пътека през гробищата въз баира, която пресича направо към сред село! По тая пътека в полумрак беха тръгнали един млад човек и една гиздава жена! Младият човек беше Пенчо, а гиздавата жена беше дъщерята на кръчмаря, която бе дошла да го съпроводи досред път.

Притегнат, натъкмен, с преметнат през рамо минтан, с накривен калпак, със засукан мустак, Пенчо беше прехванал през кръста с десницата гиздавата жена, която при разделата бе се спрела да закити гърдите на Пенчо с лилякова китка! Докато да успее гиздавата жена да прибодне китката на Пенчовите гърди, долете един по-бърз нишан на тия Пенчови гърди, та не остана место за китката! Един чифте куршум закити и гърдите, па и сърцето на пустия Пенчо!. . .

Куршумът дойде по-скоро от гърма на шиша-

нето! Малък един димец едвам се провиждаше из мрачината откъм един голем гробен камък, зад който Пена хвърли дедовото си шишане без чифте куршуми в цевта, но почернело от саждите на стария барут!. . .

Пуста Пена, пусто чудо!. . . Кост от костта, кръв от кръвта на дедо Пане!. . . У кръвта е!. . .

Всека кръв не е еднаква!. . . Пенината е като на дедо Пане; малко дума, но кога рече да продума, с чифте куршуми продумва!. . . Що да чини, сърцето ѝ е такова!. . .

Когато питали и разпитвали Пена защо е убила Пенчо, а не оная самодива, а тя отговорила:

— Ако убия нея, той ще намери като нея хиляди, а като убия него, тогава ще миряса и нема никоя да търси!. . .

Чини ми се — право е казала!

. . . .

Пуста Пена, пусто чудо — пуста кръв!. . .

ТАХИР БЕГОВИЦА

Нека е благословен аллахът, който е украсил нощния мрак от небесния свод с хубавата луна, нежния цвят на гюла с омайната арома и хубавото лице на жената — с усмивката!. . . Тая усмивка, що по някого възкачва на деветото небе, в самия рай, а по някого сваля под девет бездни, в самия ад!

Ох, аллах, аллах!. . . От едно и също небе пращаш и златните лъчи на зората, и страшните стрели на гърма.

Кой може схвана началото и края на твоите велики творения?!. . .

Аллах-ил-аллах!

* * *

Знае ли яребицата къде ще срещне ловеца, мрянката — рибаря с въдицата, та да знае и женското сърце мястото, къде ще го срещне стрелата на любовта?. . .

. . . .

При един от чифлиците на Тахир бега има хубави шарени кули, със сърча-пенджери, с одаи и кьошкове, с чардаци и язлъци, но младата и хубава Тахир беговица остави и кьошкове, и чардаци, па е слезнала по хубавата, покрита с треви и полски цветя ливада да понабере от цветята и да се понарадва на ачиклъка, на простора, що го разкрива божествената природа на лятото. Та сита и пресита е тя и на одаите, и на миндерлъците, и на килимите, и на всичките богати бегови салтанати! Както всяка птичка, затворена в един кафез, па бил той направен само от злато и елмази, би тъжила за свобода, за широк простор, така също и Тахир беговица бе унесена от широкото поле и от дивата хубост на природата. Берейки полските цветя, неусетно Тахир беговица бе се отдалечила доста от кулата на чифлика и край един брежуляк на рекичката под сянката на един голям разклонен бряст тя чу песента на един бюлбюл, що беше кацнал на един от клонищата. Тая песен на бюлбюла, с която той възхваляваше аллаха за хубавите негови творения, омая дотолкова Тахир беговица, щото, унесена от наслада, тя приседна под дървото на сянка, изпусна край себе снопа от полските цветя и се наслаждаваше на това величие на свободата, що възпяваше бюлбюлът.

Откъм лявата страна на бряста зад гърба на Тахир беговица води един път от касабата. Низ тоя път юреше един алест ат, който носеше върху седлото един млад бинеджия, облечен в носия, що се прави от френк-терзия. Младият бинеджия не знаеше, че зад стъблото на бряста, скрита между шубраките и храсталаците, беше притаил дъх

да слуша песента на бюлбюла друг един бюлбюл от харема на Тахир бег. Унесена в песента на птичката, и Тахир беговица не беше чула приближаването на един ябанджия човек! Ето защо изненадата и за двамата беше преголяма, когато бинеджията бодна с махмузите своя ат, та прескочи потока и сви дизгините от юздата, та зави да спре и отседне край бистрата водица, за да напои своя ат. Чак тогава, слисана от изненада, Тахир беговица обърна поглед към бинеджията и вкова тоя свой поглед върху ония големи, черни очи — кюмюр-гьозлии, — що красяха хубавото младо, дилбер лице на тоя чуден бинеджия, който при отсядването от ата си показа и своята кръшна фидан-бойлия снага!

Докато да доде на себе си Тахир беговица и да се сети да прикрие със своя яшмак лицето си от погледа на чужд, ябанджия човек, онези черни като кюмюр очи бяха вече зърнали хубостта на Тахир беговица, а че тази хубост е омаяла младия дилбер бинеджия, това показва червенината, що обзе и лицето, па и шията на тоя. . . гяурин!. . .

Има по някой кремък, та биеш с огнилото и по десет път, но пак искра не пуща, ама има и такива, че от един път праханта се запалва и гори, та пали!

* * *

Когато Тахир беговица беше вече тръгнала да си отива накъм кулата, из близък един гъстоляк се измъкна низ шубарките една циганка, на която Тахирбеговият ятаган бе разсякъл сина ѝ. Тя по-

притегна своята торба на рамото си и се приближи, зацелена към ханъмката, с думите:

— Ако мога с нещо да ти услужа, гюзел ханъмке, знай, че моето име е Търна! Кого год да пратиш на Хаджи-Ибиш махале да питат за Търна циганката, всеки ще ме намери! А аз знам много работи. . . за младите сърца: и за мерак, и за късмет. . . и за всичко, що потребва! Запомни, гюзел ханъмке. . . Търна циганката!. . .

Докато Тахир беговица да се свести и ѝ отговори нещо, Търна циганката вече беше отминала накъм брега, където младият дилбер бинеджия поеше своя алест ат с бистрата вода от потока.

Бюлбюлът, който беше вече променил клона, от който пееше за величието на свободата, сега продължаваше да пее от другия клон на бряста за янгъна на севдата, но Тахир беговица вече не чуваше неговата песен, па и не ѝ трябваше да я чува, защото тоя янгън на севдата вече беше пламнал в нейните клети гърди!

И малката искра прави големи янгъни!

Завалията, Тахир беговица!

* * *

У цялата касаба няма по-хубави конаци от конака на Тахир бега; няма по-хубава бахча от бахчата край тия конаци; няма по-миризлива и по-сенчеста липа от липата край самия чардак, която повече от сто лета е засенчвала и разблажавала със своята арома живота на ханъмките в харемлъците на дедата, на бащата, па и в харемлъка на

самия Тахир бега. В тия сто години тая липа е гладила с ветреца от трепета на листата си лицата на стотина ханъмки, хубостите на които би могли да намерят еш само между хуриите в едема, но ни една от них не е могла да бъде еш на хубостта на Тахир беговица!

Край тая чудна липа подскачат безбройни водни струи в мермерния шадраван, които разхвърлят хиляди капчици в зарите на заходящето слънце и свиват около белината на мермера една омайна по хубост дъга! Повръщайки се надолу, тези тънки водни струи пляскат в слабите талази на водата и шумолят, като че повтарят все една и съща дума: „Севда!. . . Севда!. . . Севда!. . .“

Край самия шадраван под липата прострян един ален килим, а върху килима един върху други три морави джамфезени дюшека, а върху дюшеците прилегнала, подпряна на лактите върху меките атлазени ястъци, Тахир беговица, па вперила своите бадемлии очи в хубавите шарки на дъгата и между тези шарки стори ѝ се, че гледа също като наяве лика на един млад дилбер! Този лик на младия дилбер ѝ се стори толкова явен, толкова жив, щото неусетно пружи своите бели като зъмбак пръстчета да прихване краищата на своя тънък яшмак, за да скрие по адета своето дюнягюзел лице от чуждо, мъжко око!. . . Макар че това беше една измама на окото, но пак една червена жар обля хубавото лице и бялата лебедова шия на Тахир беговица, бурунджуклията риза, що покриваше горната част на гърдите ѝ, непритегната от сърменото елече, потрепера, като че някой талаз подхвана тънката коприна на гърдите

й, па я издигаше и слагаше, като да приглася на онова шумолене от струите на шадравана, що повтаря все една и съща дума: „Севда!. . . Севда!. . . Севда!. . .“

. . . .

И сърцето на жената крие в себе си понякога тайни, както и самото небо: понякога лъч севне, а понякога — гръм стреля!. . .

Аллах-ил-аллах!. . .

* * *

Грозен, страшен беше Тахир бег! По целия пашалък нямаше по-зъл, по-бездушен бег от Тахир бега. Забитите трепереха от джесератлъка му, сарафите — от богатството му, а раята — от името му... от зулумлуците му! Кога се разсърди и пламне, или ще потегли своя обкован в злато ятаган, който се бляска в ръцете му като блясъка на молнията, или теглеше своите мерджан кобури, с куршума на които улучваше и ластовица, както лети!

Никой никога не е смеял да отвърне дума или да хвърли укор в лицето на Тахир бега! Само единедничък път през човешки уста мина една страшна, една горчива клетва върху главата на Тахир бега.

— . . . Дано аллахът ти отнеме това, що ти е най-мило на сърцето!. . .

Тая клетва премина през устата на Търна циганката, синът на която бе разсечен от ятагана на Тахир бега.

Ненавикнат на такава смелост, Тахир бег неволно потегли в своята десница един от своите мерджан кобури, но тутакси се сети, че е срамно да се хвърля беговският куршум върху една жена, та махна с ръка на своя яверин да я накаже. В същия миг един презрителен подруглив смях се чу зад гърба на Тахир бега: „Ха, ха, ха!. . .“

С едно обръщане поруганият Тахир бег напери своя кобур, който още държеше в ръка, опна чакмака и куршумът профуча, без да удари кукумявката, що се изсмя на бега от стряхата на една полусрутена комшийска сграда.

Това беше пръв път в живота на Тахир бега, да му изневери куршумът от неговия мерджан кобур, с който той е улучвал ластовица при летенето ѝ!

Кукумявката, тая пуста зловестница, подхвръкна насред гребена върху полусрутената къща, па като на инат повтори към Тахир бега своето поругание: „Ха, ха, ха! . . .“

* * *

Да, грозен, страшен беше Тахир бег! По-страшен от изгладнял вълк в снежни преспи, по-грозен от разсърден лъв в пясъчните пустини! Когато се разгневеше Тахир бег, всичко живо около него мълчеше, както мълчат мъртвите в своите гробове, когато профучи някоя буря и събаря всичко пред себе си; както що мълчат голите скали на някоя планина, когато мине край тях стрела от небето.

И този страшен, този грозен човек от нищо дру-

го не можеше да се смири, да се укроти, а само от една-едничка усмивка на Тахир беговица!

Тая усмивка го правеше по-мек от восък и по-кротък от агне, по-безмълвен от уловената в серкмето риба. . .

Сиротинята, раята, която трепереше само от името на Тахир бега, благославяше в душата си Тахир беговица. Благославяше я, защото нейната усмивка беше техният най-добър защитник против мъките, против неволята, против зулумите на Тахир бега. . .

. . . .

* * *

Нека бъде благословен аллахът, който е украсил нощния мрак от небесния свод с хубавата луна, нежния цвят на гюла — с омайната арома и хубавото лице на жената — с усмивката!

* * *

Ако има някой, който би могъл да опише целомъдрието на цветята, когато, обгърнати от утринната роса, приемат първите целувки на зората; непорочната синина на чистото небо, когато и най-малкият облачец се свени да направи бяло петно на тази небесна синина; величието на луната, когато в своята пълна светлина се явява като царица между звездите, които с трепет я посрещат — тоя, който би описал всичко това, нека се яви и

нека опише и омайната красота на Тахир беговица!. . . Да можеш, макар и само с едно око, да я видиш, па да загубиш това пусто око, сляп да останеш с него, макар и да си едничък син у майка — не жали, пак си на кяр, защото си видял най-хубавата жена в живота си!. . .

Та не е, да речеш, само оная хубава руса коса, като че е проткана от цели снопове на златните слънчеви зари; па не е само онова хубаво високо чело под тая коса, нито пък са само и ония бадемлии очи под това чело, крупни като филджани, на които дълбочините са по-бездънни и от дъното на Черното море. Всичко това е омайно, та заносно, но омайни са и ония нежни нейни образи, па и ония мерджан устни, като с пара прорязани, па и оная лебедова шия, па и ония нейни немирни гърди, що като морски талази си играят с копринената пазва от бурунджука. . . Всичко — всичко е у Тахир беговица от хубаво — по-хубаво, от омайно — по-омайно: и вървежът ѝ, и говорът ѝ, и песента ѝ!. . . Хеле пък песента ѝ!. . . Когато запее Тахир беговица у бахчата на харемлъка, па хване с ръце своя малък деф да приглася своята песен, само да си отнякъде да слушаш, па да се пренесеш!. . . И бюлбюлите, що вият гнезда в хубавата бахча на Тахирбеговия харемлък, и они замлъкват пред гласа на Тахир беговица.

Когато се събераха ханъмките от комшийските хареми, било през рамазана, или на някой петъчен ден, Тахир беговица беше между тях като луната между звездите. А когато запееше и подхванеше в своите тънки, бели, къносани пръстчета своя деф, окичен с червени, жълти и пембени

панделки, всичките ѝ приятелки притаят дъх като приковани, наведат глави, премрежат очи, спуснат своите ръце с полуугасените си цигарки между пръсти, па се пренесат омаяни, като че са на друг някой свят. . .

Няма втора така весела, така шен ханъмка, както що е Тахир беговица. Знае она сладостта и на мухабета, и на веселбата, и на песента, па и на утехата!. . . И девет гемии у море да са ти потънали, Тахир беговица ще те раздума, ще те раз туши, та ще забравиш и гемиите, па и гемиджиите.

Тръгне ли Тахир беговица по чаршията, а она ще слише и узбуни цялата чаршия, от Стамболкапия чак до Распорчаршия. Няма дюкянджия, който да не прекрачи прага на своя дюкян и да не излезе да види най-хубавата жена у касабата. . . Макар завита в своето фередже и покрита със своя яшмак, Тахир беговица всеки познаваше. Познаваше я по нейното назлъм стъпване, по нейната тънка-вита като у топола снага, по нейния салтанат!. . . Като върви, а она пристъпва като някоя гургулица: ситно, отмерено, но пак толкова горделиво, че и който не я знае, ще я познае, че е Тахир беговица. Колцина терзии сбъркваха аршините при мерението на своите кумаши, колцина бакали смесваха драмовете на своите везни, все от залис покрай Тахир беговица, когато минеше край дюкяните им!

И тая хубава, тая весела, тая безгрижна жена стана от три дена така тъжна, така мрачна, така кахърна, като че да са я променили крадешком в някое скривалище от други светове. Нито песента ѝ — песен, нито дефът ѝ — деф, нито онова опнато, чисто, безгрижно чело, нито оная очарователна

усмивка, с която тя знаеше да укротява вълци и аслани! Ни тая жена — ни вер-селям!

Да е болна, не е болна, ама здрава боледува. Може да има илач за всякаква болест, ама за Тахир беговица нито се илач намери, нито пък хекимин, та да каже за тоя илач.

Ако не е край шадравана на джанфезените дюшеци, а она ще се затвори в своята одая с решетните пенджери, ще приседне върху персийския килим на миндерлъка, ще подпре чело на длан, па ще се загледа в махалото на часовника, що виси на дувара, а това пусто махало при всяко махане шепне все едни и същи думи, както що шепнат със своето шумолене и водните струи от шадравана: „Севда!. . . Севда!. . . Севда!. . .“

. . . .

Ох, аллах, аллах!. . . Ти си велик, па ти знаеш защо си създал облаците да прикриват и помрачават хубостта на небето, осияно от слънцето, което тъмните светове го открадват всеки акшам, а твоята велика милост ни го повръща всеки сабах, за да те хвалим и славим ние, които сме по-ситни и от праха под твоето подножие!

Аллах-ил-аллах!. . .

* * *

Харемлъкът на Тахир бега е пълен със слугини и алайкини — и бели, и черни: жени много, но ни една душа, пред която би могла да оттули ра-

ните, що носи Тахир беговица в своята болна дýша. Майка нямаше, а вместо майка ѝ беше нейната кърмачка, що я е откърмила. Тахир беговица прати, та повикáха тая нейна майка по мляко, па скрита в своята одая, насаме с нея, Тахир беговица се разжали, разтъжи, прегърна своята кърмачка, па зарони ония сълзи по своето хубаво лице, като че падаха от очите ѝ зърно по зърно парчета от елмази.

Кърмачката, прихванала в своите прегръдки хубавата глава на Тахир беговица, глади с ръка челото ѝ, теши я и я пита:

— Що е севап на тия елмаз-сълзи?!. . .

Тахир беговица скри глава в гърдите на своята кърмачка, па ѝ продума:

— Севда!

— Вай-яраби!. . . — продума кърмачката, па се сепна като ужилена от оса, — па ти си, дете мое, жена, па трябва да имаш севда към своя мъж!. . .

Тахир беговица пак скри главата си в прегръдките на своята дойка, за да се не срещне с погледа ѝ, па ѝ продума:

— Другиго обикнах, а мъжа си никога не съм и обичала, а сега го намразих, както що пилето мрази сокола и агнето вълка, както що се мрази всеки звяр, що пие чужда кръв, що разкъсва чужди меса!. . .

— Гюнах!. . . Грях е да харизваш цветето от своето сърце на чужд мъж — отвърна кърмачката, — но. . . ти си млада като новия сърп на хубавата месечина, когато пръв път освети тихата нощ. Ти си нежна като първата пъпка на кокичето, ко-

гато пробие снежния пласт и почне да се насмива и разтваря листята на слънчевата лъч, па. . . Аллахът ще ти прости тоя грях, чедо мое.

Тахир беговица поклати тъжно своята хубава глава, па като покри с длан своите джеваир очи, тя продума тихо, шепнешком на своята кърмачка:

— Моят грях е по-голям, отколкото ти мислиш. Аз обичам друг човек, от друга вяра!... Обичам един безверник. . . един гяурин!. . . Ах, майко моя, кълна ти се в млякото, с което си ме кърмила, че само един-едничък път видях тоя човек — тоя. . . гяурин, не го знам кой е, ни откъде е, но. . . сърцето ми отнесе, а ми остави в гърдите наместо сърце един страшен янгън, па сега горя и се пека от мерак. . . от севда!. . .

Студени тръпки пронизаха цялото тяло на слисаната кърмачка. Изтръпнала, като че да се е вкаменила, тя гледаше отчаяно, нямо в Тахир беговица и едвам шепнеше със своите пребледнели устни думата „гяурин“. . .

В стаята настана една тишина, която беше още по-тежка, по-мъчителна и от самото онова страшно име „гяурин“. . . Една муха, що бе кацнала на джама, почна да бие с крилете си и да се мъчи да мине през стъклото, а тоя шум на мухата свести вцепенената от чудо кърмачка, която като че пободе в себе си от залиса и продума:

— Аллахът е велик, па както дава на големите суши и големи дъждове, така също той праща и на големите грехове големи прошки. . . Забрави тоя. . . ябанджия, тоя гяурин, що ти е докундисал рахатлъка на твоята душа, покай се, па аллахът е харен. Той ще ти прати прошка на греха.

— Не!... Аллахът няма да ми прости тоя грях, защото. . . защото аз се не каям за него! Аз не мога да забравя тоя ябанджия, тоя. . . гяурин. Не мога и не искам да го забравя, защото ми е мил, защото неговият лик ми е като мехлем на душата, а тоя негов лик аз го виждам навсякъде и всякога — и когато гледам, и когато жмя, и когато бдя, и когато спя!. . . Той е все пред мене и аз му се все радвам, както що се радва росата на ранните зари на слънцето. Грехът е голям, но ми е сладък... А за тая сладост на тоя грях аз съм готова да изпия до дъно чашата с отровата на това, що светът нарича злощастие. . . таксират!

Тия думи изговори Тахир беговица с наведена към плещите си глава и със склопени като от сладострастие трепки, като че със своите премрежени очи виждаше по-ясно лика на оня. . . „гяурин", лик, който даваше и смелост, и сила, и решителност на Тахир беговица. . .

. . . .

Има нощи, които със своята тайнственост, със своята омайност са по-мили на душата от слънчевия пек на деня!... И греховете приличат понякога на такива нощи, и те омайват със своята неизвестност, със своята тайнственост душата на човека!. . .

Нека бъде хвала на аллаха, който ще остане милостив и към грешните, както ще е бил милостив към светулките, на които е дал и в най-големия мрак огъня в тяхното тяло, та като хвъркат

из мрачината, сами да си осветляват пътя в. . . мрака.

Аллах-ил-аллах!

* * *

Много слуги, много явери имаше Тахир бег в своите конаци, но по-верен, по-предан, по-послушен слуга от Дели Омера нямаше!

Една заран, когато първите лъчи на слънцето хвъргаха една румена червенина върху гладката повърхност на разлените води от Дунава, Дели Омер направи една дълбока темана на своя господар и се изправи с покорно свити ръце пред себе си, гледайки рабски на Тахир бега, който пушеше своето първо наргиле на чардака от своите конаци, що имаше изглед към Дунава и Кара Влашко.

Колкото небето беше чисто тая сутрин, толкова повече облаци, черни-чемерни, се бяха надвесили над челото на Тахир бега. Всичко беше посърнало у Тахир бега тая сутрин. . . И челото му, и лицето му бяха бледи, та сиви. Само ония страшни очи, които бяха страшилище за всичко живо в конаците му, само тия очи като че светеха с един жар, що лъха от себе си жлъч и зехир. Само тия очи сevваха, както що севва светкавицата, преди да почне да праща своите стрели и гърмове.

Тахир бег потегли още един солук от кехлибареното меме на маркуча от наргилето си и с един въпросителен поглед запита своя верен слуга какво има да му каже.

Дели Омер направи още една темана на своя господар и прошепна думата: „Хазър!“

Страшният поглед на Тахир бега севна като молния, но скоро пак се укроти и хвана машичките, що бяха до него, да понамести догорящото въгленче върху наргилето. Дали мислеше за въгленчето, що наместваше с машичките, или умът му блуждаеше на друго място, върху това и сам Тахир бег не би бил кадърен да даде джувап. Зер може да се познае по тревата, що покрива кратерите, какъв огън дъдни и клокочи в тия кратери?!. . .

Тахир бег пак хвърли един небрежен привидно поглед към Дели Омера и започна:

— Как ги намери?

— Спокойни и готови да изтърпят наказанието за своя кабахат.

— Какво извърши ти?

— Всичко, което ми заповядахте.

— А именно?

— Оковах ги в железата един за друг, приготвих дупката на каика, с който се бяха приготвили да бягат в Кара Влашко, турих отвънка чеп на дупката, за да е сгодно за отпушване, вързах техния каик за нашия и сега чекам твоите заповеди, господарю!. . .

Тахир бег хвана пръстите на своята левица и се загледа в ноктите си, като че искаше да прочете нещо, написано върху тия свои нокти! Една жлъчна усмивка едвам изкриви левия мустак на Тахир бега, който все още се бавеше да даде заповед за наказанието на престъпниците. Той пружи ръка да поглади своята брада, но при всяко сни-

манс ръката накъм гърдите си Тахир бег все откъсваше неусетно по няколко влакна от своята брада. Неговите ръце се свиваха конвулсивно в пръстите си, издаваха това, което неговият глас крещше. Тахир бег се загледа повторно в ноктите на своята левица и запита слугата:

— Ами циганката?. . .

Устременият поглед на Дели Омера в краката на своя господар се замъти и той, като взе нужната темана, поклони се по-ниско към земята пред своя бег и каза:

— Дупката стои, но лисицата я няма нийде никаква! От нощес, когато хванахме престъпниците, тя е липсала и никой от комшиите ѝ не знае ни кога е излязла из къщи, нито пък накъде е отминала! Оставих на сгодни места шест души верни хора да я дочекат и ако се върне, да я докарат, но и досега няма нито един от тях!. . .

Тахир бег наведе глава към гърдите си и копринената му чалма потрепера на главата му от сътресението, което го обзе от яда, що кипеше в гърдите му. Тоя яд бе вече неудържим, както що е неудържима и вихрушката, която омита и събаря всичко, що ѝ се изпречва на пътя ѝ. Той хвана двата нагръдника от своята копринена антерия и вместо да откопча дюкметата, скъса петлиците и разтвори своите гърди, в които бликаше и клокотеше ужасният напор на гнева, на свирепостта — на отмъщението!

Тежко на жертвите!. . .

С един треперещ от яд и гняв глас Тахир бег повишаваше от дума на дума тоя свой страшен глас като някой ранен лъв, на който е подлютена

раната, като предаваше на своя верен слуга заповедта за наказанието на престъпниците:

— Шията на главата ти ще бъде по-тънка за моя ятаган от нишката на един конец, ако моята заповед не бъде изпълнена така, както ти поръчвам!

Колкото и да беше делия Дели Омер, но тия думи на неговия господар разтреперaха долната му устна, която пребледя като тебешир и се пукна през средата. Верен на своя дълг, той се поклони пред своя господар и продължи да слуша заповедта:

— Ще ги качиш на каика, с който бяха приготвени да избягат, а ти ще седнеш в нашия каик, за който е привързан другият. Сам ще теглиш с двете лопати и двата каика до над адата, в големия водоврът на Дунава, и като стигнеш там, ще чакаш моята заповед!. . . Тая моя заповед е моят кобур! Когато чуеш гръм от моя кобур, а ти. . . ще отпушиш чепа от дупката на каика и ще чакаш, докато водата навлезе толкова в каика, щото да почне да потъва! Тогава ще затиснеш наново чепа и ще отвържеш каика, като го оставиш постепенно, яваш-яваш, да потъва все повече и повече!

Преди да ги покрие последният пласт вода, ще кажеш на престъпниците, че така наказва Тахир бег!. . . Разбра ли? Когато им кажеш това, ще гледаш какви промени стават по техните лица и какви думи ще бъдат последните им думи. Всичко това ще ми съобщиш до най-дребното зрънце!. . .

Пак ти повтарям, че ако не изпълниш точно

моята заповед, главата си няма да носиш на своите рамена!. . . Гид!

Дели Омер се поклони още по-ниско на своя страшен господар, отдаде му приличния знак на покорност със своята темана и тръгна да изпълни грозната присъда на своя по-грозен господар. . .

. . . .

Когато синята боя на Дунава замени руменилото, което бе обагрило тихите талази на водата от утрешния ветрец, два бели каика, вързани един за друг, плаваха по тия тихи талази като два огромни лебеда по посока към острова, който лежи към отсрещния бряг на Дунава. Освен плясканието на лопатите във водата друг никакъв шум не нарушаваше тишината. Всичко занемяло, затихнало! Сегиз-тогиз звекнуваше по някоя халка от желязната верига, с която бяха обковани престъпниците, но това се случваше само тогава, когато нежната снага на Тахир беговица подлягваше под тежестта на железата и малаксваше тая нейна тънкавита снага. Тя не охкаше, не роптаеше, не се плашеше от онова, най-грозното, що очакваше да стане. Та и защо ще охка?. . . Защо ще рони сълзи?. . . Нали сама казваше, че грехът, що е сторила, е толкова сладък, че е готова да изпие чашата с отрова за тоя грях до дъно!. . . Ето, сега пие тая отрова и не се отвръща, не бърчи чело, а смело, гордо, с пълно съзнание за своя грях очаква и своето наказание. . . Па и защо и да не го очаква това свое наказание, като нейният дилбер, нейният обожател е тук, при нея, свързан с

един синджир с нея, истина, железен синджир, но все пак е една връзка, спомена на която ще носи със себе си там, на оня свят, като знак на онова свето чувство от тоя земен живот, което носи името севда!. . .

Когато физическите болки от тежината на железата надвият на нейните сили и нежността на женската снага се превие под силата на душата, на това, що хората наричат любов и омраза, тогава Тахир беговица впие своя поглед в черните кюмюр-гьозлии очи на своя дилбер. Оттам тя почерпва сила и мощ в душата си и железните халки от синджирите, що опасват нейната нежна снага, със своя звекот събуждат както омразата ѝ към нейния тиранин, така също и севдата ѝ към тоя млад дилбер, свързан с нея в едни железа, който е имал само тоя грях, че е могъл със своята севда да съживи и севдата в нея, в Тахир беговица, която до срещата си с него не е нито знаяла друго за тая пуста севда освен името ѝ, както що и хората не знаят нищо за рая освен името му, но чак когато го видят, тогава ще могат да го оценят!. . .

Двата каика бяха вече отдавна наближили дълбокия водовъртеж край острова и Дели Омер, верен на заповедта на своя господар, очакваше с внимание последната заповед — гърмежа от кобура на Тахир бега, за да довърши това, което му беше поръчано.

Вместо гърмеж от кобура на Тахир бега друг един гърмеж из гъсталака на гората в острова доде почти едновременно с един куршум, който повали и простря в първия каик верния и предан слуга на Тахир бега! Едновременно между върбо-

ляка на острова се показа мургавото лице на Търна циганката, която рипна в една скрита малка лодка, доплава до каика, в който бяха вързани двамата севдалии, отвърза каика им от оня, в който бе простряи Дели Омер, завърза го за своята лодка и заплава накъм брега за Кара Влашко!. . .

. . . .

Когато вечерта дойдоха елчии да донесат хабер на Тахир бега за намереното, пронизано от куршум тяло на Дели Омера в каика, Тахир бег, който лежеше болен на дюшека, едвам успя да запита за съдбата на престъпниците. Елчиите му се поклониха и отговориха, че са се били научили, какво те са избягали здрави и читави в Кара Влахия. Тоя хабер силно огорчи Тахир бега!. . . Заранта, когато беше изтеглил своя кобур да стреля и даде знак на Дели Омера, един удар от дамла скова ръката му, която климна като кютук от рамото му. . . Вторият хабер за избягването на престъпниците. нанесе втори удар на Тахир бега, който в своето отчаяние от ненаситна мъст дочака сковаването от дамла на цялата половина от своята снага. . .

Когато Тахир бег видя своя лош хал, когато разбра, че е останал половин човек, с пълни гърди от ненаситена мъст, той покри очите си със своята левица и зарида от яд и мъка. . . От стряхата на беговия конак тогаз излезе една кукумявка, която кацна върху кафезлиите пенджери на одаята и му се изсмя поругливо: „Ха-ха-ха!. . .“ Но Тахир бег и не помисли да тегли кобур върху тая птица зловестница.

Отчаян и сломен, като повален дъб от стрелата на гърма, Тахир бег хвърли един плах поглед към тая птица зловестница, която му припомни клетвата на циганката, па стреснат от изненадата, която му приготви съдбата, той повдигна своите замъглени от скръб и яд очи към небето и едвам прошепна с пребледнелите си устни:

— Ох, аллах-аллах!... От едно и също небе пращаш и златните лъчи на зората, и страшните стрели на гърма! Колкото си милостив със своята благодат в лъчите, толкова си страшен в своя гняв с гърма!...

Аллах-ил-аллах!

ПОД ЯВОРОВОТО ДЪРВО

Из записките на един ловец

— Хммм... смелост?!... Та ако ви е меракът да чуете за човек смел, човек юнак, човек силен, като че да са направени мускулите му само от калена стомана, аз да ви разкажа за такъв един юнак, на когото подобен и досега не видох... Но да се разберем; аз говоря за смелост, за юначество, за сила, каквито разбираме ний, ловците, каквито разбират калените военни борци, каквито разбират всички ония, които могат да погледнат право в очите на смелостта, без да им око мигне! Само за юнак, срещу такава опасност говоря. Да, да се разберем, защото моят юнак, за когото ще ви говоря, можа смело да издържи срещу лицето си дъха от зиналите челюсти на разярената мечка, с която се бяха хванали гуша за гуша в юначна борба; но... не можа да издържи погледа на един чифт черни, прострелни женски очи, пред които аз с моите очи, с тия очи, с които го гледах как се бореше с мечката, със същите очи

го видях как омекна пред тях също като някое пиле, което омаломощава пред погледа на змията!

Така подзе своя разказ моят приятел В. К., добър ловец, с който в съдружие с няколко още другари бяхме ходили една есен на лов край Рабишкото езеро, а след лова вечерта бяхме се наредили край софрата в скромната къща на чича Камена от близкото село на сладка вечеря и на още по-сладък мохабет. Повод на настоящия разговор беше прочутата пещера край споменатото езеро, за която съществува поверие, че отива под земи изпод Дунава, та излиза чак във Влашко, но че макар да са спохождали тази пещера разни туристи, разни ловци, разни геолози, па и разни военни, но никой досега не е имал успех да узнае истината за съществующето поверие — никой не е изследвал дълбочината, както и същността на тая пещера, с която се е прочула Белоградчишката околия. Един от присъствующите каза, че за това се изисква особена смелост, особена решителност, каквато рядко се намира у хората. Други възразяваха, че има мнозина смели и решителни хора, и почнаха да навеждат примери. Отклонен в това направление разговорът, който се ограничаваше само върху примера от смели, юначни хора, моят приятел В. К. подзе с горните думи своя разказ, който настави така:

— Селото Осенци лежи на пътя закъм планината, в която обикновено ходехме на голям лов, докато бях на служба в. . . окръг. Щом имаше някой сгоден празник или два-три поред, когато беше време за лов, а аз, който не съм особено приятел на пълните с дим кафенета, взема си пушката

и торбата, поведа кучетата и — право в Осенци. Там слизах право у кръчмата на дядо Найдена, човек мераклия на добро ядене и пиене, па и на добър мохабет. Щом ме види отдалеч или, по-харно, щом види моите кучета, които винаги ме изпреваряха, дядо Найден наведнъж ще даде нужната команда и в кръчмата настъпва едно движение, като че са се задали сватове. Докато да стигна да се здрависам с дяда Найдена, току видиш, малкият Тачко, момчето му, изнася на таблата кафето — шекерлия, каймаклия, синджирлия, мераклия... докуз-таванлия — както имаше адет дядо Найден да го поръчва за мене, — а до кафето по чашка хубава сливовица от собствен максул на дядо Найдена. Докато посръбна два-три пъти от шолчето, току изпъкне като от невидено пред мене моят приятел, спътник по планината, Йото Недин, който имаше навик винаги, преди да се обади с „добро ютро" или „добър вечер", да се понакашле, което покашлюване служеше за предговор на неговия поздрав, па същевременно служеше и като един вид декларация от страна на Йото, т. е.: „Ако ти потребвам нещо, санким, дойдох да ти се обадя, а не че ми е толкова мерак за двата лева, що ще ми дадеш." Йото не казваше никога това, но, не зная как, това негово покашлюване всеки път ми напомнюваше неговата „декларация" в тая смисъл. И Йото, както и дядо Найден, усетил по кучетата ми, които минават край неговата вратня, че ида в село, и дошел в кръчмата да ми се обади, т. е. да ми се покашля. Казвам да ми се покашля, защото поздравителните думи „добро ютро" или „добър вечер" Йото

издумваше така тихо и смирено, като че шепнеше, боейки се да не събуди някого. Па не само това, но като ги прошепва, а он гледа у̀ земи, като че е някоя млада годеница, която пръв път водят пред кум! . . .

Чуден момък беше тоя Йото. Още няма да е напълнил двадесет години, а он израстен, плещест, с широки рамена, дебел врат, силни крака и ръце, да речеш, че е закърмен не с женско мляко, а с мляко от мечка. На лице Йото беше бял-червен, като че току-що е излязъл от хамама, с руси късички мустаки, руси тънки вежди и едни сини и кротки очи, да речеш, че са очи на някоя русокоса изгора. Кога говори с човека, а он метне един къс поглед, па снеме бързо-бързо своите сини хубави очи у̀ земи, като да не иска да ги хаби бадева. Първото ми запознаване с Йото беше пак в дядовата Найденова кръчма. Беше есенно време. Аз си пиех кафето в кръчмата, а дядо Найден беше излязъл пред кръчмата, където момчетата щяха да колят един шипар. Когато закланият шипар трябваше да се пърли, гледам: моят Йото подигнал у ръце шипаро като някое малко дете и го носи към накладения огън! Останах учуден, па повиках дядо Найдена и го питам колко ока може да има тоя шипар. Дядо Найден хвърли един изпитателен поглед, па ми отвърна:

— Хм, може да има до стотина оки!

— Ами виж как го носи тоя момък, като че носи някое пеленаче! . . .

Дядо Найден се изсмя под мустак, па ми дума:

— Ех, па това е Йото, що го гледаш ти него, он е един у село, па речи го и у целата каза, дека не

само един шипар, но цела мечка дига и я хвърля, като че хвърля тикви или любеници! . . . Що мислиш ти? . . . Цела селска кола, возена от чифт биволи, па Йото като хване колелото за спицата, а биволите току се вковат на местото, па ни стъпка. Колко мечки е изтребил Йото по планината, хем не, да речеш, с пушка отдалеч, йок-йок! . . . Стане синецо, вземе си своята кама, наточи я хубаво, па се дигне, та право в планината, пред мечешкото леговище. Мечката, щом подуши човек, она почне да реве извътре, а он се само поизкашля и я чака да му излезне. Зададе ли се веднъж из дупката, а он, гуша за гуша, па с камата право в сърцето! . . . Като я повали, събере мечетата, па ги навърже, натовари на колата и мечката, и мечетата, па си върви синецо из село, като че вози брашно от воденица!

А па колкото за другия гад, било вълци, било лисици, па и диви свини, Йото им е майсторът, що му нема еш по целата каза.

Като ми каза това дядо Найден, аз му отвърнах, че такъв човек анджак аз и търся, такъв ми трябва. От тоя ден се запознахме с Йота и оттогаз, когато и да съм отишел на лов накъм тая планина, всякога и Йото е бил с мене. По тоя начин имах случай да се уверя в правотата на думите, що ми каза дядо Найден за Йото. И смелост, и сила, и юначество, каквито втори не съм виждал, па кой знае и дали ще видя!. . . И що е чудно, Йото си вършеше своята работа с пълно уверение на сполука всякога и всякъде, като че е с ръка оставил нещо, та отива да си го взема човекът. А което е още по-чудно, не само че никога не показ-

ваше какъв и да е признак да се хвали с тия исполински свойства, но не обичаше и да говори даже за тия свои подвизи и за своите успехи. Ако го срещне някой край село, че води колата откъм планината, и го запита: „Какво, Йото, има ли днес келепир от планината?“ — а он метне един скромен поглед със своите сини хубави очи, па като наведе миглите към земята, ще отвърне шепнешком:

— Хм, па все има по нещо... три вълка, две мечки и една дива свиня!...

Една събота след пладне пак бях се упътил накъм Осенци, за да преспя при дядо Найдена и да мога в неделя отрано още да тръгна на лов по планината. Още не беше нито зашло слънцето, кога стигнах в кръчмата на дяда Найдена, който и сега, както и всякога, ме прие весело и гостолюбиво. Докато пиех максулната сливовица и каймаклията кафе, аз очаквах, че моят Йото ще се закашля отнякъде и ще се яви, та да се уговорим за утре накъде и кога да тръгнем на лов. Моето очекване, за чудо, не се сбъдна. Обърнах се към дяда Найдена и го питам какво така, та Йото го още няма да се весне? Дядо Найден ме погледна с един кротък, малко тъжовен поглед, па ми отвърна:

— Ех, господине, па он нема и да се весне!... Сиромахът... нагнала го е една беля, една неволя, та да му е у земи да потъне!... Такова нещо, знаеш, дека да накара човека да се чуди: дали у вода да рипне, или у огън да се хвърля!...

Можете да си представите в каква изненада, от една страна, ме хвърлиха тези думи на дядо Най-

дена и какво любопитство, от друга страна, породиха в мене тия думи за моя Йото! . . .

— Казвай, думам на дядо Найдена, молим те, казвай какво е станало и що му се е случило! . . .

— Море оно какво е — да иде през море — не е и за казване, ама като дип толкова настояваш, ще ти кажа!

Дядо Найден повика момчето да вдигне от пред нас таблите с празните чаши и филджани и като изтри сам мушамата, що бе прикована върху масата, седна по-близо до мене и с един снишен, полутайнствен глас подзе:

— Че Йото е вреден, че е юнак, че е силен, че е момък и половина, това и ти сам го знаеш, както що го знае и целото село. При това он е честен и пощен, тè, като оня светец тамо зад кандилото — дядо Найден посочи накъм кьошето, където беше закована една опушена икона. — Па и откъм имовина не е, да речеш, нещо слаб. Има си момъкът, още от баща му: и къщица, и нивици, и ливадици, и лозице, и градинка, па има по нещо и от жива стока; не е ихтияч ни у овци, ни у свини, ни у волове. Сега, като знаеш всичко това, па знаеш и момчето, ти и сам ще се сетиш, че такъв ергенин да засака коя да е у село, па макар щерката и на баш кньезовете или на попо, всека би го взела и ръка би му целувала и оттука, и оттука — дядо Найден обърна дясната длан от ръката си. — Ех, харно, ама де, кога он не посака нито щерката на баш кньезовете, нито оная на попа, па нито коя и да е, що би му била лика и прилика, що би била, дума се, от сой и колено, ами отиде, та се загледа у некоя си Гана Гочева, на Рада, Гочевата вдовица,

щерка ѝ. Оно, че е от сиромашка къща, пак не би било толкова голѣмо зло, оти богатството е, що е реч, само у божи ръце, на кого сака дава, а кому сака — взема! Ама и иначе не са си хора от сой като за такъв момък. Едно време и за майката се чуваше и такова, и онакова, и всекакво, па после, кога щерка ѝ се замоми, почнаха и за нея да се носят думи, боже, прости ме, дека не е ни край село да го препуснеш, а камо ли у село да го търпиш.

Дядо Найден се поспря, позамисли се малко, извади лулата си, та я напълни, запали я и като смукна издълбоко два-три пъти, а он настави:

— Оно, истина, що е право — право, Гана не е, да речеш, ни у имот, ни у семселе, какво баш що би требвало да е като за такъв момък като Йото, ама колкото до хубост, до гиздосия, като Гана нема втора ни у наше село, ни през девет села! И майка ѝ на времето си беше прочута хубавица, ама тая надмина и майка си! . . . Асли. . . — дядо Найден поснижи глас — един бог знае истина ли е, или не е истина, ама свето хортува, че Гана не е дъщеря на Гочо покойния, но на тогавашния началник, що обикаляше често през наше село и кога год замръкнеше у селото ни, а он все оставаше на конак у Гочеви. Тѐ тая Гана, тая мазна Гана, както що ѝ думат у село, она завърте акъло на Йото, па он, що можа, гърди с гърди да се бори с мечки и вълци, не можа да устои на нейните примамки ѝ — присвои го! Едни думат, че майка ѝ ходила по врачки, та оттам опекла била работата; други думат, че Гана носила в пазва некаква омайна билкя, та всеко мъжко може да омая,

кога да посака, а пък трети думат, че нито с врачки, нито с билки омайни, ами асли себап станаха Ганкините очи, що играят като маслинки у зейтин! Какво би, що би, не знам, ама знам, че Гана притегна Йота, па го така майсторски уплете, та и да мислеше, санким, Йото да рече да шавне, не би могъл нито да се поклати! Ако он и не е мислил, санким, да посака да шавне, та и какво ще мисли, кога като щур ходи по нея. Дойде така, било на хоро, било на седенка, па се загледа оня сиромах Йото у Ганините зейтинлии очи, па прикове поглед, жална му майка, като че гледа, прости ме, боже, у некоя икона!... По-лесно би раздвоил с ръце челюстите на жив вълк, отколкото да отдвои погледа си от тези магьосни очи на тая пуста Гана!... Думаха му хора, и свои и чужди, съветваха го, раздумваха го, ама коя файда?... Като беше рекъл Гана, та Гана!...

Ех, ето му сега Гана.

Дядо Найден изтърси своята лула, подхвана с левицата си своите мустаци и като обтягаше левия си мустак, кара пръстите си до най-крайното дълго влакно, па продължи с един глас, от който можеше да се разбере и досада, и съжаление, па и отчаяние:

— Кога сака един човек сам да се дави, ти можеш ли да вземеш и да скриеш морето, за да не се удави? Те така би и с Йото. Що рече — не поръче! Преди година още се венчаха и заживеха, какво божем цел свет чини, като мъж и жена. Венчило — венчило, ама ела, дяволе, та не прави зло!... Не се мина нито половин година от сватбата им, а Гана като Гана: на тогова — ха; на

оногова — хи, хи, па си кара своята, що си она знае! . . . Като взе да се слуша из село за тая Ганина беснотия, а я си помислих, че Йото, който е изтрепал с ръцете си толкова мечки и вълци, щом узнае това за Гана, ще я удуши с два пръста! . . . Така мислех и аз, па така мислеха и други хора у село, ама. . . от това наше мислене нищо не би! . . . Не само че Йото не удуши Гана, но она го така притегна, че Йото при очи остана слеп и при уши остана глух! . . . Що види, прави се, че не вижда; а ако рече некой да му продума. . . ама кой ще смее да му продума, като знае каква тежка ръка има Йото! . . . Така кара още неколко месеца, докато Гана и майка ѝ докараха дотам, щото диптен-диптен да подложат образ под нозе! . . . Преди един месец нещо уловиха ачик ашикере кончите на Ганините мурафети! . . . Завъртеха акъло на лесничея, па какво правили, що правили, хората ги усетят и обадят на кмето. Кмето, ни пет — ни шест, ами вземе неколко стари хора из село, па ги залови на самото место на кабахатя! . . . Изпитваха ги, съдиха ги, па притвориха и Гана, па и майка ѝ у дрънголника. Събра кметът след това по-отбраните хора у селото, па се договаря какво и що да се прави, та да се изчисти лекето от лицето на селото ни. Завчера се свърши договарянето им! . . . Сдумаха се утре, в неделя, след отпуск черква, да сберат све село на мегдана пред черквата. Там, на явора, що е разклонил клоница, близо до черковния зид на мегдана да вържат за дървото Гана, облечена само по една риза, с едно катранено въже и пред кмета, и пред селските стареи да накарат Йото да ѝ удари тол-

кова удара с бич, колкото сака, и след това да я напъдят и нея, и майка ѝ от селото, за да се куртулише селото от тоя техен резилък! . . .

Кога дядо Найден ми каза горното, аз останах поразен! . . . Как е това възможно, думам, това не може да бъде, такова решение на кмето и на старейте е противозаконно, у нашите закони такова наказание не се предвижда, то не се допуща. . . Дядо Найден ме пресече, като ме потупа по рамото, и добави:

— А бе, господине, ама защо да е противозаконно? Зер тия, що са писували тия наши закони, са ни питали некога кой закон е за нас харен и кой лош? Они си се съберат там у големата касаба, па си пишат, какво що ним си уйдисва за у касабите, а па това, що е за наше патило, ний си знаем по-харно кой закон за кое зло уйдисва у нас по-харно! Зер ти мислиш, че кмето и старейте го изсмукаха това нещо сами от пръстите си? ! . . . Йок-йок! Това си е било некога у старо време. Етѐ, има хора живи още от турско време, що са запомнили, че така е било съдено некога, па думат, като е могло некога такъво съдене да куртулише селото от срам и резилик, що да не може и сега? ! . . .

. . . .

Няма съмнение, че при такова едно събитие, що имаше да стане утре в село Осенци, аз се отказах за благовременно от всякаква охота за лов. До късно през нощта не можах да заспя от възбуденото настроение, в което ме тури всичко то-

ва, що ми разказа дядо Найден за съдбата на моя нещастен Йото и за неговата греховна стопанка!

Когато заранта отидох с дядо Найдена накъм черковния мегданлък, свето беше задръстил пътя. Както и да е, пробихме си път и стигнахме близо при яворовото дърво, където бяха се наредили да чекат кмета и старенте. Изначало мислех да запитам кмета дали знае на каква отговорност подлага себе си, като допуща изпълнението на една такава присъда, но като видях с какво всеобщо решение бяха усвоили всички присъствуващи това, що имаше да стане, разбрах, че каквото и да кажа, по сéга няма да мога нищо да изменя, освен да предизвикам някое раздразнение. Ето защо реших да остана ням свидетел на тази колкото тъжна, толкова и оригинална селска церемония!

Така унесен от мисли, бях се загледал в неопределена точка накъм небето, което бе прошарено с облаци, що ту затуляха, ту оттуляха слънчевите зари! Ето, рекох си, отклика на човешкото сърце, което ту се засенчва, ту се оттуля от ония разновидни грижи и страдания, на които е подложено човечеството и които вкупом съставляват едно цяло, което хората са нарекли живот!...

Едно шумно движение между събрания свят ме стресна от моето замислюване и аз хвърлих поглед да узная причината на това движение. Откъм пътя се беше задал селският бировин заедно с двама свои доброволни помощници, които водеха престъпницата на лобното място! Макар под грубата дълга, пъртена риза, с която беше облечена Гана, обрисите на стройната, тънковисока снага на тая грешница я правеха действително

пленителна! На нейната хубава лебедова гуша бе прикрепена една красива хубава глава с разхвърляни къдрави коси, що обвиваха плещите ѝ дори до под пояс. Но от всичките нейни прелести очите ѝ, що пламтяха като два въглена, бяха действително най-пленителни! Макар осъдена, Гана вървеше с права, даже вирнатата глава и със своите очи стреляше наляво и надясно погледи, с които като да искаше да каже: „Та аз съм грешница, а вий всички праведници ли сте?!“... Пред тоя пламенен поглед мнозина опряха очи у земи: и стари, и млади, и мъжки, и женски.

Като доведоха Гана под яворовото дърво, вързаха я през ръце и през гърди за дънера, но Гана беше така опнала гърди, та ако не можеше да помръдне ръцете си, можеше свободно да свива своя лебедов врат наляво и надясно и така да хвърля и пилее своите огнени погледи, накъдето поиска. След като провериха якостта на завързаното въже, кметът се приближи при Гана и се обърна към нея с тия думи:

— Ти знаеш какво е рекло село да стане с тебе, а село що рече, това не може да се порече! Ти нанесе срам и на себе си, и на своя дом, и на своя мъж, па и на цело село!... За малки кабахати — малко наказание, а за големи — големо! И наши деди и прадеди не са търпели такива срамове в селото без наказание, па и ние нема да търпим!... Тѐ, тоя бич го дава днес цело село у ръцете на твоя мъж, с който тук, пред нас, ще опере и лекето, що си му нанесла на неговия образ като на твой стопанин, па и лекето, що си нанесла на цело село. След като опере с бича тия

лекета, може после да ходи, ако сака, при попове и при владици, да тражи развод! . . . Сега-засега ние ще те раздвоиме от честните и пощените домакинки и от нашето село, у което нито нашите деди и прадеди са търпели потъпкан образ, нито ний ще търпим!

Като свърши тия думи, кметът се обърна към старените и другите, що бяха събрани, и ги пита:

— Така ли е, бракьо?

— Така е!. . . — отговарят всички из един глас.

След малко кметът пита втори, па и трети път:

— Така ли е?

И все отгласът беше, като из едно гърло:

— „Така е“!

Когато затихна и третият отглас от събрания народ, кметът повика Йота, който се беше заклонил зад старените и, като му даде у ръката тържествено бича, добави:

— Върши своя дълг като мъж и селянин от това село и изчисти лекето от твоето чело и от челото на целото село.

Йото, зачервенял като божур, вероятно от гняв и от вълнение душевно, стисна дървената дръжка на бича толкова силно, та припука в ръцете му и като се поизстъпи, замахна с такава сила, щото, като знаех неговата сила и неговите челичени мускули, помислих си, че само един такъв удар е достатъчен да онесвести неговата нещастна Гана!

Йото замахна, но вместо да направи и второто движение на замаха, той остана с изпружена, като вдървена ръка, в която държеше бича! . . . Един-единичък поглед на Гана, която севна с очи към своя свиреп от гняв и мъст съпруг, спря него-

вия страшен удар като с някое чародействие! Втори път стрелна Гана с оння свои очи, що играеха като по зейтин, един полумилозлив, полунажален поглед към хубавите сини очи на Йото и. . . от Йотовата десница изпадна селският бич, а Йото от ален-червен стана бледен, да речеш, че някоя голяма змия го захапа за сърце, па му изсмука всичката кръв! . . .

Докато целият събран свят заедно с кмето и старейте стоеха като втрещени пред тая изненада, Йото се наведе към дънера на яворовото дърво, опна с ръце въжето, което изпраска, като да беше тънък канап, отвърза своята жена, свали от гърба си своята горна бяла дреха и я загърна на гърба на Гана, па като поведе жена си пред целия втрещен свят, тръгна с нея така, като че се връща от хоро! . . .

. . . .

Когато по време на обяда приказвах с дядо Найдена за днешното събитие и за чудноватия край на тая селска церемония, аз го запитах:

— Защо така се свърши това, що бе „село рекло“? . . .

Дядо Найден се засмя излека, под мустак, па ми отвърна:

— Аз не ти ли казвах тебе, че в Ганините очи има нещо чаровно, нещо, което гледаш, а не можеш да го разбереш какво е и що е? С един поглед от нейните пусти очи спре замахването на оная челичена ръка, която не е могъл да спре нито един силен звер, каквато е една мечка! Спре го и му

преобърна в един миг сърцето, да речеш, че нито е тоя човек, нито — помени, господи; от лъв направи го на агне, от орел — на гълъб!

— Ех, добре — думам, — как оня свят, как кметто и стареите оставиха да си мине току-така, като и да не е нищо ни било?!...

— Па — дума дядо Найден, — кога Йото си нече, кой би могъл да му рече нещо, кой би смеял да му се бърка у това, що он сам си сака? Зер има у селото човек да смее да дигне ръка срещу Йото!... Ох, жална му майка, па и мечка да е, Йото е кадър със зъби да го разкъса!... Нему могат да додат дохаки само Ганините очи, що играят като маслинки по зейтин! Само тия нейни очи и... никой друг!...

Така ми отговори дядо Найден и отиде накъм тезгяха да поръча нова мяра от друго едно вино и като се върна, завари ме все умислен и учуден върху това, що чух от него!

Дядо Найден ме изведе от моето умислюване, като ме потупа по рамото, па ми каза:

— Що му мислиш бе, господине?... Я ми кажи ти мене — море виждал ли си?

Аз останах зачуден от това негово запитване, па му отговорих, че съм виждал море, но че не разбирам какво общо има тук между това, що приказвахме, и морето, за което ме пита. Дядо Найден се изсмя с глас, па добави:

— Как да нема?!... Много, много има, господине! И я съм виждал море, па затова те питам!... На морето и на небето знае ли се краят? Кой може да каже колко е едното дълбоко, колко е другото високо, къде едното захваща, къде се

другото свършва? Кой може да каже какви тайни неоткрити има в морето и в небето? Те, както са тайни за човека небето и морето, такава тайна е и човешкото сърце, макар да не е по-голямо от една ока месо? И кой знае дали в това парче месо не се крият повече тайни от ония, що ги скрива небето, или от ония, що са в морето? Гатанка, голема гатанка е това нещо, господине, що хората наричат „човешко сърце"!... Ако можеш, иди, па разгадай това, що криеше днес Йотовото сърце, това, що го направи да прескочи в един миг от ада в рая... да разгадаеш това, що никой никога не е могъл да разгатне!...

Свят!...

БАБА НЕДКА

ИЗ СТРАШНИТЕ ВРЕМЕНА ПО НАШЕНСКО

Коледен разказ

Помня я, като че я и сега гледам пред очите си.

Не зная защо, но някои впечатления остават така врязани в ума ми, в душата ми, щото годините ги не зачекват и все ти се струва, като че това беше вчера!

Така също ми се чини, като че беше вчера това, което ще ви разкажа за баба Недка.

Наричаха я всички с умалителното ѝ име Недка вместо Неда, и то затова, защото това име бе ѝ останало още от моминство, когато Недка е играла кършено хоро по игрищата, кога е носила на гърди росни китки, за които са копнели ергените, и кога със своята прочута хубост е омайвала момците в селото, както що това са чинили, па чинят и досега ония лични хубавици моми по селата, на които думат селски „изгори“!

Че баба Недка е била някога една от първите селски изгори, това си личеше по всичко: и по нейния чуден, благ и омаен поглед; и по нейната

стройна снага, която и на стари години пак не иска да се превие и да се нагърбави; па и по нейния ред във всичко, до което допира нейната старческа опитна ръка.

Откогато я знаех, все такава си и остана, докато живя. Все бодра, все пъргава, все блага на дума, все прибрана в облеклото си, все смотрена на реч! . . . Остра реч, опака дума или клетва от нейната уста никой не е чувал. Но и нея никой никога не би се намерил да я нападне, да я оскърби с дума. Каквито бури и вихрове и да настъпят в обикновения живот, тя ще ги посрещне с еднакво хладнокръвие, с каквото посреща човек петъка след четвъртъка или понеделника след неделята. Окото ѝ бе мирно пред това, що хората наричат страх. Дали затова, че е видяла много в своя проживян живот, или затова, че пред най-големия страх тя е остала непобедима и недосегната? . . .

Всички в къщи я обичахме. Обичахме я, защото беше винаги към нас, към децата, блага, кротка, сърдечна. А почитихме я затова, защото всеки, който я види, без да знае защо, проявява срещу нея една почит, като че да е написано на челото ѝ нещо, което всеки прочита и пред прочетеното се прекланя.

А действително, на челото на баба Недка имаше написано нещо! Това нещо, що бе написано там, се проявяваше в три силни бръчки, които, изпружени паралелно, свиваха отпечатъка на някакво силно страдание от проживяно минало време. Без тези бръчки и без побелялата като опрана бяла вълна коса баба Недка не би никога личела, че е преминала своята осемдесетгодишна възраст.

А тая бяла коса баба Недка носи на главата си повече от шестдесет години! Тя поседе още когато беше мома на двадесет години!... И побеля само през една нощ!... А за тая страшна нощ баба Недка се сеща всякога, а най-много на бъдни вечер, пред Коледа!...

Пред всяка Коледа, когато се сложи вечерта трапезата на бъдняк, украсена с погачите, с орехите, с медеца, на тая трапеза никога не се сядаше, докато не доде първа баба Недка да прикади трапезата с темян. А баба Недка винаги ни оставяше да я чакаме... винаги закъсняваше в своята стая, където оставаше заключена.

Веднъж, когато бях още малък, помня, че вечерта на такъв един бъдняк от нетърпение, че не можем да я дочакаме, аз се упътих незабелязан към стаята на баба Недка, за да видя какво прави, та се бави. През разсъхналите и разтегнати дъски на заключената от вятъра врата мене ми се метна една ясна светлина, та приклекнах от детинско любопитство да видя какво прави в стаята си баба Недка и турнах око на междината от разтегнатите дъски.

Това, което видях, ме прикова от учудване!...

Баба Недка, облечена в една гиздава копринена рокля, както що се обличат ханъмките, с китки на главата и с един голям наниз от жълтици на гърдите, от двата реда рубии, махмудии и други златни пари, стои изправена пред иконата, що бе наместила в малкия иконостас, пред който освен запаленото кандилце горяха още и три восъчни свещи, и се кръстеше и молеше толкова горещо, толкова сърдечно, че сълзи капеха от очите ѝ!...

Учуден и слисан от видeното, аз усещах, че правя някакво престъпление с това мое детинско любопитство, и затова притаено, незабелязано от никого, се прибрах в стаята, където очакваше сложената трапеза, и очаквах заедно с другите къщни появяването на баба Недка.

Когато баба Недка влезна в стаята, където бе наредена трапезата, тя се бе облякла в същата носия, с която си ходеше обикновено, ни китки на челото, ни копринената кадънска рокля, ни скъпия наниз от жълтиците на гърдите ѝ... ни нищо такова, което би могло да ми припомни това, което видях през междините на разтегнатите дъски от вратата на стаята ѝ. Баба Недка си беше същата, все така тиха, спокойна, блага, изпълнена с добрини, както що си я знаехме и гледахме всеки ден!... Само... само очите ѝ бяха още влажни от сълзите, що бе ронила през време на молитвата си! Тя прихвана кандилницата, от която темянът се вече пушеше, и прикади, както що е ред, трапезата и се наредихме, та насядахме на трапезата, всеки на своето място, кой където си седи всеки ден.

Оттогава в душата ми остана една загадка.

Каква беше тая тайна, която баба Недка криеше в душата си? Защо тъкмо на бъдни вечер баба Недка излизаше от своята стая с влажни очи? Какви са тия кадънски копринени дрехи, тия накити, тия нанизи от жълтици? Какви са?

. . . .

* * *

Това е било отдавна!

Било е още тогава, когато баба Недка е била най-първата, най-хубавата мома в селото. Когато около вратнята на тяхната къща са се навъртвали всички ония ергени, що копнеели за Недкината китка. Ергените се навъртвали дотогава, докато Недка даде на едного от тях своята китка от чело. А тая китка Недка я даде на нейния дядо Върбан, най-личния момък тогава в селото. Щом разбраха ергените, че Недкината китка е дадена веднъж, всички се смириха и престанаха да обикалят Недкината порта.

Всички се смириха, но само един не се смири!

А тоя, що не можеше да се смири, той беше Трифон Панин, един пакостник, един хайта, един непрокопсаник, от когото цяло село патеше и теглеше, но от който никой не смееше нито да се оплаче, а негли да му стори нещо.

Една вечер, малко повечко кефлия, Трифон напусна кръчмата и се упъти към чешмата, където причака Недка с пълни менци на кобилицата, що носеше на рамо.

Причакал-недочакал, Трифон посреща Недка с думите:

— Недке. . . китката, що си дала на Върбан, ще си я вземеш назад! Тая китка не е за Върбан, а за мене! . . . На Върбан няма да те оставя, па да знам, че главата ще изгубя! . . . Планините ще хвана, хайдук ще стана, невидено чудо ще сторя, но на Върбана няма да бъдеш!

Недка го изгледа със своите кротки очи, па му отвръща:

— Ти си си и така хайдук, няма защо тепърва да ходиш по планините, за да се захайдучваш; доста ти е хайдутлукът, що го въртиш по селото! . . .

Рече му и го отмина така, както се отминава нещо мръсно, когато ти се изпречи на път! . . .

От тия думи Трифон остана като треснат. Всичката обич, що го караше да лудува покрай Недка, всичко това се преобърна в душата му за един миг на жлъч и отрова. . . на омраза! . . .

Омраза грозна, жестока, бясна! . . .

Недка беше доста отминала, когато Трифон се свести и усети раната, що му отвори Недка на сърцето. Той се затече подир нея, настигна я и ѝ дума:

— За това, що ми рече, ще ти платя така, както никога не си се надявала!

Недка свали от рамо кобилицата с пълните менци, остави своя товар наземи, изправи се пред Трифона, хвана нагръдниците от своя сукман, та ги разтвори и дума:

— На̀, ела ме убий!

— Да те убия? . . . Йок-йок. . . не е смъртта моето отмъщение към тебе! . . . Имам аз друго на ръка, което ще те заболи, което ще усетиш, което ще те измъчва, дордето си жива, а мъртва. . . мъртва ако си, ти няма да усетиш тая мъка, която аз ще ти нанеса. . . ха, ха! . . . Чакай само, ще видиш как ще се каеш! . . . Чакай! . . .

Недка изгледа с презрение Трифона след тая закана, плювна и вдигна ръка, та посочи с пръст накъм небето, като думаше:

— Тѐ, онзи там, отгору, той ще ме запази и от твоите адски закани, и от злото на дявола, с кого-

то си се сближил, за да вършиш злини и поразии!...

— Ха, ха... чунким бог си няма друга работа, та това му е останало сега да се грижи, тебе да варди!...

— Каквото рече бог, така ще бъде!...

— Не, ще бъде това, що аз ще ти сторя!...

— Ще видим!

— Ще видим!

. . . .

Няма звяр по-страшен, по-озверен от човека, когато в душата му влезне оня зъл бяс, що се нарича „отмъщение“!... Изпълнен с такъв бяс, човек върви с устрем, подтикнат от злотворство, от жажда за престъпление, в пропастта на греха, докато не загуби своята душа, обречена на ада!...

Отмъщение?

Та има ли човек, който да не се е мамил от този плод, толкова примамчив за податливата човеческа слаба душа, а същевременно толкова отровен за нея?

О, хора, хора, колко сте силни като съвършени създания и... и при все това колко сте слаби, колко сте жалки, колко сте нещастни!...

Един малък, слаб, един нищожен червей се провре в сърцето ви и вие, вие, най-съвършените божи създания, нямате сила да се възпротивите на разорението, на опустошението, на проядата, която причинява тоя малък червей във вас, във вашите души, във вашите сърца!?...

Нещастници!...

Нещастници, жалки жертви на греха! Големи роби, уловени с малки въдици! . . .

* * *

Грозни ридания и писъци, страшни стонове и олелии бяха екнали в ехо — ехото на злото и неволята, — което беше покрило навред нашата хубава, но нещастна страна, толкова пъти измивана с кръвта на своите деца, що е родила, на своите синове, що са падали жертва за нея и. . . все пак още не е измита, неочистена от ония петна, които ѝ оставиха нейните големци, нейните царе и боляри — ония, които със своите ежби и гонения я докараха в робство! . . .

След заробването, след многократните пленове и пожари, на които бе обречена тая нещастна страна, като за наказание на тия, които търпяха гаврата от страна на тия, що доведоха робството, съдбата изпрати нови, тежки, грозни, горчиви изпитания! . . . Тя изпрати страшни орляци, гладни за плен и жадни за кръв, които пропълзяха по нашата земя като змии и гущери гадни, от които човешкото око се ужасяваше, човешката душа трепереше, а човешката уста занемяваше! . . .

Това бяха еничарите, кабадаалиите и с разни други имена названи зверове, облечени в човешка плът, що бяха наводнили заселените места на робската рая и със своите обири и зулуми навяваха страх и трепет между тия нещастници, що носеха името „рая“! . . .

Там, където те се явяваха, там настъпваше ад за раята... ад върху земята на робите!...

Тези от раята, които смогваха да съхранят пред тая напаст своя живот, те загубваха своя имот; а понякога загубваха и едното, и другото! Но най-нещастни бяха ония от женската челяд, що загубваха своята чест, без да могат да я заменят с имота или с живота си!...

Горко на падналия!

. . . .

Една зимна вечер, когато слънцето бе се скрило вече зад сивите, надвесени, мътни облаци, що покриваха още през деня небето, една група от пет-шест души ездачи, яхнали върху бесни, охранени коне, се отбиха от целия булюк кабадаалии, що останаха да пренощуват в хана на джадето, и се упътиха към селото. Пред тях яздеше един конник в местна носия, каквато си носеше раята от тоя край, а само главата си беше така завил с гуглата на своя япанджак, че едва ли можеше да го познае някой, който го знае.

Когато конниците наближиха селото, към което се бяха упътили, предният конник, с местната носия, що яздеше напред, поспря своя кон да се изравни с другите ездачи и показа им с ръка пътя, в който трябваше да вървят при влизането си в село. Така вървяха вкупом, през два сокака из селото, а това беше предизвикало всеобщия лаеж и вой на селските кучета. Когато скривиха в третия сокак, първият ездач, с местната носия, подкара пак пред другите на няколко крачки своя кон

и спря пред една висока порта, зад която се простираше един обширен двор със стари големи дървета, на които клонищата покриваха голяма част от двора. Когато и другите конянници наближиха до тая порта, първият ездач се поклони пред едного от тях, тури ръце рабски на гърди и прошепна:

— Тук!

Ударите от кондаците на пушките, с които се заблъска по портата, разяриха от бяс едрите кучета, които пазеха в двора.

Не се мина дълго време, и портата, в която се блъскаше така силно, се отвори и пред конянниците се показа баба Тотка, Недкината майка, с която Недка бе остала сама тая вечер в къщи, защото както Недкиният баща, така и четиримата ѝ братя бяха откарани с другите мъже от селото по беглици и ангарии! . . .

Когато баба Тотка видя какви гости са потропали на нейната порта, тя изтръпна и едвам сможа да промънкя, че мъжете ги нямало в къщи, та не могла да приемне мусафири в къщи.

Без да ѝ отговарят с думи, единият от ездачите хвана дръжката на своя ятаган и в един миг се сложи върху рамото на баба Тотка, която едва ли имаше време да изохка и се простря на земята зад лявата страна на портата.

Мусафирите и неканени навлязоха в двора, привързаха своите коне и нахълтаха без всяко препятствие в пруста на къщата, където край огнището, на което сияеше силна жар, бе сложена една скромна софра с всичко онова, което се реди на една софра на бъдняк! От кандилницата, що бе на соф-

рата, още се пушеше димът от темяна, с който е била прекадена софрата.

Само един от пристигналите мусафири не влезна в къщи, а остана затулен зад дънера на една круша, що бе разклонила своите клонища току до самите прозорци от къщата.

Тоя скрит „мусафирин“ беше Трифон Панин.

Той доведе Дели Мустафа Карабегов, предводителя на булюка кабадаалии, на когото бе обещал моминството на най-хубавата мома в селото като жертва на скотските походи на този делия!

С това Трифон Панин изпълваше своята закана на Недка... Той си отмъстяваше така грозно, така низко, както що може вече да си отмъстява един звяр с такава гадна душа, каквато носеше Трифон!...

За да тържествува, за да се наслаждава до сита на своята мъст, Трифон се бе скрил близо до прозорците, за да наблюдава мръсния акт на своето престъпление и да се наслаждава на мъките и изтезанията, на които подлагаше с това свое престъпление жертвата, що бе обрекъл на отмъщението си!...

Когато Дели Мустафа видя, озарена от силната жар на огнището, пребледнялата Недка, на която гърдите тупкаха, както що тупкат гърдите на яребицата, захапана за крилото от някое ловджийско куче, той остана изненадан от хубостта ѝ, от нейната стройност, от нейната нежност!...

Мрачният поглед на кръвника се замени с една гнусна усмивка, що се изкриви на устните му. Той приглади машинално своите рунтави мустаки, поповдигна над чело своята чалма, като човек,

който проявява своето разположение, и като подмигна гадно със своето дясно око, той пружи ръка, та улови Недка за рамото и я поведе към усамотената стая, на която прозорците гледаха към разклонената круша!

Недка вървеше така покорно, така мирно, както що върви само́, мирно и покорно, птичето право към устата на големите змии, които са били омаяли предварително със своя змийски поглед своята жертва! . . .

В усамотената стая беше тъмно и затова Дели Мустафа заповяда на своите хора, що бяха край огнището, да му донесат свещ и дисагите от секселата, която водеше със себе си. Из донесените дисаги Дели Мустафа извади една хубава копринена рокля, един голям низ с желтици и други накити, с които по онова време делиите обличаха и накитваха предварително хубавата женска челяд, що приготвяха за своя жертва. Когато напущаха къщата на жертвата, те си прибираха своите скъпоценности, за да им послужат пак при удобен случай.

По заповед на Дели Мустафа Недка се облече в тая скъпоценна премяна, накити се с големия низ от желтици и така накитена и пременена, Недка беше толкова хубава, щото омая кръвника. Той заповяда да му донесат ракия, която даде на Недка да му налива и да му поднася. Пленен от хубостта на Недка и омаян от ракията,която пи повече, и унесен от своя кеф, Дели Мустафа кроеше в ума си план как да отведе хубавата Недка в своя харем и да я потурчи.

Докато Дели Мустафа се поддаваше на свои-

те блянове как ще украси своя харем с такъв един бисер, какъвто беше Недка, тя пододе малко на себе си, схвана своето отчаяно положение и разбра, че никаква помощ отникъде не може да очаква за своето спасение освен. . . освен от бога, който трябва чудо да стори, за да я спаси.

Тя вдигна очи към иконичката, що бе закрепена на стената, и с една силна вяра се помоли:

„Исусе благий, сине божий, ти, който си дошъл на земята, за да спасиш човечеството, днес, на светлия празник на твоето рождение, направи чудо, господи, и спаси ме от пропастта, която е зинала да погълне моята чест, или. . . или ми прати внезапна смърт, за да не бъда жива да дочакам и да гледам как пропастта, що е зинала пред мене, ме поглъща! . . ."

Тая нейна молитва трая само няколко момента, но Недка усети едно облекчение на сърцето си, една вяра, че чудото ще стане и че тя ще бъде спасена. Тази нейна вяра ѝ възвърна самообладанието и тя завладя своя ум и своето съзнание.

В това нейно окопитване полупияният кръвник рипна от мястото си, където седеше, доближи се до Недка, сегна с ръка да я залови и да я обладае и. . . и още малко, и Недка щеше да бъде загубена, но. . .

Но чудото стана!

Няколко силни гърмежа, които се чуха откъм огнището, дойдоха така изненадано, щото Дели Мустафа помисли, че е нападнат, и затова ритна с крак един от прозорците, та изскокна на двора, откъдето подвикна на своите хора да обяхнат конете си и да бягат заедно с него. Тъкмо що бе се

хвърлил върху седлото на своя кон, Трифон Панин изпъкна изненадано из тъмнината и се спря пред Дели Мустафа с намерение да го успокои. Дели Мустафа, мислейки, че това е някой от тия, що са го нападнали изненадано и сега иде да му препречи пътя, изважда изведнъж из своя кобур пищова и го изпразва в гърдите на Трифона. Гърмежът, падането на застреляния Трифон, както и уплахата на Дели Мустафа слисаха неговите хора, които, като не можеха да разберат опасността откъде е дошла, та е принудила на бягство техния господар, те се затекоха към своите коне и полетяха, препускайки, да избягат от това място, където техният господар е бил угрозен от опасност! . . .

Недка остана втори път в изненада. Тя остана дълго време като вкаменена, без да може да си даде отчет какво се е случило!

Тя знаеше само едно, че чудото, за което толкова от сърце се молеше на спасителя, че това чудо стана, но повече нищо не разбираше!

По едно време се погледна и се сети, че има на себе си премяна, която не беше нейната. Тя се преоблече и скри както копринената дреха, така и другия накит в същите дисаги, откъдето кръвникът ги беше извадил и които при бягането бяха забравени!

Още слисана от всичко това, което премина като някоя буря, тя чу, че вратата от пруста скръцнаха и едни треповни стъпки се чуха откъм огнището. Недка отвори вратата и видя своята майка, която едвам пристъпяше, окървавена и бледна,

след като се е свестила от припадъка при раняването ѝ с ятагана.

Двете жени, майката и дъщерята, гледаха една на друга със своите просълзени очи, като да искаха да прочетат от сълзите си това, що скриват душите им!

— Как? Ти си ранена, мамо? — запита Недка и се впусна да прегърне своята окървавена майка.

Баба Тотка прегърна дъщеря си и ѝ дума:

— Моята рана не е опасна, тя ще заздравее лесно, но ти...? Какво стана?...

— Чудо стана, мамо, цяло чудо — отвърна Недка и разказа на майка си това, което стана...

Когато баба Тотка разбра как е било спасено чедото ѝ от пропастта, над която е била увиснала, нови сълзи оросиха нейните старчески очи и тя се обърна към иконката, що висеше на стената, прекръсти се със страхопочитание и отдаде своята хвала на оня, който има своята грижа за всички, що имат вяра в него.

При обясненията помежду си и майката, и дъщерята оставаха в недоумение за едно произшествие като това, що стана с чудесното спасение на Недка...

Как стана това чудо?...

Откъде додоха тия гърмежи, които изплашиха кръвника Дели Мустафа да избяга?

Жив човек нито от техните не е дошел, нито от комшиите не се мярна!... Кои бяха тия, що гърмяха!...

Откъде доде това чудо?...

Отговорът на тая чудна загадка скоро биде разгадан.

Като прегледваха около огнището, в което жарта беше вече полузагаснала, те намериха няколко опечени яйца, отхвръкнали от жеравата и разпукнати!

Хората на Дели Мустафа били заровили десетина яйца, в жеравата, за да си приготвят вечеря, които от усилената топлина изпукали и отхвръкнали от жеравата! Пукотът от яйцата е бил взет от Дели Мустафа за гърмеж на нападатели и... когато има нещо да стане, оно става така, както бог иска! ...

На утрешния ден след този бъдни вечер хубавата Недка стана от леглото си с побеляла коса!

Оттогава баба Недка посреща и изпраща всеки бъдни вечер все така, както я гледах през междините на разсъхналите дъски от вратите на нейната стая.

Баба Недка е вече отдавна покойница, но споменът за нейния бъдни вечер се обновява всяка година между нейните внуци и правнуци, които я споменуват пред всяка Коледа.

Бог да я прости.

МОМИНА КЛЕТВА

Разказ из народния живот

Гърмът и клетвата са брат и сестра! Всеки път, когато се гърми, гърмът не бие, но когато удари, той потърсва, изгаря, простреля!...

Всеки път, когато се проклиня, казват, не хваща, но когато хване, тя прави погром!... Тя омита, отниса, затрива!... Тя опустошава!... Опустошава и цели семейства, и цели къщи, и цели села и градове, па и цели царства!...

Бойте се от клетвите, защото когото засегнат, те са безпощадни, както що е безпощаден гърмът!

Бойте се от клетви, предизвикани от човешки неправди, съпроводени от горещите сълзи на онеправданите и огорчените, на слабите и тъпканите, на сираците и на изгнаните и обидените девици... на съкрушените и отчаяните!...

Бойте се от такива клетви, защото те са поопасни и от огъня, що пада от небето, и от лавата, що избликва от земята!...

Пазете се!...
Бойте се!...

* * *

Селото Копаново е едно бедно, полузапустено село, у което като че кръчмите сега са повече от къщите!... А у турско време селото Копаново цъфтеше като босилек край вода. Заселено на кръстопът на царските друмища, това село беше свърталище на търговците от три кази! Ако е жито или кукуруз да се кара, през Копаново ще мине; копановци ще са кираджии, па като се напоточат цял керван, кола по кола, пълни-препълнени, па като опрат ония вакли биволи, угоени като на баш тавла, па... да видиш кяр и берекет! Ако е да се кара жива стока от планината било за Стамбул, било за Маджарско, копановци ще бъдат и кехаите, и аргатите, що ще карат живата стока, па и стока има, и кяр, и берекет!...

А сега?

Сега се е забравило и кирия, и жива стока, и кяр, и берекет! Ни ония здрави и яки кираджийски кола с широките ритли, ни ония здрави вакли биволи, ни... тая вяра!... Откак се направи наблизо железницата, селяните му по цял ден киснат по механите, пият и... се оплакват от своята селска неволя!...

Оплакват се от неволя и немотия, ама някакъв колай против тая неволя и немотия, за някаква работа... никой ръка не простира!

Така си се скапват от ден на ден от това пусто

нямане като прогнили круши и никакъв селямет ни отвънка, ни отвътре!...

Единственият им селямет това са механите, у които са си заложили досега всичкия си имот и... ракията, с която гасят тая своя неволя!...

— Завързало се некакво зло, като че ли на цело село си се ниже проклетията, що Лазка Райчева кле едно време чорбаджи Илчо и дома му, и рода му, и целото му семселе — промънкя дядо Ицо козарят и сви пръсти от своята изсушена вече от старост десница, та се почеса зад тила по побелялата като у бяла овца коса!...

Дядо Ицо цвъкна два-три пъти през зъби плюнката си, като да искаше да си изчисти устата, преди да говори за тая клетва, побутна своя рунтав калпак на тила, вдигна глава, та обходи с погледа си всички, що бяха наредени в механата, и добави замислено, клатейки глава:

— А грозна беше тая клетва, страшна беше!... Да речеш, че сирота Лазка не е клела с уста само, ами взела чук и пирон, на всека дума и на стената зачукала!...

Селяните, що бяха се набрали в кръчмата, се поразшаваха, за да се приближат по-близо до дядо Ицо и да чуят по-харно това, което дядо Ицо ще разправи за тая проклета клетва, макар че всеки един от тях е слушал много пъти за нея от своите по-стари.

— Куршум, що е куршум — продължи дядо Ицо, — дека у пушка го туриш, па мериш с нея, па пак може да шавне да те измами, а Лазкината клетва ни шавна, ни измами, а удари право, таман у средата!... Не е за бадева речено: варди се от момина клетва!...

Дядо Йцо пак замлъкна, примуши тютюна в загасналата луличка, цвъкна пак два-три пъти през зъби плюнката си и настави с един проточен глас, като да се бои от нещо тайнствено, нещо подземно:

— Ето, станал съм вече човек на осемдесет и пет години, преживел съм, дума се, много работи през живота си, през глава са ми минали четири мурабета, три холери и две чуми, много съм чул, много съм видел, ама като тая Лазкина клетва през моя живот нито съм чул за друга, нито съм видел!... Ама и чорбаджи Илчо, що търси — намери го!... Да речеш, че го беше присвоил оня нечестивец — да иде у пусти гори, — та све окото му на зло и на пакост!... Колко що беше як у имане и здрав у памет, толкова беше чурук у сърцето, бог да го прости!... Инеджия, душманин!... Бог да пази да те не намрази, да те не намрази за нещо!... Що е реч, ако му се може, и звездите би изкъртил от небето само и само да те окабахати!... А не е, да речете, че го прави я нещо за добив, я за имот... не е, а само за инат, за душманлък!...

Та и що ще го прави за добив или за некакъв си имот, когато от чорбаджи Илчо немаше побогат не само у наше село, но и у целата нахия! Ако е за мюлк, най-харните мюлкове са у негови ръце; и ниви, и ливади, и лозя, и гори, и... що не помислиш, само това го нема!... А пък дворовете му, на къщите му, на добитъка му... мани, брате, мани... и у Стамбул да иде да живее, па пак ще бъде между зенгините най-зенгинин!... Кога дохождаха субашиите, та го закметиха и го напра-

биха баш кнез, а он им направи един джумбуш, дека наше село втори не е видело, нито пък некога ще види! . . . Аги, що са аги, пак го гледаха у очи като писано яйце! . . . Що направи Илчо чорбаджи, това е харно! . . . Що рече Илчо чорбаджи — това е право. Триста кадии да додат да съдят, чорбаджи Илчовата лакърдия надве не се кърши! Какво год, що чорбаджи Илчо рече, това не може да се пререче! . . .

Дойде така у некой празничен ден, та събере старейшините под клонищата на бреста край черковния двор, за да реди или преглежда некои работи на селото, а до него се опнал, какъвто си е дълъг, Йото кьоравият, селският біровин, с рабошите за вересия у левата ръка и с дебелата біровинска тояга у десната. С едно око, пустият му Йото, ама приковал поглед у баш кнезо, па само чека един какъв да е знак от него, а он по тоя знак познава всичко, що има да прави. Ще дойде, да го речеме, да се реже вергия, а чорбаджи Илчо ще погледне накъм рабошите, що държи Йото у левицата си, и Йото изведнъж ще пристъпи и ще му подаде вързаните рабоши от селската вергия, па ще се опне пак, диван чапраз, със своята дебела тояга, да речеш, че му е пушка у ръцете, па стои, та варди небето! . . .

Чорбаджи Илчо ще почне: „Тоя и тоя. . . твоята вергия лани беше тридесет и седем гроша и зола, а тая година ще плащаш четиридесет и три гроша и руп.“ Натовареният с пет гроша и половина връхнина ще се изтъкне да се моли да го не товарят с по-голема вергия, че годината лоша, добитъкът слаб и разни други неволи, ама чорбад-

жи Илчо ни сака да мари, ни му око трепва. Той ще му повтори само: „Четиридесет и три гроша и руп и... като знаеш много да хоратиш... и половин ока восък за черквата!"... Като изрече това, той метне око към Йото кьоравия, който пак пристъпи, та прихване рабоша и бръкне у пояса, та извади едно кълбо с червено махане, отвие края му, измери една педя, превие измереното и отреже превитата половина с бритвичката, що виси от десната му страна на каишката. Отрезаният червен конец привърже на рабоша и прошепне: „...и половин ока восък!" — шепне, като че го пише по чизия у некой тефтер!... Кой смее, нека да се изстъпи, па нека да му се опиня, ако си търси белята!...

Или ще дойде, да горечеме, че некой направи некакъв кабахат у село: я свинете изпуснал у чужди двор, я воловете навлезли у чужда нива, я какво и да е нещо, що не си е уредно. Чорбаджи Илчо ще се понакашля малко, па ще го повика:

— Ама ти, като имаш жива стока, що си не вържеш некое въже на гушата, като не щеш да връзваш стоката си?

— Па, чорбаджийо, добиче е, знаеш, па не разбира...

— Оно че е добиче, това знам, ама ти какво си?

— Е, на де, грешка станало, децата в къщи, знаеш, ще сапикасали, на, доде да видят, оно и пакостта станала.

— Ех, да, грешка, та пакост!... — отвърне чорбаджи Илчо и се изкашля издълбоко... А когато почнеше чорбаджи Илчо да се кашля издълбоко, Йото кьоравият прегърне с левата мишца тояга-

та, а с десната почне да бърка у пояс, но не за кълбото с червеното махане, а за сиджимката, която носеше от лева страна в пояса си. С тая сиджимка Йото преобръщаше своята бировинска тояга във фаланга. И затова всеки, щом види, че Йото кьоравият почне да бърка в десната страна на своя пояс, той изтръпва! . . . — Та що кажеш, грешка, а? — ще запита с една престорена усмивка на лице чорбаджи Илчо и наведнъж свие вежди и севне с очи, па отсече кротко и ясно: „За пакостта — пет гроша, а за грешката — десет тояги по краката!“

Рече и отсече!

Сега дойде ред на Йото кьоравия да се понакашле и да приближи готовата фаланга под краката на грешника! . . .

Страшен човек беше чорбаджи Илчо! . . . — добави дядо Ицо и се загледа към бряста при черковния двор, като да искаше да си припомни нещо от ония грозни времена, нещо грозно, нещо страховито! . . .

Тринадесет години съм му слугувал, кехая на козарите съм му бил! . . . Аз що го знам, никой го не знае. . . всичките му работи знам — и прави, и криви! За айлъка му — ала бин-берекят-версин; ама за злините му, за страхотните му. . . Оня там, отгору, нека му съди! . . .

* * *

У чорбаджи Илчо, баш кнезо, у дома му къща пълна с челяд, ама всеко едно си знае реда, па

върви всичко наговено, както що върви литургия в черквата! Нема при него: това недосетено, онова забравено, трето затурено; всичко за него требва да е наред като у некой сарафски дукян! . . . Що год му потребва, всичко требва да е подръка и тутакси да се донесе. Притребва му, да речем, я тесла, я секира, я свърдел, я чутура, я кантар. . . а он се само пообърне към некого от младите и рече само веднъж и. . . що год е посакал, това ще се намери на своето место и тутакси ще е донесено; и то донесено измито или изтрито, чисто, здраво, читаво, без кусур! . . .

Чорбаджи Илчо не беше, санким, нито много стар, да има, да има, речи го, около петдесет, до петдесет и пет, години, но он беше глава на целата задруга и знаеше да върти, синецо, целата задруга, както що има по некои джамбази, що въртят паница на клечка, ама така майсторски, че паницата се върти на върха на клечката, без да пада! У задругата имаше две негови стрини, що беха, истина, по-стари от него, ама като женска страна и стрините му, и челядите му слушаха него като глава на задругата. Освен стрините му у задругата имаше и пет негови братя с жените си и дечурлигата си, от които по некои беха изженени, та беха довели и снахи. Всичко на всичко, младо, старо, мъжко, женско. . . у задругата на чорбаджи Илчо имаше до тридесет и шест гърла човешки, а всички тичаха и работеха като пчели. . . глас им не слушаш, а работата сама расте у ръцете им!. . .

Ще седнат, да го речеме, вечер да повечерат, па нанесат младите синиите, та ги наслагат с що год господ дал гозбици — кога е благ ден, с блаж-

но, а кога е пост, с постно. На синиите ще се наредят само по-старите: двете стрини, до тех чорбаджи Илчо, до него братята му, наредени по старост, па чорбаджи Илчовата стопанка Таска, па стървите ѝ, па... така поред, докато има такива, що им прилича да седат на софра, защото от младите снахи никоя не свиваше колено да приседне пред „големите" на софрата. Те само шътаха и принасяха ту гозба, ту вино, ту каквото и да е, що требва да се принася.

Повечеря се, що се повечеря, раздигат се синиите, чорбаджи Илчо извади из пояс луличката, напълни я, некоя от снахите ще му донесе въгленче да запали, потегли два-три пъти, па се обърне към най-стария от братята си:

— Ти, Стойчо, утре ще натовариш вълната, за да я закараш у град на търговецо. Като я стовариш и земеш пари, ще се отбиеш да купиш сол, та да я докараш.

Стойчо, който вече и сам е с побелела коса и прошарени мустаци, свие кротко глава и прошепне:

— Харно!

После се обърне към втория брат и му дума:

— Ти, Танасе, ще натовариш десетина чувала кукуруз, ще ги закараш на воденицата да се смелят и ще гледаш, ако можеш, още у зори да се върнеш у други ден.

И така, ред поред, всекиму ще поръча кой какво има да чини и да върши... ще поръча и на младо, и на старо, и на мъжко, и на женско! Па като изреди всичките свои поръчки, а он ще се прибере у своята одая и... всичко мирно и тихо!

На утрото всеко станало навреме, всеко пошло на работа, а чорбаджи Илчо ще стане, ще се умие, и облече, ще се прекръсти пред иконата, па ще слезне край хамбара, откъдето ще вземе в прегръдка неколко кочана кукуруз, ще приседне край стълбата, па ще почне да ронка кукурузените зърна и да ги хвърля на събралия се рояк от всевъзможни домашни птици. Докато ронка кукуруза, а он си крои на памет къде каква работа ще има да върши днес! Видиш ли го, че е престанал вече да ронка кукуруз, да знаеш, че чорбаджи Илчо си е вече скроил у памет и къде ще иде, и кого ще види, и какво ще му каже, и какво ще купи. . . всичко, всичко, като че го е на тефтер написал.

Тая от снахите, която е отредена да му прислужва, щом види, че е престанал да ронка кукуруза, ще се затече с кратунката, пълна с вода, у едната ръка и шарения пешкир у друга и ще му полее да си измие ръцете, па докато чорбаджи Илчо още изтрива с шарения пешкир ръцете си, а снахата е вече натъкмила малката синийка на чердака, където чорбаджията обичаше да закусва заран, преди да излезе из къщи. На синийката ще има у едно джезвенце подгреяна ракия, засладена с малко медец, една канатка около половин ока вино, и ако е блажно време, я некое парче сланина, я некое парче бела от пастърмата, малко сиренце, я нещо такова, а ако е у постно време, ще му се изнесе търкан фасул, прошарен отгоре с червен пиперец и чубрика. На синията има, какво има друго, но едно нещо требва да го има, а това е една малка погачка, току-що извадена

от жаравата. Без пресна погача чорбаджи Илчо не седаше на софрата.

Като приседне, ще простре пешкир на колена, ще се прекръсти и ще извади ножчето си из пояс, та сам със своя ръка ще отреже една филия от погачата. А чорбаджи Илчо беше много майстор у резанье на погачите. Ще я опре некак на верев върху своето си колено, па като натисне с ножа, а оная погачка се свива в ръцете му като некоя сибалица... От софра да си станал, па като го гледаш, ще ти се прияде, като че три дни залък у уста не си турнал. Преди да разчупи отрязаната филия от погачата, чорбаджи Илчо ще хване у ръка шолчето, а снахата ще стои пред него диван чапраз, за да му прислужва, ще се наведе и ще му сипе у шолчето от подгреяната и засладена с медец ракийка. Чорбаджи Илчо ще се прекръсти втори път, па ще изпие ракията из шолчето и ако държи у ръка празното шолче, снахата ще се наведе да му сипе и втори път, а ако остави шолчето на синията, снахата знае, че повече ракия не требва, и затова вдига и джезвето, па и шолчето от синията.

Докато чорбаджи Илчо закусва, ни той проговаря нещо, нито пък снахата, която му прислужва, смее уста да отвори. Чорбаджи Илчо всичко заповедва с поглед, а снахите, що се изреждат да му прислужват, всека една е научена вече на неговия тертип и всека знае и върши своята работа мълчешком, като некоя совалка, що знае своя път зад бърдото, между жилите на основата.

А тоя поглед на чорбаджи Илчо беше... бог да пази, страх да те побере. Като те погледне с

ония черни крупни очи, що светкат като живи въглени под надвесените му като пръст бели вежди, а он да речеш, не че те е погледнал, а те е пронизал през гърди. Пред тия негови очи никой не беше кадър да скрие пред чорбаджи Илчо това, що у душа таи! . . . Колкото и да се заричаш, каквото и да се заречеш, щом чорбаджи Илчо те запита и севне с ония прострелни очи, а тебе ти се чини, че е прозрел дори до дъното на душата ти и е вече видел това, що криеш там, па току ти прималее на сърце и, щеш не щеш, ще си изкажеш и майчиното мл.еко аиле, що си сисал некога от гърди!

Страховит поглед!

От тоя негов страховит поглед се плашеха всички: и старо, и младо. Ще се зададе, да го речеме, чорбаджи Илчо от горната страна на махалата и на колкото порти видиш по некоя жена, мома или баба, че е приседнала на прага или че е само поотворила портата, щом го зърнат, че се е задал, току видиш, че всека се шмугне вътре зад оградата, а портите една по друга, клоп-клоп — затварят се, като че некой пощръклел бик юри низ сокака. Понекога, не само че затварят портата си, но и чивията наврат!. . . „Що го знаеш, сестро, ще си промънкят под нос, напрасничав човек, па кой знае що може на памет да му текне!“. . .

Ако некъде по сокачетата или на некой мегданлък се заиграли деца, а чорбаджи Илчо се зададе отнекъде, а они — „пъррр! . . .“ — също като некое ято врабци, кога видят, че се е задал некой пилюк, пръхнат у свет — дим да ги нема!. . .

Зли очи! . . .

Като че имаше нещо у тия очи от онова, което

усещаш, кога изненадано отнекъде се надвеси над тебе некоя усойница, или пък се впусне на тебе, та се уплете в краката ти некой голем смок и почне да те шиба с опашката си като с некой черкезки камшик.

Па не само хората се плашеха от тия чорбаджи Илчови очи! . . . И у добиче, кога погледне чорбаджи Илчо, и оно почне да потрепва!

Веднъж приседнал край механата пред пазарището, турил крак върху крак, пуши своята лула и гледа що става по пазарския мегдан. От горнята страна на махалата се зададе на едно сиво конче Трайчо джамбазинът, пуснал на един раван, пустият му циганин, та като лети, люля-люля; филджан у ръка да понесе с каймаклия кафе, на каул се хващам, че нито капка от каймака му нема да се разлее. . . такъв чуден раван. Като настигна до механата, джамбазинът слезе от седлото и поведе кончето да го поразведе малко. Наобиколиха около добичето сума свет да го гледат и да му се порадват: хубаво добиче, като че е на хартия изписано, па като свило оня хубав врат и разтворило ония широки ноздри, пърха и цвили, та чудо! Като минаха край чорбаджи Илчо, той хвърли поглед, та го изгледа и спре очи в очите на добичето. Циганинът таман се хвалеше, че му давали четиридесет минца маджарски, ама той от петдесет ни пара по-долу нема да го даде и. . . кончето пририпа, запърха, па се залюле и тресна о земи, като че го куршум прониза през сърце. Всички останаха като треснати! Едни викаха „урама“, други думаха „зли очи“, а циганинът се скаменил, па ни шава, ни продумва! . . . Докле да до-

несат яйце от черна кокошка да го чупят от челото на урочасаното добиче, дорде да намерят по къщята от тревата вратика, та да запоят добичето и да отвърнат униграмата, бедното конче, както беше легнало на левата страна, попошава с крака и ги изпружи... за последен път!... Църкна, както що бе здраво и читаво, като че некой извади нож, па взе, та го закла!...

Всички, що беха пред механата, знаеха кой го урочасал, знаеха чии беха злите очи, ала никой ни гък не посмея да каже; всеки се умълчал и само с поглед се разбират и си правят ишарет!...

Те такива очи имаше чорбаджи Илчо, па кой смее да иде да му се изпречи!?...

У чорбаджи Илчовата задруга имаше много свет, много челяд, но само негови, що можеше да си брои за свои, беха само двама души: стопанката му стрина Таска и син му Найден, едничкият стрък от неговата лоза.

Едва-що бе навършил деветнадесетте си години и от Спасовден бе встъпил в своята двадесета, Найден беше левент и половина, а на бой, фиданбойлия, току-що не бе стигнал баща си! На лице бел-червен, като баш гюл в градина, Найден имаше хубави, продълговати като бадеми очи, с дълги трепки и тънки вити вежди, склопени на челото, да речеш, че две пиявици се захапали под челото му. Една хубава къдрава коса отваряше неговото опнато чело. Под носа едвам току-що беха избили тънки гарави мустачки, които беха още толкова малки, че колкото и да се мъчеше Найден да улови краищата им и да ги завърти, неговата мъка все оставаше за бадева.

На лице приличен като некоя девойка, на снага кършен и израстен, на носия пръв гидия, Найден, и да не беше син на чорбаджи Илчо, пак би бил пръв ергенин в селото. Не е ни чудно, че който го видеше, всеки му се радваше, както що се радва човек, когато види нещо хубаво, па му стане мило на сърце! . . . А колко за селските моми, за них и лакърдия не може да става; коя как го срещне, а она ще го погледне веднъж, дваж, па се обърне и трети път да го погледне, а у лице стане червена като божур! . . . Ех, млад свет, младо сърце, на. . . сега им е времето и на хубаво да се радват, и свет да светуват. . . нека им е просто! . . .

Дойде понекога така на хорото, та се съберат на една страна момите, а на друга — ергените, па иде, боже, смех, иде кикот ту от едните, ту от другите. А кога между ергените се улучи и Найден, а ония моми като се притаят, па опрат очи у него, та не могат да ги отдвоят. А кога се случи Найден да хвърли поглед на некоя, а она пешин пребледнее, па после стане алева-червена, като че се качила низ некой стръмен връх, та се запъхтела от умора. Щом се случи такова нещо на некоя от тех, а она, за да скрие от лицето си това, що сърцето ѝ го крие, бръкне у джебо, та извади некоя кутийка с огледалце на капака, божем да вземе некоя игла, а она се огледа в огледалцето, за да познае по боята на лицето си познали ли са хората това, що она го крие на сърцето си!

Свет!. . .

А между ергените, между своите връстници и другари, Найден беше обикнат, колко щото може веч да бъде! От най-харните другари най-харен!. . .

Да беше кабил, всеки би го турил у пазва, на гърди да го скрие като писано яйце. Па асли и беше за обич момчето. Ако е за хора, като Найдена немаше втори да може да му излезе еш на играта! Ако е за у песен, като Найдена немаше втор да запее, за да омае с гласа си. Ако е за бинеджилък, по-бинеджия от Найдена немаше не само у селото, но и по целата каза. Он ще улови най-лудия, най-дивия кон от хергелето, па ще прави, ще върши, ще го оседла, ще го уюзди, па като се метне на седлото, да речеш, че е там израснал! А и иначе, на душа благ, сговорен, на своята дума сайбия — що рече, мре на думата си — не е иледжия, не е късканджия, у него на сърце нема чуруклук! . . . Благ, кротък, харен, добър като некой добър ден. Син е, дума се, на чорбаджи Илчо, от един корен са поникнали, ама по душа има такава голема разлика, като що има разлика между гюла и търна, макар че все от един корен растат! . . .

Тия, които са яли попарата на чорбаджи Илчо, па сега гледат Найдена, свиват врат, вдигат вежди към чело и се чудят: как може у ястребово гнездо гълъб да се излупи?. . .

Всички харесваха, всички обичаха Найдена, както у техната задруга, така и у целото село, а само един човек не го харесваше! . . .

Тоя човек беше чорбаджи Илчо, Найденовият стар баща! . . .

Он го обичаше като син, като едничко чедо, като едничък филиз, който ще разклони лозата на чорбаджи Илчо, който ще продължи неговия род. . . За това го обичаше и трепереше над него, но. . .

не го харесваше, че беше много добър, много кротък, много мек на сърце!...

— Какво ли ще стане от тебе, кога аз нема да бъда жив да те пазя, да те закрилям от зли хора? С тая твоя доброта, с тая твоя кротост ти приличаш на кротко ягне между зли вълци, защото хората са сега повече вълци, па за да можеш да поминеш добре на тоя свет, не требва да бъдеш кротко ягне, а требва да бъдеш повече вълк и от вълците, да имаш по-големи зъби от техните, та вместо те тебе, за врат, ти них за шия, па хапи, късай, разкъсвай!... Само така може да се живее сега по света!... На трънлива круша — чепурест прът!... Тѐ такъв да си, па тогава да те позная, че си мой син!... А така, каквото си тръгнал, утре да се извърна да умра, ти със своето меко сърце, със своята кротост, със своята добрина, има много сладки залъци, що ще ти оставя, у пелин да ги топиш, па тогава да ги гълташ... горчиви, бигорни!...

Така хортува чорбаджи Илчо на своя син, който слуша баща си, мълчи, търпи, докато дойде нещо да го притегне през сърцето, па му застане и го задави нещо у гърлото, което не шавнува ни нагоре, ни надоле, а дрехите му се оросят с неколко капки, които почнат да се търкалят по алените младежки бузи на Найдена!...

Жал му беше на Найдена, че баща му има такова кораво, такова душманско сърце!... Жал му беше, че този негов баща не намери некой друг кусур у него, за който да го кори, а кори го само за това, че бил добър, че бил много добър! Зер е и това некакъв кусур да бъдеш много добър на тоя свет?...

Така се запитва насаме Найден и вместо отговор той усети некаква тежка буца у гърдите, като че го е мора притиснала, па го натиска и гневи!

Чорбаджи Илчо се сърди на сина си, надумва му, креска, какво що си му е адет, ама щом види оросените трепки на Найдена, а он се сепне... какво и да е, чедо му е, па вдигне рамена и махне с ръка, като да сака да му рече:

„Не е за мене, а за тебе, за твоята бъднина, за твоето добруване!... Па ако не сакаш да ти думам, а аз ще мълча, нà, ни дума нема да ти продумам! Като не сакаш вълк да си — ягне бъди... Като не сакаш ти да хапеш — нека тебе хапят!...“

И колкото повече се смиряваше чорбаджи Илчо пред оросените трепки на своя син, толкова повече той ставаше бесен пред всичките ония хора, върху които можеше да си излее своя яд, като че тия нещастници беха криви за това, че ягнетата не знаят да хапят, както вълците!...

А стрина Таска?

Нея, сирота, никой и не пита, на нея се нищо и не казва!... Она е изпълнила свой дълг, що е имала да изпълни... родила е син, а повече... повече не е вече женска работа, па затова и не бива да се меша у мъжката работа!...

Она само подочува отстрана какво и що се говори, понасеща по нещо, що я бодне у гърди като майка, ама да рече да продума нещо на мъжа си — ни пък! Та откъде и ще смее уста да отвори пред него?!... Само понекога, така, кога се случи да остане насаме с Найдена и от въздишките му разбере за тежината на това, що му се е набрало у гърди, тогава само ще прегърне своя Най-

ден, своя гривен гълъб, па хем ще го глади с пръсти по къдравата коса, хем ще рони едри сълзи, хем ще му дума:

— Недей, синко, недей, гълъбче мой... недей се учи зло да правиш, хората да цвелиш, сълзите им от очи да къртиш!... Че между хорските сълзи има и такива, що падат като жива жарава на душата на оногози, който ги е изкъртил, който ги е изронил!...

Теши го, сирота стрина Таска, милва своя гълъб по къдравата коса, па изтрие очи хубаво, за да я не усети некой от задругата, че е плакала, че е сълзи ронила от страх пред злото, което могат да донесат на целия род хорските сълзи, които е откъртил, които е изронил нейният мъж със своята сприхнатост, със своето кораво, със своето каменно сърце!... Тя, сирота стрина Таска, само се прекръсти тихичко и впери своя поглед към небето, па си шепне:

— Божичко, света Богородичке, недейте оставя да пада тежината на неговите грехове върху главата на чедото ми, на моя гълъб!...

Не е, да речете, от годините, от старините, че чорбаджи Илчо е станал такъв опърничав, такъв сприхнат, такъв бездушник! Такъв си е он бил и у младини!...

Още като ергенин другарите му все странеха от него, боеха му се. А боеха се затова, защото Илчо беше безстрашен. От нищо му око не мига-

ше, пред нищо не трепваше!... Що год Илчо рече, това требва да бъде, па макар свето да се преобърне!

Случи се понекога, хванало се у празничен ден големо хоро на игрището. Наредили се все млади, все весели, мъжко до женско, па като запищела оная гайда у ръцете на чичо Цоло гайдаря, па като заситнили и задрусали онова хоро, да гледаш, па мило да ти стане. Току изведнъж ще се изтърси Илчо пред чичо Цоло гайдарина, па му заповедва като некой миралай:

— Спирай, чичо Цоло!

И чичо Цоло, макар и да вижда, че прекъсва на най-хубавото место у играта, като погледне само у ония Илчови очи, що искри метат, току изведнъж охлаби пискудана от гайдата и едно „пиууу" свършва хорото!

Мнозина от играчите ще видиш, че приръмжат малко, ама ръмжат само под нос, а никой не смее да иде при Илчо, па да му се изпречи и да го пита:

— Защо?... Откъде-накъде?...

Секи поръмжи-поръмжи, па се поизкашля и без да му се кашля, и... и преглътне.

А Илчо, вирнал глава като некой субаша, па метне само поглед, та да види има ли некой да посмее да му се опре и като разбере, че неговата дума ще е, а он ще пристъпи пак към дедо Цоло гайдаря и ще му подвикне:

— Ръченицата!

Дедо Цоло, който си познава добре стоката, ще наведе малко глава накъм десното си рамо, като да иска да рече: „Ех, като сакаш ръченица,

и ръченицата ще свиря“... И почне да надува пак своята гайда!

Своеволник, ама всички си мълчеха пред това Илчово своеволие, всеки си думаше у памет:

„Требва ли ми да влизам у беля с такъв!... Я само да не съм, па кога да е, он ще си намери своя майстор.“

Така си дума всеки и всеки отстъпва на Илчовите своеволия!

А Илчо?

Илчо, като вижда, че никой му не излиза насреща, от ден на ден вилнее и беснее по-грозно и по-сербез!

Никой, никой не смее у цело село да излезе насреща на Илчо, па да му подвикне:

— Стой!

Па пак най-после намери се и такъв, който му се изпречи насреща, както що се изпречва кремъкът на огнилото!

А тоя човек беше Райчо Пенин.

Илчо сербез... и Райчо сербез.

Илчо от имотен род... и Райчо от имотен род.

Илчо налет, неустрашим... и Райчо налет и неустрашим!...

Илчо левент и юнак... и Райчо левент и юнак.

Илчо: „хрррр-м...“, и Райчо: „хрррр-м!“

Само у едно не си приличаха:

Илчо всеки отбегваше, а Райчо всички обичаха!

Когато се спомене името на Илчо, всеки един си мисли у памет: „... Мечка го срещнала!...“ А когато се спомене името на Райчо, всеки се усмихне, па рече: „Зло да го не види!“

Да го не види, ама го виде!...

Виде го, омрежа го, уплете го, па го задигна и отмъкна, та и името му се забрави!... Знае ли човек от кой камък ще се спъне и падне?...

Да би знаял, а он би се залетел от тридесет разкрача да подрипне и да го прескочи само и само крака да са рахат и глава да е мирна!...

Ех, да би знаял, ама като не знае?

. . . .

Звезди, що са звезди, що ги е разсипал господ по небето като кукуруз от некой продънен хамбар, па пак, гледаш, светят, блещукат, ама пак не светят еднакво! По некоя, гледаш, едвам мъждее, друга свети, както що си е ред да свети звезда, кога е на небето, а пък по некоя ще грее, та сияе, па трепти-трепти, като че дума: „Аз съм, аз съм... гледай ме, нагледай ми се!...“ И наистина, на такава звезда не можеш и да се нагледаш, колкото повече я гледаш, толкова повече окото ти омайва!...

Те като тая, баш звезда между звездите, такава беше и Вела чичова Здравкова, баш мома между момите. Село големо, моми много, ама като Вела... само Вела и ни една друга!...

Една изгора за двама делии, двама баш ергени; и двамата я бегендисват, и двамата я сакат. Сака я и Илчо, ама сака я и Райчо.

Кой ще бъде от них двамина? Хм, кой ще бъде?... Ще бъде оня, когото Вела рече!...

А Вела рече: „... Райчо!“

Ех, весела му майка, кой като Райчо... Насмело се онова Райчово лице, да речеш, че Вела сва-

лила месечината от небето, па топи по варака, що е полепен по нея, и маже по лицето на Райчо!

А Илчо?...

Илчо стиснал зъби като бесен вълк, па от яд и от зло да рече само един път да плювне на парче хлеб и да го хвърли на псетата, всеко куче, кое хапне от него, ще се отрови!...

... Зехир!...

Гръм, що е гръм, дето доде понекога из висините, па тресне и подпали, ожари... по-добре такъв гръм да беше треснал у Велини и у Райчови, отколкото Илчо да стисне зъби от яд и да се закани.

А Илчо стисна зъби и закани се!... Закани се той на Райчо, па се закани и на Вела. Рече им, що не е и за думане!...

До девета рода, каже, от вашия сой ще газя къде кого стигна!...

Рече и не порече!...

Остаре, побеле, дума се, ама от това, що се зарече, не отстъпи нито колкото за нокът!

Душманин човек бе тоя Илчо!

Бездушник човек!... Да е кабил, готов е и своя собствен гръклян да прегризе, ама ината си ще постигне!...

. . . .

Райчо и Вела не се доводиха нито пълни три години и ... Вела остана вдовица!...

У ранни младини още Вела върза черна кърпа и... и вече не я отвърза от главата си!

Райчо намериха един ден убит всред селската гора. Той беше така грозно насечен, че можеше да

има триста рани по него! Ясно си личеше, че беше душмански съсечен!...

По село се пусна глас, че турци са го секли!

Кой знае, може и турци да са, ама от всичкото село най-добър приятел на турците беше Илчо!...

Когато намериха Райча в гората съсечен, а Илчо кой год го видеше, всеки се плашеше, като го погледне!... Свил чело, намръщил вежди, а изпод намръщените му вежди закървавил поглед... да го погледнеш и страх да те обземе!...

Боже, боже... що плач, що сълзи, що клетви, що чудо!... Но от всичко това на Вела остана само черната кърпа на главата и... сирачето ѝ Лазка, момиченце на две години!... Стрък, малък стърчец от лозата на покойния Райчо и... всеко чудо за три дни!...

Кой със сълзи го къпа, кой с жалби го приспива, каквото и да е, Вела очува и израсте своето сираче, та стана мома, една между всичките моми у село! По хубост надмина и майка си, що беше на времето си първа изгора у село. А по сръчност, по вредност, по работливост Лазка беше като баща си — ешът ѝ немаше у село! Да се разврти Лазка, па да ти умеси погача, яли́ да ти разточи баница, па да ядеш и да разбереш що е сладина!... И у Стамбул да идеш да питаш за такава баница, и там ще я търсиш за бадева, защото нема да я Лазкините ръце направят!...

Една е само зорницата, що свети у зори, и една е само Лазка, що завърта паметта на момците, както никоя друга у село!... А не е, че Лазка си го сака това; верваите ме, че не е, а така си, от

само себе си некакво, кой год ерген се загледа у Лазка, на всекиго се и памет завърти!. . .

Зер е крива Лазка, сирота, за това? Зер е крив гюлът, че всеки се омайва от миризмата му? Зер е крива ягодата, че всеки, който я види, устата му се наливат с плюнка?

Така си е от бога наредено, па от него си е и това, че е дал на Лазка такава хубост, та на всеки ерген окото все на Лазкината китка се спира!. . .

Свет!. . .

Мнозина ергенски въздишки са напинали юнашки гърди все за тая пуста Лазка; мнозина ергенски погледи са се лутали да допрат до Лазкините очи джеваири, да допрат и да се закачат за тех, но. . . под некой сачак летят и цвърчат със стотини ластовици, но. . . но само една от них гнездо свива на избраното место.

Така би и с Лазка. Мнозина си лъгаха памет по нея. . . мнозина я бегендисваха, ама Лазка. . . Лазка си бегендиса само един. . .

Тя си бегендиса Найдена.

„Ако ще е. . . он ще е" — дума си на памет Лазка и като метне поглед, та срещне Найденовата усмивка, а она се зачерви — цел божур.

„Ако ще е. . . тая да е — или она, или друга никоя" — дума си на памет Найден, а по гърдите му се разнася една милина, като да е забол в пазва некоя голема китка миризлив лиляк!. . .

Казват хората, че пó могло да се скрие дим от комина, отколкото меракът между двама млади, кога се харесат — кога се бегендисат.

Така би и с Лазка и Найдена!. . . Където и да са, щом са заедно, хората ще ги погледнат, ще им

се усмихнат от милост, от обич, като ги виждат как си са лика-прилика като два стърка иглика!

Ако са на игрището, па се уловили един до друг у хорото, а гайдарино ще се завърти на пета, ще се изпречи пред тех със своята гайда, ще бутне от чело калпака си към тила, па като засит-ни:

Израсъл ми вит зелен бор,
Калино ле, Калинке ле байчова,
и до него тънка елха,
Калино ле, Калинке ле байчова,
клони им се измешали,
Калино ле, Калинке ле байчова,
през листа им ветър шуми,
Калино ле, Калинке ле байчова,
ветър шуми, тихом дума:
Калино ле, Калинке ле байчова,
кой за коя милост има,
Калино ле, Калинке ле байчова,
нека он сам да я милва!
Калино ле, Калинке ле байчова.

Свири, пустият му гайдар с оная гайда, като че с уста продумва, а Найден и Лазка, насмени, зачервенели, задихани от играта, стискат си ръце и тупат с крака: „Зупа-зуп, зупа-зуп. . . “

Боже, що ти е севда, що ти е младост!. . .

. . . .

Их, господи! . . . Харно си направил това хубаво синьо небе; харно си го посипал с ония светли звез-

ди, като с некои джеваири, ама защо, господи, понекога покриваш това синьо небе и тия джеваири с мрачни, с грозни облаци, откъдето гърмовете раздрусват вселената и молнията разнася огъня на твоя гнев?!...

Их, господи!... Харно си създал славеите с техните прелестни гласове, що радват и веселят света с песните си, ама защо, господи, си създал и орлите и ястребите, тия кръвожадници, що не разбират от сладостите на песните, а разбират само от... кръв и от разкъсани меса?!...

И над щастието на Лазка и Найдена се е замрачил един такъв черен облак, откъдето севват отдалеч молнии и се дочуват глухо гърмежите!...

И над главите на Лазка и Найдена се върти и облита в облаците един кръвожаден ястреб, който не разбира ни от младост, ни от милост, а разбира само от... кръв, от разкъсани сърца!...

Този черен облак, този кръвожаден ястреб, що се е устремил да разкъса, да разкървави две млади сърца, това е — чорбаджи Илчо... бащата на Найдена!...

Кога нещо зло дойде човеку от бога, а он, каквото и да е, ще го претърпи, ще го понесе, защото е от... него... Он дава, он взема!... Но когато ти дойде злото от хората, а особено от свой близък, тогава е тежко, тогава е горчиво — тогава е непоносимо!... Такъво зло смущава душата, замъгля погледа и... човек загубва своя разум в своята смутена душа!...

Горко на наскърбените!...

* * *

Случвало ли се е да бъдете на воденица, да слушате плесъка на водата от улеите по витлата, па таман сте привикнали на тоя шум, и воденицата спре. Вам ви се чини, че тая тишина, що е овладела така наведнъж, изглежда като нещо шуто!... Те такава една шута тишина е настала и в двора на чорбаджи Илчовата задруга. Всеко едно, кое що год да е нещо работило, всеко се вковало на местото си, кое гдето се е нашло, па притаило дъх и чака... чака да види какво ще стане!...

Какво ще стане?...

Кой знае!... Но нещо все требва да стане! Чорбаджи Илчо си дойде тая вечер пред време! Доде си жълт-зелен от яд и злина. Да речеш, че жлъчката му се е пукнала, та му целата кръв отровила! С игла да речеш да го боднеш, вместо кръв жлъч ще потече!... Зехир! По-старите жени, бабичките, навели глави, опрели очи у земи, па... цели изтръпнали!... По-младите, снахите и девойките, с пребледнели джуни, уплашени, си шепнат опипом от ухо на ухо, а сърцата им тупат-тупат като на хваната у примка яребица!... Дечурлигата, що играеха по двора кой с некоя пръчка, кой с некое колело, и-те са се утишили сега зад големата купа край плета, па по некое турило пръстя у уста, а по некое забравило върха на езика си извън зъбите и всеко се вкаменило... да види какво ще стане!

. . . .

До одъра в малката станчка, в която си спи сам чорбаджи Илчо и в която освен стрина Таска чужди крак никога не стъпваше, беха наредени по стените разни пусати, на които чорбаджи Илчо беше голям мераклия. Под оръжието, опрен на възглавница, с прекръстосани нозе, седи чорбаджи Илчо и държи своята запалена лула у ръце, но от ядове и чемере, що беха попъплили и обзели грешната му душа, той забрави да допре тая своя лула до устата си. Пред него се изправил неговият син Найден, треповен и мрачен у лице, да речеш, че току-що е паднал из облаците, па още не може да се свести от това падане. Найден беше забол левата си длан до палец у своя ален пояс що опиняше кръста му, а у десната си ръка държеше своята червена капица с черните ики-катлии гайтани. Кротките Найденови очи, които не можеха да издържат острия поглед на чорбаджи Илчо, беха спрени ў земи, току при върховете на своите стегнати опинци, привързани върху шарените навуща.

Чорбаджи Илчо, който нищо не думаше, а само меташе с очи като некои искри ония мрачни погледи, измери своя син Найден от петите до главата с такъв един поглед, който следени плюнката в устата на Найдена, а нещо в гърлото го стисна, да речеш, че ха сега ще го задуши! Види се, че сиромахът Найден требва доста да е изтръпнал, като се принуди да попристъпи неколко пъти, вдигайки ту левия, ту десния си крак, за да се увери дали са си неговите крака.

Чорбаджи Илчо се поизкашля, като че се готвеше да заговори, но, види се, че и неговото гър-

ло требва да е било доста засъхнало от яд и злина, защото и след накашлюването той пак не можа дълго време уста да отвори, а се залови да натиска с пръст пепелта на своята лула.

Чак по некое време чорбаджи Илчо започна с един прималей глас, като че е хортувал-хортувал с часове, па сега сили не му останали вече да говори:

— Та зер за тебе от цело село не се намери друга мома да бегендисаш, та си се помамил по оная ... гювендия, Велината дъщеря, на най-големия мой душманин дъщерята, на душманина на целия мой сой, на моята цела задруга!... Зер дотам стигна, и това да доживея от тебе?...

— По нея ми сърце потегли, нея си харесах — отвърна Найден кротко и вдигна своите вакли очи, та хвърли един учуден поглед към баща си.

— Хм... сърце те потеглило!... Я кажи по-харно: магиите ѝ те омаяли!...

— Тя е харна мома, не е магьосница — отвърна самоуверено Найден и пак метна поглед към мрачното лице на чорбаджи Илча.

— Харна... ха, ха... магьосница е и она, и майка ѝ, и целото им семселе са вече магьосници — отвърна с един натъртен глас чорбаджи Илчо и повиши тоя свой глас като човек, който захваща да се поддава на яда си, що го гризе на сърце.

— За мене е харна, па аз си я харесвам — отвърна Найден с една настойчивост, която накара чорбаджи Илчо да вирне глава към тил и да разшири ноздри като некой подплашен звер!...

— Не е харна, защото аз нема да я кабуля в къщата си за снаха... разбираш ли? ... Никога, ни-

кога на моя душманин дъщерята нема да бъде моя снаха!... Коя да е друга, черна циганка да е, пак ще я кабуля, ама от Велин сой кост у къщи нема да приема!

— Или тая, или друга никоя — отвърна Найден и извади от пояса си ръката, та оправи своите коси, що беха нависнали над челото му.

— Що-о-о?... — изръмжа чорбаджи Илчо с такъв страшен глас, че цялата къща затрепера!

. . . .

В съседната стая, на стената у която висеше един иконостас с неколко икони, стрина Таска, Найденовата майка, клекнала пред иконите, кръсти се и с насълзени очи се моли: „Господи, пресвета Богородичке, свети Никола, свети Иване... всички светии, вам се моля, спасете чедото ми, закрилете го, избавете го... Господи, чеденцето ми, моя хубав гълъб... него ми запази, господи!...“

Майка!...

* * *

Неколко дни поред чорбаджи Илчо ходеше все мрачен, все тъмен, все жлъчен, като че бе унесен, като че бе обзет все от една мисъл!...

Той бе занемарил и своята задруга, и своята търговия, и всичко!...

Брат му Стойчо, като най-стар след него, ще пристъпи привечер към чердака, където чорбаджи Илчо седи замислен и пуши, и ще се понакашля,

за да му се обади, но чорбаджи Илчо хич го и не поглежда, а смуче своята лула и... все мисли. Стойчо ще пристъпи и ще се понакашля втори път, па като гледа, че пак остава незабелязан от главата на задругата, а он ще почне с тих, трепетлив глас:

— Я рекох, ако може да те попитам нещо...

С едно обръщане на своето начумерено лице чорбаджи Илчо пресече наполовин думата на Стойчо.

— Какво?

— Па рекох да питам какво требва да се прави утре... работа настигна коджамити: и за оран, и за наваждане, и за копан, па требва да се види и за...

Чорбаджи Илчо пак пресече наполовин думата на Стойчо и отвърна с един натъртен глас:

— Каквото знаете, правете!...

Стойчо се сепна от тоя изненадан отговор, като че виде изюзден лудия айгър от ергелето!... Той наведе надесно главата си, като да искаше да каже: харно, като е така, така нека бъде; ще направим, каквото знаем... и се отдалечи тихичко от чердака, като че се боеше да не събуди некого от своите стъпки.

А чорбаджи Илчо пак продължава у мрачината да смуче своята лула и да тъче и разтъква в ума си мисълта, която го беше обзела.

А тая мисъл беше: как да отстрани от селото своя севдалин син, как да го прати некъде далеч, много далеч, за да му не пречи на това, що е скроил за Лазка, Найденовата севда.

Черни мисли, черни кроежи!...

. . . .

Втората неделя след Тодоровден целото село беше още от заранта се разшавало. През тоя ден селото ще изпраща поклонници за Света гора. Девет души поклонници, девет бинекчии, с добри, охранени коне, оседлани като за дълъг път, с всичките му такъми. Между тия деветина е и Найден, чорбаджи Илчовият син. Неговият кон е най-личен, па и такъмите на коня личат, че са от чорбаджийска къща. Юздата и кускуня — с пулии каиши, дисагите — кожени, а зенгията — с ново синьо ямболско сиджаде. Ония коньe, оседлани, накитени, пъхтат с уста и ровят с предни крака, да речеш, че не могат вече да търпят да се размайват!

И конете, и поклонниците, па и целото село са се събрали в черковния двор, където дедо поп Митър ще им прочете паметствена молитва и след това... ха, добър път!... Наистина, че имаше и други мнозина бинеджии, които се бяха приготвили да изпратят своите съселяни, поклонниците, чак до голямата воденица при старите върби, но истинският изпроводняк става от черковния двор, с пълна благословия.

Дойде време за похождане, дедо поп Митър си беше турил и патрахила, за да почне напътствената молитва, а пак се размайват, пак чакат.

Кого чакат?

Чакат Найдена, чорбаджи Илчовия син. Конят му тука, но него го нема още!

А къде беше Найден?

Хм... па къде ще бъде другаде, та не при Лазка! Та нали тръгва човек на дълъг път, па требва да се сбогува, па да си вземе приготвената за него китка, па...!

Свила Лазка оная хубава китка, привързала я с ален конец, па я подава на Найдена усмихната през сълзи и му дума:

— На свето место отиваш, требвало би да се радвам, а оно, не знам защо, свило ме е тук нещо у гърди, да речеш, черна змия под сърцето, па все ме е страх от нещо страшно, нещо грозно! Па и пусти сънища, като са се напоредили от неколко време насам... страх ме е да легна да заспя!... Все такива грозни, все такива страшни, все такива злокобни!... Оня ден сънувах, че баща ти събрал селото, за да му мери греховете. Мери, що мери на другите, па доде и до мене ред. Я му думам: „Що ще ме мериш, чичо Илчо, я не съм греховна", а он скръцна със зъби и вика: „Ще видим дали не си греховна" — па ме накара да стъпя у едното блюдо на везните, а в другото вместо драмове, гледам, турена една жлъчка!... Така си, ачик ашикере личеше, че си е жлъчка!... Я му думам: „Чичо Илчо, не мериш право, драмовете ти са ялънджийски... зер не видиш, че това не са драмове, а една жлъчка, отровна човешка жлъчка!..." Он ме погледна, намръщи чело, сви вежди, па ми дума: „За тебе такива драмове!..." Кога издигна везните, я отскочих горе, а блюдото, в което беше жлъчката, натегна, от страх, и насънье както бех, мене като че ми припадна, па какво стана после, и аз не знам!...

Две крупни сълзи от хубавите Лазкини очи се търколиха върху китката, що подаваше с ръка на Найдена, па му дума: „Ако увехне най-напред здравецът от тая китка, да знаеш, че съм болна,

а ако увехне босилекът, да знаеш, че... — Лазка не можи да издума думата си, сълзите я задушиха!

. . . .

Когато Найден влезна в черковния двор, дедо поп Митър започна своята напътствена молитва, която и свърши с благопожелание да стигнат здрави и весели в светата обител и да се върнат щастливо оттам, като донесат благословение за цело село от това свещено место. Всички поред целуваха кръста и ръка на деда попа, но когато доде ред на чорбаджи Илчо да целуне кръста, случи се нещо, което вкамени всички, що беха наблизо, па и самия дедо поп Митра! Кръстът отскочи от своята сребърна дръжка, която държеше в ръка дедо поп, като че го беше некой разбурмил, и се търколи на масичката, на която бе сложено евангелието. Чорбаджи Илчо навъси вежди и си отмина, без да целуне кръста, а дедо поп, пребледнел и треперещ, взе да намества пак кръста на сребърната дръжка и с учудване търсеше да разбере как отхвръкна кръстът от дръжката, когато нищо не беше счупено!...

Едно тихо шепотене се пренесе между присъствуващите като некоя вълна от раздрусана вода!... Едни си шепнеха: „На поличба е!"... Други отвръщаха треповно: „Светият кръст сам бега от него!..."

Свет!...

Когато бинеджиите възседнаха коне и тръгнаха за своя дълъг път, те минаваха през махалата, където на всека порта се беха натрупали жени,

моми и дечурлига, за да гледат поклонниците. При заминаване край Лазкините порти и Лазка беше излезла на портата с майка си, както и другите хора. Когато Найден наближи Лазкините порти, той подкара своя кон по-близо до стената, за да им каже още веднъж „сбогом“, но хубавият кон на Найдена, като наближи Лазкините порти, се изправи на двата задни крака и не искаше да тръгне оттам. Найден беше един от най-добрите бинеджии и затова такова едно своеволие от неговия кон, който никога това не беше правил, го разсърди; той стегна дизгините, мушна с крака слабините на коня и го подкара да върви. Но и това не помогна! Конят се повърна надире, а като наближи Лазкините порти, пак се изправи на два крака и не искаше да се отдалечава. Това се повтори три пъти и чак на четвъртия път, след голема усила от страна на Найдена, конят се разбесне и полете с един устрем, да речеш, че на кушия препуска. Едвам смогна да го спре Найден, когато настигна своите другари, що беха отминали, докато той се залисваше със своя упорит кон!

Отсрещната страна на улицата, където беха натрупани на една порта повечко жени и бабички, старата баба Тана, що беше между тех и виде това, що направи Найденовият кон, промънкя шепнешком:

— Не е на харно! Три пъти се повръща добичето! . . . Добиче е, ама и оно усеща, че има нещо зло да доде до глава, та затова се и опира на път! . . . Те, помнете ми думата, па който е жив, ще види, че некакво патило иде за некого! . . .

Пуста баба Тана! . . . Рече, като че отсече! Като че да го е от книга прочела, така го предрече!

Па не е само баба Тана, а и Лазкината майка изтръпна като виде това, що направи Найденовият кон, но тя нищо не предрече, а само изпусна от гърди една тежка въздишка и вдигна ръка да се прекръсти! . . .

На сам ден на Връбница целото село Копаново изглеждаше като некой раздрусан кошер, из който бръмчат пощръклелите пчели! . . . Едни уплашени, други намръщени, а трети. . . трети вървят като замаени от чудото, що е сполетело селото! На една страна се събрали неколко жени, па си хортуват бледни и уплашени:

— Това, що я беди кметът, това не може да бъде, па каквото щете кажете! . . .

— Ама зер Велината дъщеря да стори таково нещо? . . . Боже, пази! Това си е ачик ашикере туна беда! . . .

— Хеле пък с оня хайта и пияница, с шерет Ташко. . . тс, тс, тс! . . .

— Може, я знам нещо, ама тук да си остане думата, защото не искам да ми нарочи къщата оня кървник, кметът! . . . Оная вечер го е срещнал у мрачина моят мъж чорбаджи Илчо как си шушука нещо с шерет Ташко у дола, под самия мост! . . . „Да не бех чул гласовете им, дума моят мъж, немаше да мога да позная у мрачините нито чорбаджи Илчо, нито шерет Ташко."

— Ха, сега се сещам! . . . Това е скроил чорбаджи Илчо с шерет Ташко, за да пресече мерака на своя син с Велината дъщеря! . . . Та нали знаете, че чорбаджи Илчо води гарез на целия Велин род още оттогава, когато Вела му обърна гърба и пойде за Райчо! Оттогава още той им задушманува, та да е кабил, в капка вода всички да ги издави! . . . Страшен душманин! . . .

— Че е скроено — скроено, това си се вижда, ама кмет е, сила е, кой що му може? . . . Думат, че днеска щел да ги съди при бреста у черковния двор, па. . . кой знае какво ще ги присъди! . . .

— Едни думат, че затова е и изпратил сина си на „Св. гора“, за да не бъде тук и да му не пречи на това, що е скроил на Лазка, сиротата!

— Бре-е-е! . . . Бездушен човек! . . . Каменно сърце! . . .

— Тежко и горко ономува, който му попадне у шаките! . . .

След отпуск на черквата чорбаджи Илчо събрал старейте и по-видните селяни под бреста в черковния двор. Около чорбаджиите и старейте начичкало се всекакъв свет, и млади, и стари, и дечурлига, па чакат да видят какво ще стане? ! . . .

Че имаше нещо да стане, това всички знаеха и че това нещо, че щеше да се чукне от главата на сирота Лазка, и това го знаеха хората! . . .

Старейте, що беше наредил чорбаджи Илчо край себе си, всеки един взел по една клечка в леви-

цата и по една бритва в десницата и всеки един от тех дела и зашилва клечката, като че подострува перо, за да пише с него. Стареите делат, като опрели очи у своите клечки, а чорбаджи Илчо като кмет им дума:

— Кога нивата на некого се обземе от тръне и бодиле, он е длъжен да я чисти, защото, ако я не чисти, и сам ще затърнее! Така е и с едно село!... Ако почнат да се вършат срамни работи по селото, днеска тук, утре там, па селото търпи, а безчестните си правят своя кеф, то на такова село ще дойде и мор, и поводье, па ще почне не само град, но и камънье да падат по него от небето! ... Така ли е, бракьо? ...

— Така е! — отвръщат стареите и продължават да делат своите клечки, без да смее некой да вдигне очи и да погледне у кмета! ...

— Ех, като е така, тогава ще требва и ние да очистим такова едно търнье, що е почнало да никне у наше село! ...

Кметът пак обърна своя поглед към селските стареи, които все си делат своите клечки, и настави:

— Нашият бировин е уловил у срамни работи тая нощ една мома и един ергенин, па я ви повиках да чуете с ушите си какво и що е било и според това да отсъдиме, що е закон и ред, защото, ако не сторим това, може утре да доде градушка, па да избие и мюлк, и стока, па и самите нас! ... Така ли е, бракьо? ...

— Така е! ... — отвръщат стареите и остъргват от своите клечки тънки отрезки като конци.

Чорбаджи Илчо метна поглед към Йото Кьо-

равия, селския бировин, и му даде знак да пристъпи под бреста пред старейте.

Йото, какъвто си беше дангалак, с прегърната у ръце бировинска тояга с неколко крачки се изпъна като върлина пред кмета и старейте, па опре своето здраво око право у чорбаджи Илчо, като да чакаше от него некаква заповед.

Чорбаджи Илчо се поизкашля, така излеко, и почна с един проточен глас:

— Кажи тука и пред старейте това, що ми каза на мене... Кажи всичко, що си чул и що си видел.

Йото Кьоравия, колкото си беше дълг, а он се изопна още повече, па почна:

— Е па какво да кажеш, чорбаджи?... Тé това, що ти рекох за шерет Ташко и за Лазка Райчева, Велината дъщеря, това си е истина. Улових ги нощеска посред нощ на самата порта при Велиния двор!... Она пръхна, та си избега и се скри, а он, шерет Ташко... хе го, хе, нека и сам да каже, хванах го, та го доведох и затворих у общинския кош! Тая заран го измъкнах от коша и го доведох тук, както ти ми заповеда, па сега, тé му очите, нека сам да си каже не е ли истина?!...

Чорбаджи Илчо вдигна глава и подвикна на шерет Ташко, що се беше опрел до един дирек от пармаклъка и зяпаше така безгрижно, като че лакърдията не беше за него, а за некого деветаго! На тоя вик на кмета шерет Ташко пристъпи под бреста, при кмета и старейте, свали капа от глава и почна да я прихваща от едната ръка в другата си, като поповдигаше ту левия, ту десния си крак.

Чорбаджи Илчо го изгледа с една притворна сръдня и го пита:

— Ти чу какво каза бировинът за тебе, къде и как те е уловил; това истина ли е?

— Е па истина е, чорбаджийо, сега де, що ще кривим душа да отричам, като нещо е било! . . . Улови ме, па ме докара и затвори у селския кош, па. . . това си е! . . .

— Е, а защо те улови бировинът?

— Па улови ме заради оная, заради Лазка Велината, па. . .

— Демек и ти си уйдисал на памето й, па и она на твоя памет?

— Е па! . . .

— Па тогава що се не венчаете, ами ходите да срамите селото? . . . Нали знаеш, че тая работа има ред и закон, има църква, има венчило, що се не венчаете по ред и закон, както що свето върши, ами така? . . .

— Е па я съм каил да се венчаеме, ама ако она сака! . . . Я със зор не мога да я насила, па ти като кмет накарай я. . . я нема да се противя, ще я кабуля!

Чорбаджи Илчо метна пак поглед към старейте, които продължаваха да делат със своите бритви клечките, и ги пита:

— Ашикере ли е, бракьо, тая работа?

— Ашикере!

— Е, тогава, демек, по ред и по закон?

— По ред и по закон! — отвръщат староите и всички изведнъж пречупват своите изделани клечки.

— Ех, като требва да бъде по ред и по закон, нека да чуят кабахатлиите какво ги село осъжда!

Така отсече чорбаджи Илчо, па вдигна глава, та метна поглед към Йото Кьоравия, а тоя се изтегна пред него диван чапраз заедно със своята бировинска тояга. Чорбаджи Илчо му дума:

— Ще идеш сега да доведеш тук Велината дъщеря, що е щурувала с тоя неин хубостник, та да им село присъди и на двамина по ред и по закон.

Йото Кьоравия се залете, като че некое прасе се изтърва из ръцете му, та почна да го гони. Всички наоколо си шепнеха и шушуникаха, но така тихичко, че нито думичка не долиташе нито до ушите на кмета, нито до старейте. По лицето на мнозина се четеше една скръб, една тъга, а пък по некои беха почервенели от яд и от възмущение. Старейте, опрели поглед пред себе, па не смеят ни с око да шавнат към набралия се свет. Само на чорбаджи Илчо и око не мигаше, гледа си он всички наред със своя страшен поглед и когото год погледне, всеки потули очи надолу и усети нещо студено у гърди!... Та стар вълк е, па не се бои от блеението на овците, нито от звекота на звънците на овните!... Знае он и две, и двеста!...

Хм!... Чорбаджи Илчо нема да знае?!...

Когато откъм пътя зад моста се зададе Лазка със своята майка, водени от Йото Кьоравия, всеко живо притаи дъх и опре поглед в почервенелите от плач хубави очи на Лазка!... Всички я гледаха и всички я аджедисваха!... Само един човек не я аджедиса!... Само чорбаджи Илчо остана с каменно, с ледено сърце!...

Той метна един кръвнишки поглед към Лазка и Вела, па с една ядовита усмивка почна:

— Та ти, така, ха? . . . Ачик, през просото? . . . Да срамиш село и да сърдиш бога? . . . Ама, асли, соят ти е такъв! . . .

Лазка, която беше алена-зажарена от плач и от душевна тегоба наведнъж пребледне и току-що се не повали да падне, като чу такива думи от кмета, па като се посъвзе, она се изстъпи пред него, вдигна оная хубава глава, па като захвана:

— Я ни село срамим, ни бога сърдим, защото не съм сторила никакъв грех; а че има хора, които са се додумали да подвалят некому, па да му хвърлят на главата туна-беда... тех нека бог съди, защото они са, що сърдят бога! . . . А колкото за моя сой, за моето семселе, това цело село знае, че целият ни род сме с ачик чело, честни и поще́ни. У нашия род нема убийци, нема намкьори, нема душмани, нема подвалници, за да сторят некому зло зад гърба! . . . Такъв е нашият сой, такова е нашето семселе, па ако досега не си го знаял, сега да го знаеш! . . .

— Па ти знаеш да хортуваш като некой кадия... гледай, гледай, кой би се надевал на такива уста? . . .

— Не аз, а правдата хортува за мене, защото не съм крива, не съм грешна! . . .

— Де, де... не бъши, не отричай... колкото да шаваш, ти си впримчена и с двата крака в примката! . . . Тѐ тука се разкри всичко на ачик пред тия стареи, пред тоя свет! . . . Я те не съдим, село те съди! Тѐ, бировино ви уловил и двамата ви на вашата порта... нещо ачик ашикере, та и оня,

твоят хубостник, що сте щурували заедно с него, и он не отрича, па и какво ще отрича, като бировино го захванал и го затворил в селския кош, откъдето тая зарап го доведе! На такава ачик работа може ли да се бъши?

Вела, Лазкината майка, попристъпи малко напред, сегна с ръка да намери своята черна кърпа, що бе се свлекла от главата ѝ, па продума:

— Ама чекай, кмете, я да ти кажем как е била скроена тая уйдурма!... Майка съм, чедо ми е, па право е и моята дума да се чуе!... Таман се канехме да си легнем, оставаше само вода да извадя от кладенеца. Отидох и спущам кофата у кладенецо, а некой почука на портата, на коя бехме отдавна турили чивия. Аз не можех да оставя кофата, та Лазка се затече да види кой тропа по това късно време?... Кога извади чивията и отвори вратата, оня бекрия, шерет Ташко, почна да ѝ хортува некакви думи, дека не са ни за у стига, ни за у среща. Дорде да извадя кофата, Лазка изписка, че бекрията сегнал с ръце да я прегърне!... Я забравих и кофа, и вода, па се спуснах към портата да видя какво направи оня непрокопсаник. Дорде да стигна, току отнекъде изпъкна бировино, който требва да е бил скрит максус там наблизо. Изтъкна се бировино, па каже: „Толко ми требваше!... Що видох — видох!... Сега ще обадя на кмето, та да знае кои вършат грехове и сърдят бога, та да праща мор, глад и градушка на нашия синор!...“ Като рече това, а он помъкна оня бекрия, без да дочека и дума да му отвърнеме!... Ние си пак заключихме портата и се прибрахме!... Това беше всичко, на́, вервайте бога,

уйдурдисана, договорена работа! Те́, една душа имам, нека ме тук, пред вас, задуши, ако устата ми не говорят истината!... Най-после, срамота е, грехота е с едно сираче, останало без баща, така да си подбиват шега всекакви хайти и бекрии!... И вие челяд имате, па ако мене не вервате, погледнете към оня там, горе, па барем нему вервайте!...

Едно задушено ръмжене откъм набрания свет след тия думи на Лазкината майка сепна чорбаджи Илчо!... Той се боеше да не изпусне из ръце пилето, което бе сигурен, че го държи здраво!... А изпусне ли веднъж това пиле, целият негов план беше загубен. А този негов план беше устремен само към едно: дорде се върне Найден в село, Лазка да е оженена за друг или... или какво и да е друго, но Найден да не завари Лазка, че е още мома!...

Чорбаджи Илчо севна със своя кръвнишки поглед към оная страна, откъдето идеше ръмженето, и... всичко притихна.

Той повика пред себе си кьоравия Йото и шерет Ташко, па дума:

— Те́, тука сте очи с очи, па сега да видим кой бъши и кой казва правицата?... Ти, Йото, улови ли ги на портата?

— Улових ги, чорбаджийо!

— На грех ли ги улови?

— Е па оно, дума се, на грех ги улових, та, ако не беше така, зер щех да го затварям оногова в селския кош?... А че е бил у коша, това и он нема да откаже!...

Чорбаджи Илчо се обърна към шерет Ташко, па го пита:

— Това истина ли е, що казува бировино?

— Е па истина е, чорбаджийо, у коша бех цела нощ, дума се, там пренощувах! ... Що е право — право! ...

— За кабахат ли те закараха в коша, или за права бога?

— Е па, чорбаджийо, като ме е закарал у коша, оно требва да съм кабахатлия!

— С тая ли тук, с Велината дъщеря, ти е кабахатя?

— Е па он е видел човекът, като казува!

— Он казува, ама тая отрича; хем она отрича, хем и майка ѝ отрича...

— Ех, знаеш, чорбаджийо, женска страна, дума се, слаба страна, па и не е нещо таково, що е реч, дека да бъде за пред хора, ами, да прощаваш, малко безпътно иде, та се срамуват, па затова така се и опинят! ... Ама пред съд и пред закон ни се дим потуля, ни се мирис скрива, като му дойде, и оно си излезе само на ачик! ...

Лазка пак почервене, та стана божур в лицето при тия уйдурдисани лакърдии на шерет Ташко. Тя се изстъпи като некоя наранена лъвица напред и с един отчаян, трепетлив глас зарида:

— Лъже! ... Всичко това, що тоя бекрия говори, всичко е лъжа! Всичко е скроено и измислено от зли хора, от душмани, от намкьори! ... Я кого обичам, я от него нема да се отречем, ама тоя шугавец, тоя бекрия... за него моите порти са били всекога затворени, па и занапред ще бъдат затворени! ... На такъв като него аз и плюнката не-

ма да си хвърля! Мене майка ми не ме е намерила на боклука, и я съм кърмена от майчини гърди като и вашата челяд, па ако сега вие си подбивате шега с мене, има господ тамо, горе, който ще стори това с вашата челяд!...

— Ти можеш да наддумаш и кадията, ама на нас женски акъл не ни требва; ние що знаем — знаем!... Те, тия хора не бъшат, та ти ще бъшиш!... Па и като бъшиш, санким, та каква файда... Че си уловена... уловена си вече, това си е ашикере, па сега, сега те село съди по ред и по закон... Така ли рекохме, бракьо? — пита чорбаджи Илчо селските стареи...

— Така, така... по ред и по закон — отвърнаха стареите и пречупиха още наполовина изделаните тънки парчета от своите клечки.

— Ех, като е така, а оно ето какъв е редът и законът: Ташко ще се венчае с Лазка, па хем они да се помирят, хем село да се не срами!

— Никога!... Мъртва, а не жива с тоя бекрия под венчило! — извика отчаяно Лазка и зина да продължи, но кметът я пресече:

— Сега я говорим, а не ти; дума се, селото говори, демек, законо говори, а кога законо говори, ти требва да мълчиш и само да слушаш!... Така е по законо и така требва да бъде, а ако нечєш по законо, оно и за това си има ред и според тоя ред с тебе ще сторим това, каквото са правили и нашите деди и прадеди с такива хубостници, що са били уловени като тебе да срамят селото. С едно катранено въже ще те вържеме за дънеро на тоя брест, па ще сложим тук един сноп жилави пръчки, па всекому от селото на волята му... кой кол-

кого посака, толкова ще ти удари! А като се изреди селото, тогава ще те изкараме зад селския чинор... сюргюн и ако те види некой, че си се върнала в селото, да има право главата да ти смаже като на змия!... А сега избирай: кеф ти по закона, кеф ти по ред... Или с Ташко под венчило, или с катраненото въже!... Което си харесаш, това ще бъде, защото така ти е село присъдило, а село що рече, никой не смее да поречe!

Чорбаджи Илчо свърши с една гузна усмивка и обточи с един чудноват поглед насъбралия се наоколо свет, като да искаше да каже на тоя свет: крив ли съм аз, че ти си вършила такъв кабахат!...

Един тих шепот, едно ново ръмжене се зачу откъм страната на набралия се свет! Всеко гледа плахо, уплашено, покрусено!...

По едно време Лазкината майка се изстъпи пак пред кмета и пред стареите, а у лице бледа, та жълта, та като че е от восък!... Плещите ѝ играят от треперене, както що играе кожата на некой тъпан, кога го тупат.

Тя посегна с десницата си, та свали своята черна кърпа от главата си!... Прошарените ѝ вече дълги коси покриха раменете и половината от лицето ѝ. Така изправена, тя изглеждаше страшна, като я гледаш, като че некакви тръпки почват да лазят по гърба ти!... Стрина Вела хвана двата краища от кьошетата на своята кърпа и ги опна пред кмета и пред стареите, па им дума:

— Вашата правица е като тая кърпа; като опнеш насам, казваш, право е, като по нишка, а като опнеш другите две кьошета, гледаш, пак пра-

во!... А оно нито е едното право, нито е другото право, защото кърпата е четвъртита, с четири кьошета!... Те това е вашият закон, това е вашата правица!... Колко вие право мерили, толкова и бог на вас! А ти, кмете, жив да бъдеш, правда да дочакаш, ама истинска правда, от оня там, що мери отгоре!...

Сирота стрина Вела не можа да се издума, защото изведнъж свест я напусна, па се залюле и тресна ó земи, като че я гръм удари!...

Едни се спуснаха да я заливат с вода, но Лазка се изпречи пред тех, вдигна ръка и дума:

— Недейте я свестява!... По-харно е да умре, та да не гледа с очите си това чудо, тия мъки, тия огньове, с които тоя човек ми запали гърдите!...

Лазка замълча малко, па като обходи с поглед насъбралия се свет, тя вдигна десницата си, та се прекръсти, погледна към небето, откъдето слънцето пращаше своите трептящи лъчи, па продума с един пресипнал, с един отчаян глас, глас на горест и душевна тегоба:

— Господи, сега само ти ми остана!... Ти ми знаеш, господи, и душата, ти ми знаеш и сърцето, па ти, господи, виждаш и кривдата, що ми се прави!... Чуй ме, господи, чуй ме и пиши на тефтеро си тамо, горе, пиши, господи, това, що ще ти се моля!... Ти плати, господи, на всекиго според твоята вера, с която ти мериш отгоре!... А ти, кмете, що не пожали ни младините ми, ни честта ми, що хвърли кал върху моето лице, що удари леке на моето чело... леке срамно, леке грозно... аз ще го измия това леке, ще го измия, макар със своята кръв, но... ти мисли как ще измиеш душа-

та си от тоя грех, що го стори на мене! . . . Чуй, господи, чуй и пиши, що те моля! . . . Пиши на твоя тефтер, пиши всичко, господи, за да му върнеш на тоя човек, на тоя бездушник, на тоя душманин, да му върнеш всичко, господи, по мера и по правда! . . .

Едно шумолене, едно остро ръмжене, едно невъздържимо негодувание се разнесе откъм страна на насъбралия се свет!. . . Почнаха да се издават по-натъртени, по-смели гласове. Един затихне, друг по-лют, по-смел го заменява:

— Кмет е, дума се, глава на селото е, па покрай него клетвите ще паднат и върху селото ни, ако остане пак он да ни кметува!. . .

— За свой гарез, за свой инат увлече цело село у беля!

— Е, я, ще ни увлече, хем харно ще ни увлече, та кой знае как ще се куртулисаме!. . .

— Като го търпим, как ще се куртулисаме?

— Е па какво ще правим, та да го не търпим, като субаши са го закметили, а не е селото ни питано!

— Е та субаши — субаши! И субаши да са, та що? Субашите са го закметили, пак субаши ще го разкметват! . . . Като идем, па им се примолим!. . .

— Хм, ще им се примолим, като че не знаеш, че он е и с них нá така, като два чатала от един клон!

— Ама какво да е, това вече не може да се търпи, стъпил с крак и на правда, и на закон, и на душа, па само си знае. . . своя душманлък, своя гарез, своя инат!. . .

— Та ако са турци, и они са хора, па знаят й закон що е, па и правда що е, та зер ще оставят да се опропасти цело село заради душманлъка на един бездушник?...

. . . .

Това ръмжене на натрупалия се свет щеше да се разтегне бог знае докъде, ако чорбаджи Илчо не беше подвикнал на Йото Кьоравия:

— Я иди там, та виж каква е тая глъчка?... Съд ли е това, или манастирски панаир?... Кого год чуеш, че пущи глас от уста си, докарай го тука, па ... връвта за фалангата приготви!...

Пустият му Йото Кьоравия, като притисна тоягата, па се поокашля и тръгна към местото, откъдето идеше гълчавата, па върви сербез-сербез като некой миралай! Дорде да стигне при насъбралия се свет, всичко затихна, да речеш, че пренос минава в черква!...

Ех, синко, всека оса, що зуи, не убада!... И всека змия, що съска, не ухапва!... Оная, що ще ухапе, она хич нема и да съска, а отнекъде, скрита из тръняка, току литне, като некоя стрела, па дорде да разбереш що би и какво би, а оно ухапаното место почне да се подува от змийската отрова!...

Стрина Вела и без да я свестяват, сама се свести!... Свести се, сиротата, за да загуби завинаги свест и ум!... Изправила се над главата на своята Лазка, глади я по чело, па ѝ дума:

— Венецо, Лазке, венецо къде ти е, без венец не можеш да пойдеш на венчило... не е редно,

срамота е, па и Найден нема да кабули... Я го колко припка да стигне по-скоро, лети... лети, сиромахът, лети за тебе, за твоята севда, за твоя венец... а пък ти още без венец... скоро венеца си тури на чело!... Ха, ха, ха, ама че сватба ще стане, ама че сватове ще се сберат!... И татко ти ето, и он иде на сватбата ти, само че и он плаче... всички плачат... сълзи, сълзи... сълзи и кръв, с них ще посрещаме сватовете вместо с ракия и вино в накитени чутури!...

Едри като грах сълзи покапаха из очите на бедната Лазка, кога разбра на кой хал е стигнала майка ѝ... Сега, кога ѝ най-много требваше майчиният ѝ ум, тя отиде, нещастната, че го загуби!...

Лазка простре ръка да прихване през рамената своята майка, за да я поведе към къщи, и преди да се упъти, тя бе спрена от кмета с думите:

— Днес е неделя, до среда ти давам мулет да размислиш и кажеш: така или така!... Едно от двете требва да бъде. . . я по закон, я по ред. . . село те е осъдило. На едно, та едно требва да се прекършиш! А ако не сториш това до среда, то да знаеш, че селото ни ще ти бъде тесно!. . .

* * *

Виждали ли сте нагорещено железо, кога се потопи във вода как пищи, как ври, как клокочи водата, в която е потопено!. . Те, така вреше, така кипеше, така клокочеше в гърдите на всички

хора у селото, що не беха забравили, че има бог на тоя свет, че има правда... че се връща по мера всекиму... и че покрай сухото се запальа, та гори и суровото!... Далеч от огъня!... Колкото се може по-далеч, по-настрани от тоя запален огън!....

Така беха викнали в един глас всички у село, а най-много ония, що се броеха у чорбаджи Илчовата задруга!...

В целата задруга, където други път гъмжи свет на работа като у некоя царска ордия, сега се притаило, притишило, да речеш, че жив човек нема у целия двор. Всеко се свило, всеко се замислило, всеко се унесло у черни мисли: „Какво ли има да ни дойде до глава?"... Па само стиска ръце на гърди, като да иска да отмести тоя тежък камък, който е легнал всекиму на сърцето!...

„Какво ще стане?..."

Така се питаха шепнешком жените от задругата на чорбаджи Илчо, след като и те заедно с цело село разбраха какъв страшен грех е сторил чорбаджи Илчо и какви грозни клетви си е навлекъл на главата, па и на целата рода, на целата задруга!...

„Какво ще стане?"

Така се питаха младите майки и невести от задругата, които, уплашени, бледни, посърнали и покрусени, стискаха в своите прегръдки невинните си дечица, като гледат с плах, немирен поглед, както що гледат квачките, като свиват под криле своите пилета, когато некой ястреб се навъртя и извива над тех в облаците!...

А знаят те, тия бедни майки, макар и млади,

знаят те от старите, що са чули, че клетвата лови най-напред дечицата, невинните, тези, що са най-много прилепнали, прираснали до сърцето на майката!... Знаят те, че дивите котки не се спущат на врани и на гарвани, а на славейчета и синигерчета!... На малкото, на милото, на нежното, натам зепа окото на всеки звер!...

Всека една от тия майки на задругата пресреща с насълзени очи своя стопанин, па му дума:

— Да бегаме, да се отделим, да куртулисаме глава от опасния бич на тая грозна клетва!... Ако не за нас, барем за тия невинни дечица?... За них барем да бегаме от това гнездо на клетвите!...

А мъжете, а стопаните на тия невести, бащите на тия дечица свиват врат на тия думи, понавеждат глава, па едвам току ще промънкят:

— Па като е дотам стигнало, оно и до делба ще дойде!... Що чеш му!... Къде се змия загнезди, пиле гнездо не вие!... Па и що ще го вие, като що гад у гнездо се излупи, а змията го под гнездо прилупи!...

Делба?!

Да, лесно е да се иска делба, ама... мъчно е да се каже на главата на задругата, да се каже на чорбаджи Илчо.

Кой да му каже?... Как да му се каже?...

Ами ако... та зер не знаете, че чорбаджи Илчо е натрапничав, па понекога тресне като гръм, без да крои и без да мери?!...

Два дни се помушваха мъжете от задругата по кьошетата да си шушукат, да си прошепнат по некоя открадната дума на скрито, на тайничко! Но

от всичкото шушукане, от всичкото шепнение не излезна нищо!... Всичките думали да отиде Стойчо като най-стар да каже на чорбаджи Илчо, че задругарите искат да се делят, но Стойчо свие некак надесно врат, опре поглед у земи, мисли, мисли, па току цвъкне плюнката си през зъби и отвърне:

— Я не мога, па кой може, нека иде да му рече!...

А чорбаджи Илчо, затворил се в своята одая и никого не иска да види. Само стрина Таска се пошмугне понекога като сенка в тая чорбаджи Илчова одая, и когато излиза оттам, а очите ѝ всеки път са червени, подути от плач, от тъга! Тъга от нещо скрито, нещо тайно, нещо незнайно, което има да ѝ дойде до глава и което тя знае, че ще е страшно, ще е грозно!... Със своята мисъл, със своята напатена душа стрина Таска усещаше, че некакво страшно зло иде, както що се усеща приближаването на некоя буря, на некоя хала! Откъде ще дойде това зло?... Как ще дойде?... Това тя не знае, но знае, сърцето ѝ казва, че то ще дойде, че нема да отмине!... Така тъжна и със заплакани очи стрина Таска скритом се изправи пред иконата, па почне:

— Господи!... Ако е за откуп на злото, що върши тоя човек, тѐ, я съм готова да му откупя с моя живот греховете му, живела съм, наживела съм се, от сърце нека е халал!... Само, господи, запази фиданката, що е поникнала от сърцето ми, запази, господи, чедото ми, моя гълъб, него ми го запази, па друго... всичко друго, господи... както ти сакаш!...

Сирота стрина Таска!

* * *

На велика среда един грозен, един страшен глас се разнесе по целото село като некой гръм из ведро небо!...

Лазка се удавила!...

Тия три думи се разнасяха от уста на уста по целото село. И жените по вратите и през плетищата, и мъжете по механите, па и деца по мегданищата, всички повтарят тая злокобна селска новина и всички се гледат с уплаха, със страх един други.

Стрина Гена, дедова Лалчова, събрала пред своята вратня жените от махалата, па им разправя:

— Облекла се, сирота Лазка, у най-новата си премена, с венец на глава, с китките на гърди, също като за под венчило, па тръгнала още от ранни зори към дълбокия вир край реката. Срещнал я селският говедар, като идел да събира добитъка на паша; срещнал я, па се чудил човекът къде ли е тръгнала тая мома, така нагиздена из тъмни зори?... Огледал я, като скривила към реката, па си отминал по своята работа. Кога да се хвърли във виро, от срещната страна на реката при чукура е била баба Пена, ама нали като стара-престарела недовиждала баш добре, та не могла да разбере, че човек се дави!...

— Па немало ли е кой да се спущи да я спаси? — запита една от тия, що беха насъбрани.

— Хм... да се спущи!... Кой ще се спущи, като у това време не е имало никаква жива душа край виро!...

— Сирота Лазка!... Измъчена душа!... Измъчи я оня бездушник, ама и он хаир нема да види!...

— Хм... хаир!... Та може ли да види хаир човек, който е натоварил на гърба си такава страшна клетва, каквато му закова за душата сирота Лазка?... Момина клетва!...

— Така, така, казват, че момината клетва хваща така, като кога барут запалиш!...

— Хм, как нема да хване, кога се клетвата отделя от дъното на сърцето и въздишките се поливат с кървави сълзи?... Море пали, та изгаря!...

— Ех, хелбете... друго е да те бодне трън в пета, а друго е да те бодне в окото!...

. . . .

Цел ден чекаха да се намери трупът на сирота Лазка, но водата я изхвърли чак на другия ден къде обед!...

На сам ден на разпети петък спуснаха в черния гроб телото на покойната Лазка. Всеки я ожали, всеки я оплака!... Немаше око у жив човек, що не е пуснало сълзи тоя ден!...

Лазка погребаха на великия петък, а през нощта срещу велика събота Найден сънува, че дошла при него Лазка, па му дума:

— Дай, върни ми китката... она вече не е за тебе; не видиш ли, че цела вече повехнала?!...

На сутринта, щом Найден се събуди, търси Лазкината китка и като я намери, остана като треснат: здравецът от китката пожълтел, а босилекът, он се обърнал на въглен, да речеш, че некой взел, па го натопил в разтопен зифт...

Найден се сепна, като че некой взе нож, па го бодна от левата страна под гърдите! . . . Оттогава ни тоя Найден, ни. . . помози бог! . . .

Никой вече не го виде така весел, така засмен, както що го знаеха и познаваха Найдена!. . . Да речеш, че са прехвръкнали отнекъде некакви вили и самодиви, па го грабнали и отмъкнали некъде през девет морета, а на неговото место оставили друг Найден, с други табиет, с друго сърце, с друга душа!. . . Душа разбита, разранена, покрусена. . . душа отчаяна!. . .

На втората неделя след Гергьовден в селото очакваха да се върнат светогорците. Цело село се готвеше да ги посрещне, както що е ред да се посрещат светогорци. Едни беха заминали преди два дена още у касабата, та хем работа да си посвършат, хем още в касабата да посрещнат гостите, що идат от дълъг път. Там, у тая касаба, преди още да се върне в село, Найден узна това, що беше най-харно никога да не го узнаваше! Казаха му всичко потънко, от конец до конец! Па какво и може да му не кажат, като шило се у торба не крие!. . .

Сиромах Найден!. . ,

* * *

Откак се удави Лазка, чорбаджи Илчо се загуби от свето, като че беше се изселил от селото. Редко излизаше от къщи, а и кога излезне, он ще излезне по мрачина, кога почнат да прелитват и прилепите и да бухат кукумявките! Дорде

да го видиш и познаеш, а он се обърнал на сенка!... По общината що год имаше да се работи нещо, я вергия да се събира, я какво и да е, а он ще прати Йото Кьоравия с бировинската тояга! А свето като свет, щом види кьоравото око на Йото и бировинската тояга у ръцете му, а он се усмири, като че гледа самия кмет... послушен, покорен като пред везирска сабля!...

Сега, на тоя голем селски празник, когато цело село посреща, чорбаджи Илчо пръв път се мерна пред свето!... Ех, син ще посреща от Света гора!...

Блед, изпит в лице, жълт-зелен, да речеш, че девет жълтеници са се пронизали през сърцето на чорбаджи Илчо!... Па не е само това, а и иначе чорбаджи Илчо като че не е тоя чорбаджи Илчо, що го свето знаеше и познаваше!... Ни оня чалъм, ни оня силен поглед, с който чорбаджи Илчо заповедваше през девет реда на десети, ни... тая вера. С един плах, вървткав поглед като некоя лисица, хваната с двата крака в некоя клюса, като да е нещо гузен, чорбаджи Илчо не можеше никъде да спре очи, освен да забоде поглед у̀ земи!... Като забоде поглед у̀ земи, а он сегне с тояжката си, що я носеше у ръце, и притисне с нея това место, където е спрел поглед, като че се бои да се не взре некой в това место, па да разрови и разбере нещо от тоя поглед, що го крие у̀ земи!...

Стара лисица е, па се бои и от това, що никому и на ум не би дошло да чопли, да търси, да разбира.

Мерне се чорбаджи Илчо тук, па щом види, че

свето опрел очи на него, па го гледа, а он се поизкашля, па току шавне на друга страна... да му е да се изплъзне от хорския поглед, както що по некой сом се напиня да се изплъзне от ръцете на рибаря, що го вади от рибарската мрежа! Ех, колко и да е кораво сърцето му, у гърди все има по нещо, що е по-яко от тая коравост и що пробива, а това е мисълта на хората, що пращат един другиму със своите погледи! Колкото и да криеш, всичко не можеш да скриеш, все нещо ще остане, през което свето гледа като през пенджер в душата ти!... Така си е от бога наредено, па това, що он нарежда, кой може да го разрежда?

Камъкът е камък, нещо кораво, яко, каменно, а водата е нещо водно, меко, много по-слабо от камъка, па пак кой не е видел големи каменни канари изронени, издълбани, изкопани не от железо, а от тая слаба, тая мека вода, що капка по капка знае ями да прави!...

Та зер и най-коравото човешко сърце е по-кораво от камъка, та да не могат ония капки, на които хората казват „сълзи“, да пробият, да провъртят, да промушат това кораво сърце, та да види светът натрупаната кал под тая кора?!...

Нищо под слънцето не може да се скрие, па и греховната душа кога и да е все ще излезне наяве!...

. . . .

Беше отдавна минало пладне, когато откъм страната на касабата се беше вдигнало цело турло прах. Тропотът и цвиленето на конете, гъл-

чавата на ездачите и само там по некой пукот от посрещачите беха признакът, че светогорците са вече близо при селото. Дедо поп Митър, облечен в черковните одежди. поръча на момчетата, що носеха черковните байраци и серафимите, да се наредят пред моста така, че светогорските поклонници да разберат отдалеч, че срещата е тържествена. Чорбаджи Илчо стоеше на най-първо место, до самия дедо поп Митър, и беше впил поглед в коняниците, що наближаваха, за да познае своя Найден, неговия филиз от лозата на рода на чорбаджи Илчо. Когато пътниците вече беха пристигнали и некои от тех отседнаха от конете си, за да прегърнат своите близки, чорбаджи Илчо се спущи към Найдена, да го посрещне и да го прегърне.

Найден остана като вкован на коня си. Нито отседна, нито се наведе, а само продума на баща си:

— Как ще ме прегърнеш, тате, с тия ръце, от които още капе кръвта на моята Лазка, на моята годеница?...

Чорбаджи Илчо, колкото беше блед-зелен, триж повече побледне и позелене, па едвам промънкя:

— Па баща съм ти, за твое добро радех, за тебе, за...

Чорбаджи Илчо не можа ни да доизкаже мисълта си, защото Найден го пресече, като посочи към левата страна от моста, и му дума:

— Виждаш ли този дълбок вир, в който моята Лазка е намерила своя гроб!... Ти беше силен като кмет, като чорбаджия да направиш много работи, но само една не можа да направиш... да пресушиш тоя дълбок вир! Той е толко-

ва широк, толкова дълбок, че... да има место за още един гроб!...

Като каза това, Найден мушна така душмански в хълбоците своя кон, че той се понесе като бесен и... което никой не можеше да очаква, конят заедно с коняника бидоха покрити в един миг от мътните води в дълбокия вир!...

Вик, олелия, вайкания... гюрултия до бога, но ... всичко за бадева.

Дедо поп Митър остана сам в своите църковни одежди, с момчетата, що носеха църковните байраци и серафимите!... Всички се спуснаха да куртулисват Найдена от дълбоките води на опасния вир!...

Извадиха полумъртъв само Найденовия кон, но Найдена... него требва да го е прегърнала като в брачна ложа сенката на Лазка, която го чакала, види се, там, защото трудът на всички да го извадят остана напразно!...

Казват, че водата е по-опасна и от най-големата прелъстителка, защото по-мъчно изпуща из своите прегръдки онова, що е веднаж прегърнала!...

Кой знае защо ли е това така?... Късно, много късно вечерта едвам намериха студения вече труп на Найдена!...

Казват, че когато отишли да питат чорбаджи Илча дали бива да изкопаят гроб на Найдена до оня на Лазка, а он бил само махнал с ръка, като да искал да каже: „Бива!"

Това махане с ръка е единственото благословение, което чорбаджи Илчо е дал, за да сближи двете млади сърца... не живи, а мъртви!

Стрина Таска изгуби памет, както и стрина Вела, Лазкината майка. И двете ходят постоянно на двата гроба, за да садят цветя там. . . да се договарят като щастливи свати за сватбата на своите деца!. . .

Блазе им, че господ им съкратил памет, та им разширил. . . сърцата!

Целата чорбаджи Илчова задруга се разпръсна, както що се разпръскат пчелите от некой кошер, когато ги подпушиш със задушлив дим.

Кметството се изтръгна от ръцете на чорбаджи Илчо и без да дохождат субашите в село.

Бировинската тояга на Йото Кьоравия остана читава, а само и здравото око на Йото се замрежи!

А чорбаджи Илчо?. . .

Чорбаджи Илчо остана като оная дъска, що е служила на некой кораб за кърма. Докато е била кърма, она е била на най-голема чест, а сега, след крушението на кораба, тя не е нищо повече от една дъска, с която морските вълни се подиграват, да я блъскат и люлеят, само и само мирна да не бъде!

Той сам, чорбаджи Илчо, докато беше жив, никъде мира не намираше!. . Все нещо го гони, все нещо го кара: от връх на връх, от дол на дол; дето осъмне, там не замръкне, а дето замръкне, там не осъмнува!. . . Едноман, все ходи, все търси „лози“ с големи „филизе“.

Дали поне душата му ще намери своето свърталище, своя мир, своя покой?

Кой знае?. . . Аз не вервам, а вие вервате ли?

. . . .

НЕ УБИВАЙ!

Един разказ из живота

Градецът К... се брои между паланките, на които жителите се занимават повече със земеделие и затова те се броят повече за селяни, отколкото за граждани. Па и самата им носия е повече селска, отколкото градска. Сам-там ще срещнеш по някой от по-видните му жители, що е облякъл върху шарената си, димикатонлия антерия някое черникаво палто, каквито носят гражданите; под белите беневреци кундурджийски обуща, що се мажат с вакса като на гражданите, а наместо шапка, ако е лятно време, някоя сламена такава, а ако е зимно време, някой кюркчийски калпак. Градецът К... и околността му беше прочут със своето обилно скотовъдство, та затова калаузите и прекупците на кози, на овци, на крави и юнци, па и на кожи и вълна се навъртаха постоянно наоколо.

Колкото що беше целият този край около К... прочут по своята плодовитост и по своето богат-

ство, толкова той беше покуден по големите престъпления, що ставаха там. А такова покудено място караше всекиго да гледа да се прибира раншко вечер под стряха, за да не замръква по кьра. Па пак, колкото и да се крие човек, като има да му дойде неволя до глава, а она ще го намери къде и да е, па баш да се е скрил в девета дупка.

От злия човек можеш да се скриеш, ама от зло — никога! Като рече да ти доде, а оно, кога му се хич не надаш, ще ти се изтърси и от невидено място.

Кажи̇ бог да пази и да чува, па си трай!...

* * *

Бае Манчо Котин беше някога един от похарните хора у К... Чаластисваше кой с работа по полето, кой с по нещо търговийка и все смогваше, що е реч, да нахрани къща и дом. Ама от едно време насам тръгна му всичко терсене, като да му е някой максус магия направил. Баш у най-работно време извърна се, та му умря вол и остана му земята необработена. Принуди се, та отиде при един лихвар да вземе пари под лихва, за да си купи друг вол, ама и оттук излезна „от трън, та на глог“!!... Уплете го лихварят, уплете така грозно, както що паякът уплита някоя мушица у своята паяжина!

От ден на ден бае Манчо заглибаше като у некое търсище — все по-дълбоко, все по-грозно.

Кара-кара като некое добиче, кога съвсем изнемогне, па подвие нозе и легне, без да гледа къ-

де ляга: дали у прах, или у блато, дали на път, или на мост, така и бае Манчо спря баш на най-лошото място. Спря бае Манчо баш тогава, когато децата му имаха най-голяма нужда от него, от неговия чалъшканлък, от неговите сайбийски ръце.

Спря се, защото се сепна, защото се уплаши от изпитанието, което му изпрати небето, за да опита сърцето му, да опита вярата му — да изпита силата на ангела му...

Спря се и се отби, та скриви из пътя, който му посочи нечестивият — път стръмен, път опасен!...

Скриви и се съсипа!...

Сам се съсипа, от свой акъл — от своя глава!... И лошо стори бае Манчо, че се поддаде така лесно на оная стръв, що бе турил нечестивият за примама на своята въдица!...

Лошо стори затова, защото забрави, че и немотията, както и другите неволи, що дохождат до глава на човека, са като облаците, що понякога закриват слънчевите лъчи!... Забравил беше бае Манчо, че и неволята, както и облакът, ще виси, ще виси донякъде, па пак ще се размахне и пак ще слънцето да светне, стига душата да е читава и челото да е чисто!...

А бае Манчо тъкмо тия две работи побърка — взе грях на душа и окаля челото си!...

* * *

Кога на един мъж тръгнат работите му вън от къщи на бури и ветрища, то в къщи започват гър-

мове и трескавици. Да речеш, че всички злини й неволи, що налитат като некои оси около човека, жената взема, та ги прелива като през някоя фуния на своето огнище!...

И колкото по-често повтаря да ги прелива и прецежда, толкова повече загорчава и своето сърце, па и сърцето на своя нещастен мъж!... Вместо да сипва вода, а жената подлива масло у огъня!... Вик, плач, укори, горчиви думи, тежки надумки, карби и раздори!...

Бог да пази!

Така е всякъде, па така беше и в дома на бае Манчо. Кака Тодорка, стопанката му, откато бае Манчо заплете конците на своите работи, бе се обърнала на цяла змия усойница!... Накъдето глава обърне, навсякъде съска!... Вместо да подмазва с мехлем раните на неговото оранено сърце, а она сипва пипер върху тия рани!

Кака Тодорка знае само едно: „Дай!"

А бае Манчо... и он знае само едно: „Нема!"

Па това „дай" и това „нема" се чукат едноман безспир в къщата на бае Манчо като кремък и огниво, а от искрите на това тяхно чукане се опърли и опожари оня тих и мирен живот, онова добруване, на което се радваха бае Манчо и кака Тодорка, преди да ги натисне злото и неволята от тяхната немотия!...

Понякога бае Манчо, като се насити на гюрултията, с която кака Тодорка загорчаваше до дъно сърцето му, а он скриви врат, сграбчи своя калпак, който нахлупи над чело, па тръгне, къде му очи видят, само от къщи, от своето семейно огнище, далеч да бъде!...

Върви така бае Манчо и си размишлява: „Какво да сторя?... Дали у вода да рипам, та да се куртулисам и от живота, и от горчивините му, или ...или да взема грех на душа, па откъдето мога, оттам да взема, та да „има“!... Много работи, все от тоя калъп, размишлява бае Манчо, но нито веднъж не размисли, та да си каже: „Дошло, ще търпя, ще чакам!...“

* * *

Каменчо, десетгодишното момченце на бае Манчо, свито зад одъра до прозорчето, четеше на глас своя урок от читанката си и наведнъж заплака с ридающ глас. Майка му, която беше наблизо, се притече към Каменчо да узнае причината на тоя негов рев. С едри сълзи, що капеха от детинските му странички, Каменчо беше хванал с пръстите от десницата половината откъснат лист от неговата нова читанка, що беше неволно откъснат при обръщане на листа. От една страна, горестта му, че с това е развалил своята нова книга, а от друга страна, страхът от наказанието, че не е бил доста внимателен, та е скъсал листа от книгата си, предизвикаха този ненадеен негов рев. Майка му, като всяка майка, пожали своето чедо и прежали пагубата, като каза утешително на Каменчо, че тя ще намери средство да се залепи скъсаният лист така добре, та хич и да не се познае, че е бил скъсван. Тя взе откъснатия лист и го прибра на поличката близо до иконостаса, за да се не затури някъде, докато не доде ред да се прилепи на книгата.

Заранта рано на другия ден бае Манчо намисли да отнесе на златар една счупена сребърна гривна и няколко сребърни стари зърна от наниз, та дано може да вземе за тях някоя и друга пара и да посрещне някои къщни нужди. Счупената гривна и старите пари от наниза бяха в малкото рафтче на иконостаса и затова, като ги взема оттам, бае Манчо потърси нещо, у което да увие тия работи. Откъснатото от читанката листче, що бае Манчо намери на полицата, дойде´му много разгеле за тая работа, без да знае от що и от какво е това скъсано листче. Той уви в хартишката счупената гривна и старите сребърни пари, забоде свитока в пояс и без да спомене никому в къщи за това, излезна на улицата и се упъти низ чаршията.

Улисан у своите кахърни мисли, бае Манчо отмина и златаря, па и цялата чаршия и без сам да забележи това, той беше вече стигнал края на селото, близо при чичовата Първанова кръчма.

Когато бае Манчо се сепна и разбра последицата на своята залисия, той се спря и повърна надире, но тъкмо на това негово повръщане той се срещна с Мунчо евреина, един стар и опитен прекупвач на кожи и вълна, който ходеше по селата да капари още през зимата пари за кожи и вълна и затова носеше всякога със себе си по-крупни суми пари. За да не го подозре някой, че има пари при себе си, Мунчо ходеше всякога окъсан и опърпан като някой просяк. По същата причина той никога не пътуваше с кола, а всякога пеш, и то никога не обаждаше, нито на ханищата, където кундисваше, кога и накъде пътува.

Мунчо и бае Манчо се познаваха отдавна, още когато бае Манчо вършеше по нещо търговийка. Работили са много пъти работа заедно, па често пъти са и пътували заедно.

Мунчо, като видя бае Манча, се зарадва и му проговори със снишен глас, за да не чуе светът какво и що мисли Мунчо да прави:

— Това се дума разгеле... да съм те търсил, не бих те намерил.

Мунчо сниши още повече глас и добави:

— Сакаш ли да спечелиш два бешлика... не два, а три бешлика?

Манчо го погледна в очи втренчено и му отвърна:

— Па сакам, що да не сакам?... Кой бега от печалба?

— Ех, ако сакаш, а ти излезни привечер там хей, на пътя за селото Челадиново, и ме чакай. Оттам ще ме придружиш до Челадиново, където требва утре предобед да бъда. Ще ти дам три бешлика само за другарлък, знаеш, през гора се минава, па — Мунчо сниши още повече глас — коджамити пари нося със себе, па ме е страх сам да пътувам.

Бае Манчо се загледа в една неопределена точка на небето и се замисли.

Мунчо, преди да дочака съгласието му, намери за добре да му прошепне още:

— Ще те молим никому да не казваш, никой да не знае, че ще пътуваме тая нощ за Челадиново.

Бае Манчо се съгласи да пътува през нощта с

Мунчо и му обеща да го чака вечерта край селото до пътя за Челадиново.

Когато бае Манчо се отдвои от Мунчо и си тръгна към село, два едри, крупни гарвана заграчиха току над главата на бае Манчо и почнаха да се въртят и облитат около него, като повтаряха многократно своето злокобно: „гра... гра!“...

На бае Манчо се стори, като че гарваните се радват, че са го измамили, че са го подвели на крив път. Тяхното грачене почна да му се струва като един жлъчен присмех, и то не присмех от гарвани, а от някои сатанински гърла!...

Бае Манчо се наведе, та взе от земята един камък и го захвърли към досадните гарвани, които продължаваха да се вият във въздуха и да грачат със своите отвратителни гласове!...

Мъчно пристъпваше бае Манчо по пътя, унесен от едни тежки мисли, що беха попълзели по главата му като змии край някой змиорник.

Едно ято врабци подхвръкна край бае Манчо и от пърхота на крилете им той се сепна и се спря. Врабците се пак спуснаха нáземи, на самия път, и налетяха върху тортá, що бе останала по пътя от добичетата, що са минали през там. Бае Манчо метна поглед, та разгледа и тортá, и врабците, що ровеха по нея, за да търсят своята прехрана. Гледайки в това жалко хранене, на бае Манчо се стори, като че някой му пришепна:

„Нá, гледай... нали казват, че птиците небесни нито орат, нито сеят, нито жънат, па пак живеят на света!... Живеят... хм!... Ама ето как живеят... ето с какво се хранят!“

На бае Манчо му се стори чудно това, което

му се дочу, като че някой му прошепна. Чудно му се стори как той досега никога не се е вгледал и не се е замислил върху това, с какво се хранят тия птици, които ни орат, ни сеят, ни жънат!...

От една страна, му се стори чудно, а от друга, и той не знае как и защо, но усети, като че се изчерви от тези прошепнати нему думи от някого, когото той не видя!...

Досрамя го за чужди грях... за богохулство!..

* * *

Когато последните слънчеви лъчи се отразяваха от поледения сняг, що покриваше западния баир край К..., бае Манчо попритегна вървите от своите навуща и като взе в ръка брадвата си, той се упъти закъм край село. Северният вятър почна да брули по-остро и бае Манчо закопча и горното копче, под брадата, от своя кожух, като ускори своя ход.

От една страна, тъмнината, която завладя изведнъж, след залеза на слънцето, защото месечината щеше да изгрее чак къде среднощ, а от друга страна, студеният вятър, що свиреше със своя вой, бе разредил хората по улицата, та бае Манчо рядко срещаше хора по пътя, па и тия, що го срещаха, едва ли са го познали в мрачината.

На уреченото място Мунчо вече чакаше бае Манчо, който, щом пристигна, и двамата хванаха пътя към Челадиново. По пътя, преди да нагазят гората, що трябваше да минат, и Мунчо, и Манчо се въздържаха да говорят; Мунчо затова,

защото се боеше да не го познае някой по гласа и да разбере, че пътува, а Манчо затова, защото... защото главата му бе пълна с тежки мисли и залиси, една от друга по-грозни!. . .

Когато нагазиха вече в гората, Мунчо стана поразговорлив, а бае Манчо по-тежък на дума, помълчалив, по-унесен в своите мисли и залиси!. . .

Когато бяха вече доста навътре в гората, в най-гъстото място, евреинът Мунчо се стресна от един път и се спря, та се загледа в своя пътен другар. Той му продума с един треповен глас:

— Чудно нещо. . . от нищо работа, а толкова много се уплаших!. . . Стори ми се, че видех сенката на баща си и чух. . . харно чух, че ме извика на глас!. . . Същият негов глас! Помня го, като да съм го вчера чувал, макар че има повече от тридесет години, откак е умрел.

Бае Манчо изгледа под око своя спътник и едвам промънкя, като през зъби:

— Ех, сторило ти се е — и пак се задълбочи в своите тежки мисли и залиси, които се бяха врязали като зачукани пирони в мозъка му и не му даваха мира!. . .

Ах, тия нещастни мисли!

. . . .

Таман къде полунощ вратнята от бае Манчовата къща се тропна излеко и бае Манчо се шмугна така скришом, като че влиза в някоя чужда къща с лоша умисъл, а не в своята. Той се позадържа край кладенеца, извади вода с кофата, та си поизми ръцете и се наведе, та три нещо

на своята секира. След това разсипа останалата вода в кофата, за да не замръзне през нощта. Секирата си бае Манчо след като три, издигна я в ръка към изгреяната месечина, та я прегледа повторно и след това я внесе в стаята си.

Кака Тодора, която се беше събудила, когато бае Манчо стъпи в стаята, мислейки, че той се е маял по кръчмите, започна със своя остър език да хули бае Манча, както си тя знае. Тя почна най-напред с укора за пиянство, но изведнъж спря, без да може да доизкаже своето негодувание, което беше накипяло в нейните съпружески гърди. Кака Тодора спря, защото бае Манчо я изгледа с такъв страшен поглед, че тя остана вкаменена на мястото си. Тя никога не беше виждала своя мъж толкова страшен, с такъв кръвнишки поглед. Уплаши се кака Тодора и млъкна, като че се преобърна на безгласна риба.

На утрото бае Манчо стана от леглото си така изнурен, така омаян, като да е пиянствувал девет нощи поред. Той се поизми на́две-на́три и след това се сви край пещта, разтегна крака, та приседна на едно малко столче и наведе глава към нозе, като че беше му претрошен вратът. Изглеждаше бае Манчо нещо сепнат, нещо озверен, като да беше уплашен. Ни поглед вдига о̀тземи, та да погледне някого у очи, ни глава подава извън къщи, та да види нещо по селото. Сгрухал се край пещта като някое захвърлено кебе, па ни шава, ни мърда. Кака Тодора го поглежда така, отстрани, па се чуди: от пиянство ли му е, или от болест?... Чуди се кака Тодора, ала нито дума продумва.

Къде обед се завърна от училището Каменчо и взе да скимти около майка си, че още не е залепила съдраното листче от читанката му. Майката на Каменчо пристъпи към полицата, за да вземе скъсаното листче, където го беше оставила, но листчето го няма. Тя се повърна да го търси на друго място, където мислеше, че може да го е вдигнала. Претърси навсякъде, но скъсаното листче от читанката нигде не може да се намери, като че у дън-земи потъна. Тя се пак изправи пред полицата и почна да го търси наново, но и това повторно търсене остана пак напразно. Каменчо почна да скимти, а кака Тодора, учудена от липсата на листчето, което тя сама с ръцете си го беше прибрала — барем това харно помни, — се обърна към бае Манчо и сега пръв път от снощи му проговори, като го запита дали не е той вдигнал от полицата прибраното там листче. Бае Манчо повдигна малко глава, като да иска да се сети за нещо, но после бръкна в пояса си и почна да търси, дано напипа там нещо. Като не намери нищо, без да продума ни дума, той извади из пояса си кесията, на която гайтанът беше покачен на врата му, и отвори тая кесия, като тури пръсти в нея да тражи и там. Той намери счупените парчета от сребърната гривна, както и старите пари от наниза, що бе увил миналата заран в една хартишка,. но. . . самата хартишка никъде нямаше, а и он сам не може да си припомни какво е сторил с нея. Бае Манчо, без да проговори нито дума на жена си, измъкна отнякъде сто пари и ги даде на Каменчо да иде да си купи нова читанка.

След това бае Манчо пак наведе врат и отпусна надолу глава... занемя!...

Така кара няколко дена; ни очи вдигне да погледне у човека, ни из къщи излиза, ни по село ходи да намери някоя работа. Вечер, докато да заспи, а он се превръща от една страна на друга, като че не спи на постелка, а като че се пече на жива жарава! Понякога нощем хърка-хърка, па като почне да ломоти нещо у съне... бъбре, бъбре, па като извика така силно, че кака Тодора подскочи от постелката си!...

Промени се бае Манчо, да речеш, че не е тоя човек!...

Па и като почна да излиза по село, а он все страни от хората, от свето, като че го е срам да погледне хората у очи. Едни го гледат, па се чудят: от що и от какво бе тая промяна с бае Манча, а пък други мислят си: „Ех, изпаднал човекът, па му е тежко да гледа у очи охолни хора?..."

Таман през сирна неделя се чу хабер по селото, че от няколко недели се е загубил Мунчо евреинът и никъде не могат да го намерят. Знаяло се, че Мунчо е дошел по търговия в тоя край, но... щукнал и не се знае накъде е отишъл. Чу се тоя хабер по цялото село, па го чу и бае Манчо и... стана по-мълчалив, по-замаян.

Около Тодоровден се пръсна нов хабер по селото, че в гъстиляците на челадиновата гора се е намерил трупът на Мунчо евреина, заровен наполовин под листята, та и под навеяния сняг. Вълци или кучета го били изровили и полуогризали, но по разпуканата откъм тила глава, цепната като със секира, се види, че Мунчо е по-преди

убиен, па после заринат!... Докторите, що го прегледали, казали били, че Мунчо е убит само от един-едничък удар — от удара с острото на секирата по тила. Друга никаква рана освен огризаното от зверовете не е намерена по тялото на убития.

Заредиха се стражари, началници, доктори, следователи, едни идат, други додат — цяла върволица от хора, които търсят да издирят кой е убил Мунчо. Дириха, разпитваха, изследваха, па́ пак се замълча. Минаха се пак няколко недели и все не може да се разбере нито кой е убил Мунчо, нито как и кога го е убил.

По едно време се чу, че някакъв нов следовател щял да доде у К..., за да почне отново да издирва кой е убил Мунчо. Бре посумниха на едни; питат, разпитват — нищо! Посумниха на други, пак питат и разпитват — пак нищо!... Изпозатвориха сума свят и от К..., па и от околните села, ама ги държаха, що ги държаха в затвора, па пак ги пуснаха!... Не са криви хората, що ще ги държат затворени?...

Няколко дена преди Връбница влезе в училището на К... един млад човек, облечен в черни граждански дрехи, както що се носят чиновниците. Той приказва нещо с учителя, па заедно с него се изправи пред учениците и ги запита:

— Кой от вас има читанка с откъснат наполовина лист от страниците тридесет и седма и тридесет и осма?

Всички ученици почнаха да прелистват страниците от своите книги, но на никоя от техните книги няма откъснат такъв лист.

Каменчо, бае Манчовото момче, се изпъчи пред

учителя и пред другия човек, що ги питаше за скъсания лист, па дума:

— От моята стара читанка се беше откъснал половината лист и мама го беше прибрала на полицата да го залепи, но се загуби и баща ми ми даде пари, та си купих нова читанка.

Оня човек, що беше с учителя, се приближи до скамейката, откъдето говореше Каменчо, па го запита:

— А как те казват тебе?

— Каменчо!

— Чий Каменчо?

— Каменчо Манчев.

— А къде е твоята стара читанка?

— У дома е!

— Хайде да идем у вас, та да ми я покажеш!

Каменчо се затича да заведе човека у черните дрехи у тях, а учителят го изгледа с един тъжен поглед, замъглен от няколко росни капки по миглите!

Господинът у черните дрехи смигна на стражарите, що бяха на улицата, да вървят напред и да оградят къщата, в която ще го заведе Каменчо.

Като стигнаха в двора у бае Манчо, Каменчо се затече да изнесе книгата, а в това време бае Манчо, като видя стражарите, що бяха позабиколили двора му, той пребледня, прежълтя и почнаха да треперят колената му.

Когато Каменчо подаде своята стара читанка в ръцете на новия следовател — той беше господинът в черните дрехи, — тоя последният извади из джеба си едно пожълтяло и окаляно от пръст-

та парче хартия, разтвори го и го приближи към останалата половина от листа и — всяко съмнение беше излишно, защото загубеното листче от читанката беше тъкмо това, което следователят държеше в ръце? Това листче беше единственото материално доказателство, което бдителното око на следователя можи да открие край мястото на престъплението.

Когато бае Манчо е ударил неочаквано Мунчо по главата със секирата си и го е умъртвил изведнъж, а той се навел да го претършува и отпасал кемера му от пояса. Първата работа на бае Манчо била да прибере тоя кемер и по навик той се опитал да го мушне в пояса си! Като натискал кемера в пояса си, той напипал свитъка със счупената гривна и старите пари от наниза. За да направи място за кемера в своя пояс, бае Манчо извадил свитъка, отвил гривната и парите и ги пуснал, в кесията си, а хартишката, като непотребна, захвърлил, без да мисли повече за нея. За зла чест на бае Манчо вятърът подбрал това парченце хартия, която сега издава бае Манчо, и го завеял заедно с опадалите листя под междината между един паднал дънер и земята, където, запазена от дъжда и от снега, можала да устои читава дотогава, докато ѝ дойде ред да изпълни своята длъжност — да покаже като с пръст на престъпника!. . .

* * *

Казват хората, че когато дяволът приготвял своята въдица, за да измами на грях някого, а он по-преди му приготвял и една кука, с която трябва да се улови и измъкне от своето скривалище престъпникът след престъплението.

Ето такава кука е това нищожно парченце хартия, която невинните ръце на Каменчо трябваше да откъснат от листчето, преди да помисли бае Манчо да стори тоя грях, даже и преди да се срещне със своята жертва!

При това положение на работата бае Манчо и не помисли да отрича! ... Той си призна всичко... всичко... от конец до конец!...

— Много се опирах — каже, — докато да уйдиша на измамата на дявола, ама най-после пак нечистивецо излезна по-ербап, та ме измами!...

— Па пак — додаде бае Манчо, — пак немаше да може да ме измами, ако не беше ми додело вече от тая пуста немотия, която ми беше най-горчива тогава, когато жена ми подвикнеше: „Дай!“...

Като е да дам, а па я немам, помислих си, що ще те жената едноман измъчва, по-добре да потърся там, където има повече!...

У мене немаше нищо, а у Мунчо имаше и одвише, та затова си взех от него!...

Призна си бае Манчо всичко и сам пружи ръцете си да му ги вържат и да го заведат.

Когато го поведоха, пак два гарвана се навъртяха над бае Манчо и почнаха да му грачат със своите омразни грачения, но бае Манчо не се на-

веде да вземе камък да ги отпъди, защото... защото ръцете му бяха вързани.

Бае Манча бяха осъдили на смърт, но смекчиха наказанието му, като го оставиха на вечен затвор.

Там, в затвора, бае Манчо ми разказа всичко това.

СВЕКЪРВИН ПРЪСТ

Разказ из селския живот в нашенско

Харно е речено: не туряй пръст между вратата и перваза, защото може отнекъде некой ветър да хлопне изненадано вратата, па после — после ранен пръст, болки, олелии!. . .

Тая поука я знаят всички хора и всички я разбират харно, но само свекървите не искат да я разберат и да престанат да си турят пръста между снахите си и синовете си!. . . А, да речеш, санким, че не знаят що вършат и какво вършат. . . и това не е! Знае всека свекърва дип харно, кога проточи език, па подбере снаха си, така както що всека свекърва разбира от проточен език, ама. . . паднало ѝ е, па като ѝ се може, а она да си изкара барем хъза, що е влезла снаха като чужда кост между майка и син, па го тегли, тегли, докато го съвсем раздвои и разлепи!. . . Такива са свекървите, па такава беше и свекървата на Грозданка, стрина Къна, Генковата майка.

А Грозданка хич не беше такава снаха, дето

да я туриш на свекървино менгеме. Расла е она като едничко чедо у къщи у чорбаджи Рангела, що е рекъл некой, като карамфил у саксия. Чорбаджи Рангеловата къща богата, пълна, та препълна, накъдето се обърнеш — всичко бол-бол. Нито е видела Грозданка у бащината си къща хокане, нито пък е запомнила да я е чукнал некой, некой барем с един пръст. Расла си е на рахат, безгрижно, като некоя елха край поток.

А и Генко като момък не беше от некоя сиромашка къща. И нему остана от баща му доста имовина: и у мюлк, и у покъщнина, па и у сухи пари. А Генко беше чалъшкан, вреден; що-год пипнеше у ръка, усещаше се, че го е ръка пипнала, ръка яка, силна, работлива! Кога се развредни Генко, он работеше за трима и никой не можеше да му излезне насреща еш!

Харен беше Генко, добър беше, вреден беше, ама само едно му беше кусурът, че беше много напрасничев. . . кибритлия, само да го допре некоя малка искрица, а он букне, запламти, като да речеш, че сърцето му е от барут и борина. Хеле пък този лош табиет на Генко се срещаше най-много, когато си попийнуваше. А Генко се опиваше много лесно, понекога дори и само от една чаша вино. А опие ли се веднаж, хване ли го виното, по-лесно е да идеш да се бориш с пощурел бик, отколкото да се разправяш с Генко.

Адетът му е такъв, па що му кажеш?!. . .

Когато Генко прати годежници да сакат Грозданка от чорбаджи Рангела, а чорбаджи Рангел тури пръст на чело, па опре поглед у земи, па мисли, мисли, па чак по некое време отвърна:

— Момчето е арно и у работа, и у търговия, и́ у всичко, ама. . . ама само оня кусур му пречи! . . . Ако даде дума, че ще се откаже от пиянлъка, а я по-харен зет от него и не търся.

И Генко даде дума и. . . стана сватбата.

Шест години Генко удържа своята дума и шест години се водиха харно и мирно с Гроздана. Още на втората година им хариза господ мъжко чедо, на̀, от това по-харно само един господ може да нареди. Само стрина Къна погледваше мало търсене на своята снаха, щом видеше, че Генко и́ се радва, както що и требваше да и́ се радва като на такава стопанка.

Мъчи се стрина Къна да може да найде некоя нишка, откъдето да почне да разбрида чорапа, ама където и да пипне, все за бадева. Можеше стрина Къна да се пука и откъм гърба от яд и мъка, че нейните мрънкяния си отминават като оня, що духа, ама Генко си обичаше жената и детето, на. . . кому е до пуканье, нека си се пука.

— Ех, сестро. . . какви години доживехме! Дошло време, та чедо от майка да се отроди, да се отчужди, и то да има барем защо и за какво, а оно!. . . Тежки времена, тежки години, сестро!. . . Прибрала си го, дума се, от чужда кост в къщи, па вместо да ти има страхо и икрамо, а оно почнало да буюрдисва! Къде се е чуло и видело, сестро, яйцата да учат квачката как да седне да ги мъти?!. . . Но тоз карар ни докараха сегашните снахи!. . . Все они по-учени, все повече знаят, повече разбират, като че са повече светували от нас, старите.

Така се оплаква стрина Къна от своята снаха

пред своите акранки, като приседнат неделен ден пред вратнята, па почнат да препридат всичко онова, що е казано и речено из махалата.

Така днеска, така утре, стрина Къна чопли оттук, чопли оттам, докато един ден се чу у село, че Генко прекършил речта си и почнал пак да се напива.

Така напит един ден дохожда си в къщи, а стрина Къна, като че ѝ го господ изпрати така накитен, та като го виде на кой хал е, а она го пресрещна, па като почна да плаче и да нарича:

— И другите хора имат майки, ама никоя не я е оставил синът ѝ да стане робиня на снаха си, да се обърне на нейна подлога!. . . Всеки знае що е майка, па всекой и ѝ пази икрам, ама като това чудо, моето, това артък никъде по света го нема! Та и къде ще го има, като друга луда като мене нема да го търпи, а би отдавна я горите хванала, я у вода рипнала!. . . Мъчи се, трепи се, отчувай син, па после да дойде некоя снаха, па да те храни с пелин!. . . Пелин и горчило, това ми е остало на тоя свет!. . . А какво съм мислила и аз, донекога да добрувам и да благувам като при син!. .

Така зареди стрина Къна, па реди, реди, докато замъглената от виното глава на Генко съвсем се замрачи, па. . . ни пет, ни шест, ами заграби една тояга, па почна да шиба с нея по Грозданка, без да гледа къде удря!. . . Бие и все повтаря: „Що не слушаш, що не почиташ майка ми?. ."

Това беше първият бой, откак Генко и Грозданка се водеха, а на стрина Къна падна сърце на место, да речеш, че е изкопала цело котле, пълно с желтици.

Да, на стрина Къна падна сърце на место, ама на Грозданка се отмести сърцето ѝ от местото си, па ѝ се опротиви всичко: и свекърва, и мъж, и дом, и всичко. Без да му мисли много, тя прибра, що беше за прибиране, в своите два големи брашовски сандъка, нашарени с големи червени лалета, заключи ги, хвана малкия Петърчо, детето си, за ръка и. . . без „сбогом“, без нищо тя се упъти към съседното село, където беше къщата на баща ѝ, чорбаджи Рангела.

Кога останаха майката със сина сами у къщи, Генко изгледа така начумерено своята майка, щото на стрина Къна заседнаха думите у гърло, с които мислеше да раздума своя син. Види се, че Грозданка със своето отиване из къщи отнесе със себе си и пиянството, що беше замъглило ума на Генко. Той излезе на двора, приседна край дръвника, подпре длан на чело и се замисли така дълбоко, като че да не е турял три дни капка вино у уста!

И наистина, Генко изтрезне, преди още да е стигнала Грозданка у бащината си къща.

Изтрезне Генко, ама каква файда от неговото изтрезняване, като хем той кабахатлия, хем другиго вини за това, на което той сам си е крив.

Мисли, мисли, па току се брецне така, у памет, па си дума:

„Какво санким. . . и да съм сгрешил нещо, па пак като женска страна она е требвало да ми се покори!. . . Хелбете, че требва да се покори, съм най-после мъж у къщи, ако немам право да заповедвам и да. . .“

Генко щеше да си рече „и да бия“, но наведнаж

намръщи вежди, като че се отказва от претенцията на правото „да бие". Тоя завре и двете си ръце у пояс и продължи своя разговор със себе си, все на памет.

„Хич, коя жена току-така за един бой само ще стане да напусне мъжа си, къщата си, огнището си?. . . Квачка, що е квачка, па като я насадиш един път на полог, ако е от сой, и она полога не си оставя!. . . А това, що го „она" стори, това нито е редно, нито е пътно!. . . Хм, сърдита!. . . Чекай да видим кой има повече право да се сърди, „она" ли, или я?. . . Нека, нека тя ще ме търси мене, а не я нея!. . . Нема да я търся, не искам да я видя, па да знам, че мед ще прокапе от устата ѝ!. . . Да иде да ме напусне за нищо и никакво, да ме засрами и резили пред свето, па после да отида да я прибирам?!. . . Йок, йок, от злато да ми я доведат, па пак нема да я кабуля!. . . Където се замъкнала, там нека си стои, я не я искам веднаж, па. . . какво ще, нека става!. . ."

Така си дума Генко сам на себе си, у памет, ама това си дума с единния акъл, а от друга страна, като че некой друг Генко му дума с другия акъл:

„Ех, оно, истина, че мама ме разсърди, па и нито питах, нито разпитвах, ами подбрах така, у яд, ама. . . женска страна е, па она требва на мене да ми се покори, а не я на нея!. . . Не ща я, па ако рече да ме чека да ида да я тража, а она може да чека и да кукува и до куковден."

Мина се ден, мина се два, три, па се мина и цела неделя и. . . ни се Грозданка връща в къщи, ни Генко отива да я търси. На осмия ден закриви из улицата, където беше къщата на Генко, една

воловска кола с широки ритли. Това беше чорбаджи Рангеловият ратай Прокоп, който беше пратен да натовари Грозданкините брашовски сандъци, нашарени с червените лалета, и да ги закара у чорбаджи Рангелови.

Генко, като разбра за какво е дошел ратаят с колата, а он изкриви на лицето си една поруглива усмивка, като да искаше да рече:

„Па вземи ги и ѝ ги носи, мене ми не требват, нито ми требват сандъците ѝ, нито ми требва тя!. . ."

Дорде Прокоп ратаят се мъчи и повива да замъкне сандъците до колата, а Генко, приклекнал край зидо, ударил гърба у стената, извадил тютюн и цигарени хартии и свива цигара с такъв мерак, като че нищо друго, що се върши около него, не го интересува за лула тютюн.

Кога Прокоп ратаят подкара воловете, а Генко се изкашля некакво така, какво да го речем, като да искаше да поръча на ратая да ѝ каже, че Генко хич и не иска да мари за „нея"!. . .

Склопи вече месец, откак Грозданка бе напуснала Генковата къща. Един празничен ден Генко стана по-рано. Санким, ако питате по право, той не можа хич и да спи тая нощ като хората!. . . Върте се, обръща се на одъра, ту на едната страна, ту на другата, пъшка, ухка, па стана, та се надигна у никое време. Само старият петел беше го преварил, защото Генко го намери, че ровеше вече на буницето и събираше своя харем. Когато се зададе Генко от стаята, а петелът се покачи на върха на буницето, па почна да пее. Генко се загледа в петела, па си дума на памет:

„Ех, лесно е тебе, йолдашъм, и да пееш, и да скачаш, ама я питай мене. . .!“

Той не довърши мисълта си, а пружи ръка, та прихвана кобилицата с кофата и я спусна в кладенеца да извади пресна вода, с която почна да се мие и да плиска върху челото си.

Пресната студена вода като че подобри донекъде мрачината, що се виеше у Генковата глава. Той взе кофата да извади още вода и да повтори плискането по челото си.

Облечен, натъкмен, с нови дрехи, но със стари мисли в главата, Генко тръгна низ улицата, така, напосока, без да знае и сам накъде е тръгнал. През едно време пресече през ливадите и, да речеш, като че го некой гони, излезна хей некъде си под селото на пътя, що води към селото Лападиново, където беше къщата на чорбаджи Рангел.

Двете села, Правица и Лападиново, беха толкова близки, че ако имаш добър кон, раванлия, и му се качиш, па запалиш лула, докато стигнеш от едното село до другото, и лулата едвам ще прегори.

Върви Генко и все се оглежда, да не би да го види некой.

„Още и това ми требваше — мисли си Генко, — да ми рекат хората, че ще ида да се моля на жена си — таман!. . . Па, санким, кой може и кой смее да ми води хесап къде ходя и защо ходя?!. . . Пътят е царски, па кой сака, може да ходи по него!. . .“

Върви Генко и все гледа дали се вижда вече камбанарията от черквата в с. Лападиново. Като наближи вече селото, а он ту поспре ход, ту пак

се забърза, да речеш, че некой го вързал с две въжета, па с едното го тегли накъм Лападиново, а с другото го възпира.

Най-после стигна и пред къщата на чорбаджи Рангел и сака, не сака, хвърли поглед към двора.

— Хъм, да ще да се подаде отнекъде онова черно куче, да ме залае, па да хвърля две-три тояги по-гърба, та да ме запомни и кучето им, па и господарите му.

Но черното куче не се показа, защото беше вързано, но се показа малкият Петърчо, момченцето на Генко. То се загледа най-напред некак свенливо към баща си, но тутакси извика сред двора, колкото му глас държи:

— Мамо-о-о-о. . . яла тати. — Така извика Петърчо и се затече към баща си, който го прегърна и почна да го милва.

Милва Генко Петърчо и си дума сам на себе си, на памят:

„Дете ми е, па имам право да го милвам; колко за него, никой нищо не може да ми рече, ама за „нея“. . . за такава квачка, що е напуснала полога си, за нея хич не искам и да маря. . . йок, йок, не сакам ни да я видя, ни да я чуя!“

Петърчо скочи от прегръдките на баща си наземи, улови го за ръка и опна да го води при мама си:

— Хайде, тате, хайде при мама, она е правила баница, ама ела само да я видиш, мама ще ти даде и на тебе баница. . . хайде. . . хайде!

Тук, до вратнята на чорбаджи Рангел, беха приседнали на затулено две жени, които Генко не виде, но на които чу разговора!

— Млади, сега таман да живуват, а они опнали: един на една страна, а друг на друга. . . Язък и за них, па язък и за детето!. . .

— Ех, знаеш какво?. . . Това е всичко свекървин пръст!

Кога Генко чу последните думи, а он вече не се опираше на своя Петърчо, а тръгна заедно с него накъм вратнята и преди да пристъпи прага, вратата се сама отвори. Чуди се Генко как така се отвори сама тая врата, когато иззад вратата се показа хубавото лице на Грозданка, алена-червена, да речеш, че пред кум шета.

ЧИСТО ЧЕЛО

Разказ из селския живот

Ух!. . .

Така отдъхна из гърди Кунка, стрина Лалкина, па пак втренчи своя искрив поглед от полувлажните си очи в нежния цвет на кайсията, на който бледната червенина прилича на онова руменило, що обзема всека девойка, когато се замомее и я поведат пръв път на хоро.

Гледа Кунка хубавия цвет на кайсията, гледа шарените пеперудки, що прехвъркат от цвет на цвет да раздават своите целувки, гледа веселите бръмчения на шарените буболечки, на вредните пчели — всичко, що гледа, всичко ликува, всичко е весело, всичко се радва, само тя едната, само Кунка стои нажалена, наскърбена, покрусена, с чемер на сърце и с пелин у гърди!. . .

Сирота Кунка!. . .

Здрава-читава, без болест боледува; чезне, топи се, като че се на жерава пече!. . . От кахър и от чемер, да речеш, че всичко на нея се смалило, а

само едните очи у нея като че са станали по-големи, по-крупни, по-влажни, а из тая влага току севне сегиз-тогиз по некоя искра, както що севнуват влажните облаци в мрак, когато се раздрусат от некой заглъхнал гръм.

Пуста Кунка, пуста нейна неволя!. . . Да е като болест нещо, па макар и черна чума била, пак има отреда, пак има край. . . я оздравя, я умира, я така, я иначе, какво и да е, все ще му се види краят, а това нейно чудо да иде у пусти гори. . .

Ех, харно е да беше отишло у пусти гори, ама ето че оно чудото, не отишло у пусти гори, а взело, та се свило у Кункини гърди, па сега гори, та пали тия пусти Кункини гърди, като да е жива жерава!. . .

Кунка стега душа, свива гърди, крие, да не би некой да усети тая жива жерава, що пали Кункини гърди, ама от майчино око се нищо не укрива. Стрина Лалка има остро око, па къде погледне, а она вижда и това, що други не може и да забележи. Па чедо ѝ е, от сърцето ѝ е, дума се, па ако она не види, кой друг ще провиди?. . . Кунка вика „ух“ от това, що ѝ гърди натиска, а стрина Лалка вика „ух“ от това, що я на сърце боли, като гледа що чедото ѝ пати! Та знае стрина Лалка, не е она вчерашна!. . . Минали са и ней некога през глава такива янгъни, па знае как боли и колко боли!

Привечер, кога настъпи дрезгавата мрачина, кога звездите почнат да се нижат една по една на тъмносиньото небе, кога прилепите почнат да прелитат като совалки из тъмнината, стрина Лалка приседне така излеко до своето чедо, до своята

Кунка, па почне да глади с длан къдравата руса Кункина коса над челото, да я милва, да я теши и да ѝ шепне. . . да ѝ шепне това, що само една майка може да намери в своите гърди, та да поучи своето чедо.

А Кунка?

Кунка си знае едно, та едно: Мирчо, та Мирчо!. . . Кога му името спомене, а устните ѝ се слепят, като да е смукала сакъз-шекер!. . .

. . . .

* * *

Кунка си знае едно, ама Мирчо знае и две, па и двеста!. . .

Приседне Мирчо у тех на чердака, на хлад, па хване у ръце оная чифте-теллия тамбура, па като почне:

Сърце ми сака, Куне,
у вас да дода,
у вас да дода, Куне,
на стол да седна,
на стол да седна, Куне,
вино да пия,
вино да пия, Куне,
и люта ракия. . . .
Ти да ме слушаш, Куне,
аз да те гледам
у руса коса, Куне,
у черни очи! . . . .

Свири сиецо, па пее така сладко, така омайно, та и от камък сърце да имаш, па ще се залишеш, а у гърди ще ти доде една милина, нещо, като че си помирисал некоя голема китка от къдравия босилек, я от пълния карамфил.

Да, и от камък сърце да имаш, пак ще трепнеш, а Кунка, сирота, нема сърце от камък, па... па язък, че го нема от камък, ами от месо, както що бива сърце у всичките хора по тоя свет.

Оно, санким, ако тражите по право, грехът на Мирчо не е у това, че знае да свири и да пее така омайно, ами грехът му е у това, че пред неговата икона палят много свещи, па така са го разгалили, изхабили, разхайтили, та е станал, що има реч, ни с овци на трева, ни с кози на шума. . . нещо бамбашка!. . .

Млад, хубавелек, тънък-висок левент, син на чорбаджи Таско, най-големия богаташ у селото, едничко чедо у къщи. . . Ако е за имане, имат и одвише; ако е за пари — чорбаджи Таско е анджак затова чорбаджия, че ги има и одвише; ако е за носия — Мирчо е всекога опнат и пременен, като за у хоро; ако е за бинеджилък — Мирчо язди най-хубави коне, па. . . от нищо не е ускуден, за нищо не е жален, живее си широк живот, както, що се дума, бъбрек у лой. Да е да рече Мирчо да пружи ръка и да разпери пръсти, па да подвикне: „Коя ме сака, нека ми доде“. . . на всеки пръст би се заловили най-малко по десетина моми. Ама Мирчо ни ръка пружи, ни пръсти пери, а само така, за егледжелък подмамва ту тая, ту оная, па стигнало дотам, че. . . от която да посака, от тая китка взема от челото ѝ! Колко що е харен иначе,

толкова лоши работи почнаха да се шепнат за него по селото. И хубави моми, па и гиздави булки гледат на Мирчо като на писано яйце, па. . . къде, що и какво. . . това знае баба Стойна. . . Знае баба Стойна, ама не смее уста да отвори, защото Мирчо е чорбаджийски син, па. . . всичко може!. . . Майките на момите и свекървите, когато срещнат Мирчо, а они го стрелнат с такъв устрелен поглед, като да сакат да му рекат: „Да пукнеш, чапкънино!“. . . А бащите, като го срещнат, свият вежди, набърчат чело, па си промънкят под нос: „Селска неволя!“. . . Промънкят само под нос, ама иначе — ни гък!. . . Па и кой ще смее, ачик ашикере, да каже нещо по-крупно, когато се знае, че чорбаджи Таско е зенгинин, па. . . за всичко му ръка стига. Всеки си мисли: „Аз да не влизам у очи, па он, като е тръгнал по дявола, той ще си намери белята!“. . .

. . . .

* * *

Подпрен до стобора край кладенеца, що дели дворищата на чорбаджи Таско и на стрина Лалка, Мирчо, накривил малко на верев своя калпак, па с една дяволита усмивка под своите опнати мустаки шепне на Кунка колко я обича и колко копнее за нея. Кунка, опрела поглед у двата менца, що бе напълнила от кладенеца, слуша това, що ѝ шепне нейният Мирчо, като че пръв път чува от него тия думи, що ги сега чува. Когато Мирчо издума това,

що му беше мерак да ѝ каже, а Кунка вдига своите дълги мигли, с които бе полузакрила своите хубави очи, и пренесе своя поглед от пълните менци право в очите на Мирча. Тя спре тоя свой поглед повечко, като да искаше да прочете и в очите на Мирчо това, що усещаше в сърцето си.

Бледна, с един премалел, почти отчаян глас, Кунка почна:

— Ти ме не обичаш, Мирчо, барем не ме обичаш така, както е ред и прилика да се обича една. . . мома!

— Това да не си ми казала втори път, защото ще ти се разсърдя!. . . Ако да те не обичах, немаше да стоя тука сега!. . .

— Хъм, там е работата, че ти дохождаш при мене, ама пак ме не обичаш. . . не ми мислиш доброто!. . . От една страна, ми се кълнеш и вериш, че копнееш за мене, а пък, от друга страна. . .

Неколко крупни сълзи се търколиха из хубавите Кункини очи и тя с един протънчен, плачовит глас добави:

— От друга страна, ти знаеш, че които се обичат, они се и вземат, а пък ти още и досега не си ме искал от мама. . . още твои сватове не са тропнали на нашите порти.

Когато се изцеди из Кункините очи това, що е било набрано повече от накипелата тъга в гърдите ѝ, тя се сепна от тая своя слабост, поприбра се и опре своите крупни, проницателни черни очи в Мирчо и му дума:

— Като си ме докарал дотам, че целото ми сърце само ти си запълнил и никой друг не може да ми бъде мил и драг, сега стоиш, па чекаш да пад-

на на колена пред тебе!. . . Думай, това ли сакаш?. . . Ако това сакаш, ето на, ще коленичам и ще те моля: „Вземи ме!. . ."

Мирчо мълчи. Той, опрел поглед у земи, върти около показалеца от десната си ръка края на своя каиш, с който бе опасан, и. . . мълчи.

— На, мълчиш!. . . Тогава кажи какво искаш?. . . Ти знаеш, че своето чело аз нема да окалям. . . нема да скривя от оня път, който е за честните и за пощените!. . . Мога да изтлея, мога да изгоря от обичта, що имам към тебе, мога да умра, ама. . . само такава, каквато съм си, защото на моето чело може да посегне само оня, що може да сподели заедно с мене венчалните венци, а ти. . . ти ни дума не споменваш за венчило, за. . .

— Ех, с тебе не може да се разбере човек — отвърна Мирчо и натисна своя калпак към чело.

— Тъй ли? — запита Кунка с една горчива усмивка на устата си и добави с един полуотчаян глас: — Кажи, думай. . . какво требва да сторя, за да те не загубя. . . да не загубя обичта, която пълни гърдите ми?. . .

Мирчо се загледал в една оса, що кацна на обръча на един от пълните менци, и. . . мълчи, като че му са се сраснали джуните една за друга.

Кунка севна със своя блескав поглед към Мирчо и полубледна, с един треперлив глас запита своето либе:

— Или ще ти е повече на сърце, ако се оженя за друг мъж, па после да можеш да. . .

Кунка не довърши мисълта си с думи, а само хвърли към Мирча един поглед, на който изражението остана една тайна за Мирчо. Той впери по-

глед към алените джуни на Кунка, като да искаше от тех да разбере това, що остана загадка за него. Но дяволитата Кунка прехапа своята долна джуна така майсторски, че Мирчо не можи да разбере нищо. При все това той си остана пак мълчалив като риба.

Вместо Мирчо отговорът доде от едно щърково гнездо от покрива на отсрещната къща. Щъркелът, полуизправен на своите дълги крака, затропа със своя клюн като на черковно клепало. Равномерните удари на щъркеловия клюн чуха и Мирчо, и Кунка, само че всеки един от тех разбра по своему тия удари. . .

Мирчо разбра, че щъркелът отговори: „Така-така, така-така. . ."

А Кунка разбра, че щъркелът се подсмива поругателно: „Ха-ха-ха, ха-ха-ха!"

* * *

Звезда, що е звезда, дето свети, грее, гори там гору, па пак доде ден, та прегори и угасне. Така би и с Кункината обич: чука у гърди, свива я у сърце, мъчи я, пече я, докато прегоре и угасна, както що може да загасне и една звезда. Каква е раната на загорелото место? Колко обгорени следи е оставила? С колко изгорени гънки е завита?. . . Това всичко си знае само Кунка и. . . никой друг!. . . Та и кой ще иде у грех да влиза и момини тайни да издирва?. . .

Кому що си е отредено, оно и само ще си доде.

Кога на следното лето се беха пак разцъфтели

кайсиите, на стрина Лалкините порти почукаха сватове с пълна бъклица, нанизана с чиста, бела като млеко сребърна пара и укитена с росни китки. Сватовете идеха да искат Кунка за Цветан бабин Кънин. . . Момък работен, чалъшкан, па и у имот, да речеш, не е баш слаб. Истина, че с имането на чорбаджи Таско не може да се барабари, ама па и момчето е момче и половина и у работа, и у чест, и у пощенство.

Задоми се Кунка, па завърте дом и къща, стана една стопанка, една въртокъщница, само да я гледаш, па да й се не нарадваш. Колкото що ради Кунка да стопанисва, триж повече ради Цветан да печели и да принася. Заживеха един живот сладък, тих, мирен, да речеш, като че асли един за други са били и родени!. . . Вече харно, харно, та по-харно само у бога бива.

А Мирчо?

Хм, Мирчо си е все на своя тертип, на своя табиет. Ту край тоя плет, ту край оная вратня, ту при оня кладенец се спрел, па суче мустак и мета поглед, като че хвърля некоя въдица, па само чека да я клъвне некоя мренка!. . .

По едно време почна да се навърта пак край Кункините порти. Щом усети, че Цветан е отишел некъде по-далеч на работа, а он ще прави, ще върши и все ще докара така, та да го види Кунка. Така майсторски върши своите облитания около Кункини, щото Мирчо все пак намери сгодно време да я види, да й продума и. . . да й се вери и кълне, че не може да забрави своята „първа“ севда, своето „първо“ либе!. . .

Изначало Кунка беше към Мирчо като студен

камък, гледаше го през рамо. Но какво би и що би... Кунка като че омекна, като че пак намери некоя незагаснала искра за Мирчо в своите гърди.

Налита Мирчо, налита, докато един ден Кунка, бледна и с един трепетлив глас, му прошепна: „Може!. . .“ Когато Кунка издума тая дума, а тя го погледна със същия оня поглед, на който изражението остана за него една загадка, на която загадка можи да му отговори само щъркелът с клопанието на клюна си.

Биде уговорено и речено денят и часът, кога Мирчо ще иде у Кункини.

На уречения час Мирчо се шмугна у Кункиния двор и дебнешком, като некоя лисица, Мирчо отвори вратата от стаята, където го чекаше Кунка. Едвам Мирчо затвори вратата, която скръцна излеко, и Кунка тръгна насреща му.

Тя се доближи, лице срещу лице с Мирчо, и така доближени, Кунка. . . плюна в лицето на своето некогашно либе!. . .

Зад гърба на Кунка се отвори друга една врата, на прага на която се появи Цветан, Кункиният мъж!. . .

СЪДЪРЖАНИЕ

БИБЛИОТЕКА „ЗЛАТНИ КЛАСОВЕ“

ОРИГИНАЛНА И ПРЕВОДНА
КЛАСИЧЕСКА ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА

МИХАЛАКИ ГЕОРГИЕВ

МЕРАКЪТ НА ЧИЧО ДЕНЧО

Избрани творби

Предговор Ангел Тодоров
Подбор и уредба Дамян Дамев
Корица и титул Милена Йонч—Трайкова
Технически редактор Васил Стойнов
Коректор Лидия Ангелова

Код № 29 $\frac{95361}{5506-37-80}$

Българска. Издателски № 5/1980 година. Дадена за набор на 14. XII. 1979 година. Подписана за печат на 10. III. 1980 година. Излязла от печат на 28. III. 1980 година.
Формат 32/70/100.
Тираж 25 150. Условно издателски коли 26,45. Печатни коли 46. Цена 3.26 лева.

Издателство на Българския земеделски народен съюз
1000 София, улица „Янко Забунов“ № 1

Печатница на Издателството на БЗНС, София, улица 5—012.
Поръчка № 728

Подвързана в ТПК „Марица“, Пловдив

В библиотека „ЗЛАТНИ КЛАСОВЕ“
излязоха от печат книгите:

Елин Пелин. БЯЛО ОБЛАЧЕ ЗАД ВИТОША. Предговор от Георги Караславов, стр. 360, цена 0.99 лева.

Йордан Йовков. ОВЧАРОВА ЖАЛБА. Предговор от Петър Динеков, стр. 448, цена 1.20 лева.

Тодор Г. Влайков. ДЯДОВАТА СЛАВЧОВА УНУКА. Предговор от Веселин Андреев, стр. 768, цена 2.31 лева.

Антон Страшимиров. ЕСЕННИ ДНИ. Предговор от Славчо Васев, стр. 816, цена 3.28 лева.

Йордан Йовков. ОБИЧ. Предговор от Симеон Султанов, стр. 416, цена 1.95 лева.

Михалаки Георгиев. МЕРАКЪТ НА ЧИЧО ДЕНЧО. Предговор от Ангел Тодоров, стр. 736, цена 3.26 лева.

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЗНС

3,20